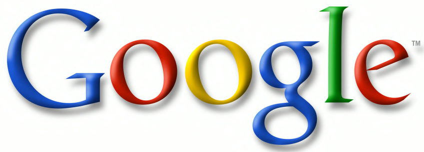
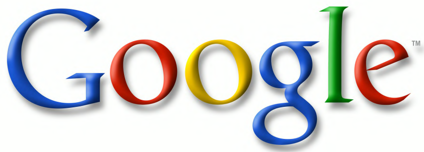
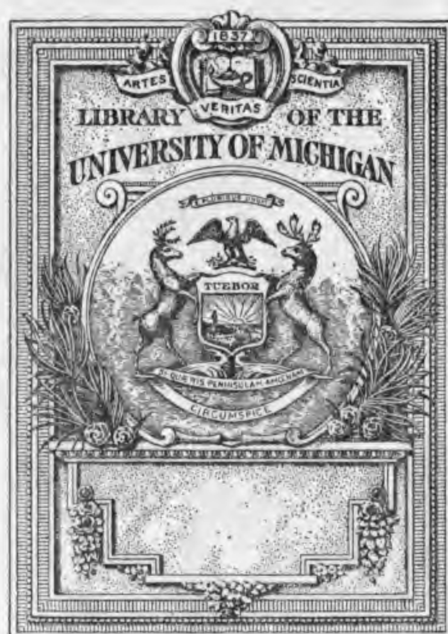

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE.

DERDE REEKS.

VII.

Typ. Gebra Giunta d'Albani, den Haag.

BIJDRAGEN

VOOR

VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

EN

OUDHEIDKUNDE,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

VROEGER DOOR

Mr. Is. An. NIJHOFF en P. NIJHOFF

THANS DOOR

Dr. R. FRUIN,
HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

DERDE REEKS

ZEVENDE DEEL.

'S GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF.
1893.

INHOUD.

SCHIERINGERS EN VETKOOPERS

DOOR

P. J. BLOK.

Den geschiedvorscher, die zich bezig houdt met de friesche geschiedenis der latere Middeleeuwen, klinkt het woord «friesche vrijheid» als eene scherpe satire in de ooren. Friesland was toen vrij van vreemde heerschappij, een deel van het oude Friesland ten minste; tusschen Flie en Weser werd de Fries door geen vreemden heerscher blijvend onderworpen; altijd weder vereenigden de friesche landzaten zich tot gemeenschappelijken tegenstand tegen den vreemden aanvaller, den Hollander, den Saks, van wie de eerste het oude frankische, de laatste het nog oudere saksische antagonisme vertegenwoordigde. Maar nauwelijks was de vijand afgeweerd, of Friesland's kusten werden vervuld van het krijgsgeschreeuw der inwoners, die elkander den buit betwistten, ja, sedert het einde der 14de eeuw met hulp van den landsvijand hun onzalig doel trachtten te bereiken, den tegenstander trachtten te verpletteren. De geschiedenis van Friesland, minstens van de 13de tot de 16de eeuw, is de onverkwikkelijke geschiedenis van een r e e k s v a n v e e t e n.

Men spreekt van twee partijen in Friesland, van een burgeroorlog, die Friesland van West naar Oost zou hebben geteisterd. Men denkt bij de namen Schieringers en Vetkoopers aan twee scherp onderscheiden groepen van bewoners, hetzij door sociale, hetzij door politieke, hetzij door genealogische banden, elk voor zich bijeengehouden. Deze meening is onjuist. Gelijk bij de partijschappen der Hoekschen en Kabeljauwschen, gelijk bij die der Hekerens en

Bronkhorsten, der Lichtenbergers en Lokhorsten, is ook bij de friesche twisten het karakter herhaaldelijk gewisseld. Sociale, politieke, familieaangelegenheden spelen afwisselend de hoofdrol, maar de hoofdoorzaak van alle ongeregeldheden ligt in het gemis van eene centrale macht, hetzij over geheel Friesland, hetzij over de deelen er van in het bijzonder gesteld en krachtig genoeg om de in weinig ontwikkelde maatschappijen sterk op den voorgrond tredende begeerte naar het eigendom van een ander, om de met alle begrip van maatschappelijke orde strijdende neiging zijn eigen rechter te zijn, te onderdrukken. Door het gemis van zulk eene macht konden dorpen tegen dorpen, steden tegen steden, geslachten tegen geslachten, edelen tegen edelen gewapenderhand optreden en in Friesland een voorbeeldeloozen toestand van anarchie scheppen, die het eene deel van die streek na het andere heil deed zoeken in de onderwerping aan eene macht, die in staat scheen de orde te handhaven. De Bourgondische heerschers kregen daardoor het land bewesten de Eems in handen, nadat de Groningsche en de Saksische heerschappij onmachtig waren gebleken de rust in Friesland te herstellen In het Oosten, aan en over de Weser beheerschten Oldenburg, Bremen en Denemarken ten slotte de friesche kusten. Alleen het zoogenaamde Oostfriesland vond een geslacht, dat, uit het friesche volk gesproten, langzamerhand zijne omgeving tot rust wist te brengen en drie eeuwen lang zijne grafelijke waardigheid door allen erkend zag.

Zoo ging de friesche vrijheid in het laatst der 15de en het begin der 16de eeuw ten onder. Wij zullen den gang van dit ontbindingsproces, in waarheid zoo te noemen, omdat het de friesche volkseenheid voorgoed vernietigde, in deze bladzijden trachten te beschrijven.

Een van de friesche kronieken [1] noemt het jaar 1315 als het laatste jaar van rust in de friesche historie. Van toen tot bijna

---

[1] Ms. Kron. Von Wicht (ms. Gron. Bibl.)

het midden der 16de eeuw was Friesland aan de schromelijkste verwarring ten prooi. Nooit was er sedert volkomen vrede en orde.

In de geschiedenis van de friesche landen in de 13de eeuw zijn twee elementen op te merken, die zich ten doel stellen orde te brengen in de maatschappij — de onmisbare voorwaarde voor haar bestaan: het waren het gerecht van den Upstalboom en de kloostergeestelijkheid.

Wij zagen [1] het eerste verdwijnen in den nacht, die zooveel van de friesche geschiedenis met een ondoordringbaren sluier overdekt: na 1231 vernemen wij niets meer van het bestaan van dit gerecht, het overblijfsel der macht, die haren invloed eenmaal over gansch Friesland had doen gelden maar in het begin der 13de eeuw reeds tot de Eemsstreken beperkt was. Nog eenmaal is de Upstalboom het middelpunt geweest, waaromheen het nog vrije Friesland zich schaarde als om de banier der vrijheid. Het was in 1323. [2]

Holland had zich onder Floris V ten langen leste meester gemaakt van de streek, die men gewoonlijk Westfriesland noemt. Zelfs de overgang van het Hollandsche graafschap aan de Henegouwers, met hoe groote stormen van politieken en socialen aard die ook gepaard ging, had den gesmeden band niet kunnen verbreken: de Westfriezen bleven voorgoed onder den Hollandsch-Henegouwschen Graaf, die na het herstel van de rust in zijn nieuw gebied ook het toen reeds door eene zee van Holland gescheiden oostelijker gelegen Friesland aan zijn gezag poogde te onderwerpen. Graaf Willem III was niet ongelukkig in deze onderneming. Staveren schijnt zich reeds in 1308 onder zijn gezag te bevinden [3]. In 1310 huldigde Westergoo hem en, zooals zijne voorvaderen vóór hem hadden gedaan, kon hij den huldigingstocht naar Franeker ondernemen, van Staveren over Kempenesse en Aldena; te Franeker kon hij

---

[1] Vgl. Bijdr. Dl. VI, blz. 53.

[2] Richthofen, Unters. I, 480.

[3] Charterb. I, 135.

zich door vier friesche edelen volgens oudgermaansche gewoonte op het schild laten heffen [1]. Of het alzoo geschied is, is niet bekend, maar dat Willem III in dien tijd meester was van Westergoo, is een feit [2]. Hij is er gerichtsheer geweest, hij heeft er zijn « hofland » bezeten en zijne leenen — d. i. zijne in leen gegeven domeinen — uitgegeven. Hij deed dit, sedert 1314 gesteund door eene formeele beleening met Ooster- en Westergoo door den Keizer zelf [3].

Aan de andere zijde van Friesland lag zijn oom, bisschop Gwy van Utrecht, more majorum overhoop met de Stellingwervers, die meestal met de Schoterlanders verbonden waren, en trachtte hen voorgoed te bedwingen. Verderop maakte Groningen in zijne omgeving steeds grooter vorderingen en stonden Munster, Oldenburg en Bremen gereed van iedere gelegenheid tot machtsuitbreiding naar de friesche zijde gebruik te maken. Vooral de erkenning van Willem III deed de Friezen omzien naar den Upstalboom. Den 18den September 1323 sloten de Friezen van Ooster- en Westergoo met de overige friesche « zeelanden » een verbond tot herstel der eendracht en der oude instellingen van den « Obstallesbaem ».

Het eerste van de 35 artikelen, door leeken en geestelijkheid bezworen, was gericht tegen den buitenlandschen vijand, wie hij ook ware; de andere regelden het recht, de munt, het handelsverkeer. Gezworenen [4], « judices selandini », met Paschen voor een jaar gekozen door ieder der verbonden landen, ten getale van twee voor ieder distrikt, kwamen in de Pinsterweek bij den Upstalboom bijeen « ad negotium pacis », om den landvrede te handhaven en misdadigers te straffen. Ieder in hun eigen distrikt letten

[1] Ch. I, 136.
[2] Ch. I, 149.
[3] Ch. I, 154.
[4] Richth. Unters. I, 480.

zij op de handhaving van de rust onder de bewoners van dit distrikt, die zelf ook de Upstalboomsche wetten moesten bezweren. Ook gezworenen uit eenige distrikten werkten soms samen om den landvrede te herstellen [1]. Zij namen in hunne omgeving eene belangrijke positie in. Zij bezaten een eigen zegel « totius Frisiae », waarmede zij hunne oorkonden zegelden.

Het nieuwe verbond heeft niet lang bestaan. Vier jaren slechts hooren wij er van en dan sluit zich over deze rechtbank wederom de golf der vergetelheid. In die vier jaren slechts vinden wij het gerecht van den Upstalboom tusschen Flie en Weser werkzaam, verzoenend en verbindend, straffend en wetten bevestigend.

Het verbond kon dan ook Willem III op den duur niet tegenhouden. Na eenige jaren van strijd moest Friesland bewesten de Lauwers [2] zich in 1328 op nieuw onderwerpen en bleef sedert onder 's Graven gezag. Zijn zoon Willem IV volgde hem op in de overoude, volgens eene oorkonde uit dien tijd [3], reeds 400jarige rechten der Hollandsche Graven. Het is bekend, hoe de miskenning van zijn gezag dezen avonturenzoekenden Graaf in 1345 naar de wapenen deed grijpen en hoe hij met tal van zijne ridders een bloedig graf vond op de kusten van Westergoo, dat zich met hulp van Oostergoo, ja van Hunsingoo en Fivelgoo [4] en misschien ook van andere gewesten tegen den veroveraar verdedigde. Sedert hadden de Friezen van de Hollandsche Graven voorloopig weinig last. Een kaperoorlog volgde eerst, maar weldra, in 1348, werd een twintigjarige vrede tusschen Willem V en de Friezen van Ooster- en Westergoo gesloten. Alleen Staveren onderwierp zich in 1352 vrijwillig, in het belang van den handel, aan den nog altijd machtigen beschermheer, die evenwel van het overige Friesland tijdelijk afzag. Hoe zouden

---

[1] Ibid. S. 513.

[2] Beka, Ed. Buchelius, p. 114.

[3] .Charterb. I, 203.

[4] Driessen, Mon. Gron. I, p. 174.

Willem V en Albrecht bij de twisten, die hun land beroerden, ook krachtig hebben kunnen optreden tegenover het moeilijk te veroveren Friesland, sterk door zijne kreken, moerassen en landweren? De Kuinder was met Staveren de eenige landstreek, waar de Graven van Holland hun gezag af en toe deden gelden, daar tengevolge van den eigenaardigen toestand dezer heerlijkheid, de eenige in Friesland.

In denzelfden tijd was ook Groningen voorloopig voor de Friezen eene niet te vreezen macht. De Groningers hadden door hunne handelsverdragen, eerst in hunne onmiddelijke omgeving, de Friezen, tegen het midden der 13de eeuw nog hunne geslagen vijanden, gunstiger voor zich weten te stemmen. In het begin van de 14de eeuw sloten zij dergelijke verdragen [1] ook met de Friezen in Leeuwarden, Dokkum en Staveren, met Ooster- en Westergoo, met Rüstringen.

De Groninger handel strekte zich steeds verder uit en daarmede de invloed der stad. Die handel scheen de omgeving weldra te drukken. Een groote oorlog, door de Drenten en Friezen in den omtrek blijkbaar om die reden en voor een deel ook om steun, door de Groningers aan Gelre verleend [2], tegen de bloeiende stad gevoerd, liep in 1333 [3] tot haar nadeel af. Friezen en Drenten veroverden de stad en doodden een zestigtal burgers op de Vischmarkt. Een daarop te Selwerd gesloten vrede werd door de Groningers verbroken. Plunderende rukten zij Hunsingoo binnen maar werden door de Fivelgooërs teruggeslagen. Vijf jaren lang duurde de krijg. De bemiddeling van een groot aantal Friesche en Drentsche abten, pastoors en invloedrijke leeken [4] leidde ten laatste in 1338 tot

---

[1] Driessen, I, p. 88 vlg., p. 125.

[2] Driessen, I, p. 131.

[3] Kron. Von Wicht.

[4] Driessen, I, 127 vlg.

een verdrag, waarin de stad zich verbond een deel harer muren en eenige stinsen binnen hare wallen af te breken; in plaats van den steenen muur, den ouden houten te herstellen; eene aanzienlijke schadeloosstelling te betalen ten behoeve van de erfgenamen der gevallen Friezen en Drenten. Zij moest zich bovendien verbinden « der Vriesen vryheyt » tegen alle heeren te verdedigen en ongunstige bepalingen aannemen omtrent maat en gewicht. Daarvoor slechtten de Friezen een slot, in de nabijheid der stad door hen opgericht, en gaven alle geroofde goederen terug. Bovendien werd bepaald, dat over de munt jaarlijks door eene groote commissie uit alle belanghebbenden zou worden gehandeld. Zoo geraakte Groningen commercieel en politiek onder zijne friesche omgeving, een toestand, die tot den inval van Willem IV schijnt bestaan te hebben. Na dezen inval schijnt Groningen nog weinig macht te ontwikkelen Wij zien de terrae in zijne omgeving ten minste geheel onafhankelijk optreden [1].

Evenmin was de Utrechtsche Bisschop omstreeks 1350 te vreezen. Gwy had nog herhaaldelijk met de Stellingwervers te strijden gehad; zij hadden in 1321 zelfs Vollenhove belegerd en waren met moeite afgeweerd. [2] Onder bisschop Jan van Diest waren zij op nieuw met de Drenten tegen den nabuur verbonden geweest en deze had zich genoodzaakt gezien zijn slot te Vollenhove in pand te geven aan graaf Reinout van Gelre, die echter evenmin in staat was de Stellingwervers te bedwingen [3]. Ook in Kuinre kon deze zich niet nestelen; de bewoners dezer heerlijkheid riepen hunnen leenheer, graaf Willem van Holland, te hulp tegen den Gelderschen

---

[1] Vgl. Lemego bij Feith, Sicke Benninge, blz. 47. De heer Feith stelt hier de jaren van den oorlog verkeerdelijk 1331—1338; de uitlating van den kroniekschrijver over de zes of zeven jaren, gedurende welke de stad voor alle aanvallen open lag, heeft blijkbaar betrekking op den toestand na den onguustigen vrede.

[2] Beka, p. 108.

[3] Driessen I, p. 131 (noot).

Graaf [1]. Wêl kocht bisschop Jan van Arkel Vollenhove terug, maar hij had te veel te doen met de schulden van zijn Sticht te delgen en de orde in zijn landen te handhaven, zoo goed of kwaad als dat ging, om er aan te kunnen denken de Friezen te beoorlogen.

Zoo was Friesland bewesten de Lauwers omstreeks 1350 aan zichzelf overgelaten, en geen Upstalboomsch verbond was noodig om het friesche land te beschermen tegen buitenlandsche vijanden, aangezien de Bisschop van Munster al even onmachtig was als die van Utrecht en zoowel Bremen als Oldenburg zich rustig hielden. Friesland kon gerust zijn.

De kloostergeestelijkheid, die in de 13de eeuw en ook later nog zich door het handhaven van orde en rust, het verbeteren der wetten, het ontginnen des lands, het onderhouden van dijken, het leggen van wegen, het graven van kanalen ten opzichte van Friesland onsterfelijke verdiensten had verworven, gaf juist in dezen tijd aanleiding tot het uitbreken van geweldige veeten. Het conversenstelsel [2] had de kloostertucht ondermijnd. De kloosters waren geene inrichtingen meer, waarheen men zich begaf om de wereld te ontvlieden; zij waren groote landbouwkoloniën geworden, rijk in land en vee, handelende op de groote steden aan Noord- en Oostzee, bevolkt door eene onrustige menigte, die er niet tegen opzag de wapenen te dragen, kort te voren door haar nedergelegd voor den rozekrans, en hare woonplaatsen weldra meer deed gelijken op formeele vestingen dan op « woningen des Heeren ».

De voortreffelijke friesche geschiedschrijver Worp van Thabor, die over tal van thans verloren bronnen kon beschikken, verhaalt ons [3], dat hij, zoekende naar de oorzaken van de friesche partij-

---

[1] Charterb. I, p. 192., vgl. p. 186.

[2] Vgl. Bijdr. VI, blz. 33.

[3] Ed. Ottema I, p. 190, vgl. p. 185; II, p. 4: „die olde partye, als Schieringe ende Vetcoepers, tusschen die heerschappen ende conversen van den cloosteren". Von Wicht, die deze plaats natuurlijk kende, schijnt haar verkeerd

schappen, geen andere kon vinden dan de twisten tusschen de kloosterconversen omstreeks 1350. De kloosters Klaarkamp, Bloemkamp, Ludingakerk en Lidlum telden toen een groot aantal conversen, die omstreeks dien tijd met de hoofdelingen in hunne nabijheid verbonden aangingen tot bescherming van hunne goederen.

Tusschen de verschillende orden in Friesland bestond van ouds een zekere naijver, vooral tusschen de Cisterciënsers en Praemonstratensers, de beide machtigsten. Reeds in de kronieken van Wittewierum, in de 13de eeuw, zien wij menig spoor van die oneenigheid. De vermeerdering der kloostergoederen had op die ongunstige verhouding een kwaden invloed en zoo is het niet verwonderlijk, dat, zooals Worp zegt, de kloosters van de eene orde — Klaarkamp en Bloemkamp waren Cisterciënsers, Lidlum een Praemonstratenser, Ludingakerk een Regulierenklooster, dat met die van Prémontré nauw samenhing — met die van de andere dikwijls overhoop lagen. Ook de hoofdelingen hadden sedert lang tallooze verschillen met elkander [1] en zoo werd Friesland weldra het tooneel van hevige veeten.

De naam zelve dier veeten is uit haren oorsprong te verklaren. Schieringers toch zijn de partijgenooten van de schiere monniken [2], van de monniken met de grauwe kappen, van de Cisterciënsers. Daartegenover staan de Vetkoopers, welke naam zeer goed kan zien op de vetweiding, die zeker door Lidlum [3] en waarschijnlijk ook door het te midden van voortreffelijk weiland gelegen Ludingakerk in aanzienlijke mate werd ge-

---

begrepen te hebben; terwijl daar gesproken wordt van conversen en hoofdelingen van beide zijden tegenover elkander, zegt hij op 1337: „conversi enim postea dicti sunt Schiringers, reliqui Vetkoperi", aldus conversen en hoofdelingen als twee afzonderlijke partijen beschouwende!

[1] Vgl. Bijdr. VI, blz. 49.

[2] Naar hen heet Schiermonnikoog, het eiland der Cisterciënser monniken van Klaarkamp.

[3] Vgl. Bijdr. VI, blz. 34.

dreven, terwijl in de Cisterciënser kloosters gewoonlijk de handenarbeid meer op den voorgrond treedt [1].

Van het aanvankelijk verloop dezer twisten is ons niets bekend, maar de moord, door de conversen van de onder Lidlum behoorende grangia Ter Porte bij Boxum op hunnen abt Eelco in 1332 begaan [2], het schandelijke leven dier conversen, de formeele oorlog tusschen Lidlum en Bloemkamp [3], door gewapende monniken gevoerd, spreken duidelijk genoeg om te mogen onderstellen, dat er toen in Friesland vrij wat gevochten is.

Hetzij uit deze twisten, hetzij uit de vrees voor een aanval van hertog Albrecht van Holland is wel het verbond te verklaren, dat in 1361 werd gesloten tusschen de friesche gouwen van het Flie tot over de Eems en de stad Groningen « pro utilitate Frisonicae libertatis » [4].

Bij dat verbond werd de oude Opstalboomsche brief hernieuwd, maar Groningen voortaan als verzamelplaats der afgevaardigden aangewezen: jaarlijks zouden omstreeks St. Jan de grietmannen der distrikten met één rechter en één prelaat uit ieder distrikt, daar bijeenkomen. Zes jaren lang zou het verdrag gelden. Zeven jaren later — in 1368 — sloten de meeste landen tusschen Lauwers en Eems een dergelijk verdrag tot handhaving van recht

---

[1] Het valt niet te ontkennen, dat ook Bloemkamp en Klaarkamp te midden van uitgestrekte weilanden lagen, maar van groote vetweiding verneemt men in deze kloosters niets. Mariëngaarde (Praemonstr.) was daarentegen zeker een vetweidend klooster, zoodat de naam Vetkooper op de twee groote Praemonstratenser kloosters van Oostergoo ongetwijfeld van toepassing zou zijn. Daar de namen in het land beoosten Lauwers eerst in lateren tijd gewoon werden, kunnen wij die streken hier buiten beschouwing laten.

[2] Matth. Anal. III, p. 553.

[3] Ibid. p. 557.

[4] Driessen, Mon. Gron. II, 229; Charterb. I, 225 enz.

en orde, thans verklarende jaarlijks tweemaal afgevaardigden ter rechtspraak naar Groningen te zullen zenden [1].

Of en hoe het gewerkt heeft, is wederom onbekend. Het blijkt niet verlengd te zijn, want Groningen, thans het middelpunt geworden van de friesche streken, sluit in de volgende jaren met de gouwen tusschen Eems en Lauwers nauwe verbindtenissen, die deze landen min of meer aan Groningen onderwerpen. Ja, sommige van die verdragen vallen reeds binnen den termijn van dat van 1361.

In al die verdragen treedt Groningen op als beschermheer van de friesche landen in zijne omgeving. Zij stellen zich onder de leiding van Groningen: eerst Hummerke of Humsterland in 1366 [2], vervolgens Hunsingoo in 1378 [3], daarna in hetzelfde jaar Middagsterland (aan de Hunze) en de abdij Aduard. De kroon op het werk werd gezet door het verbond van 1382 met Fivelgoo [4].

Wat mag al die friesche landen hebben bewogen zich onder leiding van het saksische Groningen te stellen? Zeker niet de vrees voor den Hertog van Holland, die in 1365 nog de handelsprivilegiën van Groningen in zijn land bevestigde en geen zweem van neiging vertoont om die afgelegen landen te veroveren. Evenmin voor den Utrechtschen Bisschop, die eene gelijke houding aanneemt, of voor den geestelijken opperheer van Friesland tusschen Lauwers en Eems, den veraf wonenden Bisschop van Munster.

Uit enkele van die oorkonden blijkt, waarom de friesche terrae bewesten de Eems hulp zochten bij Groningen. Het zijn de «factiones», de partijen, die ook hier het hoofd opsteken, de «contumaces» en «seditiosi», die bedwongen moeten maar niet kunnen worden

---

[1] Emmius, Rer. Fris. Hist. p. 209. De oorkonde is verloren.

[2] Driessen II, 254. Daarom komt Humsterland niet voor onder de landen, die zich in 1368 onderling (nog niet met Groningen!) verbonden.

[3] Ibid. p. 334. vlg.; Emmius, p. 214.

[4] Driessen II, p. 367.

zonder den steun der rijke en bevolkte stad — sedert dien tijd de meesteres der « Ommelanden » [1].

Ook Ooster- en Westergoo, beducht niet alleen voor de heerschende partijschap maar ook voor den machtigen en toen wel aan een frieschen oorlog denkenden Albrecht, sloten zich later hierbij aan, [2] uitdrukkelijk tegen de «peregrini principes» en de «factiosi viri nobiles,» wier bestaan blijkt uit menige oorkonde van dien tijd. Er wordt gesproken van «partye in Hunseghe ende in Fyvelghe landen», van de «Hillinge partye» in het Westerkwartier. [3] Wij vernemen van woelige edelen, als Onno Onsta van Sauwert en Reiner Eisinga van Sandeweer, [4] bekende Vetkoopers; van verloopen monniken van Aduard, [5] dat in dezen tijd meermalen met Groningen overhoop lag. Dergelijke berichten komen ook uit Oosteren Westergoo tot ons. Dáár verschijnen in 1392 het eerst de namen «ther schira partye ende ther fata pertye», «schieringh» en «fatkeper» [6]; ook dáár blijken wederom de kloosterconversen in de woelingen een aanzienlijke rol te spelen. [7] Het verbond met Groningen, dat trouwens zelf door den sedert 1393 opgetreden krijgszuchtigen Bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, werd bedreigd, bleek geen genoegzamen waarborg voor de handhaving der orde aan te bieden.

Gansch Friesland, van Flie tot Weser, verkeerde tegen het einde der 14de eeuw in een toestand van verwarring.

Over de Eems was het middelpunt der woelingen het Brokmerland, waar de machtige hoofdelingen tom Broke zich begonnen te verheffen. In het midden der 13de eeuw hadden de Graven van Ravensberg

---

[1] Deze naam komt het eerst voor in 1386 (Driessen II, 399).
[2] Emmius, p. 217.
[3] Driessen II, p. 414.
[4] Ibid. p. 407.
[5] Ibid. p. 417.
[6] Charterb. I, p. 252.
[7] Ibid. p. 287.

in de Eemsgoo nog grafelijke rechten, die in 1253 bij het uitsterven van dat geslacht aan Munster verkocht werden [1]; oostelijk van hen bezaten de Graven van Oldenburg van ouds de grafelijke rechten in Astringen [2]. Die grafelijke rechten bestonden in het bezit van burchten, munt- en tolrechten en inkomsten uit de rechtspraak, die door de «redjeva», de « consules », werd uitgeoefend [3]. Overigens bestuurden deze streken zich zelf, gelijk andere friesche gouwen. In den loop der 14de eeuw gingen deze rechten te midden der woelingen grootendeels verloren.

Het oude Brokmerland had eertijds tot de Eemsgoo behoord en was toen wegens de uitgestrekte moerassen weinig bewoond [4]. Omstreeks 1200 was het moeras ontgonnen en uit de nieuwe landstreek, zoo ontstaan, was met bijvoeging van het westelijk deel van Astringen een nieuwe gouw ontstaan, Brocmannia geheeten, wier hoofdplaats Aurich werd. In 1270 kreeg deze plaats eene kerk. Zij was het middelpunt van de « quadrans » of fiarden-deel Auricherland, een der vier deelen van Brokmerland, zooals die in den Brokmerbrief [5] worden aangegeven. Aurich werd door de Graven van Oldenburg als erfelijk bezit gesteld in handen der heeren van Broke, die op den Oldenburg bij Engerhafe hunnen zetel hadden. Uit dit geslacht was in het midden der 14de eeuw Keno, zoon van Hylmer, voortgekomen, de eerste van zijn familie, die in oorkonden en kronieken op den voorgrond treedt.

Lang vóór zijn tijd waren de streken aan de Eems reeds geteisterd door hevige twisten. In Norden was 1285 een kasteel opgericht om de woelingen daar te doen ophouden [6]; in 1312 hadden de

---

[1] Friedl. I, 17 en 25; Wilmans, Westf. Urk. III, 289.

[2] Ehrentraut, Fries. Archiv. II, 473—476.

[3] Richthofen, Unters. I, 322 flg.

[4] Ibid. S. 347. flg.

[5] D. i. de verzameling der Brokmerrechten uit het einde der 13de en het begin der 14de eeuw.

[6] Beninga, Historie van Oostfr. (uitg. Matth.), blz. 139.

voornaamste hoofdeilngen en prelaten van de Eemsgoo zich verbonden tot handhaving van de landswetten [1], wat niet getuigt voor den invloed der Munstersche Bisschoppen in deze streken. De landen over de Eems waren betrokken geweest in den strijd tegen Willem IV van Holland, die de gansche friesche kust in rep en roer had gebracht en aan de handelsbetrekkingen tusschen de Friezen en de Hanse heel wat schade had berokkend.

Een veeg teeken des tijds was de vernietiging van het college der Vredemans te Norden in 1358 ten gevolge van een opstand, waarbij wederom de kerk van Norden als vesting diende [2].

Ook hier zag men de hoofdelingen tegen elkander oorlogen. Vooral de rumoerige Folkmer Allena, hoofdeling te Osterhusen en Hinte, was een onruststoker in de Eemsgouw. Daarbij kwam, dat Oldenburg te vergeefs trachtte zijne macht in Oostfriesland te behouden [3] en nu en dan rooftochten door de gouwen ondernam, evenals de saksische bewoners van het land over de Weser.

Zoo behoeft het ons niet te verwonderen, wanneer wij Keno tom Broke in verbond zien met de zeeroovers, die toen hunne rol aan de Noordzeekust begonnen te spelen en door hem in zijne sloten te Aurich, Broke en Marienhafe werden opgenomen [4]. Hij was reeds feitelijk beheerscher van Brokmerland en werd in die waardigheid door zijn zoon Occo opgevolgd (1376).

Occo, wiens avontuurlijke loopbaan hem naar het Napelsche had geleid en die daar den ridderslag had ontvangen, werd door zijne zusters na den dood zijns vaders overgehaald zich in Oostfriesland te vestigen. De merkwaardige reis dezer zusters naar Napels

---

[1] Ibid., blz. 141.

[2] Kron. Von Wicht.

[3] Beninga, blz. 146. Bekend zijn vooral de tochten van 1366, toen de Graven Christiaan en Maurits van Oldenburg omkwamen, en van 1367, toen de wraakoefening wegens hun dood op nieuw met verlies voor Oldenburg afliep (Kron. Von Wicht).

[4] Ibid., blz. 147.

neemt eene romantische bladzijde in in het boek der Oostfriesche historie [1]. Occo was een moedig oorlogsman, die de invallen der Saksers met woeker terugbetaalde, zich later met Oldenburg verbond en in 1381 als « here van Broeckmerlant ende van Aurekerlant », [2] hertog Albrecht van Holland als leenheer erkende voor zijne goederen, die zich over de Eemsgoo en Norden uitstrekten: de voornaamste burchten in de streek, ja Emden zelf, bevonden zich in zijne handen.

Eene dergelijke positie nam in Rüstringen de hoofdeling Edo Wiemken in, die te Jever een slot bouwde en de omliggende streek, zelfs Astringen, aan zich onderwierp, den Oldenburgschen Graaf ten spijt. In minder aanzien waren de Beninga's, te Grimersum en Pilsum gevestigd, de Cirksena's in Greetsiel, de Abdena's in Emden, de Idsinga's in Norden enz.

Gehuwd met de « kwade Foelke » uit het geslacht der hoofdelingen van Hinte, eene vrouw berucht om hare wreedheid, lag Occo weldra overhoop met den woesten Folkmer Allena van Osterhusen en Hinte, een der ruwste friesche hoofdelingen van zijn tijd. Oostfriesland was omstreeks 1380 het tooneel van een hevigen strijd, waarin het buskruid hier zijne intrede deed [3]. In dien strijd is ridder Occo in 1391 te Aurich gevallen. Zijn bastaardzoon Widzelt nam als voogd van zijn echten broeder, den jongen Keno, het bestuur in handen.

Van deze omstandigheden in Friesland, van de anarchie, die de gansche friesche kuststreek in een slagveld deed verkeeren, meende hertog Albrecht van Holland gebruik te kunnen maken om zijn gezag in het weerbarstige Friezenland voorgoed te vestigen. De friesche oorlogen van hertog Albrecht en zijn zoon hertog Willem zijn elders [4] zoo uitvoerig behandeld, dat wij ons hier van eene

---

[1] Beninga, blz. 151 vlg.

[2] Reeds in 1379 noemt hij zich „Broecmanniae dominus" (Friedl. I, 114).

[3] Beninga, blz. 157.

[4] Verwijs, de Oorlogen van hertog Albrecht met de Friezen (Werken Hist. Gen. N. R. N°. 8).

afzonderlijke behandeling der Hollandsche tochten ontslagen kunnen rekenen. Wij zien, dat de expeditie van 1396, den 27sten Augustus aangevangen doch na den slag bij Schoterzijl, waar de edele Fries Juw Juwinga met tal van zijne landgenooten sneuvelde, en na een kort verblijf op de Friesche kust, reeds vóór half September geëindigd, al zeer weinig blijvende resultaten opleverde. Een kaperoorlog bleef den frieschen handel ernstig bedreigen, maar alleen op sommige plaatsen aan de kust konden de Hollanders zich handhaven. Voor de Friezen was de expeditie daarom vooral van gewicht, omdat de partijschappen in Ooster- en Westergoo onder den indruk van het dreigende gevaar een oogenblik op den achtergrond geraakten.

Belangrijker was de tweede expeditie, in 1398 ondernomen. Een oogenblik scheen ook deze tweede tocht de Friezen wederom te zullen vereenigen in een gemeenschappelijken strijd tegen den aanvaller. Na den eersten tocht immers waren de partijen elkander weder te lijf gegaan; een groote slag bij Dronrijp had de gemoederen wat bekoeld en de voorbereiding tot de nieuwe expeditie bracht Schieringers en Vetkoopers tot verzoening. Maar deze zoen zou niet van kracht blijken.

Den 17den Juli 1398 verschenen de Hollandsche legerbenden, onder 's Hertog's zoon Willem van Oostervant, bij Staveren. Eenige kleine schermutselingen hadden onmiddellijk de onderwerping van Ooster- en Westergoo ten gevolge, het lijk van Willem IV werd teruggegeven en weldra werd hertog Albrecht te Staveren gehuldigd. Staveren en St. Odulf werden den Hollanders ingeruimd, een kerk zou worden opgericht, «voor de zielen» der vroeger in Friesland gesneuvelden, het friesche recht zou behouden blijven, alleen inboorlingen zouden met het bestuur worden belast, de Friezen zouden niet buiten hunne landpalen ter heirvaart behoeven op te komen.

Dit spoedige succès was vooral te danken aan de houding der Vetkoopers, die zich nauw bij Holland hadden aangesloten: hunne aanvoerders: Feye van Heemstra, Gerrit Cammingha, Tjaard Walta, Siard Wiarda en anderen, waren de eersten geweest om

zich te onderwerpen; zij en de abten van verschillende kloosters deden hun best om de gunst van den nieuwen heer te winnen. Albrecht belastte dan ook Feye van Heemstra met het bedwingen der weerspannige bewoners van Achtkarspelen. De Hertog was heer en meester van Friesland: Bolsward, Harlingen, Workum kregen nieuwe stedelijke rechten; tegen het gesloten verdrag in werden tal van Hollandsche edelen en burgers begiftigd met schoutambachten en andere heerlijkheden in Friesland. De getrouwe Vetkoopers werden op dezelfde wijze beloond: Cammingha kreeg Leeuwarden in leen, Feye van Heemstra: Dongeradeel voor de helft, Jouke Donia: Irnsum en Aalsum, Asige van Pellenzee werd ambachtsheer van Bolsward en Parrega, enz. Den Heer van Kuynre, die het met de Friezen had gehouden, werd zijne heerlijkheid ontnomen.

Zoo schenen Ooster- en Westergoo voor goed van de vrijheid beroofd te zijn. En ook het Over-Lauwersche land liep groot gevaar. Onmiddellijk nog vóór Albrecht's friesche expeditie had hier de tweedracht gebloeid. [1] Bij den inval van Albrecht was de stad Groningen het toevluchtsoord geworden van tal van friesche Schieringers; tegenover hen verbonden zich de voorname edelen uit den omtrek met Albrecht. Terwijl de Bisschop van Utrecht, naijverig op Holland's stijgende macht, zijne hulp aan Groningen beloofde [2] en de stad hem daarvoor als haren Heer erkende, wierpen de Ommelander edelen zich in de armen des Hertogs en beloofden hem tegen Groningen te helpen, ja te zullen steunen om ook de stad aan zijn gezag te onderwerpen [3]. Aylco Onsta en Reiner Eysinga lieten zich door Albrecht beleenen met Hunsingoo, Omco Snelgersma en Hayo Wibbena met Fivelgoo, Tammo Gockinga en Menno Houwerda met het Oldambt. In het sterke slot Ten Post werd met toestemming der Ommelander edelen een hollandsch avonturier, Pieter Reynersz.,

[1] Driessen III, 449, 473. vlg.
[2] Ibid. p. 505.
[3] Ibid. IV, p. 840.

als erfleenman geplaatst [1]; hem werd ook Humsterland in erfleen gegeven en het schoutambacht te Groningen beloofd, zoodra die stad zou gevallen zijn. Ook Widzelt en Folkmer Allena onderwierpen zich op dezelfde wijze aan den Hertog en werden daarvoor begiftigd met de heerlijkheid van gansch Oost-Friesland tusschen Eems en Jahde en de eilanden op de kust.

Het scheen, dat gansch Friesland van het Flie tot de Weser zich onder Holland zou bukken, in band gehouden door het met één slag overal ingevoerde leenstelsel. De friesche vrijheid scheen voor goed gebroken te zijn ten gevolge van de onzalige veeten.

Maar zoover was het nog niet gekomen.

In den winter van 1399 verhief zich onder leiding van Groningen en met geheime medewerking van den Utrechtschen Bisschop de Schieringsche partij, sloot een verdrag met de Vitaliebroeders, de zeeroovers, die zich in de Oostfriesche havens hadden genesteld, en deed een aanval op Dokkum, geleid door Sijtse Dekama, Gale Hania en Ode Botnia. Zij benauwden die stad. Daarna wendden zij zich tegen Staveren, overal gesteund door de op de Hollandsche ambtenaren verbitterde landbevolking. Sieuwerd Wiarda van Goutum werd door Oostergoo, Haring van Heeg door Westergoo volgens voorvaderlijke gewoonte tot leider in den strijd (latere Friezen zouden zeggen: potestaat) gekozen. De beide gouwen sloten een nauw verbond met elkander en regelden het bestuur en de rechtspraak. De oude middelpunten der gouwen, Barrehuus bij Leeuwarden en Hartwert in Westergoo, zouden wederom jaarlijks de landdagen zien bijeenkomen, waarop de rechters werden gekozen en de gemeenschappelijke belangen behandeld [2]. De beide gouwen sloten zich vast aaneen.

Hevig was de strijd. Het gelukte den Graaf van Oostervant

---

[1] Sommigen achten hem den stamvader der bekende familie Rengers.

[2] Worp v. Thabor, II, p. 2.

Staveren en Dokkum te ontzetten en deze steden in een geduchten staat van tegenweer te brengen; eene vesting, Ter Luyne geheeten, werd aan de Lauwers gebouwd om Achtkarspelen voortaan in bedwang te houden; verscheidene vijandelijke versterkingen werden geslecht en friesche afdeelingen geslagen. Nauwelijks echter had de Graaf Friesland weder verlaten, of een nieuwe opstand brak uit, wederom door de zeeroovers en den Bisschop gesteund. In het voorjaar van 1400 werden zelfs de Hollandsche kusten meermalen ernstig bedreigd door den verbitterden en gevaarlijken vijand. Ook te land waren de insurgenten gelukkig: Dokkum, Ter Luyne en de Camminghaburg vielen, overal werden de Hollanders verjaagd. Weldra was Staveren alleen nog maar in Hollandsche handen en de Vetkoopers waren genoodzaakt uit Friesland te wijken. In den zomer van 1400 verschenen Cammingha en Heemstra met de hunnen als vluchtelingen in Holland.

Ook verder op, over de Eems, was de zon van Albrecht's voorspoed gedaald. Verbonden met de zeeroovers in de Oostfriesche havens had Widzelt tom Broke zich een tijd lang tegen zijne vijanden weten te handhaven; weldra evenwel lag hij ook overhoop met den jongen Keno en diens moeder, de kwade Foelke, die hij van het bestuur der hem toevertrouwde landen wilde uitsluiten. Ook daarom had hij zich gereedelijk onder Albrecht's opperheerschappij begeven, vooral benauwd door den dapperen hoofdeling van Leer, Fokke Ukena, en weinig kunnende rekenen op den steun van zijn bondgenoot Folkmer Allena, den ouden vijand van zijn geslacht. Een hevige strijd ontspon zich, waarin Widzelt zich schuldig maakte aan het verbranden en vernielen van het sterke klooster Thedinge, dat Fokke Ukena tot vesting had gediend. Een gemeenschappelijke aanval van de Bisschoppen van Munster, Bremen en Minden, door tal van buitenlandsche heeren gesteund, bracht de Oostfriezen een oogenblik tot het staken van den onderlingen strijd. Door den vijand verrast, werd Widzelt in 1399 bij Deteren, op de zuidelijke grenzen van het land, waar hij de aanvallen dacht

af te weren, verslagen en gedood. Met zijn val eindigde de Hollandsche heerschappij in deze streken.

Niet anders ging het tusschen Eems en Lauwers. De Schieringer edelen met de Ommelanders, steunende op Groningen, waren op de Vetkoopers aangevallen. Geleid door Eppo Nittersum, hoofdeling te Stedum, krachtig gesteund door de boeren van Fivelingoo, brachten zij den Vetkoopers te Westeremden eene groote nederlaag toe, vernielden hunne huizen in den omtrek en veroverden ook ten laatste het sterke huis te Aldersum, waar de Hollandsche partijganger Pieter Reynersz. hun in handen viel; hij werd met een groot aantal der zijnen in het Damsterdiep verdronken. De Onsta's werden op hun kasteel te Sauwerd door de Groningers belegerd en moesten zich ten laatste onderwerpen [1]. Het zegel van Hunsingoo werd door hen in Maart 1400 weder aan de wettige overheden van de *terra*, de *consules*, afgestaan [2]. Op dezelfde wijze vielen de kasteelen der Snelgersma's in Appingedam, der Ripperda's te Farmsum, der Holwerda's te Termunten, der Gockinga's te Oosterbroek; de ook op deze kasteelen gevestigde zeerooversbenden werden afgemaakt, de hoofdelingen van de Vetkoopers werden gevangen gezet of namen de vlucht naar Albrecht of naar Oostfriesland [3].

Albrecht slaagde er niet meer in zijn gezag in Friesland te herwinnen. Na vergeefsche pogingen om de steden van Holland te bewegen hem met geld en troepen krachtig bij te staan, zag hij zich genoodzaakt zich tevreden te stellen met het bezit van het door sterke garnizoenen nog behouden Staveren en 30 Sept. 1401 vrede te sluiten met de Friezen. Hierbij werden alle friesche landen tusschen de Lenne en de Weser in den vrede opgenomen. Staveren alleen bleef aan Albrecht, die beloofde het

---

[1] Lemego—Benninge, blz. 51 vlg.

[2] Driessen, Mon. Gron. III, 521.

[3] Lemego—Benninge, blz. 59 vlg.

klooster St. Odulf niet te zullen versterken. Slechts drie plaatsen op de kust: Harich, Harlingen en Holwerd, werden voor het hollandsche handelsverkeer geopend. Alle ballingen werden in hunne goederen hersteld, een maatregel, die over de Lauwers niet algemeen werd toegepast. «Frise n'était pas terre de conquête» had eenmaal hertog Willem van Gulik en Gelre gezegd.

De gevolgen van den vijfjarigen kamp bleven Friesland nog langen tijd teisteren. Vooral het Over-Eemsche land werd het tooneel van een hevigen strijd tegen de zeeroovers, de Likedeelers of Victaliebroeders, de oude vijanden van de Hanze, die na het einde der Noordsche oorlogen op het einde der 14de eeuw hier hunne laatste schuilplaats hadden gevonden.

Eene sterke expeditie, in Mei en Juni 1400 door de Hanze afgezonden, trad tegen hen op. Hamburg, Lubeck en Bremen, Groningen en de «Zuiderzeesteden:» Deventer, Kampen, Harderwijk en Elburg, namen er deel aan en slaagden er in enkele roofnesten — sloten van Oostfriesche hoofdelingen — te vernielen, andere werden in handen gesteld van Keno tom Broke, Hisko van Emden en anderen, die men te dezen opzichte lichtvaardiglijk meer vertrouwde [1]. Herhaalde expeditiën waren nog noodig om het kwaad te bestrijden: de schijnbaar vertrouwbare Oostfriesche hoofdelingen wisten zich telkens weder van de hulp der zeeroovers tegenover elkander en de Hanze te bedienen. Nog meer dan dertig jaren lang speelden de zeeroovers eene hoofdrol in de friesche twisten [2].

De machtigste van die hoofdelingen was en bleef Keno tom Broke, de erfgenaam van ridder Occo. Hij noemde zich in 1401, toen hij zijne landen aan Willem van Gelre als leenheer opdroeg [3], heer van Broek, Aurich, Norden, Harlingen, Ostringen, Lenger-

---

[1] Friedlaender II, 679 ff. Vgl. de studie van Hobbing, Die Expedition der Hansestädte gegen die Oostfr. Küste im Frühjar 1400, in Jahrb. der Oostfr. Ges. 1881, S. 20; Nirrnheim, Hamburg und Ostfriesland, S. 14. ff.

[2] Voigt, die Vitalienbrüder (Hist. Taschenbuch, 1841).

[3] Friedlaender II, 698.

en Overledingerland, Sagelterland en Emsigerland behalve Emden — van geheel Oostfriesland dus, behalve het aan Edo Wiemken behoorende Rüstringen en Wangerland. Hij was in het bezit van de voornaamste sloten des lands en hield de andere hoofdelingen nu en dan in bedwang, soms, gelijk in 1408, met hulp van de Hamburgers, die toen wederom een aantal burchten vernielden en in zijne handen stelden. Ook Folkmer Allena, de oude tegenstander van Keno's vader, werd door hem verslagen en moest een tijdlang in Groningen eene schuilplaats zoeken. Tegenover hem zochten de Abdena's van Emden en anderen hulp bij den Bisschop van Munster en de Groningers. Beiden zagen met klimmend misnoegen de macht van Hamburg aan de Eems stijgen. De Bisschop herinnerde zich, dat hij eigenlijk grafelijke rechten daar kon doen gelden, de Groningsche kooplieden deden hun best om den « seven lande ijnne Ostvreslande » eene verbintenis met hunne concurrenten, de Hamburgers, te ontraden [1].

De verhouding van Groningen tot deze Oostfriesche twisten hing voornamelijk af van het bovendrijven in de stad van een der beide partijen: Schieringers of Vetkoopers. Sedert de tochten van Albrecht was de Schieringsche partij in de stad aanmerkelijk krachtiger geworden door het opnemen van tal van gevluchte Schieringers. Onder deze speelde Coppen Jarges, de zoon van zekeren Jarich Coppensz. uit Staveren, eene hoofdrol.

In 1413 nu maakte Keno tom Broke zich meester van Emden en verjoeg proost Hisko, den bondgenoot van Groningen, uit die stad. Groningen trachtte te bemiddelen tusschen de strijdvoerende partijen over de Eems, maar toen had er in de stad een voorval plaats, dat de Schieringsche partij voor eenigen tijd de overhand deed behouden. Op den 23sten October 1413 namelijk maakte de Schieringsche partij, toen te Groningen ook Hekerensche genoemd [2],

---

[1] Friedl. I, 176.

[2] Lemego—Benninge, blz. 62.

zich meester van het stadhuis, joeg de Clanten en Rengersen uit de stad, verdreef ook de Onsta's en andere Vetkoopers uit de Ommelanden en begon onder leiding van Coppen Jarges den strijd tegen Keno en de zijnen. Met groote heftigheid werd aan de Eems gevochten; sluizen werden verbrand, waardoor het omliggende land jaren en jaren lang onder water werd gezet; kerken werden beroofd of als vestingen gebruikt, totdat eindelijk in 1415 Groningen door de Vetkoopers wederom bij verrassing ingenomen werd. Coppen Jarges nam de vlucht en sloot zich weldra aan bij de Schieringers te Sneek en Staveren. Sedert was Keno aan het hoofd der Vetkoopers machtig.

Hij trachtte nu ook in Ooster- en Westergoo deze partij er bovenop te brengen. Hier schijnt het na den oorlog met Holland vrij rustig geweest te zijn. De vrede werd herhaaldelijk vernieuwd maar af en toe begonnen er weder moeilijkheden te rijzen. Een kleine kaperoorlog werd gevoerd, ook onder Willem VI, die door den Arkelschen oorlog belet werd met kracht tegen Friesland op treden. In 1414 werd zelfs Staveren bij verrassing door de Friezen ingenomen. Toch blijkt de vrede in deze streken wederom door veeten gestoord te zijn. In 1415 zochten tal van Vetkoopers — Feye van Dokkum, Abbo Heemstra e. a. — eene toevlucht in het pas weder door hunne partijgenooten veroverde Groningen [1]. Sedert stonden de Schieringers bewesten Lauwers tegenover de Oosterlauwerschen. De veete werd — zooals dikwijls geschied is gedurende het verloop der friesche twisten — een strijd tusschen twee reeds van ouds in meer dan één opzicht elkander onderscheiden deden van Friesland: het oude verschil, de overoude vijandschap van de grensstreken aan beide zijden der Lauwers [2], eene vijandschap, waarbij misschien

---

[1] Ms. von Wicht.

[2] Friedl. I, 259: „want die lande van Achtkerspel ende Oestbroecsaterlant an die westzyde der Lauwers, ende die van Langewolt ende Fredewolt an die westsyde der Lauwers an mallecander hier na gelant ende gelegen sijn ende dairom dikwyle met mallicanderen kiven".

ook ethnographische momenten eene rol spelen, was ook een voorname factor in dezen strijd. Keno namelijk zag zich genoodzaakt de Schieringers uit Groningerland terug te slaan [1]. In 1416 versloeg hij aan het hoofd der Overlauwerschen zijne tegenpartij bij Oxwerderzijl en drong plunderend en roovend diep in Friesland door; een jaar later [2] nam hij Ezingerzijl en Dokkum in, waar wederom zeeroovers zich hadden genesteld, en brandschatte de Schieringsche partij in gansch Friesland, van Staveren tot Gerkesbrugge. Het hoofd der Schieringers, Sikke Sjaerda van Franeker, zag zijn zoon als gijzelaar naar Groningen voeren [3].

Het geheele friesche land verkeerde weer in onrust. Tegen Keno, die zijn gevaarlijksten vijand, Folkmer Allena ten laatste door sluipmoord om het leven had laten brengen, verhief zich thans de houwdegen Fokke Ukena, hoofdeling van Leer, en bemachtigde Emden weder voor proost Hisko Abdena. Te midden van die verwarring is Keno in 1417 gestorven. Zijn zoon Occo volgde hem op.

De Schieringers deden nu, wat vroeger de Vetkoopers hadden gedaan, en namen hertog Jan van Beieren, den oom van vrouw Jacoba, in 1418 als hun heer aan. Staveren en Slooten waren nog in hunne handen. Hertog Jan werd door de Schieringers op de oude voorwaarden van Emden tot Staveren erkend; zelfs Groningen zou hem huldigen. De Bisschop van Utrecht wist zich echter als beschermer van Groningen op te werpen en zag zich op nieuw door die stad gehuldigd [4]. Hamburg, Munster en de zeeroovers betwistten elkander het gezag in de Eemslanden, ieder met een deel der hoofdelingen.

---

[1] Beninga, blz. 187 vlg.

[2] Beninga zegt: in 1418, maar blijkens Friedl. I, 207 was Keno reeds vóór 16 Aug. 1417 gestorven. Von Wicht (ms. Gron. Bibl.) zegt op 1416: „Keno heros moritur" maar ook dit is onmogelijk met het oog op de mededeelingen omtrent zijne krijgstochten in Friesland.

[3] Lemego-Benninge, blz. 75.

[4] Van Idsinga, Staatsrecht, II, 258.

In het oostelijkste deel der friesche landen had Edo Wiemken een hevigen strijd gevoerd tegen Bremen en Oldenburg. De Bremers waren van ouds gewoon geweest in Rüstringen een grooten invloed te oefenen [1] en konden de opkomst van een gezag als dat van den Rüstringer hoofdeling niet toelaten evenmin als Oldenburg. Ook Rüstringen toch was een zeerooversnest geworden. Edo slaagde er een tijd lang in zich er te handhaven en zelfs het tusschen Jahde en Weser gelegen deel van Rüstringen, de vijf kerspelen van Butjadingen, te bemachtigen, daarna ook het zuidelijker gelegen Stadland. Hij werd hier voor Bremen even gevaarlijk als Keno voor Hamburg aan de Eems was, ja gevaarlijker, omdat hij de Weser begon te beheerschen. Bremen moest hem dan ook wel verjagen en slaagde daarin: de Rüstringer hoofdeling stierf te Staveren in ballingschap. [2] Zijn erfgenaam Sibet wist zich nog in Rüstringen te handhaven.

Verder op waren de Wursten reeds lang van Bremen afhankelijk, gelijk de Noord-Friezen van Sleeswijk.

De friesche vrijheid werd ernstig bedreigd. Alleen de Ditmarschen in Holstein slaagden er in zich, gelijk vroeger, tegen de tallooze aanvallen, de strooptochten der Holsteiners en Sleeswijkers met succès te verdedigen. Èn in 1400 èn in 1404 brachten zij hunnen vijanden gevoelige nederlagen toe [3].

Die wanorde was eene der redenen, waarom in 1416 de Roomsch-Koning Sigismund zich het lot der friesche landen aantrok. Deze talentvolle vorst, wiens grootsche plannen weinig in overeenstemming waren met de zwakke hulpmiddelen, waarover hij kon beschikken, had op zijne reis naar Frankrijk en Engeland in 1416 ook de Nederlanden aangedaan en een diepen indruk medegenomen van

[1] Friedl. I, 53. Nog in de 14de eeuw „una gens et una populus, sicut a tempore cujus non est memoria, extiterunt."

[2] Zeker niet in 1410, zooals Beninga mededeelt, maar na 1414 (vgl. Brem. Urk. V. 53 ff).

[3] Ms. Von Wicht.

de ontwikkeling der Bourgondische macht in deze streken. Daar de Beiersche Hertogen van Holland met Bourgondië nauw verbonden waren, kon de Duitsche Koning de onderwerping van Friesland aan de Hollandsche heerschappij niet goedkeuren, daargelaten nog het feit, dat het zijn belang was de Friezen te laten blijven, wat zij waren: onmiddelijkê onderdanen des Konings, hem alleen belasting en gehoorzaamheid schuldig. Het was dus niet vreemd, dat hij, in November 1416 te Nijmegen door friesche gezanten op de hoogte der toestanden in Friesland gebracht, in December van genoemd jaar [1] besloot den kanselier van zijn vorstendom Breslau, Nicolaas Buntzlow, een van zijn vertrouwde staatsdienaren, naar Friesland te zenden, vergezeld van een Groninger geestelijke, Mr. Hendrik Clant, licentiaat in het geestelijk recht en kanunnik te Keulen. Het duurde nog tot het voorjaar van 1417, eer de gezanten kwamen; in het najaar was Clant reeds vervangen door ridder Siegfried van Wenningen [2].

Zij kwamen weldra voor den dag met een voor de Friezen belangrijk stuk, den 30 Sept. 1417 te Constanz uitgevaardigd: de bevestiging der «oude friesche vrijheden». Belangrijk was het stuk vooral hierom, omdat het alle schenkingen van friesch gebied, aan Graven of Heeren in vroegeren tijd gedaan, vernietigde en voor de toekomst onwettig verklaarde en de Friezen bovendien vrijstelde van alle lasten, hoe ook genaamd, behalve de oude «huslaga» die thans gesteld werd op één Leeuwarder keizersgroot voor ieder huis, in te zamelen door de grietmannen en bijeen te brengen te Leeuwarden. Verder behield de Koning zich nog het muntrecht te Leeuwarden, de tollen te Staveren en elders voor.

De gezanten hadden bovendien nog een anderen last, n. l. dien

---

[1] Van Mieris en Schwartzenberg hebben een verkeerden datum, het gevolg van eene vergissing ten opzichte van den Vrouwendag. Zij namen de Assumptio, (15 Aug) in plaats van de Conceptio (1 Dec.). Beter Friedlaender I, 206, die het stuk op 9 Dec. stelt.

[2] Charterb. I, 393.

om de twisten in Friesland te doen ophouden, de Vetkoopers en Schieringers met elkander te verzoenen [1]. En in dit opzicht leverde hunne werkzaamheid ten minste tijdelijk resultaten op.

Natuurlijk protesteerde hertog Willem van Holland tegen de inmenging des Konings [2] in zijne rechten op Friesland, ten opzichte waarvan de Hertog nog kon wijzen op keizerlijke brieven van Lodewijk van Beieren en Karel IV, waarbij Ooster- en Westergoo aan Holland waren geschonken. Hij bedreigde ook den tot Groningen genaderden Buntzlow, voor het geval deze trachten wilde 's Konings bevel te volvoeren, [3] maar zijn dood kort daarna en de daarop gevolgde verwarring in zijne landen onder het bestuur van vrouw Jacoba werkten in het voordeel van den vrede.

De Schieringers blijken ook nu weder door 's Konings gezanten voorgetrokken te zijn: wij vinden de Vetkoopers met den ban belegd. Maar niet alleen door dergelijke dreigementen trachtten de gezanten den vrede te herstellen. Ofschoon Jan van Beieren door de Schieringers werd erkend, slaagde Buntzlow er November 1419 in de beide partijen tijdelijk met elkander te verzoenen [4]. De ban werd dan ook opgeheven [5] tegen betaling van eene som gelds.

De krijg had in den laatsten tijd het karakter aangenomen van eene veete tusschen Ooster- en Westerlauwerschen, vooral toen de Vetkoopers bewesten Lauwers waren verjaagd; Gerkesklooster, op de grens tusschen beide gebieden gelegen, was daarom het middelpunt der onderhandelingen, in overleg ook met de steden Deventer,

---

[1] In het stuk gedrukt bij Friedl. I, 212 ff. worden aan de eene zijde: Groningen, Occo ten Broek, graaf Maurits van Oldenburg, Sibet van Rüstringen Fokke Ukena, aan de andere: Langewold, Vredewold, Humsterland en Achtkarspelen genoemd, ieder met hunne „fautores" en „complices." Het gebruiken van het laatste woord voor de partijgenooten van Groningen wijst in verband met het in het vrijheidsprivilege gezegde over vreemde overheersching en bestuur der grietmannen op de gunstige gezindheid des Konings jegens de Schieringers.

[2] Charterb. I, 292.

[3] Ibid. p. 393.

[4] Ibid. p. 406 vlg.

[5] Friedl. I, 226.

Zwolle en Kampen gevoerd. Een beslissende zoen kon echter niet worden getroffen. Buntzlow bracht de onderhandelingen eerst over naar Kampen en verwees ten laatste, ten einde raad, de partijen naar den Koning zelf. Natuurlijk kwam van de uitspraak des Konings weinig, maar ook zonder deze blijkt uit alles, dat een geest van verzoening onder de Friezen was gevaren. In Oct. 1418 sloot b. v. Occo tom Broke vrede met Groningen en de Ommelanden, blijkens het slot der oorkonde niet zonder Buntzlow's invloed [1].

Meer onmiddellijk succes hadden Buntzlow en Wenninge in Rüstringen: door hunne bemiddeling immers verzoende zich Sibet van Rüstringen met de Butjadingers [2], terwijl ook Bremen met den hoofdeling vrede sloot — een vrede, die evenwel niet lang duurde. De nieuwe verwikkelingen tussehen Bremen en Sibet in Juni 1420 geven ons een laatsten blik op de werkzaamheid der koninklijke gezanten in Friesland, van wie wij sedert niet meer hooren.

Veel hadden zij dus niet uitgericht.

In Ooster- en Westergoo had Jan van Beieren, belemmerd door de twisten in Holland, weinig kunnen uitrichten ten behoeve der Schieringers. Zij waren overgeleverd aan de genade van Fokke Ukena en de zijnen, die onmiddellijk na het mislukken der vredesonderhandelingen wederom Westergoo binnendrongen. In het najaar van 1419 namelijk had Sikke Sjaarda den Vetkoopers bij Franeker een hevige nederlaag toegebracht [3] met behulp van vreemde, waarschijnlijk Hollandsche, knechten. De wraak, daarvoor in 1420 door Fokke en de zijnen genomen, was vreeselijk. Te scheep van de Eems uit naar Staveren en Hindelopen overgestoken, overwon hij Sikke in een bloedigen slag in de nabijheid der laatste stad en

[1] Friedl. I, 219.
[2] Ibid., 218.
[3] Worp van Thabor IV, 49.

sloeg daarop het beleg voor Slooten, de laatste wijkplaats der Schieringers, den zetel der machtige Harinxma's. Ook Staveren werd door de Vetkoopers bemachtigd; Coppen Jarges, de gevluchte Groninger onruststoker, werd daarbij omgebracht.

Toen kwam eindelijk Jan van Beieren zijne vrienden te hulp. Zijne benden onder heer Hendrik van Renesse ontzetten Slooten, (half Juli), Fokke Ukena moest met verlies van zijn geschut naar zijn eigen land wijken, tal van Vetkoopers uit Groningen en de Ommelanden werden als krijgsgevangenen naar Holland gevoerd. Na korten korten tijd werd den 14 Sept. 1420 te Groningen de vrede tusschen de beide gouwen en de Vetkoopers gesloten. De vijfjarige veete was geëindigd, de ballingen keerden terug, de vreemden benden werden ontslagen. Zoo groot was de verwarring geweest, dat Oostergoo het verdrag niet met zijn zegel kon bekrachtigen: het zegel was verloren gegaan.

Hertog Jan had intusschen in Holland de handen vrij gekregen. Eene schandelijke overeenkomst met Jan van Brabant, den onwaardigen gemaal van vrouw Jacoba, had hem sedert April Holland en Zeeland voor een hooge som als pand in handen gespeeld. Hij kon zich nu met Friesland gaan bezig houden en begon dadelijk met de Vetkoopers te ondehandelen over zijne erkenning in Ooster- en Westergoo, waar de Schieringers benevens Staveren en Slooten hem reeds sedert 1418 als Heer hadden beschouwd. De formeele huldiging der Schieringers had reeds in November 1420 plaats en in Mei van het volgende jaar waren na een korten weerstand ook de Vetkoopers gedwongen zich te onderwerpen. Hendrik van Renesse werd aangesteld tot kapitein-generaal en rentmeester van geheel Friesland. In zijne aanstelling werd zelfs geheel Friesland tot Jahde en Weser uitdrukkelijk genoemd als het gebied, waarvoor zijn ambt zou gelden. Doch zoover kwam de Hertog voorloopig nog niet. Het gelukte hem wel om na eenige moeilijkheden het eene deel van Ooster- en Westergoo na het andere tot huldiging te dwingen en eindelijk ook Occo tom Broke en de zijnen te noodzaken hem als Heer van

Ooster- en Westergoo te erkennen, [1] maar hij moest ook de onafhankelijkheid beoosten Lauwers onderschrijven. Weinig beteekende het, dat hij Occo «voor onsen dyenre ende huysgesinde» aannam, m. a. w. hem door een vriendschapsverdrag aan zich bond [2].

De groote Groninger vrede van 1 Februari 1422, door bijna alle Schieringer en Vetkooper edelen en prelaten, door de friesche steden en Groningen plechtiglijk bezegeld, scheen een einde te zullen maken aan alle oneenigheden [3]. Het ontbreken van den naam van Jan van Beieren onder dezen vredebrief en nog meer zijn schrijven, onmiddellijk daarna aan Ooster- en Westergoo gericht [4], waarin hij zijne ontevredenheid over het buiten hem om gesloten verdrag te kennen geeft, wijzen duidelijk aan, dat hij — nu de partijen zich verzoend hadden — weinig kans had zijn gezag bewesten de Lauwers ten volle erkend te zien en over dit deel van Friesland te heerschen als over Holland. Hij stelde zich na allerlei onderhandelingen in 1424 tevreden met de oude rechten, die zijne voorvaderen in Friesland hadden bezeten [5], en beloofde uitdrukkelijk buiten Staveren geen vestingen te bouwen.

De vroege dood van dezen nieuwen Heer van Friesland bewesten Lauwers hield de versterking van zijn gezag tegen en deed Friesland weder in beroering komen. Het blijkt niet, dat de latere bezitters van Holland, Jan van Brabant of Philips de Goede, eenig gezag in Ooster- of Westergoo hebben bezeten, zelfs niet te Staveren [6].

---

[1] Verdrag van Brielle, 1 Sept. 1421 (Friedl. I, 257).

[2] Van vassaliteit, zooals Friedl. I, 262 wil, is volgens de woorden der vredesoorkonde wel geen sprake.

[3] Friedl. I, 263 ff.

[4] Charterb. I, 451.

[5] Ibid. I, 460 en 461. Stelt Mr. A. Telting in zijne dissertatie over het Oude Friesche Stadsrecht, blz. 38, zijn gezag wat al te gering.

[6] De Charters in het Charterboek, waarin van „Vriesland" gesproken wordt hebben alleen betrekking op het zoogenaamde Westfriesland, de verovering van Floris V.

Friesland bewesten de Lauwers was nu vrij rustig. Eerst moesten nog de vreemde benden, de hulptroepen der Schieringers, die te Dokkum en te Ezingerzijl hunne voornaamste vestiging hadden en van daar uit de gouwen brandschatten, worden verjaagd, wat met de hulp der Hanze, die tegen de zeeroovers altijd steun wilde verleenen, met hulp ook van Occo ten Broek, geschiedde [1]. De Overeemschen verschenen sedert niet meer bewesten de Lauwers. Ooster- en Westergoo bleven aan zich zelf overgelaten en inderdaad begon er met 1422 voor deze streken een tijdperk van betrekkelijke rust, die wel door enkele veeten nu en dan werd verstoord maar vermoedelijk ten gevolge van de algemeene uitputting telkens weder blijkt te heerschen.

Eerst met 1439 hooren wij weder van hevige woelingen onder de hoofdelingen, vooral in Gaasterland, waar Schieringers en Vetkoopers heftig tegen over elkander stonden. Door herhaalde verbonden tusschen de beide gouwen, waarbij vooral de steden zich krachtig deden gelden, trachtte men de ontwikkeling dezer twisten te beletten, maar vooral de onrustige Galama's in Gaasterland lagen voortdurend met de Harinxma's te Sneek en andere Schieringers overhoop en men haalde dikwijls vreemde Hollandsche benden in het land om elkander te bevechten.

De steden echter begonnen meer en meer het belang in te zien, dat zij bij de handhaving der orde hadden. Zij kwamen krachtig op bij de verlevendiging van het handelsverkeer. Sneek b. v. zag zijn welvaart in dezen tijd bijzonder stijgen [2]: het werd van een onbeteekend plaatsje een kleine landstad, van beteekenis voor het omliggende land. Wel ging Staveren ten gevolge van de watervloeden en de verzanding der haven snel achteruit, maar daartegenover ontwikkelde zich krachtig de handel van Leeuwarden. Men hoort zelfs van pogingen om ten behoeve van het handelsverkeer

[1] Worp v. Thabor IV, 71; Friedl. I, 262.

[2] Petrus Thaborita, blz. 10.

de eenheid van gewicht en maat in Friesland in te voeren [1]. Uit dezen tijd dagteekenen ook verscheidene friesche stadrechten, hetzij toen vernieuwd, hetzij voor het eerst ingericht. Te Bolsward werkte in 1455 de beroemde pater Brugman bij het samenstellen van het stadboek mede [2]. Hij bracht ook in Gaasterland in 1456 eene verzoening te weeg [3].

Een dergelijken toestand zag men in Oostergoo, waar evenwel behalve het machtige Leeuwarden en het kleine en weinig beteekenende Dokkum geene steden zich verhieven. De in 1441 op nieuw uitbrekende veeten in deze gouw brachten hare prelaten en grietmans in 1444 er toe, zich op het voorbeeld der Overlauwersche landen nauw bij Groningen aan te sluiten [4]. Eene rechtbank van 18 rechters, uit de beide partijen samengesteld, werd belast met de handhaving van het recht in hoogste instantie: bij haar kon men van de rechtspraak der grietmannen en de deelen in hooger beroep komen. Ook Oostbroeksterland sloot zich bij Groningen aan [5]. De Groningers wenschten ook Westergoo op die wijze aan zich te verbinden, maar dit gewest trachtte zich door eene nauwere verbintenis met de Zevenwolden hieraan te onttrekken. Later in de eeuw zouden deze Groninger plannen met ernst worden doorgezet.

Intusschen begon hertog Philips van Bourgondië wederom aan eene verovering van Friesland te denken, vooral, naar het schijnt, op aandrang van zijn oorlogzuchtigen zoon, Karel den Stoute, die toen juist met het bestuur in Holland belast was. Hij eischte huldiging en dreigde bij weigering tot de wapenen zijn toevlucht te nemen. De Friezen overlegden, wat te doen, maar, beducht voor de groote macht van den Bourgondischen Hertog, besloten zij op

---

[1] Ms. Friesch Gen. 18 Aug. 1425 (Portef. Eekhoff, Bijdr. tot een nieuw Charterb.)

[2] Zie Telting, Het oude friesche stadsrecht, blz. 13.

[3] Petrus Thaborita, in dato.

[4] Charterb. I, 524.

[5] Ibid. I, 526.

eene dagvaart van Ooster- en Westergoo te Bolsward voorloopig gehoor te geven aan het aanzoek van den vorst om gezanten naar Haarlem te zenden.

In den zomer van 1456 verschenen de friesche gezanten in Holland en vernamen daar de eischen van den Hertog, die hun tot tegen Kerstmis respijt gaf om zich met hunne landgenooten te beraden [1]. Van de zaak is niets gekomen, hetzij omdat andere plannen den Hertog van de verovering van Friesland deden afzien, hetzij ten gevolge van de krachtige houding der Friezen, die zich 15 Aug. 1456 plechtiglijk verbonden tot gemeenschappelijke verdediging hunner vrijheid, « teegens alle lantsheeren » [2]. Een raad « des ghemenen landes van Vrieslandt » werd met dit doel opgericht, tevens om de eventueele veeten en oneenigheden bij het dreigende gevaar te onderdrukken.

Terwijl derhalve Ooster- en Westergoo na den vrede van 1422 jaren lang in betrekkelijke rust verkeerden, boden de Oosterlauwersche landen in dien tijd een schouwspel aan, dat duidelijk toonde, waartoe de eeuwige veeten eindelijk de friesche vrijheid zouden brengen. De landen tusschen Lauwers en Weser — want wij willen van de zeer weinig met het eigenlijke Friesland gemeen hebbende Overwesersche kustbewoners van friesche afkomst hier zwijgen — verkeerden toen in een toestand van volslagen verwarring.

De hoofdpersoon in deze woelingen was de ons reeds bekende Fokke Ukena, hoofdeling te Leer, langen tijd de bondgenoot van het geslacht ten Broke, waaraan hij en de zijnen hunne opkomst te Leer te danken hadden [3]. Zijne tochten in de landen bewesten de Eems hadden zijn naam geducht gemaakt, geduchter dan dien van zijn eigenlijken meester, den jongen Occo Kensma,

---

[1] Lemego-Benninge, blz. 117.

[2] Charterb. I, 590.

[3] Friedl. I, 291.

die in 1417 zijn vader was opgevolgd in de feitelijke heerschappij over het grootste deel van Friesland beoosten de Eems. Occo en Fokke werden meer en meer mededingers. De eerste, erfgenaam van zijns vaders landen, waarvan hij spreekt als van «mynen lande» [1], terwijl men hem herhaaldelijk dominus Ostfrisiae, hoofdeling en heer van Oostfriesland noemt, gehuwd met Ingeborg, gravin van Oldenburg, nam ontegenzeggelijk de positie in van een landsheer. Ook Jever gehoorzaamde hem sedert 1420 [2]. Zijn vasal en bondgenoot Fokke had reeds met goed gevolg tegen jonker Widzelt gestreden, was als een held bekend en had zich met verscheidene andere hoofdelingen in de Eems-streken verzwagerd: zijn zoon Udo was met de erfgenaam der Idsinga's te Norden gehuwd, zijn andere zoon, Uko, werd hoofdeling in het sterke slot Oldersum, zijne dochter was gehuwd met Sibet van Rüstringen. Al die kleine hoofdelingen zagen de toenemende macht van Occo ten Broke met weerzin en vrees en beschouwden langzamerhand Fokke als den redder der friesche «vrijheid» over de Eems. Nog in 1423 doen Occo en Fokke met Sibet van Rüstringen een tocht tegen Butjadingen, dat zij wederom aan Bremen ontrukten [3], maar in het volgende jaar vernemen wij, dat twisten tusschen hen zijn uitgebroken. Die twisten werden voorloopig nog wel bijgelegd [4]: Fokke werd op nieuw door Occo erkend als hoofdeling van Moormerland, Overledingerland en Reiderland en zelfs in zijne aansprak op Westerwolde gesteund, maar de dood van Widzelt wierp nog altijd eene schaduw over hunne verbintenis.

Vreemd is het dan ook niet, dat wij Fokke en de zijnen bescherming zien zoeken bij den Bisschop van Munster [5], verbinte-

---

[1] Friedl. I, 224.
[2] Beninga, blz. 200.
[3] Friedl. I, 280.
[4] Ibid. I. 289 flg.
[5] Ibid. I, 292.

nissen zien sluiten met de Kankena's te Witmund en andere hoofdelingen. Occo trachtte Fokke te beletten zich te Larrelt een sterkte te bouwen; er werd getwist over erfenissen en dijkrechten; Groningen's Raad werd als scheidsrechter aangeroepen en trachtte de partijen te verzoenen [1]. Maar de twisten bleven bestaan, de oneenigheden bleven slapende; de Hanze en Oldenburg steunden Occo, Fokke versterkte zich met hulp van Munster en in 1426 ving een openlijke oorlog aan. In dien krijg werden eerst de Bremers en Oldenburgers, in wier leger zich een aantal ridders en heeren uit den omtrek bevond, bij Deteren door Fokke Ukena geslagen: de Aartsbisschop van Bremen zelf viel den overwinnaar in handen met tal van andere heeren en 3000 knechten; anderen, als de Graven van Rietberg, Diepholt en Hoya, sneuvelden met, naar men zeide, 5000 der hunnen [2]. Eene even schitterende overwinning behaalde Fokke in het volgende jaar op de Groningers, Occo's helpers: bij Oterdum (9 October) vielen 4000 vijanden; hun aanvoerder, Hiddo Ewsma, werd door Fokke zelven gevangen genomen en gedood [3]. Nog geen drie weken later (28 October) leed ook Occo eene beslissende nederlaag op den Wilden Akker bij Venhusen in Oostfriesland; duizenden zijner aanhangers vielen, hij zelf werd eigenhandig door zijn vijand gevangen genomen. De oude burcht ten Broke werd gesloopt, de ongelukkige Occo zelf naar Leer gevoerd, waar hij zeven jaren lang in gevangenschap moest zuchten.

Algemeen was de schrik in de friesche landen voor den dapperen houwdegen, die in drie slagen zijne vijanden had vernietigd. Hij heerschte van de Lauwers tot de Weser oppermachtig. De landen tusschen Lauwers en Eems onttrok hij aan den invloed van Groningen en regelde er door de beroemde « Focke Ukena willekeuren »

---

[1] Ibid. I, 298 flg. Vgl. over het volgende vooral: Nirrnheim, Hamburg und Ostfriesland.

[2] Beninga, blz. 227.

[3] Beninga, blz. 228; Lemego-Benninge, blz. 124 vlg.; Von Wicht.

rechtspraak, bestuur en dijkwezen [1]; hij weerde de Hamburgers uit de havensteden van Oostfriesland, hij noodzaakte de Oldenburgers zich met hem te verbinden tegen afstand van rechten op Varel en andere plaatsen in Rüstringen [2]; hij waagde het zelfs Philips van Bourgondië te braveeren; hij bedwong Reiderwold en Westerwolde; hij verzamelde in 1430 eindelijk eene groote vloot om met hulp van Oldenburg, Hoya en Munster de machtige handelsstad aan de Weser, het hem vijandige Bremen, voorgoed onschadelijk te maken [3]. Maar nu begon de fortuin hem te verlaten. Het beleg van Bremen moest weldra worden opgebroken, de door hem en Sibet van Rüstringen verzamelde vloot van 120 schepen keerde onverrichter zake terug.

Waarschijnlijk hing deze terugtocht samen met eene sterke beweging in Oostfriesland. Hier had de partij van Occo een leider gevonden in jonker Edzard van Greetsiel, zoon van den ouden Enno Cirksena, wiens geslacht van ouds daar het hoofdelingschap had bezeten. Occo had geen kinderen, zijn eenige (onechte) broeder Widzelt streed in dienst van de Hanze aan het hoofd van eene vloot tegen de Denen. Beducht voor de macht der Ukena's, sloot zich nu een groot deel der Oostfriesche hoofdelingen bij den jongen Edzard en diens broeder Ulrich aan [4]; de gemeenten van alle landen in de Eemsstreek sloten 10 November 1430 een verbond met hem en de zijnen tot handhaving der vrijheid en der oude rechten [5]. Edzard werd « voermunder » van Brokmerland, daar Occo nog gevangen zat en diens vrouw weldra overleed. Met hulp der Hanze, vooral der Hamburgers, greep de jonge Edzard nu eerst Norden aan en veroverde die stad. Daarna bedwong hij

---

1 Friedl. I, 383.
2 Ibid. I, 345 en 349.
3 Beninga, blz. 245.
4 Friedl. I, 356. Het eerst blijkt hiervan iets in Juni 1430.
5 Friedl. I, 361.

den anderen zoon van Fokke in Oldersum, maakte zich meester van Emden en sloeg ten laatste het beleg voor Leer. Fokke, ten einde raad, vluchtte te scheep met zijne kostbaarheden naar Papenburg in Munsterland — altijd nog met den gevangen Occo ten Broke.

Nog was de rol van den hoofdeling niet uitgespeeld. Met hulp van den Bisschop en gesteund door Sibet en zijne eigene zonen, deed hij onmiddellijk een grooten rooftocht door de landen over de Eems, weldra tot diep in het Munstersche gevolgd door Edzard, die op zijne beurt het Sticht van Munster plunderde en brandschatte. Fokke begaf zich toen naar zijne bezittingen in de Ommelanden, waar hij door zijn huwelijk met eene dochter der Ripperda's goederen te Winsum, Wijtwert en Oterdum had verkregen.

Intusschen vielen zijne Overeemsche sterkten de eene na de andere den vijanden in handen. Leeroort werd door de Hamburgers aan de Eems gesticht om daar en te Emden de Eems te kunnen beheerschen. Nadat ook de zonen van Fokke en Sibet waren gevallen, werden Norden en Rüstringen den bondgenooten overgegeven. De Sibetsburg in Rüstringen, jaren lang de schrik der omgeving en de zetel van zeeroovers, werd met den bodem gelijk gemaakt. De laatste zijner vestingen, de Friedeburg in Ostringen, moest den Oldenburgers ingeruimd worden, die haar later wederom aan Edzard en de zijnen verkochten. Alleen de hoofdeling Imel van Osterhusen bleef Fokke nog getrouw.

Maar de zaak van den hoofdeling van Leer was verloren. Hij besloot zich in het onvermijdelijke te schikken en stelde door bemiddeling van Munster en Bremen den ongelukkigen Occo ten Broke in 1434 eindelijk in vrijheid. De gebroken man stierf nog in hetzelfde jaar: het hem altijd getrouwe Brokmerland onderwierp zich daarop aan de jonkers Edzard en Ulrich.

In 1435 overleed ook de onrustige Fokke op zijn slot Dijkhuizen bij Appingadam, zijn veelbewogen leven alzoo nog besluitende in halve ballingschap, schoon weder hersteld in zijne heerschappij over Moormerland, Overledinger- en Lengerland.

Edzard en Ulrich waren sedert heeren en meesters over de Eems, steunende op de hulp der Hamburgers. Zij bestreden met groote kracht de nog altijd in enkele plaatsen zich ophoudende zeeroovers en bleven aan het hoofd der «gemeene Friesen ihn Ostfrieslandt». De Hamburgers bleven Emden, Leeroort en weldra ook Leer, in welke plaatsen zij hunne eigene garnizoenen en ambtlieden hadden, in bezit houden. Dit wekte niet alleen de ergernis van Munster maar deed ook hertog Philips, die verscheidene Oostfriesche hoofdelingen van de Ukena'sche partij in zijne landen had opgenomen, zich op nieuw met de Oostfriesche zaken bemoeien. Met zijne hulp deden deze hoofdelingen in 1439 een laatsten inval maar werden geslagen en grootendeels gevangen genomen.

Nog lange jaren zien wij de macht der Cirksena's in Oostfriesland groeien, vooral na den dood van Edzard in 1441, waardoor diens broeder Ulrich alleen aan het hoofd der Overeemscbe Friezen kwam te staan. Met hulp van Hamburg en Oldenburg, aan welk laatste land hij grooten invloed in Rüstringen moest toestaan, overwon Ulrich in de veeten, die ook nu weder af en toe zich in deze streken verhieven. Verscheidene Rüstringer plaatsen stelden zich onder Oldenburgsch gebied; zelfs Jever en Knyphusen deden dit in 1444. Maar het gelukte Ulrich zich in het overige land staande te houden, vooral na zijn huwelijk met Theda, de kleindochter van Fokke Ukena, in 1453. Hij kocht Emden en Leeroort van de Hamburgers, stichtte te Aurich den burcht, die later de hoofdzetel zou blijven der Oostfriesche Graven, en wist in 1454 van keizer Frederik III de beleening te verkrijgen met het tot een graafschap verhevene Oostfriesland.

Voorloopig evenwel had deze beleening nog weinig gevolg. De daarmede samenhangende formaliteiten werden niet ten uitvoer gelegd en in de eerstvolgende jaren leidden de omstandigheden er niet toe om de oorkonde in werking te doen treden. Oldenburg en Munster, de beide meest geinteresseerde naburen, zelfs Hamburg, dat indertijd het huis Cirksena had gesteund, zagen de ver-

heffing van Ulrich tot Graaf tusschen Eems en Weser niet gaarne; in 1461 sloten de beide eersten zelfs een verbond om hem het graafschap van de Eemsgoo te ontrukken. Maar Ulrich wist allen tegenstand te overwinnen. Een verheffing tot Graaf van Norden in 1463 was hem niet voldoende. De gezant, die in Friesland zou verschijnen om hem den leeneed af te nemen kwam intusschen niet opdagen. Eindelijk kwam 1 October 1464 de definitieve oorkonde in de wereld, waarbij Ulrich, hoofdeling te Norden, verheven werd tot Graaf van Norden, Emden en de Eemsgoo. Hij ontving op het einde des jaars van graaf Johan van Schaumburg, den keizerlijken gezant, den ridderslag, legde den leeneed in diens handen af en noemde zich sedert Graaf [1].

Dat was de bezegeling van het einde der friesche vrijheid in deze streken. De invoering van het leenstelsel geschiedde er thans in de toenmalige beteekenis. Ulrich werd als Graaf in Emden, Norden en de geheele Eemsgoo erkend, en zag zich weldra door tal van hoofdelingen, vroeger zijne gelijken, gehuldigd. Friesland over de Eems had een inboorling tot Heer gekregen, de vertegenwoordiger der familie, die er in geslaagd was orde te brengen in den chaos der twisten.

Het was de vraag, hoever zijn graafschap zich eigenlijk uitstrekte. Het diploma van 1454 sprak van alle sloten, steden en dorpen, « die de liegen van der Westerembse an ostwerdt bis an die Weser mit Budtjadungen und Statlandt, mit allen den eilanden» etc. Dat van 1463 maakte den hoofdeling van Norden eenvoudig tot Graaf van Norden. Maar dat van 1464 gaf hem weder alles, wat hij «von der Westerembse osterwards bis an die Weser, von der see sutwerdt biss an die teutschen palen» bezat, als graafschap.

---

[1] Vgl. over de geschiedenis der beide oorkonden van 1454 en 1464 de studiën van Herquet in het Jahrb. der Ostfr. Geselsch. 1882 en 1885, en die van Von Bippen in Hist. Zeitschr. Bd. 454, S. 301. flg. en Hans. Geschichtsbl. 1884. De heer Von Bippen houdt die van 1454 voor onecht, m. i. ten onrechte.

Toch bleef Jever met omgeving nog onder de nakomelingen van Edo Wiemken een afzonderlijke heerlijkheid, min of meer van Oldenburg afhankelijk, ook hier dus onder Heeren van frieschen stam. Te Esens en Witmund vestigde zich een huis, verwant met de Cirksena's; te Varel zetelde nog een andere familie. Ook verder op hadden de Oostfriesche Graven weinig in te brengen. Oldenburg had reeds tal van friesche dorpen aan de Jahde in zijn gebied opgenomen. Butjadingen en Stadland zweefden nog eene halve eeuw lang tusschen Oldenburg en Oostfriesland om ten laatste na een hevigen strijd den Oldenburgers in handen te vallen.

Zoo verviel de «friesche vrijheid» ten Oosten van de Eems.

Zou zij zich ten Westen dier rivier blijven handhaven? Dat hing daarvan af, of de Bourgondiër aanleiding zou vinden om zich op het boerenvolk van Friesland te werpen om met zijne geduchte macht eindelijk door te zetten, wat aan zoovelen reeds was mislukt. Maar zou ook die macht niet uiteenspatten tegenover de vaste rots der friesche eenheid? Het aanvankelijk succes van hertog Albrecht van Holland, het gevolg der binnenlandsche twisten, stond als een waarschuwend voorbeeld in de geschiedboeken aangeteekend. Wee Friesland, ingeval de zooveel machtiger Bourgondiër er weder die twisten zou vinden, wanneer hij zijn oog op Friesland vestigde, wanneer hij in ernst zou trachten Friesland's meester te worden!

NASCHRIFT

OP

„EEN ONUITGEGEVEN GEHEIM TRACTAAT VAN WILLEM III". [1]

DOOR

F. J. L. KRÄMER.

Door toevallige omstandigheden van het hoofd-document gescheiden, liggen in de nagelaten papieren van den Raadpensionaris Fagel nog een aantal stukken bewaard, betrekking hebbende op het geheime tractaat, door Prins Willem III in 1674 gesloten en in het laatste nummer dezer Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde openbaar gemaakt. Ofschoon die stukken niet alles zoo volkomen ophelderen als wenschelijk ware, werpen zij toch een zoo helder licht op de zaak en op den loop dien zij genomen heeft, dat het de moeite wel waard is den inhoud er van mede te deelen. Onvolledig als zij zijn, een paar malen zelfs niet meer dan fragmenten; deels in een zeer moeilijk cijferschrift, waarvan het translaat nu en dan ontbreekt; vol van duistere aanduidingen, slechts voor den ingewijde volkomen verstaanbaar, zijn zij voldoende om het plan, waarvan sprake was, te reconstrueeren.

Het eerste stuk, dat de aandacht verdient, is eene uitvoerige memorie van de hand van den zoogenaamden Comte de Sardan etc. zelf, wel is waar zonder onderteekening, maar door vergelijking met een brief van zijne hand, mede nog aanwezig en van zijne handteekening voorzien, onmiddellijk herkenbaar als door hem geschreven.

---

[1] Zie dl. VI, blz. 133.

Het stuk draagt tot opschrift: Memoire au subjet des Propositions sur les quelles j'ai heu lhonneur de conferer avec Monsieur V. B.

Als het nog twijfelachtig mocht zijn wie die heer V. B. was, ook met de wetenschap wie Sardan in 1681 in bescherming nam tegen d'Avaux, dan wordt die twijfel opgelost door een der andere papieren, waarin de noodzakelijkheid wordt aangewezen, dat een « plein pouvoir pour traitter avec la personne qu'on envoyera ici » worde gegeven aan » Monsr. van Beuningen » [1].

De memorie is blijkbaar bestemd geweest voor den Prins, en het lijdt geen twijfel dat de NB, bij de voornaamste punten in margine aangeteekend, door dezen er zijn bijgeschreven, al is aan die enkele letter het handschrift van Z. H. niet te herkennen. Hoe dit stuk bij de andere is gekomen zal later blijken.

De propositie wordt gesplitst in twee hoofdpunten (deux chefs).

Het eerste betreft de ondersteuning der confederatie tusschen de provinciën Guyenne, Languedoc, Dauphiné en Provence, die hunne verloren privilegiën terug wenschen te erlangen.

Het tweede behelst hetgeen gebeuren kan, « de concert avec une personne de considération dans la province de Bretagne ».

Voor het eerste is de hulp noodig van de bondgenooten der Republiek, voor het tweede die van de Nederlandsche vloot.

Kort wordt daarna uiteengezet wat reeds is gedaan.

Vooreerst zijn weder tot een bond vereenigd al de protestanten, die sedert de inneming van la Rochelle waren verstrooid. Aan die hereeniging werkt men « avec un succès estonnant, ce qui n'est pas tout à fait indigne d'estre seu dans le détail de S. A. (In margine NB.)

In de tweede plaats is men bezig met de voorbereiding van een opstand (un soulèvement) in de bergen van Vivarais (haut Vivières),

[1] Dit papier heeft betrekking op de onderneming op de kust van Frankrijk. (Zie later.)

Vellai en Foretz, «pais cazi (= quasi) inaccessible et tout relligionaire»; daarin zouden eensklaps «14 à 15000 fuzilhers adroits, aguerris et des plus déterminés qui soient en france» op de been kunnen gebracht worden.

Ten derde moet men een der hoogst geplaatste protestantsche edellieden er toe brengen (déterminer) om het kasteel Trompette [1] te overrompelen, hetgeen een «entreprise capitale» voor het plan zou wezen.

Ten vierde moet men «eene zekere familie ontzien, die in Frankrijk woont». (In margine N.)

In de vijfde plaats moet door die familie «avec sureté» aan den persoon van aanzien in Bretagne van de zaak kennis worden gegeven, om hem op de onderneming belust te maken (le mettre en apetit.)

Wat de provincie Provence in het bijzonder aangaat, daarover kan eene afzonderlijke memorie geraadpleegd worden, bevattende hetgeen hij (Sardan) daaromtrent aan den heer V. B. heeft medegedeeld [2].

Verder zijn nog vele maatregelen genomen en plannen beraamd, welker mededeeling te wijdloopig worden zou, maar alle voorzorgen zijn genomen. De unie der protestanten is sedert Augustus of September volkomen; de opstand in Vivarais en de onderneming tegen het kasteel Trompette zijn zoo ver, dat twee personen van aanzien slechts wachten op zijne orders. Zoo de Prins hem twee mannen van vertrouwen wil geven, dan zal hij hen naar den edelman voor de zaak van Bordeaux zenden, die verder met hen samen handelen zal: dat kan een waarborg zijn voor de juistheid van hetgeen hij verzekert.

De schrijver van deze memorie zal een groot aandeel hebben in

---

[1] Het kasteel Trompette bestreek de stad Bordeaux en haar haven.

[2] Zie later.

de leiding der zaken. Maar hij heeft voor een en ander bijstand noodig. (In margine NB., bij drie regels.) Vooreerst moet Spanje het verdrag met de confederatie hernieuwen; de overeenkomst met wijlen den grooten Rohan van vroeger moet hernieuwd worden, althans voorzoover Vivarais betreft.

Vervolgens zullen de hertog van Lotharingen en de Keizer moeten steunen, b. v. door ruiterij in Franche-Comté en van daar over de Saone in Vivarais te voeren, hetgeen gemakkelijk zijn zou.

Wat Spanje betreft, toen het met wijlen den prins de Rohan een verbond sloot, was het niet in benarde omstandigheden noch in verval, terwijl thans de toestand jammerlijk zou zijn zonder de hulp der bondgenooten. Ook heeft men nu niet het geluk een man als die Rohan aan het hoofd te hebben. Maar daar staat tegenover, dat Rohan te kampen had met een man als Richelieu, terwijl er thans geheel andere ministers zijn; daarenboven heeft men op dit oogenblik de papisten niet tegen zich. Daarbij, Rohan had slechts 3 à 4000 man tot zijne beschikking, ééns slechts 6000, terwijl er nu 15000 beschikbaar zijn. In dien vroegeren tijd was verder de Republiek der Vereenigde Provinciën tegen «ons», vooral bij la Rochelle; thans is dit anders.

Wat het belang van den hertog van Lotharingen aangaat, dit is duidelijk.

De soliditeit der confederatie is boven bedenking. Men wil herstel der opgeheven privilegiën, ontheffing van de onmogelijk op te brengen belastingen, herstel van de Staten-Generaal.

Kunnen de vier gewesten een afzonderlijken bond vormen (un corps particulier), dan zijn daar velerlei belangen der Vereenigde Provinciën bij betrokken, omdat dan Frankrijk gedemembreerd wordt, en de vier gewesten twee derden van de Fransche legers leveren, maar ook het belang der protestanten, die de best versterkte streken bezetten (qui en occupent les pais les plus forts) en die het herstel van het Edict van Nantes verlangen. Hadden dezen vóór twee jaren og la Rochelle bezeten, de Koning zou het niet gewaagd hebben

iets tegen de Vereenigde Provinciën te ondernemen. Bij het geheele plan hebben deze dus zeer veel belang.

Wat den persoon van aanzien in Bretagne betreft, deze heeft evenveel gezag als het huis Bragança in Portugal, en is bij adel en burgerij evenzeer gezien. Eene onderneming in die provincie is zeer gemakkelijk door hare ligging. Zoo hier een opstand gelukte, dan zou Poitou volgen. Maar eene bloote landing zonder vooraf genomen voorzorgen zou niet baten.

De confederatie heeft vertakkingen tot zelfs in Parijs. Het eenige, waarop zal moeten gelet worden, zijn de aanspraken van Spanje in Béarn en die van het huis in quaestie in Bretagne.

Tot elke verdere inlichting en verklaring is de steller der memorie gaarne bereid, alsook tot alles wat nuttig is voor « onzen godsdienst en onze belangen ».

Het tweede document is de afzonderlijke memorie over de provincie Provence, mede van Sardans eigen hand.

In dat stuk wordt op den voorgrond gesteld, dat Provence een keizerlijk leen is en dat het wettig kan behooren aan Lotharingen, voor welks stamhuis adel en volk « idolâtrés » zijn. Vóór den vrede van de Pyreneeën heeft Provence altijd zijne privilegiën genoten, maar na dien tijd, en vooral sedert den bouw van de citadel te Marcelhes (Marseille) is die provincie, vroeger vrij, bezwaard met allerlei belastingen en subsidiën, evenals de gewesten in het hart van Frankrijk.

Vandaar « la rage dans l'esprit en general des nobles et roturiers». Men wachtte slechts op het sein van een der steden van Languedoc om het masker af te werpen tot een algemeenen opstand. De ridder Darcourt uit het huis van Lotharingen is zonder twijfel de aangewezen man voor eene groote onderneming. Hij commandeert op dit oogenblik de galeien van de Malthezer ridders, die grootendeels « Provenceaux » zijn. Dien prins moest men overhalen de zaak van Provence op zich te nemen; hij kon dan rekenen op de Malthezer ridders. Voor eenmaal kon hij wel gebruik maken van de Malthezer

oorlogsschepen tot een aanslag op Toulon, waar deze schepen nooit geweigerd worden. Spanje zou dan met zijne galeien van Napels, Sardinie, Majorca en Barcelona gemakkelijk kunnen helpen. De confederatie zou dan van haren kant kunnen hulp bieden en aan deze zou men het herstel der privilegiën kunnen beloven en tevens het slechten van de citadel te Marseille. De prins zou als een engel ontvangen worden en in 14 dagen meester van het gewest zijn, dat aan de zijde van Frankrijk gemakkelijk te verdedigen is. Dat zou veel goed doen aan de confederatie en aan de belangen van Z. H., die zijn vorstendom terug krijgen zou.

Dit zijn slechts gedachten, maar als de heer Lisola wist hoe het in Provence en de omliggende gewesten stond, en hoe gunstig de gelegenheid voor Spanje was om de onderneming te begunstigen, dan zou het plan vast en zeker kunnen worden.

Daargelaten de zeer betwistbare aanspraken van het huis Lotharingen op Provence als keizerlijk leen, die men zou moeten terugbrengen op het tijdperk vóór Karel VIII of eigenlijk vóór Lodewijk XI, om niet te zeggen tot op de vereeniging van het Arelatische rijk met de kroon van Duitschland onder keizer Koenraad II; daargelaten ook het romantische plan om den ridder d'Harcourt met de Malthezer ridders voor een aanslag op Toulon te winnen, klinkt het plan zoo avontuurlijk, dat het van mannen als de Prins van Oranje en Koenraad van Beuningen op het eerste gezicht vreemd schijnt, dat zij er zich mede wilden inlaten. En evenzoo trekt het de aandacht, dat de naam van den keizerlijken gezant Lisola er in betrokken wordt.

Het zal, aan van Beuningen althans, niet onbekend zijn geweest, dat in den aanvang van het jaar 1674 zich ten huize van den welbekenden van den Ende een aantal Fransche ontevredenen vereenigden, die, gelijk later is gebleken, eene uitgebreide samenzwering op touw zetten om Frankrijk in opstand te brengen en zich meester te maken van Lodewijk XIV. Uit hetgeen de heer C. A. van

Sypesteyn daaromtrent in 1888 heeft medegedeeld in de Haagsche Stemmen [1], is bekend wat het doel van die mannen geweest is, en evenzeer, dat de ziel van het complot niemand anders was dan Jean François de Paul, comte de Sardan.

Mocht nu al het bestaan eener samenzwering van Fransche vluchtelingen geenerlei bezwaar leveren in een tijd van oorlog met den Franschen koning, er kon op zichzelf geen reden zijn voor een magistraat, minder nog voor den stadhouder, zich met die lieden in te laten. Laatstaan dan voor een keizerlijk gezant.

Intusschen echter was er een paar jaren te voren iets gebeurd, dat de aandacht, met name van den burgemeester van Beuningen, op de bedoelde personen kan gevestigd hebben.

Den 21sten Maart 1672 ontvingen H. H. M. eene missive van den heer Frederik Valckenier, gezantschapssecretaris en waarnemend resident aan het hof te Madrid. Onder meer andere zaken deelde deze in genoemden brief het volgende mede:

« Monsieur Rombout (in de volgende brieven Erembout genoemd), president in Neerland van den Raad van Vlaanderen te Gent, heeft mij gezegd, dat hij, door Frankrijk reizende, speculatie genomen had van vele zaken, onder welke eene considerable was, nl. d a t m e n B o u r d e a u x e n m e t e e n e n d e g a n s c h e p r o v i n c i e v a n G a s c o g n e m e t e e n g o e d b e l e i d e n e n t r e p r i s e l i c h t e l ij k z o u d e k u n n e n v e r m e e s t e r e n, z e l f s d e c i t a d e l, dewelke maar 70 soldaten bewaarden en eenige defecten had, die in deze gelegenheid zeer favorabel zouden zijn [2]. De heer Rombout heeft ouverture van de zaak gedaan aan den Connétable van Castilie en met diens goedvinden voorts aan den markies de Castel Rodrigo, wien hij eene exacte memorie van den vorm en den voet die men tot deze e n t r e p r i s e zoude moeten observeeren,

---

[1] Eene samenzwering tegen Lod. XIV in Holland. Haagsche stemmen 1888, no. 12.

[2] De gespatieerde onderstreepte woorden zijn in den brief met andere inkt onderschrapt.

overgeleverd heeft. Deze schijnt in de Junta de govierno te zijn gezien; men vindt daar de zaak gewenscht en favorabel, maar prompte geldmiddelen en een goede armee schepen ontbreken. Ik geloof vast, dat men met deze post den Baron de Lisola de geheele zaak geschreven heeft, om U. H. M. voor te dragen als uwe zaak, dewelke geoordeeld wordt eene zeer groote diversie in de Fransche desseinen te kunnen maken. Daarom heb ik het raadzaam gevonden U. H. M. van de zaak advertentie te geven» [1].

Veertien dagen later kwam Valckenier op de zaak terug, en weder na veertien dagen nogmaals. In die brieven meldt hij, dat de genoemde heer Erembout (of Rombout) «bij brieven van den 2den dezer den baron d'Isola, met voorkennis van den Connétable en van den Markies de Castel Rodrigo, ouverture gedaan heeft van het exploit, dat men zou kunnen ondernemen tegen Frankrijk, als het tot rupture kwam, om het aan U. H. M. voor te dragen, en dat het project van de entreprise hem (Valck.) te voren gecommuniceerd was» [2].

De heer Lisola ontving de bedoelde berichten inderdaad en beantwoordde ze. Hij voor zich vond groote zwarigheid in de zaak, maar beloofde, dat hij ze aan eenige der hooge ministers in de Republiek zou voordragen [3].

Het is natuurlijk, dat in het ongelukkige jaar 1672 aan eenige onderneming van een aggressief karakter niet te denken viel, en evenmin in 1673 vóór de vijand het grondgebied der Republiek verlaten had en het bondgenootschoop met den Keizer en Spanje aan het ontwerpen van eene aanvallende campagne eenige kans kon beloven.

In het begin van 1674, zooals bekend is, werd een algemeene

---

[1] Brief van F. Valckenier dd. 2 Maart (rec. 21), in het Rijksarchief. De spelling is gemakshalve gemoderniseerd.

[2] Id. dd. 16 en 30 Maart (rec. 4 en 19 April.)

[3] Id. dd. 13 April (rec. 2 Mei).

aanval beraamd. In dit jaar nu kon de genoemde entreprise tegen de Westkust van Frankrijk ongezocht weder op het tapijt komen.

Het is natuurlijk niet meer na te gaan op welke wijze Sardan, toen naar het schijnt een man in goeden doen, [1] met den heer van Beuningen in betrekking gekomen is; waarschijnlijk zal in elk geval de onderhandeling wel door Sardan zijn geopend. Evenmin is het duidelijk hoe deze weten kon, dat de baron de Lisola in de zaak kon betrokken worden of, zij het dan ook slechts voorloopig, voor Spanje optreden kon. Toch mag men wel aannemen, dat de heer van Beuningen de zaak voor uitvoering vatbaar geoordeeld heeft en, misschien na vooraf met den Prins te hebben overlegd, Sardan de memorie heelt doen opstellen, voor Z. H. bestemd, als ook dat de heer de Lisola met de zaak in kennis gesteld is geworden, en omgekeerd Sardan diens bezwaren waren medegedeeld. [2]

De uitslag van de conferenties met den Prins is uit het gesloten geheim tractaat van 21 April voldoende bekend. Omtrent de uitvoering van het plan vindt men eenige opheldering in de volgende documenten.

Het eerste stuk is eene verbintenis van Sardan, door hemzelf geschreven, onderteekend en met zijn zegel voorzien, gedateerd van den 21sten April, waarbij hij verklaart er mede tevreden te zijn, dat de som van 300,000 Fransche livres, in art. 3 van het dien dag gesloten tractaat vermeld, verminderd worde tot 200.000. Een eigenaardig stuk! Het schijnt dat Z. H. de 3 ton slechts genoemd had om Spanje te nopen in de beurs te tasten.

Tusschen de beide bladen van dit document ligt de minuut van eene verklaring, door Z. H. gegeven, waarin hij, overeenkomstig art. 4 van het tractaat, tot commissaris voor de uitdeeling van het geld en wat verder in dat art. bepaald wordt, benoemt «le Sieur

[1] Zie het artikel van Mr. van Sypestein, t. a. p.

[2] Daarop toch slaat ongetwijfeld S.'s uitdrukking: „als de heer Lisola wist etc." in de Memorie over Provence. Van een verder aandeel van dezen heer in de zaak blijkt niets.

François Riomal, capitaine d'une compagnie d'infanterie dans les troupes, qui sont sous nostre commandement,» met uitnoodiging aan allen wien zulks zal aangaan, hem als zoodanig te erkennen. [1]

Bij deze beide papieren behooren twee andere, waarvan het eerste eene «Instructie», en het tweede eene «Nadere instructie» bevat «pour le Sieur François Riomal, s'en allant a Genes de nostre part, et autres lieux ou sa presence sera necessaire, selon la communication qu'il a receu de nous.» Beide zijn van den 21sten April, in het Fransch.

In de instructie wordt Riomal opgedragen:

1°. Naar graaf Monterey te reizen en met hem af te spreken hoe het tractaat met Sardan moet worden uitgevoerd, aan welks uitvoering Spanje moet medewerken;

2°. Naar Genua te gaan en daar het besluit van Spanje te dien opzichte af te wachten, en geen geld voor te schieten zonder zekerheid, dat de koningin van Spanje aan het tractaat deelneemt en order heeft gegeven voor de uitvoering. Hij mag geen correspondentie voeren; alleen met «ses amis» mag hij briefwisseling houden, en hun mag hij zoo noodig expressen zenden;

3°. Alles te doen wat noodig is voor de onderneming, waarvan «tout ce grand dessein» afhangt. Om te beginnen moet het slechts een «coup de main» zijn, waarvoor van dezen staat hoogstens 4 à 5000 écus mogen gebezigd worden;

4°. Indien die eerste onderneming gelukt, en spoedig een leger der geconfedereerden op de been komt, dan, mits met Spanje te samen, aan de confédérés gelden uit te deelen, maar telkens alleen het noodige;

5°. Alle orders, zoo deze als latere, mede te deelen aan den Spaanschen commissaris, van wien hij omgekeerd de orders, door dezen te ontvangen, vernemen zal;

---

[1] De datum van dit stuk is 20 April. De minuten van al de stukken zijn dus vooraf opgemaakt, en deze den 21sten tegelijk onderteekend en uitgewisseld.

6°. Van tijd tot tijd bericht te zenden hoe het met de zaak staat;

7°. Zoo de onderneming niet gelukt, nadere orders af te wachten.

De tweede instructie gelast hem;

1°. Bij graaf Monterey aan te dringen op het verschaffen van geld;

2°. Onder geen voorwendsel af te wijken van art. 2 zijner instructie, en met groote behoedzaamheid te zorgen voor het geld en de veiligheid daarvan;

3°. Wel, zoo noodig, de 4 à 5000 écus te geven, maar den geconfedereerden op het hart drukken dat zij zich in moeten spannen;

4°. Dezen naauwkeurige rekening en verantwoording te doen afleggen van de gegeven geldsommen;

5°. Niets te betalen, tenzij hij zeker wete dat de Spaansche commissaris mede geld gegeven heeft.

Het blijkt uit deze stukken, dat de Prins van Oranje zich van het geheele plan, « tout ce grand dessein », een mogelijken goeden uitslag voorstelde, maar tegelijk met wantrouwen bezield was en zich zooveel mogelijk zocht te vrijwaren voor oplichterij. Bovendien wilde hij Spanje, dat, deels uit geldgebrek, deels uit natuurlijke traagheid, den lang beloofden bijstand zeer gebrekkig verleende, nopen tot het deelnemen aan een plan, dat oorspronkelijk van dien staat afkomstig was, en waartoe in 1672 de Republiek van wege de Spaansche regeering was aangezocht, « considererende men (te Madrid) de geringe middelen en dat men van dese syde geen vreede breecken wil, maar de rupture van Vranckrijck wil laeten komen » [1].

Deze laatste reden nu bestond in 1674 niet meer, en van de « geringe middelen » had men reeds genoeg teleurstellingen ondervonden.

---

[1] Valckenier, dd. 16 Maart 1672.

Terstond en met meer dan gewonen spoed werd na het sluiten van het tractaat op 21 April aan de uitvoering gearbeid.

Sardan reisde naar Brussel, waar hij den graaf Monterey sprak, en van daar op een Spaansch vaartuig uit Ostende naar Spanje [1], waar hij, gelijk vroeger vermeld werd, behouden aankwam en naar wensch slaagde. Wat verder van hem en zijne plannen werd, blijkt uit eene merkwaardige correspondentie, almede onder de papieren van Caspar Fagel bewaard.

Van het oogenblik af waarop hem zijn instructie was gegeven, verdween de Sieur Riomal spoorloos en kwam slechts weder voor den dag in den persoon van (R.) Herman de Soumager, die uit Genua, van zijne aankomst aldaar op 20 Juni af, eene geregelde correspondentie opende met Pierre du Moulin, den particulieren secretaris van den Prins van Oranje [2]. Met dezen was hij naar Brussel gereisd, en had daar, of althans in de Spaansche Nederlanden, op een karretje rijdende (« sur le chariot » komt meermalen in de brieven voor) de laatste afspraken met hem gemaakt, o. a. ook deze, dat zij elkander wekelijks schrijven zouden. Deze brieven, nl. die, welke aan du Moulin, en ook aan den Prins zelf, gericht werden, zijn, op enkele na, nog aanwezig [3]. Zij loopen uitsluitend over Sardan en het plan, door dezen met Z. H. beraamd.

Het is bekend, dat Pierre du Moulin, vroeger tot het gevolg van Lord Arlington behoorende, sedert het begin van den oorlog in dienst van den Prins was getreden, en dat hij bij dezen, sinds de diensten Z. H. met de briefwisseling met Engeland bewezen, in hooge gunst was geraakt. [4] Om hem te beloonen, of wel om zijne

---

[1] Bij Rousset, Louvois, vol. II. pag. 117.

[2] Mogelijk zou het zijn, dat R en S. twee verschillende personen waren, maar de somtijds bijgevoegde initiaal R. wijst op het tegendeel. S., die zich in groote geheimzinnigheid hulde, droeg in Genua zeker niet zijn eigen naaam.

[3] Zij lagen tusschen- tal van andere verspreid. Na zeer zorgvuldig zoeken mocht het mij niet gelukken de ontbrekende te vinden.

[4] Men zie b.v. Wagenaar XIV 342.

zwakke gezondheid, bestemde de Prins hem reeds in 1675 (gelijk uit deze briefwisseling blijkt) voor het gouverneurschap van Suriname, waar toen groote verwarring heerschte en eene tusschenregeering van een luitenant-gouverneur het bestuur voerde.

In 1676 gelukte het den Prins Moulin een pensioen van 1600 gulden en kort daarna ook het gouverneurschap van Suriname te bezorgen, maar den 23sten of 24sten Juni overleed hij aan een bloedspuwing [1].) Terstond verzocht de Prins den Raadpensionaris te zorgen « dat de papieren van groote importantie, die hij onder zich had, niet in vreemde handen kwamen [2], en daarmede is duidelijk gemaakt hoe, met het tractaat van 21 April, ook deze correspondentie en de overige papieren omtrent « le grand dessein », onder Caspar Fagels nagelaten documenten zijn blijven berusten.

De brieven aan Moulin en aan Z. H. werden, deels in cijfer geschreven, gezonden in de pakketten van den Spaanschen gezant voor den graaf de Monterey bestemd, of wel aan een heer de Lorme Grigny in den Haag, die ze verder bezorgde aan een zijner bloedverwanten, een zekeren heer Beecher te Amsterdam, door wien zij in handen van Moulin kwamen. Omgekeerd werden de brieven geadresseerd aan den Hollandschen consul te Genua, den heer Henry van Wert, of, toen Soumager in Milaan was, aan de bankiers Carlo en Ambrosio Longhi aldaar.

De translaten van het cijferschrift zijn van Moulins hand, zooals blijkt uit de minuut van een brief, door hem gericht aan eene onbekende dame, die zijne brieven trachtte te onderscheppen en hem bij den Prins als een verrader te brandmerken. Hij schrijft haar, dat hij zelf de zaak den Prins had kenbaar gemaakt.

---

[1] „Du Moulin, den armen, is overleden", schreef de Prins aan Fagel den 24sten. Onuitg. brief in F.'s papieren. „Le petit du Moulin est mort, étouffé dans son sang". Journ. van Const. Huygheus, 26 Juni 76.

[2] In denzelfden brief van 24 Juni. — Over du Moulin's benoeming in Suriname zie men Wolbers, Gesch. van Suriname, of Sypesteyn, Beschrijving van Sur init. Over het pensioen Wag. II. en Secr. Res. Holl. 24 Maart 1676.

Herman de Soumager, alias François Riomal, was een protestant uit Oranje. Reeds in den eersten brief aan Moulin vraagt hij « toch zorg te dragen voor les pauvres Orangeois », die hij elders noemt « mes pauvres compatriotes », en hij belooft, dat hij door Mr. de Chambrun op de hoogte zal blijven van alles wat in Oranje gebeurt, en dat de Prins door een zekeren Mr. Berkhoffer mede van alles ingelicht zal worden, « opdat de Orangeois niet overgeleverd blijven aan de kabalen van den procureur van Auvergne, die in correspondentie is met eenige personen in den Haag, welke toegang hebben bij Z. H. Zijne brieven zijn vol van betuigingen van verknochtheid aan den Prins en van bereidvaardigheid in Z. H. dienst. De belooning voor zijne inderdaad zeer onaangename zending hoopt hij te krijgen in eene acte voor een kapiteinsrang bij zijne terugkomst, waarom hij herhaaldelijk vraagt; zelfs oppert hij, dat de Prins hem de acte toezende, « nu er zooveel kapiteins noodig zijn » [1]. Met grooten ijver en vooral met veel voorzichtigheid kweet hij zich van zijne moeilijke taak.

Met den grootst mogelijken spoed had hij zijne reis aanvaard. Waarschijnlijk maakte hij ze tot Brussel met of althans gelijktijdig met Sardan. Beiden immers was bij hun vertrek eene som van 550 patacons (1 pat. = ongeveer / 2.50) toegelegd, en Soumager betaalde aan M. de Foncenade, een der vele namen die Sardan aannam, [2] de rest van die som op reis uit [3]. Zoo overhaast was hij vertrokken, dat hij geen tijd had tot het mondeling of schriftelijk bedanken voor die som. Reeds den 20sten Mei, den dag van Sardans vertrek uit Ostende, kwam Soumager te Genua aan. Waarom deze stad gekozen werd voor Avignon, dat in art. 4 van het tractaat was aangewezen, is wel nergens vermeld, maar toch

[1] Brief van 16 Sept. 1674. Mr. Chambrun is de latere hofprediker van den Prins.

[2] Rousset, II. 120.

[3] 27 Mei: onder die som begrepen „ce que vous luy avez donné". Sardan had dus het geld van Moulin, d. i. van den Prins gekregen. De eerste brief aan Z. H., van denzelfden datum, ontbreekt.

zeer begrijpelijk. Genua toch was over zee altijd te bereiken, Avignon, al was het een neutraal terrein, niet zonder door vijandelijk grondgebied te gaan.

Zijne reis daarheen was vol moeiten en verdrietelijkheden, en vaak was hij in ongelegenheid, hetgeen licht te gelooven is, want hij zal wel zonder pas gereisd hebben.

In Genua aangekomen, verborg hij zich zoo zorgvuldig, dat hij het in den beginne zelfs niet waagde te spreken met, of te schrijven aan zijne vrienden. « Mon tombeau », schrijft hij aan du Moulin, « est si caché que personne ne le scait que vous ». Te midden van Italianen als hij zich bevond, hoorde hij niets en troostte zich slechts met een courant; als eene gunst verzocht hij hem door tusschenkomst van graaf Monterey toch elke post een « gazette » te doen toekomen. In de eerste maand van zijn verblijf klaagt de arme krijgsman steen en been over zijne eenzaamheid. [1]

In dien eersten tijd was zijne taak uitermate vervelend. Des avonds kwam tersluiks een zijner vrienden bij hem « qui fera (it) les allées et les venées », en allengs, met tusschenpoozen, nog drie andere, die zouden trachten hem op de hoogte te stellen hoe het stond met de « promesses de nostre vicomte ».

Van den beginne af aan stelde hij in den vicomte, of « nostre homme » zooals hij hem gewoonlijk noemt, bitter weinig vertrouwen, minder dan deze, gelijk hem later bleek, verdiende. Sardan schijnt over de omzichtigheid, waarmede zijne plannen in Holland ontvangen en behandeld waren, maar half voldaan geweest te zijn. « Avant mon départ », schreef Soumager in Augustus aan Moulin, « l'homme me dit qu'aux pays chauds on luy raisonnerait mieux sa marchandise qu'au nord ce qu'on a fait », — eene uitdrukking, waarbij in het oog moet worden gehouden, dat èn door Sardan èn door Soumager hunne wederzijdsche verplichtingen en verbintenissen nooit anders dan door het geheimzinnige woord « marchandise » werden

[1] Brieven van 3 en 17 Juni; die van 10 Juni ontbreekt.

aangeduid. Slechts op ééne plaats, in een cijfer-brief aan den Prins, spreekt M. van zijn eigen koopwaar openlijk als « les deniers ».

In den aanvang liet de vicomte niets van zich hooren, en Soumager kon reeds den 17en Juni de vraag niet inhouden: « Zal hij woord houden? » « Ik zal », voegt hij er bij « hier of te Savona de députés. die hij zenden zal, afwachten, zooals overeengekomen is. De tijd dringt » [1].

De tijd drong werkelijk. Wilde men nog in den zomer van 1674 aan den Rhône eenigen slag wagen, dan was de tijd daartoe gekomen, en moest althans van maatregelen tot het bijeenbrengen der beloofde 12000 man van de geconfedereerde provinciën, iets aan Soumager worden kenbaar gemaakt. Daartoe alleen immers was deze te Genua; met de overige deelen van het groote plan had hij niets uitstaande, al was hij er ook mede bekend.

Maar zijn geduld zou op vrij wat zwaarder proef gesteld worden. In afwachting van de dingen die komen zouden, verzocht Soumager er toch voor te zorgen, dat de wissels hem op tijd geworden konden, en vooral ze betaalbaar te stellen in Spaansche pistolen. Tevens drong hij er op aan, dat de graaf de Monterey hem ook zijn agent sturen zou, « un camerade » zooals hij het uitdrukt, liefst Mr. Castro, dien men hem beloofd had en die de ware man voor de zaak was.

Aan een en ander werd voldaan. In Juli was reeds Castro, de zaakgelastigde voor Spanje, te Genua aangekomen [2], en wat nog meer van gewicht was, graaf Monterey schreef Soumager, dat men in Madrid slechts op de terugkomst van Don Bernardo de Salinas [3] en zijn kameraad [4] wachtte « pour conclure l'affaire de la mesme manière qu'elle a esté concertée », dat hij, Soumager, spoedig uit

---

[1] Aan Moulin, dd. 17 Juni.

[2] Op welken datum wordt niet gemeld: de brieven van 24 Juni en 1 Juli ontbreken.

[3] Extr. amb. in de Republiek.

[4] Corn. van Aerssen van Sommelsdijk. Miss. van Paets, 29 Aug. 1674.

Madrid hooren zou en intusschen de députés van de geconfedereerden kon « asseurer de l'affaire ». Den 15den Juli, waarop hij dit in cijfer aan den Prins meldde [1], waren dezen echter nog niet aangekomen. Zijne vrienden stonden gereed om te gaan waar Sardan hun rendez-vous zou geven. (De naam Sardan hier en op enkele andere plaatsen voluit). Hij wachtte elken dag de orders en de wissels om hun daardoor, zooals te Brussel was afgesproken, te toonen dat alles gereed was, en verzocht nogmaals, dat die wissels in Spaansch geld aan den Spaanschen resident betaalbaar mochten worden opgemaakt, van wien hij het bedrag tegen eenvoudige quitantie van zijne hand innen kon. « De meeste Genueezen toch zijn Franschen ».

De wisselbrieven waren intusschen reeds afgezonden, want in een brief van den 29sten Juli meldt hij de aankomst van een duplicaat der ontvangen wissels, die betaalbaar waren a viso, dat is op twee maanden (zicht) te Livorno, zoodat het noodig zou kunnen zijn ze te negotieeren, omdat de vervaldag eerst 22 Augustus was. Gelukkig werden ze alle geaccepteerd, maar men wachtte met de uitbetaling tot er remises op Amsterdam voorhanden waren. Een enkele, van het huis Gijsbert Ransoor, moest weder naar Livorno gezonden worden. Eindelijk, in September, werden zij verzilverd, maar slechts met 5 °/ₒ verlies. Soumager had nu in het geheel 5000 stukken van achten ontvangen, d. i. ongeveer 12500 gulden.

Toch wachtte hij zoo spoedig mogelijk eene « somme considérable », om reden de weg om geld te zenden, wanneer hij eens vertrokken zou zijn, afgesloten was. Tevens verzocht hij, dat Monterey zorgen zou, dat niets ontbrak wanneer de députés kwamen, en drukte zijn spijt uit, dat alles zoo vertraagd werd. « Men moet zich niets voorstellen vóór ik hen (de députés) gezien heb, en dat wel in staat de troepen te leveren, die de vicomte beloofd heeft. Ik had

---

[1] De brief van 8 Juli, aan den Prins, is in cijfer zonder translaat. Het zoeken der sleutels zou, zoo het al mogelijk ware, zeer veel moeite kosten.

gehoopt op 22 Juli, maar ik begin te vreezen, dat ik nooit te Rome komen zal» [1].

Een en ander schreef Soumager deels in antwoord op drie brieven, hem door Moulin uit het vaderland gezonden, waarvan hij copie gaf — althans van den laatsten der drie — aan den agent van Monterey, Castro.

Verder kon hij weinig melden dan de geruchten over den opstand in Messina, de verwachte aankomst van den Prins de Ligne als nieuw gouverneur van Milaan en dergelijke meer of min belangrijke nieuwtjes. [2]

Het plan was dus, blijkens dit alles, dat een coup de main zou gewaagd worden, door manschappen, welke Sardan door een der zijnen zenden zou, en dat deels Castro, deels Soumager de noodige gelden verschaffen zouden. Daarvoor waren den laatsten de 5000 stukken van achten toegezonden. Gelukte die coup de main, dan zou eene algemeene beweging in de provinciën volgen, waarvoor de «somme considérable» noodig was. Waarschijnlijk was door den brief van Monterey of door Castro de datum van 22 Juli opgegeven als het tijdpunt, waarop het verdrag met Spanje, dat ook werkelijk den 23en gesloten werd, tot stand gekomen zou zijn en dus de zaak voortgang hebben kon.

Terstond na zijne aankomst schijnt Soumager betrekkingen te hebben aangeknoopt met een aantal Franschen in de Zuidelijke provinciën, door tusschenkomst van zijne «vrienden» in Genua; wellicht waren het landgenooten uit Oranje. Met hen hield hij in de eerste dagen van Augustus of de laatste dagen van Juli eene samenkomst, waarop gewichtige zaken besproken werden. Den 5en Augustus toch schreef hij aan du Moulin: «Je ne vous dirai rien

---

[1] Brief van 29 Juli, deels in cijfer, aan Moulin. De uitdrukking „nooit te Rome komen" beduidt natuurlijk: „nooit mijn doel bereiken".

[2] Eigenaardig is eene waarschuwing aan den Prins voor doozen, die bij opening door een veer ontploften en in Italië zeer kunstig gemaakt werden; onlangs waren 8 menschen door één zulk een doos gedood.

de la conférence, il suffit que je le sache». «God geve», laat hij er op volgen, dat ik het u eens kan vertellen, «chacun languit».

Wat er in die conferenties behandeld werd kan intusschen blijken uit een cijfer-brief van 5 Aug. aan den Prins, waarin het volgende voorkomt: «Un de mes amis a esté icy. Il m'a dit qu'il n'y avoit rien de nouveau dans les places du dessein. Je l'ay renvoyé pour avoir les avis de ce qui se passera. Je l'attends avec deux autres. J'en garderay l'un avec moy et l'autre s'en retournera avec les députés des confédérés (als zij kwamen natuurlijk: Soumager had hen nog niet gezien) pour m'adviser de tout, avant que je marche avec les deniers. Je suis St. Thomas sur les promesses de nostre vicomte».

Uit deze dagen moet ook een brief afkomstig zijn, waarvan alleen het translaat aanwezig is van het in cijfer opgestelde gedeelte [1]. Het luidt als volgt: . . . . . «comme la fort bien remarqué un de mes amis, qui est venu icy, apres avoir encores visité les places et les endroits du dessein. Si on attend trop, les trouppes viendront en quartier dans les Provinces, et alors rien ne se pourra executer; il faut avec peu de monde faire le coup cependant que l'Ennemi dort partout, comme il a fait apresent. L'amy a tout veu, d'autres sont sur les avenues: nous pouvons nous donner la main de l'un à l'autre sans bruit, et conferer de tout. Si Sardan tient parolles, tout réussira si Dieu le veut, mais je ne puis dire autre chose que je n aye veu les Députés des Confédérés. Les amis croyent nécessaire que j'aye une patente pour faire (jurer) à V. A. un nouveau sermant à tout l'Estat d'Orange, Instituer et destituer tous les magistrats et officiers, s'il est necessaire pour vostre service, et qu'ils obéiront a tout. Ils pretendent d'en

[1] Dit translaat heb ik tot mijn spijt niet, zooals het vorige en een paar andere fragmenten, kunnen aanpassen aan een der aanwezige brieven, maar naar den inhoud moet het uit dezen tijd zijn. Het cijferschrift sluit zich in de brieven soms aan bij het andere, midden in den zin; vandaar het abrupte begin van het laatste citaat.

faire le magazin et de remettre la place par le moyen des habitans dans peu de jours en quelque estat de defence. J'attendray ce qu'il plaira a V. A. d'en ordonner, avec les lettres de change pour les sommes qu'il nous faut. Sans cela tout sera au croc, et les amis disent fort bien que des lors que nous aurons paru et esclatté, rien ne pourra venir la ou nous serons».

Deze brief aan den Prins licht den sluier verder op. Een niet gering aantal personen uit Zuid-Frankrijk moet inderdaad bereid zijn geweest mede te werken aan een aanslag op een of meer Rhône-steden, en bepaaldelijk is Oranje het hoofddoel van dien aanslag geweest voor zoover de agent van den Prins er aan deelnam. Dit laatste plan is waarschijnlijk het onderwerp geweest van een afzonderlijk «arresté», dat Soumager nog met Sardan had gemaakt, en waarvan deze laatste schreef, dat hij het zooveel mogelijk doen zou. Het arresté zelf was door Soumager ter hand gesteld aan Castro, die toen in Brussel schijnt geweest te zijn: althans Soumager verzoekt Moulin, in een margo-noot op Sardans brief, het «in te zien en in cijfer-copie hem terug te zenden».

De brief, waarin Sardan deze zaak besprak, was van den 5en Augustus gedagteekend, uit Saragossa. Zonder verwijl zond Soumager er copie van aan Z. H. en aan Moulin, dezen laatsten zelfs zekerheids halve eenige dagen later nog een tweede. Alle drie copiën liggen bij de brieven.

«Nostre homme», zooals Sardan in het korte bijschrift aan Moulin weder genoemd wordt, meldt, dat hij reeds vroeger zou geschreven hebben, indien het hem mogelijk ware geweest. Maar eerst den 22en Juli was hij klaar gekomen met «notre patron» (waarschijnlijk den Markies de Castel Rodrigo). Hij wist wel «que sa marchandise deperisoit par les delayemens» maar het was buiten zijne schuld, en thans was de zaak eindelijk in orde. Misschien reeds zeer spoedig, wanneer Soumager zulks het minst verwachtte, zou hij hem schrijven: hij moest dus gereed zijn. Eerst echter moest hij nog twee associés spreken om mondelinge zekerheid te hebben, dan

zou hij hem stellig den tijd schrijven ou vous pourrez faire entrer votre marchandise en (eenige regels lager) ook le lieu et le combien, met verzoek te zorgen «que tout soit pret sur le pied» [1].

Deze brief veroorzaakte vrij wat onrust aan den ontvanger. Hij maakte uitdrukkelijk opmerkzaam op de woorden omtrent tijd plaats en bedrag van de te leveren «marchandise» en voegde er bij: «Dat juist had ik hem en ook den anderen associés altijd willen verborgen houden, om de bekende redenen, «que nous avons dit sur le chariot». Hij vraagt nogmaals (de eerste maal wellicht mondeling) aan Castro hem een agent (facteur) te geven, «afin que, lorsque je seray force de laisser la marchandise pour courre ailleurs, j'aye un camerade sur quoy je me puisse reposer, qui sera toujours assisté des amis que je luy donneray; sollicitez je vous prie cette expédition, qui m'est tres necessoire».

De verantwoordelijkheid van Soumager werd ook werkelijk allengs te groot. Er schijnt sprake van geweest te zijn, dat hij Genua moest verlaten en naar Duitschland gaan: den 12den Aug. schreef hij, dat hij zorgen zou dat zijne brieven naar Duitschland werden opgezonden en dat hij zijn adres zou achterlaten. «Wie zou in dien tusschentijd zorg dragen voor het geld en — voor het schip?»

In Genua was, hetzij van den aanvang af, hetzij sinds korten tijd, een klein scheepje met Hollandsche bemanning aangekomen, naar het schijnt afgezonden door de vloot op de Fransche kust: «Si vous saviez», leest men eenige maanden later (ult°. Jan. 1675) comme Dieu a preserve de Lorian le petit vaisseau, vous diriez que Dieu gouverne le timon et nul autre» [2].

---

[1] Hij voegt er o. a. nog bij: „Mijn compagnon is naar Indië gegaan door tusschenkomst „du petit homme" (natuurlijk Moulin). A propos du petit homme, je ne scaurois m'assujetir a escrire suivant son memoire, quoyque je l'entende a la perfection. Agissez, je vous supplie, ingenument avec moy. . . .". Wie die compagnon was en wat die memoire inhield, is mij onbekend.

[2] Nergens toch blijkt, dat het scheepje afwezig was geweest; daartoe was trouwens ook geen reden, integendeel.

Dat het een Hollandsch scheepje was blijkt uit de uitdrukking: «le schiper m'asseure que tout va bien dans le schip».

Voor dat scheepje had hij reeds vroeger een «petit peloton, qu'il faut pour l'equipage du vaisseau» gevraagd [1], en in zijn brief van den 12den Augustus drong hij daarop aan, opdat «lorsque l'homme du vicomte paraîtra, rien ne me manque, car après la mer ne sera pas sy bonne». Tevens vroeg hij om de «acte» en een week later nog eens om «het papier», met welke laatste termen waarschijnlijk de volmacht bedoeld werd om handelend te kunnen optreden in Oranje.

Zonder bericht blijvende uit Nederland na de drie reeds eenigen tijd te voren kort na elkander ontvangen brieven, ging Soumager nu zijn eigen gang, en reeds den 19den schreef hij, dat het peloton voor het scheepje gereed was. Wat hij met het vaartuig doen moest was hem nog niet bekend; decisive orders ten minste had hij niet ontvangen. Geen wonder dat hij ongeduldig en ongerust werd.

«Je languis de scavoir», schreef hij den 12den, «l'issue des promesses de Sardan», en zulks temeer, omdat deze hem had doen weten «dat de majoor van de citadel te Marseille met den oorlogscommissaris naar Oranje vertrokken was, om het plan op te nemen van de bouwvallen van het kasteel». Wilde men, zoo kon hij denken, er een fort of citadel bouwen?

Tot tweemalen toe schreef hij den vicomte, maar zonder antwoord.

De vaart werd slechter, ook voor het scheepje drong de tijd: «Denkt men niet meer om het schip? Is men van gedachten veranderd? Waarom moet ik dan nog langer blijven en ce maudit pays, où je vis d'une si estrange façon?»

Ook van Castro, (misschien in Spanje of in Brussel) kwam na de beide eerste brieven geen bericht. «Cependant j'entretien les gens du vaisseau, qui ont le bec dans l'eau, sans qu'ils ne sachent

---

[1] In een der verloren of der in cijfer geschreven brieven, waarbij geen translaat is.

rien»: het volk wil weg. Maar vóór hij de lieden van den vicomte heeft gezien en weet of zij voor «de lading» van het schip zullen zorgen, gelijk beloofd is, vermag hij niets.

Aldus de ongeduldige Soumager. Week op week schrijft hij om zijn ongeduld en zijne verbazing lucht te geven aan Moulin, eindelijk ook aan den Prins: «Is Moulin nog ziek?» «Is er soms een rechûte gekomen? Sinds 7 Juli heb ik geen bericht ontvangen uit Holland noch uit Madrid».

Eindelijk kwam er tijding. Maar thans kwam er een ander bezwaar. Die tijding was vergezeld van iets, waarmede hij «embarrassé» was, zoo zelfs, dat hij een hellebardier in zijn kamer heeft, «parce qu'icy on scait si bien jouer des mains». Maar «effrayé ou rebuté is hij in geen opzicht, waar het den dienst van zijn meester geldt» [1].

Langzamerhand is het mogelijk uit al deze geheimzinnige mededeelingen op te maken wat eigenlijk het doel van dit gedeelte der zaak geweest is, en hoe men het heeft willen bereiken.

Sardan zou, na Spanje voor de zaak gewonnen te hebben, voor de werving van soldaten zorgen. Inmiddels zou in Genua een scheepje, dat den Rhône-mond opvaren kon, van wege den Prins gereed gehouden worden, voorzien van eene kleine bemanning ter bewaking. Zoodra Sardan een genoegzaam aantal vrijwilligers bijeen had, zou hij Soumager laten waarschuwen, en deze zou hem èn het vaartuig èn de noodige gelden voor een aanslag op de Rhône-steden, misschien wel terstond op Oranje, ter beschikking stellen. Gelukte deze aanslag, dan kon een algemeene opstand volgen, dien Sardan met meer troepen leiden zou, waarvoor Soumager de «somme considérable» werd toegezonden, die hij gevraagd had, maar die hem nu, geheel aan zichzelf overgelaten als hij was, bezwaarde. Zijn aandrang om orders en bericht had in Holland den indruk gemaakt van vrees of afschrik.

---

[1] 16 Sept. aan Moulin.

Aldus zal men wel den loop van zaken zich mogen voorstellen.

Maar Soumager was niet bang; alleen wilde hij in alle opzichten zeker van zijne zaak zijn, wanneer de députés kwamen, zoo wat de duidelijke bevelen als wat de middelen ter uitvoering aanging, en omgekeerd zat hij met zijn «petit vaisseau» en met zijn «marchandise» verlegen, wanneer de deputés niet verschenen.

Voor dit laatste nu werd hij meer en meer bevreesd. Hij krijgt «soupçon des 'ongueurs de nostre homme», hij «wordt St. Thomas: God geve dat wij niet allen bedrogen zijn».

Destemeer nu werd hij bezorgd voor de hem toevertrouwde sommen. Daarom vraagde hij daarvoor een geteekende order van den Prins, opdat hij niet genoodzaakt zou zijn uitbetalingen te doen wanneer de pretendenten ze eischten. «Gaat men eens», zoo schrijft hij, de «Marchandise, nommé dans vostre contrat de vente» vervoeren, «la marchandise ne sera pas plus en sûreté qu'ailleurs et les pretendans pourraient metre la main dessus, s'ils le scavaient.» «Mijn voornemen was», schrijft hij verder, «hun de (bewaar) plaats verborgen te houden en de marchandise per rijtuig te laten vervoeren door de getrouwen van het schip, en er allengs de betaling uit te lichten (tirer) «à proportion de la marchandise, sans que personne connut le lieu du nid, de peur des oyseaux de proye, qui en ce pays là [1] sont avides de la chair d'autant et plus qu'ailleurs.» Immers «s'ils me demandent l'execution du contrat, je n'auray mot a dire si je n'ay un ordre contraire du maistre, et pour bonnes raisons; mais il me faut toujours un Castro, sans quoy je ne puis rien faire.» Dezelfde orders vraagt hij aan graaf Monterey, en herhaalt zijn verzoek om Castro te zenden, dien hij nu reeds vier maanden wacht. [2]

Hetzij door de teleurstelling over den loop van den veldtocht, vooral na den slag van Senef, hetzij om andere redenen, noch de

---

[1] Waarsch. wordt Frankrijk bedoeld.

[2] dd. 23 Sep. 1674.

bedoelde orders noch andere berichten werden Soumager toegezonden.

In dien weinig benijdenswaardigen toestand vernam hij een gerucht, dat hem blijkbaar schrik aanjoeg. «Le bruit» leest men in een cijfer-brief van 23 October, «est icy qu'on a arresté a Paris le Chevalier de Rohan avec quatre autres, pour avoir este d'intelligence avec la Province de Languedoc contre le service du Roi de france en faveur des Espagnols et des Hollandais. Il y a quelques jours que mes amis n'ont pas escrit; cette nouvelle les aura retenus. J'attends ouy ou non, sans oser leur escrire jusques la.»

Er is voorzeker wel geen ander bewijs noodig, dat de plannen van Rohan en la Treaumont [1], en ook de manoeuvres van de Hollandsche vloot op de Westkust van Frankrijk, slechts onderdeelen waren van «le grand dessein». Onmogelijk is het zelfs niet, dat Rohan niet tot de aanleggers behoord heeft, maar, overeenkomstig het ontwerp van Sardan, in diens voorloopige memorie ontwikkeld, door de anderen tot deelneming aan de groote conspiratie is bewogen geworden. [2] In dit geval is zonder twijfel Franciscus van den Ende een der tusschenpersonen geweest. [3]

Wat de vloot betreft, haar zonderling dralen is mede alleen verklaarbaar, wanneer men aanneemt, dat zij wachtte op eenige waarschuwing uit Frankrijk of eenig nader bevel uit het vaderland.

Den 24sten Mei reeds was zij uitgeloopen en den 29sten of 30sten zeilde zij de haven van Torbay binnen. Terwijl nu een week daarna het eskader van de Ruyter westwaarts stevende (8 Juni), bleef Tromp met het zijne nog tien dagen lang werkeloos voor anker liggen, dagelijks raad houdende, maar zonder tot een besluit te

[1] Het nadere hierover in het voeger aangehaalde artikel van Mr. C. A. van Sypesteyn.

[2] Welke de „certaine famille qui est en France" is geweest, waag ik niet te gissen. Wellicht de Soubises, waartoe Rohan behoorde?

[3] Aldus ook bij Rousset, Louvois, vol. II. pag. 121 en Tweej. Gesch. 317.

komen. Toch moest hij natuurlijk inzien, dat elke dag dralens de kans op slagen verminderde. In Frankrijk was reeds vóór de vloot het kanaal verlaten had het gerucht van eene voorgenomen landing verspreid, ja zelfs heette het, dat Bayonne was veroverd door Z. H. troepen [1]. Het kon moeilijk anders of ook de Regeering droeg er kennis van, en was dit zoo, Louvois was er de man niet naar om zorgeloos te zijn.

Trouwens ook omtrent deze zaak geven een paar losse papieren, translaten van brieven bevattende, steeds door dezelfde hand geschreven, eenige opheldering.

«Il faut», zoo luidt het eene, «envoyer à Mr. van Beuningen un plein pouvoir pour traitter avec la personne qu'on envoyera ici. Il seroit difficile de faire esmouvoir le peuple, s'ils n'ont quelque poste avantageux pour les soutenir. C'est pourquoy avant toutes choses il faudroit que l'isle de Rey ou quelqu'autre fut occupée par la flotte. Il seroit bon de faire tomber entre les mains de ce peuple une lettre circulaire pour leur faire scavoir l'intention qu'on a. La personne que vous scavez me dit qu'elle se transporteroit sur les costes pour faire donner les advis necessaires a la flotte sur toutes choses; il faut prendre garde qu'on ne fasse aucun acte d'hostilité, si l'on veut inciter le peuple a prendre les armes».

Het tweede behelst een kort bericht uit Nantes van den 26sten Juni, waarin gemeld wordt, dat de Hollandsche vloot op de kust zich in drieën verdeeld heeft, maar «il ya la une grande partie entrée, [2] et l'on craint qu'elle ne se rende maistre des costes de Poitou et Guyenne, ce qui seroit un grand malheur».

Hoewel nu, jammer genoeg, van deze correspondentie met een der bondgenooten op de Fransche kust geen andere stukken over zijn, deze beide zijn voldoende om aan te toonen, dat het plan der

---

[1] Brief van Soumager aan Moulin, dd. 17 Juni. — Voor de data: Tweejarige Gesch. pg. 146.

[2] Nl. van Fransche troepen.

vloot zich geregeld heeft naar de aanwijzingen, die Z. H. uit Frankrijk werden verstrekt. Tevens verklaren zij waarom met zulk eene onverbiddelijke gestrengheid gewaakt werd tegen het plunderen van de gelande troepen, dat terstond, reeds bij de eerste landing, twee soldaten den dood door den strop op den hals haalde en vervolgens allen matrozen en soldaten op doodstraf verboden werd, zelfs het medevoeren van vee. Alleen te Noirmoutier gebeurde dit laatste, maar tot straf voor den daar ondervonden tegenstand [1].

Louvois liet door d'Estrades den Prins van Oranje bedanken voor de gematigdheid, die Hornes te Noirmoutier en Belle-Isle betoond had, wellicht uit ironie [2]. Inderdaad scheen zij vreemd en misplaatst. Met het lezen van de genoemde papieren heeft men er den sleutel toe.

Tromp talmde tot den 18den Juni, toen tastte hij door. Maar het was reeds te laat.

Had hij niet gewacht op anderer signaal, hij had althans Bayonne kunnen verrassen, dat, lang verwaarloosd, zonder slag of stoot te nemen was. Thans was, juist 14 dagen vóór zijne aankomst, door den hertog de Gramont, deels reeds vóór diens komst te Bayonne door zijn tweeden zoon, elke aanslag op de stad onmogelijk gemaakt [3]. Langs de kusten lagen intusschen 80000 man [4]. Wil men ten slotte nog een voldingend bewijs, dat de geheele expeditie van Tromp en Hornes geen ander doel had dan een opstand in West-Frankrijk teweeg te brengen, dan is dit te geven in een zeer uitvoerig, eigenhandig verslag van graaf d'Hornes, geschreven te St. Sebastiaan den 5den Augustus 1674 en gericht aan den Prins, ook te vinden onder de papieren van den Raadpensionaris

---

[1] Een en ander in de verslagen van Tromp en van Hornes, bij Sylvius, ao 1674, pg. 68 vlgg.

[2] Rousset, pg. 117.

[3] Mém. du Maréchal de Gramont, (coll. Pet.) II. p. 96 vlgg.

[4] Sylvius, l. l. (verhaal van Hornes).

en oorspronkelijk waarschijnlijk ook wel berust hebbende bij du Moulin [1].

In dit verslag wordt zeer omstandig gemotiveerd waarom men in de gewesten op de Fransche kust niets anders heeft kunnen doen «in de hoop dat zij in opstand zouden komen tegen het hof». Wel is van Nes achtergebleven, maar op de instanties van de Koningin van Spanje is hij zelf naar Roussillon vertrokken [2]. Na eene grondige beraadslaging was het opvaren van de rivier (de Gironde) naar Bordeaux algemeen onmogelijk geacht. Evenmin was eene landing op het eiland Ré of elders uitvoerbaar: overal was alles in goeden staat van verdediging. Zelfs het plat branden van eenige dorpen zou bezwaarlijk zijn geweest. Ook op Bayonne was een aanval niet mogelijk gebleken. Zoodra de Ruijter zich had afgescheiden, waren de Spaansche troepen terug geroepen [3] en daarna hadden de Maarschalken Gramont en d'Albret de stad versterkt met 5000 man en 3000 ruiters.

Eéne zaak is althans gelukkig: de Hollandsche zeemacht is overal, in alle zeeën, meester. Tromp wacht slechts op brood en andere benoodigdheden van den gouverneur van St. Sebastiaan, hijzelf gaat naar Madrid en daarna te Cadiz weêr op de vloot».

In dorso wordt nog vermeld hoe (de ambassadeur) Paets en (de envoyé van den Prins) Chieze hem per brief hebben aangezet om te doen wat de Koningin Regentesse van Spanje wenschte [4].

Zoo mislukte, door het verraad van den spion de Launoy (zie Rousset II, p. 38, Mignet, Nég. IV 304 of het 1ste stuk van dit opstel) en door dat van een van la Treaumonts en Rohans

---

[1] Het eerste blad ontbreekt, maar in een bijgevoegde copie (blijkens papier en schrift uit denzelfden tijd, waarsch. zelfs wel hetzelfde jaar) vindt men het stuk in zijn geheel.

[2] D. w. z. naar Barcelona, om troepen te ontschepen tot bijstand in Roussillon. Deze zaak gaf tot groote moeilijkheden aanleiding.

[3] Zie daaromtrent de Mém. du Mar. de Gr. t. a. p.

[4] De copie van den brief van Paets ligt nog op het R. A.

medestanders, ten eenenmale een belangrijk deel van «le grand dessein».

Het moest wel nadeelig werken op de onderneming aan den Rhône.

Toen hij het onrustbarende gerucht had vernomen, vertrouwde Soumager zich niet langer in Genua.

Hij schreef onverwijld aan du Moulin, dat hij zich naar Milaan begaf [1], en 14 dagen na het afzenden van den bovengenoemden brief van den 7en October, schrijft hij uit deze stad, dat hij, gelijk hij reeds geschreven had, was vertrokken « pour rompre les mesures de ceux, qui ont pu m'observer à Genes, attendu mon long séjour. » Daar, in Milaan, zoo klaagt hij, is hij nu weêr «als de kinderen Israëls in Egypte», altijd in het verborgen, wachtende op een sein, dat hij niet meer hoopte te zullen ontvangen. De «longueurs de nostre homme» geven hem meer en meer verdenking: «je n'augure rien de bon».

Daarbij kwam nog het gerucht, dat graaf Monterey zijn ontslag had gevraagd, de meest doortastende van al de Spaansche staatslieden, en het geheel uitblijven van brieven uit Holland.

Toch besloot Soumager terstond, 10 Nov., weder naar Genua terug te keeren, toen de Extraord. envoyé van Spanje, de markies de Villa Garcia, hem ontbood [2], naar het schijnt óm hem te toonen, dat hij uit Madrid alles ontvangen had wat noodig was «pour nostre homme». [3] Maar hij was niettemin voornemens zoo spoedig mogelijk weder naar Milaan te gaan «om dezelfde reden als de eerste maal», [4] en in de maand Januari van het jaar 1675 trok hij werkelijk weder daarheen en bleef er vertoeven zoolang en zoo dikwijls zijne tegenwoordigheid niet elders vereischt werd.

---

[1] Die brief ligt niet bij de andere; het is waarschijnlijk een kort en haastig schrijven geweest.

[2] Brief van 11 Nov. aan M. Die aan den Prins ontbreekt.

[3] dd. 11 Nov.

[4] dd. 17 Nov.

Zijn ongeduld werd steeds grooter. « Les longs delays du cotte de nostre homme me font peur et sy l'on ne fait partir le vaisseau au plustost, j'apprehende fort le naufrage; d'ailleurs on pourra decouvrir le trafic et alors la marchandise ne vaudra pas la moitié de son prix ».

« Patience », scbrijft hij met groote letters den 17en November, maar blijkbaar begon het uitgeput te raken. « Is nostre homme dood of ziek? » vraagt hij den 5en December, en hij voegt er bij: « je crains fort que n'ayons esté propheté (profités.) Ailleurs tout est froid, personne ne sort de son trou et sans mot dire». . . . . . «ainsi que vous mon cher patron» voegt hij er spottenderwijs aan toe, want ook uit het vaderland ontving hij, nu reeds sedert 4 maanden, geen bericht.

In December 1674 en Januari '75 is hij bijna wanhopig. « Pour moy, je n'ay plus d'espérance. Le long retardement met tous ceux du Petit Vaisseau au desespoir, apprehendant la mauvaise saison de la mer». Hij weet geen raad meer. Castro betaalt hem in zijn brieven ook al met dezelfde munt: geduld. Laat men hem « in Gods naam » schrijven en zeggen of zijne brieven wellicht niet overkomen. Hij moet toch maatregelen nemen voor ieders veiligheid, en hij krijgt geen orders. Komt « l'homme » nog of een zijner facteurs, hij is gereed om zich in te schepen, en zal, zooals Castro hem uit Madrid schrijft, nog op hem blijven wachten, maar hij sterft bijna van melancholie en is radeloos. « Voor God en menschen » bezweert hij Moulin toch te bedenken wat hij doet, door hem in 6 of 7 maanden geen berichten, wissels noch orders te zenden. Hij heeft het Castro nooit durven zeggen, dat hij nimmer iets hoorde. « Si nostre homme ne tient sa promesse qu'a demi, je vous asseure qne la cargoison du petit vaisseau se pourroit encor faire toute entiere, mais ma foi est toujours bien petite sur le chapitre de nostre homme; sy deux affaires qui se sont passées, dont l'une peut encore revenir, ne l'obligent a se taire, vous entendrez bien ce que je veus dire, il faut que ce soit un fourbe

achevé. Dieu veuille que se soit autrement et qu'il tienne parole». [1]

Ook de Fransche vrienden wantrouwden in dezen tijd Sardan, want de toestand in de Rhône-steden was steeds dezelfde: «Il n'y a rien de changé aux places du dessein. On me dit tousjours que si Sardan tient sa parole, (nl. om manschappen te leveren), que la marchandise sera encore bonne.» Louvois, die Sardan met zijn speurhonden op de hielen zat en diens plannen in de Pyreneeën kende [2], heeft blijkbaar van eene verrassing der Rhône-steden niet het minste vermoeden gehad, maar alleen in Béarn en Guyenne eene overrompeling gevreesd, hetgeen na den brief van den correspondent van d'Estrades van 28 Juli 1674 wel te verklaren is. [3]

Maar ondanks hun wantrouwen stelden toch Soumagers vrienden de mogelijkheid, dat door het oproepen van «le ban et l'arrière-ban la pluspart de ses amis (i. e. van Sardan) ont marché en Flandres et ainsi il ne peut lier sa patrie». «Les amis» schrijft Soum. verder «croyent aussi que la mort du chevalier de Rohan luy a rompu ses mesures.» [4]

Ook Soumager zelf dacht later anders over Sardan. «Il ne luy manque», schrijft hij in cijfer den 3en April aan Moulin, «pas de bonnes volontes, mais je ne croy pas que les choses soient disposees tout comme il nous les a promises pour le Regard des lettres de change (natuurlijk de troepen) qu'il a signees; mais je croy que luy et ses amis les plus zelés a y a n t v e u q u e l e p e u p l e e s t o i t p r e s t a t o u t f a i r e, ils n'ont pas douté de la chose, et sur cela Sardan a basti, mais depuis la mort de M. de Rohan il apprehende fort le changement. Si ses amis luy tiennent parolle, je ne desespere encore de rien. Il m'a nommé ces jours

---

[1] In de brieven van 5 Dec. en ulto. Januari aan M. en van 22 Dec. aan den Prins. De geheimzinnige „deux affaires" worden in de volgende brieven van 13 Febr. en 3 April verklaard.

[2] Rousset, t. a. p. en vooral de later aan te halen brief van Sardan zelf.

[3] Rousset, II pag. 119.

[4] Brief van 13 Febr. 1675 uit Milaan.

passés (zie hieronder) plusieurs personnes de qualité pour estre de sa caballe, que je cognois; si quelqu'un deux paroist comme il me promit, si l'affaire de Rohan na pas fait arrester quelqu'un de ses gens qui avoient part dans l'un et l'autre, et s le bruit de la paix, qui est aussi grand en france qu'en ce pays, ne leur fait changer de dessein, ou autre chose sus dite, comme il apprehende [1].

Plotseling was Soumager, die zich in zijne eenzaamheid, zonder tijding van iemand of iets als hij was, zat te verbijten van spijt en ongeduld, eene ware verrassing overkomen. Den eersten Maart was Sardan in een Engelsch schip uit een Spaansche haven weggezeild, dat hem op de kust van Genua ontscheept had. Eenige dagen later stond hij eensklaps te Milaan voor Soumagers oogen. «J'ay esté bien etonné de voir arriver le marchand mesme dans cette ville au lieu d'un ou deux de ses facteurs» [2]. Twee volle dagen onderhield deze daar zijn achterdochtigen bondgenoot «sur les grandes affaires qu'il a faites au pays d'ou il vient». «Ik zou», zegt Soumager, «daarvoor wel een dik boekdeel noodig hebben».

Het bleek, dat hij al de maanden zijner afwezigheid had doorgebracht in de Pyreneeën, pogende aldaar eene volksbeweging op te wekken, in overleg met het hof van Spanje.

Dit hof schijnt onafgebroken het geheele plan met onverdeelde sympathie en ongeschokt vertrouwen te hebben voorgestaan. Toen in Mei 1672 Valckenier het oorspronkelijke plan van Erembout, die nog steeds met den baron Lisola correspondeerde, ter sprake bracht bij den Connétable van Castilië, toonde deze «groote genegentheyt tot de voortganck van deselve» [3]. Aldus dacht ook Castel Rodrigo. Niet alleen slaagde Sardan dus met zijn tractaat

---

[1] De brieven worden in 1675 veel geringer in getal, vooral na de samenkomst met Sardan.

[2] Aan den Prins, dd. 20 Maart 1675.

[3] Valck. aan H. H. M. 16 Mei.

(waarvan Soumager in Dec. '74 schreef de ratificatie overgezonden te hebben, maar geraakte daarna in groote gunst bij don Juan van Oostenrijk, wien de Koningin-Regentesse — trouwens, gelijk blijken zal, niet uit eigen beweging — een onbepaalde volmacht gaf om de zaak verder te regelen en te leiden [1]. Deze gaf hem tot het einde van September 1675 den tijd voor de uitvoering zijner plannen, en toonde hem een groot vertrouwen in al zijne verzekeringen. «J'ay bien veu par lettres et autres actes que Don Jean adjouste toute foi a son dire», schreef Soumager aan den Prins van Oranje, «en Espagne on le croit un grand Saint [2].

Zoover ging in Spanje het vertrouwen, dat de Regeering nog een nieuw verdrag met Sardan aanging, op dezelfde voorwaarden als het eerste, ten doel hebbende in Bretagne de een of andere onderneming te wagen: «J'ay veu aussy» meldt Soumager, «un autre traitté, sur la province de Bretaigne, sous les mesmes conditions du premier traitté; pour l'execution on luy a donné jusques a la fin de cette annee 1675» [3].

Het Spaansche hof schijnt volstrekt het «grand dessein» te hebben willen uitvoeren. Vandaar ook de geraaktheid over de afscheiding van het eskader van de Ruyter van dat van Tromp, waarover in ernstige woorden werd geklaagd aan den Nederlandschen gezant, die van het geheele plan niets wist dan wat iedereen er van hooren kon, en dan ook een vrij vaag antwoord gaf [4]. Na de mislukking van den aanslag op Bayonne dreef de Spaansche regeering door, dat Tromp naar Barcelona stevenen zou om met de troepen van Hornes een aanval in Roussillon te steunen, en toen

---

[1] Dit laatste was, zooals uit de bescheiden bij Rousset blijkt, Louvois bekend, zoowel als hun afspraken.

[2] In den aangeh. brief van 20 Maart.

[3] Ibid. Ook de genoemde volmacht (le pouvoir absolu) van de Kon. Reg. aan Don J. toonde S. aan Soum.

[4] Missive van Paets v. 18 Juli '74, en zijn brief aan Tromp v. 10 Juli, R. A.

ook dit niet naar wensch ging, was aan het klagen en toornen geen einde.

Wat Sardan eigenlijk had uitgevoerd meldde hij meer uitvoerig zelf in een brief, dien hij den 3den April 1675 A. M. (a Milan?), richtte aan du Moulin, welke brief in originali bij de andere stukken ligt.

Deze brief vangt aan met eene betuiging van spijt over het bericht, dat Moulin naar Indië zal vertrekken, en dat in zijn toestand, «l'estat ou vous estes pour un voyage aux Indes», waar de Prins hem een eervollen en nuttigen werkkring heeft gegeven; hij wenscht hem alles goeds en verzekert hem van zijn vriendschap en dankbaarheid. (Ook Smr. schrijft over M's vertrek.)

Soumager, gaat hij voort, heeft al de origineele stukken van zijne tochten in Spanje gezien en heeft zeker geschreven, dat hij terstond na den 23sten Juli op weg was gegaan. (Hij schreef, zooals boven gezegd is, werkelijk den 5den Aug. uit Saragossa.) De Maarschalk Gramont, zegt hij verder, teekende orders om op te rukken langs de geheele grens, «de marscher sur toute la frontière, avec la designation tres particuliere de moy et de ma suitte, veritablement sans me nommer [1], mais mon portrait (= signalement) jusques a la remarque dune verrue que j'ay sur la main estoit attachee a l'ordre qui feut porte sur tous les pas des pirenees, depuis bayonne jusques a roussillon, et déleguees de la part de la france, dont je n'ay veu les preuves ainsi que par les capnes mesmes des frontieres d'Arragon».

Met dat al was hij met den sieur d'Andigeoi [2] gedurende 6 weken op de grenzen geweest om te bewerken «le soulevement effectif de la vallee de Cauedan (= St. Gaudens) met het grootste gedeelte van Bearn en de valleien van Burcq [3], Nebousan, Caroulle en

[1] Omdat men den naam niet kende: zie Rousset.

[2] Of in het slordige, soms bijna onleesbare schrift deze onbekende naam werkelijk aldus gespeld is, durf ik niet te verzekeren.

[3] Ook deze naam en die van Caroulle en Enat zijn onzeker. Nebouzan is bekend.

Enat, meer dan 18 mijlen breed en 10 diep; ook deze willen het masker afwerpen (se déclarer) en daardoor zou de kust van Guyenne en Haut-Languedoc worden medegesleept. Maar het ongeluk wilde dat «deffunt»[1] Mr. de Tourry, secretaire d'estat, verzuimd had van de zaak kennis te geven aan don Juan van Oostenrijk, waardoor de depèche over dit onderwerp (aan de grenzen opgevangen) in diens handen geraakt was. Deze Prins, verontwaardigd dat men hem (Sardan) niet tot Z. H. verwezen had, zond daarop eene zeer krachtige depèche aan de Koningin, en dit incident werd daarop in den Raad van State behandeld. Dit duurde 20 dagen lang[2], gedurende welken tijd hij niets had kunnen doen voor de zaak; en juist in die dagen viel «par surcroit de malheur», de affaire van den Chev. de Rohan voor. Daardoor was hij genoodzaakt geworden weder zijne toevlucht tot nieuwe negotiatien en praeparatieven voor het doel te nemen.

De Koningin heeft daarna de geheele zaak in handen van Don Juan gesteld en onder diens orders zal hij nog 6 weken op de grenzen blijven. Als alles geregeld is op bevredigende wijze, zal hij het wagen uit zijn schuilhoek te voorschijn te komen[3], om de rest te doen, waarvoor hij niets verzuimen zal.

Om de waarheid te zeggen is hij bang voor een overhaasten vrede, «un sort de coupe-gorge de la reussite de mes desseins», maar hij zal zijn plicht doen. Hij heeft ook zoovele marques de bonté de S. A. en den Raad van State gehad, dat hij ze nooit vergeten zal. Hij is verre van te wanhopen, zoo er maar geen vrede komt.

Moulin moet alles omtrent een en ander bij den Prins uiteenzetten. Dezen zal hij spoedig een oprecht verhaal van zijne reizen

[1] Dat don Diego de la Torre in dezen tijd gestorven is, heb ik nergens aangetroffen, maar het is mogelijk.

[2] Dit is in Spanje in dien tijd volstrekt niet onmogelijk.

[3] Er staat puller (= pulluler?) de mon antre. Het is een der vele moeilijk te ontcijferen woorden.

in Spanje geven, «certifiées par les lettres originaux de Don Juan et des Conseils d'Estat».

Bevredigend was deze brief zeker niet. Soumager, die den brief overzond, was door de mededeelingen, die Sardan ook hem gedaan had, niet in slaap gewiegd. Hij had hem in antwoord op zijne verhalen afgevraagd wat hij gedaan voor de zaak, die hem, Soumager, aanging. Daarvoor, was het antwoord, had hij nog niet in overleg kunnen treden (s'aboucher) met zijne vrienden. «Dix s'étoient rendus a Thoulouse pour se rendre sur la frontiere, mais ses guides avoient esté arrestés et il n'avoit point eu d'autres nouvelles, il y avoit ordre sur toute la frontière pour l'arrester; depuis le 5me Aoust on avait envoyé son portrait partout». «Je voy bien», voegt Soumager aan deze aangehaalde woorden van Sardan toe, «qu'il n'a pas seulement receu aucun advis du pays du dessein. Je luy en ay donné quelques uns, il estoit ignorant de tout. Je croy que tout son affaire sera de vent et de fumée, mais aussi je me puis tromper» [1].

Er was inderdaad niet veel reden meer tot vertrouwen. Toch, hetzij zich zelf vleiende met eene hoop, die na Rohans executie en de wapening van West- en Zuid-Frankrijk niet veel grond meer had, hetzij om zijne rol ten einde toe te spelen, Sardan bleef verzekeren, dat hij thans met een zijner vrienden een samenkomst hebben zou en daarna in Languedoc en Vivarais zijn slag slaan zou. Soumager, in zijne neerslachtige stemming, antwoordde op die betuigingen droogweg «(Je luy ay dit) qu'il mette seulement 4000 hommes sur pied pour se saisir des places, et le peleton se grossiroit bientot, comme mes amis m'en ont asseuré. Mais je doute fort de sa confederation si elle est faite ou non.

Je tacheray d'estre present lorsqu'il verra son ami, pour scavoir sy l'argent pour la marchandise sera contant, et j'attendray jusques a la fin du mois d'Avril ou au 15e de May pour voir a quoy

---

[1] Brief van 20 Maart aan den Prins.

aboutira le tout, et si je voy qu'il n'y a rien a faire ni a esperer, je partiray pour m'en retourner en Hollande, si entre cy et le susdit temps je ne recois de V. A. aucuns ordres contraires a ce que j'escris».

Hetzelfde wantrouwen bezielde ook den Spaanschen gezant te Genua, met wien Soumager den 26en Maart een mondgesprek hield in laatstgenoemde stad. Ook dezen had Sardan twee dagen lang met verhalen bezig gehouden en hem nog even schoone beloften gedaan als aan Soumager en Moulin «il y a un an sous les allees du jeu de mail».

«Nous verrons» zegt Soumager weder, «ce qui en sera. Je suis encore Saint Thomas». Toch, met al zijne ongeloovigheid, hij is toch oprecht genoeg er bij te voegen, dat Sardan zoo spreekt, dat het evengoed mogelijk is dat hij zich wel als niet in den man bedriegt.

Vooral na den 3en April had hij weder moed. Blijkbaar opgewekt door de komst van een brief van Moulin, eindelijk na 8 maanden, begon hij de zaak met nieuwen ijver.

In het vaderlamd toch gaf men de zaak blijkbaar nog niet op. De lang verbeide brief, beginnende met de verklaring van de redenen, waarom hij zoo lang gezwegen had, voornamelijk gelegen in «tous les assauts qu'il a fallu soutenir du cote de l'Augleterre [1] et toutes les traverses, peines et besoins qui m'ont accablé», gepaard met een verzoek om toch niet boos te zijn en het bericht van zijn aanstaande vertrek naar Indie, had Moulin nieuwe orders gezonden, ook voor het geval er niet spoedig klaarheid in de zaak kwam [2]. Wat meer is, hij drukte Soumager op het hart, dat hij in niets moest mankeeren van de beloflen aan «nostre homme» gedaan [3]. Hij voegde er later nog de belofte bij, dat de «provi-

[1] Doelende op de pogingen om hem te vervolgen wegens zijne geheime correspondentie (zie bl. 52).

[2] Volgens het antwoord van Soum. dd. 3 April.

[3] Id. dd. 8 Mei.

sions necessaires» volgen zouden, met den raad, d. i. het bevel, niet weg te gaan [1].

«Des te beter» antwoordde Soumager, «als maar niet nostre homme demande de voir la réalité de nos promesses. ainsy qu'il en a deja parlé», maar ik zal doen wat ik kan [2]. «Als hij nog komt, je m'embarqueray hardiment avec mon petit fonds [3], sur votre promesse qu'on envoyera apres toutes les provisions necessaires, comme ainsy est la volonté du maistre, comme je le sais bien».

Soumager had niets onbeproefd gelaten.

Overeenkomstig zijn plan om tegenwoordig te zijn bij de ontmoeting van Sardan met zijn vriend, vertrok hij met hem tezamen naar Grauwbunderland, le pays des Grisons, waar de bewuste vriend komen zou. Vandaar was Sardan voornemens naar den hertog van Lotharingen te reizen om over de zaak van Provence te spreken, gewapend met een brief van Don Juan aan Bournonville over de 2000 ruiters. «Alweer een tractaat, autre traitté», zegt Soumager. Als altijd de huid verdeelende eer de beer geschoten was, vroeg Sardan zijn reisgenoot «ce qui pourroit accommoder Orange sur la Provence», waarop de ander mede een weinig voorbarig ten antwoord gaf, «que tout ce qui est au dela de la Durance vers Orange avec une place sur le Rhone ne seroit pas mal», er echter voorzichtig bijvoegende, «que je n'avois aucun ordre pour cela du maistre, qu'il pouvoit mettre dans sa lettre de change, qu'il signera avec le sus dit» (den hertog van L.) [4].

Zoo was hij op weg. «La chandelle se brule, le plomb se fond», de beslissing stond thans te komen. Vier volle weken bleef hij «enfermé aux Alpes», daarna keerde hij terug om nog alles te

[1] In een brief van 20 Mei, waarop het antwoord den 12den Juni verzonden werd.

[2] 8 Mei.

[3] De sommen van 1674 zullen wel versmolten zijn geweest.

[4] Brief van 3 April. Een bewijs temeer, dat Oranje het hoofddoel van den aanslag was.

doen «pour l'abouchement, car c'est là la loy et les prophètes». Intusschen ging Sardan, «voyant qu'il ni avoit pas moyen d'aboucher encor son ami», om geen tijd te verliezen en op aansporing van don Juan, «qui luy recommande avec empressement la dite vente», op weg, «pour aller passer l'acte de vente de la marchandise dont je vous ay parlé par ma precedente. En quelques jours nous nous rejoindrons, si Dieu le veut». Wat hij al gehoord had kon hij niet schrijven, het zou dagen kosten dat te vertellen. «Vous avez bien raison de dire que jusques icy on ne vous a repeu qee de viands creuses (crues). En quelques jours nous verrons si nous avons este prophetés ou non» [1]. Maar week voor en week na verliep zonder bericht.

Volgens de bevelen, hem bij herhaling gezonden, wachtte Soumager geduldig, in de meening dat misschien Sardan naar het keizerlijke leger vertrokken was, diens mogelijke terugkomst af.

In Nederland verwachtte men met ongeduld een bericht omtrent de «entrevue» [2]. Nog hoopte men daar en hoopte ook Soumager, dat zij alsnog zou plaats hebben. «De man, met wien wij moeten aboucheeren, hebben wij niet gezien, maar ik hoop dat het weldra gebeuren zal; daarvoor ben ik hier (in Milaan) terug. Sardan komt spoedig terug van zijne reizen. Als nu spoed gemaakt wordt, is nog alles te hopen. Uw associé (Spanje) verzekert dat van zijn kant alles gereed is. Zend spoedig hetgeen ik noodig heb, al is het in crediet-brieven; ik heb ze niet aan te raken, ingeval de vervulling van de beloften van «nostre homme» uitblijft. Door twee brieven heb ik hem van alles op de hoogte gesteld. Faites je vous prie Monsieur, qu'il aye la reponse au plustost, et apres il n'a rien a dire ni a demander.»

---

[1] Uit Milaan, 8 Mei.

[2] Volgens brief van den 2en (waarsch. Mei). Het antwoord, zonder datum of plaats, kan blijkens den inhoud niet anders dan uit het laatst van die maand zijn, of uit het begin van Juni.

Aldus eindigt de brief van den 12[en] Juni. Het is de laatste.

Op Moulins verlangen besloot Soumager, niettegenstaande hij, wat moeite hij ook deed, zes weken lang zonder bericht was gebleven, nog tot het einde van Juni te wachten. Zelf had hij echter meer vrees dan hoop. « Quant a nostre homme, j'ay grand peur que vous avez esté prophete sur ses belles promesses des le commencement ».

De correspondentie is met dezen brief geeindigd. Noch van Soumager, noch van Sardan verder een spoor meer.

Zoo eindigde dus « tout le grand dessein » [1].

Is Sardan een « fourbe achevé » geweest? Is de Prins van Oranje « propheté des le commencement?

Ondanks de vreemde, verdachte rol, die hij gespeeld heeft, moet eene toestemmende beantwoording te hard geoordeeld worden.

De confederatie heeft in geen geval bestaan. Maar vervangt men dit fraaie woord door den minder eervollen naam van conspiratie, dan is er geen twijfel, of zij bestond werkelijk. De vermetele jonge avonturier [2], die met goed succes verschillende vorsten en hoven voor zijn doel wist te winnen, is wel zeker geweest van de ontevreden en oproerige stemming in zijn land en overtuigd van de uitvoerbaarheid zijner stoute ontwerpen. Zijne beloften omtrent een leger van 15000 man en dergelijke zijn zeker grootspraak geweest, maar zonder den knak, dien de samenzwering kreeg door den dood van Rohan en de zijnen, zou een opstand en een « coup de main » in Zuid- en in West-Frankrijk wel niet zijn uitgebleven.

Bij den hertog van Lotharingen en Bournonville is hij denkelijk niet in zijne pogingen geslaagd, nu dan ook bleek dat, ondanks zijne

---

[1] Er is nog een lijst aanwezig van schepen voor „de bewuste expeditie", van Oct. 1675. Of nogmaals een coup de main op Frankrijk beraamd is kan ik niet zeggen.

[2] Nog in 1703 speelde hij zijn rol. Zie het artikel van Mr. van Sypesteyn.

voorspiegelingen, zijne plannen hopeloos waren. Om die reden zal hij genoodzaakt zijn geworden ze op te geven. Soumagers oordeel in zijn brief van 3 April is wel het juiste [1]. Ware alles oplichterij geweest, hij had het niet durven wagen in Nederland terug te keeren, veelmin zich in Amsterdam te vestigen, en zeker had hij geene bescherming te wachten gehad van Koenraad van Beuningen, die hem deze, zooals uit het verhaal van den aanslag in 1681 blijkt, reeds terstond bij de eerste pogingen van d'Avaux om hem in handen te krijgen, toch krachtig verleende. En ook de Prins van Oranje liet hem bij die gelegenheld niet in den steek.

Een man, die Z. H. en den ervaren staatsman, ondanks het geheel vruchtelooze zijner onderneming, niet had vertoornd, voor een schavuit, en zijne plannen, door diezelfde mannen met blijkbare ingenomenheid tot uitvoering gebracht, voor eene dwaasheid te houden, is niet voorzichtig.

De uitslag van het «grand dessein», met dien van de gansche campagne van 1674, is eene even groote vernedering voor de geallieerden, als een schitterende triomf voor Lodewijk XIV en Louvois geweest. Maar hij is niet te wijten aan onberadenheid, lichtgeloovigheid of gebrek aan tact van de zijde onzer staatslieden of legerhoofden. Lauwheid, dubbelzinnigheid en verraad deden hun werk.

Utrecht, October 1891.

---

[1] Zie bl. 71/72.

Noot op bl. 54.

Mr. Berkhoffer was gouverneur geweest van het kasteel te Oranje, tot Lodewijk XIV hem in 1673 dwong het over te geven. — „Auvergne" is de graaf Fred. Maur. d'Auvergne uit het huis Bouillon, de zoon van den frondeur. De Koning gaf hem in het genoemde jaar de „jouissance" van het prinsdom.

DE NEDERLANDSCHE VOLKSNAMEN OP DE TABULA PEUTINGERIANA

DOOR

Mr. S. MULLER Hzn.

In het onlangs verschenen, door Max Roediger uitgegeven Derde Deel van Karl Müllenhoffs Deutsche Alterthumskunde zijn twee oude monographiën van Müllenhoff over de Wereldkaart van Augustus opgenomen. In de oudste daarvan (Über die Weltkarte und Chorographie des Kaiser Augustus, Kieler Universitätsprogramm van 6 October 1856, p. 4) komt het volgende voor over de ons land betreffende strook der Tabula Peutingeriana (DA. III 216):

«Die tabula Peuting. setzte Mannert bekanntlich in die zeit des Alexander Severus (222—235). Ob diese bestimmung so unbedingt richtig ist wie Zeuss s. 306 und sonst annimmt, möchte ich bezweifeln, gerade von dem standpunkt der deutschen völkergeschichte. Zeuss s. 334, 380, 382 erkannte in den (*c*)*haci* · *vapii* · *varii* · *crhepstini* · *chamavi* · *qvielpranci* · über der Rheinmündung und der Bataverinsel (GA. p. 153) die Chauci Angrivarii Cherusci und Chamavi qui et Franci. Richtiger nimmt man die *vapii* · *varii* · für die im vierten ahrh. in gesellschaft der Chamaven Chauken und Bructerer mehrmals genannten Ampsivarii, was der sache nach freilich auf eins hinausläuft (Haupts zs. 9, 226 ff.); doch tritt der name Angrivarii erst wieder in der sächsischen zeit hervor (DA. III 314 f.). Dass die Cherusker (*crhepstini*) ihren platz statt im rücken der Amsivarier zwischen Chauken Amsivariern und der

Chamaven erhalten haben, rührt wie andere versetzungen ähnlicher art offenbar von der verstümmelung der karte her, die nördlich und südlich der grenze des römischen reichs nur einen schmalen rand liess; die dünnere schrift soll auch wohl die versetzung andeuten. Dann folgt mit grossen buchstaben bis gegen Coblenz hin FRANCIA · *Burcturi*. Örtlich gehören aber die Bructerer in die unmittelbare nachbarschaft der Chamaven. So kann Francia nur ein gesammtname für den verein jener völker am Niederrhein sein und dies führt auf eine zeit wo der Frankenname, der zuerst nach Alexander Severus etwa um 241 (Tillemont 3, 162. Bruxelles 1732) genannt wird, schon eine bedeutung erlangt hatte, die ihm nach unsern sonstigen nachrichten erst seit der zeit des Valerían und Gallien (253—268) zukommt, Vopisc. vit. Aurelian. c. 8, 9, vgl. Aurel. Victor de Caesar. c. 33, Trebell. Poll. vit. Gall. c. 7, 8.»

Deze passage schijnt mij evenals alles, wat tot dusver over dit stuk der Peutingeriana werd geschreven, geheel mislukt, doordien de namen verkeerd zijn gelezen. Om te kunnen beoordeelen, wat er staat en vooral wat er in het origineel moet gestaan hebben, is het niet voldoende om de namen naast elkander te plaatsen, maar dient voor alles de plaatsing der afzonderlijke letters op de Peutingeriana in het oog te worden gehouden. Nu bezitten wij door de goede zorg van het Aardrijkskundig Genootschap een facsimile van onze strook der tabula (Tijdschrift, Afdeeling Meer Uitgebreide Artikelen, Tweede Serie, Deel I, 1884), waar de volksnamen worden weergegeven als op bijgaand facsimile *A*

De letters, die te zamen *crhepstini* vormen, zijn evenals het tusschen Rijn en Waal (*fl* · *Renus fl* · *patabus*) staande PATAVIA met zwarte, alle andere met roode inkt geschreven. Maar, daar wij niet weten, of dezelfde verdeeling tusschen rood en zwart evenzoo voorkwam op de kaart, waarvan de Peutingeriana werd gecopiëerd, is het voorzichtig dat onderscheid voorloopig ter zijde te laten. Het is duidelijk, dat de teekenaar bedoeld heeft de namen op drie

regels te schrijven, maar hij schreef ze zoo dicht ineen, dat het niet van alle letters zeker is, tot welken regel zij behooren. Op den eersten staan waarschijnlijk *. h a c i . a p i i*, op den tweeden *r h e p s t i n i*, en op den derden *h a m a v i q v i e i p r a n c i*; maar onzeker is de plaats der twee eerste *c*'s, der *v* voor de *s* en van het slot *v a r i i*. Uit het tweede deel van den derden regel *qvieipranci*, dat natuurlijk terecht door Zeuss voor *qvi et Franci* werd verklaard, blijkt ook duidelijk, dat de teekenaar de namen niet begreep, die hij schreef, maar de letters slaafs overteekende, zooals hij die op zijn origineel meende te lezen; zoodat waarschijnlijk ook in de twee eerste regels goede namen zullen steken.

Het opvallendste in de kaart is stellig het ontbreken van het hoofdvolk beoosten den Rijn uit den eersten keizertijd, de Friezen. Waar de kaart de Chauci (*.haci*) en de Hamavi vermeldt, die in de derde of vierde eeuw in de Saksen en Franken opgingen, daar mocht en kon het volk niet worden overgeslagen, dat gedurende den geheelen keizertijd aan den Rijnmond (het Vlie) de naaste buren der Romeinen was. Is het daarom hoogst onwaarschijnlijk, dat hun naam op het origineel der kaart ontbrak, het is ook niet moeielijk om dien terug te vinden, indien men slechts den eigenaardigen vorm der Peutingeriana en haar geschiedenis (Dr. J. Dornseiffen in Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. ll. p. 325 vgg.) in het oog houdt. Zij werd in 1265 door een monnik te Colmar afgeteekend van een vermoedelijk in de zesde eeuw met Longobardische letters geschreven exemplaar van denzelfden vorm. Deze lintvorm dwong den teekenaar de namen, die hij op zijn origineel vond, zoo dicht mogelijk boven en in elkander te plaatsen, terwijl op dat origineel de oikoumene als een ovaal (of cirkel? cf. Müllenhoff ll. 82) was afgebeeld. Dat daardoor bij het herhaalde copiëeren, vooral indien de copiist de namen niet verstond, licht twee slechts weinig boven elkander geplaatste namen tot één konden worden versmolten, is duidelijk. De regels op de Peutingeriana zelf zijn

daarvan een sprekend voorbeeld. Indien wij nu den middelsten regel op die wijze uiteenhalen, dan krijgen wij

r e - s i i
c h p t n v a rii

waarin nu wel een ieder zal lezen

f r e s i i
h a t u v a rii.

Een der twee *c*'s aan het begin moet dus uit een *f* ontstaan zijn, en wel niet de door den Colmarer monnik met zwarte inkt geschreven tweede, maar de eerste, roode, die het dichtst bij den Rijnmond staat. En daar natuurlijk ook (het zwarte *hptn* =) *hatu* en (het roode) *varii* op het origineel met dezelfde inkt geschreven waren, zoo moet de verdeeling der letters over de beide inktsoorten op het Longobardische origineel een andere zijn geweest als op de Peutingeriana. Men zal wel niet mistasten met de onderstelling, dat daarop Patavia, Fresii en Hatuvarii met de eene, en Hamavi, Chauci, varii (*vapii*) met de andere inkt geschreven waren. Immers, bij de nu nog duidelijker gebleken angstvallige zorg van den Colmarer monnik om zijn origineel zoo trouw mogelijk te copiëeren, is het niet aannemelijk, dat het gebruik der twee inktsoorten niet door hem op dat origineel zou zijn gevonden, terwijl ook daardoor alleen het ineenschuiven van *fresii* en *hatuvarii* verklaard wordt.

De thans teruggevonden namen geven een geheel ander denkbeeld van den tijd der vervaardiging der kaart dan bij Müllenhoff. De oostelijke naburen der Friezen zijn nog de Chauci, niet de in de vierde eeuw hun plaats innemende Saxones. Daarentegen zijn de Teutones, Cimbri, Cherusci, Angrivarii, Amsivarii, enz. ten oosten en zuiden van de Chauci, welke allen blijkens andere berichten op de wereldkaart van Augustus moeten gestaan hebben, verdwenen en samen als van minder belang vervangen door *varii* achter *Chauci*. Ten zuiden der Friezen, ongeveer op de Veluwe

en aan den IJsel (o. a. in de hun naam dragende gouw Hamaland) vinden wij de Hamavi, en naast dezen de Hatuvarii. De laatsten moeten dus aan den Rijn in de gouwen Dubla en Hattuariensis (het Kleefsche), misschien ook ten deele in het daarachter liggende stukje van Westfalen, worden gezocht; maar in allen geval noch zuidelijker noch oostelijker, want aan de Lippe vermeldt de Peutingeriana de *Bur(u)cturi* en in den aan den Hattuariensis grenzenden pagus Ripuariorum (het Bergsche), op de plaats der vroegere Sigambri, den nieuweren naam FRANCIA. Dit geheel kan — behalve den laatsten naam natuurlijk — alleen afkomstig zijn van het allereerste origineel der kaart, die van Augustus zelf. Maar dat oudste materiaal heeft in de zes eeuwen, die tusschen dat origineel en het door den Colmarer monnik gecopiëerde exemplaar liggen, verschillende wijzigingen ondergaan. Vooreerst werden de volken tusschen de Hamavi en de Chauci weggelaten, misschien ook nog enkele anderen (z. a. de Cannifates, cf. Müllenhoff III 225), wier voorkomen op de kaart van Augustus onzeker is. Vervolgens werden de Sigambri, die natuurlijk op Augustus kaart niet kunnen ontbroken hebben, vervangen door *Francia*. En ten derden werd *qvi et Franci* geschreven naast *Hamavi* onder *Hatuvarii*.

De laatste wijziging is de belangrijkste. Zij verklaart, hoe de Hatuvarii, die op Augustus kaart naast de Hamavi aan den Rijn moeten gestaan hebben, op het Longobardische exemplaar der zesde eeuw een regel hooger, even onder of naast de *Fresii* geraakt zijn. De namen moeten op dat exemplaar ongeveer als op bijgaand facsimile *B.* hebben gestaan. Nu is het duidelijk, dat de laatste drie woorden op zich zelt genomen even goed kunnen slaan op de Hatuvarii, waaronder, als op de Hamavi, waarnaast zij staan: dat zij tot nogtoe altijd met de Hamavi in verband werden gebracht, sprak van zelf, omdat men de Hatuvarii niet herkend had. Maar nu dezen zijn teruggevonden, pleit er dunkt mij alles voor om hen, en niet de Hamavi voor de bedoelde Franci te houden. Im-

mers terwijl er geen enkele andere plaats is, welke op een nauwer verband van den Frankennaam tot de Hamavi wijst dan tot alle andere stammen, welke evenals zij ten slotte in de Franken opgingen, is zulks juist met de Hatuvarii wel degelijk het geval.

In 1862 deelde Mommsen in de Abhandlungen der Berlijnsche Academie een in 297 opgestelde lijst der Romeinsche provinciën mede, waaraan onder het (later erboven geschreven) opschrift «gentes barbarae quae pullulaverunt sub imperatoribus» een tabel der volken buiten het rijk was toegevoegd, de zoogenaamde «Veroneser völkertafel», die ongetwijfeld ook naar een exemplaar der wereldkaart was samengesteld (Müllenhoff II. 311— 325). In deze tabel vinden wij de Franci en Hatuvarii evenzoo verbonden als, naar mijn vermoeden, op het Longobardische origineel der Peutingeriana. Tusschen de *Suevi* en *Jotungi* nl. — die bijeen behooren, daar de laatsten een stam der eersten waren, en de twee namen slechts één volk kunnen bedoelen (Zeuss 312 sqq.) — staan daar *Franci Gallovari.* Dat Müllenhoff dezen terecht in *Cattovari* verbeterde en hooger op de lijst naast (*Camari* =) *Camavi* plaatste, loopt in het oog. Maar opmerkelijk is vooral, dat ook hier die twee namen zóó gekoppeld staan en samen op de lijst naar onderen verhuisd zijn. Houdt men ze naast de woorden *qvi et Franci* der Peutingeriana, dan schijnt het niet twijfelachtig, dat althans voor dit deel van Europa aan beiden, de Veroneesche lijst van 297 en de Longobardische kaart der zesde eeuw, dezelfde bewerking der wereldkaart ten grondslag moet gelegen hebben [1], en dat daarop *qvi et Franci* aan *Hatuvarii*, niet aan *Hamavi* was toegevoegd. Trouwens deze opvatting is ook veel meer in overeenstemming met hetgeen ons overigens omtrent het eerste optreden der Franken bekend is. Men was het er tot

---

[1] Dit is trouwens ook om andere redenen waarschijnlijk; maar het zou mij te ver voeren om de gronden daarvoor hier uitvoerig uiteen te zetten.

dusver vrij algemeen over eens, dat hun oudste kern moest gezocht worden in de Sigambri, en de naaste buren van dezen waren niet de Hamavi, maar de tusschen beiden in wonende Hatuvarii, wier gouwen steeds hetzelfde lot hebben gehad als de Ripuariensis der Sigambri, het *Francia* der Peutingeriana. En het in de literatuur rondspokende Chamavi qui et Franci der Peutingeriana was juist het vaste argument voor een andere opvatting van den Frankennaam. Nu dit is vervallen, is onze kaart een bewijs te meer, dat de Ripuariensis en Hattuariensis de stamgouwen der Franken waren, en wordt de op andere gronden berustende tijdsbepaling van haar redactie van Mannert en Zeuss door de Germaansche volksnamen aan den Nederrijn niet weersproken, zooals Müllenhoff meende, maar bevestigd.

Rotterdam, Januari 1892.

A. *Tabula Peutingeriana.*

B. *Ondersteld Longobardisch Orgineel der Peutingeriana.*

te worden. Het verdient allerminst een pamflet te heeten, al hebben de bibliographen van onzen tijd het onder deze soort van geschriften eene plaats gegeven. Zoowel voor de beoordeeling van al wat tot de droevige ontknooping van 1618 heeft geleid en van die ontknooping zelve, als voor de kennis van de eigenaardige staatsinrichting der Nederlandsche Republiek en van de beginselen eener partij, die niet alleen toen, maar ook later in de dagen van Jan de Witt zich zoo krachtig heeft doen gelden, blijft deze verdediging van den voormaligen pensionaris van groote waarde. Aan elken beoefenaar onzer staatkundige geschiedenis bewijst de «Verantwoordingh» onschatbare diensten.

Het is mijn doel niet in de volgende bladzijden eene verhandeling te leveren over den aard en de beteekenis dezer Apologie. Ik acht het onnoodig den inhoud van een boek te bespreken, dat zeker onder ieders bereik is. Maar het komt mij voor wel der moeite waard te zijn, het ontstaan ervan eens na te gaan. Wanneer heeft De Groot het plan opgevat tot het schrijven dezer Verantwoording? Welke omstandigheden hebben dit plan tot rijpheid gebracht, en op de behandeling van het onderwerp meer of min invloed uitgeoefend? Wie hebben hem onder de samenstelling en bij de uitgave ter zijde gestaan? Welke bezwaren en vragen hebben zich voorgedaan, toen het handschrft ter perse was gelegd? Hoe is het bij de verschijning in het vaderland en daarbuiten ontvangen en beoordeeld? Ziedaar eenige vragen, waarop ik het antwoord wil geven. Enkele nog onbekende bijzonderheden kunnen daarbij aan het licht worden gebracht. De brieven, die De Groot tijdens de bewerking met zijne bloedverwanten en vrienden heeft gewisseld en voor een deel nog onuitgegeven zijn, zullen mij daarbij goede diensten bewijzen.

Zoodra hij op Loevestein zat, moet bij De Groot de wensch zijn opgekomen, zich te rechtvaardigen ten aanzien van de misdrijven, die hem ten laste waren gelegd, en protest aan te teekenen tegen

een vonnis, dat hij niet verdiend had. Wat ook zijne sententie inhield, hij was zich niet bewust van schuld; en al waren de daden strafbaar geweest, waarover hij zich voor zijne rechters had moeten verantwoorden, hij had als pensionaris van Rotterdam en in dienst van zijne wettige overheid, de Staten van Holland, naar eed en plicht niet anders kunnen handelen. Doch in den kerker ontbraken hem voor zulk een pleidooi de noodige hulpmiddelen. In de opdracht van zijn boek verklaart De Groot zelf, waarom zijne Apologie eerst drie jaren na zijne veroordeeling verscheen: «Ik ben verhinderd geweest mijne onschuld aan het licht te brengen, eerst negen maanden in Den Haag, door weigering van acces, daarna door de gevangenis tot Loevestein, die men naar occurrentie verzwaarde, zooveel men wilde». Het eenige wat hij op schrift kon brengen was eene uitvoerige «Memorie van mijne intentiën ende notabele bejegeningen» en een «Verhaal van den oorsprong en den voortgang der onlusten in Kerk en Staat» [1]. Beide opstellen heeft hij te Parijs weer in handen gekregen; vooral het eerste bewees hem bij het schrijven van de Verantwoording gewichtige diensten. Ook houd ik het er voor, dat de uitvoerige aanteekeningen op de sententie [2] grootendeels op Loevestein zijn geschreven, om later, uitgebreid en door de noodige bewijzen toegelicht, aan het einde van zijn verweerschrift te worden opgenomen.

Het groote werk werd eerst ter hand genomen, toen hij, weinig weken na zijne ontvluchting, zich voorloopig te Parijs had gevestigd. De lasterlijke geruchten, die omtrent hem werden verspreid, na zijn kortstondig verblijf te Antwerpen, als zou hij, uit spijt over het leed hem aangedaan, den vijand van zijn vaderland een vriendelijk gelaat hebben getoond, konden niet beter worden weersproken

[1] Uitgegeven door R. Fruin in „Verhooren enz. betreff. het rechtsgeding van H. de Groot, Utr. 1871. (Werken v. h. Histor. Genootschap te Utrecht, N. S. N°. 14).

[2] Verantwoordingh Cap. XIX.

dan door een geschrift, waarin hij, oprecht en naar waarheid, en met beroep op de getuigenis van allen, die hem in zijn openbaar leven gekend hadden, zijn verleden bloot legde; een geschrift dat tevens zijne ontvluchting rechtvaardigen zou. Bovendien achtte hij zich verplicht voor de wettigheid op te komen van de oude regeering, die hij trouw had gediend. Het gold niet zijn zaak alleen, maar het goed recht eener staatkundige partij, die door de overmacht harer bestrijders in het ongelijk was gesteld. Al had de Fransche regeering hem gastvrij ontvangen, toch was hij het aan zijn goeden naam verschuldigd, zoo spoedig mogelijk het bewijs te leveren, dat die gunst aan geen onwaardige was verleend. Zou hij straks te Parijs of elders pogingen in het werk stellen, om door de vervulling van eenige bediening in zijn onderhoud te voorzien, dan moest de smet, die sedert de sententie op hem kleefde, volkomen zijn uitgewischt [1].

Ziedaar zoovele beweegredenen, die De Groot, terstond na zijne aankomst te Parijs, het besluit deden opvatten tot het opstellen van eene Apologie. De oude president Jeannin, die hem dadelijk de hand kwam drukken, moedigde hem daartoe aan; thans lag alles, zeide deze, hem nog versch in het geheugen, wat later misschien niet het geval zou zijn. Reeds den 4den Mei verzocht hij zijn zwager, Nicolaas Reigersbergh, om toezending van alle stukken, die hem bij dit werk zouden kunnen dienen [2]. Nu hij nog vrij over zijn tijd kon beschikken, wilde hij, wat hij vluchtig in de gevangenis aanteekende, verder uitwerken en met de bewijsstukken toelichten. Of zulk een verdedigingsschrift, wanneer het gereed kwam, het licht zou zien, dit kon te zijner tijd overwogen worden; voor het oogenblik zag hij echter geen gevaar in de uitgave, die ook voor het vervolg haar nut kon hebben. Veertien dagen later drong hij op nieuw op het overmaken van de

[1] De sententie was ook in het Fransch en in het Latijn uitgegeven.

[2] H. Grotii Epistolae. Amst. 1687. Ep. 144.

noodige bescheiden aan [1]. Particuliere brieven aan hem gericht, twee of drie zakken met staatsstukken, die moesten gevonden zijn, losse papieren die aanwezig waren, alles moest hij in handen hebben. Er was geen blad met aanteekeningen, dat niet van belang kon zijn. Wilden de vrienden er nog iets bijvoegen, dat ter zake kon dienen, des te beter. « Indien ik hier niet in het bezit ben van deze documenten en aan verstandige lieden geen verklaring van het gebeurde ter lezing kan geven, zal ik hier niet met eere kunnen blijven».

Het verwondert ons niet, dat De Groot zoozeer op spoed aandrong. Er waren hem dingen ter oore gekomen, die hem de noodzakelijkheid deden inzien om onverwijld de pen op te vatten. Maria Reigersbergh, die eerst in September 1621 bij haar man te Parijs kwam, deelde hem in Mei uit Middelburg mede [2], dat Langerack, de gezant der Republiek bij het Fransche hof, in een brief aan de Generaliteit hem belasterd had. Zij was dit te weten gekomen door haar zwager, den burgemeester van Veere, Jacob Campe, die zelf in Den Haag den brief had gelezen. Cornelis van Aerssen, de griffier van de Staten-Generaal, had er de verzekering bij gegeven, dat de gezant geheel uit eigen beweging over De Groot had geschreven, zonder dat dezerzijds naar diens verblijf te Parijs onderzoek was gedaan. Campe was de eenige niet, die dit te weten kwam; de passage uit den brief werd, misschien wel door Aerssen, afgeschreven, ging weldra van hand tot hand, en kwam « als eene buitengewone tijding in de couranten gedrukt» eerlang onder ieders oogen [3]. Het bericht van Langerack was wel geschikt om de houding van De Groot in een hoogst ongunstig daglicht te stellen.

---

[1] Ald. Ep. 146.

[2] De brief is verloren gegaan; in haar schrijven van 16 Mei (Brieven van M. v. Reigersbergh door Vollenhoven en Schotel. Midd. 1857, N°. VIII) verwijst zij naar haar eerste bericht.

[3] Van die couranten spreekt de vertaler van De Groot's verweerschrift (zie hieronder). Waarschijnlijk heeft Abraham Verhoeven te Antwerpen (Vgl. de Nederl. Spectator 1863, blz. 212) dit bericht verspreid.

«Voorts ben ick schuldich», zoo schreef de gezant aan het slot van zijn brief van 30 April [1], «uw Ho. Mo. te adviseren, dat Hugo Grotius tot Paris over eenighe daghen is gearriveert, hebbende met eenighe van den Raedt des Conincks voor haer vertreck naer Fointainebleau gesproocken ende gecommuniceert, seggende onder anderen, dat hij uwe Ho. Mo. ootmoedelick hadde gebeden om vergiffenisse van sijne ontcominghe vuijt de gevanckenisse, om hem selven in liberteyt te stellen, ende dat hij voortsaen hem in alle sijne woorden, actien ende conversatien alsoo draghen soude, dat uwe Ho. Mo. een goet genoughen daer inne sullen nemen. Waer toe mede die van den Raedt nog verclaert hebben, den selven de Groot met ernst te hebben vermaent ende gewaerschout, dat de Coninck hem niet anders in sijn Rijck sal willen lijden. Ende ook dat hij hem selven stille ende behoorlick gedraghende tot uwe Ho. Mo. contentemente van Syne Ma^t. onderhouden ende gebeneficieert sal worden. Ic bidde uwe Ho. Mo. mij te gelijven te adviseren ende te ordonneren hoe ende in wat voughen ick mij tegens hem sal hebben te gedraghen, indien hij mij soude willen aenspreecken». Of dit schrijven, hetwelk in de vergadering van 12 Mei gelezen werd, eenigen indruk op de aanwezige leden heeft gemaakt, blijkt uit de Resolutiën niet; er werd alleen besloten den gezant «bij occasie» te antwoorden, «dat hy hem met Grotio sal hebben te draghen als met een man vuijt deze landen gebannen, ende voorts te doen letten op desselffs actien ende comportementen, ende haere Ho. Mo. daervan te adverteeren» [2]. Maar al vond het lasterlijk gerucht in de statenvergadering mogelijk weinig geloof, De Groot mocht er niet op zwijgen. Diep griefde hem die beleediging, juist nu zij van die zijde kwam. Hoe weinig gezind ook om in het strijdperk te treden, zijn goede naam ging hem boven alles ter

---

[1] Hs. Rijksarchief.

[2] In latere brieven komt Langerack niet op De Groot terug. Ook van Wtenbogaert en andere ballingen, die hij evenzeer in het oog moest houden, bericht hij niets.

harte. Zij die bij zijn zwijgen het meest belang hadden, drongen hem nu te spreken [1]. «Gij weet», schreef hij 11 Juni aan zijn vriend, den Franschen gezant Du Maurier [2], «hoe ik van nature afkeerig ben van twist. Des te meer doet het mij leed, dat hij, wiens vijandschap ik mij door niets op den hals heb gehaald, mij zulk eene zware beleediging aandoet, waarop ik niet zwijgen kan. Ware de beleediger maar iemand, die voor mijn vijand kon gehoude(n) worden! Maar de rang, dien hij bekleedt, en de omstandigheid, dat hier aan geen boos opzet gedacht kan worden, zijn oorzaak dat ieder zulk eene schandelijke leugen gelooven zal». «Gelukkig», voegt hij er bij, «dat Jeannin, die mij bijna als een vader liefheeft, bereid is dezen laster door zijn getuigenis te weerleggen». Jeannin schreef terstond aan Du Maurier; De Boissise had zich bereid verklaard hetzelfde te doen. Doch de Fransche gezant had geen getuigenissen noodig om van De Groot's onschuld overtuigd te worden. «Pour la nouvelle imposture qui vous tourmente», was zijn antwoord [3], «et dont j'ay veu les particularitez par vos extraict de lettre, ceux qui en ont vsé de tant d'autres precedentes n'ont pas faict difficulté d'y adjouster encor celle là, qu'il sera aussy facile à vous que necessaire de destruire, rendant notoire la verité que vous auez de vostre costé, la quelle enfin demeurera victorieuse sur tant de mensonges».

De openlijke weerlegging van Langerack's bericht mocht niet wachten op zijne Verantwoording, die eerst na maanden gereed kon zijn. De logen moest onverwijld in hare naaktheid worden tentoongesteld. Een vliegend blaadje, in het Fransch en in het Latijn gesteld [4], was daartoe voldoende. Het werd in Juni te Parijs gedrukt en wijd en zijd verspreid. Hij begon met te herinneren

---

[1] H. Grotii Epist. ad Gallos (Lips. 1674). Ep. 35.

[2] Epist. ad Gallos. Ep. 37. Vgl. Grotii Epist. Ep. 144.

[3] Brief van 20 Juni, Hs.

[4] Alleen de Nederlandsche uitgave komt in de mij bekende pamflettenverzamelingen voor.

aan zijn kortstondig verblijf te Antwerpen en met de mededeeling van den brief, dien hij van daar, den 30sten Maart, aan de Staten Generaal had geschreven, om zich te zuiveren van den blaam, als zou hij voornemens zijn geweest zich in den dienst van de Aartshertogen te begeven. Hierop liet hij een kort verhaal volgen van zijne aankomst te Parijs en van hetgeen hij met eenige raadsheeren aldaar had besproken. Hij had zijne onschuld verdedigd en tegelijk, uit liefde voor zijn vaderland, den wensch uitgesproken, dat de Koning der Republiek een niet minder goed hart mocht toedragen dan diens vader; waarop de heeren geantwoord hadden, dat Zijne Majesteit bereid zou bevonden worden van zijne welwillendheid te doen blijken, mits dat de regeering der Vereenigde Gewesten zich jegens den Koning gedroeg gelijk het behoorde. Terwijl «lieden van groot aanzien» konden verklaren, dat er niets anders verhandeld was, had «een zeker persoon» [1] in Holland en elders uitgestrooid, dat hij den 13den April [2] in 's Konings raad zou hebben gezegd, wat wij in Langerack's brief hebben gelezen. Dat geheele verhaal was een onwaarachtig en malitieus verdichtsel. «Zoo verre is het er van af», zegt hij, «dat De Groot, nu vrij zijnde, om vergiffenis zou hebben gebeden, of zou hebben laten verluiden gebeden te hebben, dat hij zelfs in zijne allergrootste zwarigheden niet kon bewogen worden zulks te doen, stellende zijn vertrouwen op God en zijne goede conscientie. Evenmin hebben 's Konings raadslieden hem eenige conditie afgevorderd, vertrouwende dat hij daar met geene andere bedoeling gekomen was, dan om,

---

[1] De Groot noemt noch den naam van den briefschrijver, noch zijne kwaliteit; hij heeft Langerack en in hem den vertegenwoordiger van zijn vaderland willen sparen. De vertaler, die het blaadje in Holland uitgaf onder den titel: „Stuytinghe van een tastelycke loghen al heymelijck gesonden uyt Vranckryck tot nadeel van H. de Groot" (Bibl. v. pamfl. Muller No. 1882), noemt Langerack niet alleen, maar voegt er bij, dat deze eerst ontkende den brief geschreven te hebben, en daarna vruchteloos moeite deed om het gerucht te onderdrukken.

[2] Deze datum, door De Groot genoemd, staat niet in Langerack's brief.

zoo lang hij er zijn zou, een gehoorzaam onderdaan van den Koning te zijn, en zijn vaderland, zoo dit mogelijk was, voordeel te doen». Dat het niet bij deze vluchtige weerlegging van valsche geruchten blijven zou, maar hij «de waarheid van hetgeen het principaalste is in alle deze zaken aan de geheele wereld klaar voor oogen zou stellen», gaf hij aan het slot duidelijk te verstaan. De Groot's mannelijk protest werd door zijne vrienden met bijval ontvangen. Johan de Haan, de voormalige pensionaris van Haarlem, die in Holstein eene veilige woonplaats had gevonden, las het zelf met instemming en de Hertog had er met belangstelling kennis van genomen [1], en Lingelsheim, de raadsheer van den Keurvorst van den Paltz, oordeelde, dat de Groot recht gehandeld had, toen hij geen vergiffenis vroeg [2].

Bij gelegenheid dat De Groot in zijne Verantwoording van het bovenstaande gewag maakt [3], spreekt hij van nog andere calumniën, namelijk, dat men hem had nagegeven, gezocht te hebben de vijanden van zijn vaderland te dienen en den staat van het land te veranderen, onder voorwendsel van voor eene quaestie van religie te ijveren. Hij dacht daarbij in de eerste plaats aan een in het Latijn geschreven boek van «een onbekende», in de voorrede nader aangeduid, waarin onder anderen hem verweten werd, dat hij, zoo niet met het lichaam, dan toch met het gemoed den Koning van Spanje toebehoorde. Welk boek hij bedoelt blijkt uit zijne briefwisseling met Du Maurier. In 1621 en 1622 is er herhaaldelijk sprake van een geschrift van Josephus Bonfadius, dat te Venetië het licht had gezien. Naar het vermoeden van Du Maurier, die daarin voornamelijk aangevallen en wiens houding in 1618 zeer gegispt werd, zou François van Aerssen niet onschuldig zijn geweest aan de verschijning van dit geschrift [4]. Voor ons

[1] Brief van 8 Aug. 1621, Hs.
[2] 17 Juli 1621. Praest. ac. erud. vir. epist. Amst. 1704. Ep. 396.
[3] Aan het eind van Cap. XVIII.
[4] Vgl. o. a. Epist. ad Gallos, Epp. 31, 35, 48. en de onuitgegeven brieven van Du Maurier. De titel van het boek wordt niet genoemd, maar ongetwijfeld

doel is het genoeg te weten, dat zulk een boek voor De Groot een prikkel te meer is geweest, om met allen ernst zijn plan door te zetten.

Had De Groot alzoo besloten in een omvangrijk geschrift zijn oordeel uit te spreken over de gebeurtenissen, die den val zijner staatkundige partij na zich sleepten [1], eerst nadat Maria in September te Parijs was gekomen, kon hij hieraan geregeld werken. Zij zal de papieren hebben medegebracht, die hij bij zijne vlucht had moeten achterlaten en die anderen haar hadden ter hand gesteld. Want hij had de hulp ingeroepen van allen, die door het toezenden van officieele bescheiden en het geven van inlichtingen hem de noodige bouwstoffen konden verschaffen. Gedurende zijn verblijf op Loevestein had hij van Hoogerbeets kunnen vernemen, wat dezen gedurende zijn proces wedervaren was. Al mochten de gevangenen elkander niet zien, door hunne vrouwen werd de gemeenschap onderhouden. Ongetwijfeld heeft hij daarna zijne herinneringen, waar dit wenschelijk scheen, aan het geheugen van den ouden pensionaris van Leiden getoetst. Nog in het begin van 1622 zond deze hem een brief met aanteekeningen, waarvan hij echter geen gebruik meer maken kon [2]. De Haan, die mede het zijne kon bijdragen, beloofde te zullen zenden al wat hij over zijn eigen proces en op de sententiën van Oldenbarnevelt en andere veroordeelden had aangeteekend [3]. Dat deze woord heeft gehouden,

---

is het volgend geschrift van den Venetiaanschen rechtsgeleerde Gius. Bonfadio bedoeld: „Dicaeologia omnium Rerumpublicarum. Actionem aequissimam adversus Paraeneticam orationem Herimanni Chunradi ad Reges et Principes instituit Jos. Bonfadius." Venet. 1620, 4o. (Mazzuchelli gli Scrittori d'Italia, Vol. II, p. III, in voce). Het is mij tot hiertoe niet gelukt het boekje te vinden.

[1] „Ego mihi diutius deesse non possum" schreef hij 13 Aug. aan Du Maurier (Epp. ad Gallos. Ep. 43), neque est ut dilationem ostendendae innocentiae, tam crudeliter lacessitae, aequis judicibus probare diutius possim".

[2] Vgl. De Navorscher, D. 25 (1875), blz. 493 v. De bedoelde brief ging verloren.

[3] Brief van 8 Aug. 1621, Hs. De Apologie was reeds verschenen, toen De Haan hem nog een „geschrift aan de rechters", benevens een ander opstel deed toekomen. De Groot achtte de uitgave van beide stukken, zij het ook anoniem en wat gewijzigd, wenschelijk; doch het drukken bleef achterwege. (Brief van 14 Oct. 1822, Hs).

blijkt uit verschillende brieven, die De Groot hem onder de bewerking schreef. Van De Groot's correspondentie met de zonen van Oldenbarnevelt zijn alleen de brieven bewaard gebleven, die hierachter worden medegedeeld. Waren de overige niet verloren gegaan, wij zouden, naar ik vermoed, daarin de bewijzen kunnen vinden, dat hij hen insgelijks geraadpleegd heeft. Bovenal rekende hij op de voorlichting van Du Maurier [1]. « J'ay recerché », was diens bereidwillig antwoord op zijn schrijven, « ce que j'auois sur les sujectz du temps et l'ay baillé a ce que vous aymez le mieux, pour en tirer ce qui pourra seruir a vostre intention, de quoy plusieurs sont en aussy grande crainte, comme j'en suis en attente auec tous les gens de bien: chacun n'estant par moins obligé a la deffense de son honneur qu'a celle de sa propre vie » [2]. De Groot heeft zich geen oogenblik het gewicht ontveinsd van hetgeen hij gereed stond te doen. Met openlijk tegen zijne vijanden in het strijdperk te treden, en den staf te breken over een onrechtvaardig vonnis, kon hij de partij, die toen de macht in handen had, slechts verbitteren [3]. Door zich te verantwoorden en de tegen hem gerichte beschuldiging op zijne rechters terug te werpen, zou hij zich misschien voor altijd den weg afsluiten tot terugkeer in het vaderland. Meermalen heeft hij geaarzeld tot de uitgave te besluiten, ook toen het handschrift reeds gereed was. Doch waar Du Maurier en andere vrienden in de Republiek en in Frankrijk hem bleven aanmoedigen, kon ten slotte niet twijfelachtig zijn, wat hem te doen stond.

Van October 1621 tot Februari van het volgend jaar was De Groot onafgebroken met het onderwerp bezig, niettegenstaande hij in

---

[1] Ego non tam meae quam publicae causae adversus tam graves et diuturnos calumnias materiam paro, quam ad rem te quoque adjutorem spero", schrijft hij 8 Juli 1821 (Epist. ad Gallos, Ep. 39).

[2] Brief van 29 Juli 1621, Hs.

[3] Quantum ea res auctura sit potentium in me odia, satis intelligo; sed mihi semper rebus omnibus potior fuit famae cura, quam crudelis sim, si negligem". (Epist. ad Gallos. Ep. 54).

dezen zelfden tijd zijne overige studiën niet liet rusten, waarvan in dit en in de eerstvolgende jaren meer dan éene vrucht het licht heeft gezien. « Ik heb de verantwoording van de vorige regeering bij de hand genomen », meldde hij 29 October aan Nicolaas Reigersbergh; « het werk zal groot worden, doch ik zal er gestadig aan blijven » [1]. Dat het werk, door rijkdom van stof, veel grooter uitgebreidheid kreeg, dan hij aanvankelijk had verwacht, berichtte hij ook aan Du Maurier; doch hij meende niets te mogen achterhouden wat voor de nakomelingschap van belang was te weten [2]. In November was hij reeds zoover gevorderd, dat de vrienden, die er hun oog over moesten laten gaan, op de ontvangst konden worden voorbereid [3]. Ook zijn vader te Delft hield hij voortdurend op de hoogte van dezen arbeid, die er weder in vertrouwen over sprak met den burgemeester Dirk Meerman en anderen, wier oordeel of wier medewerking tot de uitgave zou worden gevraagd [4]. In het afschrijven van stukken en overschrijven van zijn handschrift — want voorzichtigheidshalve zou hij een afschrift overzenden, terwijl het eigenhandig geschreven stuk hem moest dienen bij het maken eener Latijnsche vertaling — werd hij zeker bijgestaan door Willen van de Velde, die met Maria en Elsje van Houweningen naar Frankrijk was gekomen, en vooral door zijn broeder Willem. Zoodra had deze niet het bericht ontvangen van Hugo's ontvluchting, of hij was naar Antwerpen gesneld, en daarna met zijn broeder naar Parijs getrokken, om hem niet voor het einde van het jaar te verlaten, toen Hugo zijn gezelschap en zijne hulp ontberen kon [5].

---

[1] Hs.

[2] Epist. ad Gallos, Ep. 52.

[3] Brief aan N. Reigersbergh, 19 Nov. 1621, Hs.

[4] Jan de Groot moet het geheim ook hebben toevertrouwd aan den rector der Delftsche school J. Lassonius, aan wiens zorg De Groot zijn zoon Cornelis had toevertrouwd; deze althans schreef hem: „In summa hic exspectatione est ἡ ἀπολογία, in quam causa omnium καλῶν κ'ἀγαθῶν ἀτυχούντων includitur." (Praest. ac erud. vir. epist. Ep. 402).

[5] Dit is mij gebleken uit een nog onuitgegeven brief van Willem aan Hugo,

Tijdens de bewerking van de Apologie onderhield De Groot eene levendige briefwisseling met zijne bloedverwanten en vrienden. De onderwerpen, waarover de gedachtewisseling liep, mochten soms van wetenschappelijken en letterkundigen aard zijn, hem was het daarbij vooral te doen om te weten, wat er in staat en kerk omging. Juist met het oog op zijne verantwoording, wilde hij op de hoogte blijven van de stemming der gemoederen in de statenvergadering van Holland en de vroedschappen van Amsterdam en andere steden, en vergis ik mij niet, dan is hier en daar in het boek merkbaar, dat hij schreef onder den invloed van indrukken, die hij door berichten uit het vaderland gekregen had. Van de menigte brieven, die hij in deze maanden ontvangen moet hebben, zijn er maar enkele over. Inzonderheid betreuren wij dit van de uitvoerige epistels, die Nicolaas Reigersbergh schreef, hoewel het gemis grootendeels wordt vergoed door de antwoorden van De Groot [1]. Had men valsche geruchten of boosaardige verzinsels mede te deelen, men behoefde hem niet te sparen [2], want niets ging hem nader aan het hart dan den laster te ontmaskeren, en elken smet uit te wisschen, dien men op zijn goeden naam als burger en dienaar van den staat had geworpen. Zoo werd aan het groote werk al de zorg besteed, die het ten volle verdiende.

In Februari 1622 was de Verantwoording voltooid en lag het afschrift ter verzending gereed. De vraag was nu, hoe hij het veilig aan Reigersbergh zou doen toekomen. Het onder diens adres mede te geven aan den bode, die wekelijks van Parijs naar Holland

---

op zijn terugreis den 15den Dec. 1621 uit Antwerpen geschreven. Hieruit laat het zich ook verklaren, dat wij tusschen 7 Febr. 1621 en 6 Jan. 1622 geen brieven van H. De Groot aan zijn broeder vinden in de Epist. Grotii. (Vgl. App. N°. 26 en 27).

[1] C. Brandt beroept zich op verschillende brieven, die sedert verdwenen zijn.

[2] „Si quid ibi rumorum maligniorum adversus me feritur, quod ignoraverim hactenus, eos cognoscere aveo, ut eadem opera illis occurram," schreef hij aan Du Maurier (Epist. ad Gallos. Ep. 56).

ging, was zeker vrij gewaagd. Voor het overbrengen van brieven en boeken werd soms van schippers gebruik gemaakt, die van Bordeaux of Calais naar de Republiek onder zeil gingen, doch al werden deze niet door kapers overvallen, dan bleef nog het gevaar voor ontdekking, als het vaartuig aan het tolkantoor werd onderzocht. «Ik weet geen beter middel», schreef hij aan Du Maurier [1], om mijne Verantwoording langs een zekeren weg aan de vrienden te zenden, dan door mijn geschrift aan u te adresseeren». Reigersbergh had bericht gekregen, dat hij in Den Haag moest blijven, om het geschrift in ontvangst te nemen en onverwijld te doen rondgaan bij zijne verwanten en vrienden [2]. Toen het handschrift op bovengenoemde wijze verzonden was, schreef hij zijn zwager [3]: « Ik zende over mijne Apologie in 't Duitsch, die ik nu vast in 't Latijn overzette; UE. met mijn vader ende broeder ende eenige anderen sullen daerop letten, oock 349 [4], soo het hem gelieft de moeyte te nemen. T' gunt ghij eenparig goed vind te veranderen, sult dat mogen doen. Bij diversiteyt van opinien wilt mij adviseren ende t' schrift daer houden [5]. Het sal van mijn vader daernae afgehaelt worden ende gedrukt, sonder der vrunden kennisse. Van Sorge sal het van mijn vader halen. UE. can sien off men Verdoes ende Strijen [6] versoecken sal te letten op 't stuck van rechten, ende eenige anderen, die met mij de vergadering hebben gefrequenteert, op het gepasseerde van dyen tijdt. Wilt wel op alles letten ende geen tijdt versuymen, want het werck comt wat spae bij ende werdt zeer verwacht. Het gaet soo, hoewel 't en can niet achter-

---

[1] „Ex tuo munere sanctimoniam habere debet." Brief van 25 Febr. 1622 (Epist. ad Gallos, Ep. 54).

[2] Brief van 17 Febr. 1622, Hs.

[3] Brief van 25 Febr., Hs.

[4] Frederik Hendrik.

[5] Hij sprak zelfs den wensch uit, dat een zijner zwagers mocht overkomen, indien er gewichtige bedenkingen werden gemaakt. Brief aan Reigersbergh van 3 Maart 1622, Hs.

[6] De namen der drie Haagsche advocaten zijn in geheimschrift geschreven.

blijven sonder mijn aldergrootste disreputatie ». « Ik heb mij in de Apologie », voegt hij er in een naschrift bij, « voor passien sooveel mogelick is gewacht; maer de defensie conde niet geschieden sonder de onwettelickheyt van verscheyde actien (daer 677 [1] in getrocken is) aen te wijsen. Die uytlaetende waer alles crepel. Daer is nochal veel verswegen ».

Wij weten nu aan wie — en wij hebben hier zeker ook aan Du Maurier, Dirk Meerman en den zwager van Oldenbarnevelt, Otto van Zevender, heer van Kenenburg te denken [2], — De Groot de lezing en beoordeeling van zijn geschrift wilde toevertrouwd zien. Hij had alles vooraf geregeld, ook wat het drukken betreft, indien het tot eene uitgave komen zou. Van het drukken mochten vrienden noch verwanten iets weten, opdat zij niet in moeielijkheden zouden geraken, bijaldien men er de lucht van kreeg, dat zulk eene Apologie ergens ter perse was. De rechtsgeleerden, die volkomen bekend waren met de rechten, de costumen en de regeering van het land, moesten toezien of hij zich, bij de verdediging van zijn persoon en van de voorgaande regeering, ook in eenig opzicht kon hebben vergist. Doch al was hij bereid te wijzigen wat zij wenschelijk mochten achten, op wier kritiek hij prijs stelde; al wilde hij al te scherpe uitdrukkingen, zoo ze hem soms uit de pen waren gevloeid, verzachten; hij zou geene veranderingen toelaten, waardoor de kracht van zijn betoog kon worden verlamd. De vrees om hen te beleedigen, die hem zoo diep hadden gegriefd, of andere angstvallige overwegingen, mochten hem niet terughouden de waarheid te zeggen [3]. Terwijl het handschrift in het vaderland van hand

[1] Maurits.

[2] Brief van Reigersbergh aan De Groot, 10 Mei 1622, Hs.

[3] „Si quid doloris sensus mihi expressit", schreef hij 25 Maart 1622 aan Willem (Epist. Grotii, App. Ep. 30) „facile poterit mitigari. Sed causae vires timidis consiliis imminui non debent. Existimationis tuendae causa nimis multa passi sumus, quam ut eam nunc aut offensae metu aut aliis imbellibus de causis deseramus." Gelijktijdig deed hij Du Maurier weten (Epist. ad Gallos, Ep. 56), dat de vrienden het stuk zóo moesten lezen: „ut neque mihi, sicubi doloris sensu modum excessi, id ignoscant, neque ipsi rursus suis malis aut praesentibus fracti aut futuris territi, bonae causae vires imminuant."

tot hand ging, waarbij Reigersbergh had te zorgen, dat er geen afschriften gemaakt werden en het origineel weder in zijne handen kwam, was hijzelf, bij het maken van de Latijnsche vertaling, voortdurend bezig met het geschrevene te herzien. Bij De Haan drong hij wederom aan op de toezending van hetgeen deze had opgeteekend over de handelingen, waarin hij betrokken was geweest, en met opzet deelde De Groot den Haarlemschen pensionaris in hoofdzaak mede, wat hij gezegd had over de besluiten, genomen in de bijeenkomst der acht steden, met verzoek hierop zijne (De Groot's) sententie nog eens nauwkeurig na te lezen, ten einde hem te vergewissen van hetgeen hij (De Haan) zich nog dienaangaande herinneren kon [1]. Telkens als hij iets verbeterd had, deed De Groot hiervan mededeeling aan zijn broeder en zijn zwager, om de correctiën door eene onbekende hand in het handschrift te doen bijschrijven [2]. Ook toen men reeds aan het drukken was, ging hij nog, gelijk wij zien zullen, met corrigeeren voort.

Het valt niet moeielijk uit de brieven den indruk op te maken, die de Verantwoording op de vrienden in het vaderland teweegbracht. Deze was zonder uitzondering gunstig. Noch tegen het boek in zijn geheel, noch tegen enkele hoofdstukken werden bezwaren ingebracht, die eene geheele of gedeeltelijke omwerking noodzakelijk maakten. Zijn vader, die den raad gaf in tijds te zorgen zich op getuigen te kunnen beroepen tot bevestiging van sommige mededeelingen, schijnt er hier en daar iets te hebben bijgevoegd [3]. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat enkelen de scherpe toon van het betoog mag hebben gehinderd. Maar « het valt moeielijk », had De Groot bij voorbaat gezegd, [4] « den juisten middelmaat te houden, aan de zaak niet te kort te doen en toch aan zijne hartstochten

---

[1] Brieven van 17 Maart en 8 April 1622, Hs.

[2] Epist. Grotii App. Ep. 29, 31.

[3] Epist. Grotii, App. Ep. 31.

[4] Brief aan Reigersberg, 11 Maart 1622, Hs.

niet toe te geven. Ik heb mijn best gedaan». Toch was er eene gewichtige bedenking gerezen, die wij uit zijn schrijven aan Reigersbergh leeren kunnen. «Mij te houden buyten 't verhandelen van de quaestie van souvereiniteit», verklaart hij [1], «dat en is niet mogelick, alsoo de heele quaestie van t' Crimen laesae majestatis daervan dependeert. De defensie en magh niet creupel zijn. De saeck moet a fundamento verhandelt werden, met wederlegging van alle 't gunt bij Baudart, De Vry ende anderen jegens ons is doen drucken. Op de offensie en magh niet gelet werden, alsoo ick soo hoog ben geoffenseert, dat ick niet arger en heb te verwachten. Sijn hyer off daer te harde termen, die wil ick wel versachten, de saecke blijvende». In denzelfden brief zegt hij aan Frederik Hendrik en anderen geschreven te hebben: «ick yet uytgeven soude tot onse devensie" [2]. Bij herhaling drukte hij zijn zwager op het hart over deze aangelegenheid den Prins en den Franschen gezant te raadplegen. Of Frederik Hendrik werkelijk de Apologie gezien heeft, vóór het boek hem later gedrukt ter hand werd gesteld, meen ik te mogen betwijfelen.

Doch had men geene overwegende bedenkingen tegen den inhoud van het geschrift, de vraag of het thans mocht worden uitgegeven werd niet door allen toestemmend beantwoord. De Groot zou zich door dezen openlijken aanval voor goed den pas afsnijden, om in zijne eer hersteld te worden. Misschien kon zijne zaak eerder bijgelegd worden, dan hij wel vermoedde. Er deden zich voorteekenen op van meer gematigdheid. Men zag de Remonstranten reeds met andere oogen aan dan vroeger. Zelfs de raadpensionaris Duyck zou gezegd hebben, dat het tot eene accommodatie moest komen [3]. Maar hijzelf zag de naaste toekomst volstrekt zoo rooskleurig niet

---

[1] Aan denz. 14 April, Hs.

[2] In het Koninkl. Huisarchief zijn geen brieven van De Groot gevonden. Wij bezitten geene andere dan die Brandt naar de minuten van De Groot liet afdrukken.

[3] Brandt deelt een en ander mede uit een verloren brief van Reigersbergh van 3 Mei.

in. «Overleggende», zeide hij [1], «alle 't gunt tot noch toe is gepasseert, can ick niet anders oordeelen, dan dat men ons staeg met valsche hoop (die oock geen apparentie en heeft, als men de saeck wel inziet) heeft opgehouden van tijdt tot tijdt, om de waerheyt te opprimeren. Bij t' leven van 24 [2] moet ick op het Landt niet dencken ende dat eens en vooral resolveren. De vrunden behoeven haer de saeck niet aen te trecken. Ick ben verre van haer ende moet mij wat reguleren nae de advysen alhier. Daarop kan men het daer excuseren». Een veertien dagen later schreef hij weder [3]: «wat het uytgeven aengaet, ick heb lang daerop gelet, oock met becommertheyt ende gebeden. Eyntelick vinde goed te doen dat 349 [4] ende 78 [5] sullen goed vinden». Frederik Hendrik mocht de uitgave voorshands ontraden, diens advies werd door dat van anderen wel opgewogen. De Groot wist wel, dat de Apologie niet in den smaak zou vallen van zekere lieden; maar dat de uitgave aan de goede zaak of aan iemand kwaad zou kunnen berokkenen, en men bijvoorbeeld aan zijn zwager Johan in Zeeland het rentmeestersambt zou ontnemen, kon hij niet gelooven. Er mocht van komen wat wilde, om zulke consideratiën wilde hij niet nalaten voor zijne eer te zorgen; en dit kon geen uitstel lijden. Bovendien, tegenover de angstvalligheid der vrienden in het vaderland stond de aanmoediging van den Prins van Condé, den kanselier en andere vrienden in Frankrijk. Hier achtte men het noodig, dat hij hoe eerder hoe liever zich openlijk van den blaam zou zuiveren, die sedert de sententie op hem rustte, terwijl zijn zwijgen voor schuldbekentenis kon worden gehouden. De strenge Calvinisten onder de Hugenooten zullen zich wel niet gunstig over De Groot hebben uitgelaten. Er verscheen in dit

---

[1] In bovengenoemden brief aan Reigersbergh van 14 April.

[2] Maurits.

[3] Aan denz. 29 April, Hs.

[4] Frederik Hendrik.

[5] Du Maurier.

jaar te Parijs een boekje, waarin enkele bladzijden voorkwamen, die aanleiding gaven om de oprechtheid zijner bedoelingen in verdenking te brengen, ofschoon het geschrift volstrekt geene toespelingen bevatte op Nederlandsche toestanden. «Mij dunkt», schreef hij aan zijn zwager [2], «dat om veele propoosten, die hyer uytgestroyt werden jegens ons, onder anderen oock seecker boeck genaemt Fragment de l'examen de Machiavel, waerin eenige passagien zijn, dye sommige op ons duyden, als off wij de religie misbruyckt hadden tot perturbatie van den staet, het uytgeven van de Apologie niet uytgestelt en sal connen werden».

Gelukkig waren niet alle vrienden in het land zoo zwaartillend. Die van Amsterdam, zooals Rem Bisschop en Joost Brasser, begonnen zelfs ongeduldig te worden en het uitstel kwalijk te nemen. Ook Wtenbogaert zette De Groot tot de uitgave aan, er op wijzende, dat hij verplicht was aan de nakomelingschap rekenschap te geven van hetgeen er in staat en kerk had plaats gehad [3], en Du Maurier was van oordeel, dat er niet langer getalmd moest worden. De Groot drong daarom bij Reigersbergh telkens op spoed aan, en het verdroot hem zelfs dat zijn zwager eenigen tijd in Zeeland vertoefde. Eindelijk schijnen allen zich te hebben neergelegd bij zijn vast besluit, alleen bleef nog te bepalen op welke wijze en wanneer het boek het licht zou zien [4]. Inmiddels was hij met de Latijnsche vertaling gereed gekomen, die in het begin van

---

[1] Didier Herauld, de anonieme schrijver van „Fragment de l'Examen du Prince de Machiavel,' ou il est traicté des confidens, ministres et conseillers particuliers du Prince" etc., sprak in Chap. XV van „Huguenots d'état, qui sont Huguenots pour le bien de leurs affaires" etc., met welke soort van lieden zij, die den balling kwalijk genegen waren, De Groot vergeleken. Ook in zijne brieven van 10 en 17 Febr. 1622 aan Reigersbergh (Hs.) gewaagt hij van die kwade geruchten te Parijs.

[2] 8 Mei 1622, Hs.

[3] Brandt verzekert dit (a. w. blz. 288), op grond van brieven van Wtenbogaert, die hij echter niet aanhaalt en mij niet bekend zijn.

[4] „Apologiam meam edendam omnes amici consentiunt" etc., schreef hij 7 Juni aan Episcopius (Praest. et erud. vir. Epist. Ep. 417).

April reeds werd afgeschreven, om weldra, gelijktijdig met de Verantwoording in het vaderland, te Parijs ter perse te worden gelegd. Met eene Fransche vertaling kon hij niet slagen. Allereerst schijnt hij Wtenbogaert hiertoe aangezocht te hebben, maar deze had zijne handen te vol met het uitgeven van een boek over den « Oorspronck ende voortganck der Nederlantsche kerckelicke verschillen » [1]. Er was ook gedacht aan Daniël Tilenus, den gewezen hoogleeraar te Sedan, met wien hij dagelijks te Parijs verkeerde; maar deze verstond te weinig Nederlandsch, en eene vertaling uit het Latijn kon niet anders dan zeer gebrekkig zijn. Hij hoopte dat zijn zwager in Holland iemand zou vinden, wiens vertaling Tilenus zou kunnen nazien [2]. Dit is Reigersbergh niet gelukt, en zoo bleef die vertaling achterwege.

Tegen het einde van Zomermaand ging de Verantwoording ter perse. Den 4den schreef De Groot aan Willem, dat bij de correctie alles naar de gewone spelling, waarvan zijne schrijfwijze eenigszins afweek, verbeterd moest worden [3]. Dat het boek te Amsterdam werd gedrukt, is ons thans bekend uit het verhaal van Brandt, maar bleef voor de vrienden en bloedverwanten een geheim. Toch vermoed ik dat zijn vader en Willem het wel geweten hebben, al kenden zij wellicht den drukker niet bij name. Aan hen had hij de beslissing overgelaten, wanneer zich bij de uitgave moeielijkheden zouden voordoen [4], en wij weten dat hij aan Willem nog kleine verbeteringen toezond, terwijl men reeds met zetten bezig was. Het bekostigen van de uitgave was natuurlijk een gewichtig punt van overweging geweest. Reigersbergh had hierover in tijds

[1] Vgl. De Groot's brief aan Groeneveld in de Bijlagen.

[2] Brief van 17 Febr. 1622, Hs. Vgl. Epist. Grotii, App. Ep. 34.

[3] „Ne novitas operis gravitati deroget". Epist. Grotii. App. Ep. 35.

[4] „Quanquam circa apologetici editionem multa eaque difficillima expendenda veniant, tamen videris quae sit optimi parentis, tua et aliorum amicorum sententia, arripiam eam pro oraculo, Deoque et bonae causae fisus iterum privato periculo causam publicam tuendam suscipiam," schreef hij 10 Juni aan Willem (Epist. Grotii, App. Ep. 36).

met Meerman en den heer van Kenenburgh gesproken, die echter de risico niet alleen voor hunne rekening wilden nemen, weshalve eerstgenoemde had voorgeslagen, dat twaalf personen, ieder voor een deel, voor de kosten zouden instaan [1]. Eigenlijk gold het hier meer eene borgstelling, dan wel het verschaffen van de noodige penningen. Naar ik vermoed was de uitgave door De Groot aan de Remonstranten opgedragen. « Ick heb », schreef hij aan Reigersbergh [2], « voor de gemeene saeck gedyent tot mijne groote schade, sonder yemants garand, daerom dunckt mij dat voor het wtgeven van de Apologie de Remonstranten mij behoren wel te verseeckeren». Zij schijnen echter de opdracht, waarvan zij ook de waarschijnlijke voordeelen zouden genieten, niet te hebben willen aanvaarden, zonder voor schade behoorlijk gevrijwaard te zijn. Mogelijk hebben die van Amsterdam, waaronder vermogende kooplieden waren, de onderneming voor hunne rekening genomen. Van de Latijnsche uitgave zou De Groot zelf de kosten dragen, ofschoon hij zich van het debiet een niet onaanzienlijk voordeel beloofde. In Juni 1622 was men dus zoo te Parijs als te Amsterdam druk in de weer, ten einde zoo spoedig mogelijk met het werk gereed te komen [3]. Beide edities moesten gelijktijdig het licht zien.

Tot hiertoe was er niets van de zaak uitgelekt. Vaak had De Groot de vrees bekropen, dat het handschrift geheel of gedeeltelijk in verkeerde handen mocht geraken. Hij maakte zich bezorgd over hetgeen er gebeuren kon, terwijl Reigersbergh voor eenige dagen Den Haag verliet. Een ongeval, hetwelk hij niet had kunnen voorzien, bracht echter onverwachts de zaak aan het licht [4]. Hendrik Hooft, de jongste zoon van den Amsterdamschen oud-burgemeester Cornelis Hooft, vertoefde in 1622, na zijne studiën in de rechten te Orleans volbracht te hebben, enkele dagen bij De Groot te

---

[1] Brief van Reigersbergh van 10 Mei, Hs.

[2] 11 Maart. 1622, Hs.

[3] Brief aan Reigersbergh van 10 Juni 1622, Hs.

[4] Brandt geeft van het gebeurde (a. w. blz. 288 v.) een uitvoerig verhaal, dat uit officieele bescheiden en brieven thans nader kan worden toegelicht.

Parijs. Diens terugkeer naar het vaderland bood eene goede gelegenheid aan, om een aantal brieven veilig over te maken, en de beide echtgenooten schijnen den 20sten Juni geheel aan hunne correspondentie te hebben gewijd [1]. Hooft deed de reis te land over Antwerpen en kwam tegen den laatsten Juni te Lillo aan. Zijn onbehoorlijk gedrag aldaar had ten gevolge, dat de commandeur Calcar achterdocht begon te koesteren. De jongman liet zich zulke «incivile woorden en insolente propoosten ten nadeele van de regeering» ontvallen — in dronkenschap, naar hij later tot zijne verontschuldiging aanvoerde — dat hij achter slot werd gezet. Bij onderzoek bleek, dat hij in het bezit was van een aantal brieven en papieren van Hugo de Groot, die de commandeur den 1sten Juli, met een rapport over het gebeurde, aan Gecommitteerde Raden van Zeeland zond. Bij het ontvangen van deze bezending op 8 Juli vonden de heeren de zaak van zooveel gewicht, dat zij haar dadelijk in behandeling namen, niettegenstaande het Zondag was. Alvorens te beslissen, of men de brieven terstond naar de Staten-Generaal zou zenden, besloot men ze allen te lezen [2], waarmede men zich 's morgens en s'middags bezig hield. De commandeur kreeg in last Hooft met een officier over te zenden. Vrijdags hierop werd besloten de stukken naar Gecommitteerde Raden van Holland te zenden. Op Maandag den 11den werd Hooft in het verhoor genomen. Met eene berisping en eene ernstige vermaning, dat hij voortaan wel had te bedenken, hoe men verschuldigd was met eerbied van de regeering te spreken, werd hij vrij gelaten. De missive van Calcar, inhoudende de beleedigende woorden, door hem gesproken, werd echter naar Den Haag gezonden [3].

---

[1] De drie brieven van De Groot, die hierachter volgen, zijn allen van dien datum. Den 21sten verliet Hooft Parijs.

[2] Allen op één na geschreven door Adriaan Hoogerbeets, die thans bij De Groot was, aan zijne zuster te Leiden, „als niet meriterende nader onderzoek."

[3] Notulen van Gecomm. Raden van Zeeland, 3, 8 en 11 Juli, Hs.

Wat men bij Hooft gevonden had deelt Brandt mede [1]. Behalve eenige brieven van Maria aan andere vrouwen, die geen stof tot argwaan gaven, en later zeker vernietigd zijn, een tweetal requesten op naam van De Groot aan Gecommitteerde Raden van Holland en aan de regeering van Rotterdam, die voor Reigersbergh bestemd waren en naar de prullenmand verwezen zullen zijn; een brief van Johan Reigersbergh, die Maria was komen bezoeken, aan zijn broeder Nicolaas [2], en brieven van Van der Myle en andere vrienden, die niets verdachts inhielden, doch stellig evenmin als die van Maria aan hunne adressen werden bezorgd, bevatte het pak twee brieven van De Groot aan de Heeren van Stoutenburg en Groeneveld, alsmede een aan Willem de Groot, dien Brandt vergat te noemen [3]. Het waren de drie laatste, die, «omdat ze geleerd geschreven waren of bedenkelijke spreekwijzen inhielden», aan Gecommitteerde Raden gewichtig genoeg voorkwamen, om er verslag van te doen in de volle statenvergadering van 14 Juli, waar besloten werd deze stukken over te leveren aan het Hof van Holland, ten einde de Heeren van Groeneveld en Stoutenburg in het verhoor te nemen, en te onderzoeken waar de Verantwoording, die volgens den brief aan Willem de Groot ter perse was, werd gedrukt, en er de hand op te kunnen leggen [4].

---

[1] Naar ik vermoed uit schriftelijke aanteekeningen van De Groot, die hij gebruikt heeft. Hij teekent dit echter niet op den kant aan, en de door hem aangehaalde brieven van De Groot spreken alleen over het feit der aanhouding in het algemeen.

[2] Brandt noemt de voornamen niet.

[3] Er was ook nog een brief bij aan Hoogerbeets, waarin mede over de Apologie werd gesproken (Vgl. De Groot's brief aan Hoogerbeets van 28 Juli in De Navorscher t. a. p.) alsmede een aan Vossius (Epist. Grotii, Ep. 187), die echter geen achterdocht kon geven, „quia", schreef Vossius 8 Aug. 1622 (Praest. et erud. vir. epist. Ep. 420) „de nullis rebus epistolae nostrae loqui solent, nisi privatis aut de innocentibus Musis".

[4] Als Bijl. I volgt hierachter de missive, waarmede de brieven door de Staten aan het Hof werden gezonden.

Het proces [1] begon den 18den Juli met het verhoor van Willem van Oldenbarnevelt door de raadsheeren Rosa en Persyn, in tegenwoordigheid van den fiscaal Kinschot en den procureur-generaal, in de kleine raadkamer. Men verlangde te weten waarom Stoutenburg correspondeerde met De Groot, die, gelijk deze wist, een gebannene was. De correspondentie liep, zeide Stoutenburg, over particuliere aangelegenheden. Hij had gelden in te vorderen van het pensioen, door Hendrik IV hem toegelegd, en niemand beter dan De Groot, die ook in dienst was van den Koning van Frankrijk, kon hem hierin behulpzaam zijn. In den onderschepten brief van De Groot [2] werd gewag gemaakt van een schrijven van Jeannin, en men wilde weten aan wien dit was gericht en waarover het had geloopen. Het antwoord luidde, dat Jeannin vermoedelijk had geschreven aan den Franschen gezant te Brussel, Pellicart, ten einde de heerlijkheid van St. Aldegonde te doen ontslaan van de confiscatie, waarin zij na het eindigen van het Bestand gekomen was. Het waren vooral de cijfers in den brief, die kwaad vermoeden hadden gewekt, en men begeerde den sleutel daarvan in handen te hebben. Stoutenburg verzekerde dien niet te bezitten. Zes weken geleden had De Groot hem geschreven, dat hij hem eenige cijfers zou zenden, opdat, wanneer eens een brief in verkeerde handen viel, de namen van personen, die Stoutenburg in Frankrijk al of niet genegen waren, niet ruchtbaar zouden worden. Hij kon dien brief van De Groot niet toonen, omdat hij niet gewoon was particuliere brieven te bewaren. Tot dusverre had hij den toegezegden sleutel echter niet ontvangen. Niet tevreden met zulke ont-

---

[1] De processtukken bevinden zich op het Rijksarchief, in een omslag, waarop geschreven staat: „Den gevangen te vraghen wye de apologie van Grotius aldaer te drucken gebracht heeft, wye de correctien gedaen heeft ofte doen soude, off hy nyet en kent Benarmijn Bas, ende generalycken wat hem van deze apologie bekent is; dat de heeren gelieven, het examen gedaen sijnde, een dobbel off copye daervan aen den Hoove van Hollant over te seynden." Bovengenoemde vraagpunten hebben alleen betrekking op het verhoor van Willem de Groot.

[2] Zie Bijl. II.

afwijkende antwoorden, legden de raadsheeren den brief aan Stoutenburg over, opdat hij uit den context eenige inlichting omtrent de cijfers zou geven. Het was toch niet aan te nemen, dat De Groot zich van cijferschrift zou hebben bediend, indien deze niet zeker wist, dat Stoutenburg er de beteekenis van begrijpen kon. Hoewel volhoudende geen memorie van cijferletters te hebben, verklaarde Stoutenburg ten slotte alleen, dat met de cijfers 68 en 22 niet anders dan namen of plaatsen bedoeld konden zijn, en dat hij, op grond van zijn schrijven aan De Groot, het er voor hield, dat hier aan den kanselier, den zegelbewaarder de Vicq, den staatssecretaris Puysieux en aan Jeannin gedacht moest worden. Hiermede liep dit onderzoek af. Over de getuigenis van Stoutenburg heb ik hier in geene nadere beschouwing te treden; het is ons genoeg te weten, dat dit verhoor geen licht gaf over de uitgave der Apologie.

Hoewel in den brief van De Groot aan Reinier van Oldenbarnevelt [1] zeer duidelijk over de Verantwoording werd gesproken, bracht diens verhoor, hetwelk den volgenden dag plaats had, de raadsheeren ook niet verder. Even als zijn broeder verklaarde Groenevelt, dat hij noch gewoon was brieven te bewaren, noch minuten van zijne eigene brieven te houden. De twee brieven, die hij geschreven had aan De Groot, een bloedverwant van zijne vrouw, waren van zuiver vriendschappelijken aard geweest. Hij wenschtte zich ergens in Frankrijk te vestigen, en daartoe het goed van een edelman te koopen; niemand beter dan De Groot kon zijne belangen behartigen, omdat deze wist hoe ver zijne middelen reikten; niemand anders hem kon ververzekeren, of hij dáar, zooals vroeger, vrienden zou vinden. De verdenking, dat hij door zulk eene correspondentie kwalijk gehandeld zou hebben, omdat De Groot een balling was, kon hij niet op zich laten rusten, en onbewimpeld gaf hij de heeren te verstaen: «dat hij nyet en wiste van eenich bannissement van Grotius, alsoo hem nyet kennelick en was dat deselve oyt gebannen is geweest maar alleenlick geconfineert op thuys ter Louvesteyn; dat

[1] Zie Bijl. III.

hii oock nyet en wist, dat er eenige interdictie is gedaen van met Grotius particuliere correspondentie te houden ». Over de Verantwoording werden hem geen vragen gedaan. Misschien begreep men, dat hij niet zou ingewijd zijn in het geheim der uitgave. De interrogatoriën van Willem de Groot konden meer aan het licht brengen.

Willem de Groot werd eerst den 27sten Juli voor het Hof gedaagd, om door dezelfde raadsheeren te worden ondervraagd over den brief [1], die de kennelijke bewijzen inhield, dat hij niet alleen van de Verantwoording alles wist, maar mede de hand had in de uitgave. De Amsterdamsche regeering, die door hare gecommitteerden ter statenvergadering van alles kennis droeg, was op het vermoeden gekomen, dat de Verantwoording daar gezocht moest worden. Men zal wel geweten hebben waar de Remonstranten een aantal blauwboekjes lieten drukken, en de schout, die in last kreeg nasporingen te doen, had dan ook weldra de drukkerij gevonden. Brandt verhaalt ons uit een brief van den afgezetten Waalsche predikant De Nielles, die toen heimelijk in Amsterdam verblijf hield, dat de drukker, die bij eene eerste huiszoeking alles had weten te verbergen, overvallen werd, juist toen hij zijne drukkerij naar een meer afgelegen gedeelte der stad wilde overbrengen [2]. Alles werd prijs verklaard, ook de afgedrukte bladen, alleen de kopij werd blijkbaar gered. Die brief van De Nielles aan Wtenbogaert is van 28 Juli, en het heeft er allen schijn van, dat men in den Haag den afloop dier nasporingen heeft willen afwachten, ten einde Willem de Groot, door wiens verhoor men hoopte het middel te zullen vinden om den geheelen toeleg te stuiten, des te eer tot volledige bekentenis te brengen.

De drie verhooren, die Willem den 27sten onderging, brachten het volgende aan het licht. Hij erkende het handschrift in handen gehad te hebben, maar niet te weten of en nog minder waar het gedrukt werd. Zijn broeder had hem in een brief, dien hij niet

[1] Zie Bijlage IV.

[2] A. w. blz. 293. De brief van De Nielles is verloren gegaan.

bewaard had, mededeeld, dat het door iemand, die niet nader werd aangeduid, zou worden afgehaald. Die persoon, zekere Van Bas, had zich in het laatst van Juni ten huize van zijn vader te Delft aangemeld, nadat Willem vooraf door een briefje van zijne komst was verwittigd. Aan dezen had hij op 27 Juni de Verantwoording tegen kwitantie afgegeven, zonder te weten van waar de man kwam en waarheen hij de Apologie ging brengen; Van Bas had alleen gezegd naar Frankrijk te willen vertrekken. De heeren lieten Willem tusschen de verhooren even naar Delft gaan om de kwitantie [1] te halen; maar dit document maakte hen niet wijzer. Bij den brief van Hugo, was echter een blad ingesloten, behelzende verbeteringen, die in den tekst van het stuk moesten worden aangebracht [2]. Was dit niet een bewijs, dat hij met de correctie belast was, en moest hij dus niet weten waar de kopij werd gezet? Willem ontkende de juistheid der gevolgtrekking. Hij had reeds vroeger zulk een verbeterblad van zijn broeder gekregen, om in het handschrift een en ander te veranderen, en dit aan Van Bas bij het werk medegegeven. De raadsheeren waren met al deze ontkenningen niet voldaan; het verhoor zou den volgenden dag worden voortgezet, terwijl Willem inmiddels naar de gevangenis werd gebracht. Dáár op de Voorpoort werd hij op 28 en 29 Juli op nieuw ondervraagd, maar zijne korte en ontwijkende antwoorden brachten de raadsheeren niet tot de kennis van hetgeen zij weten wilden. Hijzelf heeft aan zijn broeder een uitvoerig verhaal gegeven van zijne gevangenschap, dat helaas verloren ging. De gevangenschap zelve, schreef hij later nog [3], had hem minder bevreesd gemaakt dan het onderzoek, omdat hij de waarheid niet kon bekennen, zonder

[1] Bijlage VI.

[2] Bijlage V. Deze verbeteringen zijn natuurlijk in de uitgave niet opgenomen.

[3] Brief van 19 Aug. Hs. In dezen brief maakt hij van den vorigen gewag. Hij was gevangen genomen, schrijft hij verder, één dag vóór dat de vier eerste vellen te Amsterdam waren gevonden. Hij giste dat men in deze geheele handeling eene aanleiding had willen hebben, om hem als advocaat van het Hof af te zetten.

aan de goede zaak nadeel te doen en sommige lieden in moeielijkheden te brengen. Zijn broeder, zoo lezen wij in het interrogatoir, zond hem de Apologie, zoo ver hij wist, met geen ander doel, dan om het stuk te lezen en te bewaren. Hij kende het reeds uit de dagen van zijn verblijf te Parijs, en zijn broeder zeide hem toen, dat hij het schreef « ad perpetuam rei memoriam ». Toen Hugo het liet halen, begreep hij eenvoudig, dat deze zijn geschrift, hetwelk hij, Willem, aan niemand had getoond, terug wilde hebben. Wat dien Van Bas aanging, hij had wel eens gehoord, dat een der Remonstrantsche predikanteu Benielmus van Bas [1] heette; hij meende hem ook te Antwerpen gezien te hebben ten huize van Grevinchoven, met andere predikanten. Volgens eene nadere verklaring was het briefje, waarin Van Bas aan Willem kennis gaf, dat hij de Apologie zou komen halen, gedagteekend van 24 of 25 Juni. Hoe is dit te rijmen, vroegen de raadsheeren, met den geintercipieerden brief van 20 Juni en het daarbij gevoegd correctie blad? Mijn broeder, gaf Willem ten antwoord, zal vóór hij mij schreef den last aan Van Bas gegeven hebben, maar hij kon niet weten of die last al of niet reeds was uitgevoerd. Hiermede waren de verhooren afgeloopen. Toen zij den volgenden dag niet werden voortgezet en hij vruchteloos op zijn ontslag wachtte, richtte Willem de Groot een dringend verzoek aan het Hof om hem in vrijheid te stellen [2], waarop de deuren der gevangenis terstond voor hem ontsloten werden [3].

De Groot was te Parijs niet onkundig gebleven van het ongeval, dat zijn wel overlegd plan op eens kwam verijdelen. Niemand anders dan Reigersbergh kan het hem bericht hebben. Den 26sten Juni schreef hij nog aan Willem, dat Hooft nu wel met de brieven bij hem zou zijn [4]; eerst een maand later deed hij Du Maurier weten,

---

[1] Zoo staat er. Maar al moet er misschien Guilielmus gelezen worden, ik ken geen predikant van dien naam.

[2] Bijlage VII.

[3] Bijlage VIII.

[4] Epist. Grotii. App. Ep. 37. Na dezen brief volgt er eene gaping in de correspondentie tot 7 September.

dat hij van het gebeurde met den jongman kennis had gekregen. Toen maakte hij zich over de gevolgen nog niet ongerust; de brieven toch handelden over zijne eigene belangen en niet over staatszaken [1]. Hij schijnt niet bedacht te hebben, dat men, én aan zijne briefwisseling met de zonen van Oldenbarnevelt én aan de ontdekking van zijn plan om eene Verantwoording uit te geven, zooveel gewicht zou hechten. Bij nader inzien bleek de zaak ernstig genoeg te zijn. Reeds de aanhouding en het openen zijner brieven wekte in hooge mate zijne verontwaardiging, en wij kennen zijn mannelijk protest over deze daad aan Gecommitteerde Raden van Zeeland [2]. Hij behoefde er nu geen geheim meer van te maken, dat hun weldra het boek ter hand zou worden gesteld, waarin hij zich zelven en zijne partij voor de wereld had gerechtvaardigd. Hij was niet meer op Loevestein, waar hem alle correspondentie werd ontzegd. Zoolang had men alleen zijne tegenpartij gehoord, hij hoopte dat men nu eindelijk eens naar hem zou luisteren. Door deze stoornis zou het echter tot November duren, eer de Verantwoording, die thans door Izaak Willemsen van der Beek te Hoorn gedrukt werd, het licht kon zien. Gelukkig was de Latijnsche vertaling gereed gekomen. Zijne verwanten en vrienden hadden den druk bijna van blad tot blad kunnen volgen, zoo geregeld hield De Groot hen op de hoogte. Ten einde den indruk te verhoogen, dien hij zich van zijn Apologeticus voorstelde, had hij gewenscht het boek met een koninklijk privilegie in het licht te zenden. Wel bestond er vrees, dat het protestantsch karakter van zijn geschrift hieraan in den weg zou staan, maar een Du Maurier kon wellicht de Fransche staatslieden bewegen over dit bezwaar heen te stappen [3]. Of de Fransche

[1] „Invenient in iis nihil quod accusari possit. Privata curo, negotiis eorum publicis me non admisceo. Videntur metuere, qui haec agant, ne prioribus injuriis non satis me irritaverint". Epist. ad Gallos, Ep. 64.

[2] Brandt, a. w. blz. 289 vv. De brief werd 19 Aug. in de statenvergadering gelezen, maar niet goedgevonden daarop te resolveeren (Notulen v. Zeeland).

[3] Brief aan N. Reigersbergh 17 Febr. 1622, Hs. Vgl. de geintercipieerde brieven aan W. de Groot en aan den heer van Groeneveld.

gezant werkelijk er iets toe bijgebracht heeft, is mij niet gebleken, maar wij weten dat de wensch van De Groot werd vervuld; toen het boek half Augustus bij Buon te Parijs verscheen, stond het privilegie van Lodewijk XIII, gedagt. 27 Juli, aan het einde te lezen. Natuurlijk verzuimde men niet de woorden: «met privilegie van den Coningh» ook op den titel der Nederlandsche uitgave te vermelden [1].

Zoodra was de Latijnsche Apologie niet gereed, of De Groot zorgde voor de verspreiding in het vaderland en onder zijne buitenlandsche vrienden. Dat zijn broeder de exemplaren ter uitdeeling onder de vrienden eerst in October ontving, was zijn eigen schuld; in plaats van het pak direct te zenden onder het adres van een vertrouwd boekhandelaar, had hij het aan een schipper meegegeven [2]. Onderwijl werd het boek reeds door boekverkoopers bekend gemaakt en druk besproken. De Groot heeft gezorgd, dat aan Frederik Hendrik een exemplaar terhand werd gesteld; ook de Hertog van Holstein ontving er een door tusschenkomst van De Haan [3]. Onder de vrienden in het buitenland werd Lingelsheim niet vergeten. «Het vaderland», zoo schreef hij in de begeleidende missive van 22 Augustus, «mijne ambten en goederen te moeten missen, dat valt mij niet zoo zwaar als vervolgd te worden door kwaad gerucht en laster, terwijl ik, naar mijn beste weten, allermeest gezorgd heb mijn goeden naam te bewaren. Alles wat mij door eene vijandige factie voor de voeten is geworpen, heb ik in dit boek weerlegd, hetwelk ik uit zuivere liefde tot de waarheid geschreven heb. Na rijp beraad ben ik tot de overtuiging gekomen, dat ik

---

[1] Vgl. voor de verschillende uitgaven mijne Bibliotheca Grotiana, I. Hagae Com. 1883.

[2] Brief van W. de Groot aan Hugo 19 Aug. 1622, Hs. Epist. Grotii, App. Ep. 40.

[3] Brieven van De Haan 24 Oct. aan De Haan 19 Nov. 1622, Hss. Volgens Brandt (a. w. blz. 302), die het schijnt ontleend te hebben aan een verloren brief van de Nielles, werd aan den Prins in de legerplaats een exemplaar overhandigd door De Groot's zwager Losecaat, waarop Frederik Hendrik verzocht zou hebben van deze schenking te zwijgen en vooral te zorgen, dat zijn broeder er niets van te weten kwam.

eershalve die verdediging niet achterhouden mocht, en dat ik niet anders heb gezegd, dan wat de rede mij in de pen gaf. Lees het boek, heb medelijden met de onderdrukte onschuld, en sta mij bij met uwe bescherming, zoo het noodig mocht zijn» [1]. Het was de schuld van den Franschen uitgever, dat het boek aanvankelijk in het buitenland weinig bekend werd. Uit vrees voor den oorlog had Buon geen exemplaren naar de Frankforter mis gezonden. Wel was de titel van het boek op den catalogus geplaatst, maar zonder zijn naam [2]. Bovendien was de prijs veel te hoog gesteld, zoodat er bijna geen exemplaren buiten Frankrijk verkocht werden, iets wat De Groot te meer betreurde, omdat hem daardoor de geldelijke voordeelen ontgingen, die hij zich van deze uitgave had voorgesteld [3]. Lingelsheim bewees hem daarom een wezenlijken dienst, toen hij in 1629 te Heidelberg eene nieuwe uitgave bezorgde [4], die elf jaren later nog door eene tweede Parijsche uitgave gevolgd werd.

Mocht De Groot zich verheugen, dat hij zich eindelijk voor de geheele wereld had kunnen rechtvaardigen, het verdroot hem niet weinig, dat de uitgave in zijne moedertaal zoo lang op zich liet wachten. Allermeest toch stelde hij er prijs op, dat zijne landgenooten zijne verdediging zouden lezen. Eerst drie maanden na de Latijnsche uitgave kwam de Nederlandsche gereed, en weldra kon

---

[1] A. Reifferscheid, Quellen zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland, Heilbron 1889, N°. 100.

[2] Epist. Grotii, App. Ep. 41. Gruterus bijv. kon geen exemplaar machtig worden, en schreef er over aan Lingelsheim (Reifferscheid a. w. N°. 105).

[3] „Scripseram ad amicum," schreef De Groot 18 Febr. 1628 aan Christ. Assumius, Raadsheer van den Graaf von Hohenlohe, „quem Argentorati habeo, optare me, ut is liber in Germania recudetur, neque enim dubito, quin lucrum facturus sit librarius, cum qui hic eum librum vendit pretium intenderit usque ad octo florenos, cum decem assibus vendi deberet. Ita fit, ut nulla exemplaria e Gallia exeant, et ego eum amitto fructum qnem maxime in editione ejus operis respexeram" (Amoenitates literariae [Auct. J. G. Schelhorn], Francof. 1729. T. X. p. 1250 sq.)

[4] Het was deze uitgave, die M. Opitz, ongeduldig verlangende het boek te lezen, in Juni 1629 van Colerus ontving (Reifferscheid, a. w. No. 287, 291, 296, 298).

men haar in de boekwinkels van alle Hollandsche steden achter de glazen zien. De begeerte om het boek te lezen, waarvan men bij gerucht reeds zooveel had gehoord, bleek zoo groot te zijn, dat telkens nieuwe oplagen ter perse werden gelegd [1]. Het werd verzonden naar alle gewesten en gelezen door regenten en burgers. Aan enkele magistraatspersonen werden op bedekte wijze exemplaren bezorgd, met name aan de burgemeesters en schepenen van Amsterdam, en het laat zich begrijpen, dat sommigen met deze verrassing weinig ingenomen waren. Zeker «groot personnage» zou er zoo van ontsteld zijn, dat hem voor dien dag de etenslust verging [2]. De Staten-Generaal achtten zich door dit geschrift zoo diep beleedigd, dat zij den 24sten November hunne verontwaardiging uitspraken in een vinnig plakkaat, waarbij de schrijver van dit «fameus, seditieus en schandaleus libel» strafbaar werd verklaard aan lijf en goed, terwijl het drukken en verspreiden met nadruk werd verboden [3]. Of het plakkaat dôor de Staten van alle gewesten aan de steden is gezonden om afgekondigd te worden, weet ik niet. In Amsterdam heeft die afkondiging stellig niet plaats gehad, alleen schijnt men de boekverkoopers gewaarschuwd te hebben [4]. Men wist te vertellen van een schout, die een aantal opgehaalde exemplaren weder aan een boekverkooper verkocht, waarop deze er terstond een nadruk van liet maken. Het is zeker dat de boekhandelaars met de opbrengst hunne geldbuidels hebben gevuld, maar dat de kas der Remonstranten even weinig voordeel heeft genoten van de Verantwoordingh als De Groot van den Apologeticus.

---

[1] In de Bibliotheca Grotiana I beschreef ik zeven verschillende uitgaven (No. 93—98). Zij zijn blijkbaar niet allen van dezelfde pers, en men mag onderstellen, dat de Verantwoording terstond in Amsterdam heimelijk is nagedrukt.

[2] Brandt, t. a. p.

[3] Vgl. Brandt t. a. p. en verder alle pamflettencollecties.

[4] Ook te Dordrecht, Hoorn en in andere steden, schijnt men zoo gehandeld te hebben. Brandt, a. w. blz. 304.

Hunne Ho-Mo. mochten den staf breken over een doorwrocht geschrift, dat gemakkelijker was te verbieden dan te weerleggen, het werd er niet minder «cum applausu» om gelezen. Zoodra was het plakkaat niet bekent geworden, of de exemplaren sloegen in Den Haag twintig stuivers op, en men mocht blijde zijn als er voor geld nog een te krijgen was [1]. De houding van de Generaliteit werd door niet weinigen afgekeurd. Deze manier van doen, schreef N. Reigersbergh, werd door alle lieden van verstand zeer vreemd geoordeeld, velen werden daardoor, zooals het gewoonlijk gaat, te meer geanimeerd om het boek te lezen, Du Maurier schreef 10 Jan. 1623 in denzelfden geest. Het was niet genoeg te zeggen, dat De Groot zijne tegenpartij valsch beschuldigd had; men moest voet bij stuk houden en de leugens aanwijzen. Zelfs in Alva's dagen was er geen verbod uitgevaardigd tegen de Verantwoording van Willem van Oranje [2], wat dan te oordeelen over regenten, die De Groot wilden beletten kalm en waardig zijne onschuld te verdedigen? Intusschen deed het plakkaat De Groot pijnlijk aan, toen hij het onder de oogen kreeg. Had men gemeend de voorteekenen te zien van eene meer gematigde en verzoenende stemming, thans bleek dat zij, die den grijzen advocaat ten val hadden gebracht, nog altijd even verbitterd waren. Kon, mocht hij op dit stuk zwijgen? De oude Jeannin [3] gaf De Groot den raad, niet aan de Staten Generaal te schrijven, maar zijn oordeel saam te vatten in een open brief aan een vriend. De kanselier had hem, na de lezing van het plakkaat, aan de woorden van Tacitus herinnerd: «Punitis ingeniis gliscere auctoritatem», en ter-

---

[1] Brief van N. Reigersbergh aan De Groot van 15 Dec. 1622, Hs.

[2] Oordeel van De Groot's vrienden bij Brandt (blz. 304), die zich beroept op aanteekeningen van Reigersbergh.

[3] Louvet zegt in de Nouv. Biogr. nation. publ. par Firmin Didot, T. 26, dat Jeannin 31 Oct. 1622 gestorven zal zijn, dat zelfs het jaartal 1622 op diens grafsteen staat. Dit is onjuist. Het is bewezen dat de president in 1623 stierf vóór 13 April. Den 25sten Jan. 1623 riep hij nog de tusschenkomst van Maria de Medicis in voor zijn schoonzoon (Négociations diplom. et polit. du Pres. Jeannin, Paris 1819, T. III, p. 637). De hier aangehaalde brieven en de Epist. ad Gallos. Epp. 68 en 70 helderen alles op.

stond beloofd alles voor zijne veiligheid te zullen doen [1]. Anderen gaven hem den raad eene nieuwe Latijnsche editie te geven, met eene gepaste voorrede [2]. « Sommyge meenen », schreef Reigersbergh, «dat U. E. daer yet tegens hoert te schrijven; andere sijn van contrarie opinie. Mijns oordeels ist bedenckelick wat best zij. Onder wat naem souden U. E. het instellen? De Staten Generaal te erkennen, die haer als partye draegen, ende die haer eygen interest hebben? t' is ondienstich; de provintien? ongeraden. Sommyge souden mede by placaet daer in mogen versien. De gemeente aen te spreecken schynt factieux. Nochtans dient de saecke soo niet te passeren. Maer een ander sal wat mogen doen. Het is voor U. E. best, naer u vryheit al haer comminatien te verachten; hoe sy haer hier meer onstellen, hoe U. E. oordeelen moet dat uwe verdedinge crachtiger is» [3].

De Groot heeft zijne naaste bloedverwanten en den Franschen gezant om raad gevraagd [4]. Wat zijn broeder Willen hem, zeker ook uit naam van zijn vader, geschreven heeft, weten wij niet, maar uit de antwoorden van De Groot kunnen wij opmaken, dat zij hem evenals Reigersbergh, ontraden hebben, direct of indirect, eenig protest, aan de Algemeene of de Provinciale Staten of de gemeenten te richten. Daarentegen zullen zij hem gewezen hebben op de wenschelijkheid van eene openlijke verklaring te zijnen gunste, hetzij van het parlement van Parijs, hetzij van den Koning. Zulk een officieel document zou het beste bewijs zijn, dat hij in de oogen van de Fransche regeering door

---

[1] Epist. Grotii, App. Ep. 44. Epist. ad Gallos, Ep. 67. Brief van De Groot aan N. Reigersbergh van 29 Dec. 1622, Hs.

[2] De Groot heeft werkelijk het plan gehad, dadelijke eene nieuwe uitgave gereed te maken, en daarbij te voegen zijn „Liber de „antiquitate Reipublicae Bat." en het „Mare liberum." (Epist. Grotii, App. Ep. 45).

[3] Aangeh. brief van 15 Dec.

[4] „Proderit causae, si qui hic rempublicam gubernant, intelligant, multis bonis gratum esse quod scripsi". Epist. ad Gallos, Ep. 66.

de uitgave van de Apologie volkomen in zijne eer hersteld was, en het vonnis, over zijn «fameus libel» geveld, in al zijne naaktheid tentoonstellen. Ook Du Maurier schreef hem [1]: «Il ne sera que bon de vous munir contre ces menaces de tout ce que la bienviellance de sa Majesté et de vos puissans amys vous pourra fournir, plus neantmoins pour temoigner que vous estes appuyé que pour besoin que vous en ayez en cet egard, telles choses estant plus dignes de mepris que de cholere» Wij weten dat De Groot, ingevolge deze wenken, een request aan Lodewijk XIII zond, waarop hij reeds den 26sten Februari 1623 eene verklaring ontving, dat de Koning hem in zijne bijzondere bescherming nam [2]. Hij haastte zich dit «instrumentum tutelare» aan zijn broeder te zenden, om het aan den thesaurier-generaal De Bie en anderen te toonen, die zich door het plakkaat vrees hadden laten aanjagen [3]. Maar vóór hij gedekt was door zulk een schild, verkeerde hij zelf in ongerustheid. Niet uit spijt of wrok had hij de pen opgenomen; namen had hij verzwegen, om niet den schijn op zich te laden, dat haat tegen bepaalde personen hem bij het schrijven bezielde; wat slechts grieven kon had hij weggelaten, zoo de waarheid er geen schade door leed. Toch had zijn eerlijk en waardig verweerschrift de oude wonde weder opengereten en de fioolen van toorn over zijn hoofd doen uitstorten. Zouden zij dan gelijk gehad hebben, die meenden dat, na het uitgeven van zulk eene Verantwoording, zijn voet nooit meer den geboortegrond zou mogen betreden; dat hij beter gedaan zou hebben, rustig in den kerker te blijven, dan zich als balling aan eindelooze vervolging bloot te stellen [4]? Doch Du Maurier stak hem

---

[1] Brief van 10 Jan. 1623, Hs. Vgl. Brandt, a. w. blz. 304.

[2] Brandt, a. w. blz. 306, vv.

[3] Epist. Grotii, App. Ep. 51.

[4] Zelfs aan Maria, „hoe hartig ze anders viel," zou, volgens Brandt, in die dagen den moed ontzonken zijn. Wij hebben echter geen brieven van haar uit dezen tijd, waaruit ons dit blijken kan.

weder een hart onder den riem door te schrijven [1]: « Pour ce qui touche le placart : vous scauez ce que l'on dict des excommunications de Rome, proprement nommées bruta fulmina. Ceux contre qui elles sont jettées ne sen portent pas moins bien. Nos Roys en pareil cas en ont appellé à Dieu, à leur espée et au prochain legitime concile; vous en appellerez doncq à celuy qui vous a remis en liberté avec bonne conscience, à la verité mesme et à vne assemblée aussy libre qu'elle' auoit accoustumé destre en vne Republique bien ordonnée. Votre escrit qui est vaste, a chaux et asable, leur fache et ne seauriez les empescher qu'ils ne crachent contre. Mais puisque la verité ne peut estre ruynée auec des injures, consolez vous en, ce que la posterité et ceux qui viuent non passionés en jugeront comme il appartient. Il n'y a peut estre pas loin jusques au temps, qui redonnera avec merite ce qui luy est deu et à vostre patrie les fruits de vostre esprit et affection enuers elle ». Dat De Groot zeer gevoelig was voor zulk eene bemoediging, behoeft niet gezegd te worden [2].

Gaande weg ontving De Groot de verzekering, dat hij toch inderdaad goed had gehandeld, met zijne Apologie niet terug te houden. Wel was de Fransche vertaling achterwege gebleven, doch hij zorgde ervoor, dat er in den Mercure Français [3] een kort overzicht werd gegeven van den geheelen inhoud. Niemand heeft zich aan eene weerlegging gewaagd, ofschoon dienaangaande wel geruchten hebben geloopen [4]. Onder

[1] Aangeh. brief van 10 Jan.

[2] „Ego vero per te erectus," schreef hij 26 Jan. (Epist. ad Gallos, Ep. 68), „reliquas has calamitatis meae, quam maxime potero, fortiter feram et me servabo rebus melioribus, si tamen ulla in melius mutatio sperari potest."

[3] Tom. IX, p. 170—188. Dat dit overzicht van zijne hand is, blijkt uit een brief aan Willem (Epist. Grotii, App. Ep. 74). Hij voegde er den hoofdinhoud aan toe van het geschrift, waarin de Remonstranten zich zuiverden van deelneming aan de samenzwering tegen Maurits.

[4] „Audio", schreef hij 11 Jan. 1624 aan Du Maurier (Epist. ad Gallos, Ep. 79) „Venetiis aliquid scribi aut edi adversus Apologeticum nostrum, dictante illo, qui antehac Bonfadium instruxerat." Mij is niets van zulk een tegenschrift gebleken, dat door Aerssen in de pen zou zijn gegeven aan een ander auteur te Venetië, daar Bonfadio reeds drie jaren dood was.

de vrienden, die met hem betrokken zijn geweest in de staatkundig-kerkelijke verwikkelingen van het Bestand, zijn er zeker geweest, die, behoudens de betuiging hunner groote ingenomenheid, hem ook hunne aanmerkingen niet hebben onthouden. Van De Haan weten wij dit uit een brief [1], waarin hij aan De Groot schreef: «Tstuck obiter ende cursorie oversien ende gelezen hebbende, duinct mij dat tselfde wel deftich ende bequamelick ingesteld is, dan dat fons en origo omnium malorum et miseriarum huius presentis nostrae patriae, dat is dat ambitieus ende pernicieus voornemen ende dessein van den Prince, overlange bij hem selven geconcipieert omme, midt verachtinge ende vernietinge van der landen privilegien, vrij- ende gerechtigheiden, vervolgen, vangen, executeeren ende persequeeren van de voornaemste, outste ende getroutste patrioten ende waere ende oprechte voorstanders van dien, te mogen comen ende geraecken tot de absolute souvereiniteit, authoriteit ende macht over den selven landen, wel hadde mogen wat naeckter ende claerder vertoont ende aangewezen worden, opdat alsoe daerdeur alle de weerelt notoirlick soude mogen blijcken, dat alle hetgeene dat men den gecondemneerdens ende oude voorgaende regenten tonrecht te laste heeft willen leggen, maer valsche, versierde ende gecontrouveerde dingen sijn geweest, omme onder pretext van dien tot sijn voors. godtloos ende pernicieus dessein te beter te mogen geraecken. Dan sal V. E. mogelick reden hebben, waeromme deselve voor ditmael daerinne wat is verschoont, omme hiernaer mogelick bij andere occasie ende naerder gelegentheit t'selfde te willen verbeteren". Het lijdt geen twijfel of De Haan stond in dit zijn oordeel over de eigenlijke oorzaak der gebeurtenissen

---

[1] 13 Nov. 1622, Hs. Ongeveer gelijktijdig (19 Nov. Hs.) had De Groot, berichtende dat De Haan na de Latijnsche ook spoedig de Nederlansche uitgave zou ontvangen, nog geschreven, dat hem gebleken zou zijn, hoe De Groot niet alleen zich zelven maar ook hem verdedigd had.

[2] 16 Dec. 1622, Hs.

van 1616 niet alleen, en zij, die al de schuld aan Maurits gaven, waren over de Verantwoording niet voldaan. Maar De Groot stelde anderen verantwoordelijk voor het gepleegde onrecht in kerk en staat, die zich van den Prins als hun werktuig hadden bediend, om hunne eerzuchtige bedoelingen te bereiken. In de gevangenis te Loevestein had hij zijne zienswijze hieromtrent scherp en duidelijk op papier gesteld, en dat «Verhaal» [1] komt overeen met hetgeen wij in de Apologie vinden. Hij schijnt echter over dit verschil van opvatting niet in verdere discussie te hebben willen treden; hij maakte zich ten minste bij De Haan ervan af met te antwoorden: „T'is waer dat ick niet alles en heb geseyt, dat op dese materie conde dienen, maer u E. werd gebeden mede t'zijn te contribueren ter dilucidatie van de saecke."

Toen de storm tegen hem losbrak, omdat hij zich verstout had hen, die op het kussen zaten, openlijk rekenschap te vragen van hunne daden, een storm waarvan de nawerking zich nog lang deed gevoelen, had De Groot een zwaren strijd te strijden, waaronder zijne gezondheid merkbaar heeft geleden. Na in 1622 van eene ernstige ziekte hersteld te zijn, bracht hij den zomer van 1623 op het land door, om weder op krachten te komen. Elk goedkeurend woord van mannen, op wier oordeel hij prijs stelde, werkte in die dagen als een geneesmiddel. «Ik heb altijd getracht zoo te handelen», schreef hij aan Lingelsheim [2], «dat, ik zelf allereerst, en ook alle eerlijke lieden over mij voldaan konden zijn. Ik ben tevreden geweest met de staatsinrichting, zooals ik haar vond; in het kerkelijke gaf ik aan verdraagzaamheid en liefde de voorkeur boven hardheid en steile rechtzinnigheid. Ziedaar waarom ik alles verloren heb, wat de menschen gewoon zijn tot de kostelijkste goederen te rekenen: mijn vaderland, mijne bezittingen, mijn ambt, het voorrecht van zijne bloedverwanten en

---

[1] Achter de „Verhooren van H. de Groot." Zie boven blz. 91.

[2] Reifferscheid, a. w. No. 108.

vrienden te kunnen zien, ja zelfs de achting van zoovelen, die het gebeurde beoordeelen naar marktgeschreeuw. Gij kunt dus nauwelijks gelooven hoe goed het mij doet, dat gij, een man van scherp oordeel en van onbesproken zedelijkheid, mij voor het minst vrijspraak waardig acht ten opzichte van hetgeen ik gedaan heb». Nooit echter heeft De Groot, zoover ik weet, de uitgave zijner Verantwoording betreurd. De ondubbelzinnige bewijzen van waardeering, die hij ook in later jaren telkens mocht ontvangen, konden hem slechts bevestigen in de overtuiging, dat hij een goed werk had gedaan. En alle beoefenaars van onze geschiedenis en van ons staatsrecht getuigen, dat hij, al ware het om dit meesterwerk alleen, de hulde verdiende, die een dankbaar nageslacht, op driehonderdjarigen geboortedag, aan zijne nagedachtenis heeft bewezen.

BIJLAGEN.

I.

Eedele Erntfeste Wyze Hoochgeleerde Voorsienige zeer discrete goede Vrunden.

Also onder eenen Heyndrick Hooft, gearresteert in de Schanse van Lillo, ende daernaer gestelt in handen van den Heeren Gecommitteerde Raden van den Staten van Zeelant, gevonden weesende verscheyden brieven van Hugo Grotius, ende onder andere mede de drie brieven bij desen gaende, hebben wij goet gevonden uwer E. deselve thoe te seynden, omme te ondersoucken ende uwe E. te informeren, waer de Apologie van de voorn. Grotius, daer inne vermelt, werdt gedruckt, ende deselve becomen hebbende te saiseren; vorders voor uwe E. te ontbieden den Heere van Groenevelt, omme van hem te verstaen, wat het geene is, dat hij aen den voorn. Grotius heeft geschreven, daerop eene van de bygaende brieven dient voor antwoort; ende laestelick mede te ontbieden den Heere van Stoutenburch, ende hem aff te eyschen de chijfferen, daermede den

brieff van de voors. Grotius aen hem geschreven sal connen worden ontchijffert, ende voorts van hem te verstaen tot wat eijnde hij met den selven Grotio, sijnde een gebannen persoon, correspondentie door chijfferen is houdende; ons van uwe E. debvoir hier inne gedaen met den eersten adverterende, waertoe ons verlatende, sullen hiermede, Eedele Erntfeste Wyze Hoochgeleerde Voorsienige zeer discrete goede vrunden uwer E. inde heylige protectie des Almogende bevelen. Geschreven in den Hage den XVIen July 1622.

Ter ordonnantie van de Staten
Van der Wolff.

Adres: Edele .... vrunden den President ende Raden van den Houe van Hollandt
Recepta d. 18 July 1622.

II.

Monsieur.

Je desire de sauoir si la lettre de monsieur le President Jeannin a faict quelque operation en uostre faueur. S'il y reste encore quelque chose j'espere l'obtenir mais que le Roy soit icy. Vous uous pouuez asseurer de la bonne et sincere affection dudict Sieur President enuers uous et les nostres. Et auons toute juste subiect de prier Dieu pour sa longue vie. Les Seigneurs de la religion traictent chacun apart, qui nous donne esperance de la paix auecq grand aduantage du Roi. L'Ambassadeur de Flandre crie fort icy contre l'execution faicte par monseigneur le Prince Henri, mais on entend bien icy les causes de ceste entreprince. Je suis bien aise de ce que m'escriuez de 68, mais l'obstacle qu'y adjoustez est bien grand. Je croy que prez 74 les differents s'accommoderont, mais a grand despens de nostre pays. On me mande aussi d'autre part ce que me mandez de 22. Il semble qu'il faudra attendre le meilleur temps auecq

grande patience. 96, 98, 100 affectionnent de plus en plus 68 et 124. Je uoudroy que 108 fust un peu bien instruist de nos affaires, mais il est loing d'icy. Je me recommande a vos bonnes graces et celles de Madame uostre compagne, ma femme avecq uostre permission en faict autant. Le 20 de Juing 1622. A Paris.

Vostre tres humble Seruiteur
H. de Groot.

A Monsieur.
Monsieur de Stoutenburgh.

III.

Mynheer. Ick heb op t' gunt u Ed. mij den laesten Mey gelieft heeft te schrijven wel gelet, ende wenschte van harte dat ick uwe Ed. soo in die als in andere saecken dienst conde doen. D' heer Vtenbogaert is te Rouen ende is jegenwoordigh zeer besigh met een groot werck, dat ick hoope hyer dienst sal doen. Ick heb hem selve verschoont in de oversetting van mijne Verantwoordingh, die ick sal laeten doen ende drucken in Holland. Van privilegie twijffel ick selffs oock ten aenzien van mijn werck, om dat men nu soo precys staet op de Roomsche Religie, waermede onse schriften niet en accorderen. U. Ed. can hem op alles wat bedencken ende mij gebruycken in alles dat in mijne macht is. Het oorlogh duyrt hyer noch, doch met apparentie van paix, alsoo de Heren van de Religie elck om best haer haesten om te accorderen. Niet anders hebbende voor desen tijd,

Mynheer sal ick mijn ende mijns huysvrouws dienstelicke gebiedenis doen aen u Ed. ende zijne gemale. Den XX Juni XVIc XXII tot Parys.

U. E. dienstwillige neve
H. de Groot.

A Monsieur.
Monsieur de Groeneveld.

IV [1].

Hexabiblon [2] nostram prodiisse et esse quibus placeat sane gaudeo. Sunt in editione menda nonnulla quae annotabimus et alio tempore ad te mittemus, ut si forte distrahantur huius editionis exemplaria adornemus meliorem alteram, cui D. Vossius accedere uelit ad marginem indicem locorum sacrae aut profanae historiae ad quas uersus respiciunt, cum breui explicatione eorum quae obscuriora sunt, quod mihi quidem ualde placeat; sed non uideo quis eum laborem sit suscepturus, nisi tibi forte id uacet, adiutore ipso Vossio. Franciscum Junium incitari uelim ut properet nobis dare Latinum liberiorem paraphrasin. Puto nihil obstiturum quominus ea in Anglia edatur. Gratias ago pro transmisso Stobaei libro, item pro illis puerilibus quibus ualde opus habebamus. Molestus tibi saepe sum, non laborem tantum sed et sumtum injungendo: quorum hunc refundere facile erit ubi uolueris, illi paria facere uix possum. De cancellariae auctoribus quod scribis credo. Apologetici Latini editio bene pergit. Iam ad F literam pervenimus. Erunt pagellae octuplicatae (nam in octavo editur) quadraginta. Velim et Belgicam et Gallicam editionem maturari. De Regis priuilegio addubito, quia multa sunt in meo libro contra Romanensem religionem et Synodum Tridentinum. Inscribendus liber nemini mei uidetur nisi reipublicae

---

[1] Blijkbaar ontbreekt aan dit schrijven het begin. De eene helft van den brief werd er afgescheurd, omdat de inhoud geheel van particulieren aard was. Het valt niet moeielijk te gissen, wat er in stond. Kort vóór de aanhouding der brieven, had Willem het plan gevormd Alida Graswinkel ten huwelijk te vragen. Over deze aangelegenheid had hij Hugo geschreven, door wiens raad hij zich gaarne liet leiden. Doch Willem ontving van Hugo geen enkel bewijs, dat die zaak hem ter harte ging. Eindelijk gaf hij aan zijne gevoeligheid hierover lucht, in een brief, die verloren ging. Hugo's antwoord (Epist. Grotii, App. Ep. 53) bracht het misverstand aan het licht. Wat deze hem in den onderschepten brief had geschreven, was hem nooit onder de oogen gekomen.

[2] Hij bedoelt zijn gedicht: „Bewys van den waren godsdienst. In ses boecken". dat toen ter perse was.

nostrae rectoribus ac populo. Libertatem religionis intra domos nostros impetrauimns, an maius quid obtineri potest uidebimus ubi Rex redierit. Puto accepisse iam uos Actum Regis indulgentiae aduersus ius Albenagij. Libellos signatos remitto [1]. Cur apertius loquendum non censeam scripsi antehac. Novi hic nihil. Rex cum Toscio et Juliaco transegit. Paciscuntur singuli, pereunt universi. Stobaei editio dilata est usque dum Apologeticus prodierit. Vale mi frater et amicos omnes saluta. XX Junij Lutetiae.

Tuus tibi amantissimus frater

H. Grotius.

Mitto ad te, mi frater, meum carmen Latinum de baptismo quod illic edi peruelim. Si quid in titulo mutandum censes id tui arbitrij et patris facio.

Velim data occasione mitti ad me Martialis librum editionis Scriuerianae quo usus sum in carcere.

Gratissimum mihi esset si praeter quae accepi exemplaria hexabibli pauca adhuc aliquot possem accipere, nam sunt quibus debeo.

E. Hoochgeleerde Willem de Groot
doctor in de Rechten, advocaat van den Hove van Holland
Tot Delff.

V.

Naerder bedenckinge op eenige plaatsen.

Cap. 1 hoewel: ibi Indien zij dan usque ad commissie hebben dele hoc totum, et pone wat de repraesentatie

---

[1] De beide broeders zonden elkaar van tijd tot tijd boeken toe, waarin zij letters of lettergrepen onderstreepten, om op deze wijze geheime briefwisseling te houden.

aengaet, de gedeputeerden van de Provincien ter vergadering van de Staten-Generael represen'teren haere committenten in die saecken, die bij de Unie ofte bij particulier consent van de Provincien aen de Generaliteyt zijn gedefereert. Bij het antwoord etc.

Mox post verba: De Staten Generael niet competeren dele verbum werclick et quid sequitur maer alleen bij repraesentatie te weten in die saecken; et pone: maer alleen de dispositie over die saecken, die, soo voren geseyt is, bij de Unie etc.

Cap. 18 Ick com ibi het doode lichaem maneat ut prius fuit, nec quicquam mutatur aut addatur.

Cap. 19 ad verba . . . sententiae; dat hij gevangen dit alles achtende niet genoech te zijn. Post additamentum de Carletono illic verba hondert ende meerder jaeren subjungatur: seggende nochtans den gemelden Ambassadeur dat mijn ongeluck anderen behoorde te verschricken om het selve niet voor te staen.

Cap. 20 Ut correctio sit melior post additamentum de epistola illis verbis door haer rapport subnecte: desen brieff dan ingestelt zijnde bij zijne meeste partijen etc.

VI.

Bekenne ick ondergeschr. ontfangen te hebben uyt handen van Mr. Willem de Groot advocaet, de duytsche Apologie van sijne E. broeder, orconde dese mijne recepisse, die hem bij sijner E. broeder sal dienen voor decharge. Desen 27 Junij 1622.

B. van Bas.

Achter op

Recepisse van broeders Apologie.

VII.

Aen den Hove van Hollant.

Geeft met behoorlijcke reverentie te kennen Willem de Groot, Advocaet voor desen Hove, jegenwoordich gedetineerde op die Voorpoorte van dezen Hove, hoe dat hij suppliant, verstaen hebbende dat uwe Ed. Mog. hem begeerden te examineren op den inhoud van een bryef, bij sijnen broeder aen hem geschreven, hem gewillichlycken in den Hage heeft laten vinden bij de Ed. Heeren Commissarissen daertoe gestelt. T' is nu sulcx dat hij Suppliant, eens geexamineert zijnde, is gedimitteert om naer huyse te gaen, met laste van een seeckere recepisse aen den Hove over te leveren na den noene, welcke ordre bij hem Suppliant oock is nagecomen, doch is daernae de voors. Suppliant, naedat hij noch tweemaelen geexamineert was, in de Raetcamer gearresteert, ende van daer des avonds op de voorpoorte gelogeert, alwaer hij noch op gisteren nader verklaringe heeft gedaen, soo dat hij nu ten vollen is geexamineert. Ende also hij suppliant verklaert in goeden gewisse nyet nader te weten te exprimeren de qualiteyten van den persoon, aen de welcke hij sijns broeders Apologie heeft gegeven, nochte oock te seggen waer hij is, dat hij mede nyet en weet waer de voors. Apologie souden mogen gedruckt werden, op welck poinct hij Suppliant meent dat meest bij desen Rade werd gelet; dat oock hij Suppliant hem nu heeft gegeven tot de practijcke, waer toe hij ditmael bij eenige heeren van desen Rade is vermaent, sulcx dat de interruptie van sijne studien hem tot totale ruine soude gedijen; dat hij oock onder de suppoosten staat (sonder roem gesproocken) ter goeder naem ende faem, de welcke door sijne detentie ten hoochsten sal geledeert werden; dat hij noch in levenden lijve heeft sijnen ouden vader ende moeder, dewelcke beyde door lancdurige swaricheyt uytgemergelt alleen op hem Suppliant rusten; dat hij hem vorders in handels ende wandel soo heeft gedragen,

dat hij Suppliant nyet en kan beschuldicht werden van met woord(
ofte wercken yet tegen den dyenst van t' land te hebben geatte
teert: Soo versouckt hij Suppliant onder reverentie als vore
dewijl de heeren van den Rade nu in langen tijde in soo comp
tenten getale nyet en sullen vergaderen, dat het u Ed. Mog. goe
gelyefte zij hem, tot voltreckinge van syne studien, preservatie v
sijn eer, ende vertroostinge van sijne ouders, van dese gevanckeni
te ontslaen, met belofte van hem t' allen tijde veor desen Rade
sisteren, versoeckende daer toe uwer Ed. Mog. apostille, ten minst
dat hij Suppliant van dage weten mach, waernae hij hem d
ordre van u Ed. Mog. sal hebben te reguleren.

Dit doende etc.

Willem de Groot.

VIII.

Op huyden den naast lesten Juli å XVIc XXII soe hebben
Reynier van Persijn, Raedt ordinaris hoofs van Hollant, als Comm
saris, ende Johan Purtyck, Secretaris mede ordinaris van den selv
hove als adjoinct, deur ordonnantie van den voors. hove, ontslag
ende gerelaxeert den persoon van Mr. Willem Grotius, advocae
wte detentie, daer inne hij was deur ordre van den voors. h
op de voorpoorte van den selven hove, ende dat onder hanttastin
ende beloften van tot allen tijden wederom te zullen comparer
ter plaetse daer tvoors. hoff ordonneren zal, mits bij hem aen d
Cipier doende contentement van de verteerde costen. Welcke voo
hanttastinge ende beloften de voorn. Mr. Willem Grotius aen hand
van mij Commissaris heeft gedaen. Actum ut supra.

J. Purtick.

HET LATIJNSCHE ORIGINEEL

VAN

Les Cruels et horribles Tormens de Balthazar Gerard.

Toen ik voor eenige jaren, bij gelegenheid dat ik over den moord van Prins Willem I in de Gids schreef, de bibliografie van het onderwerp meteen behandelde, trachtte ik aan te toonen, dat de bijna gelijkluidende beschrijvingen van de terechtstelling van den moordenaar in het Fransch, Hollandsch, Duitsch, Italiaansch, alle onafhankelijk van elkander vertaald waren uit een denkelijk nooit gedrukt Latijnsch origineel, dat kort na den afloop der executie door een koningsgezinden katholiek te Delft opgesteld en in afschriften naar Douai, Parijs, Keulen, Rome overal heen gezonden was. De inhoud en zelfs hier en daar de eigen bewoording van het Latijnsche opstel kon, zoo beweerde ik, uit de vergelijking dier vertalingen onderling met voldoende zekerheid worden opgemaakt.

Dat ik mij hierin niet bedroog, is mij thans gebleken. Ik had namelijk het geluk een afschrift van het onderstelde origineel te ontdekken. Het was de uitgever van dit Tijdschrift, mijn vriend Nijhoff, die mij hiertoe aanleiding gaf, door mij een lijstje van handschriften toe te zenden, hem eenigen tijd te voren door een landgenoot overhandigd, die ze te Rome in de Bibliotheca Vallicelliana had opgemerkt. Uit den titel van een dezer maakte ik op, dat daaronder wel eens het Latijnsche Verhaal schuilen kon daar ik naar uitzag. De reeds zoo dikwerf geroemde welwillendheid van onzen Universiteitsbibliothecaris, mijn vriend Dr. Du Rieu, die met zijn ambtgenoot der Vallicelliana in betrek-

king stond, bezorgde mij al spoedig een kopie van het handschrift, dat waarlijk bleek te zijn wat ik vermoedde. Het ziet in de volgende bladzijden voor het eerst het licht.

Hoe het handschrift in de Bibliotheca Vallicelliana beland is, kan ik niet met zekerheid zeggen, maar wel met eenige waarschijnlijkheid gissen. In de Chiesa nuova, zooals zij in de wandeling heet, eigenlijk de kerk van S. Maria in Vallicella, ligt de beroemde kardinaal Baronius begraven, en in de bibliotheek, die aan die kerk heeft toebehoord, werden de handschriften bewaard van ettelijke onuitgegeven geschriften van den kardinaal. Nu weten wij dat Baronius met de geestelijken, die in zijn tijd aan het hoofd der katholieke kerk in Nederland stonden, betrekking en briefwisseling onderhield. Zoo wendde zich b. v. de Vikaris Apostoliek Sasbout Vosmeer tot hem, toen hij hoopte uit te werken dat de moordenaar van den Prins onder de Beati der kerk zou worden opgenomen. Licht mogelijk derhalve, dat de Delvenaar ook aan hem zijn verhaal van de terechtstelling had toegezonden, en dat dit na den dood van den kardinaal onder andere handschriften uit zijn boekerij in die der kerk was overgegaan.

Aanvankelijk durfde ik dan ook vermoeden, dat het handschrift, waarvan ik een kopie had gekregen, het echte stuk zou zijn, dat de Delvenaar indertijd naar Rome had gezonden en waarnaar de Italiaansche vertaling gemaakt was. Wel was er in mijn kopie een hiaat van een of twee regels, doch dat kon een fout zijn van den man, die haar, overigens met zorg, voor mij had afgeschreven. Doch toen ik op die overgeslagen regels, weer door vriendelijke tusschenkomst van den heer Du Rieu, den bibliothecaris opmerkzaam had gemaakt, ontving ik de verzekering, dat de hiaat ook in het handschrift te Rome voorkwam en dat mijn kopie volkomen betrouwbaar was. Daaruit bleek mij, dat de Vallicelliana dus insgelijks slechts een afschrift van het oorspronkelijke bezit, en dat niet daarnaar de Italiaansche vertaling gemaakt kan zijn. Immers die vertaling is vrij van den hiaat.

Ik kende, toen ik mijn Gidsartikel schreef, de Italiaansche vertaling nog slechts bij den titel; in geen onzer bibliotheken was een exemplaar er van voorhanden. Maar sedert is de Koninklijke Bibliotheek er een rijk geworden. Dit is echter slechts een nadruk. De volledige titel, die dit mede aanduidt, luidt aldus: Avviso dell' aspra et crvdel morte data a Baldassarre Borgognone in Delfi d'Hollandia & la sua constantia. Per hauer ammazato il Principe de Orange inimico della Santa Fede Cattolica. Stampata in Roma, Et ristampata in Bologna, Per Alessandro Benacci. Con Licenza de' Superiori. 1584. Het is in 12° formaat en niet gepagineerd. Het komt, wat den tekst aangaat, het meest met de Parijsche en de Keulsche overzetting overeen, doch is, zooals ik wel voorzien had, van beide onafhankelijk en rechtstreeks uit het Latijn overgebracht. Er ontbreken zoowel in het Italiaansch als in het Latijn een paar rhetorische uitroepen (een aan het begin en een in het midden van het verhaal, tusschen de beschrijving der tortuur en de beschrijving der terechtstelling in) die in de beide Fransche vertalingen gelijkelijk, doch in verschillende bewoording, voorkomen; waaruit wij wel moeten afleiden, daar wij zagen dat die vertalingen geheel onafhankelijk van elkander ontstaan zijn, dat in de Latijnsche kopieën, die te Parijs en te Douai ontvangen werden, die overbodige toevoegsels reeds waren ingelascht. Op deze uitzondering na schijnen echter alle vertalingen denzelfden Latijnschen tekst, dien ik afdruk, te volgen.

Wie de schrijver van het oorspronkelijke Latijn mag wezen, blijft nog altijd onzeker. Ik had in mijn Gidsartikel onder andere Delftsche katholieken ook op Sasbout Vosmeer, den vereerder bij uitnemendheid van Balthasar Gerards, gewezen, en waarschijnlijk gemaakt dat die tijdens den moord zich meestal te Delft ophield. Dit laatste is sedert van waarschijnlijk zeker geworden. Ik vond namelijk in de Annales van Dusseldorp, waarvan ik eerlang een breed uittreksel zal uitgeven, dat de schrijver het van Vosmeer zelven had, dat

deze kort voor den moord een jongman van verdacht uiterlijk uit een herberg nabij de Nieuwe Kerk had zien komen, dien hij aanvankelijk voor een ketterschen spion hield maar in wien hij later, toen hij het afgehouwen en tentoongestelde hoofd van den moordenaar aanschouwde, Balthasar herkende. Hieruit volgt echter dat hij de terechtstelling niet zelf had bijgewoond, want anders zou hij hem natuurlijk bij die gelegenheid reeds herkend hebben. En wat Dusseldorp er bijvoegt, dat Vosmeer den jongman uit de herberg zag komen «iter facturus», toen hij op reis ging, geeft ons, geloof ik, te kennen, dat hij toevallig op den dag van den moord en tot na de terechtstelling van den moordenaar uit de stad is geweest. Buitendien maakt Dusseldorp van het katholieke verhaal geen gewag en geen gebruik, hetgeen hij wel niet verzuimd zou hebben, indien het een zoo geacht vriend van hem tot schrijver had gehad.

Het was bekend dat het tentoongestelde hoofd van de schandpaal gestolen en vervolgens in het bezit van Vosmeer geraakt is. Hiervan zou Dusseldorp, als hij het geraden had geacht, ons meer hebben kunnen verhalen. «Unde (van welken schandpaal, schrijft hij namelijk) postmodum multo periculo sublatum est a   , qui illud   custodiendum tradidit.» Hij wist dus, maar vond beter te verzwijgen, wat ook wij van elders te weten zijn gekomen, wie het hoofd te bewaren heeft gehad, en bovendien, hetgeen ons onbekend is gebleven, wie de moedige daad had bedreven van het vereerde hoofd aan de schande der tentoonstelling te ontrukken. Wij hadden gaarne ook dit van hem vernomen. Dat Vosmeer voor de bewaring uitmuntend gezorgd heeft en dat na zijn dood het hoofd nog jaren lang te Keulen bewaard is gebleven, was ons mede reeds bekend. Maar toevallig heb ik niet lang geleden nog een kleine bijzonderheid dienaangaande ontdekt, die ik hier even wil meedeelen. Onder de kostbaarheden uit Vosmeer's nalatenschap, door zijn broeder en erfgenaam Tilman aan het door den overledene steeds bij voorkeur begunstigde

Seminarie of Collegium Willebrordi et Bonifacii te Keulen, in Maart 1615, afgestaan, behoorden twee kisten met reliquiën uit Holland en Friesland, « quarum una, (aldus lezen wij in het excerpt bij Dodt, Archief, III blz. 428) quae non erat tincta colore, continebat caput B. Ba.» — Beati Balthasari, vul ik met vertrouwen aan; en zoo weten wij nu meteen, waar te Keulen het hoofd na 1615 berust heeft, in het Seminarie namelijk, waar jeugdige geestelijken voor den dienst in de Nederlanden werden opgekweekt.

Dezelfde Dusseldorp beschrijft ons aldus het uiterlijk van den moordenaar: « Fuit homo staturae modicae, facie curta et oculis praegrandibus, nigris crinibus et barba. » Le Petit, die hem bij zijn terechtstelling, na de pijniging zag, getuigt dat hij was: « petit de stature, avec les cheveux, la barbe et tous les poils de son corps rasez. » Doch wat ik niet had opgemerkt, voordat de Heer Mr. W. B. S. Boeles, vicepresident van het Gerechtshof te Leeuwarden, de goedheid had er mij opmerkzaam op te maken, er bestaat bovendien een portret van hem, en wel in het Opus Chronographicum van Beyerlinck (Antw. 1611, in folio) II p. 115. Het stelt hem voor met knevel en baard, de haren onder een breedgeranden hoed verborgen, en geeft Louise de Coligny gelijk, die toen zij hem bij haar gemaal ontmoette, vroeg wie hij was en opmerkte « qu'il avoit mauvaise contenance »; hij heeft inderdaad een sinister uitzicht, en zijn oogen zijn, zooals Dusseldorp zegt, bovenmatig groot. Evenwel, of het portret meer is dan een phantasie, wie zal het zeggen? Wie zal ook beslissen of het gevolgd is naar een geteekend portret, dat later in het bezit is geweest van David Flud van Giffen, den Dordrechtschen predikant, als verzamelaar van zeldzaamheden en curiosa bekend. Van het bestaan van dit laatste verwittigt ons Houbraken (in zijn Schouburgh der Nederl. Kunstschilders, I, blz. 122), die den predikant persoonlijk gekend en zelfs zijn portret geschilderd heeft. Het was volgens hem, of althans volgens

de traditie die hij volgt, het werk van den Delftschen schilder Christiaan Jansz. van Biezelingen, denzelfden die volgens Bleyswijck, Beschr. v. Delft, blz. 844, een schets van het lijk van Prins Willem had genomen, waarnaar hij later zijn bekende schilderij vervaardigde. Bleyswijck schijnt echter niet te weten, hetgeen nu alleen op het zeggen van Houbraken berust, dat de schilder gelegenheid had gevonden om ook den moordenaar in de gevangenis af te beelden. Waar die teekening of schilderij uit het kabinet van Van Giffen gebleven mag zijn, wisten mij de deskundigen die ik raadpleegde niet te zeggen. Veel verliezen wij er ook niet aan; aan Dusseldorps beschrijving van het uiterlijk van den moordenaar hebben wij, naar mij dunkt, meer dan genoeg.

R. FRUIN.

Principis Auriaci Wilhelmi Nassouij caedis et fortissimi Iuvenis Balthasaris Burgundi cruciatuum, quibus ob eandem Delphis Hollandiae affectus fuit, vera narratio.

Balthasar Gerardi, matre Bisuntina Burgundus, aetatis ut apparebat circiter 28 annorum iuvenis, eruditione iusta ac facundia insuper et rerum agendarum dexteritate insignis, Anno post Christum natum 1584, die X mensis Julii, sexquihora post meridiem, insigne facinus, quod dudum animo conceperat seque facturum devoverat, incunctanter aggressus est et feliciter perfecit. Hic igitur ante multos annos considerans perfidiam Wilhelmi a Nassou Principis Auriaci, Xristhiani orbis pestis exitialis, qui innumeras simul cum corporibus et fortunae bonis animas sub libertatis pretextu omni libertate et salute aeterna privavit, Christi et Sanctorum exemplo pro multorum et patriae nostrae libertate periculo se exponere statuit. Quamobrem multo tempore, annis nimirum sex cum dimidio, Dei voluntatem praestolatus et rei conditione examinata in hominem perfidum et Principis sui, cui rebellaverat, [1] sententia damnatum hanc exequi deliberavit. Opportunitatem itaque nactus occasione litterarum de morte Alansonii ad Nassouium deferendi, [2] postquam inter nobiles eius admissus est, die X Julii, hora et dimidia post meridiem, Principe ex mensa discedente in eum sclopum, tribus globulis onustum, emisit et sub mammilla sinistra ad latitudinem duorum digitorum vulnere infixo perfossum occidit, eoque in terram concidente aufugit, sed illico iuxta vrbis moenia captus, incredibili animi quiete usque ad ultimum vitae punctum perseveravit, et magna prudentia quibusvis ad interrogata respondit. Peten-

[1] Het handschrift heeft: qui rebellaverat. Zulke stellige verschrijvingen verbeter ik verder zonder ze te vermelden.

[2] Het hschr.: desterendi.

tibusque primum civitatis Rectoribus facti sui causam ac rationem, eam pulcherrimo ac expedito stylo firmisque rationibus nixam descripsit et demonstravit, seque Deo, Regi, et Populo Christiano egregiam operam navasse professus est, corpusque suum cruciandum sicut se presciuisse asserebat ita etiam submisit, Ego, inquiens, nunc quod meum erat perfeci, vos quod vestrum videbitur facite, nihil moror. Quare prima nocte subsequente quinquies crudeliter virgis caesus est, quem post flagella melle deliniverunt, et adductus est hyrcus ut cum melle laceram cutem scabra lingua detraheret, qui attingere eum noluit. Inde aliis diversis modis tortus ac in vanno manibus ad pedes ligatus, [1] quod iniussu Pretoris factum est, ne dormiret, variisque afflictionibus impeditus fuit. Deinde consequentibus diebus et noctibus aliis quos excogitare potuerunt modis tortus horribiliter, suspensus, centumquinquaginta librarum pondere ad maiorem pedis digitum alligato extensus, calceis ex crudo corio calceatus eisque oleo delinitis et ad maximum ignem, licet ex toto corporis ex flagellis lacerato vix consistere posset, positus nudus, flammis sub axillis adustus [2] et indusio aqua forti immerso accensoque indutus, adipe [3] urente profusus, acubusque et clavis inter digitorum ungulas et carnem profunde infixis miris modis constantia eius tentata et probata fuit. Ceterum cum ad omnia sua supplicia nullum commotionis aederet signum, capillis omnibus toto corpore ad cutem usque derasis veteri lotio fetente profusus vesteque aliena ex Xenodochio hominis videlicet morbidi — alii malefici putant — indutus est, quod putarent hoc modo incantationum vim, qua se ipsum tueri existimabant, labefactare. Sed cum his nihil proficerent eumque iterato interrogarent, quid ad tanta tormenta cogitaret, Bon Dieu, id est Bone Deus, patientia, [4] solum

---

[1] Het hschr.: ligatum, en iets verder: iniusso.
[2] Het hschr.: aductus.
[3] Het hschr.: adisse.
[4] Het hschr.: de patientia. Het Italiaansch: & patientia. Ik zou, op grond der Duitsche vertaling, geneigd zijn te lezen: Bon Dieu patience, id est enz.

respondit. Quaesitus quomodo ad tantas poenas et tormenta non moveretur, Bonorum, inquit, praeces hoc efficiunt. Consuli constantiam eius miranti, Constantiam, ait, in morte intueri licebit. Verum extra tempus torturae blande et libere cum omnibus locutus est, etiam tortoribus mirantibus et spectatoribus lachrimis inclinatis, quibusdam eum hominem esse refragantibus, nonnullis qui Christo et eius Evangelio non credunt eius virtuti invidentibus. Quibus perfidorum Iudeorum exemplo perquirentibus, a quo tempore animam suam Diabolo devovisset, summa cum modestia respondit, se cum Diabolo nullam omnino amicitiam aut commercium habere. Quomodo et alias cum proditoris, parricidae aut aliis similibus contumeliae nominibus appellaretur, se etiam defendit, nec raro demissis tantum oculis quasvis [1] iniurias dissimulavit. Judicibus tamen perbenigne respondit et, quod magis mirandum, de substentatione sibi in carcere prestita gratias egit et se vices redditurum spopondit. Quaerentibus, quas vices, Advocati, inquit, in Paradiso. Cum insuper de quo paradiso loqueretur inquirerent, Non novi, ait, praeter unicum. Ergo saepius auditus, frequentissime et variis modis tortus, cum nihil diceret quod illis arrideret, tandem XIII die prescripti mensis de morte imminente certior factus, [2] et sequenti die suam sententiam audiens, placide ac benigne, cum Sanctissimo Cipriano, dixit: Deo gratias. Igitur nullo non virtutis specimine exhibito, animo semper imperturbato, colore et oculis vividis, sed pedibus truncis, cute et pedum digitis ex adustione laxatis ac pendentibus, in theatrum processit, et palo seu cruci se ligare passus nihil a consueta constantia remisit aut ullum trepidationis signum ad tanta tormenta ostendit, quorum [3] memoria sola possit incutere horrorem. Nam ex solo eorum aspectu varii de spectato-

---

[1] Het hschr.: quam vis.

[2] Aldus het hschr. Waarschijnlijk is, achter factus, est in te voegen.

[3] Het hschr. laat hier eenige ruimte open. Er schijnt echter niets van belang te ontbreken.

ribus animi deliquium passi sunt. Sed sicut precedentes cruciatus et mortis sententiam magno immotoque animo susceperat, executionem quoque eorundem in totius civitatis conspectu invictus sustinuit suoque sanguine nostram patriam sacravit. Et [1] ad patibulum seu palum alligato, tortores super incudem sclopum, quo facinus perpetravit, ferreis malleis magno labore fregerunt, comminuere autem non potuerunt. Tum eum totum veluti in orationibus assertum thorace exuerunt, femoralia dissoluta ad pedes demiserunt, indusium circa pudenda colligaverunt, ac statim alter carnificum dextram eius apprehendens, eam inter candentes laminas seu artoptam, [2] quam alius tenebat, imposuit, compressam adussit, eius fumo et foetore totum forum replente, deinde retinaculo ferreo aestuante et ad hoc adaptato extremam [3] eiusdem brachii partem apprehendentes tum femur, demum tibias adusserunt vulneraveruntque, iuveni, ut dictum est, precibus intento — recitabat enim intelligibili voce septem Psalmos — nec colorem vultus mutante, manum pedemve aut humerum retrahente vel movente, nisi quantum ob ligaturam, [4] qua ad palum circa humeros ligatus erat, manu dextera erecta magna cum veneratione tertio se cruce signavit. Quando de palo solutus fuit, femoralia sua ipsemet pedibus excussit, ut scamnum,

---

[1] Misschien: Eo. Het Italiaansch schijnt echter Et gelezen te hebben.

[2] Het hschr. heeft: inter cadentes lamines scuarto patam. De Italiaansche vertaler slaat het laatste woord, waarmee hij denkelijk geen raad wist, over en zegt: „& gli la messe fra due piastre focate". De Parijsche vertaling heeft: „entre deux ardentes platines de fer faictes en forme de gaufrier". Hieruit ben ik tot mijne emendatie gekomen, die ik voor zeker houd. Artopta is volgens Facciolatus: „vas, in quo panis coquitur, nec quivis panis sed lautior et delicatior".

[3] Het hschr.: extremitatem.

[4] Ik vermoed dat hier twee woorden uitgevallen zullen zijn: nisi quod, quantum ob ligaturam potuit, qua etc. Maar de Italiaansche vertaler schijnt in zijn handschrift dit reeds niet gelezen te hebben; hij zegt: „ne mouendo mai mano, piede o spalle, se non che con la mano tronca che era legata al palo con grandissima ueneratione, quando fu sciolto, tre uolte si fece il segno della Croce". Alle overige vertalers toonen insgelijks, dat zij hier den zin van het Latijn niet begrepen hebben.

quod ad exenterandum eum paratum erat, [1] deinde admodum lente venter cultro per modum crucis apertus est, et, extractis intestinis et corde a carnificibus proiecto,[2] labia orationi assueta mouebantur et, quasi os et vocem tantum ad virtutem habuisset, nullum suspirium aedidit, et servato in vultu colore immobilem invictissimamque animam ad immortalem gloriosumque triumphum emisit, XIV die Julii, hora media ante meridiem. Caput preterea, a corpore amputatum, in hasta infixum moenibusque expositum, pulchrius nunc quam antea multis visitur. Corpus in quatuor partes divisum ad quatuor urbis portas in patibulis suspensum est.

Deo gratias.

Ex Mss. Bibliothecae Vallicellianae, sign. N. 22 c. 267—268.

---

[1] Hier is een hiaat, dien de Italiaansche vertaler in zijn handschrift nog niet vond. Hij zegt: „e da per se stesso scotendose le calze con gli arostiti piedi alzò quanto pote sponteneamente il piede per salirse al banco che era parato per suentrarlo, all hora primamente tagliatoli i genitali, dipoi pian piano" etc. Dienovereenkomstig zou ik den hiaat dus aanvullen: „pedibus excussit ultroque pedem quantum potuit sustulit, ut scamnum, quod ad exenterandum eum paratum erat, adscenderet. Et statim primo genitalia ei abscissa sunt, deinde" etc.

[2] Aldus het hschr.: proiecto, en zoo heeft ook de Italiaansche vertaler gelezen, die zegt: il cuore gittato via. Maar alle andere vertalers zeggen, dat het hart den moordenaar in het gezicht is geworpen, zooals ook het vonnis beval dat gedaan zou worden. Ik vermoed dus, dat in het naar Rome gezonden afschrift de woorden: in os eius voor proiecto waren uitgevallen.

DE ERKENNING VAN DEN NOORD-AMERIKAANSCHEN STAAT DOOR DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN,

DOOR

Dr. F. G. SLOTHOUWER.[1]

Zag Frankrijk, dat de verliezen, welke het gedurende den zevenjarigen oorlog had geleden, nauw kon verkroppen, met zekere voldoening de moeielijkheden, waarin Engeland met de Amerikaansche koloniën werd gewikkeld, het wachtte zich wel openlijk te haren voordeele op te treden, voordat een beslissende gebeurtenis had plaats gegrepen, die dezen stap kon rechtvaardigen. Toen nu in 1777 het Engelsche leger onder Burgoyne genoodzaakt was om zich bij Saratoga aan den Amerikaan Gates over te geven, schenen de koloniën voor Engeland verloren; en het hof van Versailles, dat maar al te zeer bereid was om haar als een onafhankelijken staat te begroeten, sloot reeds den 4en Februari 1778 met haar een verdrag van vriendschap en koophandel. Wel verklaarde het, toen het van dien stap aan het hof van Engeland kennis gaf, met dezen staat in vrede te willen blijven, doch niet anders dan met leede oogen konden de Engelschen deze handeling aanzien, die aan hunne koloniën het karakter gaf van een zelfstandigen staat. En

[1] Dit is tot mijn groot verdriet, en buiten twijfel tot verdriet van den lezer insgelijks, het laatste opstel, dat ik van Dr. Frederik Slothouwer, mijn waarden en waardigen vriend en trouwen medewerker in dit Tijdschrift mag uitgeven. Het lag bijna voltooid, toen hij te Leeuwarden den 26n Februari 1892 na een korte ongesteldheid zonder lijden kalm ontsliep, en wat er nog aan ontbrak was uit zijn aanteekeningen gemakkelijk er aan toe te voegen. Zijn jongere broeder, Dr. G. Slothouwer, heeft die weemoedige taak op zich genomen en gelukkig volbracht. Wij zijn er hem erkentelijk voor. R. F.

al duurde het ook nog eenigen tijd, voordat de openlijke oorlog uitbarstte, een vijandelijke verhouding was het noodzakelijk gevolg, waaruit voor ons groote moeielijkheden voortsproten. Het gold het verdrag van neutraliteit, in 1674 met Engeland gesloten. Terwijl Frankrijk wenschte, dat wij ons geheel daaraan zouden houden, deed Engeland den eisch hooren, dat de Staten-Generaal nimmer aan hun onderdanen convoy zouden toestaan voor het vervoer van scheepsbehoeften, ofschoon deze volgens dat verdrag niet onder contrabande waren begrepen. Engeland toch was bevreesd, dat, wanneer scheepstimmerhout en masten onder geleide werden vervoerd, dit vooral ten goede zou komen aan Frankrijk voor het bouwen eener vloot. Groote verdeeldheid veroorzaakte dit in ons land, te meer toen Frankrijk een nieuw handelsreglement dreigde uit te vaardigen, dat den invoer onzer waren zeer zou bemoeielijken. Heerschte aan de eene zijde vrees van hierdoor inderdaad te worden getroffen, aan den anderen kant was men beangst den toorn van Engeland op te wekken en met dezen staat in oorlog te geraken. Was men eerst nog in de Staten van Holland evenals in de Staten-Generaal van oordeel, dat men het verleenen van convoy moest opschorten, de groote voordeelen, welke bij het uitvaardigen van het nieuwe reglement aan Amsterdam en Haarlem ten deel vielen, omdat zij zich daartegen hadden gekant, misten ook op vele andere steden hun invloed niet. Wel gaf Zijne Hoogheid den raad om, daar H. H. Mog. zich door geen enkel tractaat gebonden achten om alle takken van handel te beschermen, en niemand dus ook het recht had te vorderen, dat dit aan alle schepen zonder onderscheid werd verleend zonder vooraf na te gaan, of daartoe wel het juiste tijdstip was aangekomen, om bij het nemen van een besluit op het begeleiden van houtschepen bovenal te letten op den toestand, waarin zich het gemeenebest zoowel te land als te water bevond, wilde men zich niet aan de grootste gevaren blootstellen. Doch met meerderheid van stemmen werd door de Staten van Holland besloten onbepaald convoy te verleenen

aan alle schepen, die geen contrabande inhielden, hoewel de Ridderschap, één van gevoelen met Zijne Hoogheid, verklaarde niet verantwoordelijk te willen zijn voor de gevolgen, die uit het ontijdig verleenen van dergelijke convoyen konden voortspruiten. Een voorstel in dien geest werd door Hollands afgevaardigden bij de Staten-Generaal ingediend, doch vóórdat nog een besluit was gevallen, had het hof van Versailles het in het nieuwe reglement aangekondigde toltarief uitgevaardigd, van welks voor onzen handel drukkende bepalingen alleen de kooplieden van Amsterdam en Haarlem waren vrijgesteld. De admiraliteitscolleges, om advies gevraagd, rieden aan een middelweg te bewandelen. Zij waren van oordeel, dat billijkerwijs convoy moest worden verleend aan de schepen die, vóór den aanvang der oneenigheden met hout beladen en naar Frankrijk bestemd, Texel waren binnengevallen, doch dat men met het toestaan van verdere convoyen zou wachten, totdat daaromtrent besluiten konden worden genomen, die geheel in overeenstemming waren met de waardigheid van een onafhankelijken staat. Des ondanks bleef Holland bij zijn vroeger besluit volharden en wendde ook ter Staten Generaal pogingen aan om het tot een Generaliteits-besluit te maken. Daartoe richtte het brieven aan de Staten der respectieve gewesten. Bij deze vond het evenwel weinig bijval. Over het algemeen was men afkeerig Holland hierin ter wille te zijn, zoolang het zich zoo weinig aan de verdediging der landgrenzen liet gelegen liggen en omdat men ook eerst ter zee in beteren staat van tegenweer wilde zijn. Ternauwernood hadden de Staten van Holland bemerkt, hoe in de andere gewesten de gezindheid was, of de steden Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Rotterdam en Schiedam stelden voor middelen te beramen om ze te nopen in de bepaalde convoyen toe te stemmen. Tot een dergelijk besluit waren evenwel de overige leden van Hollands statenvergadering niet te bewegen, zoodat het scheen, alsof hiermede de zaak ten einde zou loopen; doch daartegen waakte Frankrijk. Dit toch stelde de vijf steden van het toltarief vrij en Holland, vreezende, dat

hieruit nieuwe onaangenaamheden waren te duchten, toonde zich tot toenadering bereid. Het verklaarde zich genegen om aan het verlangen der gewesten in zoo verre te voldoen, als eenigszins met de belangen van dit gewest zelf bestaanbaar zou zijn. Onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat onbepaalde convoyen zouden worden verleend, die nog vóór het einde van het loopende jaar uitgerust moesten worden, was het bereid tot de versterking der landmacht zijn toestemming te geven. Doch deze krachtige clausule voegde het er aan toe, dat iedere weigering of elk uitstel zou worden opgevat als een daad van de zijde der bondgenooten, waardoor het zich gerechtigd zou achten tot zoodanige besluiten over te gaan, die de inhouding of inkorting van zijn aandeel in de lasten der Unie terstond en onvermijdelijk tot onderwerp zouden hebben. Niettemin lieten zich de andere gewesten niet zoo spoedig door Hollands dreigenden toon het spoor bijster maken, want hoezeer het ook aandrong op spoedige beslissing, deze volhardden bij hetgeen vroeger door hen was besloten.

Middelerwijl waren de vijandelijkheden tusschen Frankrijk en Engeland voortgezet, die in Juli 1779 leidden tot een oorlogsverklaring van de zijde van Frankrijk. Weinigen tijd later werd dit voorbeeld door Spanje gevolgd, deels omdat het gedrongen werd door het Bourbonsche familieverdrag, deels omdat het hoopte deze gelegenheid te kunnen aangrijpen tot herovering van Gibraltar en Minorca. Grooter nog werden hierdoor onze moeielijkheden. De Engelsche gezant Yorke toch liet terstond den eisch hooren, dat wij overeenkomstig het tractaat van 1678 hulptroepen zouden zenden. Doch in geen der gewesten verklaarde men zich daartoe zoo voetstoots bereid, zoodat Yorke, die in Juli zijn vertoog had ingeleverd, dit in November herhaalde, doch ook toen bleef de beantwoording wederom achterwege.

Een zaak, die in dezen tijd veel opzien baarde, was het binnenloopen van Paul Jones in de haven van Texel. Als Amerikaansch gezagvoerder aan het hoofd van vier schepen geplaatst, had hij zich van twee Engelsche oorlogschepen meester gemaakt en, door

storm beloopen en zwaar gehavend, een schuilplaats in die haven gezocht. Nieuwe moeielijkheden verschafte dit aan ons. Terwijl toch de Engelsche gezant Yorke eischte, dat op beide schepen beslag zou worden gelegd en deze met de manschap aan Engeland zou worden overgeleverd, meenden de Staten-Generaal dit niet te moeten toestaan. Weigerden zij dit uit vrees de Amerikanen te krenken, die, vooral nu zij door Frankrijk en Spanje werden gesteund, een macht waren geworden, waarmede te rekenen viel, als voorwendsel gebruikten zij een plakkaat van den 3den November 1756, dat aan vreemde schepen toestond om, wilden zij zich tegen storm of onweer beveiligen, met hunnen buit in een onzer havens binnen te loopen. Zonder evenwel iets te ontschepen of te vervreemden, moesten zij ook weder zee kiezen, zooals zij waren binnengeloopen, zoodat men er zich hier te lande geenszins mede inliet, of de buit al of niet op een wettige wijze was gegemaakt. En dat dit plakkaat slechts een voorwendsel was, blijkt daaruit, dat men oogluikend toestond, dat Paul Jones zich te Amsterdam en in 's-Gravenhage vertoonde. Mochten ook de Staten-Generaal, toen hij op de reede van Texel wat al te lang vertoefde, ter wille van Engeland de zaak wat straffer aanbinden en hem trachten te nopen spoediger zee te kiezen, de lastbrief, dien hij van den koning van Frankrijk ontving, maakte hem behoedzaam. Bovendien was deze straffere toon geenszins in overeenstemming met de inzichten van de groote steden, vooral niet van Amsterdam en Rotterdam. Voordat evenwel tot daden werd overgegaan, had Paul Jones zee gekozen.

Denzelfden dag, waarop deze de haven van Texel verliet, zeilde ook uit een convooy onder den schout-bij-nacht, graaf van Bylandt, begeleidende eenige koopvaardijschepen, die, beladen met hennep en ijzer, naar Frankrijk waren bestemd. Geene vaartuigen, met scheepstimmerhout en masten bevracht, voerde hij onder zijn geleide. Het geschiedde overeenkomstig een besluit, met meerderheid van stemmen ter Staten-Generaal genomen, ondanks het protest van de voornaamste steden in Holland. Reeds een paar dagen later, nog eer hij

de Engelsche kust in het gezicht had, ontmoette Van Bijlandt een Engelsch eskader onder bevel van den commodore Fielding. Deze meenende, dat zich onder de koopvaardijschepen ook die bevonden, welke hout inhadden en welke men in Engeland had vernomen, dat op de reede van Texel zeilree lagen, eischte, dat hem een onderzoek zou worden toegestaan. Van Bijlandt was daartoe niet genegen, verklaarde geene schepen met contrabande onder convoy te hebben en zelfs die te hebben geweigerd, die, met scheepstimmerhout beladen, van en naar Frankrijk waren bestemd. Al was nu hennep en ijzer, evenmin als zwaar hout contrabande, toch behoorden ze tot die goederen, die voor den scheepsbouw noodig waren; en daarom had Engeland er reeds meermalen bij ons op aangedrongen ze niet naar de vijandelijke havens te vervoeren. Om nu dezen handel, die groote voordeelen afwierp, niet geheel te niet te doen gaan en toch aan Engeland eenige inschikkelijkheid te betoonen, had men tusschen deze goederen onderscheid gemaakt, en terwijl het convoy voor scheepstimmerhout was geweigerd, het voor hennep en ijzer toegestaan. Fielding, na Bijlandt's verklaring vermoedende, dat met deze waren de koopvaardijschepen waren bevracht, gaf te kennen, dat, zoo men hem kon verzekeren, dat de schepen geen goederen aan boord hadden, waarvan scheepsmaterieel, inzonderheid touwwerk, kon worden vervaardigd, hij van het onderzoek zou afzien, doch anders in uitdrukkelijken last had om het te doen. Van Bijlandt volhardde evenwel bij zijn weigering. Voordat Fielding met geweld uitvoering aan zijn plan kon geven, viel de nacht in en van dezen maakten vele koopvaardijschepen gebruik, om, nadat zij hunne vuren hadden uitgedaan, naar de Fransche havens te ontsnappen. Toen inderdaad het onderzoek zou plaats hebben, ontstond een kleine schermutseling, doch Van Bijlandt, ziende dat hij voor de overmacht zou moeten bukken, staakte al spoedig den strijd, waarna de koopvaardijschepen, nog slechts negen in getal, naar de Engelsche havens werden opgebracht en eenigen tijd later met de waren, die zij inhadden, werden verbeurdverklaard. Groote ont-

steltenis veroorzaakte dat hier te lande, en klachten hief men aan over de trouweloosheid der Engelschen. Was die inderdaad wel zoo groot? Was niet veel eerder de schuld van dit ongeval bij ons zelve, wier voorliefde voor Frankrijk en zucht naar winst groote gevaren deed trotseeren, zonder dat we voldoende voor onze verdediging waren voorbereid? Was het wel van Engeland te vergen, dat het, terwijl wij draalden met de verdragen na te komen door het zenden van hulptroepen, ons ongehinderd toeliet om aan zijn vijanden de bouwstoffen te verschaffen voor het uitrusten eener vloot? Wel rieden de admiraliteiten om, zoo de schepen niet kosteloos werden ontslagen en geen voldoening aan Hunne Hoogmogenden werd gegeven voor het schenden der vlag, alle inschikkelijkheid te laten varen en zich slechts te houden aan het verdrag van 1674, doch wat mocht dit baten bij gemis aan het voldoende aantal oorlogschepen? In Engeland maakte dan ook die verklaring door onzen gezant Van Welderen in dien geest gedaan, geen indruk. Het wilde van geen teruggave der schepen noch van eenige voldoening hooren en liet daarentegen door den gezant Yorke den Staten-Generaal aanzeggen, dat, indien binnen drie weken geen besluit was genomen tot het verleenen van hulpbenden, alle verdragen, die het met ons had, als niet meer bestaande zouden worden beschouwd en wij zouden worden behandeld op den voet van andere onzijdige mogendheden. Tot het verleenen van hulpbenden was men ter Staten-Generaal evenwel niet bereid, waarna Engeland aan zijn bedreiging gevolg gaf en alle tractaten met ons opschortte, hetgeen door ons beantwoord werd met het verleenen van convoy aan alle goederen zonder onderscheid, die geen contrabande waren. Hield Engeland aldus op onze bondgenoot te zijn, aan geen staat was dit welgevalliger dan aan Frankrijk. Terstond hief het de belemmerende bepalingen op, waarmede het onzen handel ten vorigen jare had getroffen, en beval teruggave der gelden, die krachtens die bepalingen door de bedienden der tollen waren geheven.

De onaangename bejegening, waaraan de koopvaardijschepen,

zoowel die van ons als van andere onzijdige volken, van den kant van Engeland waren blootgesteld, bewoog Catharina II met de Noordsche staten, Zweden en Denemarken en met Pruisen het verbond van gewapende onzijdigheid aan te gaan. Ook liet zij den 3en April 1780 door haren buitengewonen gezant, prins Von Galitzin, ons verzoeken in dat verbond toe te treden. Daar wij meenden, dat hierdoor aan de brutale wijze, waarop de Engelschen onze schepen doorzochten, perk zou worden gesteld en onze handel zou gaan herleven, werd deze uitnoodiging door ons met ingenomenheid begroet. Reeds den 24en dier maand werd met eenparigheid van stemmen op voorstel van Holland ter Staten-Generaal besloten, dat zij volkomen instemden met de bekende vijf punten dier uitnoodiging en genegen waren met de Czarin en de andere onzijdige mogendheden in onderhandeling te treden over de maatregelen, die met inachtneming eener stipte onzijdigheid zouden kunnen dienen tot handhaving der vrijheid van handel en zeevaart. Tot buitengewone gezanten werden daartoe benoemd Van Heeckeren van Brandzenburg en Van Wassenaar van Karrenburg. Nog voordat zij vertrokken, was men evenwel tot het inzicht gekomen, aan welke groote gevaren men onze koloniën in de Oost- en West-Indiën zou blootstellen. Zeer terecht begreep men, dat Engeland ons toetreden met leede oogen zou aanzien. Strekte zich nu het verbond niet uit over de koloniën, dan vreesde men, dat Engeland zich op deze zou werpen en ze zou trachten te bemachtigen, zonder dat wij in staat zouden zijn om ze te beschermen. Daarom wilden sommigen voor alle bezittingen zoo binnen als buiten Europa een acte van garantie als voorwaarde gesteld hebben, waartegen anderen zich verzetten uit vrees, dat daardoor vertraging zou worden veroorzaakt. Reeds deze strijd bracht te weeg, dat de gezanten veel later vertrokken, dan oorspronkelijk het plan was, en, toen dit eindelijk geschiedde, hadden zij in uitdrukkelijken last om op garantie aan te dringen.

In de maand Augustus te Petersburg aangekomen, deelden zij

hunne lastgeving aan graaf Panin mede, doch deze wilde van de garantie niets hooren. Hij wees hun er op, dat voldoende waarborg lag opgesloten in het achtste artikel van het pas met Denemarken gesloten verdrag. Zoo een der twee mogendheden of beide te zamen, zoo luidde dit artikel, ter wille van deze verbintenis of om eenige reden, daarop betrekking hebbende, werd aangevallen of gehoond, dan zouden de twee mogendheden gemeene zaak maken om zich onderling te verdedigen en om eenstemmig te werk te gaan, ten einde zich een volkomen voldoening te verschaffen zoowel voor den hoon, haar vlaggen aangedaan, als voor de schade, welke hare onderdanen hadden geleden. Onze gezanten waren hiermede nog geenszins tevreden gesteld en drongen er op aan, dat aan deze bepaling in een geheim artikel eenige uitbreiding zou worden gegeven en de woorden «bezittingen in en buiten Europa» zouden worden ingelascht. Doch Panin gaf te kennen, dat dit niet kon geschieden, daar het verdrag met de mogendheden, die daarover geen zwarigheden hadden gemaakt, reeds gesloten was. Het kon niet duidelijker worden uitgedrukt, dan in het verdrag was gezegd. Ook verzekerde hij, dat het van zelf sprak, dat, waar ook de beleediging mocht geschieden, de onderlinge verdediging zou plaats hebben en het verdrag zijn toepassing zou vinden. Toonde zich de Russische minister in deze zaak onwrikbaar, in een ander opzicht was hij toeschietelijker. Hij verklaarde toch, dat, zoodra door ons was besloten tot de Gewapende Onzijdigheid toe te treden en daarvan was kennis gegeven aan de oorlogvoerende mogendheden, wij van dien dag af daarvan reeds genot zouden hebben, zoo er tusschen dat tijdstip en het sluiten van het verdrag iets mocht voorvallen. Genoeg zoude het zijn, dat de gezanten bij het teekenen van het verdrag konden verzekeren, dat de oorlogvoerende mogendheden met de toetreding waren in kennis gesteld en afschriften van die kennisgevingen door hen konden worden overgelegd. Dit resultaat hunner onderhandelingen deelden zij in een brief van den 14en September den Staten-Generaal mede, tevens tot spoedige behan-

deling van zaken aansporende, daar de Engelsche gezant aan het Russische hof alle pogingen aanwendde om ons buiten het verbond te houden. Het oordeel van de Staten der respectieve gewesten was evenwel niet gelijkluidend. Terwijl toch die van Holland, Friesland, Groningen en Overijsel tot toetreding adviseerden, verklaarden die van Gelderland, Utrecht en Zeeland zich er tegen. Ook de Ridderschap van Holland gevoelde zich bezwaard. Onze Republiek, beweerden zij, verkeerde met hare koloniën in een geheel anderen toestand dan Denemarken en Zweden, die dergelijke bezittingen niet hadden. Was dus voor deze rijken het verbond voldoende, geenszins was dit het geval met onzen staat, zoolang daarin niet uitdrukkelijk ook de bescherming onzer koloniën was gewaarborgd. Opmerkelijk is nog het advies, dat de Staten van Groningen aan hun besluit toevoegden. Zij voorzagen, dat Engeland ons wegens toetreding tot het verbond den oorlog zou aandoen, doch om ons van de voordeelen daarvan verstoken te houden, andere voorwendsels zou te baat nemen, waardoor wij geheel van de gunstige gezindheid der bondgenooten zouden afhangen. Zij wilden daarom de gevolmachtigden gelast zien om na de toetreding alle gepaste middelen aan te wenden, ten einde dienaangaande zekerheid te erlangen. De beslissing viel ter Staten-Generaal den 20en November, toen met vier tegen drie stemmen tot toetreding werd besloten. Gelderland en Utrecht legden zich bij dat besluit neer, doch Zeeland rekende zich verplicht daartegen een verklaring in te dienen. Terstond werd hiervan aan de oorlogvoerende mogendheden mededeeling gedaan, hetgeen door Frankrijk en Spanje met een betuiging hunner tevredenheid werd beantwoord, doch Engeland, dat niet kon en mocht dulden, dat onze kooplieden, beschermd door het verbond der gewapende onzijdigheid, alle waren, welke volgens het recht der volken niet onder contrabande waren begrepen, naar de Fransche en Spaansche havens voerden, had reeds, voordat deze mededeeling te zijner kennisse was gekomen, een voorwendsel tot oorlogsverklaring gevonden. Dit lag geheel buiten het verbond

en, al teekenden onze gezanten het nu ook den 24sten December te Petersburg, de voordeelen daarvan waren voor ons verloren.

Bekend is het, dat den 10en September een Amerikaansch fregat, aan boord hebbende Henry Laurens, gewezen voorzitter van het Congres, op de hoogte van New-Foundland werd overvallen door een Engelsch fregat. Als Minister-plenipotentiaris naar Holland gezonden om daar een geldleening te openen, was hij tevens belast met de overbrenging van het ontwerp-tractaat, dat door den Amsterdamschen koopman Jan de Neufville en den Amerikaanschen commissaris William Lee volgens de instructiën van den oudsten pensionaris van Amsterdam, Van Berckel, ten dienste van den koophandel was opgesteld. Nog tijdig had hij zich van dit en eenige andere papieren trachten te ontdoen door ze in zee te werpen, doch daar het lood, dat aan een doos, waarin de papieren zich bevonden, was gehangen, te licht was, werden zij opgevischt en naar Londen gebracht, waar Laurens op bevel des Konings onder verdenking van hoogverraad in den Tower werd gevangen gezet. De papieren werden vervolgens opgezonden naar 's-Gravenhage en door den Engelschen gezant Yorke overhandigd aan Willem V, die er mededeeling van deed in de Staten van Holland, tevens verklarende nooit iets van de zaak te hebben vernomen. De burgemeesters van Amsterdam, door de Staten om inlichtingen gevraagd, ontkenden de zaak geenszins; zij betuigden, dat hunne voorgangers den oudsten pensionaris hadden gelast om den Amerikaanschen commissaris, toen in 1778 door dezen eenige aanbiedingen waren gedaan, te verklaren, dat, indien bij de onderhandelingen, die toen tusschen Engeland en Amerika waren aangevangen, geene voorwaarden ten nadeele van onzen handel werden bedongen, zij van hun kant, zoodra de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten door Engeland erkend zou zijn, alles zouden aanwenden om een handelstractaat, zooals het mocht worden ontworpen, ingang te doen vinden. Ofschoon nu de onderhandelingen van Engeland met de opstandelingen niet tot een vrede hadden geleid, was toch een tractaat

opgemaakt, dat ter goedkeuring aan de Staten-Generaal zou worden aangeboden, zoodra de onafhankelijkheidsverklaring had plaats gehad. Was Amsterdams streven hiermede slechts om tijdig zoo gunstig mogelijke handelsbetrekkingen met Amerika aan te knoopen, van zekere onvoorzichtigheid viel het niet vrij te pleiten. Het beging toch een daad, die eigenlijk tot de bevoegdheid der Staten-Generaal behoorde, aan wie alleen het recht toekwam om verdragen te sluiten. Wel was dit slechts een ontwerp en hing de goed- en afkeuring nog altijd af van de Staten-Generaal, maar bij den grooten invloed, dien Amsterdam steeds bezat, was het haast niet denkbaar, dat tegen haar wenschen zou worden ingegaan. Vandaar dat het door Engeland zeer euvel werd opgenomen, te meer nog omdat, hoewel de onafhankelijkheidsverklaring tot voorwaarde was gesteld, daarin juist de voor dien staat grievende veronderstelling lag opgesloten, dat het vroeg of laat tot die erkenning zou moeten komen, waarvan het toen nog niets wilde hooren. Als een geschikt middel werd het aangegrepen om ons den oorlog te verklaren, zonder daartoe zelf gewikkeld te worden in een strijd met de leden van het gewapende-neutraliteitsverbond. Hooge eischen stelde de gezant. Niet alleen vorderde hij den 10en November van de Staten-Generaal, dat zij uitdrukkelijk hunne afkeuring over een zoo onregelmatig gedrag zouden uitspreken en een spoedige voldoening zouden verschaffen, geëvenaard aan de beleediging, maar ook, dat Van Berckel en zijn medeplichtigen in het openbaar zouden worden gestraft, als verstoorders van de algemeene rust en als schenders van het recht der volken. De straffe toon, door den Engelschen gezant aangeslagen, miste zijn uitwerking niet. Reeds den 23sten November besloten de Staten van Holland, ondanks het protest van Amsterdam, af te keuren al hetgeen door de burgemeesters dier stad in deze zaak was verricht. Wel werd ook ter Staten-Generaal, toen dit door Hollands afgevaardigden werd ter sprake gebracht, vier dagen later een besluit in dien geest genomen, doch daarmede toonde Yorke zich nog geenszins voldaan.

Den 12en December diende hij een tweede memorie in, die op een niet minder hoogen toon was gesteld dan de vorige. « De Koning », zoo sprak hij, « heeft zich nooit verbeeld, dat Uw Hoog Mogenden een verbond met zijne weerspannige onderdanen zouden goedkeuren. Dit zoude een aanval, een volstrekte oorlogsverklaring van Uw Hoog Mogenden zijn. Maar de beleediging is geschied door den magistraat van een stad, die een aanzienlijk deel uitmaakt van den staat, en het is de taak van den souverein om de beleediging te straffen en te herstellen. Zijne Majesteit heeft door de klachten, daarover door zijn gezant gedaan, die straf en dat herstel in handen van Uw Hoog Mogenden gesteld; en het zou niet dan in den uitersten nood zijn, dat is, in geval van rechtsweigering van den kant van Uw Hoog Mogenden of van stilzwijgen, dat als een weigering moet worden aangezien, dat de Koning zich zelf daarmede zal belasten. » Dat het hem te doen was om een rede tot oorlogsverklaring te hebben, blijkt mijns inziens nog hieruit, dat, terwijl Yorke, die zoovele jaren achtereen Engeland bij ons had vertegenwoordigd, ontwijfelbaar wist, dat onze staatsvorm niet toeliet, dat zoo spoedig een besluit kon worden genomen, hij zich toch reeds drie dagen na de inlevering dezer memorie bij De Quarles vervoegde, die toen van wege Holland voorzitter der Staten-Generaal was, en op een antwoord aandrong. Bij verder uitstel, dreigde hij, zou hij een postbode naar zijn hof zenden. De Quarles bracht hem het onbillijke van dien eisch onder het oog en deelde hem mede, dat de memorie naar de Staten der afzonderlijke gewesten was gezonden en daarop als naar gewoonte de antwoorden werden ingewacht. Voordat deze waren ingekomen, zou evenwel nog geruime tijd verloopen. Dat dit te lang zou duren, begrepen de Staten van Holland en tastten daarom den 21sten December door. Toen toch namen zij het besluit om alle papieren, die op deze zaak betrekking hadden, te zenden aan het Hof-Provinciaal, ten einde hun te dienen van advies, in hoeverre in die stukken iets gevonden werd, dat volgens de constitutio-

neele wetten en plakkaten dezer landen stof zou kunnen opleveren tot een crimineele rechtsvervolging tegen Burgemeesters van Amsterdam, die in 1778 tijdens het opmaken van het ontwerptractaat hadden geregeerd, en tegen haren oudsten pensionaris. Deze procedure zou, verklaarden zij tevens, in allen gevalle overeenkomstig de privilegiën des lands gevoerd moeten worden voor den hoofdschout en de schepenen van Amsterdam zelve, als zijnde de bevoegde rechters. En om de zaak te bespoedigen, verzochten zij het Hof om met achterstelling van alle andere zaken en met opoffering van de invallende vacantie zoo spoedig mogelijk hun advies op te stellen en in te leveren. Terstond werd van dit besluit mededeeling gedaan in de Staten-Generaal, die daarop den volgenden dag besloten om dit over te nemen en om den griffier Fagel te gelasten Yorke daarmede in kennis te stellen. Dit geschiedde ondanks het verzet van de afgevaardigden van Zeeland, die er op aandrongen de geschillen door onderhandelingen te vereffenen en den Engelschen gezant te antwoorden, dat de Staten-Generaal geen rechtsgebied in de provinciën hadden en dus ook niets konden doen dan het onderzoek ten opzichte van de personen, die in de briefwisseling en onderhandeling waren betrokken, over te laten aan die provincie onder wier souvereiniteit zij behoorden. Zoo veel waarde hechtten zij aan hun protest, dat Van Citters, die toen van wege Zeeland voorzitter der Staten-Generaal was, weigerde een voorstel overeenkomstig het besluit van de Staten van Holland in stemming te brengen. In dergelijk geval was het veelal de gewoonte, dat dan die taak werd overgenomen door den president der naastvoorgaande week. Alzoo geschiedde het ook nu. Van Citters maakte plaats voor De Quarles, die het besluit deed nemen en met de uitvoering daarvan den griffier Fagel belastte. Wel was, hetgeen de afgevaardigden van Zeeland hadden beweerd, niet onjuist, doch de drang der omstandigheden vereischte spoed. Niettemin vertoonde Yorke zich nog geenszins voldaan. Hij weigerde het besluit aan te nemen, betuigende, dat de zaak te ernstig was om niet een spoedige en

overeenkomstig de beleediging gepaste voldoening te vorderen, en er verre van was om gerechtelijke procedures en teleurstellingen te gedoogen. Hij meende in het nakomen van zijn plicht te kort te schieten, zoo hij niet overeenkomstig de bevelen van zijn vorst bleef aandringen op oogenblikkelijke vergoeding. Onmiddellijke bestraffing eischte hij dus van den kant der Staten-Generaal, omdat de tractaten waren geschonden tusschen hen en zijn meester, en daarmede ook de Unie was aangetast. Doch dit was in strijd met de wetten des lands. Om nu toch het besluit der Staten-Generaal aan de Engelsche Regering te doen toekomen, werd het met een pinkje overgezonden naar Engeland aan onzen gezant, graaf Van Welderen. Daar had men reeds den 16en December vernomen, dat onze staat tot het neutraliteitsverbond was toegetreden en dat Van Welderen daarvan kennis zou geven aan het Hof. Voordat evenwel onze gezant daartoe in de gelegenheid was gesteld, had dit den 19en December besloten om den oorlog te verklaren en was Yorke gelast om ons land te verlaten, waaraan deze den 23en December voldeed. Van Welderen bleef nog eenige dagen in Londen, doch alle gemeenschap tusschen hem en het Engelsche hof was verbroken. Wel waagde hij nog een poging om de verklaring der toetreding tot het neutraliteitsverbond benevens het besluit der Staten-Generaal nopens de zaak van Amsterdam aan dat hof mede te deelen door de stukken met een begeleidenden brief te zenden aan den minister, lord Stormond, maar hij ontving ze ongeopend terug. Gevolg gevend aan zijn ontvangen last, verliet hij daarop Engeland.

Zoo was dan de oorlog tusschen Engeland en ons uitgebroken, hetgeen terstond aan de Amerikanen aanleiding gaf om zich met ons in nadere verbintenis te stellen. Waren er onder de ingezetenen onzer gewesten velen, die belang stelden in het lot der Amerikanen, niemand ging dit meer ter harte dan den bekenden Overijselschen edelman Johan Derck Van der Cappellen. Reeds den 16en December 1775 had hij, toen ter Statenvergadering van Overijsel het verzoek van den koning van Engeland werd behandeld om de Schotsche

brigade, die in dienst van de Generaliteit was, in 'sKonings dienst te doen overgaan, krachtig zijn stem daartegen verheven. Hem, die den Amerikanen groote achting toedroeg en hen eerbiedigde als brave lieden, die de rechten, welke zij als menschen niet van het Engelsche parlement, maar van God zelven hadden ontvangen, op een moedige wijze verdedigden, scheen het ondragelijk toe, dat onze troepen zouden worden gebruikt om hen te onderwerpen. Geenszins was dit in Amerika onopgemerkt gebleven. Althans den 22en Julij 1777 ontving Van der Cappellen door middel van een in Amerika gevestigden Amsterdammer G. Erkelens een dankzegging van den president en de leden van het Congres. Tevens werden hem toegezonden de smeekschriften op het herstel der grieven, die van tijd tot tijd aan het Hof van Engeland waren gezonden, opdat daaruit door hem zelven zou kunnen worden nagegaan, wie eigenlijk de rebellen waren. Blijkbaar trachtte men zich op die wijze van zijn medewerking te verzekeren. Sinds dien tijd trad hij in briefwisseling met den bekenden Benjamin Franklin, toen gezant te Parijs, met Jonathan Trumbull, gouverneur van Connecticut, en met William Livingston, gouverneur van New-Yersey. In het volle besef dat hun zaak hier instemming vond, hoopten zij hier geldmiddelen te zullen vinden tot ondersteuning, en Van der Cappellen liet het hun daarbij niet aan hulp ontbreken. Doch zijne pogingen wilden in het eerst niet vlotten, waarom hij ook in zijn brief van den 28sten April 1778 aan Franklin in bedenking gaf, of het Congres niet bereid kon worden bevonden om zulke voordeelige en veilige voorwaarden vast te stellen, dat de Hollanders genegen zouden zijn om hun kapitaal uit het met schuld beladen Engeland terug te trekken en in Amerika te plaatsen. Zou, vroeg hij, het Congres een fundamenteele wet kunnen maken, dat de rente nimmer zou worden gereduceerd zonder aanbod van terugbetaling van het kapitaal?

Allerongunstigst werkten daarop de noodlottige tijdingen, die de Engelschen wisten te verspreiden aangaande den loop der zaken

in Amerika, want evenals in onze dagen de toestand in de Transvaal door hen met de donkerste kleuren werd afgeschilderd, zoo geschiedde het toen met dien der Amerikaansche gewesten. « Ik begon », zegt Van der Cappellen in het tweede naschrift op zijn brief aan Trumbull van den 7en December 1778, « mij te verheugen in het vooruitzicht, dat mij zeer vleiende toescheen, doch de laatst aangekomen brieven uit Londen hebben aan alle kanten ongerustheid en vrees verspreid. Het volk in Amerika is afkeerig van het nieuwe congres. Het getal der koningsgezinden vermeerdert dagelijks. Het is gouverneur Johnstone, die dit in het Huis der Gemeenten heeft beweerd. De Ministers verzekeren, dat alle nieuwstijdingen uit Amerika overeenstemmen met de grootste hoop te geven, dat deze veldtocht, welke met alle mogelijke kracht zal beginnen, van meerder succes zal zijn dan de voorgaande; en de nieuwspapieren voegen er bij, uit brieven van New-York, dat er oneenigheid begint te heerschen tusschen de Franschen en de Amerikanen en tusschen deze laatsten onderling; dat verscheidene van de Vereenigde Staten op het punt zijn het voorbeeld te volgen van Georgië, de Carolina's en Connecticut, die, zeggen zij, gehoorzaamheid aan den Koning hebben beloofd. Wat kan ik doen of wat kan ik zeggen onder zulke beangstigende onzekerheden? » Daarom drong hij er bij Trumbull op aan, dat deze hem zou inlichten aangaande den waren toestand in Amerika en gaf als zijn wensch te kennen, dat, welken keer hier de zaken ook mochten nemen, of welk tractaat met Engeland ook zou worden gesloten, een der eerste artikelen zou zijn « de securiteit van het capitaal en den intrest der schulden », die gedurende de troebelen waren aangegaan.

Dat de zaken in Amerika evenwel niet zoo wanhopig stonden, bleek hem al spoedig uit een brief van William Livingston, gedateerd: Trenton, 30 November 1778. Vermoedende, dat door Engelsche zendelingen allerlei leugenachtige berichten aangaande den twist tusschen Groot-Brittannië en zijn land werden verspreid, had hij deze gelegenheid, die zich toen aanbood, te baat genomen

om Van der Cappellen van den waren stand van zaken te onderrichten. Toen toch keerde kolonel J. G. Dirks, die, uit Overijsel geboortig, in den dienst der Amerikanen roemvol had gestreden, naar zijn vaderland terug. Hem gaf hij dezen brief mede. Zie, wat hij daarin zegt:

«I also take it for granted, that we are represented to you as a divided people, and that many of our inhabitants are still well-affected to the old, and enemies to the new Government. This is not altogether false. But the number of the malcontents (who are distinguished amongst us by the name of Tories) is too inconsiderable to render themselves formidable, and by the vigour ot the respective States, is almost totally suppressed. There is another deception, Sir, into which many Gentlemen in Europe have been led by the artifices of the British Ministry, and thereby discouraged from giving that countenance to the cause of America, which their love of Liberty, and indignation against wanton suppression would otherwise prompt them to give; I mean, that a reverse of fortune during the war, will induce us to surrender our Independence and submit to our old Master. As it is impossible for mortal kin to penetrate the womb of futurity, it is impossible to know, that such an event wil never take place. But of all the improbabilities in the world it is one of the most impossible, and I should as soon persuade myself, that we shall in some future period of time surrender ourselves the willing slaves of the Emperor of Japan or Marocco. Assure yourself, Sir, that there is not the least disposition in the united States to come to any terms with Great Britain, short of her explicit recognition of their Independence. The spirit of the Americans is inflexible, their ressources are inexhaustible, their aversion of the British Monarchy irreconciliable, their army numerous and well-disciplined and then their several political constitutions are the Idol of the people and calculated to perpetuate freedom to the removest generations.» Nu was het volgens zijn oordeel voor ons tijd om, wilden wij handelsvoordeelen

hebben, onze gehechtheid voor de Amerikanen te toonen, opdat niet de tijd mocht komen, waarop wij zouden wenschen de tweede mogendheid te zijn geweest, die hunne onafhankelijkheid had erkend.

Dezen brief heeft Van der Capellen aan mannen van aanzien laten lezen en bemerkende, welken indruk hij op hunne gemoederen te weeg bracht, door den druk gemeen laten maken. Werd men hierdoor eenigermate overtuigd, hoe weinig geloof de berichten uit Engeland verdienden, nog meer geschiedde dat door de mededeelingen van kolonel Dirks. Daar hij vermaagschapt was aan aanzienlijke Deventer families, stelde men in hetgeen hij berichtte groot vertrouwen, te meer omdat de brieven uit Amerika eensluidend waren over zijn kloeke houding gedurende den oorlog. Er begon een kentering te komen in den volksgeest ten gunste der Amerikanen en, naarmate het crediet der Engelschen daalde, steeg het hunne. Vooral bij de Roomsch-Katholieken vond hun zaak warme ondersteuning. Daarom achtte Van der Capellen nu den juisten tijd gekomen om een negotiatie te openen. Deze gisting, die onder het volk was ontstaan, juist op het tijdstip, dat Spanje in navolging van Frankrijk de Amerikanen voor vrij verklaarde en het dus voor ieder zichtbaar werd, dat Engeland er nimmer in zou slagen hen te onderwerpen, moest men, meende hij, zich ten nutte maken; een klein voordeel, door de Engelschen behaald, zou deze weer kunnen terneerslaan. En inderdaad, een inval in Virginië en het verbranden van een paar kleine plaatsen en eenige schepen werd door velen aangemerkt, alsof daardoor de geheele onafhankelijkheid in gevaar werd gebracht.

Terecht merkte Van der Cappellen in zijn antwoord aan Livingston op: zou het crediet van Amerika op een hechten grondslag worden gevestigd, dan moesten de Hollanders dien staat in zijne tegenwoordige gesteldheid, regeeringsvorm, volkrijkheid, land- en zeemacht, koophandel en landbouw, benevens de geneigdheid en wijze van denken der bevolking van nabij leeren kennen. Zij moesten telkens worden ingelicht aangaande hetgeen daar dagelijks

voorviel en niet door opgesmukte verhalen, maar door verslagen, zooveel mogelijk aan de waarheid getrouw, zoodat ook de nederlagen niet werden verzwegen. Daartoe achtte hij het wenschelijk, dat het Congres een man van aanzien en bekwaamheid overzond. Wel zou deze, zoolang wij nog niet in een oorlog met Engeland waren gewikkeld of de Amerikanen nog niet bij een vredesverdrag door dien staat onafhankelijk waren verklaard, geen publiek karakter kunnen aannemen, doch hij zou ons de zoo noodige inlichtingen kunnen verschaffen en hier te lande betrekkingen kunnen aanknoopen, totdat het juiste tijdstip voor hem zou zijn gekomen om openlijk op te treden. En dat tijdstip was volgens zijn oordeel niet verre meer verwijderd. Ook aan Trumbull schreef hij in dien geest.

Mocht men soms meenen, dat, wanneer Van der Cappellen er bij de Amerikanen op aandrong een zoodanig persoon te benoemen, hij zelf die betrekking begeerde, het tegendeel blijkt uit zijn brieven. Toen Stephen Sayre, de gewezen Sherif van Londen, aan Van der Cappellen mededeelde, dat hem door Franklin was gevraagd: of Van der Cappellen moeite had gedaan om te worden benoemd tot Minister bij de Staten-Generaal, stoof deze van verontwaardiging op. « Vous n'auriez pu me donner des preuves plus fortes de votre amitié », antwoordde hij aan Sayre, « qu'en vengeant comme vous avez fait genereusement, mon caractere d'une calomnie, qui, n'étant pas detruite, pourroit dans l'opinion de quelques uns me ranger dans la ville classe des Place-Seekers. Je vous suis donc sensiblement redevable de ce que vous avez eu la bonté de desabuser Son Excell. le Dr. Franklin sur un point, sur lequel je suis si delicat. Quelle vraisemblance, qu'aiant renoncé par principes à toute idee de faire la moindre fortune dans mon Païs natal, où ma naissance et mes liaisons avec la Cour m'y appelloient à bras ouverts, j'irois faire des sollicitations auprès du Congrès. Si j'etois si charmé d'une Embassade, je crois, que je n'aurois pas besoin d'aller la briguer en Amerique. Non, mon cher ami,

loin de faire application au Congrès afin d'etre nommé son Ministre icy, j'ai ecrit de la maniere la plus serieuse aux Gouverneurs Trumbull et Livingston, que je languissois de me retirer tout de bon du monde politique; je leur ai conseillé d'envoier le plustot possible un Seigneur Americain de distinction pour occuper ce poste et aiant appris du Collonel Dirks, que reëllement le gouverneur Trumbull m'y destinait, je l'ai prié iterativement et tres serieusement d'empecher par tous les moiens possibles que le Congrès ne tombe sur la même idée. »

De pogingen van Van der Cappellen bleven niet zonder vrucht. Den 30en November toch kon kolonel Dirks hem melden, dat bij zijne behouden terugkomst in Amerika reeds Henry Laurens tot Gevolmachtigd Minister was benoemd en belast was een negotiatie te openen. «Zonder twijfel», schreef Livingston in een brief van den 20en Maart 1780, »is hij bekleed met andere macht, maar het bijzondere karakter van zijn commissie is niet openbaar gemaakt. » Wel kon deze benoeming dus niet als het resultaat der brieven worden aangemerkt, die Van der Cappellen aan Dirks voor de gouverneurs had mede gegeven, doch veiligheidshalve werden in die dagen bovendien nog duplicaten, ja zelfs triplicaten langs verschillende wegen naar Amerika gezonden. Van deze brieven nu had kapitein Coffin copieën medegenomen. En Dirks schrijft dan ook: » Sedert het behouden arrivement van Captein Coffin, waarmede alle de copieën zijn gezonden, is zijn Excell: de Heer Laurens Esq. geappointeerd als Minister Plenipotentiaris.» Laurens mocht evenwel ons land niet bereiken. De mogelijkheid daarvan voorziende, had het Congres aan John Adam, toen Gevolmachtigd Minister bij het Fransche hof, een geheimen lastbrief deels van denzelfden inhoud als dien van Laurens gezonden om door hem te worden gebruikt, zoo aan dezen een ongeval mocht overkomen. En toen het zich nu niet liet aanzien, dat Laurens binnen korten tijd uit de Engelsche gevangenschap zou worden geslaakt, nam Adams zijne rol over. Deze begaf zich naar Holland en vertoefde vooral te Amster-

dam, waar wij hem reeds den 22en October 1780 aantreffen.

Zijn eerste taak was nu onderhandelingen aan te knoopen over het sluiten eener leening en het schijnt, dat hij Van der Cappellen heeft verzocht om zijn naam daartoe te leenen. In zijn brief van den 28en November 1780 zet deze ten minste uiteen, hoe hij zich, niet minder dan Van Berckel reeds had gedaan, daardoor den toorn van den Koning van Engeland op de schouders zou laden, die niet zou nalaten deze handeling te doen gelden als een begunstiging van den opstand in zijne staten. En zoo er dan voldoening zou worden gevraagd, dan voorzag hij, dat deze zonder dralen zou worden gegeven. Immers als lid van den Magistraat rustte op hem de verplichting om de tractaten met Engeland, welke nog niet waren herroepen, te onderhouden, en als individu was hij aan den teugellooslen haat blootgesteld, terwijl hij zich niet evenals Van Berckel zou kunnen verschuilen achter de bevelen zijner superieuren. Overtuigd was hij, dat zijn naam niets zou bijdragen tot het welslagen der leening. Nooit toch was het crediet van Amerika zoo laag geweest als toen. Allerlei omstandigheden werkten daartoe samen, de inname van Charlestown, de inval in Georgië en Zuid-Carolina, de nederlaag van generaal Gates, nadeelen, welke nog niet waren opgewogen door eenig voordeel van gewicht; verder de werkeloosheid van de gecombineerde vloten van Solano en Guiches, de besliste overmacht van Engeland in de Oost-Indiën en in New-York, de afval van Arnold, bovendien nog breed uitgemeten door de Engelsche nieuwsbladen, en de ontzaglijke waardevermindering van het papiergeld. »Voeg hier nog bij," zegt hij, »de vrees om te worden beschouwd als medeplichtige van Van Berckel en, wat altijd een hinderpaal zal blijven voor lieden van aanzien in dit land, de bezorgdheid, welke men heeft om den Prins van Oranje een ondienst te doen, en bereken dan, of voor het oogenblik de minste hoop bestaat om met een leening te slagen."

Wel stemde John Adams toe, dat het crediet van Amerika lager dan ooit in de Nederlanden was gedaald, maar aangaande de oor-

zaken verschilde hij geheel van hem in gevoelen. De praatjes, die men van Gates en Arnold, van de Spaansche en Fransche vloten verhaalde, noemde hij slechts schijnredenen. De eenige ware was de blijkbare hardnekkigheid en razernij van Engeland, die zich op verschillende wijzen openbaarde, in het bijzonder in de behandeling van Henry Laurens en de woede bij de ontdekking van zijn papieren. « These have intimidated every body. Every one dreads the resentment of the English party and no one dares stand forth in opposition to it. So be it. »

Neen, zei Van der Cappellen, wat ik u in mijn vorigen brief verhaald heb, zijn geenszins praatjes; het zijn feiten, die op de natie in het algemeen invloed oefenen, die zelfs de vrienden van Amerika doen beven, onder welke ik er ken en nog wel zeer verlichte, die zeer bevreesd zijn voor de gevolgen van de totale vernietiging van den cours der papieren. Wel deelde hij zelf die ongerustheid niet, maar het was de zienswijze der natie, die hij mededeelde. Zou dus een leening slagen, dan moest men, meende hij, in de eerste plaats er voor zorgen, dat door authentique bescheiden de menschen aangaande den waren staat van zaken in Amerika werden ingelicht. Overigens verzekerde hij, dat het grootste deel der natie, zeker meer dan $^4/_5$, den Amerikanen genegen was.

Middelerwijl was de oorlog tusschen Engeland en ons uitgebarsten. Dat het daartoe moest komen, had zoowel John Adams als Van der Cappellen voorzien. Ook waren zij overtuigd, dat de Amsterdamsche zaak slechts tot voorwendsel moest dienen. Kende hij den koning van Engeland wel, dan zou deze, beweerde Adams, de daad bij zijn bedreigingen voegen, zoo Van Berckel en de Burgemeesters van Amsterdam niet werden gestraft. « If he declares war, » zegt hij verder in zijn brief van den 20sten November, « or which is more probable, commences hostilities without a declaration, it will be on pretense of an insult and an injury, committed by beginning a correspondence and a treaty with his subjects in rebellion, although they were at that time as completely in possession

of an independence and a souvereignty de facto as England or Holland were.» En Van der Cappellen antwoordde daarop: «Wat het gedrag van Engeland aangaat, vrees ik, dat zijn doel is om ons te slepen in een oorlog, voordat wij zijn toegelaten tot de Gewapende Neutraliteit, om aan de verbonden mogendheden gelegenheid te geven ons te weigeren, als niet hebbende de vereischte bevoegdheid van neutrale macht, of om, indien zij daarin niet slagen, ons den oorlog aan te doen onder het schoone voorwendsel, dat door onze correspondentie met de rebellen van de Kroon de neutraliteit is geschonden.» Wel voorzag hij, dat de Republiek, en Holland zelfs, formeel zouden afkeuren, hetgeen door Amsterdam was verricht, maar de medeplichtigen te straffen, zooals de Engelschen wilden, ging boven hare macht.

De Amerikanen achtten nu den tijd gekomen om met ons een verbond van vriendschap en van koophandel aan te gaan en zonden daartoe een volmacht en instructie aan John Adams. Deze vervoegde zich in het laatst van April of in het begin van Mei bij den heer Van Lynden tot Hemmen, die toen van wege Gelderland voorzitter der Staten-Generaal was, en diende een memorie bij hem in. Niet ten onrechte werd deze memorie geprezen als een meesterstuk van stijl, daar zij uitmuntte door eenvoud en soberheid. Zij begon met er op te wijzen, hoe, toen de verdragen tusschen Engeland en ons gesloten werden, de dertien Vereenigde Staten een integreerend deel van Engeland vormden en dientengevolge zoowel de voordeelen dier tractaten genoten als aan de verplichtingen daarvan onderworpen waren. Deze verplichtingen waren zij nu ook nog bereid om na te komen, zoo zij ook nog de voordeelen zouden blijven genieten. Niet dan door den nood gedrongen, hadden zij zich van het Moederland afgescheiden, want eerst toen een geheele wijziging in de verhouding van Engeland tot zijn koloniën was gekomen, toen hunne havens geblokkeerd, de visscherij en de koophandel belemmerd, vreemde troepen aan wal gezet, ja zelfs wilde stammen tegen haar opgeruid waren, eerst toen hadden zij, in

congres vergaderd, die acte opgemaakt, die hen op gelijke lijn met de andere onafhankelijke naties zou plaatsen. Deze acte nu was geenszins in drift gesteld, maar zij was het resultaat van rijpe overweging, gewikt en gewogen, zoowel in talrijke volksvergaderingen als in menigvuldige geschriften. Door het Congres aangenomen, was zij door alle leden onderteekend en daarna door de verschillende Staten bekrachtigd. Alle, zelfs de zwakste en die het meest aan den vijand blootgesteld waren, bleven haar als een heilige en onschendbare wet aankleven. En terwijl de Engelschen hunne schatten verspilden, leger en vloot opofferden, hadden de respectieve Staten hunne vrijheid op hechtere grondslagen gevestigd door hun bestuur te ordenen en te regelen. Wel wendden de Engelschen voor, dat het volk van Amerika hun nog altijd genegenheid toedroeg, maar hunne leugenachtige berichten werden telkens door de uitkomst gelogenstraft. Hij daarentegen kon ingevolge de kennis, die hij van het Amerikaansche volk bezat, de verzekering geven, dat het onwrikbaar was in zijn besluit om de onafhankelijkheid te handhaven. Dit besluit stond zoo vast, dat zelfs de eensgezindheid te dezen opzichte zijne verbazing opwekte. Bij geen mogelijkheid zou het omver kunnen worden geworpen, al ware het, dat de Engelschen eenige voordeelen behaalden. Ondertusschen had het volk van Amerika niet bedoeld om zich los te scheuren van de bondgenooten van het Britsche rijk en wel in 't bijzonder niet van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Diezelfde hoogachting en toegenegenheid, die reeds hunne voorouders voor haar hadden opgevat, waren in volle kracht gebleven. En toen het Congres ministers naar Europa zond om over zulke tractaten te onderhandelen, als met den stand van zaken bestaanbaar waren, was het niet uit gebrek aan eerbied, dat het niet reeds terstond ook aan ons een afgevaardigde zond. De tractaten, die er tusschen ons en Engeland bestonden, evenals onze begeerte om onzijdig te blijven, hadden hen daarvan teruggehouden. Maar omdat deze redenen nu niet meer bestonden, had het de gelegenheid aange-

grepen om voorstellen te doen tot het aangaan van zulke verbintenissen met onze Republiek, als de Vereenigde Staten recht hadden te sluiten. Door overeenkomst in godsdienst, regeeringsvorm en gewoonten zouden dergelijke verdragen als op de natuur schijnen te berusten. Ook de koophandel zou er door worden gebaat, want voor de waren uit de landen aan de Oostzee en uit de beide Indiën, benevens voor onze eigene manufacturen zouden wij een ruimen afzet krijgen in Amerika, terwijl het op zijn beurt door de groote verscheidenheid van produkten nieuw voedsel zou geven aan onzen handel en onze nijverheid. Daar nu de Amerikanen afkeerig waren om onder het Britsche bestuur terug te keeren en, zoo zij dit ook mochten wenschen, de Europeesche mogendheden het niet zouden gedogen, waartoe dan een bron van twist te openen, waaruit vroeg of laat nieuwe moeielijkheden konden voortspruiten, terwijl door een enkelen stap, namelijk door het sluiten van een tractaat met een natie, die feitelijk reeds lang in het volle bezit der souvereiniteit was, iedere aanleiding zou weggenomen worden? Hij drukte de hoop uit, dat, wanneer wij tot dien stap overgingen, dit voorbeeld door alle zeemogendheden zou worden gevolgd en wel in het bijzonder door hen, die met ons het verbond van gewapende onzijdigheid hadden aangegaan. De vrees, die velen koesterden, dat door de onafhankelijkheid van Amerika de handel op de Oostzee werd bedreigd, achtte hij ongegrond. Immers waren de onkosten van bevrachting en verzekering voor de tochten over den Oceaan zoo hoog en de werkloonen in Amerika zoo geweldig duur, dat men nooit teer, pek, terpentijn en scheepstimmerhout even goedkoop van daar zou kunnen overvoeren als uit de landen van de Oostzee. Wat hennep, touwwerk en zeildoek betrof, zouden er, meende hij, nog wel eeuwen verloopen, voordat Amerika zoo veel leverde, als voor eigen gebruik noodig was. Eveneens trachtte hij een andere zwarigheid, die van Engelsche zijde kwam, dat namelijk de volkplantingen van andere natiën het voorbeeld der Vereenigde Staten wel eens konden volgen, te wederleggen. Die mogendheden toch, die de

meest uitgestrekte bezittingen hadden aan gene zijde van den Oceaan hadden de dertien Staten reeds lang als onafhankelijk erkend. Niet waarschijnlijk was het, dat zij evenmin als eenige andere staat, op het voetspoor van Engeland door verandering in het systeem van regeeren en door onderdrukkingen hunne volkplantingen zouden dwingen om zich zelf te besturen. En het was volgens hem niet denkbaar, dat, zoo er geen geweldenarijen en onrechtvaardigheden van den kant van het moederland werden gepleegd, de koloniën naar omwenteling zouden streven. Om nu te zorgen, dat Amerika geenszins een twistappel voor andere naties zijn zou, maar haar slechts tot zegen zou strekken, had het Congres besloten met ieder harer, die het mocht wenschen, een verdrag van koophandel aan te gaan en aan niemand het monopolie te vergunnen. Onwrikbaar had het zich voorgenomen om bij dit besluit te volharden en daarvan niet af te wijken, tenzij de eene of andere mogendheid zich tegen hen mocht verklaren. Hij eindigde zijne memorie met de mededeeling, dat de Vereenigde Staten, begeerig om met ons vriendschap aan te kweeken, hem tot hun Gevolmachtigden Minister bij onzen Staat hadden benoemd, verzoekende om volkomen geloof te schenken aan hetgeen hij van hunnentwege zou voorstellen. Alzoo verklaarde hij zich bereid om hun zijn geloofsbrieven te overhandigen, verzekerende, dat hij dergelijke brieven aan Zijne Hoogheid had ter hand te stellen.

Van Lynden gaf John Adams ten antwoord, dat hij buiten machte was om deze brieven aan te nemen, daar het er verre af was, dat de Vereenigde Staten door onze Republiek voor onafhankelijk waren erkend. Hij verklaarde zich evenwel bereid van diens boodschap in de Staten-Generaal mededeeling te doen en hem in kennis te stellen met het besluit, dat er mocht worden genomen. Een spoedig antwoord moest deze echter niet verwachten, daar overeenkomstig den regeeringsvorm van ons land in een zaak van zooveel gewicht geen besluit ter Staten-Generaal kon worden genomen, voordat de afgevaardigden der respectieve gewesten den wil der Staten, die hen hadden af-

gevaardigd, vernomen hadden. Van Lynden kweet zich van zijn belofte, bracht Adam's verzoek in de vergadering der Staten-Generaal ter tafel en deelde mede, welk antwoord hij hem had gegeven. Zijne houding mocht de volle goedkeuring van Hun Hoog Mogenden wegdragen, waarna door de afgevaardigden copie werd genomen van hetgeen door Van Lynden was gerapporteerd om daarvan mededeeling te doen aan hunne meesters. Niet met onverdeeld genoegen werd dit besluit hier te lande vernomen. Terwijl sommigen toch een dadelijke erkenning hadden gewenscht, uit vrees dat door al te lang dralen de handelsvoordeelen voor ons te loor zouden gaan, waren er anderen, die daarin groot gevaar voor ons land zagen. Ternauwernood was de oorlog uitgebarsten, of het ontbrak niet aan lieden, die meenden, dat Engeland spoedig weer vrede zou willen sluiten. Verschillende vorsten boden hunne bemiddeling aan. Terdege zagen daarom velen in, dat, indien Amerika zoo voetstoots door ons voor onafhankelijk werd erkend, de kloof tusschen ons en Engeland volkomen zou worden, terwijl de mogelijkheid bestond, dat, wanneer de omstandigheden ons tot vrede dwongen, deze niet kon verkregen worden dan met opoffering van onze verbintenissen met Amerika.

Slechts op de Statenvergadering van twee gewesten kwamen de Amerikaansche belangen ter sprake, te weten op die van Gelderland en op die van Friesland. Toen in de maand October de Staten te Arnhem waren bijeengekomen, drongen eenige jonge edellieden uit de Graafschap er in hunne kwartiersvergadering op aan, om òf schikkingen van wederzijdsche bescherming met Frankrijk gedurende den oorlog te maken, òf anders een volledig verbond met dien staat te sluiten ten einde Engeland des te spoediger tot vrede te dwingen. Van hen voerde vooral Van der Cappellen tot de Marsch een stoute taal. In zijne vurige rede deed hij uitkomen, dat het voor ons meer dan tijd was om ons met de vijanden van onzen vijand te verbinden. Geen inschikkelijkheid of laffe toegeeflijkheid ten opzichte van Engeland behoefde ons meer te weerhouden om de onafhankelijk-

heid van Amerika te erkennen. Waartoe dan niet een verbond met hen aangegaan? Hoezeer verschilde ons gedrag van dat onzer voorouders, die zich met de Portugeezen hadden verbonden, zoodra dezen tegen Spanje waren opgestaan. Hij achtte het zijn plicht om aldus te spreken, daar hij overtuigd was, dat, zoo het volk in de gunstige verwachting, die het te dezen opzichte had, werd teleurgesteld, diens achterdocht en misnoegen nog zou toenemen. En dat misnoegen was volgens hem reeds groot. Zeer klaagde het volk over de zware lasten, die het jaren achtereen voor het bouwen van de vloot had moeten opbrengen, zonder dat zij daardoor nog in staat was om onzen handel te beschermen. Deze fiere, niet van onbedachtzaamheid vrij te pleiten taal kon geenszins bij de andere leden van het kwartier bijval vinden. De landdrost van Zutfen, baron Van Nagell, die voorzitter van deze vergadering was, weigerde de voorstellen in stemming te brengen.

Waren het in Gelderland slechts enkele edellieden, die voor een verbond met Frankrijk, Spanje en de Amerikanen ijverden, in Friesland drong het geheele rijke en machtige kwartier Oostergo er op aan, en diende daartoe een voorstel bij den landdag in. In dat voorstel wezen zij op de traagheid, waarmede alle zaken, die dezen oorlog aangingen, werden verricht, hetgeen behalve uit andere zaken duidelijk zichtbaar was uit den weinigen spoed, die er werd gemaakt om met elk der drie machten in een verbond te treden. Was er, zoolang wij met Engeland nog niet op den voet van oorlog waren, een schijnreden om ons daarmede niet te haasten, geheel anders was het, nu die staat ons den oorlog had verklaard. Zouden door dat dralen de Noord-Amerikanen, niet minder dan Frankrijk en Spanje, ons niet als geheime vrienden van den vijand gaan aanzien en daardoor al het vertrouwen op ons verliezen? En dat, terwijl het in ons belang was om hen als bondgenooten te hebben. Immers niet alleen onze handel zou er door worden opgebeurd, maar ook zouden wij hoop verkrijgen om onze koloniën, zoo die door den vijand mochten veroverd worden, door hunne vereende

krachten terug te erlangen. Zij hoopten daarom, dat de overige kwartieren bereid mochten worden bevonden om die zaak met hen tot een besluit te brengen, opdat door dienovereenkomstig een voorstel in de Staten-Generaal te doen het gewenschte resultaat mocht worden verkregen. Het kwartier Westergo was evenwel van meening, dat aan de onafhankelijkheidsverklaring der Vereenigde Staten nog te veel moeielijkheden in den weg zouden staan, en helde daarom meer er toe over om den Gecommitteerden ter Generaliteit te gelasten om het daarheen te leiden, dat slechts tusschen Frankrijk en ons een verbond werd aangegaan. In dien zin nam het ook een besluit en toen het kwartier Zevenwolden zich daarmede vereenigde, verviel het voorstel van Oostergo, en werd met voorbijgang van het kwartier der Steden van wege de provincie Friesland ter Staten-Generaal voorgesteld om ten spoedigste de onderhandelingen tusschen onzen staat en Frankrijk aan te vangen. Dit voorstel werd door de overige gewesten overgenomen en bij de Gedeputeerden tot de Buitenlandsche Zaken commissoriaal gemaakt.

Den 19en October had Cornwalles zich bij Yorktown aan Washington en Rochambeau moeten overgeven. Geweldig was de indruk, dien deze overgave in Engeland te weeg bracht. En al mocht ook de Koning bij de opening van het Parlement de verzekering geven, dat hij zou volharden in de verdediging zijner bezittingen, totdat hij een vrede kon verkrijgen, die met de eer van de Kroon en het belang van het volk bestaanbaar was, hij verschilde daarin geheel van de bevolking. Immers zoowel uit de burgerij van Londen als uit het Huis der Gemeenten werden smeekschriften tot hem gericht om aan den oorlog met de Amerikanen, waardoor de welvaart zoozeer had geleden, een einde te maken. Ja zelfs waagde generaal Conway in het Huis der Gemeenten voor te stellen allen als vijanden van den Koning en het Rijk te beschouwen, die pogingen mochten aanwenden om de vaderlijke zorg van den Koning voor de rust en het heil zijns volks te verijdelen door het verder voortzetten van den oorlog aan te raden. Dit voorstel, dat na zwakken

tegenstand werd aangenomen, was blijkbaar tegen de raadslieden van de Kroon gericht. En toen kort daarop een motie van wantrouwen werd ingediend, nam op den dag der stemming het ministerie zijn ontslag. Een der eerste voorwaarden, waarop in Maart 1782 het nieuwe kabinet het bewind aanvaarde, was vrede met de Amerikanen, al was het ook met erkenning hunner onafhankelijkheid.

Had reeds de overgave van Yorktown groote ontsteltenis in Engeland te weeg gebracht, deze moest nog toenemen, toen de Amerikanen tot nieuwe vijandelijkheden tegen het moederland overgingen. In dezelfde Novembermaand toch, waarin de Koning zich voor het Parlement in zoo weinig vredelievenden geest uitte, besloot het Congres den invoer van alle Engelsche goederen, zoowel van natuurproducten als van voortbrengselen der nijverheid te verbieden. Nu was dus voor ons de tijd aangebroken om door een spoedige erkenning der Amerikaansche onafhankelijkheid voordeelige handelsbetrekkingen aan te knoopen, te meer daar de Amerikanen het verbod over die staten trachten uit te breiden, die al te zeer onder Engelschen invloed stonden. En toch draalde men. Zelfs Amsterdam, dat vier jaar te voren zoo ijverig voor hen had gewerkt, deed niets. Na het uitbarsten van den oorlog had zij het hoofd in den schoot gelegd. Hare regenten waren op enkele uitzonderingen na de Engelsche partij, zoo niet ter wille, dan toch verzetten zij zich ook niet tegen haar, en ze hadden Van Berckel verboden om voortaan hare afgevaardigden ter Staten-Generaal te vergezellen. Ook de burgerij bleef onverschillig. Zeer wekte dit alles den toorn op van Van der Cappellen, die aan John Adams schreef: »Voilà tous ces marchands, qui jadis firent tant de bruit et qui par leurs serieuses requetes pourroient forcer la faction Angloise, du moins l'embarrasser extremement; voilà cette classe de citoiens, laquelle seule est en possession d'assembler pour deliberer sur leurs interets communs, sans que l'on ose leur en faire un crime, — ne voit on pas tous ces negotians, même ceux, qui sont ruinés, se taire comme s'ils avoient des cadenas à la bouche." Hoe gaarne zou hij

daarom zien, dat Adams openlijk optrad en op een toon, passend voor de grootheid der Amerikaansche Unie en beantwoordend aan de onwaardige ontvangst, die men haar gezant had bereid, een categorisch antwoord vroeg op de memorie, die hij namens haar aan de Staten-Generaal had aangeboden. Een zoodanige stap zou in de tegenwoordige omstandigheden opzien verwekken.

Den 9en Januarij ging Adams daartoe over, deed het verzoek aan den President van Hun Hoog Mogenden en deelde het tevens aan de voornaamste staatsministers en de Gedeputeerden der Hollandsche steden mede. Toen de zaak door den president in de vergadering van Hun Hoog Mogenden was gebracht, namen de afgevaardigden der verschillende gewesten daarvan kennis om dienaangaande den wil hunner meesters te vernemen. Over de ontvangst, die Adams van de verschillende personen ten deel viel, verhaalt hij ons het een en ander in een brief aan Van der Cappellen: » From the decent reception I met with in the course of the last week from all the ministers of the Republick and the deputies of all the cities of Holland, and the affectionate and friendly reception from several of them, I am much encouraged to believe, that the final resolutions of the States, allthough they may be too long dilayed, will yet be finally just, both towards this country and Amerika. I hope, I may not be mistaken. »

Wat mag wel de reden zijn, waarom men nu zelfs nog bleef dralen? Misschien omdat, zooals velen meenden, de erkenning van de Amerikaansche onafhankelijkheid niet was overeen te brengen met onze toetreding tot het neutraliteitsverbond? Maar was dat inderdaad wel zoo? Terdege, indien wij na de toetreding tot dat verbond dien stap hadden gedaan, voordat nog een oorlog met Engeland was uitgebarsten. Dan hadden wij zelven ons karakter als neutrale mogendheid geschonden. Maar nu Engeland ons den oorlog had verklaard, stond het ons vrij om zonder vrees van in onze verplichtingen ten opzichte van het neutraliteitsverbond te kort te schieten, alle mogelijke middelen aan te grijpen om onzen vijand afbreuk

te doen. Verder zal ook de vrees hierdoor Engeland, welks vredesstem zich meer en meer tegen het waggelend ministerie verhief, van ons te verwijderen, het hare hebben bijgedragen. Velen toch achtten de voordeelen, die uit een verbond met de Vereenigde Staten konden voortspruiten, niet zoo groot, dat deze konden opwegen tegen de nadeelen van een voortgezetten oorlog met Engeland.

Toen in Februari 1782 de Geldersche landdag te Nijmegen in een buitengewone zitting bijeenkwan om over de barrière-zaak, die met den Keizer aanhangig was, te beraadslagen, maakte Jhr. Robbert Jasper van der Cappellen tot de Marsch van de gelegenheid gebruik om in de vergadering van het kwartier Zutfen op een spoedige erkenning der Amerikanen aan te dringen. Geenszins was de voorzitter Van Heeckeren van Enghuizen het hierin met hem eens. Deze toch trachtte de zaak op de lange baan te schuiven door te verklaren, dat Holland en Zeeland als de meest belanghebbende gewesten hierin dienden voor te gaan en dat het niet gepast was voor Gelderland met zijn besluiten vooruit te loopen. En de overige leden stemden met hun voorzitter in.

De Friezen daarentegen waren wat voortvarender. Reeds den 26sten Februari besloten de Staten van dit gewest hunne gecommitteerden ter Generaliteit te gelasten om het bij Hunne Hoog Mogenden daarheen te leiden, dat John Adams als minister van het Amerikaansch Congres werd toegelaten. Zij waren dus de eersten hier, die de Amerikanen voor onafhankelijk erkenden. En dat het hun ernst was, blijkt daaruit, dat, toen den 4en Maart ter Staten-Generaal werd besloten om de bemiddeling van de Russische keizerin in de twisten tusschen ons en Engeland aan te nemen, Friesland weigerde toe te stemmen, voordat Adams door ons als gezant was begroet. In Holland wilden de regenten nog niets daarvan weten, zelfs niet de regeering van Amsterdam, die eenige jaren vroeger zoo voorbarig had gehandeld. Enkele uitzonderingen waren er evenwel, o. a. de grijze burgemeester Hooft. Doch onder

de kooplieden kwam beweging; met verzoekschriften wendden zij zich tot de regeering hunner stad en tot de Staten van het gewest, hetgeen spoedig in de andere steden en provinciën navolging vond.

Hoe weinig de Amsterdamsche regeering den Amerikanen ter wille was, blijkt uit een brief van Van der Cappellen tot de Poll, geschreven in een tijd, toen hij eenige dagen bij den oud-burgemeester Hooft doorbracht. «Gelukkig waren wij,» zoo schrijft hij, «indien alle Amsterdamsche Regenten dezen gelijk waren! Maar helas! het ziet er bekreeten uit. Deeze stad is tegen de onafhankelijkheid van Amerika, zelfs zoo, dat de Patriotten niet durven betrouwen noch kunnen narekenen, dat zij de meerderheid, zelfs in de Vroedschap zouden hebben, indien het stuk wierd voorgebracht. Dit laatste zoekt men niettemin op alle manieren te delaieren. De Fransche ambassadeur is een paar dagen hier geweest en heeft zig veel moeite gegeven om de lieden in beeter sentimenten te brengen. Ik weete dit van nabij en kan dus met grond tegenspreeken het gerugt, waarschijnlijk door de Engelsche factie met voordagt uitgestrooid om ons huiverig te maaken, dat namelijk het Hof van Versailles jalours is over onze connectiën met America, dat het er ondershands tegen aan werkt; ja dat zelfs de Ambassadeur zou gezegd hebben, dat zijn Hof de Amerikanen nu op dit tijdstip niet onafhankelijk zou verklaaren, was het niet geschied! Ik kan UE. verzekeren, dat juist het tegendeel waar is, en Frankrijk deezen stap van ons vierig wenscht en aanmerkt, gelijk het inderdaad is, als een veel kragtiger middel tot bevordering eener algemeene vrede, — veel krachtiger dàn of een zeeslag gewonnen ware.»

Uit denzelfden brief blijkt, dat men toen reeds aan andere middelen, en met name aan het aanbieden van verzoekschriften ging denken om de regeering van stad en gewest wakker te schudden. «Wat nu gedaan? Best wordt geoordeeld door dringende requesten de wensch der natie over te draagen aan de Magistraten van die steeden, die in deezen òf in 't regte spoor niet

zijn òf te slap toetreeden. In die requesten moet vooral niet vergeeten worden het gevaar — het dringende gevaar — van ons de verbittering der Amerikanen op den hals te haalen en, evengelijk Frankrijk gedaan heeft, een uitzondering tusschen de Leden deezer Republiek maakte — ja evenals Portugal nu ondervindt, van de voordeelen, die andere volken genieten, uitgeslooten of met eene of andere bezwaaren in Amerika gedrukt te worden. Dit gevaar is niet chimeriek. Ik kenne het onwrikbaare karakter van den Heere Adams. Ik weete dat zijne Exc. reeds lang ver van content is geweest over de partijdigheid, door onze natie getoond, en over het accueil, hem hier gedaan. Ik weete, dat het hem sensibel is tot heden toe zig geschuwd te zien als iemand, die de pest heeft, en ik beeve voor de gevolgen, wanneer men een man van dien invloed een der voornaame grondleggers van de Amerikaansche vrijheid, den wetgever van Massachusettsbaay, verbitterde.....»

De inhoud dezer verzoekschriften kwam in vele opzichten met elkaar overeen. De kooplieden en fabrikanten vingen aan met een soort van verontschuldiging, dat zij zich in zaken mengden, die eigenlijk de regeering aangingen. Wijzende op den achteruitgang van handel, scheepvaart en nijverheid, meenden zij in Amerika nieuwe bronnen van welvaart geopend te zien. Uit vrees, dat deze, nu Engeland tot vrede met zijne vroegere koloniën genegen scheen, geheel of ten deele voor ons verloren zouden gaan, drongen zij er op aan, dat met de erkenning van John Adams als Gevolmachtigd Minister niet langer zou worden gedraald. En de Staten van Holland, voor dezen aandrang bezwijkende, namen den 29en Maart een dergelijk besluit als die van Friesland den 27en der vorige maand hadden genomen, en gelastten den Raadpensionaris John Adams daarmede in kennis te stellen.

Ternauwernood had Holland dien stap gedaan, of er kwamen van het Engelsche hof door bemiddeling van den Russischen gezant voorstellen tot het sluiten van een afzonderlijken vrede met aanbod van onmiddellijke staking der vijandelijkheden. Groote onrust veroor-

zaakte dit onder de ingezetenen. Zij meenden daarin een poging van Engeland te zien om ons van de Amerikanen te verwijderen zonder dat het dien staat met de onderhandeling over een vrede ernstig gemeend was. Tot afwering van dit onheil wendde men zich in de meeste steden op nieuw tot de regeering, deels dankende voor het den 29en Maart genomen besluit, deels zijne gevoelens over een afzonderlijken vrede vrijmoedig uiteenzettende.

Nu eenmaal Holland de Amerikanen voor onafhankelijk had verklaard, want dit vloeide voort uit de erkenning van John Adams als Gevolmachtigd Minister, volgden de overige gewesten spoedig. Den 4en April nam Zeeland, den 5en Overijsel, den 9en Stad en Lande, den 10en Utrecht en den 17en Gelderland een dergelijk besluit, zoodat reeds den 19en April 1782 ter Staten-Generaal, toen W. Boreel van wege Holland voorzitter was, werd overeengekomen John Adams als Gevolmachtigde der dertien Vereenigde Staten toe te laten.

Terstond werd deze daarmede in kennis gesteld en hij leverde reeds den volgenden dag zijne geloofsbrieven in, die, ofschoon de dagteekening dragende van den eersten Januari 1781, toch volkomen in orde werden bevonden. Waren er reeds velen, die er over juichten, dat de zaak eindelijk haar beslag gekregen had, tot hen behoorde vooral de Fransche gezant. Niet alleen toch zond hij een koerier naar Frankrijk om zijn regeering daarvan te verwittigen, maar ook richtte hij een maaltijd aan ter eere van Adams, waar alle vreemde gezanten mede aanzaten. Onder de ingezetenen evenwel was de vreugde niet onverdeeld; terwijl de eene partij juichte en jubelde, laakte en berispte de andere. Tot deze behoorden sommige predikanten, die in hun verontwaardiging over het aanbieden van verzoekschriften spraken als van het instuiven van het gemeen ter raadzaal.

Vooral in Friesland werden vreugdebewijzen aan den dag gelegd. Niet alleen werd te Franeker door de studeerende jongelingschap de onafhankelijkheidsverklaring in liederen bezongen, maar ook

werd op haar kosten een vuurwerk ontstoken, dat in den middelsten boog tot opschrift had:

Plus. valet. una. dies. quae. libera. ducitur. acta.
Quam. male. sub. Domini. saecula. mille. jugo.

Te Leeuwarden werd met toestemming der Gedeputeerde Staten door de Burgersocieteit « Door Vrijheid en IJver » dit heuglijk feit met het slaan van een penning vereeuwigd, [voorstellende een Fries, naar ouden trant gekleed, die de rechterhand geeft aan de Republiek der Vereenigde Staten van Amerika, welke een schepter met voeten treedt en de gebroken boeien naast zich heeft liggen, terwijl de linkerhand den olijftak afwijst, dien Engeland met een luipaard aan de voeten hem aanbiedt.

De erkenning der onafhankelijkheid werd weldra nader bezegeld door een tractaat van Vriendschap en Koophandel, dat den 8en October van hetzelfde jaar 1782 werd geteekend].

HET EINDE ONZER GROOTHEID.

DOOR

Dr. GERARD SLOTHOUWER.

Een volk is als een individu. Als de mensch iets wezen wil, dan tracht hij aan zijn doen wat relief te geven door de handelingen zijner voorouders, dan hoort hij graag vertellen, wàt zij al voor goeds en groots hebben tot stand gebracht. Hetzelfde genot, dat kinderen ondervinden bij het luisteren naar de verhalen uit de jeugd der ouderen, datzelfde genot voelen wij, wanneer wij mogen omsnuffelen in de brieven der groote mannen van onze Republiek. Wij leven geheel met hen mee. Het is, alsof zij ons, kinderen eener latere eeuw, beschouwen als hun jonge vrienden, wien zij graag toevertrouwen, hetgeen zij hebben verricht, alsof zij ons de vrijheid gaven daarvan weer aan anderen mee te deelen, wat wij goedvinden, en zelfs hun goede en verkeerde inzichten te beoordeelen, mits wij slechts erkennen, dat zij voor hun vaderland hebben gewerkt. Zij vergunnen ons volkomen om hen te interviewen, en hun afstammelingen, die bedoeling begrijpende, bieden ons daarbij veelal de behulpzame hand, zoodat ik alleen voor deze studie over den Utrechtschen vrede in staat was om ruim een driehonderdtal eigenhandige brieven te raadplegen in het bezit van Z. E. Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga, te Leeuwarden, van Mr. R. F. baron van Heeckeren van Wassenaar, op Twickel, of aanwezig in de collectie-van der Heim op het Rijksarchief in den Haag.

Een voorname rol heeft ons volk een tijd lang op het wereldtooneel gespeeld. De Spaansche-successie-oorlog, in zijn geheel

genomen, is een der merkwaardige feiten geweest gedurende dit tijdvak van grootheid. Na dien tijd is het uit met onzen invloed op de Europeesche politiek. Zoo is ook de vrede van Utrecht het laatste staatkundige feit van beteekenis, waarbij in allen ernst onze medewerking noodig was. Daarmee is het laatste bedrijf van het boeiende drama onze groote historie afgespeeld.

Het ligt hierbij niet in mijn bedoeling om den lezer rond te voeren door het doolhof der verschillende onderhandelingen, van de politieke bedriegerijen, het geknoei, de misleidingen en intrigues. Wat er al is gebeurd, welke plannen er zijn gemaakt en verworpen, hoe de feiten zich hebben toegedragen, het is al zoo dikwijls uiteengezet en beter dan het met den besten wil in een korte studie zou kunnen gebeuren. Nog kort geleden is te Praag door Dr. Ottocar Weber [1] een werk geschreven, alleen aan de onderhandelingen gewijd, als het resultaat zijner onderzoekingen in de archieven van Londen, Parijs, Weenen en den Haag. Mij is het slechts te doen om hier mede te deelen, wat de verschillende staatslieden al dachten over de voorstellen, de gebeurtenissen en den gang van zaken, waartoe de vrij uitgebreide correspondentie tusschen de verschillende betrokken personen mij in staat stelt.

Bij gebreke van een officieel verslag der discussies op het vredescongres en in de Staten-Generaal, is het ons werkelijk welkom, dat de heeren niet altijd bij elkaar konden komen en over verschillende punten elkaar schriftelijk hun meening moesten meedeelen. Het doet ons wezenlijk genoegen eens niet alleen het doode formulier der resoluties te lezen: « Hebben goetgevonden ende verstaen, gelijk wij goetvinden ende verstaen bij desen . . . . ,» maar achter de levenlooze vormen menschen te zien, die handelden, die berekenden, die angstig waren voor verkeerde uitkomsten, te hooren, dat ze boos konden zijn, ja zelfs driftig konden worden. Zijn de officieele stukken voor ons de allongepruiken der deftige heeren op de historische

---

[1] Der Friede von Utrecht, 1891

portretten, de brieven zijn voor ons de gelaatstrekken, de oogen. Die zeggen iets.... wanneer ze ten minste iets te zeggen hebben.

De behaalde groote overwinningen der Bondgenooten hadden, zooals we weten, tengevolge gehad, dat de Fransche Koning, uitgeput door de verliezen, zijn voornemen op een wereldheerschappij moest laten varen. In de jaren 1709 en 1710 had Lodewijk XIV vredesvoorstellen gedaan, die, om het kortelijk te noemen, de verklaring inhielden, dat hij zijn levensdoel was voorbijgestreefd, dat zijn politiek de neerlaag had geleden voor de staatkundige beginselen van Willem III. Feitelijk was de overwinning aan dezen gebleven. De onderhandelingen in die jaren hebben tot geen resultaat geleid. De Bondgenooten eischten te veel. Niet door onze schuld, maar spijt ons, waren de onderhandelingen afgebroken, want wij hadden wel den vrede gewenscht. Het was niet door onze edelmoedigheid, maar door onze kortzichtigheid, dat wij onze belangen opofferden voor die van het Bondgenootschap, dat wij den uitweg niet zagen om ons te onttrekken aan den oorlog. Niet altijd in onze stadhouderlooze regeeringen zijn we zoo schijnbaar onbaatzuchtig geweest, maar nooit misschien hebben wij er zoo zwaar voor geboet. Frankrijk hield het er voor, dat bij ons de schuld lag, dat het opnieuw een worstelstrijd moest beginnen om zich niet nog dieper te vernederen, dan het reeds gedaan had, en Frankrijk vergat niet licht geleden smaad. Toen in het volgende jaar een verandering van ministerie in Engeland had plaats gegrepen, richtte Lodewijk XIV zich naar de overzijde van het Kanaal, wetende, dat de Tories minder hooge eischen stelden, en niet vermoedende, dat wij toen nog meer geneigd waren tot vrede dan een paar jaar vroeger. Het Engelsche ministerie mengde de Bondgenooten er niet in, voor het klaar was met een voorloopig tractaat en voor zich zelf de mooiste voordeelen had bedongen en ook de toezegging er van had gekregen. Engeland's gezant mocht in den Haag aan Holland's Raadpensionaris de verzekering geven, dat de geallieerden nauw

bij elkander moesten blijven en dat Engeland zelf zeker niet het minst daartoe zou medehelpen, dat waren louter woorden, die slechts dienen moesten om ons een blinddoek voor te binden. Men verdacht op het vasteland immers de Engelschen van geheel afzonderlijk vrede te hebben gesloten en Engeland's staatslieden begrepen dus, welk een wantrouwen er tegen hen werd gekoesterd. Hun geweten mocht hun zeggen, dat de vrede noodzakelijk was door de groote verliezen, bij de overwinningen geleden; ze wisten heel goed, dat, al had Engeland nog geen vrede gesloten, ze toch reeds verder gegaan waren dan voor de belangen der Alliancie nuttig was. En nu moge het waar zijn, wat de Engelsche gezant Strafford naar Londen schreef, dat het niet prettig voor ons was om te hooren, dat ditmaal het eerst aan Engeland de vredesvoorstellen waren gedaan, die vijftig jaar lang eerst aan ons gericht waren, dat was toch waarlijk niet het eenige noch het voornaamste, waarom men zich hier tegen de vredesvoorstellen kantte, want Engeland heeft van den beginne af aan ons in dien vrede een harde pil te slikken gegeven, die wij met weerzin eindelijk naar binnen sloegen. Het in de politiek zieke lichaam van onzen staat is er ook niet beter door geworden. Maar of we tegenspartelden of niet, de omstandigheden wilden het nu eenmaal zoo en dwongen de Staten-Generaal om in te gaan op het vredesvoorstel en te besluiten deel te nemen aan het Europeesch congres, waarvoor Utrecht werd aangewezen.

Nauwelijks waren de onderhandelingen begonnen, of het bleek, dat de vrede wel langdurig besproken, maar niet spoedig geteekend zou worden. De voorstellen van den vijand verschilden daartoe veel te veel van de eischen der Bondgenooten, die het bovendien lang niet met elkaar eens waren. Wij b. v. stonden nog op ons standpunt van het jaar 1709, toen ons door den westelijken nabuur allerlei voordeelen waren toegestaan, waarvoor wij hadden beloofd de protestantsche troonsopvolging in Engeland te waarborgen. Het nieuwe ministerie in dat land, dat den katholieken kroonpretendent minder

vijandig gezind was, dan wij wel wenschten, was natuurlijk niet genegen om al die voordeelen toe te staan, vooral niet nu het zelf bij de praeliminairen met Frankrijk zulke prachtige handelsvoordeelen had bedongen. Wel beloofde Engeland ons bij te staan in het verkrijgen van een goed handelsverdrag met Frankrijk, maar men wist hier, dat Engeland wel gezorgd had om het slavenvervoer op den Oceaan voor zich zelf te houden door een assientotractaat met Spanje. Maar dat tractaat, zei men, was in strijd met het vijftiende artikel van het verdrag van 1709, waarin Engeland en de Republiek elkaar uitdrukkelijk hadden beloofd om bij een vrede voor elkander dezelfde handelsvoordeelen als meest begunstigde natie te bedingen. «De Engelschen hebben volkomen het recht om zoo'n tractaat te sluiten,» meende de secretaris van den Raad van State, Van Slingelandt [1], «maar er volgt niet uit, dat zij zoo'n verdrag voor zich alleen kunnen bedingen in ruil voor den afstand van Spanje en de Indiën, waarin wij toch ook hadden toe te stemmen.» De Engelschen schenen die voordeelen voor hun pas opgerichte Zuidzee-compagnie weg te leggen. «Wij zouden ze kunnen geven aan de West-Indische compagnie, maar wat beteekent die nog?» vraagt Slingelandt mismoedig.

Engeland was waarlijk niet voor niets de eerste mogendheid geweest, die Frankrijk het uitzicht had geopend op een goed wegkomen uit de moeilijkheden van den oorlog, De voordeelen, die het bedongen en bijna verkregen had, zou het om onze betoogingen zeker niet laten varen. Integendeel, de gelegenheid was veel te mooi geweest voor den Engelschman om den Hollandschen koopman een vlieg af te vangen. Niet onduidelijk was door den Engelschen gezant hier te kennen gegeven, dat dit voordeel zijn land toekwam voor de grootere oorlogskosten, die het had betaald. [2] Maar men was ook hier te veel handelsman om dit voordeel aan den concurrent te

---

[1] aan Goslinga, 3 Febr. 1712.

[2] Weber, der Friede von Utrecht. s. 212.

gunnen en niet te begrijpen, wat het beteekende. Wij hebben weer de gelegenheid om den scherpen blik van den staatsman Slingelandt te bewonderen en tevens op te merken hoe eigenaardig de oeconomische begrippen toenmaals waren, wanneer hij ons het geval uiteenzet [1]. «Men kan als een feit vaststellen, dat de staat door dat 15e artikel (van het verdrag van 1709) te laten varen, voor goed den handel opgeeft, dien hij tot nu toe op de West heeft gehad, daar het onmogelijk zal zijn de waren van en naar Cadix te brengen, wanneer de Engelschen dat reeds doen. En al mogen de Spanjaarden er spijt van hebben, dat zij den Engelschen zoo iets hebben afgestaan, dezen zullen zich dat recht niet weer zoo gemakkelijk laten ontnemen. Wil Spanje daarover een oorlog beginnen, Engeland is machtig genoeg om weerstand te bieden aan Spanje en aan al de mogendheden, die zich bij dit land willen aansluiten, en zijn eens verkregen rechten te verdedigen. Het volk is zoo ingenomen met dit artikel alleen, dat het ministerie geen anderen wagen behoeft te gebruiken om den vrede het pakhuis binnen te rijden, hoe onvoordeelig overigens deze voor de Geallieerden moge zijn Het is dus een uitgemaakte zaak, dat, wanneer wij eenmaal dien handel aan de Engelschen alleen overlaten, wij er niet aan behoeven te denken om er ooit aandeel in te krijgen, wat natuurlijk den ondergang van onzen handel en den achteruitgang van onze nijverheid zal na zich slepen. Het scheelt immers al weinig, of Frankrijk en Engeland hebben onzen handel op de Levant reeds weggenomen, die toch eenmaal van zooveel belang was. Kunnen wij daar dus wel afstand van doen, zelfs al kregen wij als prijs daarvoor een goede barrière, een mooi handelsverdrag en goede voorwaarden voor de Bondgenooten?» Maar of al ons betoogen ons veel zou helpen? Wij weten, dat het niets kon geven, omdat de geschiedenis ons geleerd heeft, wat er toenmaals al verhandeld was tusschen Engeland en Frankrijk. Maar dat kon Slinge-

[1] 20 Maart 1712, aan Goslinga.

landt toen nog niet weten, die zelfs nog niet eens precies wist, wat eigenlijk het assiento-tractaat inhield. Het beste zou nog zijn, zoo wij geen assiento-verdrag verkregen, er andere voordeelen voor in de plaats machtig te worden en vooral te zorgen voor een goede Barrière, waarop men hier zoo bijzonder gesteld was en waarvoor men al zoo veel had opgeofferd. Dat wenschte ook onze gezant bij het Congres, Goslinga, die herhaaldelijk vroeg, waarom wij toch bleven vasthouden aan een artikel, dat de Engelschen zeker nooit zouden laten varen, omdat het naar den zin was van het geheele volk.

En zouden wij in die Barrière wel krijgen, wat we verlangden? Ja, er was een tractaat, waarin alles nauwkeurig was uiteengezet, welke steden wij konden bezetten, maar tractaten worden alleen gemaakt om uitgevoerd te worden, als de omstandigheden het gedoogen en die juist waren zóó gewijzigd, dat er van een uitvoering geen sprake kon zijn, zoo weinig zelfs, dat de vroegere Engelsche gezant Townshend, die het verdrag eenmaal voor zijn koningin had tot stand gebracht, nu daarvoor door de nieuwe meerderheid voor een vijand van het koninkrijk werd verklaard. Natuurlijk stond men hier op de vroeger ingewilligde eischen en vroeg zelfs nog meer, dan overeengekomen was, toen men op den 5den April 1712 aan de Franschen zijn wenschen kenbaar maakte. Wat we toen vroegen, was eigenlijk zoo goed als de machteloosheid van geheel de Zuidelijke Nederlanden. Wij zullen de eischen hier niet alle opnoemen. Dat is eigenlijk onnoodig. Slechts dit: behalve een flinke rij vestingen op de Fransche grenzen en vele veroverde plaatsen in Frankrijk zelf, wilden wij nog: Gent en Dendermonde, die, aan de Schelde gelegen, een verdedigingslinie in het westen vormen, zooals Charleroi, Namen, Hoei en Luik er een vormen in het oosten. In deze plaatsen wilden wij ook bezetting leggen, terwijl wij onze troepen ook in Bonn zoowel als in Nieuwpoort wilden zien. Wat er dus voor den toekomstigen Heer der Zuidelijke Nederlanden overschoot, kon niet veel zijn, wanneer men bedenkt, dat de gewichtigste punten bezet waren door de troepen der Republiek.

Maar hoe zouden wij zulke eischen kunnen vervuld krijgen? De vijand behoefde ons niet eens aan het verstand te brengen, dat ze toch wat te ver gingen, onze eigen bondgenooten zorgden wel, dat wij ons inbonden. Want de gevolmachtigden van den Keizer verklaarden al heel vroeg aan den Raadpensionaris [1], dat Z. M. onmogelijk aan de eischen van onzen kant kon toegeven om bezetting te leggen in Bonn en Hoei, in Gent, Dendermonde, Damme en de forten langs den Schelde. En mocht de Keizer het al goedvinden, dat Nieuwpoort, Rijsel, en enkele andere op Frankrijk veroverde plaatsen tot de Barrière behoorden, Frankrijk en Engeland zou men daarvoor nog moeten winnen. Het eerste nu wou alle steden terughebben, waarvoor wij alle moeite en kosten en zooveel bloed hadden overgehad om ze te bemachtigen, terwijl Engeland niet kon dulden, dat Nieuwpoort, al evenmin als Gent en de andere plaatsen langs den Schelde door de Republiek werden bezet. Op die wijze toch zou er in de Zuidelijke Nederlanden ook een barrière tegen Engeland worden gevormd en zoo iets kon de Koningin natuurlijk niet dulden. « Reken er maar niet op de souvereiniteit over de veroverde landen te krijgen en zoo te kunnen beschikken over onzen handel. Wij achten het in strijd met ons belang en zullen er ons tegen verzetten, » zei de graaf van Strafford tegen Goslinga. [2]

De eischen van onzen kant weken dus vrij wat af van hetgeen zoowel de vijand als onze bondgenooten ons gunden, te meer omdat wij ook het burgerlijk gezag in die plaatsen voor ons eischten. Het was dus vooruit wel te zien, dat wij ons vrij wat zouden dienen te matigen, wilden wij ten minste een deel onzer wenschen bevredigd zien. Een groote moeilijkheid was het, dat wij er eigenlijk niet over konden onderhandelen, want na de opening der besprekingen en het aanhooren van het antwoord der Bondgenooten op hun aanbiedingen, lieten de Franschen te Utrecht niet veel meer van

---

[1] Heinsius aan Goslinga, 1 Febr. 1712.

[2] Goslinga aan den Raadpensionaris, 8 Jan. 1712.

zich merken. Ten opzichte van de Bondgenooten stonden wij voor het volgende alternatief: Engeland, dat ons niets wou toegeven, wenschte den vrede en was zeker van zijn zaak; wij wilden hetzelfde, doch waren geheel afhankelijk van Engeland, dat op beteren voet stond met Frankrijk dan een der andere verbonden mogendheden. Engeland's tusschenkomst hadden wij dus noodig, wilden wij van Frankrijk iets gedaan krijgen. De Keizer nu wou veel liever den oorlog voortzetten dan afstand doen van de Spaansche monarchie. Het zou ons dus niet veel moeite kosten om hem over te halen tot den afstand van de gevraagde vestingen, mits wij ons dan verbonden om nog geen vrede te sluiten. Daarop in te gaan was dus gevaarlijk, te meer omdat Engeland dan de subsidies zou terughouden, die het verplicht was aan ons te betalen. « Zoolang we dus geen gelegenheid zien om het Lagerhuis van denkbeeld te veranderen, moet men met zorg ieder voorwendsel vermijden, dat kwaadwilligen kunnen hebben om ons verdacht te maken van te handelen over de Barrière buiten de Engelschen om », schreef Slingelandt. [1] Maar of zelfs dat ons wel geven zou, wat wij beoogden? » De Engelschen wilden nu eenmaal niets hooren van een uitvoering van het vroeger gesloten Barrièreverdrag [2], want, zooals Goslinga opmerkte [3], wij hadden de verdenking op ons geladen van geheel en al den baas te willen spelen in de Zuidelijke Nederlanden en door al te streng vast te houden aan de plaatsen, die Engeland als een barrière tegen zich beschouwde, namen wij dat vermoeden niet weg. « Op een plaats meer of minder », meende hij, « komt het immers niet aan, vooral niet wanneer wij daarvoor de vriendschap van Engeland moeten verliezen., die voor ons de beste barrière was. »

En zelfs al gaf Engeland toe, van keizerlijke zijde had men reeds duidelijk doen hooren, dat men zulk een barrière niet wenschte te

[1] 20 en 23 Feb. 1712, aan Goslinga.
[2] 19 Mrt, Slingelandt aan Goslinga.
[3] 20 Apr., aan Slingelandt.

geven, als wij wel verlangden.[1] En wat voor zekerheid zouden wij hebben in die barrière, als de Franschen en de Keizerlijken eens overeenkwamen om de Zuidelijke Nederlanden te ruilen tegen Beieren, welks hertog nog altijd de trouwe bondgenoot was van den Franschen koning? Hierover toch was wel degelijk in Utrecht gesproken.[2]

Slingelandt hield het er dus voor, dat het Parlement wel tot andere gevoelens kon worden gebracht en dat men zoodoende het Engelsche ministerie kon dwingen om te luisteren naar hetgeen het Bondgenootschap wou. Maar dat bondgenootschap was eigenlijk reeds ontbonden, want iedereen wou wat anders en degene, die het meest had in te brengen, ging zijn eigen weg. Doch dat begreep men in den Haag juist niet. Nadat de gezant des Keizers, graaf von Sintzendorff, op die plaats een conferentie daarover had gehad, schreef van Slingelandt[3] aan zijn vriend Goslinga, die als een roepende in de woestijn steeds toenadering tot Engeland preekte: «De graaf is net als wij bang voor Engeland en vreest, dat toenadering tot de gevoelens van het Ministerie, alleen tot gevolg zal hebben grootere stoutheid der Engelschen. Wij moeten ons standvastig betoonen en afwachten, of het Ministerie tegen het gevoelen van ten minste de voornaamste bondgenooten met zijn plannen durft voor den dag komen voor het Parlement. Ik blijf althans bij mijn vroeger gevoelen, dat wij verkeerd doen met van onze eischen te laten vallen, zoolang wij niet weten, waartoe dit zal leiden. Fistula dulce canit», eindigt hij, als hij er bijvoegt, hoe de Koningin weer van haar goede bedoelingen met ons getuigenis heeft doen afleggen. Maar diezelfde graaf von Sintzendorff, die zoo bang heette te zijn voor de Engelsche politiek, maakte juist in dien tijd nieuwe plannen voor zijn Keizer tot verdeeling der Spaansche monarchie en stond Frankrijk en Engeland nader dan ooit.

Men wist in den Haag eigenlijk niet, wat er voorviel in Londen.

---

[1] Van Huls aan Heinsius, 1 Maart 1712.

[2] Goslinga aan den Raadpensionaris, 8 Jan. 1712.

[3] 4 April 1712.

Men hoorde niet naar de onzinnige praatjes, die er in England over ons verspreid werden o. a. dat wij rijk werden bij den oorlog, en die dienen moesten om ons zwart te maken bij het volk. [1] Men begreep niet goed meer, dat men de leiding der staatszaken niet meer in handen had zooals vroeger.

De Raadpensionaris meende [2] nog te mogen rekenen op Dendermonde, een der vestingen aan den Schelde, die Engeland als een barrière tegen zich beschouwde, maar Engeland dacht er niet eens meer aan. Slingelandt zelfs was overtuigd, dat men het Ministerie bang kon maken met een dreigement van de onderhandelingen te zullen afbreken «Voordat men het daartoe laat komen», schrijft hij, [3] «zal het Ministerie aan de bondgenooten toegeven, want niets schijnt meer in staat te wezen om de oogen der natie te openen dan een kwijnende oorlog». Maar nagenoeg op denzelfden dag schreef de Engelsche premier aan den gezant van den hertog van Savoye: «In plaats van ons dank te weten voor onze pogingen en mee te helpen aan den vrede, die toch noodzakelijk is geworden na de verklaring van het Lagerhuis, gooien de Keizer en de Staten-Generaal den boel vrij wat in de war». In de hoop, die Slingelandt koestert [4], dat onze afwachtende houding veel uitwerking zal hebben, verwondert het hem dan ook ten zeerste, dat de Engelsche ministers de onderhandelingen in Utrecht niet verder voorzetten, daar het Parlement toch wel eens van meening kon veranderen. Maar ondertusschen gaat lord Bolingbroke voort met de onderhandelingen met den Franschen koning, waarvan men hier alleen wist, dat ze gevoerd werden, zonder zelfs van verre te weten waarover. En terwijl men hier vol vertrouwen is op een flink volhouden van de gestelde eischen om de Engelschen bang en den vrede mogelijk te maken, wordt te Londen aan den Franschen envoyé de verzekering ge-

[1] Van Huls aan Heins, 16 Februari 1712.
[2] 17 April 1712, aan Goslinga.
[3] 4 April 1712, aan Goslinga.
[4] Aan Goslinga, 17 April 1712.

geven, hoe men alleen nog de definitieve verklaring afwacht van de Fransche en Spaansche koningen, dat de kronen dier beide landen nooit op één hoofd zullen vereenigd worden, om alsdan den wapenstilstand overal af te kondigen en den vrede spoedig te laten volgen.

Men had hier het volste vertrouwen op eigen politiek beleid en maakte zich wijs heel wat slimmer te zijn dan de bondgenooten. «Eerstdaags zullen wij hooren, wat er tusschen Engeland en Frankrijk verhandeld is», schrijft Slingelandt. [1] «Wees dus wat geduldig te Utrecht en geef vooral den Engelschen geen gelegenheid om u den bril van den neus te nemen».

't Was dan ook een donderslag bij helderen hemel, toen er bericht kwam, dat koningin Anna in het midden van Juni in het Parlement de bekende troonrede had gehouden en bekend had gemaakt, op welke voorwaarden de verschillende bondgenooten den vrede zouden kunnen verkrijgen, welke groote voordeelen Engeland had bedongen en hoe weinig er overbleef voor de bondgenooten. Slingelandt was woedend en laat zich in de sterkste bewoordingen uit [2]. Hij zou niet graag willen, dat ons land deelde in den vloek, dien het nageslacht zou slingeren tegen de bewerkers van zulk een verraad der belangen van het vaderland en van Europa. «Ik vlei mij niet, dat wij den oorlog kunnen voortzetten, maar nu Ministerie en Parlement al de belangen der bondgenooten verwaarloozen en de wereld verblinden met woorden, die heel wat anders beteekenen dan hetgeen men doet gelooven, nu vraag ik, of er iets anders te doen overblijft dan luide over het onrecht te roepen en te verklaren, dat de Staat zich zulke nadeelige voorwaarden onmogelijk kan doen opleggen, die zoo in strijd zijn met de verdragen, in de hoop dat het Ministerie bevreesd wordt voor het oordeel van het nageslacht en betere voorwaarden voor ons bedingt.»

In Utrecht werden zeer scherpe woorden gewisseld tusschen de

[1] 21 Mei 1712, aan Goslinga.
[2] 22 Juni 1712, aan Goslinga.

Nederlandsche afgevaardigden en den bisschop van Bristol, die zoozeer den haat van het volk op zich laadde, dat hij er zich niet eens veilig waande.

Men had dus geheel en al verkeerde berekeningen gemaakt. Even boos als men was op de Engelschen, die zoo geheel in strijd met het Haagsch verbond van 1701 handelden, even boos kon men wezen, dat men zich zoo had vergist. Maar boos zijn hielp niet veel. Terugkeer toch was bijna onmogelijk, nu Engeland's regeering reeds zoo ver heen was, dat ze het over de voorwaarden al eens was geworden met Frankrijk. De woede zou wel bedaren door de noodzakelijkheid van het berusten in het onvermijdelijke.

Dat de troonrede der Koningin wel leiden moest tot een vrede, viel geheel buiten de berekening van den Keizer en de Republiek, die langs een anderen weg getracht hadden om invloed op den gang der onderhandelingen te hebben en wel door den veldtocht, die in dat jaar 1712, ten minste in het eerste gedeelte er van, van onzen kant met buitengewone geestkracht, groote opofferingen en doorzettenden ijver was begonnen. De bedoeling was natuurlijk om Engeland, dat in eens Franschgezind was geworden, mee te slepen in den veldtocht tot het een of andere groot krijgsbedrijf en zoodoende de nauwe verstandhouding tusschen Engeland en Frankrijk weer te veranderen; Engeland tot de zijde der Bondgenooten terug te brengen om vereenigd, zooals vroeger, Frankrijk te dwingen de voorwaarden aan te nemen, die de Alliantie haar voorschreef.

Al was in den veldtocht alles gegaan, gelijk men zich voorstelde en beraamde, men zou den verwachten uitslag toch niet verkregen hebben, want men had bij het opmaken der plannen buiten den waard gerekend. Die waard toch liet zich niet zoo gemakkelijk verschalken. Tegenover onze plannen stonden die van Engeland, die op vastere grondslagen waren gevestigd dan de onze. Zij hadden natuurlijk tot strekking om zoo weinig mogelijk te doen ten nadeele van Frankrijk en zich zooveel mogelijk los te maken van den

lastigen aandrang der Bondgenooten. Men begreep hier trouwens ook wel, dat Engeland niet met alles zou meedoen [1] en bij de verschillende ondernemingen heel wat moeilijkheden in den weg zou leggen. Men wist immers reeds uit Engeland [2], dat men daar met de campagne begon te spotten en telkens als onze gezant in Londen sprak over het openen van den veldtocht, kreeg hij een onplezierig antwoord. Eens zelfs vroeg de Lord-Thesaurier wrevelig, of men dan nog meer steden wou wegpakken, terwijl men het al niet eens kon worden over de reeds veroverde plaatsen [3], en er was herhaaldelijk gezegd [4], dat Engeland geen nieuwe veroveringen door de Bondgenooten zou dulden. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat men alle mogelijke pogingen deed om het tegendeel te verkrijgen, maar ook dat men weer erg boos werd, zoodra men zag, dat alle moeite ijdel bleek. Daar kwam trouwens bij, dat men eigenlijk niet goed wist, wat de positie van Engeland was geworden. Zoo werd er van onze zijde zeer op aangedrongen, dat de veldtocht vroeg werd geopend en de Koningin verzocht om haar troepen zoo spoedig mogelijk naar de Fransche grenzen te sturen. Toen dat niet gauw genoeg gebeurde, riep Slingelandt vol verbazing en ongeduld [5]: »Ik kan mij toch waarlijk niet begrijpen, dat menschen, die zoo'n haast hebben met vrede sluiten, niet meer ijver betoonen om van de mooie gelegenheid gebruik te maken den vijand te dwingen om redelijke voorwaarden aan te nemen.» Maar Slingelandt kon niet weten, dat Engeland reeds zoo goed als zeker was van zijn vredesvoorwaarden, die zelfs nog vrij wat meer dan redelijk waren, en dat er dus voor de Koningin geen enkele reden was om zich zoo te haasten. Toch bleef Engeland voor den schijn natuurlijk voortgaan met zich voor te bereiden voor den nieuwen

---

[1] 5 April, Slingelandt aan Goslinga; 3 April, graaf Albemarle aan Vegilin van Claerbergen.

[2] Van Huls aan den Raadpensionaris, 16 Febr. 1712.

[3] Van Borssele van der Hooghe aan Heinsius, 25 Maart 1712.

[4] Van Huls aan den Raadpensionaris, 29 Maart 1712.

[5] aan Goslinga, 18 Maart, 1712.

veldtocht. Dat kon wel niet anders, zoolang er nog geen wapenstilstand gesloten was. Wat meer ernst werd er betoond, toen de sterfgevallen aan het Fransche hof de zaak van den vrede een beetje ander aanzien gaven. En zoo werd dan ook de hertog van Ormond als opperbevelhebber naar de Zuidelijke Nederlanden gezonden, nadat prins Eugenius hem op krachtigen aandrang der Staten-Generaal eenige dagen was voorgegaan naar de kampplaats. Maar of er hier al veel voortgang werd gemaakt en of men van alle zijden ook al moeite deed om de bezwaren, die Engeland mogelijk maken kon, dadelijk uit den weg te ruimen, dat gaf geen ander resultaat dan dat er geen sprake is van eenig voorwendsel om zich aan den oorlog te ontrekken. Toen de Engelsche opperbevelhebber in den Haag was aangekomen en Slingelandt als secretaris van den Raad van State, d. i. zooveel als minister van oorlog, eenige kwesties werden voorgelegd, schreef hij vol zorgvuldigen ijver [1]: «Men moet trachten te voorkomen, dat er eenig misverstand ontstaat tusschen Ormond en prins Eugenius, die zoo vol toewijding is voor de gemeene zaak en te ver boven die nietigheden staat om zich met nesterijen bezig te houden, die sommigen te baat zullen nemen om den voortgang der zaken te verhinderen.» De opperbevelhebber werd dus wel ontzien en zou wellicht meer van de Staten-Generaal hebben kunnen verkrijgen dan zijn voorganger Marlborough. Werkelijk werd in het leger de campagne flink door de onzen voorbereid [2].

De hertog van Ormond was eindelijk in het leger aangekomen, en in den Haag meende men, dat men daarmee al veel had gewonnen. Wanneer men nu maar voortgang maakte en de een of andere onderneming begon, dan zou Engeland niet terug kunnen. In het leger mocht men nog soms bezwaar maken, dat de Engelschen wel eens plotseling bevel konden ontvangen om zich aan den krijg te onttrekken, Slingelandt stelde ze gerust door

[1] 28 April, aan Vegilin van Claerbergen.
[2] Graaf Albemarle aan Vegilin van Claerbergen, 5 Mei.

te vragen: [1] « Zou het Ministerie de krijgsbedrijven durven tegenhouden door een bevel aan den Hertog, wanneer het eerst heeft goedgevonden, dat deze en prins Eugenius zich aan 't hoofd van ›t leger stelden, zonderdat Frankrijk op het Utrechtsche congres een stap nader is gekomen, waaruit men een voorwendsel halen kon om de verdere krijgsbedrijven te staken?"

Het scheen bijna niet mogelijk, maar toch zou het gebeuren. In het leger was men ditmaal voorzichtiger dan men in den Haag wel goedvond. Eerst had men het oog geslagen op Kamerijk, maar dat leek wat gevaarlijk. Men besloot zich dus tot wat eenvoudigers te bepalen en koos het beleg van Quesnoy. Dat scheen sommigen wel wat min. Althans de thesaurier-generaal Hop, schreef aan den Gedeputeerde-te-Velde, Vegilin [2], dat dit beleg niet genoeg was voor de tegenwoordige kritieke omstandigheden, dat men het kleine Landrecies ook maar tegelijkertijd moest nemen en dat het beste was om maar alles door een veldslag te beslissen, waarvoor hij al vast rekent op den Goddelijken zegen. Misschien was dit inderdaad het beste geweest, had men werkelijk te beschikken gehad, zooals men zich overtuigd hield, over de troepen, waarop men rekende, maar men had de verklaring van den hertog van Ormond nog niet gehoord. Toen toch bleek wel, dat men gefaald had in zijn berekeningen om Engeland weer mee te slepen en door een beslissenden veldtocht Frankrijk te dwingen op onze voorstellen in te gaan.

Den 29en Mei werd er een krijgsraad belegd en stelde prins Eugenius voor het beleg van Quesnoy te ondernemen. Onze Gedeputeerden vonden dat natuurlijk dadelijk goed, maar Ormond verklaarde — 't was tegen zijn zin — daaraan niet te kunnen meedoen en bekende na de desbetreffende vraag zijn troepen niet anders te mogen gebruiken dan alleen om het leger der Bondgenooten te dekken, wanneer hij ten minste geen tegenbevel ontving van zijn Koningin. Wat zou zulk een dekking echter geven?

---

1 Aan Vegilin van Claerbergen, 19 Mei.

2 19 Mei en 30 Mei.

De vijand wist nog beter dan wij, wat de Engelschen voorhadden en behoefden zich dus volstrekt niet te storen aan de dekkingstroepen van Ormond. Men begrijpt de verontwaardiging der Bondgenooten en de onzekerheid, waarmee men de toekomst tegemoetzag. Alles was feitelijk op losse schroeven gezet, want wat zou er moeten gebeuren met de troepen, die door de kleinere bondgenooten waren geleverd en geheel of gedeeltelijk door Engeland werden betaald. Zouden ze meedoen? maar dan verloren ze misschien de Engelsche subsidies. Zouden ze zich onthouden? maar ook de Staten-Generaal betaalden er aan mee. Slingelandt, die terecht in de handelwijze van onzen vroegeren bondgenoot een groot onrecht zag en het een gevaar achtte om zoo vooruit te loopen op de diplomatieke onderhandelingen te Utrecht, Slingelandt schreef dan ook in dien zin aan Vegilin [1], dat er een paar extraordinaris-Gedeputeerden naar het leger zouden gezonden worden met het doel om de overige troepen aan te sporen voort te gaan met de plannen en den vijand op alle mogelijke wijzen te bestoken. « Verliezen wij den moed niet. Maakt Engeland zich de handen vrij, laat zij ons dan niet binden. »

Het waren zeker flinke woorden, die voor ons het bewijs zijn, dat er in de leiders der Republiek nog kracht en energie zat. Men kon zich toch maar niet de wet laten stellen door de Engelschen, zooals de bisschop van Bristol in vrij duidelijke bewoordingen had gezegd, dat gebeuren zou. Doch met flinkheid alleen zou men nog zoo gemakkelijk niet volbrengen, wat men voorhad, vooral niet, omdat de laatste berichten uit het leger nog slechts een begin waren, genoeg om te doen vreezen voor het vervolg, en men nog niet raden kon, wat de Engelsche premier eigenlijk in het schild voerde.

Die flinkheid was trouwens geen overmoed. Men begreep heel goed de bezwaren tegen een voortzetting van den oorlog onder

---

[1] 1, 2 en 5 Juni 1712.

zulke omstandigheden, tegen een beleg, waarbij de hertog van Ormond eigenlijk niets deed dan toekijken, en Slingelandt somt [1] alle moeilijkheden op, die zich wel zouden voordoen. Zoo wijst hij er op, hoe ontevreden onze troepen zouden worden en hoe ze klagen zouden alleen naar de slachtplaats te worden gevoerd, terwijl de Engelschen rustige toeschouwers bleven, hoe onbillijk het was, dat de Koningin troepen terughield, waaraan de Staten-Generaal mee betaalden.

Intusschen moge de ondervinding enkele dier bezwaren hersenschimmig hebben gemaakt, deels omdat de meeste vreemde troepen bij het Bondgenootschap bleven, deels omdat de geest der Engelsche soldaten en officieren den oorlog beter gezind was dan die van regeering en parlement, veel kon men toch niet uitrichten; dat was a priori wel te zien. Wel was het geallieerde leger sterk genoeg om opgewassen te zijn tegen den vijand, want het eigenlijke Engelsche leger was maar zeer klein, [2] maar de eenheid, de vastheid was weg en men vertrouwde elkaar niet meer.

Toch gaf de flinke samenwerking van prins Eugenius met de Nederlandsche Gedeputeerden nog meer resultaat, dan men verwacht had. Het beleg van Quesnoy had werkelijk plaats, ook nadat de Engelschen zich geheel aan den oorlog onttrokken hadden, en het werd gevolgd door een verovering van de stad. Een brandschatting van Champagne door de cavalerie onder bevel van generaal Grovestins bracht den noodigen schrik te weeg en leverde heel wat buit op. Doch daarna was het ook gedaan met onzen voorspoed. Het beleg van Landrecies werd wel begonnen, maar niet beëindigd met goeden uitslag. De Fransche maarschalk De Villars gevoelde zich sterk genoeg om een aanval te wagen. Hij had daarbij zoo veel succes, dat zijn overwinning bij Denain invloed had op den loop der zaken.

Plicht gebiedt ons om even stil te staan bij deze gevolgenrijke

---

[1] 6 Juni, aan Vegilin van Claerbergen

[2] Hop aan Heinsius, 11 Juli.

gebeurtenis. Dat deze nederlaag aan onze troepen wordt toegeschreven, dat behoeft eigenlijk geen vermelding meer, wij zijn nu eenmaal de vloermat, waarop het Europa van die jaren hare vuile voeten afveegde. Aan ons de verplichting om, waar wij kunnen, het door anderen aangebrachte vuil te verwijderen, wij hebben al genoeg vlekken om geen aangewrevene te dulden. Ziehier de zaak: De Villars kon niet zien, dat Landrecies ook werd ingenomen zonder poging tot ontzet. Daarom legde hij het er op toe om het geallieerde leger af te snijden van de magazijnen van ammunitie en levensmiddelen, die gedekt werden door 10 bataljons onder generaal Albemarle. Om de aandacht af te leiden brengt de Villars prins Eugenius in den waan, dat de aanval op hem zal plaats hebben, maar richt zijn hoofdmacht tegen Albemarle. Zoodra Eugenius de werkelijke bedoeling begrijpt, begeeft hij zich naar het retranchement van Albemarle, houdt daar inspectie, versterkt de infanterie met zeven batailjons en laat de bagage met de cavalerie terug gaan over de rivier achter het retranchement. De prins vertrekt daarop om nog meer versterking te gaan halen. Spijt het kanonvuur van de onzen doet De Villars intusschen met zijn geheelen linkervleugel in dichte colonnes zulk een krachtigen stormaanval, dat de troepen van Albemarle terugtrekken uit het retranchement. Na een hevigen weerstand moeten zij nog verder terug op de brug aan, die bij het overtrekken der bagage reeds gebroken was, zoodat een groot gedeelte der manschappen in de rivier werd gedrongen en verdronk. Eugenius kwam te laat; hij kon de rivier niet meer over. Dat de prins woedend was, laat zich hooren, ook nog dat hij zich in zijn brief aan de Staten-Generaal in krasse woorden uitliet, maar dat de latere geschiedschrijvers, zooals Weber, die woede overnemen, schijnt ons minder redelijk. Het verhaal van de neerlaag, zoo even gedaan, is ontleend aan een verslag, op denzelfden dag van de gebeurtenis geschreven [1]

[1] Gedn. te Velde aan den Griffier der St.-Generaal, 24 Juli 1712. Verb.

door personen, die zich toen onmogelijk bewust konden zijn, dat hun eenmaal de schuld zou worden aangewreven. Het is dan ook wat heel erg om het Nederlandsch leger aansprakelijk te stellen voor de neerlaag. De schikkingen waren door Eugenius zelf getroffen, en wat de troepen betreft, van de 17 bataljons die verslagen werden, waren er maar 4 van de Republiek.

Het feit is trouwens op zich zelf niet van veel beteekenis en ontleent die alleen aan de moreele gevolgen. Het beleg van Landrecies toch moest worden opgebroken, zonderdat men iets anders kon ondernemen. Men moest dus nu voorzichtiger zijn dan ooit. Wel was het niet noodig, zooals sommigen vreesden, die door den schrik bevangen schenen, om achter Mons of Oudenaerde terug te trekken, [1] dat waren slechts dolle voorstellen, die het directe gevolg waren van de zenuwachtigheid door den schrik, maar een slag te wagen, zooals enkele anderen wilden, [2] ging toch ook niet. Dat was veel te gevaarlijk, want het heil der Republiek werd geheel en al op het spel gezet en de kwade kansen waren veel te groot. Bovendien zag Slingelandt heel goed in, dat Engeland al te ver heen was om te dulden, dat wij nog zouden profiteeren van een mogelijke overwinning.

Frankrijk werd van nu af aan, wat het vroeger altijd geweest was, de aanvaller, en bracht ons nog verscheidene nadeelen toe, die wij te gelegenertijd nog zullen aanstippen.

De veldtocht gaf dus volstrekt niet het verwachte resultaat. In plaats dat onze vroegere bondgenoot in den oorlog wordt meegesleept en verplicht wordt om mee te doen Frankrijk te leeren, dat het zich voegde naar den wil der zegevierende mogendheden, gaat Engeland nog veel meer haar eigen weg in de richting der Fransche grenzen, veel meer dan wij wisten of vermoedden, want nog altijd was men hier bezig aan het uitrekenen, hoe men

[1] Sling. aan Hop, 28 Aug. copie.

[2] Sling. aan Veg., 8 Aug.

Engeland voor zich en den oorlog zou kunnen winnen. Natuurlijk zochten onze staatslieden dat te doen langs verschillenden weg en natuurlijk ook begrepen zij elkaars bedoeling niet goed. De een wou een beroep doen op het Engelsche volk [1], dat, naar men zich voorstelde, vol verontwaardiging over den gang van zaken het Ministerie zou noodzaken een anderen weg te volgen en zich te houden aan de belangen van het Bondgenootschap. Dit zou misschien werkelijk een goed middel zijn geweest, als Ministerie en Parlement wat minder homogeen waren dan op dat oogenblik, en als er wat minder venijnige pamfletten tegen de Republiek in Engeland werden gepubliceerd, zooals onze gezant daar te lande berichtte [2]. Men probeerde het evenwel toch op die wijze en maakte in Engeland de brieven openbaar, die men van hier naar de Koningin zond, met gevolg natuurlijk, dat de Koningin boos werd op onze staatslieden. Een ander, die niet vroeg [3], wat we wel graag zouden willen, maar wat bereikbaar was, ried aan om zich maar te schikken naar de omstandigheden, nu er niets aan te veranderen viel en zich dan maar in 's hemels naam voorloopig en voor den schijn te voegen naar de Tories, die zoo sterk in de meerderheid waren, dat het Ministerie geen buitengewone maatregelen behoefde te nemen om zich te handhaven. Dit nu vond de tegenstander weer een bewijs van zwakheid en onderwerping, die de Republiek verachtelijk moesten maken in de oogen der wereld en onzen toestand nog zouden verergeren. Natuurlijk had de ander [4] daar weer zijn argumenten tegen in te brengen en betoogde, dat het beter was harde voorwaarden maar vrijwillig te aanvaarden dan ze zich te zien opleggen. Op die wijze zou er nog heel wat te redden zijn, terwijl men toch waarlijk niet bang behoefde te zijn voor openbare minachting, als men reeds zooveel kracht betoond had.

---

[1] Slingelandt aan Goslinga, 25 Juni; aan Vegilin van Claerbergen, 23 Juni.
[2] Aan den Raadpensionaris, 8 Juli.
[3] Goslinga aan Slingelandt, 23 Juni.
[4] Goslinga aan Slingelandt, 26 Juni.

Bij al die redeneeringen waren de verschillende pleiters het hierover eens, dat Engeland zich reeds te ver gewaagd had en zijn eigen en Europa's belangen niet goed wist te behartigen; maar hoe groot was de schrik, toen men uit het leger vernam, dat de Engelsche veldheer bevel had gekregen om zich geheel en al aan de krijgsbedrijven te onttrekken, daar er een wapenstilstand tusschen de Fransche en Engelsche regeeringen gesloten was voor den tijd van twee maanden. Men was nu eenstemmig in het afkeuren van dezen nieuwen maatregel, die bovendien nog wel inhield, dat wij ook zouden uitgenoodigd worden om mee te doen, een uitnoodiging, die weldra gepaard ging met eenige bedreigingen, ingeval we voor de beleefdheid bedankten. « Ik heb den bisschop van Bristol verzekerd, dat wij liever alles op het spel zouden zetten, dan ons zulke harde wetten te laten voorschrijven », schreef Goslinga [1]. En hoe men in den Haag gestemd was, laat zich denken, als we opmerken, hoe men daar een paar dagen vóór de bekendmaking van den wapenstilstand nog smadend beweerd had, dat Engeland zich geheel aan Frankrijk had overgeleverd.

Maar al die krasse bewoordingen werkten niets uit; men stond voor een nieuw feit en moest voor het vervolg rekening houden met den tegenwoordigen stand van zaken. Er mochten nog optimisten zijn, die zich voorstelden, dat de Engelsche koningin terug zou schrikken voor de genomen maatregelen, toen zij bemerkte, dat de vreemde troepen in haren dienst niet haar voorbeeld volgden, dat Frankrijk op grond daarvan zou weigeren Duinkerken als pandvesting aan de Engelschen over te geven, zoodat deze mogendheid weer de wapenen zou moeten opvatten; dat was een illusie. Frankrijk had veel te veel belang bij de vriendschap van Engeland om het zoo ver te laten komen. Het verstandigst was het dus om zich maar neer te leggen bij de noodzakelijkheid en ook een wapenstilstand aan te gaan. Werkelijk wordt [2] er in

[1] Aan Slingelandt, 27 Juni.

[2] Goslinga aan een der Plenipotentiarissen te Utrecht, 14 Juli.

Den Haag druk over gesproken en een ontwerp gereed gemaakt, dat naar de provincies werd gezonden ter goedkeuring. Natuurlijk zou het dus nog geruimen tijd een ontwerp blijven. « We hadden beter gedaan met daar eerder over te spreken, voordat de zaken zoo ver waren gekomen, maar laten wij ten minste nu verstandig wezen », schreef Goslinga. [1]. Want we moesten nu den oorlog voortzetten onder veel moeilijker omstandigheden. De vreemde troepen, gedeeltelijk in dienst van Engeland, die geweigerd hadden met Ormond mee te trekken, moesten nu geheel door ons alleen betaald worden en daarvoor had men voor het verdere gedeelte van het jaar 1712 reeds $2\frac{1}{2}$ millioen gulden meer noodig [2]. Dat was veel te zwaar voor een land, dat reeds zoo uitgeput was, dat men er aan dacht om in Friesland al het zilverwerk tot munt te versmelten. Was het dus geraden om à tort et à travers den oorlog voort te zetten, waarbij we niets meer uitrichtten, terwijl de Franschen voordeelen behaalden, terwijl wij bovendien moesten vreezen nog meer bondgenooten te zullen verliezen en de vijand slechts winnen kon, terwijl eindelijk Engeland en Frankrijk weer de onderhandelingen te Utrecht opvatten, en de Engelschen dreigden, wanneer wij geen toenadering toonden, dat ze dan de laatste onderhandelingen met Frankrijk te Duinkerken zouden afdoen en daar voor goed een einde aan den oorlog zouden maken. Deze bedreiging was nu wel zoo erg niet, want feitelijk was reeds lang tusschen Londen en Parijs rechtstreeks alles behandeld en was men het nagenoeg eens geworden, doch hoe ver men reeds was, dat wisten wij niet. Maar de voorwaarden, die ons werden aangeboden, waren zoo weinig naar onzen zin, dat we niet gretig toehapten, al hadden wij ook geleerd om onze buitensporige eischen van vroeger wat te matigen.

Over dien wapenstilstand nu ontspon zich een vrij uitgebreide

---

[1] aan Burmania, 8 Juli.

[2] Slingelandt aan Goslinga, 30 Juli.

discussie in brieven en zeker ook wel mondeling. Oordeelen wij naar de overtuiging, waarmee men schreef, dan zal het bij de mondelinge besprekingen nog al warm zijn toegegaan. Maar zooals het nu gaat bij de gedachtenwisseling over een kwestie, was het ook toen, men verneemt wel eens meer dan eens hetzelfde argument ook van denzelfden persoon, die door altijd op hetzelfde aambeeld te hameren meent zijn ijzer beter te kunnen smeden. Natuurlijk hebben zooals altijd voor- en tegenstanders in vele opzichten gelijk.

Hoe langer men discussieerde, hoe moeielijker de kwestie werd, want met het verloop van tijd en het veranderen der omstandigheden bleef men op hetzelfde standpunt. Was er in den eersten tijd, toen Engeland zijn troepen pas uit den oorlog had teruggetrokken nog geen sprake van, dat men de beoogde en bijna bereikte voordeelen zou laten schieten, toen de oorlogskans was verkeerd, was een wapenstilstand voor de Republiek niet meer een zelfde kwestie als vroeger. Want nu kwam het er op aan om de behaalde voordeelen te behouden en den vijand het voortgaan te verhinderen. Het pas veroverde Quesnoy werd weer door de Franschen belegerd en evenzoo Douay en Bouchain, en de kans om ze van onzen kant te ontzetten was niet groot. Onze staatslieden rekenden nog altijd op een verandering van zaken ten voordeele van ons, op een Deus ex machinâ, zooals hun ook werd verweten. «Laten degenen, die geen verstand van oorlogvoeren hebben, dan ten minste onze generaals raadplegen, of men voor of tegen een wapenstilstand moet zijn», werd geraden [1], maar zoo iets, dat kan men a priori wel zeggen, was niet wel mogelijk in dien tijd, toen onze regenten nog gewoon waren door de hoogst geplaatste officieren te worden ontzien als de souvereinen, die militaire ambten hadden uit te deelen. Zulk een inmenging in zijn gezag kon een regent, die als souverein had te beslissen en dus

---

[1] Goslinga aan Sling., 5 Aug.

zelf alles het best wist, niet dulden. Mocht men nu van de eene zijde sterk aandringen op het sluiten van den wapenstilstand om den voortgang der Fransche wapenen te stuiten [1], aan den anderen kant was het ook waar, dat zoo'n wapenschorsing op het oogenblik niet veel zou geven [2]. Onderhandeling daarover zou immers niet mogelijk wezen, want men moest den voorslag dadelijk aannemen en dit zouden de Staten-Generaal zeker nooit doen en nooit kunnen doen zonder de provincies te raadplegen. Daarmee zou dan weer zoo veel tijd verloopen, dat de vijand gelegenheid genoeg had om de reeds belegerde vestingen in te nemen.

Maar een andere omstandigheid bracht een gewichtige wijziging. De meeste der kleinere bondgenooten mochten bij het wegtrekken van Ormond's troepen verzekerd hebben, dat ze hun manschappen bij het groote Bondgenootschap zouden laten, dat nam niet weg, dat ze begonnen in te zien, hoe Engeland, dat aan den Franschen koning den vrede had verzekerd, op dat oogenblik middelaar was en eigenlijk alles te zeggen had, hoe ze de Engelschen dus maar te vriend moesten houden en hen naar de oogen zien om te verkrijgen, wat ze wenschten. Savoye schikte zich al, Pruisen en Portugal schenen geneigd om dat voorbeeld te volgen, ten minste de envoyé's dier landen te Utrecht begonnen op in 't oog loopende wijze Milord Strafford het hof te maken [3]. Dat was gevaarlijker, want lette men niet op en liet men den zaken haar beloop, dan zouden we wel eens met den Keizer alleen tegenover den vijand kunnen komen, die ons onze koppigheid duur zou doen betalen. Zonder Savoye en Engeland zouden de overige Bondgenooten den oorlog niet kunnen voortzetten. Het Fransche leger in de Zuidelijke Nederlanden zou met minstens 40 bataljons en 30 escadrons kunnen versterkt worden [4], die nu nog noodig waren op de

[1] Hop aan Heinsius, 10 Aug.
[2] Slingelandt aan Goslinga, 8 Aug.
[3] Goslinga aan Burmania, 4 en 9 Aug.
[4] Goslinga aan Slingelandt, 23 Aug.

Italiaansche grenzen. Dat de Republiek nu niet deed, wat de kleine mogendheden van het Bondgenootschap deden, laten wij daar, maar of we wel onze krachten inspanden om moeilijkheden met de Engelschen te voorkomen, zou men gaan betwijfelen, als men de correspondentie der staatslieden naslaat. Een buitengewoon gezantschap naar de Koningin te sturen om te trachten de oude vriendschap te herstellen, wenschten sommigen onzer staatslieden, zelfs onze gezant in Engeland [1], en dit dunkt ons a posteriori ook werkelijk het verstandigst, al was het alleen maar om langs een zoet lijntje achter de waarheid te komen van hetgeen er tusschen Londen en Parijs werd behandeld. Maar natuurlijk zou zoo'n ambassade moeten bestaan uit personen, die Engeland aangenaam waren en nu scheen men den Amsterdamschen pensionaris Buys te willen sturen, die een half jaar te voren zich den haat van het Engelsche ministerie op den hals had gehaald, omdat hij met de Whigs had geïntrigeerd [2]. En men zou ook niet met het doel moeten gaan, zooals Slingelandt dat wenschte [3], om Koningin, Ministerie en Parlement op den weg terug te brengen, dien wij voor den rechten hielden. Die poging om Engeland wijzer te maken, dan het wou zijn, had men al zoo dikwijls met verkeerden uitslag beproefd, dat men er zich niets meer van behoefde voor te stellen, nu het Ministerie reeds zoo lang zijn eigen weg gegaan was. En beter zou het wezen den raad op te volgen, dien de Engelsche gezant Strafford in Utrecht gaf. «Stel ons in staat,» zeide hij, «om ronduit tot den eersten minister te spreken en ik beloof u, dat ik vol ijver voor de Republiek zal werken. Dat is het eenige middel om samen den oorlog te eindigen en onze wederzijdsche rust te waarborgen in een garantie-tractaat [4].» En werkelijk had dit gezegde van Strafford goeden grond. Als de Republiek zich gewillig toonde, dan zou Engeland niet afzonderlijk vrede sluiten,

---

[1] Van Borssele van der Hooghe aan den Raadpensionaris, 7 Juni.

[2] Van Borssele van der Hooghe aan den Raadpensionaris, 10 Juni; Van Huls aan den Raadpensionaris, 16 Feb.

[3] Aan Goslinga, 6 Sept.

[4] Goslinga aan Slingelandt, 10 Sept.

zooals de Fransche Koning zoo graag had gehad, dan zou ook onze goede verstandhouding met de Koningin niet verbroken worden.

Hoewel schroomvallig en met onmiskenbaren weerzin [1] komen onze staatslieden den Engelschen toch nader. Er zou dus nu kunnen gehandeld worden over de voldoening van onze veel gematigder eischen. Al hoopte men nog op een verandering, men begon te gevoelen, dat het wel niet anders kon. De Keizer immers, die ons nog wou overhalen tot het voortzetten van den oorlog ook zonder de Engelschen, deed nog te buitensporige eischen, dan dat deze, al vond hij ze zelf buitengewoon matig, ook maar konden besproken worden. «De Keizer,» schreef een onzer plenipotentiarissen, [2] «zoekt slechts tijd te winnen, de onderhandelingen uit te stellen en op die wijze de Engelschen te dwingen de conferentie af te breken om daarna ons in den oorlog mee te slepen. Wij moeten dan maar zien, hoe wij er af komen.»

Op den Keizer konden wij dus niet wachten. Met hem zouden wij alles op het spel zetten en we wisten zeker alles te moeten verliezen. Wilden wij dus niet nog dieper in het moeras van den oorlog en der financieele moeilijkheden terugzinken, dan schoot er niets anders over dan de hand aan te nemen, die Engeland's koningin ons reikte en ons reiken kon, daar zij alleen van alle Europeesche vorsten op vasten bodem stond. En men scheen daartoe te meer geneigd, toen de vijand een brutalen strooptocht binnen onze grenzen deed en het eiland Tholen kwam brandschatten. «Onze brave Hollanders zien er wel uit, of hun trots een beetje verminderd is,» spotte Goslinga [3]. «Naar den kant van Dort was er een groote consternatie. Men meende zelfs, dat alleen tegenwind den vijand verhinderd had om boven den Moerdijk te komen.»

Wij waren dus bereid om de voorstellen van Frankrijk te bespreken en, deze mochten onze ergernis al gaande maken, daar

---

[1] Goslinga aan Slingelandt, 11 en 13 Aug.
[2] Goslinga aan Slingelandt, 15 Aug.
[3] Aan Burmania, 27 Aug.

ze onze aanspraken wat al te veel beknibbelden, de Engelschen hielpen ons nu werkelijk. Wij mochten er tegen opzien om van onze en 's Keizers aanspraken op Rijsel en Straatsburg af te zien, wanneer wij dit deden, dan beloofden de Engelsche gezanten ons te zullen helpen om Doornik en Condé voor ons te behouden. Maar er werd in eens weer een spaak in het wiel gestoken door de bekende vechtpartij der bedienden van den graaf van Rechteren met die van den Franschen gezant Menager; en dit was den Franschen Koning maar al te welkom, omdat daardoor de onderhandelingen konden blijven rusten, tot de veldtocht was afgeloopen en de Koning door de behaalde voordeelen zijn toon een beetje hooger kon zetten, want van onze zijde was de moed te veel gezonken om de vijandelijke bedoelingen in de Zuidelijke Nederlanden te verijdelen [1]. Deze zaak werd nog moeilijker, toen de graaf van Rechteren zijn onvoorzichtigheid nog vergrootte tot onverantwoordelijke machtsoverschrijding door geheel buiten zijn committenten om een zelfverdediging te doen drukken en verspreiden. «Waar moet het heen met onze republiek», vraagt Goslinga, «wanneer de vrijheid tot zulke eigenmachtige daden voert. Wanneer wij niet een middel vinden om het gemis van een stadhouder te vergoeden, dan zullen wij tot een verwarring komen, waar wij ons onmogelijk uit kunnen werken.» Zijne woorden bevatten helaas! een profetie.

Intusschen was deze aangelegenheid weer oorzaak, dat we Engeland wat nader kwamen, daar wij de tusschenkomst der Koningin nu nog meer noodig hadden. Het werd ons dus hoe langer hoe duidelijker, dat wij zonder Engeland geen vrede, ten minste geen goeden vrede konden krijgen. En eigenlijk wenschte Engeland op dat tijdstip niets liever dan samen te gaan met de Republiek. De beste verzekeringen werden door de Engelsche gezanten te Utrecht gegeven en het mocht den Keizer niet gelukken

[1] Weber, S. 330.

om ons te overtuigen, dat wij verkeerd handelden, evenmin als zijn gezant ons op nieuw achterdocht tegen de Engelschen kon doen koesteren door het opzetten van een intrigue. Graaf Sintzendorff liet zich nl. eens in een conferentie met onze gevolmachtigden als bij ongeluk ontvallen, dat Milord Strafford hem had verzekerd, dat Doornik en Condé ongetwijfeld aan Frankrijk en dus niet bij onze Barrière zouden komen. Natuurlijk bracht deze stellige verklaring, geheel in strijd met de woorden van Milord tegen ons, een groote onsteltenis te weeg. Maar spoedig bleek, wat de keizerlijke gezant voorhad. Immers toen Milord gevraagd werd naar de waarheid, was hij hoogst verwonderd en werd hij erg boos. Hij zei zeer goed te begrijpen, uit welken koker dat praatje kwam, want de Keizer was bang Sicilië niet te zullen krijgen en trachtte daarom ons tot een wanhopigen tegenstand over te halen. Maar Milord verzekerde nogmaals gemachtigd te zijn tot de verklaring, dat zijn Koningin moeite deed bij het Fransche hof om Doornik voor ons te behouden. Hetgeen hij gezegd had tegen Sintzendorff was alleen, dat Frankrijk die plaatsen zeker niet zoo gemakkelijk zou afstaan. Op dat stramien had de keizerlijke gezant naar eigen fantasie verder geborduurd, maar zijn werk bleek broddelwerk te zijn. Om ons te overtuigen herhaalde Milord zijn betuigingen voor al onze gevolmachtigden en verklapte zelfs, hoe de Keizer zelf een wapenstilstand in Catalonië had gevraagd en had gezegd, dat Engeland er veel beter aan toe zou zijn door over de Zuidelijke Nederlanden alleen met den Keizer dan met de Republiek te onderhandelen [1].

De intrigue had dan ook geenerlei gevolg. Wij hielden ons aan ons plan en eenige dagen later werd dan ook door de Staten-Generaal een resolutie [2] genomen om onze vroegere eischen te laten varen, om voort te gaan met onderhandelen over meer be-

[1] Goslinga aan Slingelandt, 28 en 29 Sept.; Sling. aan Goslinga, 28 Sept.

[2] van 4 Oct.

perkte voorwaarden, en om te verklaren, dat men met de Koningin op een goeden voet wenschte te blijven.

Zoo kwamen wij wederom in het goede spoor. Het kwam er nu maar op aan om den wagen in dat spoor te houden en op de kracht, waarmee hij naar het einddoel zou worden voortgestuwd.

Wel hield de Keizer nog niet op met plannen maken, maar, gelijk wij weten, zonder eenig gevolg. « Het is een ware comedie » schrijft Goslinga [1], « om den graaf van Sintzendorff te zien aan het hoofd der in Den Haag of in Utrecht resideerende ministers, bezig met de geheele huishouding van het Keizerrijk te regelen, met legers bij elkaar te brengen en fondsen te zoeken om ze te laten manoeuvreeren. 't Is net, of het de Keizer zelf is aan het hoofd der keurvorsten. Maar dat is toch waarlijk niet het middel om den vijand schrik aan te jagen. Hij deed vrij wat beter met een nadere alliantie met Savoye te zoeken, een nauw verbond aan te gaan met de Zwitsersche kantons, in plaats van zich deze door schreeuwende ongerechtigheden tot vijand te maken. Laat hij het vertrouwen der Duitsche vorsten winnen in plaats van inbreuk te maken op hun rechten. Als hij zoo deed, dan zou de vijand wel tot nadenken worden gebracht. »

Wij mogen deze opmerking, geestig begonnen, scherp geeindigd laten voor hetgeen zij is, en voor de verantwoording van den schrijver, wij voor ons zien er uit, dat de keizerlijke gezant nog bezig was met plannen voor een voortgezetten oorlog, en dat is ons genoeg. De Keizer trouwens stond niet alleen met zijn wensch. De keurvorst van Hannover, bang voor de Tories, die de protestantsche troonsopvolging in Engeland wel eens in gevaar konden brengen, de keurvorst wou niets liever dan voortzetting van den oorlog, zooals blijkt uit de brieven, die de geleerde Leibnitz op last van het hof van Hannover schreef aan zijn vriend Cuper in Zwolle, die ze weer meest mededeelde aan den Raadpensionaris. In

[1] aan Slingelandt, 14 Oct.

een der brieven [1] komt een dankzegging voor aan den graaf van Rechteren, dat hij in Utrecht den boel zoo mooi in de war heeft gestuurd en daardoor den voortgang der onderhandeling heeft gestremd. Men ziet het, voor alles zijn verschillende opvattingen mogelijk. Frankrijk, de groote vijand, dacht over dat feit net als de Keurvorst, maar de Republiek zag zich in een wespennest geraakt, waaruit ze niet ongedeerd weer te voorschijn kwam en niet zonder een desavouement aan van Rechteren.

Ons brachten die aansporingen en plannen gelukkig niet van de wijs. En mochten er nog zijn, [2] die het werkelijk nog mogelijk achtten om Frankrijk door de wapenen te dwingen om wat toegefelijker te zijn, de meerderheid dacht er anders over en deze kreeg haar zin. Toen dan ook de Fransche koning zag, dat er geen vrede was te krijgen, ook niet met Engeland, dan tegen den afstand van Doornik, toen legde hij zich er bij neer en verklaarde hij, dat die stad als barrière-vesting zou worden afgestaan.

Dit neemt natuurlijk niet weg, dat er ook toen nog genoeg waren, die zich maar moeilijk schikken konden in de omstandigheden. En of er al door de voorstanders van den vrede betoogd werd, dat wij zelfs met de verkrijgbare eischen er beter aan toe waren dan ooit na den vrede van Aken in 1668 [3]; dat, al hadden wij ons moeten matigen, wij toch vrij wat meer zouden verkrijgen dan ooit mogelijk was bij het voortzetten van den oorlog met den Keizer alleen; dat alles was niet overtuigend genoeg voor hen, die voor onze bijna al te groote opofferingen een equivalent wilden in buitensporige voordeelen, welke met de verandering der omstandigheden onmogelijk bereikbaar waren geworden. Men was bereid tot toegeven, omdat men niet anders kon, maar het ging met tegenzin en mopperen, omdat de aandrang der voorstanders van den vrede te sterk was. Amsterdam bv., dat zeer naar vrede verlangde, ver-

[1] 14 Oct.

[2] Goslinga aan Burmania, 20 Nov.

[3] Goslinga aan Slingelandt, 24 Nov.

klaarde niets meer voor den oorlog te willen toestaan. Er werden hevige debatten gevoerd en aan Heinsius werden harde verwijten gedaan [1], die niet verdiend waren. Vreesden enkelen, dat men met een vrede de kans zou laten varen om later door een geheim tractaat met den Keizer de voordeelen terug te krijgen, die ons nu werden onthouden [2], daartegen werd met kracht van redenen aangevoerd [3], dat de Keizer en het Duitsche Rijk toch geen wrok tegen ons konden koesteren. Het was immers bekend genoeg, dat wij zelfs niet met den minsten schijn van succes den oorlog konden voortzetten en dat alleen de harde noodzakelijkheid ons dwong om de voorwaarden aan te nemen. « Geloof niet,» zoo werd er betoogd, « dat er iemand is, die gezond verstand heeft en op de hoogte is der toestanden in Europa en in ons land, die den oorlog zou willen voortzetten.» Namen wij de gestelde voorwaarden aan, dan was er immers ook veel grooter kans om in verbond met Engeland te blijven. Anders toch zouden wij na een vrede geheel alleen en weerloos staan.

Engeland, bevreesd voor Frankrijk's stijgenden invloed, was weer zoo ver tot ons genaderd, dat het een nieuw Barrièreverdrag voorstelde. Daarin was Tournay begrepen, maar niet Condé, wat wij ook graag wenschten en beweerden noodig te hebben. Men was er weer erg boos over, toen de Engelsche gezant Strafford na een langdurig verblijf aan zijn hof ons dat kwam vertellen, maar eigenlijk hadden wij het reeds lang geweten [4], en die boosheid was dus affectatie. Onze gezant aan het Engelsche hof had er nog een gesprek over met den Staatssecretaris, die de schuld er van gaf aan Frankrijk en aan ons, omdat Engeland door onze tegenwerking het overwicht op de Franschen had verloren [5].

---

[1] Weber, S. 349.
[2] Slingelandt aan Goslinga, 12 Dec.
[3] Goslinga aan Slingelandt, 13 Dec.
[4] Van Borssele van der Hooghe aan Goslinga, 13 Dec.
[5] Van Borssele van der Hooghe aan Goslinga, 16 Dec.

Waren wij eerder met de Koningin samengegaan, we zouden meer dan nu onzen zin hebben verkregen. Een Barrièreverdrag, zooals er een in 1709 was gesloten, durfde hij niet aan het Parlement voorleggen, aangezien de geheele natie zich daartegen had verklaard. Maar niettegenstaande onze bezwaren dacht men in Engeland toch, dat de vrede wel spoedig zou gesloten worden.

Natuurlijk werd het wantrouwen tegen de Engelschen weer grooter, welke berichten er ook kwamen van den overkant der Noordzee. Onze gezant hield den heeren in Den Haag voor oogen, dat de aanbieding van een nieuw Barrièretractaat en de daarmee gepaard gaande waarborging van de protestantsche troonsopvolging in Engeland toch in staat moesten wezen om ons wantrouwen in de bedoelingen der Engelschen te verdrijven. De Engelschen waren dan ook zoo ingenomen met de voorgestelde vernieuwing van het verbond [1], vonden de nieuwe Barrière zoo billijk, en waren zoo overtuigd, dat ze het vredefeest wel spoedig zouden vieren, dat de dames aan het hof reeds begonnen te denken aan de toiletten, waarmee zij op den dag der bekendmaking van den vrede indruk hoopten te maken [2]. 't Is te hopen, dat ze zich niet al te veel er mee gehaast hebben, want er zou nog juist een seizoen verloopen, eer men dien feestdag zou kunnen vieren.

Er was immers nog zoo veel te regelen, eer men tot teekening des vredes zou overgaan en menige doorn stond nog steil overeind, eer het roosje van den vrede zich liet plukken. Engeland en Frankrijk maakten het ons waarlijk niet gemakkelijk de doornen te verwijderen, of de gestoken wonden te heelen. De Engelsche premier mocht het aan ons wijten, dat wij er niet beter zouden afkomen, dat diende slechts om mogelijke verwijten af te weren, want vroeger was Engelend er niet eens op gesteld geweest, dat wij mede onderhandelden, en het stelde ons nu eerst in de gelegenheid om mee te doen, nu het zelf zoo goed als zeker was

[1] 25 Nov., Van Borssele van der Hooghe aan Goslinga.
[2] 9 Dec., Van Borssele van der Hooghe aan Goslinga.

van een voordeeligen vrede en het ons voor zijn belang noodig had. Wij mochten dus de brokken nemen, die Engeland ons gunde, meer niet. Dat was hard en nog moeilijker werd het te verduwen, toen Frankrijk, de overwonneling, ons, den overwinnaars, de wet wou stellen. Frankrijk gaf niet, wat wij eischten; Frankrijk stond ons genadiglijk toe, wat wij onderdanig vroegen, en omdat de vriendelijke tusschenkomst van Engeland de Franschen daartoe had overgehaald. Verschillende omstandigheden droegen daar het hare toe bij: Natuurlijk in de eerste plaats de groote verdeeldheid der leden van het groote Bondgenootschap, dat eigenlijk geen bondgenootschap meer was. Van de Engelschen was de Fransche koning zeker en wat de anderen vermochten zonder den steun van deze zeemogendheid, dat was in den vorigen veldtocht wel gebleken. Verder de vernedering, die wij ons moesten laten welgevallen door het terugroepen van den graaf van Rechteren en eindelijk de mogelijkheid op het hervatten van den oorlog tegen de Turken, waardoor de Keizer zijn aandacht van het Westen van Europa meer naar het Oosten moest wenden.

Van dat alles maakten de Franschen natuurlijk gebruik. « Men kan over het algemeen zeggen », schreef Goslinga uit Utrecht aan den Raadpensionaris [1], « dat de Franschen, gebruik makende van de verwarring in Noord-Europa, van de ongeregeldheden, die onze troepen dagelijks bij gebrek aan betaling op onze grenzen begaan, en meer nog van de binnenlandsche verdeeldheid in Engeland, dat Frankrijk de Engelschen even goed als de Geallieerden uit de hoogte begint te behandelen. » Geen wonder dus, dat de Engelsche gezant Strafford zich er over beklaagde, dat de Franschen door hun trots onuitstaanbaar waren [2], dat hij nu aandrong op die flinkheid van onzen kant, die ons eenigen tijd te voren zoo kwalijk was genomen. Hij van zijn zijde zou zijn best doen. Bij een volgende samenkomst zei Milord Strafford dan ook tegen de Fransche gezanten: « Mijnheeren, denkt niet, dat gij ons reeds

---

[1] 4 Febr. 1713.

[2] Goslinga van Heinsius, 5 Febr. 1713.

in den zak hebt. Wij beschikken over het Parlement en zelfs hebben wij het geheele volk voor ons, wanneer het er op aankomt om Frankrijk tot rede te brengen.» En dit was geheel in overstemming met de woorden, die Milord Bolingbroke naar Frankrijk schreef. Het gevolg bleef niet uit, want de Fransche heeren te Utrecht werden er wat handelbaarder door [1], maar niet kneedbaar, zoo als men ze graag hebben wou.

Engeland kon zich doen gelden, maar wij niet. De vroegere berekening, dat we, vereenigd met de andere bondgenooten behalve Engeland nog heel wat vermochten, was verkeerd uitgevallen. We weten reeds, hoe verschillende kleine mogendheden zich hadden geweerd om Engeland haar volgzaamheid te betoonen, en we weten ook, dat zulk een goed gedrag ruimschoots beloond werd. Savoye, dat meestal door twee, soms door drie personen aan het Engelsche hof was vertegenwoordigd, was de bevoorrechte gunsteling geworden en zou, met de kans om in Spanje op te volgen bij uitsterven der afstammelingen van Filips II, ook nog Sicilië krijgen, dat de Keizer voor zich wenschte. De koning van Pruisen, die begrepen had van den Keizer en van de Republiek minder te kunnen verwachten dan van de Koningin, had het voorbeeld van den Savooischen hertog gevolgd en zou als prijs voor dien ijver ontvangen het geheele Overkwartier van Gelder, dat ons in 1709 was beloofd, en waarop men hier zoo gesteld was. Vroeger had het land behoord bij het hertogdom Gelder; het was altijd door onze troepen bezet geweest; de prins van Oranje had er een gedeelte van in bezit; door taal, volksaard en geschiedenis — maar op deze laatste punten lette men toenmaals niet — behoorde het bij ons land. De koning van Pruisen, die het ook graag wou hebben, had geweld en list te baat genomen: geweld door er zijn troepen heen te sturen, list door Frankrijk te beloven het niet in zijn plannen tegen te werken, wanneer het zelf maar de verlangde belooning kreeg. Pruisen behaalde den prijs in dezen wedstrijd.

[1] Goslinga aan Heinsius, 6 Febr. 1713.

Onze betoogingen hielpen dus niets. Engeland had de toestemming tot den afstand van het Overkwartier aan Pruisen reeds gegeven [1], toen Milord Bolingbroke tot onzen gezant in Londen zei, dat hij de noodzakelijkheid voor ons begreep om die streek te bezitten, maar dat hij nog niet wist, in hoeverre de Koningin zich er voor interesseerde [2]. Die verklaring gaf dus reden genoeg tot ongerustheid. De Raadpensionaris was dan ook werkelijk niet op zijn gemak, al kreeg hij de verzekering van sommige personen, dat het Overkwartier aan ons zou komen. Maar de latere berichten waren van dien aard, dat men nog meer moest twijfelen. Milord Strafford liet eens in Utrecht een nieuwjaarsbrief lezen van de keurvorstin van Hannover en daarin stond, dat Pruisen afzag van het prinsdom Oranje. «Wanneer de Koning, die zoo verzot was op dien titel van Prins van Oranje, dat waren de eigen woorden van den brief,» schreef Goslinga [3], «wanneer de Koning dien stap heeft gedaan, zou men dan niet kunnen zeggen, dat hij door bemiddeling der Engelschen zijn capitulatie met de Franschen heeft geteekend? »

De intimiteit tusschen de Fransche en Pruisische gezanten te Utrecht werd steeds en onrustbarend grooter, [4] en eens zelfs, 't was een maand voor den vrede, schreef Goslinga aan een zijner vrienden: [5] « De koning van Pruisen wil geen duim gronds afstaan van het Overkwartier, hij geeft zich airs om zich tot een pendant te maken van den Franschen koning. Pruisen gaat geheel met den Franschen koning mee, die, meent men daar, alleen machtiger dan al de Bondgenooten, in staat is om hun de wetten voor te schrijven en aan den koning van Pruisen het Overkwartier te verschaffen, dat reeds aan zijn vader beloofd was.» Er was dus wel veel veranderd. Ruim een jaar geleden had deze koning, toen

---

[1] Bolingbroke aan Prior, $\frac{19}{30}$ Jan. 1713.
[2] Van Borssele v. d. Hooghe aan Goslinga [... Jan. 1713.]
[3] Aan Heinsius, 20 Jan. 1713.
[4] Goslinga aan Heinsius, 29 Jan. 1713.
[5] Aan Burmania, 18 Mrt. 1713.

hij nog kroonprins was, aan graaf Denhof gezegd bij diens vertrek naar Utrecht: «Och doe mij het genoegen naar een gelegenheid te zoeken om Milord Strafford een fikschen klap om zijn ooren te geven.» [1]

Alweer was er dus een bondgenoot afgevallen. Aan den Keizer hadden wij ook niet veel meer; deze had wel eerst verklaard, dat het Overkwartier beter in onze handen was dan in dien van Pruisen's koning, maar tegelijkertijd had hij onderhandeld met den koning over den afstand van 's Keizers rechten op een gedeelte er van.

De Bondgenooten waren niets meer dan een hoop wolven, die eerst gezamenlijk den vijand hadden aangevallen om vervolgens elk van de buit weg te rukken, wat zij er van halen konden. Maar de vijand was nog niet dood; hij was opgestaan en had ze, nu hun gemeenschappelijke kracht gebroken was, gemakkelijk in verschillende richtingen uiteengejaagd. Hij zorgde wel, dat ze niet weer vereenigd werden. «Ik wapen mij met koelbloedigheid om de insolenties aan te hooren, die de Franschen ons naar het hoofd zullen slingeren bij de discussies over den vrede,» schreef Goslinga. [2] «De bevelen van de Koningin om ook zonder de Bondgenooten er een einde aan te maken, kunnen het ons doen verwachten, dat hun overmoed grooter zal worden Ik vlei mij niet, dat de Franschen ons den vrede tegelijk met de Engelschen zullen laten teekenen. Zij zullen de Geallieerden dwingen om na elkander te onderteekenen. Zoo verzwakken zij de Alliantie, die ook na den vrede zoo noodzakelijk is.» [3]

Werkelijk gebeurde het zoo. Den 11den April 1713 teekenden achtereenvolgens de mogendheden afzonderlijke vredesverdragen met Frankrijk.

---

[1] Lintelo aan Heinsius, 2 Febr. 1712.

[2] Aan Burmania, 18 Mrt. 1713.

[3] Aan Burmania, 21 Mrt. 1713.

Had dus de politiek van Willem III bij den vrede van Utrecht de overwinning behaald, op het congres te Utrecht had de Republiek een neerlaag geleden.

Wat we verkregen, behoeven wij hier niet verder op te sommen. Het is bekend genoeg en overal te vinden. Het was nog veel, al was het lang niet alles, wat we hadden gevraagd en hadden kunnen vragen na de vele overwinningen, ook door onze troepen behaald, na de vele veroverde vestingen, vooral ook door onze manschappen en ook op onze kosten belegerd.

Wij hadden uitbreiding van het grondgebied des Staats gewild, maar niet verkregen en evenmin een Barrière, die ons overwicht in de Europeesche politiek grooter nog dan vroeger had gemaakt. Van Bonn tot de Noordzee hadden wij een verdedigingslinie willen hebben, die alle gevaarlijke plannen van Frankrijk naar het noorden onmogelijk konden maken. Maar gesteld al, dat ons zulk een Barrière was toegestaan, waar zou de bezetting van daan zijn gekomen? Onze zuinige politiek zat ons daarvoor te veel in den weg. Zelfs de beperkte Barrière, die ons in 1713 werd toegestaan, bleek later een te groote lastpost voor ons te zijn, al wilden wij het niet erkennen. Wij waren er trotsch op de bewakers te zijn van het hok, waarin we den Franschen leeuw besloten waanden, maar we keken niet eens toe, of de tralies ook verroestten. De Republiek was te veel koopman om het gewicht van zulk een eervolle taak te beseffen en op den duur te waardeeren. Wij konden geen groote mogendheid zijn, want zulk een ideaal kostte te veel.

Onze politiek was te klein. De Republiek was te veel bedacht op directe voordeelen en kon daardoor het belang van Europa niet met haren blik omvatten. Door te veel te letten op kleine winsten vergat men om met groote ondernemingen de toekomst der firma te verzekeren en de eer van het handelshuis op te houden.

Wij, die een vijftigtal jaren in het Europeesche concert de eerste viool hadden gespeeld en den toon hadden gegeven, wij waren ter zij gedrongen door anderen die betere instrumenten en meer talent

bezaten. Later zouden wij ons laten verdringen naar de bekkens en triangels.

Wij hadden ons verbeeld, dat in ons land, dat in Utrecht het pleit der Spaansche successie zou worden beslecht, zooals dat van de Engelsche successie in 1697, maar in Londen en Parijs was alles beslist. Bolingbroke en De Torcy hadden de draden der onderhandeling in handen gehad. Engeland had tot onze ergernis onze plaats ingenomen. En dat was natuurlijk, want wij hadden geen Willem III meer. Wij misten het genie, dat een kleine eeuw lang het deel der Republiek schijnt te zijn geweest. Niemand overzag den tijd en begreep, dat in den stand van zaken als in 1712 de oorlog moest eindigen en de vrede moest gesloten worden. Dat beseft alleen de groote man, die zijn tijd begrijpt en beheerscht, maar zoo'n man hadden we toen niet.

Onze toestand was toen niet zeer benijdbaar. Thans zijn wij een klein volk, dat weet, dat het klein is en niet anders wenscht. Toenmaals heetten wij nog een groote mogendheid en moesten we meedoen met de andere, maar we konden niet meedoen met de groote heeren, want die verteerden ons te veel geld. Ons terugtrekken uit dien aanzienlijken kring, dat gedoogde ons krediet niet en dus schoot er niets anders over dan het debet te dekken uit het kapitaal met een bankroet in het vooruitzicht.

WESENBEKE OF MARNIX?

DOOR

Dr. R. FRUIN.

Onder ditzelfde opschrift heeft de Bibliothecaris der Utrechtsche Rijksuniversiteit, de heer J. F. Van Someren, in het jongste nommer van Oud-Holland het tweede en laatste gedeelte eener verhandeling geplaatst, waarvan het eerste juist een jaar te voren in hetzelfde tijdschrift verschenen was. Zij is gericht tegen een gissing, voor ruim dertig jaren bij wijlen mijn vriend Bakhuizen van den Brink en bij mij, onafhankelijk van elkander, ter zelfder tijd opgerezen en in hetzelfde nommer van den Konst- en Letterbode met grootendeels dezelfde redenen aanbevolen. Hoe zeer zich toen mijn vriend met die toevallige en onder historici zeldzame overeenstemming vermaakte, kan de belangstellende lezer in de Studiën en Schetsen nazien, waarin hij zoowel mijn stuk als dat van Bakhuizen, met een voorbericht vermeerderd, herdrukt zal vinden, deel I, blz. 288 volg. Mij staat het geval in al zijn kleuren nog levendig voor den geest en wekt de aangenaamste herinneringen (die evenwel ook weemoedig stemmen) aan dien gelukkigen tijd, toen ik, nog leeraar aan het Gymnasium van Leiden, te gelijk met Bakhuizen van den Brink, onder de oogen van Groen van Prinsterer, de geschiedenis van onzen opstand in alle bijzonderheden uit de bronnen, die juist toen overvloediger begonnen te vloeien, bestudeerde, en eerst dan van de uitkomsten van mijn onderzoek zeker was, als ik de instemming dier twee meesters in het vak had mogen verwerven. Maar dit zijn herinneringen van persoonlijken aard, voor het publiek van geen belang.

De toedracht der zaak, waarop ik thans terug moet komen, was kortelijk deze. Naar aanleiding van Rahlenbeck's toen juist verschenen uitgaaf der twee aan Mr. Jacob Van Wesenbeke algemeen toegekende geschriften deden Bakhuizen en ik opmerken, dat een brief van een zich noemenden Hans Baert, door Groen van Prinsterer in de Archives uitgegeven, dezen (Hans Baert) deed kennen als den auteur van het belangrijkste dier geschriften, de Description de l'estat et occurences advenues au Pays Bas au faict de la religion, en bovendien van twee andere, waarvan de schrijver tot dus ver onbekend was gebleven. Wij leidden hieruit af, dat Hans Baert een schuilnaam zou zijn van Jacob Van Wesenbeke, en dat men dus op diens naam voortaan ook die beide andere geschriften te stellen had.

Tegen deze gissing, die indertijd algemeene toestemming vond, is thans de heer Van Someren opgekomen. Aanvankelijk, toen hij het eerste gedeelte van zijn pleidooi, zooals hij het zelf noemt, opstelde, twijfelde hij sterk of de traditie, waarvan wij, Bakhuizen en ik, waren uitgegaan, dat Wesenbeke de auteur der Description de l'estat was, wel op wetenschappelijken grond berustte; veeleer vermoedde hij, dat een opzettelijk onderzoek tot een tegenovergestelde uitkomst zou leiden, en hield zich verzekerd, dat althans de beide andere geschriften, waarvan zich Hans Baert in zijn brief als den schrijver voordeed, en bij gevolg ook die brief zelf, de hand verrieden niet van Wesenbeke maar van den beroemden heer van St. Aldegonde. Tot mij bij name richtte hij de vraag, nu hij ze helaas niet meer aan Bakhuizen stellen kon: « Vanwaar hebt gij de wetenschap, dat Jacob Van Wesenbeke de schrijver is der Description? »

Ik moet bekennen dat ik na het lezen van dit eerst verschenen gedeelte in den waan verkeerde, dat ook naar het oordeel van den heer Van Someren van het antwoord op deze vraag de beslissing der geheele kwestie afhing. Ik dacht dat hij met Bakhuizen en mij van oordeel was, dat Hans Baert zich duidelijk genoeg als schrijver

van alle drie door hem genoemde geschriften, ook der Description, deed kennen, en dat bij gevolg, zoo het blijken mocht dat dit laatste door Wesenbeke was geschreven, de identiteit van dezen en Hans Baert buiten twijfel zou zijn gesteld. Ik mag er bijvoegen, dat dit ook het gevoelen was der enkele zaakkundigen, met wie ik over zijn opstel sprak. Insgelijks van den verslaggever in den Spectator, die zich dus uitliet: «De vraag, waarom het te doen is, is deze: Wie is de schrijver van La Description de l'estat etc? Tot dusverre werd aangenomen dat het Wesenbeke was. Thans komt de heer Van Someren beweren, dat niet Wesenbeke maar Marnix de schrijver is».

Hoe dit zij en hoe deze meening ook voor de hand moge gelegen hebben, wij hadden den heer Van Someren allen misverstaan. Hij helde wel over tot het vermoeden, dat ook de Description het werk van Marnix zou wezen, maar was van oordeel dat, indien al het tegendeel bewezen kon worden, zijn hoofdstelling ten opzichte van den brief en der beide andere daarin genoemde geschriften niettemin kon worden volgehouden. En hij blijft ze dan ook volhouden, nu hij niet langer twijfelen kan, of Wesenbeke en niemand anders heeft de Description geschreven.

Ik had namelijk met het antwoord op zijn tot mij gerichte vraag geen oogenblik behoeven te dralen: ik was er mee gereed. Ware de vraag mij voorgelegd tijdens ik te gelijk met Bakhuizen schreef, ik zou hebben moeten volstaan met inwendige bewijzen, ontleend aan de vergelijking van het boek met het verweerschrift, dat Wesenbeke op zijn eigen naam kort te voren had uitgegeven, en ik vertrouw dat die bewijzen voor de rechtbank der historische kritiek ook voldoende bevonden zouden zijn. Maar sedert had ik buitendien een uitwendig, voor een ieder sprekend, bewijs gevonden in een Latijnschen brief, door Wesenbeke met zijn eigen naam onderteekend en gericht aan zijn vriend Hendrik Geldorp, van juist een jaar later dan het schrijven van Hans Baert. Uit dien brief vernemen wij, dat in dien tusschentijd het eerste boek

der Description in het Fransch en Hollandsch, maar nog niet in het Latijn, was uitgegeven, en dat de Prins van Oranje besloten had ook voor de uitgaaf der Duitsche bewerking het noodige geld bijeen te brengen; dat het tweede boek gereed lag en ter perse kon gaan indien vrienden slechts de kosten wilden voorschieten; en dat het derde nog geschreven moest worden. Ik verzuimde niet den heer Van Someren onder de hand naar dezen brief, die in Gabbema's Clarorum Virorum Epistolae, p. 796, gedrukt staat, te verwijzen. Later trof hij zelf een even afdoend bewijs aan in de handschriftelijke correspondentie van Wesenbeke, die hij het geluk had in handen te krijgen (en die hij reeds begonnen is in Oud-Holland uit te geven) met dat gevolg, dat hij in zijn tweede gedeelte verklaart thans van zijn twijfel terug gekomen te zijn. « Wij mogen het voor zeker houden », zegt hij, « dat Wesenbeke de Description heeft opgesteld ». Dit verhindert evenwel niet, gelijk ik reeds zeide, dat hij nog steeds in Hans Baert niet Wesenbeke maar Marnix blijft vermoeden.

Maar voor dit vermoeden de deskundigen te winnen moet hem nu toch, na deze erkentenis, heel wat moeilijker vallen dan zoo het auteurschap der Description twijfelachtig ware gebleven. Een aantal bedenkingen toch, in het eerste gedeelte van zijn pleidooi tegen de gissing van Bakhuizen en mij gemaakt, lossen zich thans van zelf op. Aan het slot van zijn betoog had hij aldus geredeneerd:

« Recapituleeren wij de feiten, die ons zijn bekend geworden, dan dringen zich deze vragen bij ons op: Is het wel denkbaar dat Wesenbeke, die zich meestal ophield te Keulen of in het Kleefsche (zoo hij niet voor den Prins op reis was) zes, zeven of acht boeken in verschillende talen in die tijden vol gevaar en beroerte heeft laten drukken te Emden, terwijl hij daartoe te Wesel gelegenheid had? Is het mogelijk dat die man, bij de vele besoignes die hem waren opgedragen, nog tijd en gelegenheid heeft gehad om al die belangrijke en wel doordachte geschriften op te stellen en in den

vereischten vorm uit te geven? Is het waarschijnlijk dat een man, die zich zelven in de door mij uit te geven correspondentie noemt: «out, zwack van lijve, ongeleert ende gans onversocht in politycke zaken», zou belast zijn met het schrijven van deze belangrijke strijdschriften, waarvan de inhoud tevens dienen moet om den ingezetenen de oogen te openen voor de Spaansche tyranie?»

Alle drie deze bedenkingen, die zoolang het auteurschap der Description onzeker was een schijngrond hadden, zijn, nu die zaak is uitgemaakt, meteen vervallen. Of juister gezegd zij zijn herschapen in opmerkingen ten voordeele der gissing door Bakhuizen en mij voorgestaan. Immers de man, die zich in alle nederigheid ongeleerd en geheel onbedreven in de politiek noemt, had niettemin de voortreflijke nog steeds niet verouderde Description (verreweg het gewichtigste der geschriften in kwestie) geschreven en in vier verschillende talen voor de pers gereed gemaakt — dezelfde talen, let wel, waarin de zich noemende Hans Baert voorhad zijn verdediging van Van Stralen uit te geven. Niettegenstaande zooveel andere bemoeiingen van politieken aard had hij voor het schrijven van dat boek, om van de kleinere geschriften waarvan hij in zijn brief aan Geldorp gewaagt, en van meer andere, niet te spreken, waarlijk den tijd weten te vinden. En, wat den heer Van Someren vooral onwaarschijnlijk was voorgekomen, hij had dat boek niet te Wesel, of waar dan ook in zijn nabijheid, maar in het afgelegen Emden ter perse besteld.

Dit laatste inzonderheid schijnt mij van gewicht. Want, zoo ik mij niet zeer bedrieg, heeft juist de ondekking der drukplaats dier geschriften den geleerden bibliograaf tot zijn vermoeden, dat niet Wesenbeke maar Marnix de schrijver ervan wezen zou, gebracht, en hem vervolgens verlokt naar een gebied, dat hem betrekkelijk vreemd was, naar dat der historische kritiek. Hij was, als ik het wel heb, begonnen met het instellen van een onderzoek, waartoe hem zijn voorkeur, zijn talenten en zijn werkkring bij uitstek bevoegd maakten, naar de drukplaats der beroemdste pam-

fletten uit den tijd van den opstand, en was tot de verassende ontdekking gekomen, dat op de pers van Goosen Goebens te Emden, waar Marnix in 1568—69 zijn Biënkorf gedrukt had, ook de aan Wesenbeke tot nog toe toegeschreven boeken en boekjes gedrukt waren. Ik neem namelijk de zekerheid dier ontdekking in vol vertrouwen op zijn gezag, zonder eigen onderzoek, als bewezen aan. Voorheen dan had ten onrechte Rahlenbeck beweerd, dat die boekjes te Dillenburg, Bakhuizen en ik, dat zij denkelijk te Keulen uitgegeven waren, ons daarbij beroepende op de nabijheid dier plaatsen bij 's mans gewoon verblijf. Maar dat beroep kantte zich tegen onze gissing, zoodra het bleek, dat Emden en geen andere stad de drukplaats was. Want, indien het waarlijk aannemelijk moest geacht worden, dat de schrijver der boeken, door Hans Baert genoemd, een drukkerij in zijn nabijheid zou hebben verkozen, dan kon de schrijver dier te Emden gedrukte boeken kwalijk Wesenbeke zijn, die zich doorgaans te Dillenburg en in de buurt van Keulen ophield. Veeleer moest dan aan Marnix worden gedacht, die zich juist omstreeks dezen tijd in Oost-Friesland had gevestigd en te Emden zijn Biënkorf had gedrukt. Op die wijze eens op het vermoeden gebracht, is het niet meer dan natuurlijk dat de heer Van Someren zijn onderzoek ook buiten de grenzen van zijn eigenlijk vak, de bibliografie, heeft voortgezet, en zijn vermoeden daar, misschien wel wat lichtvaardig, bevestigd heeft meenen te vinden.

Is dit waarlijk zoo, dan moet hem het antwoord, hetwelk thans de feiten zelf geven op zijn vraag: « Is het denkbaar dat Wesenbeke zijn boeken te Emden heeft laten drukken, terwijl hij daartoe te Wezel gelegenheid had? » wel bitter tegenvallen. Niet slechts dat het denkbaar is, het is ook feitelijk gebeurd. De Description is zoowel in het Fransch als in het Hollandsch op dezelfde drukkerij als de Biënkorf gedrukt, en die Description is buiten twijfel van de hand van Wesenbeke. Nu dit vast staat, is het ook volstrekt niet vreemd meer, dat andere nagenoeg gelijktijdige geschriften van

denzelfden schrijver te Emden gedrukt zijn; integendeel dit is juist wat wij reden hadden te verwachten. Het feit, dat (altijd als mijn voorstelling juist is) de eerste aanleiding tot het vermoeden had gegeven, heeft nu opgehouden daar voor te getuigen.

Voor ik verder ga zal het tot recht verstand der zaak noodig zijn dat gedeelte van den brief van Hans Baert, waarover het geschil tusschen den heer Van Someren en mij hoofdzakelijk loopt, onder de oogen van den lezer te brengen. Die plaats luidt aldus:

«. . . . Par le fourier de Monseigneur le Conte van den Berch ay envoyé à vostre Excell. la sentence de Stralen, ensemble requis advis de ce que on en pourroit faire; néantmoings, pour ce que la responce pourroit tarder et que à l'advanchement de la cause pourroyt servir que à tous et signamment aux Princes d'Allemaigne fussent au plus tost remonstré le but de ces oppressions, ensemble le succès des affaires du pays, avecq la justification des subjects, aussy de vostre Excell. et autres y nommés, ay, par conseil, mis main à l'oeuvre pour le tout publier briefement, et espère que de brief se pourra trouver imprimé en Franchois; estant achevé l'envoyeray. Je suis délibéré de le faire aussy en Latin, Alleman et Thioys (afflin qu'il soit manifeste en tous pays) si je puis trouver emprunté tant d'argent, car à ma poverté sont tellz despens impossibles. Si la justification de Monsr. l'Admiral peult estre divulgée, il n'eust esté besoing, mais icelle attend le commendement de vostre Excell. Plusieurs me pressent pour l'imprimerie de l'histoyre et succès de la religion au Pays-Bas, mais comme n'ay l'argent pour le débourser, fault que contre mon gré le laisse, si aultre ne le desbourse ». . . . .

Tot zoo ver. — Uit het slot, waaraan wij onze aandacht het eerst willen wijden, vernemen wij, dat de briefschrijver door zijn vrienden wordt aangezocht om een aan den Prins blijkbaar wel bekend boek onverwijld ter perse te leggen, een boek, waarin wij, de heer Van Someren zoowel als Bakhuizen en ik, de Description de

l'estat etc. van Jacob Van Wesenbeke herkennen, hetwelk ook waarlijk eenige maanden later van de pers is gekomen. De vraag is nu: spreekt hier de briefschrijver van een werk van zijn eigen hand of van dat van een andere? Bakhuizen en ik hebben niet getwijfeld of het was zijn eigen werk waarvan hij sprak; de heer Van Someren, die Hans Baert van Wesenbeke onderscheidt, moet natuurlijk om die reden het tegendeel aannemen.

Op zich zelf genomen is zijn opvatting wel te verdedigen: de woorden kunnen dien zin ontegenzeggelijk hebben. Maar in verband met de van elders bekende feiten is zij toch al bijzonder onwaarschijnlijk. Ware Wesenbeke enkel boekenmaker, kamergeleerde geweest, dan zou het zeker niet te verwonderen zijn, indien hij, zijn boek voltooid hebbende, de zorg voor de uitgaaf aan een ander, aan den zich noemenden Hans Baert, had overgelaten. Maar Wesenbeke, wij weten het, was juist in dezen tijd met het in druk bezorgen der geschriften, die van den Prins en zijn partij uitgingen, speciaal belast. « Soll dem von Wesenbeckhe geschryben werden durch den von Rysor das er das ausschreyben [de Verklaringe ende Wtschrift des Princen van Orangien?] fürderlich woll trückhen lassen, » adviseert in den zomer van 1568 de Graaf van Hoogstraten (Archives III, p. 244). En zoo veel had onze man met drukwerk te stellen, dat hem in Maart 1570 — de brief van Hans Baert is van April '69 — een goed vriend, wiens brief de heer Van Someren in Oud-Holland, 1892, blz. 86, mededeelt, den raad geeft om zich maar liever een eigen drukkerij aan te schaffen. Is het nu waarschijnlijk, dat zoo iemand, aan uitgeven gewoon, het handschrift van zijn eigen werk ter uitgave aan een ander zal overleveren? En dat wel toevallig aan iemand als Hans Baert, die, zoo als blijkt uit hetgeen in den brief voorafgaat, even als hij èn auteur èn uitgever is? Hoe veel ongedwongener is de opvatting van Bakhuizen en van mij, dat Hans Baert in de aangehaalde woorden van Wesenbeke's Description spreekt als van zijn eigen boek.

Die opvatting vindt ten overvloede steun in den Latijnschen brief van Wesenbeke aan Geldorp, waarvan ik boven gewag maakte. Daarin spreekt Wesenbeke onder zijn eigen naam juist zoo over het drukken der Description als Hans Baert onder den zijnen. «Ik wenschte wel,» zoo ongeveer drukt hij zich uit, (een letterlijke doch daarom minder duidelijke vertaling geeft de heer Van Someren in zijn tweede gedeelte) «ik wenschte wel, dat er voor de uitgaaf van het tweede boek der Commentariën brave lieden gevonden werden, die de kosten wilden voorschieten om die later uit de opbrengst terug te bekomen, vooral voor de uitgaaf in het Hollandsch, Fransch en Latijn, alsmede voor de Latijnsche uitgaaf van het eerste [intusschen in het Fransch en Hollandsch verschenen] boek. Want voor de uitgaaf in het Hoogduitsch der beide boeken heeft de Prins besloten het vereischte geld bijeen te brengen, en zoo ook voor eenige andere boekjes, waarmee ik op het oogenblik bezig ben. Ik hoop dat dan ook spoedig het derde boek zal kunnen volgen, waaraan ik met onverdeelde krachten ga arbeiden, zoodra ik met hetgeen ik verder onder handen heb gereed zal zijn.» Gij ziet, voor het uitgeven zijner geschriften denkt hij zelf zorg te dragen, indien anderen hem slechts aan het noodige geld helpen, even als de zich noemende Hans Baert zich voorneemt, zoo de opvatting zijner woorden van Bakhuizen en mij de juiste is. Evenwel een rechtstreeksch bewijs dat die opvatting en niet de gewrongen uitlegging van den heer van Someren de juiste is, is niet te geven.

Evenmin is een afdoend bewijs te leveren voor onze bewering, dat het Wesenbeke is, die onder den naam van Hans Baert over de Deduction de l'innocence de Hornes spreekt als afgedrukt, doch nog onuitgegeven onder hem berustende. Doch zooveel staat vast, en is al indertijd door Bakhuizen en mij in het licht gesteld, dat Wesenbeke dat boek inderdaad gekend, en in zijn Description gebruikt heeft, voordat het nog was uitgegeven. Dit behoeft thans ook geen nader betoog, omdat de heer Van

Someren zelf zich hiervan overtuigd houdt, en in zijn eerste gedeelte, toen hij nog overhelde tot het vermoeden dat de Description ten onrechte aan Wesenbeke werd toegekend, zich aldus heeft verklaard: « Het lijdt geen twijfel, of de schrijver van het eene werk stond met den opsteller van het andere in zeer intieme betrekking » Met andere woorden: indien Hans Baert en Jacob Van Wesenbeke. niet één en dezelfde persoon zijn, zijn zij toch met elkander nauw verbonden. Op die verklaring zullen wij later terug moeten komen.

Zoo blijft er ten laatste maar één enkel geschrift over, waaraan de identiteit van Hans Baert en Wesenbeke met zekerheid getoetst kan worden: de Corte Vermaninghe.... opt vonnisse oft aduis teghen Heer Anthonis van Stralen... anno 1569. Want dat dit boekje (waarvan niet meer dan één exemplaar bekend is, terwijl van de Fransche bewerking geen enkel tot ons is gekomen) dat dit boekje hetzelfde is als dat hetwelk Hans Baert zegt ter perse te hebben, is niet in twijfel te trekken. Reeds op het titelblad staat vermeld hetgeen Hans Baert als een voornaam doel van zijn schrijven opgeeft: « Eensamelick de verantwoordinghe der gheenre die int selue Aduijs tonrechte worden geblameert ». En zoodra wij verder lezen bemerken wij, dat de schrijver zich zoowel tot de vreemde, met name de Duitsche, vorsten als tot zijn verdrukte en verbannen landgenooten richt, even als Hans Baert voorhad dat te doen. Dat het boekje, hetwelk ik voor mij heb liggen, van de hand van Hans Baert is, laat zich dus niet betwijfelen. Bij gevolg, naar mate ik het waarschijnlijker maken kan dat niemand anders dan Wesenbeke het heeft geschreven, in gelijke mate wordt het waarschijnlijk dat Wesenbeke en Hans Baert één en dezelfde persoon zijn.

Beginnen wij met uit den brief de aangehaalde plaats, voor zoover zij het vonnis van Van Stralen betreft, aandachtig te herlezen. Wij zien dan, dat Hans Baert in dat vonnis en in de weerlegging er van een zeldzaam groot belang stelt. Toen het stuk hem in handen is gekomen heeft hij het naar den Prins van Oranje,

die zich op dien tijd in Frankrijk, in het leger van den Hertog van Tweebruggen ophield, opgezonden en om advies gevraagd wat daaraan te doen, oogenschijnlijk in de hoop dat zijn Excell. hem machtigen zal om een verweerschrift op te stellen en uit te geven. Maar, als 's Prinsen antwoord zich laat wachten, zet hij zich al vast aan het werk en schrijft eigenmachtig een weerlegging, en besluit ook die onverwijld in het Fransch uit te geven, zonder zich aan zijn geldgebrek te storen, dat hem anders van het uitgeven van boeken van meer algemeen belang terughoudt. Welk een voortvarendheid! Zij herinnert ons aan een dergelijke handelwijs juist van Wesenbeke een paar jaar later, in 1572. In April van dat jaar, als de Geuzen Den Briel hebben bemachtigd, verschijnt een proclamatie op naam van den Prins van Oranje, gedagteekend uit Dillenburg, den 18en der maand. Toevallig weten wij, hoe dit stuk in de wereld is gekomen, uit een schrijven van den Prins aan Wesenbeke van den 30en Mei daaraanvolgende. « J'ay veu », schrijft zijn Excell., « ce qu'avez faict imprimer de ma part pour faire semer au pays et servir d'exhortation aux habitans d'icelluy; mais je vouldrois que ne l'eussiez divulgué devant me l'avoir communicqué.» Zie Kervyn, les Huguenots et les Gueux, III p. 59. Tot zoo iets eigenmachtigs zou, dunkt mij, Hans Baert ook in staat zijn geweest, en veeleer nog zou Wesenbeke, naar dit staaltje van zijn eigendunkelijkheid te oordeelen, in staat zijn geweest tot hetgeen Hans Baert op zich durfde nemen. Maar dit in het voorbijgaan: houden wij ons bij de Corte Vermaninghe en haar vermoedelijken auteur.

Van wien der ballingen die de pen plegen te voeren kunnen wij een zoo vurige belangstelling, als Hans Baert aan den dag legt, in het vonnis van Van Stralen, den burgemeester van Antwerpen, verwachten? Van niemand zeker eer dan van den pensionaris derzelfde stad, die met den burgemeester van eenzelfde gezindheid en van eenzelfde gedrag was geweest, dat is van Jacob Van Wesenbeke. Hans Baert betuigt ook daarom een weerlegging van het vonnis gewenscht te achten, omdat er zijn Excell. en anderen in beticht worden.

En welke anderen worden er nu zoo al in beticht? Het antwoord op die vraag is spoedig gegeven, want het vonnis staat in zijn geheel gedrukt bij Bor I, blz. 247, wij hebben het maar in te zien. Niemand buiten de groote heeren (den Prins van Oranje, zijn broeder Lodewijk, den Graaf van Hoogstraten), dan den pensionaris Wesenbeke vinden wij er in genoemd, en dien zien wij er op het smadelijkst in bejegend. Een der grieven tegen den burgemeester is, dat hij het oproerig gedrag van den pensionaris voor de Landvoogdes heeft verzwegen, «en ter contrarie den voorsz. Wesenbeke gehouden in den dienst der voorsz. stad ende in zeer groote gemeenschap, dien bezigende voor een dienaer sijnder handelinge met den Prince». Wij kunnen ons voorstellen hoe iemand, zoo prikkelbaar van humeur, zoo strijdlustig en vaardig met de pen als Wesenbeke, te moede zal geweest zijn, toen hij dien smaad over zijn hoofd zag uitgestort in het vonnis van een ander, en dat wel nadat hij zich weinige maanden te voren in een uitgegeven pamflet op de beschuldigingen, die in zijn eigen indaging tegen hem ingebracht waren, zorgvuldig en breedvoerig had verdedigd en, naar hij zich vleide, in de oogen van alle weldenkenden had gezuiverd. Mij dunkt, hij moet zich dit juist zoo hebben aangetrokken, als Hans Baert in zijn brief toont het te doen. Zoo hij terstond het vonnis naar den Prins, waar die wezen mocht, heeft opgezonden en, zonder zelfs diens machtiging af te wachten, onverwijld op eigen hand een verweerschrift opgesteld en uitgegeven heeft, hoe zullen wij ons erover verwonderen kunnen?

Lezen wij verder de Corte Vermaninghe, dan vinden wij daarin eerst een historisch verhaal der gebeurtenissen, dat waarlijk, zooals Hans Baert erkent, achter wege had kunnen blijven, indien de Deduction de l'innocence de Hornes al vroeger verbreid was geworden; want het is hoofdzakelijk in andere woorden een herhaling van hetgeen daarin reeds te lezen stond en, mag ik er bijvoegen, hetgeen weldra in de Description uitvoeriger en beter verhaald stond te worden.

Daarop volgt een weerleggende toelichting op de verschillende beschuldigingen in het vonnis tegen Stralen ingebracht, en meteen natuurlijk op de aantijgingen aan Wesenbeke toegevoegd. Aan laatstgenoemde worden acht achtereenvolgende bladzijden gewijd. Reeds in mijn vorig opstel, in den Konst en Letterbode, heb ik het meest karakteristieke van dat gedeelte, tot aandrang mijner gissing omtrent het auteurschap, meegedeeld. Ik ben wel verplicht het thans op nieuw te doen; voor de beslissing immers van het aanhangige geschil zijn die plaatsen van te groot gewicht om ze niet aan de overweging van den lezer te onderwerpen.

« Dese belastinghe (zoo lezen wij blz. 55) schijnt meer te raeken den Pensionaris van Antwerpen aldaer ghenoempt, dan den Heere van Stralen, waermede dese verdruckers hen boosheden noch meer ontdecken, want soo verre die Pensionaris hem eenichsins desen aengaende hadde vergeten (des niet blijcken en sal) zy en behoorden dat hem achter rugge, in vonnissen van andere, niet op te legghen, maer hem des opentlijck beschuldicht te hebben in den onrechtveerdighen voortroepinghen die zy sonder redenen teghen hem schandelijck ghedaen hebben — in de maenden van Februario, Meerte ende April 1568 — (nadien zy hem te voren van alle zyn goeden berooft hadden) opdat hij selue hem had moghen verantwoorden ende by minuten der brieuen ende andere leuende redenen syn onschult bewijsen, so hy cleerlijc gedaen heeft opte puncten hem opgheleet, soo wel aengaende de gunste die hy soude hebben ghetoont den ghenen die zy noemen Ketters, dat is den Kerstenen, als den tsamensprekinghen der Groote, daer hy hem by gheuonden soude hebben: Ende moghen dese quaetwillighe hen wel houden versekert dat euen verre ik hem conste ter sprake comen, oft zyn papieren sien, oft dat sy dese blamatien in syn eyghen wtroepingen ghestelt hadden, datmen haest sulcken verantwoordinghe daer op soude sien, dat thender schanden elke onpartijdige hem des voldaen soude vinden. Maer om mijn voorghenomen sake te veruolgen, wil ick evenwel oock dit punct int corte wederleggen: soo

de woorden selue ende de materie my des goeden gront gheuen, mitsgaders tgene dat ick eertijden den selven Pensionaris int generael heb hooren verhalen, claghende donghelijck dat men hem dede » enz.

Iets verder sprekende van den tegenstand tegen het invoeren der nieuwe bisdommen, de decreten van het Concilie van Trente en de inquisitie geboden, gaat hij, blz. 58, voort:

«. . . . dit eest dat nyet alleene u, maar oock den Cardinael en alle de Gheestelicke heeft soo verbittert gemaeckt op Wesenbeke, omdat hy tot quijtinghe syns Diensts ende by expressen last van den Magistraet van Antwerpen, heeft van den Jare 1549 — als deerste placcaet der Inquisitie voortquam — af na zyn vermoghen ghetrouwelijck gearbeydt om zyn Vaderlant vry te houden van alle Inquisitie, nieuw Bisdommen ende andere verdruckingen, daer onder ghi dat brenghen wildet: dwelcke sijne groote reysen ende neersticheden ghedaen te Houe soo wel in Spaengnen als in de Nederlanden ende elders wel bewijsen, dies hi maer in meerder weerde by alle goede behoorde te wesen, ende gheensins geblameert» enz.

Deze ijver voor den goeden naam van Wesenbeke is te opmerkelijker in een schrijver, die zich over Stralen, den hoofdpersoon, wiens onrechtvaardig vonnis hem de aanleiding tot zijn schrijven heet te geven, aldus in den aanhef, blz. 4, had uitgelaten:

« Eerst opentlijck verclerende dat ick by desen gheenssins en dencke te bewijsen de onschuldt, weldaden ende goede diensten des voorsz. Stralen . . . voorder dan voor so vele ick des tot volvueringhe van mijnen voornemen daer toe sal worden geoorsaect door de woorden des voorsz. Aduis [= vonnis], ghemerct zijn sake ende persoon mij niet voorder en raken.»

Aan welke verklaring het gansche pamflet ook wezenlijk beantwoordt. Voor den gelasterden burgemeester wordt met veel minder drift en ergernis partij getrokken dan wij het voor den gehoonden pensionaris hoorden doen. Indien deze zijn eigen zaak verdedigde, kon hij, ingeval hij zich niet als den auteur wilde noemen, moeilijk meer voorliefde ervoor toonen dan in het pamflet geschiedt.

Dus heb ik, naar ik meen althans, de gissing van Bakhuizen en van mij op alle voorname punten, waarop zij werd aangevallen, met goed gevolg gehandhaafd en bevestigd. Voor eerst is bewezen, en door mijn geachte tegenpartij toegestemd, dat de Description stellig van Wesenbeke is, en ik heb aangetoond dat het allen schijn heeft als of Hans Baert in zijn brief ervan spreekt als van zijn eigen boek. Ten andere de Corte Vermaninghe, waarvan de briefschrijver buiten twijfel als van zijn eigen werk gewaagt, beantwoordt in alle opzichten aan hetgeen wij ervan verwachten moeten indien Wesenbeke het heeft opgesteld. Eindelijk het afgedrukte maar nog niet uitgegeven boek, ter verdediging van Hoorne's onschuld, dat onder Hans Baert gezegd wordt te berusten, is door Wesenbeke ongetwijfeld gebruikt nog vóór de uitgaaf.

Ik wenschte dat ik hiermee volstaan kon en de gissing, die de heer Van Someren in de plaats van de mijne aanbeveelt, onaangeroerd mocht laten. Ik zou dat mogen doen, indien ik in staat was geweest om de mijne tot zekerheid te brengen; maar nu ik ze slechts tot een hooge mate van waarschijnlijkheid heb kunnen verheffen, mag ik niet nalaten te onderzoeken, of de gissing van den heer Van Someren, volgens welke niet Wesenbeke maar Marnix achter den pseudoniem Hans Baert zou schuilen, misschien niet nog waarschijnlijker is. Ik heb dan ook zulk een onderzoek ingesteld en ga de uitkomst er van meedeelen. Kort saamgevat komt zij hierop neer: dat de gissing van den heer Van Someren volstrekt onaannemelijk en zelfs verre van waarschijnlijk is.

Naar het mij voorkomt heeft de heer Van Someren bij het opvatten van zijn gissing den Marnix van den tijd, waaruit de brief van Hans Baert dagteekent, niet scherp genoeg onderscheiden van den Marnix van later dagen, toen deze waarlijk was wat Wesenbeke thans, de publicist van de Oranje-partij. Hij had moeten beginnen met zich de lotgevallen en het gedrag van dien jeugdigeren Marnix duidelijk voor den geest te roepen. Deze zelf heeft in een

zijner latere pamfletten [1] zich geteekend gelijk hij toenmaals was. «Depuis que les persecutions renouvellées par le Duc d'Alve il n'y avoit plus de chef qui se monstrast, je me suis retiré et tenu quoy en exille. . . . . . Finalement ne voulant estre en charge à mes amis, je me suis mis au service de feu Monseigneur le Prince Electeur Palatin. . . . . Jusques à ce que estant requis par Monseigneur le Prince d'Oranges de me vouloir envoyer chez luy pour se servir de moy pour quelque temps aux affaires concernants le pays de pardeça, il m'y envoya.» Dus heeft hij, volgens zijn eigen zeggen, nadat hij voor den naderenden Alva naar Duitschland was uitgeweken, zich stil en buiten den partijstrijd gehouden, totdat hem de Keurvorst van de Paltz, in wiens dienst hij zich begeven had, aan den Prins van Oranje op diens verzoek tijdelijk afstond. Dat zeggen nu is in overeenstemming met hetgeen wij van elders vernemen, op ééne uitzondering na. Toen de Prins van Oranje in den zomer van 1568 zich aan het hoofd der ballingen en rebellen stelde, heeft zich Marnix bij hem gevoegd en zich o. a. met het overbrengen van instructies aan Lodewijk van Nassau, die toen, na zijn overwinning van Heiligerlee, voor Groningen lag, laten belasten. Denkelijk ten gevolge der spoedig geleden neerlaag bij Jemmingen is hij toen, de Eems over, naar Oostfriesland uitgeweken en heeft zich daar, te Emden of wel te Lutzburg (een kasteel nabij Norden, aan den Drost van Emden, den welbekenden Uniko Manninga, toebehoorende) gevestigd. Brieven van hem van September van hetzelfde jaar 1568 en van Januari eerstvolgende zijn uit Lutzburg gedagteekend.

Gedurende deze ballingschap heeft hij zich hoofdzakelijk met kerkelijke en godgeleerde zaken bezig gehouden: de brieven, die ik aanhaalde, betreffen een twist in de Nederlandsche gemeente te Londen; en op de Synode te Wesel in November 1568 was hij tegenwoordig. Zijn hoofdbezigheid was intusschen het schrijven van de Biënkorf, waarmee wij hem omstreeks September van het

---

[1] Response a un libelle fameux, 1579. (Oeuvres polit. et histor. p. 80).

zelfde jaar bezig vinden en welks spottende opdracht aan Sonnius op Driekoningen-avond van het volgende jaar geschreven werd. In het voorjaar daarop schijnt het boek te Emden gedrukt te zijn. Na de voltooiing van dezen arbeid verlangde hij, naar zijn eigen zeggen, zijn gastvrijen vrienden niet langer tot last te zijn, en zag hij om naar een betrekking in dienst van een vromen gereformeerden vorst. Bij den Prins van Oranje was hij namelijk niet terug gekeerd; aan diens veldtocht over de Maas had hij geen deel genomen; evenmin zich in Frankrijk bij hem gevoegd. Tijdelijk waren, naar het schijnt, de betrekkingen tusschen beide mannen afgebroken. Het tijdstip, waarop hij zich in den dienst van den Keurvorst van de Paltz begaf, komen wij bij benadering te weten uit een merkwaardigen brief van hem aan de gemeente van Emden, dien Meiners in zijn Oostvrieschlandts Kerkel. Geschiedenisse, I blz. 421, ons bewaard heeft. De brief is geschreven te Keulen den 11en van Braakmaand, d. i. Juni, 1569, en dient om van de gemeente, waarvan hij lidmaat geweest was, afscheid te nemen. Wij vernemen er uit, dat hij reeds een poos te voren naar Keulen verhuisd en denkelijk daar, door tusschenkomst van dezen of genen, in dienst bij den Keurvorst getreden was. Voor hij met zijn gezin, dat hij reeds naar Keulen had laten volgen, verder afreisde, had hij gehoopt van de gemeente, aan wie hij zich bijzonder verplicht en gehecht gevoelde, in persoon afscheid te komen nemen. Maar in dit voornemen verhinderd, deed hij het thans schriftelijk, in de hartelijkste bewoordingen.

Die brief is, zoo als ik zeide, van 11 Juni 1569. De brief van Hans Baert is van 19 April te voren, toen Marnix dus reeds in onderhandeling was met den Keurvorst of althans omging met de gedachte om zich in eenigen vreemden dienst te begeven. Dit dienen wij in het oog te houden, als wij ons gaan afvragen, of Hans Baert en Marnix één en dezelfde persoon kunnen zijn.

Ik begin met op een omstandigheid te wijzen, die aan de gissing van den heer Van Someren ten goede komt. Niet wetende dat

Marnix in Juni, en denkelijk reeds een geruime poos te voren, zich te Keulen ophield, maar wanende dat hij zich voortdurend te Emden bevond, heeft mijn geachte tegenstander de gissing gewaagd, dat de brief van Hans Baert uit die stad geschreven zou zijn: een onmogelijke gissing, naar mijn oordeel, maar die ik niet weerleggen zal, omdat zij zonder bezwaar kan worden opgegeven, nu wij mogen onderstellen, dat Marnix reeds in April te Keulen vertoefd en daar den brief op naam van Hans Baert geschreven zal hebben.

Doch de toon van dien brief is al bitter weinig in overeenstemming met de toestanden, waarin Marnix op dat oogenblik verkeerde. Al dadelijk treffen ons het opschrift en de aanhef: «Monseigneur, en tout humilité supplie estre recommandé en la benigne grâce de Vostre Excellence», en de onderteekening: «de vostre Excell. plus que très humble et très obeissant serviteur à jamais». Het is wel niet noodig op te merken, dat de verhouding tusschen Oranje en Marnix nooit, en allerminst op dien tijd, een zoodanige is geweest, als zulk een mate van nederigheid meebracht. Zelfs voor iemand als Wesenbeke schijnt het buigen van Hans Baert haast al te diep. Maar als wij bedenken, dat de Prins, die aan het hoofd zijner brieven Marnix steeds «Monsieur de St. Aldegonde» betitelt, Wesenbeke kortaf bij zijn naam toespreekt, zonder eenigen titel: «Wesenbeke!», dan zien wij in, dat wat in den mond van den één een laagheid zou geweest zijn, in dien van den ander ermee door kan. Wat Hans Baert op dien aanhef laat volgen: «la fidélité et affection que je doibs avoir à tout ce que concerne le service de vostre Excell.» past evenmin op de toenmalige verhouding van Marnix tot den Prins. Een verplichting om den Prins persoonlijk getrouw te zijn bestond voor Marnix allerminst, nu hij zich in den dienst van een anderen vorst stond te begeven. Meer andere bedenkingen van gelijken aard ga ik, om niet al te breed te worden, voorbij. Maar van meer gewicht is het, dat er geen reden te bedenken valt, waarom zich de heer van St. Aldegonde den goeden naam van den burgemeester en den

pensionaris van Antwerpen zoo sterk zou hebben aangetrokken, en dat nog wel in die dagen, waarin hij zich van zijn medeballingen afzonderde om in dienst van een Duitschen vorst te treden. De heer Van Someren heeft zich verder, gelijk wij reeds opmerkten, genoopt gezien om tusschen den schrijver van de Description, Wesenbeke, en Hans Baert, onder wien de nog onuitgegeven Deduction de l'innocence de Hornes berustte, « een zeer intieme betrekking » te onderstellen. Maar van eenige betrekking tusschen Marnix en Wesenbeke, laat staan een intieme, is volstrekt niets bekend. De naam van Marnix komt in Wesenbeke's Description niet voor, van diens Vraye narration, in 1567 uitgegeven, wordt er geen gebruik in gemaakt. Dat van zijn kant daarentegen Marnix voor het drukken der Description zoo geijverd zou hebben, als Hans Baert in zijn brief aan den Prins doet; dat hij zich slechts door geldgebrek zou hebben laten terughouden van het uitgeven ervan voor eigen rekening: op welken grond zullen wij dit gelooven? Hoe vaak ik den brief herlees, ik kan er niets in bespeuren dat mij aan Marnix als den schrijver doet denken. Want met den besten wil kan ik het den heer Van Someren niet nazeggen, « dat het hoogst merkwaardig te achten is, dat Hans Baert de begeerte naar een cijferschrift uitspreekt, terwijl wij weten dat Marnix menigmaal, Wesenbeke nooit van cijferschrift in zijn briefwisseling met den Prins gebruik heeft gemaakt ». Daarentegen vind ik het wel opmerkelijk, dat in den brief, zoo hij van Marnix is, niet de minste toespeling voorkomt op de plannen, waarmee deze op dit oogenblik omging.

Zooveel over den inhoud van den brief. Door een gelukkig toeval is hij in originali bewaard gebleven in het Huisarchief van Oranje-Nassau, en daar voor belangstellenden te bezichtigen. De heer Van Someren heeft te recht gedaan, hetgeen Bakhuizen en ik indertijd overbodig achtten en nalieten, en het schrift vergeleken met ander schrift van Wesenbeke, en ook met schrift van Marnix, en hij heeft, ten einde het publiek insgelijks tot het beoordeelen der onderlinge overeenkomsten en verschillen zooveel doenlijk in staat

te stellen, van een en ander goede facsimilés aan zijn verhandeling toegevoegd. Naar zijn overtuiging « verschilt het schrift van Hans Baert van dat van Wesenbeke in hooge mate, en komt daarentegen met dat van Marnix opvallend overeen.» Een overtuiging, het spreekt van zelf, in het aanhangige geschil van het hoogste gewicht, indien zij door de mannen van het vak, de experts, wordt bekrachtigd. Ik voor mij ben volstrekt onbevoegd, niet om mij een eigen meening te vormen, maar om een oordeel uit te spreken. Ik twijfel of de heer Van Someren zich daartoe ook wel bevoegd acht. Althans ik zou meenen dat een expert anders te werk zou gegaan zijn dan hij, gemakshalve naar het schijnt, gedaan heeft. De brief van Hans Baert is in het Fransch gesteld, en van 1569. Het lag voor de hand, daarmee een Franschen brief van Marnix, zoo veel mogelijk uit denzelfden tijd, te vergelijken. Maar de heer Van Someren facsimileert een brok van een opstel van 1589, in het Hollandsch. Dat dit geen zuivere vergelijking kan opleveren begrijpt ook een leek in het vak. Vooral Hollandsch met Fransch schrift te vergelijken, gaat niet aan voor wie weet, dat van een en denzelfde persoon de Fransche hand dikwerf een geheel ander aanzien heeft dan de Hollandsche. Ik heb gedurende de jaren, die ik aan het bestudeeren van dit tijdvak onzer geschiedenis heb gewijd, veel en allerlei schrift van Marnix onder de oogen gehad, en moet, afgaande op den indruk, die daarvan bij mij achter gebleven is, verklaren, dat ik de hand van Marnix onmogelijk in het schrift van Hans Baert herkennen kan. Zoo weinig echter vertrouw ik mij zelven in dit opzicht, dat ik voor het oordeel van experts het mijne terstond zou opgeven.

Wat de vergelijking van de hand van Hans Baert met het gefacsimileerde schrift van Wesenbeke betreft: tusschen een en ander bespeur ik ook meer verschil dan overeenkomst. Maar ik sluit mij aan bij het voorbehoud van iemand, die zeker meer deskundige is dan mijn geachte tegenstander en ik, den Antwerpschen Archivaris Génard. De heer Van Someren getuigt zelf, met een open-

hartigheid die hem als man van wetenschap kenteekent: « Gaarne had ik mij in deze kwestie beroepen op het oordeel van den zoo bekwamen kenner van Wesenbekes handschriften, Dr. P. Génard. Maar deze verklaarde in een schrijven van 9 Februari 1892 de verstrekte facsimilés op zich zelf niet voldoende om het eindvonnis te vellen ».

Zoo blijve de vergelijking der handschriften voorloopig buiten rekening.

Nog moet ik spreken over een andere, niet minder bezwaarlijke, vergelijking, waarin de heer Van Someren zich begeven heeft, de vergelijking van den stijl der Corte Vermaninghe met dien van Marnix.

Zeker een geschrift van den heer van St. Aldegonde, wiens stijl wezenlijk eigenaardig en gansch de mensch is, aan dit kenmerk te herkennen is niet onmogelijk voor iemand, die jaren lang zeer intiem met hem en zijn werken heeft omgegaan. Maar ook alleen voor zoo iemand; en dan wordt er bij dezen nog een bijzonder talent vereischt om de overtuiging, die hij heeft opgedaan, aan anderen mee te deelen. Dat de heer Van Someren Marnix en zijn stijl zoo door en door heeft leeren kennen als vereischt wordt, wil ik aannemen; maar het talent om zijn oordeel voor anderen evident te maken, schijnt hij, na deze proeve, mij toe niet te bezitten. Mij althans heeft zijn bewijsvoering volstrekt niet geraakt, laat staan overreed.

Ik, van mijn kant, zal niet beproeven of ik gelukkiger zou zijn, wanneer ik mijn overtuiging, die met de zijne in lijnrechten strijd is, voor den lezer aannemelijk trachtte te maken en aan te toonen vooreerst (hetgeen de heer Van Someren voorbijgaat) dat de Corte Vermaninghe en de Bewijsinghe van de onschult van Hoorne zoo geheel en al hetzelfde karakter dragen als de Hollandsche bewerking der Description, dat wie aan Marnix de twee eerste toeschrijft, ook noodzakelijk het derde, dat stellig van de hand van Wesenbeke is, desniettemin aan Marnix toeschrijven

moet; en ten andere, dat dit alles even onmogelijk uit het brein en uit de pen van Marnix kan zijn voortgekomen, als b. v. een boek van Van der Kemp uit het hoofd en de pen van Groen van Prinsterer.

Wilde ik dit tot evidentie brengen, ik zou breedvoerig moeten uitweiden, schrijven gansche plaatsen af uit die verschillende werken, en vergelijken ze onderling. Zoo noodig zou ik voor een taak van zulken omvang niet terugdeinzen; maar ik acht ze vrij wel overbodig, na hetgeen ik vooraf heb laten gaan, en ik meen te mogen volstaan met nog ten overvloede op een paar bijzonderheden van taal en stijl te wijzen, die aan mijn geachten tegenstander zijn ontsnapt en wier bewijskracht een ieder terstond, zonder veel toelichting, zal gevoelen.

Wij weten dat Marnix zoowel philoloog als theoloog was, en op het gebied der Nederlandsche taal, even als op dat der godgeleerdheid, hervormend en zuiverend is opgetreden. In later tijd vooral [1] dan waarmee wij thans te doen hebben, heeft hij het voorbeeld gegeven om voor den tweeden persoon van het enkelvoud een eigen voornaamwoord, van dat van het meervoud verschillend, in te voeren, ongelukkig zonder gevolg. Dat is algemeen bekend. Maar ik weet niet of het reeds was opgemerkt, dat hij in zijn Biënkorf een der eerste, zoo niet de allereerste, geweest is, die zich stelselmatig (in een oorspronkelijk, niet uit het Hoogduitsch vertaald, werk) van het wederkeerend voornaamwoord zich, dat hij sick schrijft, bediend heeft, in plaats van het algemeen gebruikelijke hem en hen en haer. Opmerkelijk is het dat hij zich in zijn geschrift: Van de beelden afgeworpen in Augusto 1566, dat uit datzelfde jaar '66 dagteekent, nog aan het gewone gebruik houdt en slechts op ééne plaats (misschien een invoegsel van later tijd), sick, overal elders hem selven enz. schrijft. Eerst omstreeks 1568 heeft hij zijn nieuwen taalregel aangenomen en in de Biënkorf stelselmatig toegepast. Terzelfder tijd ook in de reeds meer-

[1] Toen hij zijn vertaling der Psalmen uitgaf. Doch reeds in de Biënkorf schrijft hij soms: dij en dijn.

malen genoemde brieven uit Lutzburg, en zoo steeds voortaan. Enkele uitzonderingen op den regel zijn natuurlijk als lapsus calami over het hoofd te zien. Wie wil, kan hetgeen ik beweer zoo gemakkelijk aan de stukken toetsen, dat ik mij van het geven van voorbeelden kortheidshalve onthoud.

De Corte Vermaninghe, naar wier auteur wij omzien, dagteekent juist uit den tijd, toen Marnix deze nieuwigheid had ingevoerd. Is zij waarlijk uit zijn pen gevloeid, dan mogen wij met reden verwachten dit gebruik er ook in aan te treffen. Maar neen, het woordje sick komt er geen enkele maal in voor, overal, waar het te pas zou zijn gekomen, hem of hen. Evenals, laat ik er dit bijvoegen, in de Hollandsche bewerking van de Description van Wesenbeke.

Daarentegen heeft de Corte Vermaninghe ook iets dat haar eigenaardig is, en dat een aandachtigen lezer, dunkt mij, niet licht kan ontgaan. Het bezittelijk voornaamwoord van den derden persoon meervoud luidt, gelijk men weet, in dien tijd en in de tijden die vooraf waren gegaan, doorgaans haer, haere. Maar de Corte Vermaninghe gebruikt dien vorm slechts bij uitzondering een enkele maal, daarentegen doorgaans hen, henne: hen lijf ende goet; tot hennen voornemen; thennen dienste; met hennen vrijen wille. Soms, doch zelden, wisselt hen af met hun, dat in later tijd de overhand heeft genomen en behouden. Wij vinden, naast hender hoocheyt, ook: na hunder beliefte enz.

Leggen wij nu de Corte Vermaninghe uit de hand en nemen wij de Biënkorf op, dan vinden wij, in plaats van het eigenaardige hen, overal het gewone haer en hare. Op de eerste bladzijden reeds: haren (der ketters) Paulus; hare legaten; haerder kercken. Een ieder kan deze voorbeelden, des verkiezende, met een aantal andere vermeerderen.

Daarentegen in de Hollandsche Description, en evenzoo in de Hollandsche Deduction, vinden wij, evenals in de Corte Vermaninghe, doorgaans hen en henne: hen oude vryheit;

in hen harte; om hen geloove; na hennen goetduncken. Echter met meer uitzonderingen dan in de Corte Vermaninghe; hetgeen ik toeschrijf aan de eigendunkelijkheid van den toenmaligen zetter, die uit sleur soms het meer gebruikelijke haer in plaats van het ongewone hen, dat hij in de kopie voor zich had, gesteld mag hebben. Ik durf dit vermoeden, omdat in de Proclamatie van den Prins van Oranje van 1570, die de heer Van Someren naar het eigen handschrift van Wesenbeke in Oud-Holland heeft afgedrukt, overal en zonder eenige uitzondering hen en henne gevonden wordt [1].

Ik zal het hierbij laten en halen niet meer eigenaardigheden aan van woordenkeus en spelling, waarin de Corte Vermaninghe met andere, ontwijfelbaar echte, geschriften van Wesenbeke overeenkomt en van die van Marnix verschilt, niet omdat zij mij ontbreken, maar omdat zij mij voor mijn doel niet meer noodig schijnen. Ik eindig toch al met een gevoel van schaamte, dat ik over een zaak van zoo ondergeschikt belang zoo uitvoerig ben geweest.

---

[1] Ik ben niet bevoegd, en buitendien zou het hier ook de plaats niet zijn, om deze verschijnsels op taalkundig gebied uit de dialectische verscheidenheden, waarmee zij wel zullen samenhangen, te verklaren. Dit zij aan de mannen van het vak overgelaten en aanbevolen. De belangstellende lezer vergelijke alvast Verdam, Gesch. d. Nederl. Taal blz. 109; Van Helten, Mnl. Spraakk. blz, 436; en het Mnl. Woordenb. i. v. Hen en Hun.

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS DER SCHEIDING VAN NOORD- EN ZUID-NEDERLAND.

DOOR

Dr. P. L. MULLER.

De uitgave der Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays Bas heeft mij genoopt mij op nieuw te verdiepen in de studie van dat deel onzer geschiedenis, waarmede ik mij vroeger al herhaaldelijk heb bezig gehouden, de scheiding van Noord en Zuid. M. i. is 't vooral het verband, waarin de betrekkingen tusschen de Nederlanden en den koninklijken avonturier tot die scheiding staan, wat aan het door den heer Diegerick en mij ondernomen werk belang bijzet. Ik acht dat belang groot genoeg om te wenschen, dat ook anderen, buiten den kleinen kring dergenen die de Documents bestudeeren of althans met belangstelling inzien, er eenigszins van op de hoogte komen, en ik meen daarom een goed werk te doen door mede te deelen wat de resultaten zijn van de in de Documents vervatte stukken en van de onderzoekingen die daarmede gepaard gingen. Beter dan in de aan die stukken toegevoegde noten kan geschieden, kan ik dan eene voorstelling geven van de gebeurtenissen, zooals zij zich nu, naar ik meen, aan ons voordoen.

Doch aan dezen arbeid stond een groot beletsel in den weg. Hoewel te zamen betrekking hebbende op één onderwerp, zijn die stukken in zekeren zin niet samenhangend, zij vormen geen geheel, evenmin als de stukken der Archives de la maison d'Orange dat doen. Verre weg het grootste gedeelte betreft recht-

streeks de verhouding van Anjou tot de Nederlanden, maar bij een niet onaanzienlijk gedeelte is dat toch maar zijdelings het geval. En toch kon ik m. i. die stukken niet weglaten, omdat in een aantal als 't ware de sleutel verborgen was, die toegang verleende tot het recht begrip van andere.

Zonder Anjou's betrekkingen tot de Walen en de Malcontenten te kennen, is 't onmogelijk zich een begrip te vormen van zijn gedrag in 1578, en om weder die betrekkingen te begrijpen moet men eene duidelijker voorstelling hebben van het gedrag der Walen en der Malcontenten niet alleen, maar ook van dat hunner tegenstanders, de Gentenaren, van de algemeene Nederlandsche landsregeering en van de Staten-Generaal, dan men zich tot nog toe heeft kunnen vormen. Een aantal stukken, die maar gedeeltelijk, ook anders in onze verzameling niet gemist konden worden, wierpen daar een nieuw licht op, en die meenden wij daarom niet te mogen weglaten.

Zoo is die verzameling niet alleen uitgebreider geworden dan ik had gedacht, maar heeft ook een ander karakter gekregen, heeft ook andere deelen onzer geschiedenis en in 't bijzonder van de geschiedenis van Zuid-Nederland, gaan omvatten dan eerst bedoeld werd. Wilde ik dus weergeven welke resultaten uit die stukken te trekken zijn, dan moest ik ook die andere deelen bespreken en daarom weder allerlei zaken behandelen, die anders buiten mijn onderwerp lagen. Toch betroffen die maar deelen onzer geschiedenis en niet altijd nauw samenhangende deelen, wat ten gevolge heeft, dat ook hetgeen ik had mede te deelen eenigszins onsamenhangend werd en niet een afgerond geheel vormde.

Vandaar dat het zich minder leende voor een afzonderlijk boek, maar wel voor een opstel in een tijdschrift. Voor 't laatste echter bleek het veel te omvangrijk, hoewel ik met opzet alle historisch-kritisch apparaat en zelfs alle aanhalingen en noten heb weggelaten, en zoo ben ik er toe gekomen om hetgeen ik geschreven had, zooveel mogelijk, te verdeelen in afzonderlijke opstellen. Maar oorspronkelijk

bestemd om onderdeelen van één geheel te vormen, bevatten die verschillende opstellen, allerlei over zaken, die niet uitsluitend tot het onderwerp betrekking hebben, waarnaar zij betiteld zijn. Om mij recht verstaanbaar te maken, moest ik zelfs eene historische inleiding, eene beschouwing over de gebeurtenissen, die voorafgingen en niet zonder invloed bleven op het verloop der door mij behandelde zaken, er aan laten voorafgaan, welke niets met de Documents te doen heeft. Die inleiding vormt dan ook het grootste gedeelte van het eerste opstel, dat hier volgt en dat de geschiedenis bevat van die gebeurtenissen, welke geleid hebben tot het verbond met Anjou in 1578, terwijl daarbij verder allerlei dingen zijn besproken, of althans vermeld, welke niet op dat verbond betrekking hebben, maar wel op feiten, die later met de gevolgen van dat verbond in verband stonden. En evenzeer is 't met het tweede artikel gesteld, dat wel vooral aan den opstand der Malcontenten is gewijd, maar waarin toch tevens allerlei besproken wordt wat licht werpt op Anjou's houding tijdens de eerste periode van dien opstand en het gedrag der Nederlanden tegenover hem. Niet anders is 't ook met het derde, dat ons tot aan Anjou's vertrek uit de Nederlanden in Januari 1578 en de breuk met de Malcontenten in de volgende maanden brengt.

Daarentegen staat in het derde deel der Documents de verhouding der Nederlanden tot Anjou bijna geheel alleen op den voorgrond, en zal dus het daarop betrekking hebbend opstel, van zelf weder een meer gelijksoortig karakter dragen.

Voor die wijze van schrijven vraag ik verschooning; zij vindt hare verklaring in den stof en in de wijze waarop mijne opstellen tot stand zijn gekomen. Moge de inhoud dat gebrek eenigermate doen vergeten, althans mijne lezers gunstiger stemmen.

I.

Het verbond met Anjou in 1578.

I.

Toen de beweging van het jaar 1566 had geleid tot de zending van Alva en het Spaansche juk loodzwaar drukte op alle Nederlanders zonder onderscheid, droeg ook alle verzet, waar 't ook plaats had, een algemeen nationaal Nederlandsch karakter. De pogingen der ballingen waren uit den aard der zaak gericht op de bevrijding van het geheele land en van het geheele volk; er was toen nog minder sprake van verschil van gewest dan van verschil van godsdienst.

Maar die pogingen mislukten. Alleen op éen punt gelukte 't den ballingen eindelijk vasten voet te vatten en de volksbeweging te doen uitbarsten, die de noodzaaklijke levensvoorwaarde was voor elke onderneming ter bevrijding des lands. Het gevolg was, dat in 1572 alleen Holland en Zeeland zich aan het gezag der landsheerlijke regeering onttrokken en vier jaren lang alleen den ongelijken strijd tegen die regeering moesten volhouden.

Voor de eenheid der Nederlanden is 't zonder twijfel noodlottig geweest, dat dit plaats had in een tweetal reeds van oudsher nauw aan elkander verbonden landen, die daarenboven van oudsher eene groote mate van zelfstandigheid hadden bezeten. Want daardoor werd de strijd tegen Spanje tegelijk een strijd voor gewestelijke zelfstandigheid.

Immers Holland en Zeeland moesten nu niet alleen uitsluitend op eigen krachten vertrouwen, zij leerden zich ook beschouwen als een afzonderlijken staat, die met de overige Nederlanden niets gemeen had dan den landsheer. Even als voor drie honderd jaren, zagen zij weder vijanden in Vlamingen en Brabanders en werden

Friesland en Utrecht weder vijandelijke buren. Dit zou nu, daar 't niet zeer lang duurde, niet zoo erg zijn geweest, wanneer de godsdienststrijd er niet bij was gekomen. Maar door dezen werd het een gevolg van den opstand der beide gewesten, dat in deze niet alleen de protestanten binnen hun gebied vrijheid van godsdienst kregen, maar ook die der katholieken onderdrukt werd. Zij werden dus de kettersche gewesten bij uitnemendheid, de zetel der vijanden van het geloof der groote meerderheid der Nederlanders. En al die punten van verschil kwamen nog sterker uit, omdat er bij den wanhopigen strijd tegen de overmacht aan de twee gewesten niets overschoot dan zich zoowel op wereldlijk als op godsdienstig gebied zoo goed mogelijk te organiseeren. Zoo ontstond al heel spoedig eene afzonderlijke Hollandsch-Zeeuwsche confederatie, met eene eigen grondwet, de Unie van 1576, en eene eigene regeering, den prins van Oranje, als hooge overheid belast met de waarneming der souvereiniteit in vereeniging met de Staten en hunne gedeputeerden en de beiden gewesten gemeenschappelijke regeeringslichamen, een Sonderbund in optima forma, dat zich niet ontzag ook deelen van andere gewesten in zich op te nemen, en dat, nauwelijks tot stand gekomen, er toe overging om, met verzaking van den landsheer, het souverein gezag op te dragen aan den vreemden vorst, die het tegen dien landsheer in bescherming wilde nemen, en daartoe met den hertog van Alençon, broeder van den koning van Frankrijk, in eene onderhandeling trad en zelfs al de voorwaarden der aanneming had vastgesteld.

Evenwel, toen 't zoover scheen te zullen komen, dat de rebellenconfederatie alle banden tusschen hare leden en de overige Nederlanden verbrak, barstte de algemeene beweging van alle Nederlanden in den zomer van 1576 uit.

't Zal niet noodig zijn hier de gebeurtenissen in herinnering te brengen, welke tot die uitbarsting aanleiding gaven, noch hoe de prins van Oranje er gebruik van maakte om haar, door middel van een staatsgreep, het gevangen nemen van den Raad van State te

Brussel, tot eene revolutionnaire beweging te maken, of hoe toen door de Staten van Brabant eene vergadering van afgevaardigden der statenvergaderingen van al de Nederlandsche gewesten werd bijeengeroepen, die zich van nu af met de opperste leiding belastte. Zeer zeker was die vergadering evenzeer een revolutionnair lichaam als de bekende Hollandsche Statenvergadering van 1572, maar zonder twijfel kon zij optreden als de vertegenwoordiging der gezamentlijke Nederlandsche gewesten, buiten de rebellen-confederatie. Want op dat tijdstip, najaar van 1576, dachten zoo goed als alle Nederlanders volkomen gelijk over alle punten, waar 't voor 't oogenblik op aankwam, het vertrek van het vreemde krijgsvolk, het herstel der voorrechten, het ophouden der geloofsvervolging en het weeren van den invloed van buitenlanders. Zoo kon dan ook werkelijk de overeenkomst, die zij met de rebellen-confederatie aanging, de Pacificatie van Gent, gelden als een verdrag van vereeniging van alle Nederlandsche gewesten. En toen die overeenkomst twee maanden later bekrachtigd was door de zoogenaamde Unie van Brussel, bestond er werkelijk een verdrag van onderlinge bescherming tusschen alle Nederlandsche gewesten.

Ongelukkig was dat verdrag van dien aard, dat niemand het bindende kracht voor de afzonderlijke gewesten toekende, althans niemand dat voor zich zelven deed. En in denzelfden tijd noopte het verzoenend optreden van 's konings landvoogd, Don Juan van Oostenrijk, de rebellen-confederatie tot volhouden in haar isolement, waar zij toch al door allerlei redenen toe gedwongen werd. Immers kon zij, evenmin als haar hoofd, de prins van Oranje, vrede hebben met de door Don Juan aangeboden, voor de overige gewesten over 't algemeen aannemelijke voorwaarden, in de eerste plaats al weder om de godsdienstquaestie. Zoo bleef de scheuring bestaan, en elke dag, dien zij langer bestond, droeg er toe bij om haar wijder te maken. Wel bleek binnen korten tijd de verzoening met Don Juan een ijdel spel te zijn geweest, maar hoewel nu alle gewesten gemeene zaak maakten tegenover den landvoogd, de een-

heid werd toch niet hersteld. Want Holland en Zeeland bleven alleen de bondgenooten der door de Staten-Generaal vertegenwoordigde Nederlanden, en stelden zich niet weder onder het gezag dezer vergadering, al namen hunne afgevaardigden soms wel aan hare besluiten deel. En tegelijkertijd lieten zich andere invloeden gelden, die weldra de nationale beweging begonnen te belemmeren en haar op den duur zelfs geheel tot stilstaan brachten.

In de eerste plaats, natuurlijk, die der in de zestiende eeuw alles beheerschende godsdienstvraag. In 1576 was deze voor 't oogenblik op den achtergrond gedrongen. Katholieken en protestanten hadden zich eendrachtiglijk tegen den landsvijand over gesteld. Het gevolg was de Pacificatie geweest, die wel de gewetensvrijheid had gewaarborgd, maar overigens op het punt van den godsdienst den status quo had gehandhaafd, uitsluitende oefening van den katholieken godsdienst overal buiten de rebellen-confederatie.

Dat waren eigenlijk twee onvereenigbare bepalingen. Want nauwelijks was de geloofsvervolging gestuit, of het protestantisme stak het hoofd op. Bovenal het calvinisme. Binnen weinige maanden ging 't als in 1566. Overal begon de vrije prediking der calvinisten, en waar deze eenigen invloed op de regeering konden uitoefenen, beperking van den katholieken eeredienst, 't zij met goedkeuring der overheid, 't zij met geweld afgedwongen. De Pacificatie zoowel als de Unie van Brussel bleken een doode letter op dat punt. Datzelfde was ook het geval binnen het gebied der rebellen-confederatie, hoewel daar het omgekeerde plaats had en de katholieken onder den druk bleven. Zelfs de plechtige satisfactieverdragen, waarbij zich de op het oogenblik der Pacificatie katholieke steden verzoenden met de staten harer provinciën, bleken maar zeer geringe kracht te hebben om de rechten der katholieken te beveiligen.

Overal brak het calvinisme zich baan, behalve alleen in enkele Waalsche gewesten. 't Waren juist die, waar de calvinistische beweging in 1565 en 66 het sterkst was geweest. Daar hadden

Egmont en Norcarmes er voor gezorgd, dat «het bloed der martelaren» niet «het zaad der kerk» kon worden. Met wortel en tak hadden zij er het protestantisme uitgeroeid. Dat echter juist Henegouwen het eerste gewest was geweest, dat in 1576 zich bij Brabant en Vlaanderen had aangesloten, bewijst wel hoe volkomen vreemd de nationale beweging van dat jaar aan den godsdienst was geweest. Want nergens vertoonde zich in dat gewest een spoor van protestantisme, behalve heel laat en heel zwak binnen Valenciennes, weleer het uitgangspunt der calvinistenprediking. En evenzoo was 't in Artois, in Doornik en in Fransch-Vlaanderen gesteld. Slechts kleine groepen in de steden vindt men er als overblijfsel dier eens zoo krachtige calvinistische menigte. Maar anders ging 't in Brabant en in de noordelijke gewesten. Bleven in de laatsten de regeeringen nog langen tijd officiëel getrouw aan de kerk, van vele harer leden wist men, dat zij de prediking der hervormde leer begunstigden; en de bepalingen der Pacificatie, die de handhaving van het verbod van godsdienstoefening inhielden, bleken er onuitvoerbaar. 't Was al veel als op de rechten der kerk zelve geen inbreuk werd gemaakt.

Doch heel anders stond het met Vlaanderen, bovenal met Gent, de oude hoofdstad der middeleeuwsche democratie. Daar viel de godsdienstige beweging samen met eene staatkundige. Daar waren 't juist die klassen der bevolking, welke door Keizer Karel van deelneming aan de regeering waren uitgesloten, en hare oude rechten thans weder hoopten te herwinnen, die de gereformeerde leer omhelsden. Calvinist en democraat werden er weldra woorden van dezelfde beteekenis.

Zoo iets deed zich nergens elders in de Nederlanden voor. Zelfs in Holland bleef het stelsel van regeeren hetzelfde, alleen de personen waren er veranderd. De regenten-aristocratie bleef er meester over de beweging; al was zij zoo nu en dan gedwongen om deze den teugel te vieren, zij zelve kwam er slechts te vaster door op hare zetels te zitten. Maar de concessiën welke de regeer-

ders van Vlaanderen en in 't bijzonder van Gent aan de beweging deden, verzwakten hun gezag. In het najaar van 1577 scheen de val van het stelsel, dat zij vertegenwoordigden, de regeering van stad en gewest door den adel en de stedelijke aristocratie, onvermijdelijk.

Dat gevaar maakte eindelijk de conservatieve elementen in de Nederlanden wakker, althans in Vlaanderen en in de omliggende gewesten, niet het minst zeker in Henegouwen en de westelijke Waalsche gewesten, waar bijna de geheele bevolking geen andere begeerte had, dan herstel van den toestand uit Keizer Karels tijd, de kettervervolging uitgezonderd.

Die conservatieve elementen kwamen thans in beweging, in de eerste plaats zeker om het overwicht te bewaren, dat zij tot nu toe in hunne gewesten hadden bezeten en daardoor thans ook eenigermate in de algemeene regeering uitoefenden, maar tevens ook ter bescherming van het bedreigde katholicisme. Tegenover de calvinistisch-democratische beweging in Vlaanderen, kwam eene katholiek-aristocratische beweging op. De leiders dier beweging waren bovenal de hoofden van den Nederlandschen adel, de groote heeren.

De Nederlandsche adel was nog niet anders geworden dan in het tijdperk, waarin hij ons is geschetst door de meesterhand van Bakhuizen van der Brink. Evenals in de dagen van het voorspel, zag hij ook nu, midden in de ontwikkeling der tragedie, in de geheele beweging bovenal een middel om zich meester te maken van alle invloedrijke en winstgevende plaatsen. Aan die begeerte had hij in 1576 ruimschoots kunnen voldoen. De groote heeren hadden alle hooge staats- en krijgsambten in bezit genomen, de lagere adel had zich meester gemaakt van de tallooze nieuw geschapen of opengevallen officiers- en ambtenaarsposten. Zij hadden dus vrij wel hun doel bereikt; de dagen van den hertog van Savoye, toen zij alles te zeggen hadden gehad, schenen teruggekeerd te zijn. Zoo moest het blijven, meenden zij. Want zij dachten volstrekt niet aan onderwerping; in tegenzin tegen de heerschappij van den vreemdeling deden zij, die van den terugkeer daarvan alles te vreezen hadden,

voor niemand onder. Ook de rechten des volks wilden zij handhaven, voorzoover althans die rechten samenhingen met hunne uitsluitende voorrechten. Maar ook den landsheer wilden zij getrouw blijven; was hij niet hun leenheer en waren zij niet zijn vasallen? Doch ter wille van dien trouw was hij dan ook in hun oog verplicht om vóór alles hunne voorrechten te eerbiedigen en hun een ruim aandeel te geven in het gezag en vooral in de voordeelen die dat afwierp.

Vandaar dat zij, zij 't ook schoorvoetend, zich met Don Juan hadden verzoend, maar niet vóór hij, door de uitvaardiging van het Eeuwig Edict[1], hunne eischen had ingewilligd. Vandaar ook, dat zij, op weinige uitzonderingen na, zich weder van hem hadden afgewend, zoodra hij naar de wapens had gegrepen. Niet weinigen onder de groote heeren echter hadden toen de verdenking op zich geladen van dat eerst te hebben gedaan, nadat zij gezien hadden, dat de landvoogd vooreerst nog verreweg de zwakste was. Dat zette kwaad bloed bij « de gemeente », zooals men toen zeide, bij het volk, bij de lagere burgerij in de steden in de eerste plaats, die van nu af degenen, die de aangewezen leidslieden der natie waren, met een niet onverklaarbaar, maar zeker uiterst noodlottig wantrouwen gadesloegen.

En aan den anderen kant begonnen de groote heeren en die hen volgden met leede oogen te zien, dat de man, dien zij niet anders beschouwden dan als een der hunnen, zij 't ook als een hunner voornaamsten, maar die hun zooverre boven 't hoofd was gegroeid, dat hij bijna onder de vorsten werd gerekend, en die hun daarenboven, sedert hij als hoofd der revolutionnaire partij was opgetreden, en vooral sedert hij op die wijze een bijna vorstelijk gezag over de in opstand gekomen kettersche gewesten had verworven, niet anders kon toeschijnen dan als de gevaarlijkste vijand van landsheer en kerk, als de man, die zich van de beweging bediende om zelf landsheer te worden, zooal niet in naam dan toch in der daad, dat die man, de prins van Oranje, het hoofd der algemeene

regeering dreigde te worden. Zij wilden dat beletten, door alle middelen, die zij maar konden vinden. Maar dat was moeilijk, want in de gewesten, waar het volk aan zijne wenschen klem wist bij te zetten, was het in massa voor hem, en in de andere verklaarde het zich althans nog niet tegen hem. En hij zelf gaf hun geene gelegenheid om tegen hem op te treden; hij deed niets wat hun tot voorwendsel kon strekken. Zoo kwamen zij er toe om in 't geheim den jongeren broeder des Keizers, den aartshertog Matthias van Oostenrijk, uit te noodigen om in het land te komen en de regeering te aanvaarden. Reeds zoo dikwijls was de eisch gesteld, dat een prins van den bloede het land zou regeeren, dat, als er een gevonden werd, die daartoe bereid was, de opdracht van het gezag aan hem niet uit kon blijven.

Maar intusschen nam de aandrang van het volk in Brabant en ook in Vlaanderen, dat luid om den prins van Oranje riep, zóó toe, dat zij zich niet langer daartegen durfden verzetten. Integendeel, zij sloten zich schijnbaar bij die beweging aan, zij namen zelfs deel aan Oranje's intocht te Brussel en lieten toe, dat hij, nu er geen landvoogd was, tot ruwaard van Brabant werd verkozen. Want als er geen landvoogd was, was Brabant, dat altijd rechtstreeks onder dezen stond en geen eigen stadhouder had, zonder hoofd. In stilte echter beraamden zij andere plannen.

Bij den adel sloten zich de katholieke patriciërsgeslachten in de steden aan, die van alle verandering, op godsdienstig zoowel als op staatkundig gebied het ergste vreesden en daarom liefst van geene verandering wilden weten. En natuurlijk ook het grootste gedeelte der hooge geestelijkheid. Want nog meer dan de patriciërs had deze het verlies van haren invloed bij iederen voortgang der beweging te vreezen; ja bij de zegepraal van het calvinisme, die zij daarbij vooruit zag, had zij haren algeheelen ondergang te duchten. Nog waren er onder die hooge geestelijkheid verscheidenen die vast bleven houden aan de beginselen, welke haar tot nog toe vooraan hadden doen staan in de rijen der oppositie tegen de regeering,

welke door de invoering der nieuwe bisdommen en door de vertreding der oude voorrechten geen stand zoozeer tegen zich in 't harnas had gejaagd als juist dien, welke als 't ware van nature tot haren bijstand was aangewezen. Nog vond de prins van Oranje eenige zijner meest bruikbare werktuigen en eenige zijner meest vertrouwbare bondgenoten in hare rijen. Maar hun getal werd met den dag minder. Bij de meesten overwoog nu de vrees voor verlies der eens verworven bezittingen en staatkundige rechten en de bezorgdheid voor de belangen der kerk, voor welke zij toch in de eerste plaats te zorgen hadden.

Bij al die elementen voegden zich nu nog vele der altijd voor het landsheerlijk recht strijdende rechtsgeleerden, eene klasse die in de Staten-Generaal door de talrijke pensionarissen der steden was vertegenwoordigd.

In die vergadering had de oppositie gemakkelijk de meerderheid, zoodra zij vereenigd optrad, en zoo meende zij dan ook daar den eersten slag te slaan, waarmede zij tegelijk Oranje en de Vlaamsche calvinisten dacht te treffen. Terwijl zij teweeg bracht dat aan Oranje's verkiezing tot ruwaard van Brabant de bevestiging werd onthouden, deden zij het stadhouderschap van Vlaanderen opdragen aan den voornaamsten onder de Nederlandsche grooten, den hertog van Aerschot.

Dat kon eene oorlogsverklaring heeten, zoowel aan de calvinisten als aan Oranje. Want Aerschot, de zoon van Keizer Karels gunsteling Chièvres, het hoofd van het huis van Croy, was, dat wist iedereen, minder dan iemand genegen om de voorrechten der Gentenaren te herstellen, of den onroomschen wat meër toe te staan dan wat hun volgens de Pacificatie toekwam. En hij gold tevens als Oranje's mededinger, omdat hij, die, als eerste lid van den Raad van State, feitelijk de landvoogdij had waargenomen, in eigen schatting in rang slechts achterstond bij de leden van het vorstelijk huis. Daarenboven kon hij Oranje, die hem bij den staatsgreep van September zoo onzacht van het kussen had gebonsd,

geen goed hart toedragen en werd hij als diens vijand beschouwd. Overigens was hij geen man van bekwaamheid; in vele opzichten zou men hem karakterloos kunnen noemen; en hoe goed katholiek ook en hoe loyaal ook in zekeren zin, hij was allerminst een ketterjager of Spaanschgezinde. Eigenlijk was 't alleen zijn geboorte die hem beteekenis bijzette.

Zoowel Oranje als de calvinisten namen de uitdaging aan. De hoofden der Gentsche democraten bereidden een aanslag voor, waardoor zij zich tegelijkertijd hoopten te verzekeren van het gezag binnen Gent en van de personen hunner voornaamste vijanden. Oranje liet hen oogluikend begaan en dekte ze met zijn woord, want openlijk deed hij toen evenmin iets als bij den staatsgreep van het vorige jaar. Doch iedereen begreep, dat zij nu nog niets zouden durven ondernemen zonder zijne, zij 't ook stilzwijgende, goedkeuring, al begreep niet iedereen, dat het de laatste maal zou zijn, dat zij zouden zamenwerken.

't Is hier niet de plaats om in den breede te onderzoeken, wat Oranje bewogen heeft op die wijze de calvinistische democratie als 't ware los te laten op de conservatieven. Maar zeker is het, dat hij door dit te doen, den strijd tusschen katholieken en protestanten op nieuw in al zijne felheid deed ontbranden, en dat hij in zekeren zin met eigen hand afbrak, wat hij met zooveel zorg en moeite had opgebouwd; dat hij veel te niet deed van hetgeen hij zelf had gedaan; dat hij aan de partij, welke boven geloofsverdeeldheid het belang der nationale zelfstandigheid stelde, de partij, waarvan hij de natuurlijke leider was, een zwaren slag toebracht, en dat hij nimmer heeft kunnen herstellen wat toen is bedorven. Even zeker echter, dat hij dat niet inzag en blijkbaar ook nimmer heeft ingezien, omdat hij zich nimmer volkomen bewust is geweest, dat de godsdienstige hartstochten in zijn tijd zóó sterk waren, dat wie daardoor gedreven werd, voor elke andere stem doof was. Juist omdat hij zoo vrij was van het godsdienstig fanatisme, dat zijn tijd beheerschte, kende hij er de kracht niet van en meende hij

het te kunnen gebruiken, ter bereiking van het doel dat hij zich voorstelde.

II.

In den nacht van den 28sten op den 29sten October 1577 voerde de calvinistisch-democratische partij te Gent haren aanslag uit, zonder eenigen noemenswaardigen tegenstand te ontmoeten. Hunne tegenpartijders werden volkomen verrast. Aerschot zelf werd gevangen genomen en met hem zijn ambtgenoot in Fransch-Vlaanderen, de baron van Rasseghem, Oranje's meest besliste tegenstander, een man wien 't vreemd schijnt nog onder de verdedigers der Nederlandsche onafhankelijkheid aan te treffen, daar hij te allen tijde openlijk den vrede met den koning had voorgestaan. Maar Don Juans onberaden aanval op Namen had hem als zoovelen de Staatsche zijde doen kiezen. Twee bisschoppen en een aantal hooggeplaatste katholieken, edellieden en ambtenaren, deelden hun lot. De regeering van Gent kwam in handen der calvinistische partijhoofden; 't duurde niet lang, of zij werd gesteld op den voet van vóór 1540. Gent was weder wat het in de Middeleeuwen geweest was, bet hoofdkwartier der democratie.

De conservatieven waren geheel verslagen. Zij moesten 't bovendien aanzien, dat het middel, door hen uitgedacht om Oranje's invloed te breidelen, dienstbaar werd gemaakt aan de bevestiging en uitbreiding van diens macht. Want het optreden van den jongen aartshertog als landvoogd bood hem de gelegenheid, om als diens luitenant-generaal het werkelijke hoofd der algemeene regeering te worden. Sedert geschiedde er niets meer van gewicht in Staten-Generaal of Raad van State dan met zijne toestemming.

Maar wat hier gewonnen was bleek in Vlaanderen dubbel verloren. Toen Oranje trachtte de kwade gevolgen van den Gentschen staatsgreep te voorkomen, door tijdige loslating der gevangenen, gelukte 't hem alleen en maar ter nauwernood die van Aerschot

te verkrijgen; de Gentsche leiders weigerden botweg de andere los te laten. Van nu af was 't uit met zijn invloed in Gent. Wel zocht een deel der democraten weldra op nieuw tot hem terug te keeren, maar de machtigste en felste van alle, Jan van Hembyze niet. En deze werd weldra onbeperkt meester van Gent. Voor de Vlaamsche katholieken begonnen bange tijden. Van handhaving der Pacificatie was geen sprake meer.

Dit voorbeeld vond navolging. De calvinistische beweging ging weder de banen van 1566 op. Te vergeefs werd bij de Nieuwe Unie van Brussel wederzijdsche bescherming der beide religiën bezworen en als noodzakelijk erkend; nergens, behalve in de Waalsche gewesten, kon het openlijk verbreiden der hervormde leer worden tegengegaan, en overal waar zij eenmaal openlijk werd gepredikt, eischten hare belijders gelijke rechten met de katholieken. En waar die eisch werd ingewilligd, daar zagen zich de katholieken weldra in de engte gedreven en mochten zij blijde zijn als men hun voorloopig nog eene beperkte vrijheid gunde, want beeldstormerij en plundering van kerken en kloosters, soms met, soms tegen den wil der plaatselijke overheid, was maar al te dikwijls het eerste bewijs, dat het calvinisme eene nieuwe verovering had gemaakt.

Niets pleit zeker meer voor de hooge mate van afkeer, waarmede het bewind van Alva en in 't geheel de overheersching der Spanjaarden alle Nederlanders, zonder onderscheid, had vervuld, dan het feit, dat geen enkel Nederlander in die dagen de zijde des konings koos. 't Was vooral Don Juans onberaden, hoewel welgelukte aanslag op Namen geweest, die de vrees voor een terugkeer der Spaansche tiranie had verlevendigd. Juist de kwade trouw, waarvan hij toen blijk had gegeven, deed zelfs de meest loyale en katholieke Nederlanders terug beven voor een stap, die hen, meenden zij, misschien op het schavot zou voeren, hoe gaarne zij dien misschien anders hadden gezet. Want de dood van Egmont en Hoorne had het getoond, dat er niets was wat den Nederlander

dekte tegen de Spaansche wraak, noch stand, noch rang, noch voorrecht, noch bewezen dienst; als zelfs het hoofd van Egmont had moeten vallen, wie kon dan hopen gespaard te worden?

Zoo bleven de katholieken, ik mag wel zeggen de conservatieven, weifelen, niet wetende welk gevaar 't meest te moeten duchten. Er kwam geen breuk tusschen de twee godsdienstige partijen, maar niemand vertrouwde meer den landgenoot, die niet eensdenkend met hem was op het punt van godsdienst en staatkunde. Dat bleek ten sterkste, toen, op den laatsten Januari van het jaar 1578 het Nederlandsche leger door Don Juan bij Gembloux zoo volkomen werd geslagen, dat een groot gedeelte van Brabant door hem kon worden bezet en regeering en Staten zich haastten uit het bedreigde Brussel naar het veiliger Antwerpen te verhuizen. Want in plaats dat die ramp aanspoorde tot nadere samenwerking, gaf zij nieuw voedsel aan de verdeeldheid, en gaf iedereen aan den niet met hem eensdenkenden de schuld.

Zoo iets is bijna altijd een onbedrieglijk teeken geweest van naderenden ondergang. En tegelijkertijd begonnen zich nu allerlei buitenlandsche invloeden te laten gelden, welke tot nog toe de inwendige partijverhoudingen niet, of althans niet ernstig hadden geraakt.

Aan die invloeden had het gedurende het verloop van den opstand, vooral sedert het mislukken der onderneming van 1568, overigens nimmer ontbroken. De rebellen hadden den bijstand van buitenlandsche machten gezocht, de koning zich van hare onzijdigheid zoeken te verzekeren. Toen op den duur noch van Duitschland, noch van Engeland afdoende bijstand te verwachten bleek, hadden de eerste vooral het oog op Frankrijk gevestigd. Willem I zag in die mogendheid den natuurlijken bondgenoot.

't Is hier de plaats niet voor de bespreking van dit onderwerp; elders heb ik er niet lang geleden over gehandeld. Laat mij hier slechts herinneren hoe, kort vóór het uitbreken der nationale beweging van 1576, de rebellen-confederatie op het punt had ge-

staan van zich te stellen onder het gezag van den broeder des konings van Frankrijk, Frans, hertog van Alençon. Deze had op dit oogenblik, als scheidsrechter tusschen de partijen in het door den godsdienststrijd geteisterde land, aan koning Hendrik III een vrede weten op te leggen, die ongeveer te niet deed wat ten gevolge van den Bartholomeüsnacht ten nadeele der Hugenooten was geschied. Hij was dus, zonder zelf van de kerk af te wijken of met de katholieken te breken, de beschermer der Hugenooten geworden. Hij had tevens bij het naar hem la paix de Monsieur genoemde verdrag voor zich zelven zulk eene uitbreiding van bezittingen en rechten bedongen, dat hij in de hem toegewezen landstreken zoo goed als souverein was. Hij had daarenboven de kans om, misschien reeds binnenkort, zijnen broeder op den troon op te volgen.

Geen wonder dus, dat Oranje hem te vriend zocht te houden, hem den aangewezen beschermer der Nederlanden achtte, juist omdat hij katholiek was en met de Fransche katholieken op goeden voet stond, behalve met die, welke eigenlijk den Spaanschen koning als hun hoofd erkenden. Van zijnen kant beschouwde Alençon, of zooals hij voortaan naar zijn nieuw hertogdom genoemd werd, Anjou, wiens eerzucht perk noch paal kende, de Nederlanden reeds toen als een land, dat bestemd was om hem ten deel te vallen, als een toekomstig bezit, en had hij er reeds kort na Requesens' dood betrekkingen aangeknoopt met de leiders der beweging, zoowel met de edelen als met de Brusselsche volksmannen. Hij liet het ook in 't vervolg niet ontbreken aan beloften en aanbiedingen van bijstand zoowel aan invloedrijke personen als aan de regeeringslichamen, eindelijk zelfs aan de Staten-Generaal. Gevolgen hadden die aanbiedingen echter niet. Toen Don Juan's komst aanstaande was en men algemeen vreesde, dat deze van uit Frankrijk bijstand zou ontvangen, wisten zijne aanhangers of liever de voorstanders van eene nauwe verstandhouding tusschen hem en de Nederlanden, in de Staten-Generaal te verkrijgen, dat er een vrij zonderling

samengesteld gezantschap naar hem werd afgevaardigd, om een korps hulptroepen voor de Nederlanden te vragen. Anjou gaf daar wel geen gevolg aan, de omstandigheden lieten het trouwens niet toe, maar geliet zich voortaan alsof de Staten-Generaal zijne bescherming hadden ingeroepen, en bleef daar bij allerlei gelegenheden aan vasthouden, niettegenstaande hun formeel protest.

Juist op dat tijdstip echter begon in Frankrijk eene katholieke reactie, die zich, in de tijdens den winter van 1576 op 77 te Blois bijeen gekomen vergadering der Staten-Generaal van het koninkrijk, zóó krachtig uitte, dat zij niet alleen den koning, die natuurlijk gaarne van den hem opgedrongen vrede werd ontslagen, maar ook zijn broeder medesleepte. De laatste zag zelfs geen andere uitkomst (zelfs zijn leven scheen anders niet veilig) dan een met vlag en wimpel overloopen naar het katholieke kamp. Ja, hij ontzag zich niet in den zomer van 1577 zich aan het hoofd van een der tegen de Hugenooten optrekkende legers te stellen, en bij de verovering van Issoire deze op gruwelijke wijze te doen mishandelen. Maar zelfs toen liet hij niet af van zich met de Nederlandsche aangelegenheden te bemoeien en zelfs aanslagen op Don Juan's leven of vrijheid te beproeven.

Een dergelijk gedrag moest hem, zou men meenen, althans in de Nederlanden onmogelijk hebben gemaakt, waar hij niet door zijn koninklijken rang gedekt werd. Want hij had nu achtereenvolgens alle partijen verraden en dat niet eenmaal en bedektelijk, maar meermalen en openlijk.

Maar in de zestiende eeuw hadden de godsdienst-oorlogen toestanden in 't leven geroepen, welke wij ons kwalijk kunnen voorstellen. Want juist die terugkeer tot de katholieken kwam hem te stade. Op denzelfden tijd, dat Don Juan in arren moede naar de wapens greep, wendde koning Hendrik III, bevreesd om door de Guise's en de door hen geleide katholieke partij geheel overvleugeld te worden, zich weder tot de gematigden en schonk den Hugenooten een vrede op gunstiger voorwaarden dan zij hadden durven hopen.

Maar zij hadden te veel geleden, om niet vooreerst bescherming te behoeven en zij vonden die bij niemand gereeder dan bij Anjou, die nu wel niet meer de den toestand beheerschende stelling van 1576 kon innemen, maar toch, zonder met de katholieken te breken, weder als beschermer der Hugenooten en hunner vrienden kon optreden en zoo kon hopen in de Nederlanden met iedereen die geene terugkeer tot Spanje beoogde, op goeden voet te staan.

Zijne zuster Margaretha, de bekende koningin van Navarre, was hier intusschen voor hem aan 't werk geweest en was er in geslaagd om het hoofd van den Henegouwschen adel, den graaf van Lalaing, en diens geheele huis en aanhang voor de belangen haars broeders te winnen. Eene kleine maar zeer bedrijvige adelspartij stond die belangen nu voor en schijnt vooral gehoopt te hebben, dat door een huwelijk van den hertog met eene dochter van den koning van Spanje, die dan de Nederlanden als huwelijksgoed zou ontvangen, alle twisten zouden worden bijgelegd, terwijl men met één slag de zegepraal der kerk, de verdrijving der Spanjaarden en de voortdurende bescherming van Frankrijk zou verkrijgen. Ongelukkig voor die plannen, was er in de aan Frankrijk grenzende Nederlandsche gewesten, ten gevolge der eindelooze oorlogen der huizen Habsburg en Valois, een gevoel van haat en afkeer tegen den nabuur ontstaan, dat bijna ongeëvenaard kon heeten, zelfs bij eene grensbevolking. De steun, welken Lalaing en de zijnen dus bij de Walen konden verwachten, was zeer gering; zijn eigen invloed reikte niet veel verder dan Henegouwen. En in de overige Nederlanden zagen de protestanten in den Franschen prins een verrader, die tot alles in staat was, een katholiek, die te. gevaarlijker was, omdat hij zich als een vriend der protestanten voordeed, en waren de katholieken voor 't oogenblik volkomen tevreden met het gezag van den Aartshertog, waardoor hun loyauteitgevoel bevredigd werd. Eigenlijk was er dus niemand die eenigen lust tot toenadering tot Anjou koesterde. Maar men durfde hem dit niet toonen. Men had te veel behoefte aan goede verstandhouding

met Frankrijk, men vreesde te zeer dat, als men Anjou's aanbiedingen afwees, hij op zijn minst de Guise's op de Nederlanden zou loslaten. Toen dan ook de prins van Oranje en de Staten-Generaal bemerkten, dat de hertog de keuze van Matthias euvel opnam, gaven zij den gezanten in Frankrijk, d'Aubigny en Mansart last, die zooveel mogelijk als iets voorloopigs en voor de Staten onvermijdelijks te verontschuldigen, maar beantwoordden verder zijne vrij duidelijke aanbiedingen om als landvoogd of althans als beschermer op te treden, met algemeene niets beduidende phrases. En tegelijkertijd zonden zij een ander gezantschap naar Engeland om althans eenige geldelijke ondersteuning van de koningin te verkrijgen, wat in zooverre gelukte, dat de karige Elisabeth hun tegen waarborgen en woekerwinsten geringe sommen voorschoot, hun verlof gaf tot het werven van Engelsche soldaten en hun, zoo zij haar voor nadeel waarborgden, ook militairen bijstand beloofde.

Toen echter de slag bij Gembloux was verloren en 't bleek, dat de Nederlanders niet in staat waren met eigen krachten de macht des konings te weerstaan en dat er evenmin spoedige hulp uit Engeland was te wachten, traden de Fransche zendelingen en Anjou's aanhangers, met zulk een nadruk op, dat de Staten en de Prins niet langer in hunne afwachtende houding durfden volharden. Terwijl de zendelingen van Anjou beweerden, dat hun meester een langer talmen zeer euvel zou duiden en zij niet voor de gevolgen konden instaan, kwamen de Lalaings en hunne aanhangers er rond voor uit, dat, als de Staten-Generaal niets deden, Henegouwen voor zich zelf zou zorgen en zich onder Anjou's bescherming zou stellen. Dit laatste vooral schijnt indruk gemaakt te hebben. Afscheiding eener provincie werd blijkbaar het ergste geacht, wat kon gebeuren. Ook Oranje gaf nu den raad de onderhandeling met den hertog aan te vangen.

Anjou van zijne zijde draalde niet. In April vaardigde hij een gezantschap naar de Nederlanden af. 't Waren de graaf van Rochepot,

een der voornaamste aanvoerders van het krijgsvolk, dat hij in eigen dienst had, de vroegere resident des konings te Brussel, Claude de Mondoucct, en als eigenlijke leider, een hugenoot van niet geringe diplomatische talenten, maar even weinig kieskeurig in zijne middelen als ijverig voor zijn godsdienst, Roche de Sorbies, heer van les Pruneaux.

De laatste had zijnen meester den weg aangewezen, dien deze bewandelen moest om in de Nederlanden meester te worden. Vooreerst behoefde hij slechts te verkrijgen, dat hem een officieele positie in het land verschaft werd, liefst een protectoraat. Op de voorwaarden kwam 't daarbij minder aan; 't was er maar om te doen om vasten voet te vatten en aanhangers te winnen. Met behulp eener welgeordende krijgsmacht en gevulde schatkist kon men dan zeker wezen het doel te bereiken. Ongelukkig voor Anjou ontbraken die twee voorwaarden geheel. Zijn krijgsvolk was een bandelooze hoop en zijne aanzienlijke inkomsten werden door ambtenaren en gunstelingen gestolen of door hem zelven op onwaardige wijze verkwist.

Voor dat de onderhandelingen konden beginnen, waartoe door de Staten, zeer tegen Anjou's zin, het onbeteekenende Henegouwsche grensstadje Saint Ghislain was aangewezen, want men vreesde allerlei intrigues en zelfs aanslagen en wilde daarom de gevreesde Franschen niet in het land laten, kwam er nog verzet van de zijde van Engeland.

Elisabeth toch had wel zelve betrekkingen met Anjou aangeknoopt, en er begon zelfs al sprake te komen van een huwelijk tusschen deze beide, maar zij duldde in geen geval een vastnestelen der Franschen in de Nederlanden. Zij had in plaats van, zooals zij eerst had beloofd, een Engelsch leger over te zenden, wat haar te veel tegenover Spanje, waarmede zij tot elken prijs vrede wilde houden, zou gecompromitteerd hebben, het geld, dat zij voor de Nederlanders had beschikbaar gesteld, gebruikt om den kampvechter der Duitsche calvinisten, den hertog Johan Casimir van de

Palts in staat te stellen om eene voor die dagen sterke Duitsche krijgsmacht te verzamelen en naar de Nederlandsche grenzen te voeren. Het optreden van den Aartshertog had de Duitsche vorsten gunstiger voor de Nederlandsche zaak gestemd dan tot nog toe het geval was geweest. Ook op den rijksdag, die te Worms stond gehouden te worden, zouden de Nederlanden een onderwerp van beraadslaging uitmaken. Marnix zou er hunne zaak komen bepleiten. Men stelde zich daar veel van voor, want niet alleen de Duitsche protestantsche vorsten, maar ook de Keizer en eenige katholieke vorsten waren geneigd om tusschen den koning van Spanje en zijne Nederlandsche onderdanen te bemiddelen. Ook Koning Hendrik III en zijne moeder, die overigens, evenzeer als de Keizer, de Nederlanders steeds tot onderwerping had aangemaand, waren daartoe geneigd. Sedert Don Juan de Staten-Generaal had erkend, was aan de Nederlandsche omwenteling eene kleur van wettigheid gegeven, welke de mogendheden gelegenheid gaf om ook met de revolutionnaire regeering te onderhandelen. Daarenboven waren 't niet meer als vóór 1576 alleen gereformeerden, die in opstand waren tegen den katholieken landsheer, 't was niet meer een godsdienststrijd, maar een strijd van bijna eene geheele natie, die, met alle gestelde machten aan het hoofd, adel, geestelijkheid, statenvergaderingen en overheden, tegenover den landsheer stond. Bleef de strijd voortduren, dan was 't niet te zeggen wat het einde zou zijn. Iedere mogendheid vreesde, dat de andere er haar voordeel mede doen wilde en alle vreesden, dat, bij de zegepraal des konings, het overwicht van Spanje op Europa ondraaglijk zou worden.

Voor iedere bemiddeling nu kwam Anjou's optreden uiterst ongelegen; met name zijn broeder en zijne moeder zagen het met de uiterste bezorgdheid en duchtten er voor de pas herstelde rust in Frankrijk het ergste van. Maar voor 't oogenblik konden zij niets doen. Elisabeth echter was minder tegenover hem gebonden. Zij gaf haren resident te Antwerpen last te protesteeren tegen elke

verbintenis der Staten-Generaal met eene buitenlandsche macht buiten hare goedkeuring. Doch de Staten geraakten daardoor wel in verlegenheid, maar daar zij wisten, dat Elisabeth niet spoedig tot daden overging, meenden zij den aanvang der onderhandelingen ook niet te moeten vertragen. Als om Anjou een bewijs hunner goede gezindheid te geven stelden zij den graaf van Lalaing zelven aan het hoofd der met die onderhandeling belaste deputatie.

De instructie, die zij deze medegaven, was echter van dien aard, dat er van een welslagen der onderhandeling geen sprake kon zijn. Zij droegen hunnen gezanten op om den hertog voor te stellen een inval in Franche Comté en Luxemburg te doen, met het recht om alle veroverd gebied voor zich te houden. Daardoor konden zij hem zelven uit het land houden, de Spanjaarden dwingen hunne macht te verdeelen en ten slotte de verbinding tusschen de Nederlanden en Zuid-Europa, waar de zetel der Spaansche macht was, bedreigen. Een plan, zóó goed uitgedacht, dat het wel van Oranje zal afkomstig geweest zijn. Het had daarenboven het voordeel, dat men aan den Engelschen gezant gerust kon antwoorden, dat men geen verdrag zou sluiten zonder zijne voorkennis en hem te verstaan kon geven, dat daarop weinig kans was.

Des Pruneaux was echter een veel te bekwaam diplomaat om in den val te loopen. In plaats van over dit voorstel te onderhandelen, eischte hij vóór alles een antwoord op de eischen of liever aanbiedingen zijns meesters. Hij dwong de Staten tevens de onderhandelingen naar Brussel te verleggen, waar thans, in plaats van Lalaing, de prins van Oranje zelf de zaak in handen nam. Want 't was nu ernst geworden. 't Kwam er niet alleen op aan eene breuk met den machtigen Franschen prins te vermijden, maar ook eene afscheiding van Henegouwen te voorkomen. De vijandige gezindheid tegen den prins van Oranje van vele grooten en edelen, de toenemende ontevredenheid der katholieken, de intrigues, waarvan van zelf wel iets verluidde, der agenten van Anjou met invloedrijke mannen, dat alles spoorde tot spoed aan. Men vreesde, dat

Anjou zou trachten enkele havens in Vlaanderen in handen te krijgen. Vooral vreesde men voor Grevelingen.

Voor dat laatste bestond trouwens alle reden, al dreigde het gevaar van eene geheel andere zijde.

Binnen Grevelingen werd het bevel gevoerd door den heer van La Motte, een edelman uit Fransch-Vlaanderen, een uitmuntend officier, die onder Keizer Karel en later onder Alva met roem gediend had en, niettegenstaande hij slechts een soldaat van fortuin was en niet tot den hoogen adel behoorde, tot hoogen rang was opgeklommen. In 1576 had hij de Staatsche zijde gekozen en was in zijne posten van generaal der artillerie en gouverneur van het kleine maar gewichtige Grevelingen, een grensvesting en haven tegelijk, bevestigd. Bekend als een ijverig katholiek, had hij behoord tot de groote heeren en edelen, die Matthias hadden uitgenoodigd over te komen, en van zijne toch al bekende haat tegen Oranje openlijk blijk gegeven. De loop der gebeurtenissen had hem natuurlijk niet zachter gestemd; na den slag bij Gembloux steeg zijne verbittering ten top, toen hem, waarschijnlijk zonder eenige reden, mede door het volk schuld werd gegeven aan de nederlaag en hij te Gent en Nieuwpoort dientengevolge persoonlijke beleediging had te verduren gehad.

Van toen af schijnt zijn besluit om 's konings zijde te kiezen te hebben vastgestaan en tevens om dien overgang voor zich zelven zoo voordeelig en voor den prins van Oranje en de onroomschen zoo nadeelig mogelijk te maken. Zonder twijfel waren 't evenzeer patriotische en godsdienstige drijfveeren die hem bewogen als zelfzuchtige, maar de wijze waarop die bij hem samenwerkten, maakten, dat zijn gedrag even goed gebrandmerkt kon worden als dat van een verrader, die zich zelven verkocht, als van een ijveraar, die het heil van land en godsdienst en de trouw aan den koning boven alles stelde. Van daar dan ook, dat ook nu nog zijn gedrag zoo verschillend wordt beoordeeld. Maar één ding is zeker, dat de slinksche wijze, waarop hij steeds handelde, en de voorbeeldelooze

kwade trouw, die hem zelfs in dien tijd onderscheidt, aantoont, dat hij geen middel ongeoorloofd achtte om zijn doel te bereiken en dat hij er altijd op uit was om zijn eigen voordeel te bevorderen.

Zoodra hij te Grevelingen was teruggekeerd, begon hij de stad, onder voorgeven, dat zij van Fransche zijde bedreigd was, bijzonder te versterken en wist daarvoor zelfs buitengewonen geldelijken bijstand te verkrijgen. Maar weldra wekte zijn gedrag argwaan. In Maart en April had hij een zijner hoplieden, die als een vurig vijand van Spanje bekend stond, doen gevangen nemen en daarop enkele burgers van gelijke richting hetzelfde lot doen ondergaan, andere de stad uitgedreven. Tegelijkertijd had hij standvastig geweigerd Grevelingen te verlaten en evenzeer om naar het leger te gaan, niettegenstaande het uitdrukkelijk bevel van den Aartshertog en hoewel hem de hooge betrekking van veldmaarschalk was aangeboden. Toch verklaarde hij tegenover de regeering van Yperen en de Staten van het kwartier van dien naam alleen de beste bedoelingen te koesteren en wierp alle verdenking van tot den koning terug te willen keeren verre van zich. Toch had hij zich reeds tot Don Juan gewend en hem zijn voornemen bericht. Deze beloofde hem niet alleen kwijtschelding voor alles wat hij tegen den koning mocht misdaan hebben, maar ook eene schitterende belooning. Kort daarop deed hij hem zelfs geld en soldaten toekomen.

De Nederlandsche regeering, ongeneigd en buiten staat om geweld tegen hem te gebruiken, zocht hem door aanbiedingen van hare zijde aan zich te verbinden. Doch hij wachtte zich wel zich bloot te geven, en hield zelfs den hofmeester van den Aartshertog, La Mouillerie, gevangen, toen deze tot hem gezonden was om hem door persoonlijken invloed tot andere gedachten te brengen. Daar hij echter steeds van het belang van den katholieken godsdienst sprak en men wist, dat hij ook aan agenten van Anjou het oor scheen te leenen, was men niet zeker wat hij eigenlijk in zijn

schild voerde. Hij hield zich met opzet alsof hij niet tegen Anjou's inmenging was, zoolang hij niet zeker was, dat de koning de tusschen hem en Don Juan gesloten overeenkomst zou goedkeuren.

Natuurlijk, dat dit gedrag van een der hoofdbevelhebbers de achterdocht der bevolking te Gent, te Brussel en te Antwerpen tegen de katholieke heeren veel voedsel gaf. Te Gent werd den katholieken allerlei geweld aangedaan, te Antwerpen kwamen ook reeds buitensporigheden voor. En in 't noorden des lands begon 't al een dergelijken keer te nemen. Vandaar dat Oranje en allen die met hem het doel van den strijd in de onafhankelijkheid des lands zagen en niet in de overheersching van den eenen godsdienst door den anderen, pogingen in 't werk stelden om door eene nieuwe regeling iedereen te bevredigen. Zij ontwierpen daartoe den zoogenaamden « Religievrede », waarbij bepaald zou worden, dat in elke plaats, waar honderd huisgezinnen om openlijke oefening van hunnen godsdienst vroegen, 't zij katholieken, 't zij gereformeerden, dat verzoek *moest* worden toegestaan. Daarmede zouden dan zoowel de calvinisten in de katholieke gewesten gebaat zijn, als de katholieken in Holland en Zeeland. Alleen zeer kleine minderheden zouden hier en daar gebonden zijn aan de bepalingen der Pacificatie.

Een dergelijk plan kon bij den Raad van State en de Staten-Generaal, voor 't grootste gedeelte uit gematigden samengesteld, op goedkeuring rekenen. Anders was 't echter in de gewestelijke statenvergaderingen. Men was druk bezig met er over te spreken, toen op eens moeilijkheden opkwamen, die juist daarom uiterst bezwaarlijk werden.

III.

De onderhandelingen met Anjou's gezanten waren te Brussel vrij vlot gegaan. Het eenig ernstig punt van verschil was het voor de Franschen openstellen van eenige Henegouwsche steden, in naam

ten dienste hunner zieken en gekwetsten, inderdaad als places de sureté. Niemand echter in de Nederlanden schijnt dit een onoverkomelijk bezwaar te hebben geacht, evenmin als de weigering van den titel van protector, waarop Anjou aandrong. Toen dan ook Des Pruneaux verklaarde, in geval de Staten bleven volhouden, niet verder te kunnen onderhandelen en met zijne ambtgenooten Brussel verliet, de verantwoordelijkheid op de Staten werpende, stond men versteld. Lalaing had intusschen de Staten van Henegouwen, na veel tegenstand van de zijde der geestelijkheid en steden, overgehaald om het aan de grenzen gelegerde krijgsvolk in Anjou's dienst niet alleen te vergunnen het gewest binnen te trekken, maar zelfs het stadje Le Quesnoy te bezetten. Hij beweerde (en als grootbaljuw der provincie voerde hij er in dien tijd het stadhouderschap en zat er in de staten-vergadering voor, terwijl hij ook de verdediging had te leiden), dat hij anders onmogelijk het platte land tegen de strooptochten der Spanjaarden, die van uit Namen de provincie waren binnengedrongen, een aantal kleinere plaatsen hadden vermeesterd en bezig waren Philippeville te belegeren, voldoende kon beschermen. Maar hoewel dit vrij wel onwedersprekelijk was, maakte het geen indruk op de bevolking. Die van Le Quesnoy dreef de Fransche bezetting zelfs weder de stad uit en dat niettegenstaande het bericht kwam, dat de Spanjaarden Philippeville hadden ingenomen. Terwijl de Waalsche bevolking dus onbewimpeld haren afkeer van de Franschen betuigde, dreef Lalaing in de Staten van Henegouwen een kras schrijven aan de Staten-Generaal door, waarin op het hervatten der onderhandelingen en het spoedig sluiten van een verdrag met Anjou ten sterkste werd aangedrongen. Anders, lieten zij verluiden, zou het gewest een afzonderlijk verdrag met dezen moeten aangaan.

Die bedreiging zou misschien bij de over het afbreken der onderhandelingen onthutste Staten meer indruk hebben gemaakt, wanneer niet Oranje had verklaard, dat de Fransche gezanten zich hadden laten ontvallen, dat hun meester alleen tevreden zou zijn

met het opperbevel in den oorlog in de Nederlanden. Dat was iets waar de Staten in 't geheel niet van hooren wilden; zij vergenoegden zich thans met de betuiging, dat de breuk hun schuld niet was, en lieten de zaak verder rusten. De Fransche heeren bleven te Bergen en zochten door hoogen toon te imponeeren, terwijl de meer ondergeschikte agenten hunne woelingen en intrigues bleven voortzetten, vooral in de Waalsche gewesten, waarbij zij niet nalieten de katholieken tegen Oranje op te zetten.

Dat laatste was kwalijk noodig, want de Nederlandsche katholieken begonnen, althans in de Waalsche gewesten en onder de hoogere standen, meer en meer te gelooven, dat deze het op den ondergang der kerk had gemunt. Alle maatregelen, die van de Staten-Generaal en de regeering uitgingen, kwamen hun verdacht voor. Zij begonnen op tegenweer bedacht te zijn. Maar van terugkeer tot den koning, tenzij onder voorwaarde, dat deze al wat sedert den aanslag op Namen gewonnen was zou prijsgeven, was vooreerst geen spraak. Doch ook het drijven der Franschen en Franschgezinden begon hun verdacht voor te komen; in hunnen achterdocht begonnen zij Anjou zelfs te verdenken van met de Spanjaarden onder één deken te liggen. Zij gaven daarom nauwlettend acht op alle handelingen van Lalaing, die zich ernstig over den tegen hem opgevatten argwaan beklaagde, en eischten zekerheid voor de te bezetten steden. En deze laatste protesteerden in zeer besliste termen tegen elke bezetting door Fransch krijgsvolk. Lalaing daarentegen zond zijnen broeder, den baron de Montigny, naar Alençon, waar Anjou zich toen ophield, om hem in naam der Henegouwsche edelen uit te noodigen zoo spoedig mogelijk in persoon in de Nederlanden te verschijnen. Hij hoopte zoo den loop, dien de zaak in Henegouwen dreigde te nemen, te keeren. Ook Des Pruneaux en zijne ambtgenooten dachten zoo.

De eerste verklaarde zijnen meester opnieuw, dat, als hij zijne plannen niet geheel in duigen wilde zien vallen, hij spoedig in persoon met eene goedgeordende krijgsmacht en eene welgevulde

schatkist moest komen. Maar, voegde hij er bij, die twee dingen waren volstrekt noodig. Jammer maar, dat Anjou ze ook nu niet tot zijne beschikking had.

De hertog was echter geen man om op zulke kleinigheden te letten. Listig en valsch zonder wederga, was hij toch lichtzinnig. Trouwens, hij was jong en voorbeeldeloos slecht opgevoed en het geluk had hem tot nog toe boven mate gediend. Zelfs handelingen, die ieder ander voor goed zouden hebben onmogelijk gemaakt, schenen voor hem geene kwade gevolgen te kunnen. hebben. Behalve op het bezit der Nederlanden hoopte hij op dat van Engeland, want Elizabeth begon juist de betrekkingen van vroeger weder aan te knoopen. Wel zond zij terzelfder tijd haren bekwaamsten diplomaat, Walsingham, naar de Nederlanden, om een wakend oog op Anjou's onderneming te houden, maar hare houding was over 't algemeen veel vriendschappelijker. Trouwens, die houding strookte met hare geheele staatkunde: zij wilde voor geen prijs ter wereld met Spanje breken, maar het daarom niet minder overal de handen vol geven en zorgen, dat het noch in de Nederlanden noch in Frankrijk het overwicht verwierf. Maar evenmin wilde zij eene al te nauwe verbintenis der Staten met Anjou, met wien zij zelve een spel dreef, dat wonderwel met haren aard strookte. Vandaar, dat zij tegelijkertijd den Nederlanders veel beloften en eene enkele maal eene karige ondersteuning deed toekomen, altijd onder goeden waarborg. Want deze moesten zich altijd afhankelijk van haar gevoelen en begrijpen, dat zij niets mochten doen zonder hare goedkeuring, allerminst zich met eenige andere mogendheid inlaten.

Inmiddels ging Anjou aan 't werven van krijgsvolk. Alles wat in Frankrijk ten gevolge van den vrede leêg liep, stroomde naar zijne werfplaatsen, ordelooze, verwilderde hoopen, die het landvolk schromelijken overlast aandeden. De regeering vond daarin eene gereede aanleiding om het bijeenzijn van gewapend krijgsvolk, dat niet van 's koningswege was geworven, te verbieden, en de bevel-

hebbers der grensprovinciën te gelasten daarop streng toe te zien. 't Was vooral het werk der koningin-moeder, die geene moeite spaarde om de onderneming van haren jongsten zoon te beletten, waarvan zij voor hare politiek zoowel als voor hem zelven de ergste gevolgen duchtte. Maar de bekende stichter der katholieke Ligue, d'Humières, was de eenige die dit bevel werkelijk uitvoerde; de andere gouverneurs waren bevreesd den hertog te ontstemmen, zoodat binnen korten tijd een vrij aanzienlijk getal troepen aan de Henegouwsche grenzen gelegerd was.

Anjou zelf had intusschen alle pogingen zijner moeder, om hem tot het opgeven van zijn plan te bewegen, weerstaan, en verscheen nu op den 12den Juli plotseling met een klein gevolg, onder geleide van Montigny, te Bergen, waar Lalaing hem met vorstelijke eer ontving. Des Pruneaux had hem tot in bijzonderheden aangewezen hoe zich te gedragen en wat ter verklaring zijner zeer ongewone handelwijze te zeggen. Zelf had hij de onbeschaamdheid aan den prins van Oranje te schrijven, dat deze over 's hertogs komst niet meer verbaasd kon wezen dan hij zelf was. Hij rekende op de prinses, Charlotte de Bourbon, die, zelve aan het Fransche koningshuis verwant, naar zijne meening wel voor Anjou zou in de bres springen, als men haar maar handig bejegende. Doch daarin vergistte hij zich: de prinses trachtte nimmer invloed te oefenen, hoewel zij misschien veel goeds van de Fransche tusschenkomst verwachtte. Immers dat deden alle Hugenooten, niet alleen La Noue, die zelfs een hoogen post in Anjou's leger op zich nam, maar ook de toen wel nog jonge, maar reeds zeer invloedrijke Duplessis-Mornay, die toen te Antwerpen vertoefde en trouw briefwisseling hield met Des Pruneaux. Maar hoe dit zij, haar echtgenoot bleef alle toenadering afwijzen en zocht elke beslissing ten aanzien van Anjou uit te stellen.

De Staten-Generaal volgden zijn voorbeeld en de Aartshertog, die door Anjou op beleedigende wijze werd geïgnoreerd, deed natuurlijk niet anders. Integendeel hij zond een rondschrijven aan

de gewesten en steden, waarin deze werden aangemaand goede wacht te houden en zich volstrekt niet met de Franschen in te laten, buiten voorkennis van regeering en Staten-Generaal. 't Was een antwoord op de brieven, die Anjou terstond na zijn intocht te Bergen had rondgezonden.

Om evenwel den broeder van den koning van Frankrijk de verschuldigde eer niet te onthouden, werd een plechtig gezantschap, met Aerschot aan het hoofd, naar Bergen gezonden om hem te complimenteeren. Zoo zocht men zich naar alle zijden te dekken, volkomen onzeker als men bleef, wat de veiligste weg was.

Geen wonder waarlijk. Immers op het zelfde oogenblik dat Anjou verschenen was, vernam men, dat de geheele diplomatieke wereld in rep en roer was over diens onderneming, zag men van alle kanten vreemde legerbenden de grenzen naderen en bleek de regeling der godsdienstquaestie, die men zoo juist in de vergadering der Staten-Generaal had goedgekeurd, de Religionsvrede, zooals men haar noemde, bijna algemeene afkeuring te vinden. Zelfs leverden de afgevaardigden van Henegouwen en Tournesiz (de Ommelanden van Doornik) er een formeel protest tegen in.

De reden van dit krasse optreden der Walen was niet ver te zoeken. Sedert den Gentschen staatsgreep toch hadden zij een onuitroeibaar wantrouwen tegen den prins van Oranje opgevat. Een ontwerp, waarvan 't algemeen bekend was, dat het van hem afkomstig was, kwam hun dus reeds daarom alleen onaanneemlijk voor. 't Kon, dus redeneerden zij, (in tal van brieven, staatsstukken en vlugschriften vindt men die meening terug) niet anders dan een valstrik zijn, den katholieken en in 't bijzonder den Walen door den aartsbedrieger gespannen. Want wat moest het gevolg zijn van de aanneming? Geen ander dan dat in alle steden, waar een honderdtal calvinisten-gezinnen heette te wezen, (en bij den ijver hunner prediking zou dat getal weldra in elke eenigszins belangrijke plaats te vinden zijn) erkende gemeenten zouden ontstaan, die als middelpunten voor alle « onrustige gheesten » zouden dienen.

Dan zou weldra het getal calvinisten toenemen, kerken zouden door hen worden geëischt en de overheid zou worden gedwongen, in 't belang der rust natuurlijk, tot het nemen van maatregelen ter beperking der vrijheid van den katholieken eeredienst. Was 't eenmaal zoover, dan zouden de katholieken weldra overal onder den druk geraken, zooals zij dat al in Holland en Vlaanderen waren.

Te dreigender scheen dit gevaar, omdat het leger, dat in 1576 bijna uitsluitend uit Waalsche katholieken was gevormd, thans grootendeels uit vreemde protestanten bestond, Engelschen en Schotten, Hugenooten en Duitsche ruiters, terwijl de Waalsche regimenten, in stede van op nieuw aangevuld te worden, waar zij na den slag van Gembloux groote behoefte aan hadden, aan de Fransche grenzen in een staat van verwaarloozing werden gelaten, die ze voor elken dienst ongeschikt maakte, eene handelwijze, die, meenden de katholieken, bepaaldelijk aan boos opzet was toe te schrijven. En terwijl zoo de katholieken ontwapend werden (want de benden van ordonnantie, de door de Bourgondische vorsten in navolging hunner Fransche verwanten opgerichte ruitermacht, beteekende niet veel door gehalte of getal), naderde een groot ruiterleger onder den heftigsten calvinist die er te vinden was, Johan Casimir van de Palts, de oostelijke en een tot samenwerking met hem bestemd korps Hugenooten de westelijke grenzen. Een toevloed van protestantsch krijgsvolk dus. En wat men daarvan te wachten had, dat leerde men niet alleen in Holland en Vlaanderen, maar zelfs in het nog zoo goed als geheel katholieke Gelderland. Daar toch pleegden de door graaf Johan van Nassau meêgebrachte Duitschers beeldstormerij en allerlei geweld en maakten gemeene zaak met de calvinisten, die dikwijls niet eens afwachtten, dat de overheid hun eene kerk inruimde, maar eenvoudig weg namen wat zij wilden, terwijl de regeering, om de rust te bewaren, aan al hunne eischen gehoor leende.

Daarentegen werden in Holland en in Zeeland alle dergelijke aanzoeken van katholieken als oproerige bewegingen aangemerkt

en niet alleen afgewezen, maar soms zelfs bestraft. En in Vlaanderen ging 't nog veel erger. Niet alleen dat het geheele kwartier van Gent onder een druk zuchtte, die den katholieken kwalijk gewetensvrijheid liet, maar ook daarbuiten strekte de calvinistische democratie haar gezag uit.

Van Brugge had Ryhove zich reeds verzekerd, en nu werd ook Yperen gewapenderhand overrompeld en daar niet alleen op onwettige wijze de wet versteld, maar ook huisgehouden of 't eene vijandelijke stad gold. Van overal in Vlaanderen werden aanzienlijke katholieken, geestelijken en edelen niet alleen, maar ook magistraatspersonen, naar Gent gesleept en daar gevangen gezet. Van overal werd ook alles wat in kerken of kloosters of in de in beslag genomen huizen der gevangenen werd gevonden aan geld en kostbaarheden, daarheen gevoerd, om uit de opbrengst de talrijke krijgsmacht te onderhouden, die aangeworven werd uit de lagere burgerij, welke door den stilstand van zaken leeg liep. De steden, die geen Gentsch garnizoen wilden innemen, werden ernstig bedreigd, hare burgers als vijanden behandeld.

Vergeefs, dat de meer gematigden protesteerden en de katholieken klaaglijke smeekschriften inleverden en zich op hunne rechten beriepen; de Achttien-mannen, die onder Hembyze's voorzitting de eigenlijke regeering vormden, luisterden nergens naar en sloegen alle aanmaningen in den wind, die Oranje hun deed toekomen. Diens aanhangers, zelfs Marnix, konden niets gedaan krijgen, en zijn persoonlijk verschijnen op eene vergadering der Staten van Vlaanderen te Dendermonde diende alleen om te bewijzen, dat de Gentenaren geheel aan zijn invloed ontsnapt waren.

De Walen hadden daar nimmer onder gestaan. Hadden zij dat gedaan, dan hadden zij natuurlijk niet door hevig protest de felheid der calvinisten nog geprikkeld, maar getracht, door aansluiting van alle gematigden, Vlaanderen te isoleeren. Maar dat kwam niet bij hen op, want, zooals gezegd is, sedert den Gentschen staatsgreep zagen zij in alles wat van de zijde van Oranje kwam

een gevaar. Ook bij hen begon zich eenigszins een godsdienstig fanatisme te vertoonen, de angst maakte ze onverdraagzaam.

Zoo nam de verwarring hand over hand toe.

Dat de diplomaten van alle zijden naar Bergen stroomden, om de gevolgen van Anjou's booze plannen te keeren, deed de onrust nog toenemen. Het volk in de Nederlanden verwachtte ook al niets goeds van de voorstellen tot bemiddeling, welke, na afloop van den rijksdag te Worms, graaf Schwarzenberg met veel omslag namens den Keizer kwam aanbieden en die eenvoudig het hoofdpunt, dat van den godsdienst, feitelijk ignoreerden. En nog minder van het heen en weder trekken tusschen Bergen, Antwerpen, Brussel en Leuven, Don Juan's hoofdkwartier, van den president Pomponne de Bellièvre, die door Koning Hendrik III was gezonden, zoowel om te bemiddelen als om een wakend oog op zijn broeder te houden. Sedert den Bartholomeüsnacht vertrouwde men de Franschen al even weinig als de Spanjaarden. Dat ondervond Bellièvre zelf, wien de wachthebbende burgers te Antwerpen niet wilden binnenlaten, omdat zij vreesden voor verraad. Des Pruneaux werd soms wanhopig over die achterdocht, welke hij, die van een Hugenoot, naar 't schijnt, alleen den naam had, maar niet kon begrijpen. Die achterdocht was zóó sterk, dat zelfs de prins van Oranje er soms door getroffen werd. De herinneringen van een onbekend tijdgenoot, die te Antwerpen woonde, welke onder den titel van Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas zijn uitgegeven, leveren daar de zonderlingste staaltjes van. De schrijver teekende altijd op wat hij hoorde vertellen, en als men dat alles leest, begrijpt men eerst recht, hoe moeilijk 't viel een land als de Nederlanden te besturen.

Anjou had intusschen, hoewel hij zijn aanhang niet zag vermeerderen, nog geen den minsten lust om zijn plan op te geven. Integendeel, hij vaardigde zijn bijzonderen gunsteling, den wegens zijne dapperheid en ongebondenheid algemeen bekenden Bussy d'Amboise, zooals hij meest genoemd wordt (hij heette Louis d'Amboise,

markies van Renel en baron de Bussy en teekende zich Bussy), met eenige andere edelen naar Antwerpen om met hulp van Mondoucet een verdrag te sluiten. Intusschen waren zijne beste troepen, die onder Rochepot en Combelles over de grenzen waren gekomen, de Walen van Montigny gaan bijstaan in het bestrijden der in Henegouwen plunderende Spanjaarden en behaalden hier en daar eenig voordeel. Een veel grooter zege, den 1sten Augustus door Boussu op het leger van Don Juan bij Rymenam behaald, de eerste overwinning der Nederlanders in het open veld, gaf dezen nog vrij wat meer moed. Kon men nu Anjou's krijgsmacht, waar hoog van werd opgegeven, en de Duitschers en Hugenooten van Johan Casimir met het eigen leger doen samenwerken, dan scheen het verdrijven der Spanjaarden niet onmogelijk. En werkelijk, daar had kans toe bestaan, als men toen had weten toe te grijpen.

Of 't vooral dergelijke overwegingen waren, òf de niet ongegronde vrees, dat men zich anders Anjou tot vijand zou maken, òf de hoop, dat men door Anjou's invloed de Henegouwers zou kunnen tegenhouden op den weg naar afscheiding, dien zij schenen in te slaan, òf dat alles te samen, zou ik niet durven zeggen, maar zeker is 't, dat zoowel de Prins als de Staten-Generaal niet langer weigerachtig bleven om met Anjou tot eene overeenkomst te geraken. Trouwens, deze ging zelf tot de uiterste concessiën over. 't Was hem maar te doen om in het land vasten voet te vatten, hoe kwam er minder op aan. Den eisch om protector te heeten, liet hij vallen, van opperbevel was geen sprake meer; alleen als hij in persoon aanwezig was, zou de Staatsche veldheer dat met hem deelen; op de villes de sureté alleen bleef hij aandringen. En die kon men hem redelijkerwijze ook niet weigeren. Zóó was er eigenlijk geen beletsel meer tegen een verdrag, zoodat de Staten-Generaal al éér de onderhandelingen te Antwerpen begonnen werden, aan de Staten van Vlaanderen deden vragen om met hun gevoelen over het te sluiten verdrag voor den dag te komen. Want dat Gent in het verbond met den katholieken vorst

bezwaar had, was genoeg bekend, en van Gent hing veelal de stem van het geheele gewest af. De overige gewesten daarentegen waren er òf ijverig voor, zooals Henegouwen, òf onverschillig, zooals die van het Noorden. In Holland en Zeeland nam men er zoo goed als geen notitie van. Dergelijke zaken had men daar tot nog toe steeds aan de regeering en de Staten-Generaal overgelaten.

Maar ter elfder ure kwam er een ander beletsel en wel wederom van de zijde der koningin van Engeland. Getrouw aan de verplichting om met hare voorkennis te handelen, had men haren gezanten, Walsingham en Lord Cobham, de instructie der tot de onderhandeling aangewezen afgevaardigden (Oranje en Aerschot stonden aan hun hoofd) medegedeeld. De gezanten eischten echter niets meer of minder, dan dat men niet zou beginnen te onderhandelen, éér de koningin hare meening had kenbaar gemaakt. Natuurlijk verklaarden de Staten, dat dit ondoenlijk was, en deden daarom, toen de Engelschen bleven aanhouden en althans eene opschorting der onderhandeling voor de eerste acht dagen vorderden, door Marnix eene deductie opmaken, waarin zij de redenen, welke hen tot het aangaan van een traktaat met den hertog bewogen, uiteenzetten. Het stuk verscheen den 8sten Augustus en was, behalve voor de mogendheden, ook bestemd voor de gewesten, welke hunne toestemming nog achterhielden, in de eerste plaats voor Vlaanderen. Want men schijnt weinig gelet te hebben, maakte er althans geen melding van, op het feit, dat ook Gelderland en Utrecht, even als eigenlijk het geheele Noorden, bleven volharden in een ignoreeren van de betrekkingen met den hertog. De Staten van het laatste gewest gaven geen antwoord hoegenaamd aan hunnen afgevaardigde, Heermale, op zijne telkens dringender wordende aanzoeken om instructie op dit punt, en in de besluiten van den Gelderschen landdag is er evenmin een spoor van te vinden.

En toch was er één artikel, dat wel niet van dadelijk belang was, maar toch later ook andere dan de onmiddellijk in de hoofdquaestiën betrokken gewesten ten zeerste zou aangaan. Immers,

in de instructie had men toegegeven aan Anjou's wensch en toegestemd in de belofte om dezen de voorkeur te zullen geven voor het geval, dat eenmaal de keuze van eenen nieuwen landsheer zou te berde komen. Dat dit zelfs maar voorondersteld kon worden, bewijst hoeverre men reeds af was van den tijd der Pacificatie.

Trouwens, de omstandigheden gaven er zelve ook aanleiding toe. Bellièvre toch had de Staten-Generaal verzocht hem mede te deelen, op welke voorwaarden zij zich met den koning wilden verzoenen, en had daarop met medeweten van Anjou eene conferentie met Don Juan gehad, zooals al met een enkel woord is aangeduid. En Don Juan had ombewimpeld verklaard, dat eenige dier voorwaarden nimmer door den koning zouden worden aangenomen. Al had de eerste eisch der Staten niet ingehouden, dat Don Juan zelf met alle vreemdelingen in 's konings dienst het land zou verlaten en alle steden en sterkten, met alles wat er in was, den Staten in handen stellen, dan kon de koning toch nimmer toestemmen, dat de regeling der godsdienstaangelegenheden geheel alleen aan de Staten-Generaal zou blijven voorbehouden en dat de Aartshertog en allen die sedert het begin der beweging van 1576 een ambt hadden bekleed, dat zouden blijven behouden en dat in eventueele vacatures niet dan met goedvinden der Staten zou worden voorzien.

Waar de eischen van beide partijen zóó uiteenliepen, was geen goede afloop te verwachten. De bepaling, welke de Staten aan het traktaat met Anjou wilden toevoegen, dat dit verdrag hen niet zou behoeven te beletten binnen zekeren termijn, zonder diens medewerking of medeweten, met den koning vrede te sluiten, terwijl zij dat daarna niet zouden mogen doen, was dan ook werkelijk niet veel meer dan eene formule om de gemoederen gerust te stellen, die in het traktaat een beletsel voor den vrede zagen.

Bellièvre zag zelf al te goed in, dat op die wijze van bemiddeling niets te hopen was. Hij vertrok spoedig en weldra volgden de meeste andere diplomaten. Zelfs de bezwaren der Engelschen tegen het traktaat met Anjou werden niet meer vernomen. Alleen Gent

bleef zijne medewerking weigeren. Doch in de Staten-Generaal stoorde men zich daar niet aan. De geheele zaak werd behandeld alsof die de afzonderlijke provinciën niet aanging. Zonder veel verder gehaspel werd, toen eenmaal de gedeputeerden 't met de Franschen eens waren, het traktaat geteekend en, hoewel 't in werkelijkheid wat later geschiedde, gedateerd van den 13den Augustus. De hoofdzaken, waar het wezenlijk bij de zaak op aankwam, waren door Oranje en Des Pruneaux behandeld en daarenboven waren door hen eenige geheime artikelen opgesteld, die vooral de godsdienstquaestie betroffen. Later komen wij daarop terug.

De inhoud van het tractaat was in de hoofdzaak deze:

Anjou zou gedurende drie maanden op eigen kosten met een bepaald getal troepen (later als de oorlog nog voortduurde, met een veel kleiner) de Staten bijstaan, waartegen deze hem den titel van Verdediger der Nederlandsche Vrijheid opdroegen en hem de steden Landrecies, Le Quesnoy en Bavay inruimden, om er zijne zieken en gekwetsten in op te nemen en in geval van nood er in terug te trekken. Bij gemeenschappelijke operatiën der Fransche en Staatsche troepen zou het opperbevel afwisselen, als de hertog in persoon in het leger was, anders bij den veldheer der Staten verblijven. Beide partijen zouden elkander tegen elken vijand bijstaan met uitzondering van het Duitsche Rijk en de protestantsche mogendheden, met welke laatste een gemeenschappelijk verbond zou worden gesloten. In geval echter dat aan een godsdienstoorlog door den hertog werd deelgenomen, zouden de Staten niet gehouden wezen hem bij te staan. Na den 31sten Augustus zouden deze geen overeenkomst met Spanje sluiten zonder zijne voorkennis, en ingeval zij zich genoopt zagen eenen nieuwen landsheer te verkiezen, bij geheel afspringen der vredes-onderhandelingen, hem de voorkeur geven.

Een veertien dagen na de onderteekening werd het traktaat, na door den hertog te zijn geratificeerd, plechtig te Antwerpen afgekondigd, en de griffier der Staten-Generaal, welke op dien heugelijken dag vacantie namen, zette, bij de vermelding van dat feit in het

register der resolutiën, de woorden: *A la gloire de Dieu et le repos du public soit.* Helaas, 't was het begin eener nieuwe reeks van eindelooze moeilijkheden, die de scheuring der Nederlanden maar al te zeer zouden verhaasten.

II.

De opstand der Malcontenten.

Terwijl in de Nederlanden alle aandacht gevestigd was op de onderhandelingen met Anjou, op de pogingen der mogendheden om tusschen den koning en de Staten te bemiddelen, op de nadering der Duitsche hulptroepen, die onder Johan Casimir van de Palts in aantocht waren, op de bewegingen der legers van Don Juan en de Staten in Brabant, en niet het minst op het zich steeds verder uitbreiden der calvinistische beweging, die, sedert Amsterdam tot de Staatsche zijde was overgegaan, in 't Noorden overal scheen te zullen zegevieren, en terwijl in de katholieke Waalsche gewesten beraadslaagd werd hoe eene overweldiging van die zijde tegen te gaan, had op den 26sten Augustus 1578 in een afgelegen hoekje des lands, aan de grenzen van Vlaanderen en Henegouwen, een soldaten-oproer plaats, dat weldra tot eene beweging van het grootste belang zou aanleiding geven. Dat had zich aldus toegedragen.

Zooals ik al met een enkel woord vermeldde, hadden de Staten de Waalsche regimenten, die in den slag bij Gembloux zóó gehavend waren, dat zij vooreerst niet meer konden dienen, naar de Fransche grenzen gezonden. Daar had men ze in een toestand van verwaarloozing gelaten, die alleen in den verregaanden geldnood eene verklaring kon vinden. Hunne aanvoerders waren meest alle jonge edellieden, die sedert den Gentschen aanslag in Oranje den vijand van hunnen godsdienst en van hunnen stand zagen. Zij beschouwden de behandeling hunner soldaten als diens werk,

te gereeder omdat bij het leger te velde hunne plaats door meest protestantsche vreemdelingen werd ingenomen, die, zooals zich begrijpen laat, iets geregelder werden betaald, hoewel daar geenszins op te roemen viel en de berooide stand der geldmiddelen, bij het groote aantal der soldaten, tot allerlei bezwaren en muiterijen aanleiding gaf. Het denkbeeld, dat Oranje de bewerker was van hunnen onwaardigen toestand, had vooral wortel geschoten bij Lalaings broeder, Emmanuel, baron van Montigny, een jongmensch van 21 jaar, wiens begaafdheden zijne eerzucht eenigermate rechtvaardigden en die zich blijkbaar tot hooger dingen geroepen achtte en zonder twijfel een zeer ijverig katholiek of liever ijverig vijand der calvinisten was. Zijne positie als overste van een regiment zette hem een zeker gewicht bij, en hij beschouwde blijkbaar de behandeling zijner soldaten als een middel om hen te doen verloopen en hem van die positie te berooven; hij achtte zich blijkbaar persoonlijk bedreigd door den prins van Oranje, wien hij daarom een doodelijken haat toedroeg.

't Schijnt wel, dat hij niet ten onrechte bevreesd was voor de afdanking zijner soldaten, althans de meeste berichten over het oproer spreken van afgedankte soldaten. Uit zijn eigene brieven en de andere meer of min officiëele stukken blijkt daarvan echter niets.

Bij de wanorde, welke de sinds zeven maanden onbetaald gebleven soldaten in de omgeving hunner kwartieren veroorzaakten, lag 't voor de hand, dat de Staten gaarne tot zulk een stap zouden zijn overgegaan, als zij het hadden kunnen doen. Want die wanorde teisterde niet alleen het platteland, maar gaf ook aanleiding tot ernstige moeilijkheden. Immers, bij de nabijheid van Vlaanderen pleegden de Walen die ongeregeldheden veelal op Vlaamsch gebied, wat tot botsingen met de Vlaamsche boeren en met het tot hunne bescherming gezonden Gentsche krijgsvolk leidde. Op den duur kon dat een gevaar worden. Men moet echter in 't oog houden, dat dergelijke dingen in die dagen niet zeldzaam waren en zoowat overal voorkwamen, waar soldaten in kwartier lagen. Tot aan het optreden

van Maurits heeft Nederland daarvan last gehad. Op zulk eene groote schaal echter zelden.

De Walen lagen overal verspreid langs de zuidgrens van Vlaanderen en vormden ook een deel der garnizoenen in de kleine steden van Henegouwen en de nabuurschap. Een gedeelte had onder Montigny met eere aan den kleinen oorlog in Henegouwen deelgenomen, aan de zijde der troepen van Anjou, met wie zij eene door de gemeenschap van taal in de hand gewerkte wapenbroederschap sloten.

Montigny had in 't begin van Augustus zijnen luitenant-kolonel, hopman De Biche, in wien hij volkomen vertrouwen stelde, naar Antwerpen gezonden om herstel van grieven en bovenal om betaling te krijgen, maar deze had «aan het hof», zooals men zeide, weinig troost gevonden, vooral niet bij den prins van Oranje, tot wien hij zich persoonlijk schijnt gewend te hebben. Trouwens, met den besten wil had men hem niet kunnen helpen, want geld was er niet.

Toen De Biche terug was, riep deze het krijgsvolk, dat het dichtst bij de Vlaamsche grenzen gelegen was, voor 't meerendeel soldaten van de regimenten Montigny en Capres, samen en hield hun voor, dat zij zich niet langer moesten laten mishandelen ten bate der Gentenaren en der vreemde ketters, die Oranje in 't land bracht; dat zij, nu zij geen recht konden verkrijgen van de regeering, zich dat zelve moesten verschaffen. Zijne aanmaning vond terstond gehoor Ongeveer 700 man sterk, braken de soldaten op uit hunne legerplaats en trokken het Vlaamsch gebied binnen, waar zij de omstreken van Oudenaerde uitplunderden en brandschatten.

Kort daarop verklaarden zij formeel zich niet te willen laten afdanken, vóór zij afbetaald waren, met bijvoeging, dat, als men hun een paar maanden soldij op hun achterstal afdeed, zij als goede soldaten eerlijk hunnen plicht tegen den vijand zouden doen. Dit geschiedde op den 26sten Augustus.

Dat er eenige dagen verliepen tusschen hunnen inval in Vlaanderen en deze verklaring blijkt uit het feit, dat reeds op dien-

zelfden dag de Gentsche regeering eene afdeeling soldaten en gewapende burgers tegen hen uitzond. Deze overviel de muiters, die zich het meest vooruit gewaagd hadden te Singhem of Singen, halverwege tusschen Gent en Oudenaerde, op den 27sten met het krieken van den dag, bracht hun een groot verlies toe en ontnam hun een ontzaglijken buit, dien zij reeds tijd hadden gehad op de Vlaamsche boeren te behalen. Hun voorbeeld schijnt intusschen terstond navolging gevonden te hebben bij andere afdeelingen, die in gelijke omstandigheden verkeerden, althans terzelfder tijd werden andere benden uit de buurt van Ninove, dus meer oostelijk, naar de Brabantsche grenzen toe, verjaagd.

Zoo slecht bij Oudenaerde ontvangen, verzamelde De Biche zijne benden en trok de stad voorbij en in westelijke richting langs de Schelde, naar een plek in Vlaanderen, waar katholieken eene zekere mate van veiligheid konden hopen te vinden, nl. de dorpen Steghers of Estaires, en La Gorgue, die, dicht bij de grenzen van het Rijsselsche gelegen, toebehoorden aan mevrouw De Glayon, eene ijverig katholieke dame en felle vervolgster der calvinisten. Zij had daarenboven op haar kasteel te Steghers eene menigte kostbaarheden geborgen, welke uit de kerken en kloosters der omstreken voor de geuzen waren in veiligheid gebracht. Zij had zich dus zoowel den haat der Gentenaren op den hals gehaald als hunne roofzucht opgewekt.

Bij die dorpen en de daar gelegen brug over de Lye of Lys verschansten zich de soldaten, die men, wegens de verklaring van hunne ontevredenheid over de ondergane behandeling, weldra algemeen de Malcontenten noemde.

Zoo ongeveer schijnt het eerste verloop van deze merkwaardige beweging te zijn geweest. Maar zoodra men in bijzonderheden treedt, is de zaak verre van duidelijk. Wij hebben over het begin der muiterij twee, en over de eerste gevechten met de Gentenaren een aantal verschillende lezingen. De eerste is die welke tot ons komt van den man, die 't het best van allen moest weten, Montigny zelven, die uitdruklijk beweert, dat De Biche op zijn last en vol-

gens zijne voorschriften handelde. Ongelukkig echter is het geschrift, waarin hij dat alles verhaalt, een fragment van een verweerschrift, door of voor hem in het volgende jaar opgesteld, met het kenlijk doel om al zijne daden in het beste licht te stellen. Het is door een vroeg gestorven ijverigen geleerde, Blaes, onder den titel van Mémoires sur Montigny uitgegeven in de Collection de Mémoires relatifs à l'histoire de Belgique. Daarin wordt nu zooveel weggelaten wat wij van elders, zelfs uit Montigny's brieven, weten en is de voorstelling soms zóó onwaarschijnlijk, dat men er niet recht op kan vertrouwen. Het verhaal van dit geschrift strijdt volkomen met dat wat in de, door denzelfden geleerde uitgegeven, reeds genoemde Mémoires anonymes voorkomt. Alleen dat de muiterij op den 26sten Augustus plaats had wordt bij beide gevonden en ook dat De Biche de leider er van was. Nu zouden de mededeelingen van een onbekenden, den Malcontenten zeer vijandigen en daarenboven stellig niet in Vlaanderen aanwezigen schrijver zeer zeker niet meer geloof verdienen dan die van iemand, die 't zoo goed weten kon als Montigny, maar behalve, dat Montigny's voorstelling ook verder maar zeer zelden vertrouwbaar blijkt, wordt het verhaal der Mémoires anonymes nog bevestigd door dat wat wij vinden in de bekende Gendsche Geschiedenissen van pater Bernard de Jonge, een boek, dat, waar het Gentsche zaken aangaat, (en de eerste strijd met de Malcontenten was er eene, van het oproer zelf vindt men er niets) berust op opteekeningen van tijdgenooten en in 't bijzonder van katholieken, die alles behalve geneigd zijn de daden der geuzen breed uit te meten. En wat nog meer tegen de waarheidsliefde van Montigny pleit, is het verschil tusschen de voorstelling, welke hij zelf eenige weken later van deze gebeurtenissen gaf in brieven en memoriën, en die, welke wij in zijn geschrift vinden.

Natuurlijk, dat deze gebeurtenissen niet dadelijk de aandacht trokken, waar er zooveel dingen gebeurden, welke terstond de

opmerkzaamheid bezighielden. Handelingen met Don Juan en een traktaat, waarbij de broeder van den koning van Frankrijk als beschermer der Nederlanden tegen Spanje werd erkend, vielen meer in het oog dan soldaten-muiterijen, waaraan men maar al te zeer gewoon was. Daarenboven was men in spanning omtrent hetgeen ten opzichte van den religievrede zou worden beslist door de verschillende gewestelijke Staten en werd het land nog in rep en roer gebracht door hetgeen zoo pas te Brussel gebeurd was. Dat laatste werd door den een als het fnuiken eener katholieke contra-revolutie, althans eener katholieke conspiratie voorgesteld, terwijl de ander er een vergrijp tegen de algemeen erkende rechten van burgers, gepleegd tegen voorname ingezetenen des lands, ja een tegenhanger van den Gentschen staatsgreep in zag.

Daar toch had op den 16den Augustus een aantal der aanzienlijkste edelen en burgers een door den wegens zijn kloek optreden tegen den Spaanschen dwang bekenden oud-griffier van Brabant, Weellemans, opgesteld request of liever protest tegen de invoering van den religievrede binnen de stad aan den magistraat ingeleverd, onder leiding van Champagny, wiens hoedanigheid van broeder van Granvelle hem meer dan iemand anders bij het altijd achterdochtige volk verdacht maakte en zijn dapper strijden tegen de Spanjaarden deed vergeten.

Dat stuk beriep zich ongelukkig op het feit, dat Brussel eene residentie was, en dat men in Frankrijk bij de verdragen omtrent den godsdienst ook altijd voor Parijs, als residentie, eene uitzondering had gemaakt ten voordeele der katholieken; en er werd bijgevoegd, dat de gruwel van den Bartholomeüsnacht vooral daarom had plaats gehad, omdat het katholieke volk het verschijnen der Hugenooten te Parijs niet had kunnen dulden. Dat laatste deed bij het over het dreigend en zeer zeker onverstandig optreden der jonge edelen, welke in groot aantal Champagny bij de inlevering vergezelden, toch al zeer verbitterde volk van Brussel de gal overloopen. Er ontstond eene geweldige opschudding, die met de gevangenneming der voornaamsten onder de requestranten eindigde. Beducht, dat zij te Brussel niet

veilig zouden zijn wegens de nabijheid der Spaansche troepen, bracht men de gevangenen naar Antwerpen, Champagny zelfs naar Gent, waar hij het lot der sinds October van het vorige jaar nog altijd ongevonnisd, ja zelfs ongehoord gevangen zittende slachtoffers van den Gentschen staatsgreep deelde. Degenen, die naar Antwerpen waren gebracht, werden spoedig vrijgelaten en van allen blaam gezuiverd. Eén echter had dat niet afgewacht en was op den tocht ontsnapt, en wel niemand anders dan een der voornaamste medehelpers bij den Brusselschen staatsgreep van September 1576, de baron van Heze, die, even als verscheidene zijner lotgenooten, een kolonelsplaats bij de Waalsche troepen bekleedde. Deze vluchtte naar de Waalsche gewesten en voegde zich weldra bij de Malcontenten, in wier rijen ook eenige zijner soldaten zich bevonden.

Dit Brusselsche oproer zette veel kwaad bloed, trouwens het bewees, hoe fel de hartstochten begonnen te koken. Want de onvoorzichtigheid, het dreigende en beleedigende van het optreden der katholieken stond in heftigheid hier gelijk met het razen der zeker niet geheel alleen uit gereformeerden bestaande volksmenigte. Brussel althans was de plaats niet, waar men den godsdienstvrede behoorde onuitgevoerd te laten, want het was de hoofdstad van al de Nederlanden en van Brabant tevens, van het gewest, waar de twee godsdiensten toen waarschijnlijk 't meest tegen elkander opwogen. Maar met de onbillijkheid, welke men zoo dikwijls in burgertwisten aantreft, weten de katholieken de uitbarsting der volkswoede al weder aan Oranje, als wiens vijand Champagny in 't bijzonder bekend stond. De Walen werden er nog meer door verbitterd.

Trok dit feit aller aandacht tot zich in Brabant, in Utrecht waren het de eerste anti-katholieke bewegingen in de bisschopsstad, welke de gemoederen bezighielden, in Gelderland het optreden van den nieuwen stadhouder, 's Prinsen broeder, graaf Johan van Nassau, dat den katholieken niets goeds beloofde.

In de noordelijke gewesten had men zóóveel geschillen in eigen boezem, en was men zóó ver af, dat men er zoo goed als geen

kennis nam van wat in het Zuiden gebeurde. Holland en Zeeland stonden geheel op zich zelf; wanneer men daar zich bekommerde om zijne buren, dan was 't veeleer om de zaken in het oosten des lands, om de verovering der IJsselsteden, die door den stadhouder van Friesland, den baron de Ville, weldra beter bekend als graaf van Renneberg, werd ondernomen, en om hetgeen men hoorde van de plannen van graaf Johan om eene nadere vereeniging tot stand te brengen van provinciën benoorden de groote rivieren, dat wilde zeggen eene nadere vereeniging van deze met de rebellen-confederatie, een plan, dat wel geschikt was om de katholieken bezorgd te maken, hoewel 't misschien op het oogenblik niet in dien zin bedoeld was.

Zoo dacht niemand er aan het vonkje te dooven, dat weldra geheel het Westen in vlam zou zetten. Wanneer men te Antwerpen gevaar van die zijde duchtte, dan zag men dat veeleer in de woelingen in enkele Waalsche steden, waar langzamerhand kleine minderheden de gereformeerde leer hadden aangenomen en eene zekere kleur gaven aan het daartegen optreden der uitsluitend in handen van katholieke patriciërgeslachten berustende regeering. Men wist, dat enkele Spaanschgezinden daarvan gebruik zochten te maken en men was ook niet geheel gerust over La Motte's plannen.

Tot nog toe had deze van uit zijne vesting den loop der dingen gadegeslagen, zonder iets te ondernemen, en was hij met allerlei personen en corporatiën in voortdurend verkeer gebleven. Hij had ook de rusteloos woelende agenten van Anjou niet afgewezen, die 't niet aan pogingen lieten ontbreken om hem, die als de doleerende katholiek optrad, te overreden zich bij hunnen meester aan te sluiten. Maar La Motte heeft daar blijkbaar geen oogenblik aan gedacht. Integendeel gebruikte hij de voorstellen, welke Anjou's agent Alfeyran hem, na 's hertogs komst te Bergen, had gedaan, tot het zaaien van nog meer verdeeldheid, vooral tusschen Anjou en Oranje. Hij deelde den Vlamingen mede, dat de hertog hem had laten uitnoodigen tot eene verbintenis tegen Oranje en de ketters, en voegde

er aan toe, dat, als men toch voor den godsdienst het zwaard moest trekken, dit dan toch beter pastte aan de zijde van den wettigen landsheer dan aan die van een vreemden indringer, die 't kenlijk gemunt had op de vermeestering van het land.

Juist in de dagen, toen het traktaat van 13 Augustus stond uitgevoerd te worden, kwam deze zaak aan 't licht en verwekte algemeene opspraak. Anjou verwierp het verhaal natuurlijk ten sterkste, ook Alfeyran bezwoer zijne onschuld, maar, wanneer men bedenkt hoe de laatste voortdurend met alle vijanden van den Prins, o. a. ook met Champagny, in betrekking had gestaan, laat het zich gemakkelijk begrijpen, dat hij wel niet, zooals La Motte beweerde, dezen tot eene verbintenis om den Prins en de ketters het land uit te jagen had uitgenoodigd, maar dat hij wel zeer nadruklijk op het belang der kerk zal hebben gewezen en op het tegenwicht, dat de bijstand zijns meesters den katholieken tegen den toenemenden invloed van het calvinisme en van Oranje zou verschaffen. Tegenover een man als La Motte was 't uiterst gevaarlijk zich bloot te geven. Minder kieskeurig in zijne middelen kan men zelfs in dien tijd haast niemand vinden. Vriend en vijand ondervond dat. Maar toen hij eenmaal de zijde des konings had gekozen, bleef hij dien onwankelbaar getrouw. Hoewel hij zijn eigen voordeel geenszins vergat en zich niet voor goed verbond vóór hij wist hoe de koning zijn overgang had opgenomen en hoe deze hem daarvoor beloonen wilde, heeft hij in dien tijd niets gedaan, wat hij niet meende in 't belang des konings te zijn.

Het geluk diende hem daarbij op voorbeeldelooze wijze. Zijne vijanden hadden niet anders behoeven te handelen, wanneer zij hem met opzet hadden willen in de hand werken

Te Gent bleef de calvinistische beweging aan 't wassen. Alle pogingen om dit tegen te gaan bleken vruchteloos. Toen de drie andere leden van Vlaanderen bij de Achttien-mannen aandrongen op het overlaten van althans vijf kerken aan de katholieken, ontvingen zij het antwoord, dat men maar ééne godsdienst mocht toelaten,

wilde men de eendracht bewaard zien. Zoo waren de calvinisten op het standpunt van koning Philips aangeland!

Natuurlijk, dat de Gentsche regeering de Walen te Steghers niet ongemoeid kon laten. Deze hadden in dien tusschentijd veel versterking ontvangen. Montigny zelf spreekt van de aansluiting van vier vaandels van het regiment van Capres, maar blijkbaar waren er nog manschappen van allerlei andere korpsen bijgekomen. De kern waren de vaandels van Montigny, wier hoplieden ook het bevel schijnen gevoerd te hebben. Althans, waar zij met de overheden der naburige streken in aanraking moesten komen, traden deze in naam van allen op. Hun eigenlijke aanvoerder hield zich nog achteraf, hij schijnt zich meestal te Bergen bij zijn broeder te hebben opgehouden. Maar als zijn verweerschrift ten minste op dit punt te vertrouwen is, heeft hij de leiding steeds in handen gehad. Zijn tijd achtte hij nog niet gekomen. Bij een jongmensch van 21 jaar, die zich als een ridderlijk edelman voordeed, was zulk eene berekening kwalijk te verwachten, geen wonder, dat men zich in hem bedroog. Natuurlijk kan men de beweegredenen van die handelwijze zeer verschillend uitleggen, doch 't schijnt ijdele moeite daarnaar onderzoek te doen, daar alle gegevens ons ontbreken.

Tijdens hun verblijf te Steghers hadden de Walen niet alleen de Vlaamsche kwartieren, maar ook die van Ryssel met hunne verzoeken om leeftocht, verzoeken die veel op brandschattingen geleken, bezocht, en daardoor de Rysselaars, die toch al zeer tegen Gent waren gekant, niet beter gestemd. De geheele streek begon in onrust te geraken. Toen daarop de Gentenaren eene sterke afdeeling soldaten en troepen onder Ryhove's broeder, den heer van Assche, afzonden om de Walen te verdrijven en wel dier eerste aanval op den 16den September werd afgeslagen, maar twee dagen later, nadat het gewapende landvolk de Gentenaren was komen helpen, de overmacht had gezegevierd en zelfs het kasteel van mevrouw De Glayon met alle daar bewaarde kostbaarheden

was veroverd, zagen de Walen geen anderen uitweg dan op het gebied van Ryssel te vluchten. Zij sloegen zich daar bij het dorp Hautbourdin neder en verzochten, thans op vrij wat nederiger toon dan zij in hunne vorige brieven hadden aangeslagen, den stadhouder van Ryssel, den baron van Willerval, hun toe te staan voorloopig daar te blijven en hun levensmiddelen te verschaffen. In dat schrijven beweerden zij in Artois of Henegouwen het noodige niet meer te kunnen vinden en niet naar Vlaanderen te durven trekken, omdat, bij de weinige orde die er heerschte (zonderling argument voorzeker in hunnen mond!), daar ook niet veel te krijgen was. Zij verklaarden plechtig niets te verlangen dan trouwen dienst te doen waar men ze ook wilde heen zenden, en order te hebben (zij zeiden niet van wien) om op den boer te leven, zoolang de Staten-Generaal in hunne betaling niet hadden voorzien.

Van dit oogenblik af verkreeg de muiterij eene meer dan plaatselijke beteekenis. Hoewel er nog van niets sprake was dan van de betaling, werd zij eene zaak, waar de algemeene regeering zich mede moest inlaten. Doch deze was zoomin vrij in hare bewegingen, als zij over voldoende krachten te beschikken had, om anders tusschen beide te komen dan door voorstellen van verzoening, welke alleen dan aannemelijk konden worden gemaakt, als zij werden opgelegd. Want zij stond wel tusschen de beide partijen in, maar hare krachten waren zeker niet grooter dan die waarover elke partij op zich zelve kon beschikken.

In de eerste plaats had zij met Anjou te rekenen, wiens geheel leger thans, waarschijnlijk ongeveer 15000 man sterk, Henegouwen was binnengetrokken, maar zonder anderen uitslag, dan dat de bevolking van het weerlooze platteland het zwaar te verantwoorden had. Het gevolg was, dat door de steden de vroegere weigering om de Franschen in te laten op de meest besliste wijze werd gehandhaafd, niettegenstaande de Staten-Generaal al het mogelijke deden om de als villes de sureté aangewezen steden te bewegen het verzet te laten varen. Aan een handig diplomaat, die

blijkbaar zijn uiterste best heeft gedaan om die taak naar eisch te vervullen, den abt van Maroilles, was dit opgedragen, maar zóó hevig was de tegenstand, niet zoozeer bij de regenten als bij de bevolking, dat zelfs zijne geestelijke waardigheid hem kwalijk tegen persoonlijke mishandeling beschermde bij eene bevolking, welker gehechtheid aan de katholieke kerk niet in twijfel kon worden getrokken. Anjou was daarover ten zeerste gebelgd; 't bleek dus, dat zijn plan om vasten voet in de Nederlanden te vatten af zou stuiten op den onwil der bevolking van het gewest, waar hij 't meest op meende te mogen rekenen. Zelfs in de hoofdstad Bergen was het gezag van Lalaing, die toch als hoofd der regeering van het gewest optrad, niet in staat, hem anders dan als gast toegang te verschaffen. Bij den geringsten argwaan der bevolking, dat er Fransch krijgsvolk zou binnen worden gebracht, barstte er een soort van oproer uit. Te vergeefs had Anjou, op aandringen van Des Pruneaux, getracht, door een vertoon van krachtig optreden tegen de Spanjaarden, eenige populariteit te winnen. Het beleg van het kleine Binche slaagde wel, maar eerst na vrij langen tijd, en eene zóó roemlooze en onbeteekenende overwinning kon noch zijn invloed in Henegouwen, noch zijn naam in de Nederlanden vergrooten. En tot meer bleek hij niet in staat; integendeel, begon zijn leger van toen af (Binche viel eerst den 7den October in zijne handen) op bedenkelijke wijze te verloopen. Maar hoewel zijne macht nu geen oogenblikkelijk gevaar kon opleveren, wilden de Staten-Generaal en de regeering te Antwerpen (dat wilde in die dagen eigenlijk zeggen de prins van Oranje) toch alles doen wat zij konden om hem te vriend te houden, te meer, daar 't niet onmogelijk scheen, dat hij niet vreemd was aan de steeds wassende beweging der Malcontenten. De hooge, soms bijna dreigende, hoewel niet zelden belachelijk overdreven toon, welke door een in September aan de Staten afgevaardigd gezantschap werd aangeslagen en ook soms door hem zelven tegenover de Staten werd gevoerd, en het gevoel, dat men niet in staat was, aan de verplichtingen, die het

verdrag van 13 Augustus tegenover hem oplegde, te voldoen, schijnen beide daartoe te hebben medegewerkt. Zoo werd eindelijk besloten, dat men hem andere steden, waar men geen tegenstand behoefde te duchten, als b. v. de door Anjou's troepen veroverde stadjes Binche en Maubeuge, als villes de sureté zou aanwijzen en daarbij Mechelen als residentie, eene stad, waarin men niet voor aanslagen van zijne zijde te vreezen had, daar zijn leger in Henegouwen bleef.

Terwijl men zoo moeite deed om met den vorst, die algemeen als de beschermer der katholieken werd aangemerkt, op een goeden voet te blijven, dreigden haast nog erger moeilijkheden met den voorvechter van het calvinisme.

Johan Casimir was met zijn leger in Brabant gekomen, maar meer dan schermutselen met de krijgsmacht van Don Juan deed dit niet. Weldra ging hij zelf naar Brussel, onder voorgeven, dat hij ziek was, een beweren, dat weinig geloofd werd. Zijn vertrek deed de operatiën zijner troepen, die daarenboven geene betaling ontvingen, geheel stilstaan, en hoewel het Staatsche leger onder Boussu niet werkeloos bleef en zelfs enkele steden herwon, had het daarbij geen hulp van hem.

De paltsgraaf schijnt niet recht geweten te hebben wat hij hier doen moest. Hij had geenszins het voornemen om als een gewoon condottierre eenvoudig militaire hulp te verleenen, hij wilde eene politieke rol spelen en wel ten bate van zijn geloof. Maar daartoe had hij nog geene gelegenheid gevonden; en niet onwaarschijnlijk is 't, dat zijn tocht naar Brussel dienen moest om die te helpen vinden. Hij vond zich daarin niet bedrogen; weldra ontving hij van Hembyze de uitnoodiging om naar Gent te komen.

Daar was, na de overwinning bij Steghers, de overmoed der calvinistisch-democratische partij natuurlijk nog geklommen; de Gentenaren strekten hunne geweldenarijen steeds verder uit, zelfs buiten het eigenlijk Vlaamsch gebied. Om zich tegen de katholieken te beter te dekken, of om den tegenstanders voor te wezen, deden zij door de vergadering der Vier Leden van Vlaanderen (want

't is niet denkbaar, dat deze in dien tijd zoo iets zonder Gent's goedkeuring zou hebben gedaan, daar de drie andere kwartieren der provincie door de gewelddadige regeeringsverandering te Brugge en Yperen geheel onder Gentschen invloed waren gebracht) bij de Staten-Generaal klachten inbrengen over de plunderingen en rooverijen der, zooals zij 't uitdrukten, uit Henegouwen naar Vlaanderen gezonden Waalsche soldaten.

't Was dus zijdelings eene aanklacht tegen de machthebbers in Henegouwen, 't zij dat zij Anjou, 't zij dat zij Lalaing of de Staten van dat gewest bedoelden. Is dit zoo, (en mij dunkt, 't kan kwalijk iets anders beteekenen) dan schijnen zij zich erg vergist te hebben. Want er is geen enkel bewijs te vinden, dat iemand buiten Montigny in het oproer der Waalsche soldaten de hand had. Zelfs van den laatsten zouden wij 't niet met zekerheid kunnen zeggen, als hij 't niet zelf meermalen verklaard, er zich zelfs meermalen op beroemd had. Zeker, 't is niet onwaarschijnlijk, dat Lalaing, misschien zelfs dat Anjou met zijne plannen bekend was, maar alle latere handelingen van Montigny pleiten voor het zelfstandige van zijn optreden. Evenmin is er eenig spoor van verband tusschen het oproer en de bewegingen te Valenciennes, te Douai, in Artois en Fransch-Vlaanderen. Integendeel, uit alles blijkt, dat het uitsluitend het niet-betalen der soldij en het werkeloos laten der soldaten was wat het oproer had doen uitbarsten en dat dit zelfs ook nog in de eerstvolgende dagen de eenige beweegreden bleef. Hadden dan ook de Staten-Generaal gevolg gegeven aan het besluit, dat zij terstond na ontvangst der klachten der Vlamingen namen, om nl. de Walen, wier sterkte door hen op 3000 man begroot werd, (een getal dat zeker al de nu in staat van heele of halve muiterij verkeerende troepen omvatte), met een gedeelte der ruiterij van het veldleger, dat daar gemist kon worden, naar den IJssel te zenden, dan zou waarschijnlijk de beweging kort na haar begin gesmoord zijn geworden. Althans als men die onderneming had kunnen bekostigen, want zonder eerst eenige afbetaling te doen,

had men de Walen niet kunnen laten marcheeren. Maar van het geheele besluit kwam niets. Want ook de Staten van Ryssel zonden bericht van de bedreigingen, welke de soldaten, vóór zij uit Steghers verdreven waren, tegen hen hadden geuit, voor 't geval, dat zij hun geene ondersteuning verschaften. Men meende waarschijnlijk daaruit te moeten opmaken, dat Ryssel, om erger te voorkomen, de Walen zou ondersteunen, wat bij de spanning, die reeds geruimen tijd tusschen Gent en Ryssel bestond, bijna onvermijdelijk tot burgeroorlog zou aanleiding geven. Er werd nu door de Staten-Generaal, in vereeniging met de regeering, besloten eene commissie van aanzienlijke Waalsche edelen naar de soldaten af te vaardigen, met den waarnemenden stadhouder van Artois, den baron de Capres, aan het hoofd. Waarschijnlijk werd deze gekozen, omdat een deel van zijn regiment zich bij de muiters bevond. Te eerder schijnt dat waarschijnlijk, omdat de Aartshertog tegelijkertijd het bevel tot Montigny richtte om zich naar Fransch-Vlaanderen te begeven ten einde de commissarissen bij te staan, wat natuurlijk alleen aan het feit, dat zijn regiment bijna geheel in de muiterij was betrokken, was toe te schrijven.

Blijkbaar had men te Antwerpen nog in 't minst geen denkbeeld van de rol, welke Montigny, volgens zijne eigene getuigenis, gespeeld had. Want hem naar de Walen zenden was met recht den vos over 't kippenhok stellen. Maar wie kon zulk een listig overlegd plan bij een jong edelman van 21 jaar vermoeden?

Anders, het antwoord, waarbij Montigny verklaarde die opdracht te aanvaarden, was voldoende om de schellen van de oogen te doen vallen.

't Was gedateerd van den 28sten September uit Bergen en behelsde in de hoofdzaak, dat hij wel gaarne alles zou doen om zijne soldaten tot gehoorzaamheid terug te brengen, maar dat hij hoopte, dat Zijne Hoogheid niet zou afkeuren, dat zij intusschen de eene of andere stad in bezit namen om zich te dekken tegen de verdere aanslagen der Gentenaren, die ze hadden aangevallen. Zooals in zulke gevallen pleegt te geschieden, keerde hij de rollen om en stelde

de soldaten als de vervolgde onschuld voor. Hij is dat met groote consequentie steeds blijven volhouden: in alle van hem uitgegane stukken wordt beweerd, dat de Gentenaren de niets kwaad vermoedende soldaten hadden overvallen en beroofd. Dat dit den op de Vlaamsche boeren behaalden buit had gegolden, dat de soldaten in Vlaanderen als in een vijandelijk land hadden gehuisd, daarvan is natuurlijk geen sprake. In zijn verweerschrift (ik weet geen beteren naam voor het als Memoires sur Montigny uitgegeven geschrift) vindt men echter eene geheel andere voorstelling, en wordt op het opzet en op het plan van Montigny, om op die wijzen zijnen soldaten en de katholieke zaak recht te verschaffen, nadruk gelegd.

Uit hetgeen nu volgde blijkt, dat Montigny zijne maatregelen reeds had genomen en waarschijnlijk met De Biche en de andere aanvoerders der soldaten alles vooruit had afgesproken.

De brief was nauwelijks geschreven, of de schrijver was al op weg. Reeds den volgenden dag, 29 September, was hij te Seclin, vlak bij het kamp der soldaten, en richtte van daar aan de te Hautbourdin aangekomen commissarissen der Staten-Generaal het verzoek om in het naburige Wavrin eene samenkomst te houden. Zonder hun antwoord af te wachten verzamelde hij nu alle in de nabuurschap verspreide troepen en trok in den avond van den 30sten langs de Lye de Vlaamsche grenzen over. In den morgen van den 1sten October had het korps Meenen bereikt, toen een open vlek, maar welks geschiktheid om er eene vesting van te maken aan den scherpen blik van Montigny niet ontsnapt was. Het katholieke deel der bevolking schijnt op zijne komst te zijn voorbereid geweest; er werd althans maar zeer weinig tegenstand geboden, toen de Walen binnendrongen. In weinige oogenblikken was het stadje vermeesterd. Terstond begon Montigny het te verschansen.

Zoo groeide uit het soldaten-oproer een burgeroorlog. 't Was het begin van het einde der Nederlandsche eenheid.

HOE STAD EN LANDE EEN BEWINDHEBBERSPLAATS IN DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE MACHTIG WERD,

DOOR

Mr. J. E. HEERES.

De twintigste Maart van het jaar 1602 is een der gewichtigste dagteekeningen uit de Nederlandsche geschiedenis. Toen toch werd na eindelooze beraadslagingen, na langdurig wikken en wegen, na geduldig en ongeduldig schikken en plooien, bij resolutie van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden octrooi verleend aan de Oost-Indische Compagnie, voortgesproten uit de samensmelting der verschillende maatschappijen, in de laatste jaren der zestiende eeuw opgericht [1] met het doel, de « seer loffelyke Navigatie, handelinge en trafficque opte Oost-Indiën » ter hand te nemen [2]. Wel mochten Hunne Hoog Mogenden met recht verklaren, dat « den welstand der Vereenigde Nederlanden principalyk (was) bestaande in de Navigatie, Handelinge ende Commercie » [3], maar niemand van hen zal zeker hebben durven droomen, dat mede ten gevolge van deze hunne regeeringsdaad de wereldhandel der Nederlanders zulk een duizelingwekkende vlucht heeft kunnen nemen, als hij inderdaad genomen heeft. Wel mocht Oldenbarnevelt met rechtmatigen trots er op wijzen, dat « de admirante van Arragon (toen der Staten) gevangen zijnde, en verstaan hebbende de voors.

---

[1] J. A. Van der Chijs, *Geschiedenis der stichting van de Vereenigde O.-I. Compagnie.* Tweede, vermeerderde druk. (Leiden, P. Engels, 1857).

[2] *Octroy verleend aan de Oost-Indische Compagnie.* (Bij V. d. Chijs, blz. 118, vv.) Considerans.

[3] T. a. p.

vereeniginge en 't geaccordeerde octroy », — voor een goed deel de schepping van den martelaar van 't Binnenhof — « opentlijk zeyde, dat deselve vereeniginge, mitsgaders het gegunde octroy de coninkrijken van Spaanjen en Portugaal bevonden zoude worden zoo schadelijk te weesen als d'Unie van Utrecht in de Vereenigde landen was geweest » [1], maar ook hij zou op dien twintigsten Maart niet hebben durven voorspellen, dat er een tijdstip zou komen, waarop met niet te groote overdrijving van de Compagnie werd gezegd, dat zij de kurk was, waarop de Republiek dreef. Van de deliberatiën, gehouden in de vergadering der Staten-Generaal van dien datum, is zoo goed als niets bekend; alleen blijkt, dat het besluit is genomen « met pluraliteit van stemmen » en dat de afgevaardigde van Friesland, Alberda, verklaarde, dat hij door zijne committenten op dit punt niet gelast was, dat hij hun de stukken zou opzenden en dat hij vertrouwde, dat « deselve daerop (zouden) nemen goede resolutie » [2].

De leiding dezer Compagnie was toevertrouwd — het is bekend genoeg — aan de Bewindhebbers, zitting hebbende in de z.g. Kamers, waarin de vennootschap was gesplitst, nl. Amsterdam met de helft, Zeeland of Middelburg met een kwart, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen ieder met een zestiende van het bedrijfskapitaal. Het zou te ver gaan en het doel van dit opstel overschrijden, indien hier werd gegeven een omschrijving van den werkkring dezer bestuursleden: genoeg zij het, mede te deelen, dat over 't geheel genomen de regeling van de intieme aangelegenheden der Kamer aan haar eigen Bewindhebbers was overgelaten, dat dezen invloed uitoefenden op de aanstelling door de openbare machten van nieuwe collega's en dat zij uit hun midden afgevaardigden zonden naar de z.g. Vergadering van XVII, die de opperste leiding had, de voornaamste « dienaren » der Compagnie

[1] *Verhooren van Johan van Oldenbarnevelt.* Uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht. (Utrecht, Kemink en Zoon, 1850), blz. 73.

[2] *Res. Staten-Generaal.* (Rijksarchief.)

in patria en aan de overzijde der wereldzee aanstelde en die somwijlen ingreep in de bijzondere zaken der Kamers, indien het algemeen belang dit vorderde.

Zooals men ziet, stonden de hoofdzetels der Compagnie in Holland en Zeeland en meer bepaald in die steden, waar de Kamers waren gevestigd. Amsterdam en Middelburg spanden onder haar de kroon, omdat zij het grootst aantal afgevaardigden zonden naar de vergaderingen der XVII, die binnen hunne wallen plaats hadden, een voorrecht, dat zij hadden te danken èn aan hunne groote aandeelen in 't maatschappelijk kapitaal èn aan de krachtsontwikkeling, reeds vóór het oprichten dezer Vereenigde Oost-Indische Compagnie tentoongespreid in den overzeeschen handel. De Bewindhebbers der verschillende Kamers waren dan ook op het tijdstip der oprichting uitsluitend Hollanders en Zeeuwen [1] en dat, niettegenstaande «alle ingesetenen van (de) geunieerde provincien (zouden) vermogen in deze Compagnie te participeren.» [2] Men was echter uitgegaan van 't systeem, dat de nieuwe vennootschap zoude zijn een vereeniging der vroegere en daarom pleitte veel vóór het denkbeeld, dat «de respective Cameren» zouden «bedient worden bij de» toenmalige waardigheidsbekleeders, totdat de dood hen wegriep van hunne zaken en financieële operatiën [3]. Aan den anderen kant is het echter zeer goed begrijpelijk, dat, toen het bleek, dat ook ingezetenen der «wtheemsche provincien" [4] aandeelen in de onderneming zich hadden verzekerd, de Staten dier gewesten moeite deden, voor hunne landgenooten tevens aandeel te bemachtigen in het bestuur dier zoo gewichtige corporatie. Hoezeer de voorrechten aan de Compagnie verleend, inwerkten op de belangen ook der overige provinciën, blijkt duidelijk uit art. 34 van het aan haar verleende octrooi, waarbij werd vastgesteld, «dat

---

[1] *Octrooi*, artt. 18—23.
[2] *Octrooi*, artt. 10, 11.
[3] *Octrooi*, art. 18.
[4] Uitdrukking in *Res. St. Gen.* 24 Juli 1614.

niemant van wat conditie off qualiteit die sy, anders dan die van de voorsz. Compaignie, vuijt dese vereenichde provinciën sal mogen varen binnen den tyt van een ende twintich jaren eerstcommende, . . . beoosten de Cape bonne Esperance, ofte deur de Strate van Magellanes, op die verbeurte van die schepen, ende goederen» [1]; een bepaling, op verzoek der Bewindhebbers door de Staten-Generaal bij resolutie van 8 September 1606 nader omschreven. Bij plakkaat toch zou men «verbieden allen het schipsvolck, piloten ende andere ingesetenen van dese landen, hun in dienst te begeven binnen ofte buijten slants om te varen naer Oostindien, anders als onder de Compaignie van Oostindien van dese landen, . . . bij pene van bannissement ten eeuwigen dagen vuijte Vereenichde provintien ende confiscatie van goeden.» Hiertegen komt protest van den kant der afgevaardigden van Friesland en van Stad en Ommelanden, die verklaren, «dat sij niet en verstaen, dat het placcaet hun sal preiudicieren in het recht, dat sij sustineren te hebben, omme schepen vuijt hare provinciën naer Oostindien te senden, als hen dat sal goet beduncken.»

Eenige jaren later deed een schoone gelegenheid zich op, om te trachten, aandeel in het bestuur te verkrijgen. Het in 1609 gesloten Twaalfjarig Bestand zou één jaar daarna in Oost-Indië van kracht zijn. Nòch de Bewindhebbers onzer Compagnie, nòch de Spaansche Portugeezen echter waren met den ernstigen wil bezield, deze bepaling van het traktaat uit te voeren [2]. Het gevolg was, dat de vijandelijkheden voortduurden en dat van deze Nederlandsche kooplieden groote krachtsinspanning blijvend werd gevorderd. Hunne Hoog Mogenden namen, naar aanleiding van eene remonstrantie der Bewindhebbers, een besluit, waarbij zij aan dezen toestonden, alle middelen in 't werk te stellen, om zich staande te houden. Van deze gelegenheid maakten de niet in 't bestuur vertegenwoordigde

[1] Eén uitzondering werd hierop gemaakt, die tot ons doel niet in betrekking staat.

[2] P. A. Tiele, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel.* I. ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1886), bldz. VII—IX.

gewesten, en hieronder Stad en Lande, gebruik, om een zetel in een der Kamers machtig te worden, «aengesien d'ondersaten van deselve provinciën in de voorschreven Oostindische Compaignie notable partijen herideren» [1]. Sedert dien tijd werden herhaaldelijk de Staten-Generaal met deze aangelegenheid lastig gevallen, de Heeren XVII verzetten zich niet, en langzamerhand kreeg ieder zijn zin: Gelderland, Utrecht en Friesland in 1614, Overijsel in 1638 [2]. Groningen echter moest nog langer zijn geduld op de proef zien gesteld.

Ondertusschen nam Stad en Lande een, zoo al niet onwelwilwillende, dan toch zeer gereserveerde, houding aan tegenover onze handelsvennootschap. Den 14 December 1617 herhaalde het bij monde zijner afgevaardigden Gruijs en Gockinga, dat het de rechten van zijne ingezetenen niet verkort rekende door het octrooi, omdat het «int oprichten van deselve Compaignie nijet bewilligd had» [3]; den 18 November 1618 leverde het in de zitting van de Staten-Generaal een klinkend protest in bij gelegenheid der beraadslaging over de onderhandelingen met Engeland betrekkelijk de vereeniging der Nederlandsche en Engelsche Oost-Indische Compagniën [4]. Het stemde toe — blijkbaar onder den invloed van Maurits en Willem Lodewijk — in alles wat in deze aangelegenheden werd voorgegesteld, mits «de provincie van Stadt Groeningen ende Ommelande, van wegen dat deselve vuijt die equipage van die Oostindische Compagnie geslooten (waartoe deselve nochtans wegen die gelegentheijt van haere revieren ende vernamentlijck van den Eems wel bequaem waeren), eerst sal gegeven werden contentement», mits genoemde onderhandelingen voor het gewest niet zouden zijn

---

1 *Res. Staten-Generaal* 30 Juli 1612.
2 Cf. *Ress. idem* 25 Juli 1614, 30 Dec. 1619, 11 Mei 1638.
3 *Res. Stat. Gen.* 14 Dec. 1617. — Deze bijzonderheid wordt niet vermeld bij Van der Chijs noch bij J. K. J. De Jonge, *De opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië.* ('s Gravenhage, Martinus Nijhoff).
4 Cf. De Jonge: *t. a. p.*, IV, bldz. CXIX, vv.

«prejudiciabel, om soowel als anderen op Oostindiën vrijelijck mede te meugen handelen ende vuijt haere provincie te equipperen», mits zij «de oprichtinge van de Westindische Compagnie nijet schadelijck» waren. Voor het tot stand komen toch dezer nieuwe maatschap deed onze provincie ijverig moeite en bij hare oprichting in 1621 werd dan ook een der bestuurszetels, de Kamer van Stad en Lande, aan haar toegewezen. Niet zoo gelukkig echter was zij bij de ons bezig houdende aangelegenheid: geen succes bekroonde haar protest. Slechts kon zij het herhalen bij de beraadslaging in December 1622 over de verlenging van het Oostindisch octrooi, toen hare gecommitteerden verklaarden, wel in die «prolongatie» toe te stemmen, mits niet gerekend werd, dat het gewest en zijne ingezetenen daardoor eenigermate in hunne vrijheden in zake den Oostindischen handel werden bekort [1].

Jaren verliepen, voordat deze aangelegenheid opnieuw moest worden geregeld, maar bij de beraadslagingen over de tweede verlenging van het met ingang van 1 Januari 1623 opnieuw verleende octrooi bereikten de oneenigheden een hoogte, zooals nooit te voren. Door de resolutie van Hunne Hoog Mogenden van 30 April 1641, waarbij was bepaald, dat deze prolongatie slechts kon tot stand komen door de medewerking van alle geuniëerde gewesten, hadden die provinciën, welke met den loop der zaken niet tevreden waren, een sterker stelling ingenomen. Friesland vooral verzette zich tegen een verlenging, waardoor zijne ingezetenen in hun recht op de navigatie op Oost-Indië werden verkort. Stad en Lande sprak een hartig woordje mede. Eenige jaren achtereen duurde de onverkwikkelijke strijd, waarbij telkenmale provisioneele prolongatiën voor eenige weken plaats vonden, totdat eindelijk den 22 en 26 Juni 1647 — en dit wel opnieuw bij meerderheid van stemmen — de zaak ten voordeele der Oostindische Compagnie

---

[1] *Res. St. Gen.* 23 Dec. 1622.

werd beslist, zij het dan ook onder vruchteloos protest van Friesland «ten regarde van (dit) pretens octroy».

Stad en Lande kon over dezen afloop tevreden zijn. Zooals boven is gebleken, had het twee belangen voor te staan: èn het verkrijgen eener Bewindhebbersplaats in de Oost- èn de welvaart der West-Indische Compagnie. Deze laatste beleefde een moeielijk tijdperk en dat juist in eene periode, waarin werd beraadslaagd over de verlenging ook van het haar in 1621 verleende octrooi. De moeielijkheden, waarin zij was gewikkeld, waren vooral te wijten aan den zorgwerkenden staat, waarin Nederlandsch-Brazilië in die dagen verkeerde [1]. In de zitting der Staten-Generaal van 17 Januari 1647 drong dan ook Groningen's afgevaardigde Eijbe bij zijn collega's er op aan, dat tegelijk met de behandeling van de octrooien der Oost- en West-Indische Compagniëen zou worden beraadslaagd over een subsidie, opnieuw aan laatstgenoemde vennootschap te verleenen, terwijl ons gewest den 18 Maart van dat jaar nog eens zijn eisch herhaalde tot het bekomen eener bestuursplaats in eerstgenoemde handelscorporatie. Ditmaal bekroonde succes het streven van Stad en Lande: toen den 22 Maart 1647 in principe besloten werd, beide octrooien te verlengen, werd tevens bepaald, dat de Oost-Indische Compagnie zou uitkeeren aan den Staat een som van 15 ton gouds, die geheel moest worden besteed ten bate harer jongere zuster en tevens, dat eene commissie zou worden benoemd tot oplossing der nog zwevende «differenten» tusschen de verschillende gewesten. Deze commissie, waarin voor Stad en Lande zitting namen de heeren Eijbe en Clant [2], bracht den 4 Juni van dat jaar een rapport uit van hare werkzaamheden en stelde o. a. voor, «dat de provinciën, soo geen Bewinthebber tot noch toe hebben gehad, (en dit gold alleen

---

[1] Cf. P. M. Netscher, *Les Hollandais au Brésil* (La Haye, Belinfante frères, 1853), blz. 141—155.

[2] *Res. Stat. Gen.* 29 Maart 1647.

Groningen,) souden vermogen een aen te stellen, mits hebbende behoorlijcke capitael als anderen uijt de Provincien», die «in toecomende in alles (zouden worden) getracteert als de andere Bewindhebberen». Deze voor ons gewest belangrijke propositie werd in de volgende dagen nader omschreven, zoodat, toen het octrooi opnieuw werd verleend en aan Stad en Lande het recht werd toegekend, deel te nemen aan het bestuur der maatschap, tevens werd bepaald, dat de door hem aangestelde Bewindhebber in het genootschappelijk kapitaal moest participeeren voor een bedrag van *f* 3000 en evenals zijn collega's in de z. g. kleine Kamers [1] een traktement ontving van *f* 1200.

Ongelukkig was niet, zooals ten aanzien der andere gewesten, bepaald, in welke Kamer deze afgevaardigde zou zitting nemen, zoodat, toen aan Hunne Hoog Mogenden bericht werd, dat de Staten van Groningen voor den tijd van zes jaar als zoodanig hadden aangesteld Johan Bartholt Sonnius [2], nog een bijzondere resolutie op dat punt moest worden genomen [3]. De keuze viel op de Kamer Delft, die van deze eer niet scheen gediend te zijn, althans al spoedig wendde zich de nieuwe waardigheidsbekleeder tot de Staten-Generaal, met verzoek, die Kamer te gelasten, hem «te admitteren.» Aan dit request werd voldaan, zonder dat het hielp, doordat Delft pertinent weigerde, den Groningschen dwarskijker toe te laten, niettegenstaande alle moeite, door Hunne Hoogmogenden, door de Staten van Stad en Lande, door de Heeren XVII aangewend [4]. Eindelijk werd de Kamer Zeeland begaan met het lot van den zwerveling [5], zoodat deze, «na lang omswerven dan bij d'een dan bij de andere Camer» [6] ein-

---

[1] Nl. Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen.
[2] Ook geschreven Sohnius, Sonhius en Shonius.
[3] *Res. St. Gen.* 30 Mei 1648.
[4] *Res. St. Gen.* 12 Juni—18 Juli 1648.
[5] *Res. St. Gen.* 23 Sept. 1648.
[6] Blijkens een Ms. geschiedenis der O. I. C. door haar Advocaat P. van

delijk binnen Middelburg een veilige wijkplaats vond [1]. Een verzoek om schadeloosstelling, door Gedeputeerde Staten van Groningen te zijnen behoeve bij de Staten-Generaal ingediend, werd door dezen gerenvoyeerd naar de XVII, maar schijnt tot geen resultaat te hebben geleid [2].

Dam, I, 1, blz. 117 v°. Welke die andere Kamers waren, is mij niet bekend en blijkt niet uit de door mij geraadpleegde bronnen.

[1] Bij *Res. der XVII* van 12 Oct. 1657 werd de Kamer Zeeland voor goed als zetel van den Groningschen Bewindhebber aangewezen.

[2] *Res. St. Gen.* 27 Dec. 1649. — Van Dam, t. a. p.

DE ZEVENTIEN PROVINCIËN EN HAAR VERTEGENWOORDIGING IN DE STATEN GENERAAL,

DOOR

R. FRUIN.

Dat de Nederlandsche staat, kort voordat hem de opstand tegen Spanje uiteen scheurde, uit zeventien provinciën bestond, is van algemeene bekendheid. Maar welke die zeventien waren, is volstrekt geen uitgemaakte zaak. Onnadenkend plegen wij de opgaaf van Wagenaar slechts te herhalen [1].

Als deze de inlijving van Gelderland en Zutfen verhaald heeft, gaat hij, V blz. 256, aldus voort: « Deze twee Landschappen waren de laatsten der Nederlanden, met welken hij [Karel V] zijn uitgestrekt gebied vermeerderde, voerende hij wegens de heerschappije over dezelven, van deezen tijd af [2], zonder iemants wederzeggen, in zijne open' brieven, *zeventien* bijzondere titels, als Hertog van Brabant, Limburg, Luxemburg en Gelder; als Graaf van Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen en Zutfen; als Markgraaf des Heiligen Roomschen Rijks of van Antwerpen, en als Heer van Friesland, Mechelen, de Stad, Steden en Landen van Utrecht, Overijssel en Groningen. » Blijkbaar bedoelt hij, dat de

[1] De latere geschiedschrijvers, die de zeventien noemen, schijnen allen hem te volgen. Ik zal geen Noord-Nederlandsche aanhalen, en van de Belgische alleen eershalve Neny in zijn Mémoires historiques et politiques, I p. 3, en prof. David, Vaderl. Historie, IX blz. 567.

[2] Hierin vergist zich de schrijver. Reeds in 1538 had Keizer Karel zich die titels toegeëigend. Zie de aanschrijving bij Gachard, Docum. Inéd., I p. 303.

landen, waarvan de Keizer de namen als titels voert, de zeventien provinciën uitmaken.

Gaan wij nu den aanhef der open brieven na, waarop zich Wagenaar beroept, en slaan wij onder de titels al dezulke over, die op andere staten dan den Nederlandschen doelen, dan houden wij waarlijk de zeventien gewesten over die hij noemt — met nog één, waarvan hij zwijgt: Lothrijk, dat zelfs aan al de andere voorafgaat. Maar niet zonder reden laat hem Wagenaar toch ongenoemd; want in den tijd van Karel V bestaat Lothrijk als afzonderlijk gewest sedert lang niet meer en is onder Brabant begrepen. Doch hetzelfde is waar van het Markgraafschap van het Heilige Roomsche Rijk: ook dat was in Brabant opgelost, en Antwerpen, dat er de kern van had uitgemaakt, is een hoofdstad van Brabant nevens de drie overige geworden. Dus één van beide, òf zestien òf achttien Nederlandsche landschappen laten zich uit de breede rij van titels, die de Keizer voert, uitmonsteren. Om tot de juiste zeventien te komen leidt de weg, dien Wagenaar was ingeslagen, ons niet.

Zullen wij misschien verder komen als wij het Verdrag van Augsburg van 26 Juni 1548 raadplegen, waarbij al de Nederlandsche gewesten, die Karel op dat tijdstip had vereenigd, in één kreits van het Duitsche rijk werden samengevat? Of, wat nog eenvoudiger is, als wij op het antwoord letten, dat van wege den Keizer op de volgende vraag van den Rijksdag gegeven werd: « Quelles terres sa Maj. veult estre comprinses au traité? »

Dat antwoord luidt: « Sa Maj. déclaire: les duchez de Lothier, de Brabant, de Lymbourg, de Luxembourg, de Gueldres; les contez de Flandre, d'Arthois, [de Bourgoingne], de Haynnault, de Hollande, de Zéelande, de Namur, de Zutphen [et Charolois]; le marquisat du St. Empire; les Seigneuries de Frise, d'Utrech, d'Overyssel, de Groeninghe, de Faulquemont, de Daelhen, [de Salins,] Malines et Maëstricht » [1].

[1] Déclaration de Charles V, remise à la Diète d'Augsbourg. (Pap. d'ét. de Granvelle, III. p. 319.)

Laten wij hieruit de drie gewesten of heerlijkheden weg, die buiten de Nederlandsche grenzen liggen en die ik daarom tusschen haakjes heb gevat, dan houden wij toch nog een te groot aantal over, zelfs al rekenen wij Faulquemont en Daelhen, die weldra met Rolduc als Pays d'Oultremeuse vereenigd werden [1], slechts voor één. Bovendien, wij stuiten hier op hetzelfde bezwaar als bij de titels, dat namelijk twee der genoemde gewesten, Lothier en le Marquisat, geen afzonderlijk bestaan meer hebben. Dat niettemin de Keizer er nog altijd de titels van voert, heeft echter zijn goede reden: de Blijde Inkomste van Brabant, die hij bezworen had, verplichtte er hem toe. Zijn beroemde voorganger, Philips de Goede van Bourgondië, had namelijk, toen hij het hertogdom bij zijn overige Nederlanden inlijfde, bij zijn Inkomste van 5 Oct. 1430 deze gelofte afgelegd, die door elken lateren hertog herhaald werd:

(Art. IV.) «Item geloven wij hen, dat wij aennemen sullen den titel ende wapenen van Lottrijck, van Brabandt ende Limborch ende Marckgrave des Heylich Rijcx, also dat behoort» enz. [2]

Hierin, meen ik, ligt de verklaring der anders zonderlinge praal met titels van niet meer op zich zelf bestaande landschappen. Maar hoe dit zij, en hoe wij het ook uitrekenen, alweer komen wij niet tot de juiste zeventien.

Staat dat cijfer dan ook wel vast; is het wel buiten twijfel officiëel? Er bestaat eenige aanleiding om hier aan te twijfelen. Er is een beroemd schrijver, maar ik ken er ook slechts één, die een ander getal noemt: Don Bernardino de Mendoza. In de korte beschrijving van Nederland, die hij aan zijn verhaal der krijgsbedrijven laat voorafgaan, en die van vóór 1573 zal dagteekenen [3], zegt deze, dat men gewoon is achttien provinciën

---

[1] Ernst, Hist. de Limbourg, I p. 11, stelt dit in 1544 of kort daarna. Mij dunkt, 's Keizers antwoord, hier aangehaald, maakt het waarschijnlijk, dat het eerst na 1548 is geschied.

[2] Placcaeten van Brabant, I, blz. 123.

[3] Zie dit aangetoond in de Algem. Konst- en Letterbode van 1860, blz. 232.

te onderscheiden, overeenkomstig de titels die de Koning, zijn heer, ervan voert. [1] Mendoza is een man van gezag, in al wat zijn bedrijf aangaat geloofwaardig. Maar is hij dit ook in een zaak als deze, die hij natuurlijk van hooren zeggen heeft? Ik zou meenen, dat hier alles afhangt van den zegsman, dien hij volgt. En met waarschijnlijkheid kan ik dien aanwijzen. Het zal Lodovico Guicciardini zijn, de schrijver der Descrittione di tutti i paesi bassi. Niets natuurlijker dan dat Mendoza met dezen te rade ging. Maar als hij zijn zegsman waarlijk is, heeft hij hem toch niet juist begrepen. Want Guicciardini zegt niet meer, dan dat hij bij het beschrijven van het geheele lichaam van Nederland het in zooveel leden zal verdeelen als de Vorst afzonderlijke titels voert, dat is te zeggen achttien. Doch van deze, gaat hij voort, is de eerste, die van Lottier, niet meer dan een bloote titel, de overige daarentegen zijn van wezenlijke gewesten [2]. Hij redeneert dus juist zoo als Wagenaar, zonder hem te kennen, na hem doet, en tegen zijn redeneering gelden dan ook dezelfde bedenkingen. Maar van het traditioneele getal wijkt hij geenszins af, en bij gevolg kan Mendoza, die niet meer weet dan hij, daar evenmin tegen getuigen. Een zeker bewijs er vóór levert integendeel de resolutie, waarbij de Staten Generaal in April 1578, toen zij den strijd met Don Juan aanbonden, zich een zegel kozen. « Resolu (zoo luidt zij) de faire graver ung scel pour la Géneralité: en sera ung lion grippant couronné, ayant en la patte droicte une espee, en la senestre dix sept flesches (signifiant les dix sept provinces) liées d'ung roulet » etc. [3].

---

[1] . . . „si bien acostumbran diuidirlos en deziocho prouincias, segun los titulos que dellas tiene el Rey nuestro señor." Comentarios, p. 2.

[2] . . . . „divideremo questo corpo in tante membra, quanti sono i titoli, chi gli da & se ne prende il Principe, che fieno diciotto; & il primo è Lottier, il quale non ha altro che il nudo titolo di Ducato: le altre sono tutte regioni effettuali." p. 44 de eerste uitgaaf, van 1567.

[3] Riemsdijk, de Griffie van Hare Hoog Mogenden, blz. 143.

Bovendien in de jaren, die aan dit besluit voorafgingen, vinden wij bij de best onderrichte schrijvers telkens van de zeventien provinciën gesproken [1]. Het oudste mij bekende voorbeeld, dat meteen toont dat ook het volk zoo sprak, levert ons het vermaarde Geuzenliedje van 1572, door sommigen, mijns inziens ten onrechte, aan Marnix toegeschreven:

«Ras, Seventien Provincen, Stelt u nu op den voet», enz. [2].

Welke gewesten men bij regeering en volk onder de zeventien verstond, moet derhalve op de eene of andere wijze uit te maken zijn. Onderzoeken wij in de eerste plaats, of vóór Wagenaar niet andere geschiedschrijvers zich aan een berekening hebben gewaagd.

Bij wie zouden wij dan eer gaan navragen dan bij de twee grondleggers onzer geschiedenis van den strijd tegen Spanje, Van Meteren en Bor? En van beiden krijgen wij een opmerkelijk antwoord, in hoofdzaak hetzelfde als dat wij van Wagenaar kregen, maar met bijvoegingen van gewicht. Nadat namelijk Van Meteren eerst de reeds door Wagenaar aan ons bekend geworden zeventien namen opgesomd heeft, gaat hij dus voort: (Uitg. 1614, f°. 422, kol. a) «Daer sijn noch twee landen, als die steden van Rijssel Doway ende Orchies ende Doornic ende Tornesis, die haer als provinciën noemen ende voor sulcke haer contributiën, schattingen of beden opbrenghen, hebbende bysondere gouverneurs; dan naer de oude bedeylinghe soo ressorteeren sij onder Vlaenderen, ende worden onder de seventhien provinciën niet getelt.»

Dit klinkt al zeer vreemd: twee gewesten, met bijzondere gouverneurs en op zich zelf hun beden contribueerende, die zich ook provinciën noemen, zullen toch niet onder de zeventien worden gerekend. Maar hooren wij, eer wij verder gaan, ook wat Bor te zeggen heeft.

---

[1] Zoo b. v. in brieven van Morillon en in het historisch verhaal van Bisschop Metsius.

[2] Bij Van Vloten, Geschiedzangen, II blz. 20.

In de eerste, zeldzame uitgaaf der drie eerste boeken van zijn omvangrijk werk, die in 1595 verscheen, noemt hij als de zeventien zonder aarzelen dezelfde landschappen, die Wagenaar er voor uitgeeft, alleen in andere volgorde. Maar in de verbeteringen, die hij achter de eerste uitgaaf der drie volgende boeken, van het jaar 1601, voegt, laat hij zich aldus uit: « Ben onderricht dat 't selve [het Markgraafschap d. H. R. R.] geen provintie en es, noch in voys noch in lantschap, maer Brabant, ende dat aen de plaetse van dien onder de lantschappen getelt wert Valckenburch. »

« Een ander goet Heer ende Vrundt [1] heeft mij op schrift gegeven, dat de XVII provintiën in de jaren 1577, 78 & 79 haer stemme in de vergaderinghe generael gehadt hebben als volcht: [ontbreken Limburg, Zutfen, Groningen, Markgraafschap. In de plaats komen Lille, Douay, Orchies, Tournay, Tournesis, Valenciennes] ..... Groeninghen ende die Vriesche Ommelanden zijn oock altemet in de Vergaderinge erschenen ende hebben hare stemmen somtijts elck bysonder gehadt, somtijts tsamen, maer sijn geweest boven 't getal van de seventhien »

Volgens Bor's zegsman, dien wij kwalijk geloof kunnen weigeren, werden dus de twee door Van Meteren van de zeventien uitgesloten landen, in spijt van zijn verzekering, wel degelijk in de Staten vertegenwoordigd, en nog andere buitendien, terwijl daarentegen meer dan één gewest, dat wij tot nog toe zonder aarzelen onder de zeventien begrepen hadden, daar geen zitting in had.

Wat hiervan zij, in alle geval wijst ons Bor de richting, waarin wij ons onderzoek hebben te vervolgen: wij moeten ons vergewissen welke provinciën haar deputatiën naar de Staten Generaal plachten af te vaardigen, liefst natuurlijk in den tijd die aan den algemeenen opstand, aan het sluiten van de pacificatie van Gent, voorafging. Wij weten echter door Gachard, die op last van de Bel-

[1] In de uitg. van 1603 „een goet Heer ende Vrundt (onlangs overleden), die in de jaren 1577, 78 ende 79 in de vergaderinghe van de HH. St. Gen. compareerde".

gische regeering zorgvuldige en uitgebreide nasporingen heeft gedaan en door anderen laten doen, dat van de Staten-vergaderingen van vóór 1576 zoo goed als geen bescheiden in de archieven voorhanden zijn. Van de deputatiën, die toen ter tijd de Generale Staten uitmaakten, bestaan geen opgaven. Behalve gelukkig van die ééne vergadering, waaromtrent wij het allerliefst naricht ontvangen, de hoogst plechtige bijeenkomst, waarin Karel V de regeering aan zijn zoon overdroeg, den 25 October 1555. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel werd namelijk een handschrift ontdekt, dat blijkbaar een officiëel karakter draagt, en een lijst bevat niet alleen der provinciën, die bij die gelegenheid haar afgevaardigden zonden, maar ook van de namen der afgevaardigde personen, op die van Brabant en Vlaanderen na [1]. Aan de personen is ons thans niet gelegen; het is ons om de provinciën te doen, en die vinden wij er volledig, met een enkele uitzondering, waarop wij verdacht waren. Want wij wisten reeds van elders [2], dat één gewest, hetwelk met de overige beschreven was, nagelaten had te verschijnen: Overijssel, met de aanhoorige landschappen van Drenthe, Linge, Wedde en Westwoldingerland. Op dat ééne gewest na verschenen alle, ten getale van zestien. Ziehier hun namen, zoo als het handschrift ze geeft:

1. Duché de Brabant.
2. Duché de Limbourg et Pays d'Outre-Meuse..
3. Duché de Luxembourg.
4. Duché de Gueldre et comté de Zutphen.
5. Comté de Flandre.
6. Comté d'Artois.
7. Comté de Hainaut.
8. Comté de Hollande.
9. Comté de Zélande.
10. Comté de Namur.

---

[1] Gachard heeft dit document afgedrukt onder de bijlagen van zijn Retraite et mort de Charles V, III, p. 184.

[2] Zie Gachard, Anal. Belg., I p. 80.

11. Villes et Chatellenies de Lille, Douai et Orchies.
12. Seigneurie de Tournai et Tournaisis.
13. Seigneurie de Malines.
14. Seigneurie de Frise.
15. Seigneurie d'Utrecht.
16. *Seigneurie d'Overyssel*, *Drenthe*, *Linge*, *Wedde et Westwoldingerland.*
17. Seigneurie de Groningue.

Vergelijken wij, om hiermee te beginnen, deze lijst met de opgaven van Bor, Van Meteren en Wagenaar, dan springen ons al terstond enkele aanmerkelijke verschillen in het oog. 1°. Het Markgraafschap ontbreekt in de officiëele lijst zoowel als Lothrijk; en Valkenburg, dat Bor in de plaats wilde stellen, komt geenszins afzonderlijk voor, slechts als in Overmase begrepen, dat weer afhankelijk is van Limburg. 2°. Ook Zutfen, door allen op zich zelf genomen, komt op de lijst voor als aan Gelderland toegevoegd. Daarentegen prijken Lille, Douay en Orchies, en Tournay met Tournaisis, wat ook Van Meteren mocht beweren, als twee afzonderlijke gewesten onder de zeventien. Want dat wij hier waarlijk de zeventien, de provinciën die onder dat getal èn regeering èn volk verstaan, voor ons hebben, is, dunkt mij, niet te betwijfelen. En zoo als doorgaans, nu wij eens de waarheid weten, valt het ons niet moeilijk in te zien, dat zij ook zoo en niet anders noodzakelijk wezen moest. Dat Lothrijk en het Markgraafschap niet mee mochten tellen, hadden wij reeds opgemerkt. Dat Valkenburg vóór 1555 met Daelhen en Rolduc tot de Landen van Overmase vereenigd was geworden en aan Limburg gehecht, wisten wij ook. Ook konden wij wel voorzien dat Zutfen, hetwelk van ouds als een der vier kwartieren op de dagvaart van Gelderland werd opgeroepen en verscheen, en met de rest van de provincie bij ééne acte aan Karel V werd opgedragen, voor geen landschap op zich zelf kon gelden. Dat daarentegen het Waalsche Vlaanderen, naar zijn drie steden genoemd, na geruimen tijd als een afzonderlijk gewest

onder Frankrijk gestaan te hebben, en eerst bij gelegenheid van het huwelijk van den eersten Bourgondiër, Philippe le Hardi, met de erfdochter van Vlaanderen, in 1369, tot het hoofdgewest teruggekeerd te zijn, voortdurend een geheel op zich zelf was blijven uitmaken, was ook bekend genoeg. En evenzoo, dat Doornik met het omgelegen land, na eeuwen lang nu eens aan Frankrijk, dan weer aan Nederland behoord te hebben, eindelijk in 1521 door Karel V voor goed heroverd en wel met Vlaanderen verbonden was geworden, doch niet zoo nauw, of het bleef steeds een gewest op zich zelf. De waarheid, nu wij ze kennen, heeft dus niets dat bevreemden kan.

Maar wel moet het ons vreemd voorkomen, dat deze waarheid, waaraan wij geen oogenblik twijfelen, toch zoo zeer afwijkt van hetgeen aan Bor door een vriend, die jaren achtereen de vergadering der Staten Generaal had bijgewoond, over de daar vertegenwoordigde en meestemmende provinciën was bericht. Dat iemand van zoo lange ervaring. zich op een zoo in het oogloopend punt zou vergist hebben, is nauwlijks te onderstellen. En toch weer aan den anderen kant, dat de stad Doornik, afgescheiden van het Baljuwschap, en Valenciennes, afgescheiden van Henegouwen, voor zich zelf zitting gehad en gestemd zouden hebben, is, na hetgeen wij thans van de zeventien provinciën te weten zijn gekomen, kwalijk aan te nemen. Wij mogen in alle geval ons onderzoek nog niet voor gesloten verklaren, maar behooren het verder voort te zetten.

Welke provinciën hebben met Holland en Zeeland de Pacificatie aangegaan? Wij moeten verwachten, dezelfde vijftien die met hen op de officiëele lijst van 1555 voorkomen. En of dit inderdaad zoo is, kan aanstonds blijken uit het tractaat ervan, dat wij maar voor het opslaan hebben. Wel zijn wij er op voorbereid, dat niet alle vijftien gewesten dit tractaat zullen geteekend hebben, omdat wij weten, dat tijdens het sluiten nog niet allen bijeen waren gekomen. Maar dat doet er minder toe; het is ons hoofdzakelijk in dit geval

te doen om te zien, of de door Bor's zegsman genoemde, doch onder onze zeventien niet begrepen, provinciën wellicht mede hebben geteekend. En ja waarlijk; tegenover Holland en Zeeland aan de eene zijde, noemen zich aan de andere Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valenciennes, Rijssel-Douay-Orchies, Namen, Doornik, het Doorniksche, Utrecht en Mechelen. Vergissing is hier ondenkbaar. Ten overvloede komt nog de Unie van Brussel, enkele weken na de Pacificatie geteekend, een nieuw bewijs leveren. Onder haar onderteekenaars verschijnen insgelijks afzonderlijk Tournay en Valenciennes [1].

Vreemd voorwaar! Maar nog vreemder luidt hetgeen de trouwe correspondent van den te Rome vertoevenden kardinaal Granvelle, le prévôt Morillon, enkele dagen voor het voltrekken van de Pacificatie, 3 Nov. 1576, aan dezen schrijft [2]. Hij heeft het over het tractaat, waarvan het ontwerp hem al bekend is; hij prijst er het artikel in, dat van den godsdienst handelt, want het bepaalt, dat de vijftien gewesten te dien opzichte zullen blijven in den staat waarin zij zijn, dat is, bij den uitsluitenden eerdienst der Roomsche kerk, en de twee andere voorloopig ook wel in den toestand waarin zij zich bevinden, dus bij de uitsluitende godsdienstoefening van de Gereformeerden, maar met dien verstande evenwel, dat zij zich voor het vervolg onderwerpen zullen aan hetgeen de Staten Generaal dienaangaande zullen besluiten. En nu laat hij deze opmerkelijke bijzonderheid volgen: (les Etats Généraux) «que serons rassemblez en la mesme sorte comme ilz furent par feu de bonne mémoire l'Empereur, lorsqu'il céda les pays à son fils. Qu'est ainsi adjousté pour excludre la confusion que aulcuns ont par cy-devant proposé, que tout le monde se debvoit treuver aux Estatz.»

Het feit, dat de prévôt bericht, wordt bewaarheid. Werkelijk spreekt art. 3 van het tractaat van «convocatie ende vergaderinge van

---

[1] Zie de facsimilé bij De Jonge, Unie van Brussel.
[2] Corresp. de Granv., VI p. 152.

de Generale Staten in den forme ende maniere als geschiet is ten tijde als wijlen hoochlofflyker memorie Keyser Karel d'opdracht ende transport dede van de Erfnederlanden in handen van de Coninck-lycke Majesteyt.» Wij hadden die woorden dikwerf genoeg gelezen, maar de strekking er van niet begrepen, voordat Morillon ze ons komt verklaren. Er was bijgevolg (wij moeten het uit zijn woorden wel opmaken) tweeërlei vergadering van de Generale Staten, eene in den vorm der plechtige van October 1555, en een andere «où tout le monde se trouvoit»: onder welke tout le monde Tournay en Valenciennes ongetwijfeld een eerste plaats bekleed zullen hebben.

Wat Morillon ons hier slechts in vage bewoording meer te raden dan te kennen geeft, verduidelijkt ons naar wensch niemand minder dan Alva's opvolger, Requesens, in een gewichtig schrijven aan zijn koning van 16 Sept. 1574 [1]. Hij bespreekt de grieven der Nederlanders tegen het Spaansche bewind en hun wenschen, waaraan hij, in het belang van rust en orde, althans gedeeltelijk voldaan wil hebben. Twee wenschen, zegt hij, staan op den voorgrond: afschaffing voor goed van de voorgenomen en slechts geschorste belasting van den Tienden Penning, en opheffing van den Raad van Beroerte. Beide wenschen behooren zijns inziens in de hoofdzaak ingewilligd te worden: «Mais» zegt hij (in Gachard's vertaling), «ce conseil pourrait bien continuer de connaitre des procès de Hollande et de Zélande, provinces qui sont révoltées, ainsi que de ceux d'Utrecht, de Gueldre, d'Overyssel, de Frise, de Groningue, de Lingen, de Drenthe, des pays d'Outremeuse, des duchés de Limbourg et de Luxembourg, qui, comme V. M. le sait, ne députent point aux Etats Généraux, et auxquels n'a pas été demandé le dixième.» Zonderlinge bewering inderdaad! Hoe kon de landvoogd vermoeden, dat de koning weten zou, dat de door hem genoemde provinciën van de vergadering der Staten Generaal weg-

[1] Corresp. de Phil. II, III, p. 182.

bleven? Zijn Majesteit moest integendeel weten, dat zij allen, Overijsel uitgezonderd, hoewel ook dat beschreven was geworden, getuigen waren geweest van de plechtigheid, waarbij hem zijn vader de regeering had overgedragen. De vergaderingen, waarop de landvoogd doelt, moeten dus van die plechtige onderscheiden zijn; het moeten die wezen, waarvan wij Morillon hoorden getuigen, dat de heele wereld er op verscheen, zonder dat die er evenwel bijvoegde, hetgeen wij thans van Requesens vernemen, dat een andere heele wereld ervan weg bleef.

Maar twee verschillende vergaderingen, beide van Staten Generaal, doch geenszins door dezelfde provinciën gevormd, hoe hieraan te gelooven? Hoe vooral het te verklaren? Hetgeen Requesens ten slotte zegt, dat van dezelfde provinciën, die de door hem bedoelde vergaderingen niet plegen bij te wonen, ook de Tiende Penning niet gevorderd is, helpt ons gelukkig op den weg tot de volledige opheldering van hetgeen ons bij den eersten aanblik tegenstrijdig en onverklaarbaar scheen.

Het feit staat vast: laten wij met de bevestiging hiervan beginnen. Viglius — in dit geval de beste borg, dien wij begeeren kunnen — zegt uitdrukkelijk in zijn Verhandeling over den Tienden Penning [1], dat, toen de Hertog den maatregel eindelijk doordreef, het placcaat gedrukt en ter afkondiging gezonden werd naar Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Lille, Doornik, het Doorniksche, Mechelen en Valenciennes. Dus naar geen enkel van juist die gewesten, van wie ook, volgens Requesens, de belasting niet gevraagd was.

Maar hoe het feit te verklaren? De eenige die, zoo ver ik weet, een verklaring beproefd heeft, is Bakhuizen van den Brink: Over

[1] De vectigali decimi denarii, p. 303. — Ik wil hier ter loops aanteekenen, dat deze belangrijke verhandeling, die toen Hoynck van Papendrecht ze in het eerste deel van zijn Analecta uitgaf, voor het eerst aan de geleerde wereld bekend gemaakt scheen te worden, in handschrift blijkbaar al door Van Meteren (in zijn uitgaaf van 1608, nog niet in die van 1599) gebruikt was. Op sommige plaatsen vertaalt hij haar letterlijk.

den tienden penning [1]. « Als ware de tiende penning, » zegt hij, « een bijzondere gunst, die de Monarch aan zijne welbeminde en getrouwe onderzaten bij uitnemendheid toestond, werd het voorstel deswege alleen aan die provinciën gedaan, die tot het oude vaderlijk erfdeel van het Boergoensche huis behoorden: de later verkregen provinciën en de stad Valencijn, als met het vonnis van gekwetste majesteit bezwaard, werden daarvan uitgezonderd. » Dat die uitlegging niet gelukkig is, behoef ik het wel te zeggen? Afgezien van de vergissing, die Valenciennes tot de uitgezonderde rekent: wie heeft er ooit aan gedacht het vragen van den tienden penning als een blijk van voorliefde te beschouwen? Verderop in zijn betoog neemt Bakhuizen deze verklaring dan ook weer terug. « De onderscheiding, » zegt hij, « tusschen de erflanden en de overige landen was willekeurig, onrechtvaardig...: het was een misslag, waarvan wij ons de beweegreden niet genoegzaam kunnen verklaren. Want door toe te geven, dat de Hertog door aldus te handelen een vaderlijke teederheid voor de erflanden heeft willen aan den dag leggen, ... zou men hem een gezindheid toeschrijven, die met de heftigheid van zijn karakter in klaarblijkelijke tegenspraak is. » Ongetwijfeld: wie kan aan zoo iets ernstig geloof slaan? Er moet een andere reden voor bestaan hebben, die wij dienen te vinden, willen wij de handelwijs van Alva en den aard van zijn maatregel begrijpen.

Om den lezer tot dit juistere begrip te leiden, moet ik mij een korte uitweiding over het Nederlandsche belastingstelsel veroorloven.

Als algemeene regel geldt door heel het Middeneeuwsche Nederland, dat de vorst de regeering bekostigt uit zijn domeinen en dominiale rechten, en wanneer die te kort schieten, zich tot de vertegenwoordigers van het volk wendt, met een bede om het ontbrekende, die feitelijk ingewilligd of geweigerd kan worden, maar

---

[1] **Studiën en Schetsen, I blz. 414. Het opstel dagteekent van 1851, dus van vóór de uitgaaf der Correspondance de Philippe II.**

volgens gewoonterecht behoort te worden toegestaan, bijaldien de noodzakelijkheid er van niet kan worden geloochend. Nu brengt het vereenigen van twee of meer landschappen onder één kroon in de verhouding tusschen vorst en volk geen verandering: de vereenigde gewesten worden niet ineengesmolten tot een nieuw geheel; zij worden eenvoudig, en gelijk zij zijn, bijeengevoegd; zoo behouden zij bepaaldelijk ook hun eigen financiën. Aan de Staten van elk in het bijzonder moet de vorst, zoo noodig, zijn bede richten. Behoeft hij een som voor een uitgaaf, die gelijkelijk ten bate van allen komt, dan moet hij die som omslaan over al de gewesten, natuurlijk naar evenredigheid van ieders vermogen en draagkracht. Of, wat nog wel zoo eenvoudig is, hij kan in overleg met zijn verschillende Staten eens voor goed een standaard aannemen, volgens welken ieder gewest voortaan bijdraagt in de bede, zoo vaak die door allen gezamenlijk is toegestaan. Het was Philips de Goede, de bekwame organisateur, de eerste grondlegger van den Nederlandschen Staat, die omstreeks 1462 dit stelsel van quoten, de quotisatie, zooals men zei', heeft ingevoerd [1]. Voortaan begon de vorst met aan al zijn Staten een gemeene bede te doen, en was die door hen ingewilligd, te overleggen, hoeveel elk gewest daarin, overeenkomstig den aangenomen maatstaf, zou hebben bij te dragen. Want het spreekt van zelf, die maatstaf is rekbaar, de draagkracht der provinciën, waarnaar hij berekend is, verandert metter tijd, soms snel en aanmerkelijk, en met die verandering moet telkens rekening worden gehouden. Van daar met de provinciën afzonderlijk, nademaal ieder zijn eigen aandeel te groot, dat van zijn naaste te gering acht, vaak langdurige geschillen, die het inbrengen der toegestemde bede

---

[1] Viglius, ut supra, (Hoynck v. Papendr., Anal., I, p. 307) zegt: „quotis... ab tempore Ducis Philippi... hae provinciae usae sunt." En de Koningin van Hongarije voegde in 1552 aan de Staten toe, dat „de petitiën over alle deze Landen plachten gedaen te worden achtervolgende de settinge geëischt bij wijlen Hertogh Carel van Bourgoigne [uit zijns vaders naam] in 't jaer 1462". Register van Van der Goes, op 28 Febr. 1552, blz. 24.

tot nadeel van het land en ongerief van den vorst maar al te dikwijls vertragen.

Onder Karel V eerst werden de noordelijke gewesten (uitgezonderd Holland en Zeeland, die al vóór 1462 waren ingelijfd), met de overige vereenigd. Zij hadden nu ook in de repartitie der gemeene beden met billijke quoten opgenomen behooren te worden. Maar zij waren tuk op hun zelfstandigheid en wenschten ook ten opzichte der bede op zich zelf te blijven staan. Aan den anderen kant hadden de vorsten ondervonden, dat het lichter viel met iedere provincie afzonderlijk, dan met allen op ééns te onderhandelen. Zoo bleven de nieuw-aankomelingen voorloopig buiten de quotisatie. De zuidelijke daarentegen, die Karel ter zelfder tijd won, Lille en Tournay, werden, nadat zij aan Vlaanderen waren gehecht [1], zonder tegenspraak er onder gebracht. Eén zuidelijk gewest evenwel, reeds in het najaar van 1462 gewonnen, had er zich nog altijd buiten weten te houden: Luxemburg. Die uitgestrekte, maar betrekkelijk arme provincie wilde van samenvoeging met de Nederlanden, hoe dan ook, zoo weinig mogelijk weten, en de vorsten van het Bourgondische zoowel als die van het Oostenrijksche huis schikten zich naar dat verlangen. In 1600 nog konden haar Staten naar waarheid beweren, dat zij, ja, onder de Nederlanden geteld werd, doch « sans qu'il soit oncques esté comprins ny uny en façon quelconque avec les provinces des pays patrimoniaulx d'embas, n'ayans aussi d'ancienneté eu aulcune participation avec lesdicts pays, signament au regard des aydes » etc. [2]. Evenwel, geheel zonder bijdrage kwam ook zij niet vrij.

---

[1] Zie Exposition des trois Estats de Flandre, bij Henne, Hist. de Charles V, II p. 424.

[2] Bij Gachard, Actes des Et. Gén. de 1600, p. 705. Ook beweerden die van Luxemburg, dat hun afgevaardigden in 1555, bij den afstand van de regeering van Karel V, „craindant se prejudicier en leurs privileges", onder de Staten Generaal geen zitting hadden genomen, maar achteraf staande de plechtigheid hadden bijgewoond. Zie Gachard, Docum. inéd., I. p. 465.

Wanneer de vorst van zijn patrimoniale gewesten een gemeene bede ingewilligd had gekregen, verzocht hij daarenboven van Luxemburg, evenzeer als van de noordelijke gewesten, een bede afzonderlijk. Met Limburg was het een ander geval: dit contribueerde met Brabant, waarmee het sedert den slag van Woeringen onder denzelfden vorst vereenigd was, gemeenschappelijk, en zijn toestemming werd gerekend onder die van het hoofdgewest begrepen te zijn.

Zoo waren er dus op het stuk van de bede tweeërlei provinciën: die welke gezamenlijk werden aangesproken en volgens de quotisatie van 1462, gedurig naar de tijdsomstandigheden gewijzigd, bijdroegen, en die welke ieder voor zich over het bedrag van haar bede met den vorst onderhandelden. Dat de laatsten niet beschreven werden op de vergaderingen, waarin van de eersten te zamen een gemeene bede werd verzocht, ligt in den aard der zaak. En dit verklaart nu meteen, hoe er tweeërlei bijeenkomsten waren van wat men kortaf Staten Generaal placht te heeten. De provinciën, die, gelijk Requesens den koning in den boven aangehaalden brief herinnert, niet naar de Staten Generaal afvaardigden, zijn dezelfde die buiten de quotisatie waren gebleven. En uit dien hoofde was van haar dan ook de Tiende Penning niet gevorderd [1]. Dat zou slechts noodeloos de bezwaren hebben vermeerderd, die het toch al inhad, de toestemming der gezamenlijk contribueerenden tot het heffen der nieuwe belasting af te vergen. In plaats daarvan was met haar, elk afzonderlijk, over een bede, die wij als afkoopprijs te beschouwen hebben, gehandeld, en allen hadden hierin bewilligd [2].

Ten opzichte van één gewest had Alva echter een uitzondering gemaakt. Verkeerdelijk noemt Requesens, in den hierboven aangehaalden

---

[1] Althans niet ernstig. Zie b. v. hoe met Overijsel was gehandeld in Van Hattum's Gesch. der stad Zwolle, III blz. 89 vlg.

[2] Zie het bedrag van ieders contributie bij Bor, I blz. 310, wiens opgaaf van elders bewaarheid wordt.

brief, onder hen van wie de gehate belasting niet gevraagd was, Utrecht. Het Sticht was er wel degelijk om verzocht [1], en bij aanhouden om verzocht, met gedurig heviger en geweldiger drangredenen; maar niettemin in zijn moedige weigering blijven volharden, tot op het beslissende oogenblik toe, waarop de Watergeuzen in Den Briel en in Vlissingen en de Hugenooten in Mons den gewelddenaar en zijn koning de handen zoo vol gaven, dat zij hun voornemen tijdelijk lieten varen. De toedracht dezer zaak is voor ons onderwerp van belang en verdient daarom een korte vermelding.

Het Nedersticht was indertijd op ongeveer gelijke voorwaarden als de landen van Overijsel aan Karel V overgegaan, en behoorde dus, evenals deze, buiten de quotisatie te blijven. Zoo geschiedde ook aanvankelijk. Maar Holland, dat een goed deel van het geld had opgeschoten, waarmee de keizer de kosten der verovering had bestreden, drong er op aan dat het veroverde land bij zijn grondgebied zou worden ingelijfd, evenals het Doorniksche niet lang te voren aan Vlaanderen gehecht was. De keizerlijke regeering, geneigd om beide partijen te wille te zijn, kwam na lang weifelen in 1534 tot een transactie tusschen beider wenschen. Het liet aan het Sticht zijn zelfstandigheid, maar «unieerde» het met Holland onder denzelfden Stadhouder, op voorwaarden, waarvan ik slechts de ééne, die ons onderwerp betreft, wil aanhalen: «Ordinerende, dat die Staten ende Steden onzer Landen van Holland ende van

---

[1] Ook afgevaardigden van Utrecht hebben de vergadering der Staten Generaal van 21 Maart 1569 bijgewoond, waarin bij monde van den Raadsheer De Bruxelles het voorstel der regeering, om het heffen van een Tienden Penning, bij wijze van bede, in te willigen, het eerst gedaan werd. Juist uit het Utrechtsch archief der Oud-Roomschen is de belangrijke Specification des deputez etc., waaruit wij dit vernemen, te voorschijn gekomen; zij is uitgegeven door Dodt in zijn Archief, I, blz. 312. Er blijkt verder uit het stuk, hetgeen te voorzien was en nauwlijks bevestiging behoefde, dat aan die vergadering geen der door Requesens uitgezonderde provinciën deel nam, en geen der overige ontbrak. — Het beloont de moeite deze Specificatie met de boven aangehaalde van de gedeputeerden ter vergadering van 25 October 1555 te vergelijken: het verschil in samenstelling tusschen de tweeërlei Staten Generaal komt dan sprekend uit.

Vytrecht van nu voortaen gelijckelyk beschreven ende schuldig sullen worden te komen tot allen dagvaerden ende plaetsen, die hunl. van ons. . . . . angeteyckend sullen werden, om defensie ende preservatie derselver onser landen, om als éénreley luyden, ende onder één regiment staende, mitten anderen ten besten daerinne te handelen ende te raden.» [1]

Naar luid van deze bepaling had dus het Sticht voortaan zijn afgevaardigden nevens die van Holland ook naar zulke vergaderingen der Generale Staten te zenden, waarop gemeene beden werden gevraagd en quoten waren in te willigen. En werkelijk zien wij het dan ook van toen af derwaarts beschrijven en roepen. Doch van de eerste gelegenheid af blijft het volstandig weigeren mede te contribueeren [2]: het beweert als de andere nieuw-aankomelingen slechts tot een bijzondere bede gehouden te zijn; en door vast op zijn stuk te staan, en aan den anderen kant niet karig te wezen in zijne aanbiedingen, krijgt het telkens zijn zin.

Zoo kan het zich op deugdelijke antecedenteu beroepen, als de geduchte Hertog het in 1569 wil dwingen om in de heffing van den 10den penning mede te bewilligen. Het weert zich met alle kracht, en laat zich door de overmacht zelfs niet gezeggen. Zonder rechtsverkrachting is het ook niet te dwingen: immers tot het toestemmen in beden zijn geen onderzaten verplicht. De Hertog waagt het niet dit tegen te spreken. Maar wat hij niet rechtstreeks vermag, daartoe kan hij zijdelings noodzaken. Hij laat door zijn procureur-generaal de Provincie, in de persoon van haar Staten, dagen voor den Raad van Beroerte, om zich te verantwoorden wegens haar gedrag in 1566, het niet beletten van kettersche predikingen en van beeldstormerijen, het onderhandelen en accordeeren met kettersche leeraars en kerkeraden en soortgelijke mis-

[1] Van de Water, Placaatboek, I blz. 31.

[2] In 1558 verklaarde Holland aan de overige Staten „dat die van Utrecht gantschelyk niet in meeninge waren om [de novennale bede] te accordeeren". Register van Van der Goes, 27 April 1558, blz. 26.

drijven, «alle dewelcke de gedaechden ende haer gemeente culpabel maecken van rebellie, *crimen laesae Majestatis divinae et humanae*, ende consequentelyck onderworpen die peyne van rechte daertoe staende». In zulk een geval en voor zulk een rechtbank volgt de veroordeeling onvermijdelijk op de aanklacht. Wij hebben in het geschiedboek van Bor al de gewisselde stukken voor ons; wij zien er uit, dat de Stichtsche overheden niet meer misdaan hadden dan bijna allen overal onder den invloed van den schrik en den angst, die de opoerige menigte hun aanjaagde. De procedure is echter maar een ijdele formaliteit, die het vellen van het vonnis, dat van den aanvang af is voorgenomen, slechts een poos vertraagt. Den 14den Juli 1570 spreekt de Hertog, als voorzitter van den Raad nevens hem, het uit: «Verclaren (hen) verbeurt te hebben alle haer privilegiën, hoedanich die sijn, vrijheden ende exemtiën, goederen ende incomen, ende verclaren deselve geconfiskeert tot profijt van Sijne Majesteit.» Nog geven echter de wakkere mannen van het Sticht, met de geestelijkheid aan hun hoofd, den strijd niet op. Zij appelleeren aan koning Philips in Spanje. Maar ook bij dezen vinden zij geen heul; hij antwoordt den 24sten Februari 1572, dat er in deze zaak geen relief van appel en valt, doch dat de veroordeelden mogen requestreeren aan den Hertog. *Fiat sermo Duci*! Wij begrijpen tot welken prijs diens genade te koop is. De Stichtenaars weten het insgelijks, maar zij buigen nog altijd niet. Daar komt de eerste April in het land, en schorst voor'shands de tenuitvoerlegging van het vonnis. Maar willen wij weten waartoe zich intusschen de Hertog bevoegd acht: zijn stadhouder in Utrecht, de graaf van Bossu, zal het ons zeggen: «Votre Exc.» zoo schrijft hij den 15den November 1572 uit Utrecht aan den Hertog, «avoit resolu avant mon partement [uit Nijmegen, waar zij samen beraadslaagd hadden], à cause que ceulx d'Utrecht dès longtemps n'avions faict aulcune ayde, que à ceste heure, comme Sa Maj. represente les Estats, [que] j'advisasse avec ceulx du Conseil faire quelque levée de deniers....» Om welke redenen de

stadhouder aan dit bevel nog geen gevolg had kunnen geven, gaat ons thans niet aan; genoeg dat wij weten wat Alva meende dat hem vrijstond, om hieruit af te leiden, wat allen die durfden weerstaan boven het hoofd hing, als eens de opstand in Holland en Zeeland gedempt zou zijn geworden. [1]

Maar keeren wij tot den brief van Requesens, waarvan wij uitgingen, terug. Wij zijn thans te weten gekomen om welke reden zoo vele provinciën, die wij bij den afstand van Karel V onder de Staten Generaal aantroffen, naar het zeggen van den Landvoogd niet afvaardigen naar die bijeenkomsten der Generale Staten, welke hij op het oog heeft, en die blijkbaar geen andere zijn dan die der te zamen contribueerende gewesten, over belastingszaken beschreven.

Er blijft ons alleen nog over aan te toonen, dat Valenciennes, afgezonderd van Henegouwen, en Doornik, afgezonderd van het Doorniksche, op deze soort van vergaderingen verschenen en er afzonderlijk stemden. Den oorsprong van het gebruik, wat Valenciennes aangaat, kan ik tot mijn spijt niet aanwijzen; een studie in de Belgische archieven zou daartoe noodig wezen; in gedrukte boeken heb ik hem niet kunnen opsporen. Het zij aan de navorschers van het zuiden in het bijzonder aanbevolen. Wat Tournay betreft, het schijnt in belastingszaken op zich zelf gestaan te hebben, van zijn inlijving af. In 1521 had deze plaats, en in 1523 vinden wij het reeds afzonderlijk op contributie gesteld; en in de vergadering der Staten Generaal, waarin deze bede werd toegestaan, schijnt de stad ook al afzonderlijk haar afgevaardigden gehad te hebben [2]. Bij dezelfde gelegenheid stemde insgelijks Valenciennes, nevens

[1] „quelcun qui le pense bien savoir m'at compté, que Vargas et Albornos, sursaultans de joie, se sont glorifiez que ces *villacos hereces*, qu'avoient refusé de paier le Xe, seroient mis si bas, qu'ils prieroient pour donner le cincquiesme." Zoo schrijft den 16en Dec. 1572, na Zutfen en Naarden, Morillon aan Granvelle, Corresp. IV p. 530.

[2] Zie Henne, Hist. de Charles V, III p. 306.

Henegouwen, op zich zelf; zeker toen niet voor het eerst. Al in 1507, en denkelijk nog vroeger — zij zelf beweren: « de temps immémorial » [1] — werd zij afzonderlijk beschreven [2]. Dit heeft zoo geduurd, tot zij in 1677 door Louis XIV veroverd en bij den vrede van Nijmegen voor altijd aan Frankrijk afgestaan werd.

Dezelfde rechten en gebruiken vinden wij bij het eindeloos krakeelen over ieders aandeel in de geconsenteerde novennale bede van 1557 en volgende jaren steeds in zwang. Om het innen ervan te vereenvoudigen, sloeg Brabant in 1558 voor « de Landen te distribueeren in vier quartieren, te weten voor 't Ie. die van Brabant, Namen ende Mechelen; voor 't IIe. die van Vlaenderen; voor 't IIIe. die van Hollant, Zeelant ende Utrecht; ende voor 't IVe. die van Arthois, Henegouwen, Valenciennes, Lille Douay ende Orchies, Doornik ende Tornesis. » [3]. Wij zien, ook hier worden geen andere landschappen in de verdeeling betrokken dan zij, die te zamen plegen te contribueeren en van wie later de Xde penning werd verzocht. Op de vergadering der Staten Generaal, voor deze aangelegenheid beschreven, hebben ook geen andere gewesten dan de genoemde hun afgevaardigden gehad.

De toestand is onveranderd gebleven tot op de samenspanning der XV provinciën in 1576, die de Pacificatie met de twee overige ten gevolge heeft gehad. Tot op dat tijdstip schijnen er geen andere

---

[1] Actes des Et. Gen. de 1600, p. 138.

[2] Haar geschiedschrijver d'Outreman levert daarvan het volgende bewijs: „Et ceci est digne de mémoire, que l'an 1507 ceste ville ayant esté par lettres de Margnerite d'Autriche, gouvernante des Pays-Bas, appellée aux Estatz-Généraulx qui se tenoient à Malines, et s'estant excusée sur l'estat présent, qui ne lui permettoit pas d'envoyer ses députés, ny de furnir argent, Philippe Hanneton, audiencier, insista et par lettres expresses leur commanda, de la part de ladite Princesse, de s'y trouver avec les autres provinces, entre lesquelles ceste ville a séance très-honorable." Aangehaald door Gachard, Actes des Et. Gén. de 1600, introduction, p. LXXXj. Ook hier, let wel, is het weer een Statenvergadering om bede, waarop de stad gedagvaard wordt.

[3] Register van Van der Goes, 27 April 1558, blz. 26.

vergaderingen van de Staten Generaal van regeeringswege belegd te zijn dan die ik kortaf bede-vergaderingen noemen wil Tenzij misschien de Staten Generaal, van wie Philips II bij zijn vertrek naar Spanje in 1559 afscheid nam, de Staten der zelfde XVII provinciën zijn geweest, in wier tegenwoordigheid hij vier jaren te voren de regeering van zijn vader overgenomen en aanvaard had. Dit zou onderzocht kunnen worden, maar heeft voor ons onderwerp geen dadelijk belang. Want in alle geval zijn, op misschien een enkele uitzondering na, de gewone Staten Generaal geen andere, dan die der samen contribueerende provinciën geweest.

Om een bijeenkomst van dezen is het dan ook, dat de Staten der bijzondere gewesten, inzonderheid die van Brabant, de regeering van 1559 af onophoudelijk lastig vallen, en die de Koning op het nadrukkelijkst zijn landvoogden verbiedt te beleggen. De ervaring, bij het geharrewar over de novennale bede opgedaan, heeft hem evenzeer van het samensnoeren der pijlen tot één bundel afkeerig, als er de Staten op belust gemaakt. Hij vindt wel zoo geschikt ze één voor één onderhanden te nemen en dus gemakkelijker naar zijn wil te buigen. Maar aan den anderen kant wint bij de Staten, en alweer bij die van Brabant het meest, het voornemen veld, om des noods zonder oproeping van 's Konings wege eigendunkelijk bijeen te komen. Aan dat voornemen geven dezen dan ook na den onverwachten dood van Requesens en bij het muiten der Spaansche knechten een begin van uitvoering; zij noodigen de Staten der aangrenzende provinciën onder de hand uit om naar Brussel afgevaardigden te zenden, ten einde gemeenschappelijk over den staat des lands te beraadslagen Doch zij bevinden alras, dat de anderen niet zooveel op zich durven nemen als zij. Die maken bezwaar tegen een bijeenkomst zonder beschrijving van regeeringswege [1]. De regeering van het oogenblik is de Raad van State,

[1] Zie het verhaal van Bisschop Metsius: „Comme les estatz des aultres contrées eussiont désjà respondu, n'estre d'opinion de convenir et de se joindre aux

met Mansfelt en Barlaymont aan het hoofd, beiden aan de beweging vijandig. Hij moet vooraf uit den weg geruimd, eer men verder kan gaan. Daarom nemen, den 4den September, de hoofdofficieren van het krijgsvolk, dat Brabant geworven heeft, zoo het heet op eigen gezag [1] en buiten voorkennis der Staten, den Raad van State gevangen, en als het blijkt dat men toch niet wel zonder kan, wordt uit de betergezinden die men loslaat, en eenige aanzienlijken die men aan hen toevoegt, een nieuwen Raad samengesteld, die zich als werktuig wil laten gebruiken. Van hem vragen nu de Staten der drie gewesten, die zich alvast op eigen gezag vereenigd hebben, Brabant, Vlaanderen en Henegouwen, het bijeenroepen der Staten Generaal, en hij geeft aan dat verzoek, om erger voor te komen, zooals hij voorwendt [2], gehoor. Den 20sten September zendt hij de beschrijvingsbrieven rond.

Aan wie? Aan al de zeventien, of alleen aan de samen contribueerenden? Het antwoord op die vraag is voor ons onderwerp van bijzonder belang, en gelukkig dat wij er niet naar behoeven te gissen. Den korten inhoud der hierop betrekkelijke acte deelt namelijk Gachard ons mede: «Lettre circulaire du Conseil d'état aux Etats d'Artois, Lille Douay et Orchies, Valenciennes, Malines, Namur, Tournay, Tournaisis, Limbourg et pays d'Outre-Meuse, par laquelle, à la requisition des Etats de Brabant, et attendu que ceux-ci sont

---

Estatz de Brabant, sans estre préalablement par lettres du Conseil d'Estat du Roy intimez, comme estoit de coustume, estoit nécessaire" etc. Corresp. de Phil II, IV p. 753.

[1] Dat de Prins van Oranje tot dezen inderdaad onvermijdelijken en dringend noodigen maatregel heeft geraden, is hoogst waarschijnlijk. Het wordt te waarschijnlijker omdat een liedje, in de Gesch. ende Handel. der Nederl. gemeynte in Engeland bewaard en daar, naar het mij dunkt te recht aan Marnix toegeschreven (doch vermoedelijk na de komst van Don Juan gesteld, daar het van omstreeks Augustus 1576 moet dagteekenen) blijkbaar de strekking heeft om de Staten van Brabant tegen den Raad van State in het harnas te jagen. Zie Werken der Marnix-Vereenig., IIIde serie, Iste deel, blz. 128, en Prof. Van Toorenenbergen, Marnix' Geschriften, Aanhangsel, blz. 115.

[2] „Pour le mieulx, s'accommodant à la tempeste." Brief van den R. v. St. aan den Kon., van 22 Sept.: Corresp. de Ph. II, IV p. 386.

joints déjà à ceux de Flandre et de Hainaut, il les invite à envoyer des députés à Bruxelles» etc. [1]. Dus is de vergadering, die op verlangen van Brabant belegd wordt, een gewone bede-vergadering, waarop echter bij uitzondering ook Limburg met het Overmase wordt geroepen. Doorgaans verkiest Brabant voor die aangehechte gewesten meteen te beslissen; thans onder de bezwaarlijke omstandigheden van den tijd wenscht het de verantwoordelijkheid met hen te deelen.

Maar dezelfde reden, die de tegenwoordigheid van Limburg verkieselijk maakt, moet ook naar de aanwezigheid en den bijstand der overige provinciën, die in de gewone bede-vergaderingen geen zitting hebben, doen verlangen. En waarlijk, op den 27sten derzelfde maand vinden wij onder de acten der Staten Generaal het volgende aangeteekend: «Réquisition des Etats de Brabant au Conseil d'état, afin qu'il ordonne à l'audiencier d'expédier des lettres aux Etats de Luxembourg, Gueldre, Frise, Overyssel, Groningue et Utrecht, contenant invitation de se trouver incontinent à Bruxelles avec les autres états y convoqués: le tout sans préjudice de leurs privilèges» [2].

Hoe goed past deze aanteekening bij het gansche voorafgegane betoog; hoe duidelijk komt hier het onderscheid uit tusschen de gewone vergadering der Staten Generaal en de zeldzame, waarop de zeventien provinciën aan een plechtige regeeringsdaad aandeel komen nemen. Opmerkelijk ook het bijvoegsel aan het slot: zij worden geroepen zonder te kort te doen aan hun voorrechten. Het wordt als een voorrecht beschouwd, weg te mogen blijven van vergaderingen, waarop meestal slechts beden vallen in te willigen.

---

[1] Actes des Et. Gén. 1576—1585, I p. 3. De circulaire zelve staat gedrukt p. 422' en ook in de Corresp. de Phil. II, IV p. 387.

[2] Ibid. p. 7. — Den 30sten Mei van het volgend jaar verzocht de Chambre des aides aan de Staten Generaal: „qu'il soit pris des mesures pour que les pays de Limbourg, Luxembourg, Gueldre, Frise, Groningue, Overyssel et Utrecht (dus al de niet samen contribueerende van voorheen) contribuent dans les dépenses de la Généralité." Ibid. p. 177.

De Raad van State heeft werkelijk de oproeping gedaan, gelijk die van Brabant het hem verzochten. De brief, dien hij aan Gelderland en Zutfen heeft gericht, is (vertaald) bewaard gebleven, en ook daarin vinden wij er den nadruk op gelegd, dat het verschijnen ter vergadering geacht zal worden te geschieden « one prejudicium oder naedeel der Landen van Gelre ende Zutphen privilegiën, alden hercomen ende gebruick »; van welke verzekering de Staten van hun kant in de procuratie, die zij hun afgevaardigden mede-geven, ook niet verzuimen acte te nemen [1].

Op deze wijze, onder den drang van omstandigheden, waaraan ik het dienstig vond even te herinneren, werden de beide vergaderingen, de gewone en ongewone [2], (naar het toen bedoeld werd slechts tijdelijk, maar inderdaad voor altoos) versmolten tot ééne, uit XIX leden, indien allen opkwamen, saamgesteld: uit de deputatiën namelijk der XVII provinciën, die Karel's afstand en misschien meer andere plechtigheden hadden bijgewoond, en uit de twee steden bovendien, Doornik en Valenciennes, die afzonderlijk op de bede-vergaderingen plachten vertegenwoordigd te wezen en te stemmen. In de Resolutiën der Staten Generaal sedert 1576, door wijlen den Rijksarchivaris De Jonge in druk gegeven, vinden wij dan ook in de meestal onvoltallige vergaderingen — Luxemburg nam er stelselmatig geen deel aan — leden van beiderlei soort aanwezig; waardoor meteen het bericht, dat Bor bekomen had van een heer, die deze bijeenkomsten had bijgewoond, in de hoofdzaak wordt bewaarheid.

Van een vergadering, op den voet van die van October 1555 ingericht, tot beslissing der kerkelijke geschillen, waarop het Verdrag

[1] Bij Bondam, Onuitgeg. Stukk., I blz. 11, 19. Uit vrees om zijn recht van niet buiten de landpalen geroepen te mogen worden, te verkorten, had Gelderland ook in 1555 zijn afgevaardigden alleen gemachtigd om de vergadering bij te wonen, niet om 's vorsten eed te ontvangen of hem weerkeerig eed te zweren. Gachard, Anal., I p. 80.

[2] Deze uitdrukking is niet van mij. Viglius zegt dat Alva met zijn bede om den Xden penning te berde kwam „evocatis Bruxellas antiquis ordinariisque Statibus Belgiae". T. a. pl. p. 387.

van Pacificatie uitzicht had gegeven, is wegens den loop der omstandigheden niets gekomen. De gemengde vergadering, die wij omtrent dien tijd zagen ontstaan, heeft voortgeduurd, totdat de Waalsche gewesten zich met den Koning en zijn Landvoogd, den Hertog van Parma, verzoenden en als een kern werden, waarom zich een Staten-vergadering van gehoorzame provinciën, tegenover die der opstandelingen, vormen kon. De laatsten, de opstandelingen, namen een tijd lang gestadig af in aantal — dank zij het wapengeluk en het staatsmansbeleid van Parma — en in gelijke mate nam het aantal der hereenigden toe. Eindelijk, omstreeks 1598, hadden beiden de onderlinge verhouding bereikt, waarin zij gedurende twee eeuwen zouden blijven staan: het Noorden telde VII gewesten [1], het Zuiden XIII; doch dewijl Gelderland aan beide zijden meegerekend wordt (het Overkwartier bij het Zuiden, de drie andere kwartieren bij het Noorden), bedraagt het algeheel niet meer dan XIX, evenveel als er van 1576 tot '79 in ééne vergadering bijeen hadden gezeten.

Vergaderen doen evenwel voortaan in het Zuiden de Staten Generaal slechts zelden: de regeering verkiest over bede de Provinciale Staten liever afzonderlijk aan te spreken; en dezen die, afgemat van de langdurige en vruchtelooze woelingen, de orde liever hebben dan het recht van mederegeeren, berusten hierin. Slechts bij bijzondere voorvallen worden zij nog bijeengeroepen. Zulk een gebeurtenis was in 1598 de afstand, dien Koning Philips stervende deed van de Nederlanden aan zijn dochter, de Infante Isabella, toen zij met haar neef Albertus, van den Oostenrijkschen tak der Habsburgen, in het huwelijk zou treden.

Zoo ooit was dat een gelegenheid om de geëerbiedigde vormen van weleer in acht te nemen en een vergadering naar het voorbeeld van die, waarin de afstand van Karel V had plaats gehad,

---

[1] De Vereenigde Provinciën houden zich aan den overgeleverden toestand, door Drente niet te laten meetellen; maar zij houden toch ook rekening met het sedert gebeurde, door het van Overijsel los te maken en op zich zelf te laten staan.

te beleggen. Inderdaad, in menig opzicht geschiedde dit ook en, om slechts te noemen wat voor ons onderwerp het opmerkelijkst is, weer zeventien banken werden voor de Staten der provinciën aangerecht [1]. Maar zes zouden onbezet zijn gebleven, de zes waarop voorheen de Staten der thans afvallige gewesten — Gelderland bleef door zijn Overkwartier vertegenwoordigd — hadden plaats genomen, indien niet de overtalrijke deputatiën van Brabant en van Vlaanderen elk twee banken hadden gevuld, en Valenciennes en Doornik, in strijd met het oude gebruik, afzonderlijk waren beschreven en geplaatst. Toch getuigden nog twee ledige banken van het door den opstand geleden veel grootere verlies.

Nog twee gelijke bijeenkomsten derzelfde gehoorzame provinciën heeft de zeventiende eeuw zien beleggen, in 1600 en in 1632, beide malen wegens nijpend oorlogsgevaar en drang tot vrede met het voorspoedige Noorden, en ook niet meer dan die twee; evenmin de achttiende; tot met haar einde ook het einde van het aloude staatswezen aanbrak en de revolutie nieuwe toestanden in het leven ging roepen. Voor ons onderwerp zijn bij de twee eenige vergaderingén, welke ik noemde, alleen de geschillen van belang over de rechten en aanspraken van Limburg en Valenciennes, die aan den haast vergeten oorsprong dezer gemengde vergadering (uit de ineensmelting van twee onderscheidene, die voorheen bestaan hadden) nog eenigermate herinnerden. Bij gelegenheid eener vinnig betwiste stemming over een zaak van belang, hielden die van Limburg en Overmase vol, «qu'ils avoient voix décisive, distincte de celle de Brabant,» maar ontkenden anderen dit even stellig, bewerende, «que eulx avec Brabant ne faisoyent que une voix et que, en conformité de ce, journellement jusques lors le greffier de Brabant joindoit la voix desdicts de Limbourg et Oultremeuse avecq celle desdicts de Brabant» [2]. De laatsten hadden zeker het oude herkomen

---

[1] „Embas de ladicte sale furent dressez... dix sept bancqz" etc. Gachard, Docum. inéd., I p. 463 suiv.

[2] Actes des Et. Gén. de 1600, p. 222.

in hun voordeel. Maar kon men zich hierop te recht beroepen, nu sedert zooveel veranderd was? Niet zonder reden beweerden die van Limburg, dat zij niet minder aanspraak op zelfstandigheid en een eigen stem hadden als anderen, « signament celles esclissées hors de la Flandre [Lille-Douay-Orchies, Tournay et Tournaisis] item Valenciennes, hors de l'Haynault, desquels ils ne s'estimoyent moindres ny debvoyent estre traictés ou réputés de pire condition » [1]. Buiten twijfel. Maar aan Valenciennes even goed als aan hen werd, door Henegouwen althans, een afzonderlijk bestaan betwist. Toen aan die stad de beurt kwam om in de vergadering voor te zitten, verzette zich de provincie daartegen, onder voorgeven dat de stad niet eens op zitting en stem in de vergadering, laat staan op het voorzitterschap, aanspraak mocht maken. Wat in 1576 en later gebeurd en toen geduld was, mocht niet ten voorbeeld strekken voor thans, « pour estre la meslange d'iceulx (der toenmalige Staten Generaal) si cognue à tout le monde, qu'il vauldroit mieulx d'en ensevelir la mémoire en une oubliance sempiternelle » [2]. Van vroegere tijden en van de toestanden vóór den opstand schijnt de herinnering uitgewischt of althans zeer verflauwd te zijn. Die van Valenciennes weten alleen te antwoorden, dat zij « de temps immémorial » door den landsheer beschreven worden en in de Staten Generaal zitting en stem hebben, waaruit het mindere recht op het voorzitterschap op hun beurt van zelt volgt. Dat er van ouds tusschen gewone bede-vergaderingen en ongewone plechtige bijeenkomsten onderscheid placht gemaakt te worden, en dat hieruit de verscheidenheid der antecedenten te verklaren en de rechtsquaestie te beslissen was, schijnt aan niemand ingevallen: zoo weinig, dat Henegouwen aan Valenciennes zelfstandigheid ontzegt juist op het stuk van de bede [3], het eenige waarin het zelfstandig placht te zijn. Regeering zoowel als Staten ontwijken,

---

[1] Ibid. p. 125.

[2] Ibid. p. 140.

[3] „Principalement en matière d'aydes, comme dépendantz des Estatz d'Haynault.". t. a. pl.

blijkbaar uit ongenoegzame kennis van het verledene, het hoofdgeschil, en behelpen zich met een middel, dat beide partijen eenigermate bevredigen kan, zonder een van beiden in het ongelijk te stellen. Zij laten den feitelijken toestand gelijk hij was; en zoo is hij dan ook steeds blijven voortduren. Bij den aanvang van het revolutie-tijdvak erkent Neny nog al de provinciën, wier Staten wij in 1598 vergaderd zagen, als zelfstandig, uitgezonderd — het spreekt van zelf — de drie die Louis XIV intusschen had geroofd en bij vredesverdragen behouden: Artois, Lille-Douay-Orchies en Valenciennes.

Laat ik ten slotte de uitkomsten, waartoe ons ons onderzoek geleid heeft, nog kortelijk samenvatten. Het is ons dan gebleken:

dat de traditioneele zeventien provinciën die zijn, wier afgevaardigden bij zeldzaam plechtige gelegenheden de eigenlijke Staten Generaal vormen.

dat buitendien onder denzelden naam van Staten Generaal veel vaker de Staten bijeenkomen van die provinciën, die gemeenschappelijk in de beden van den landsheer contribueeren.

dat op die bede-vergaderingen, waaraan derhalve meerdere provinciën geen deel nemen, daarentegen twee aanzienlijke steden, afgezonderd van de landschappen waartoe zij behooren, zitting en stem hebben, Valenciennes en Doornik.

dat tot de eigenaardige vergadering, die in het najaar van 1576 door den Raad van State, zonder machtiging des Konings, op verlangen van Brabant, werd beschreven, aanvankelijk slechts die gewesten geroepen werden, die op de bede-vergaderingen plachten te verschijnen; doch dat de overige weldra insgelijks werden genoodigd.

dat bij gevolg die vergadering in 1577 en eerstvolgende jaren, indien zij door al de beschrevenen ware bijgewoond, uit negentien leden zou hebben bestaan.

dat dit zoo heeft voortgeduurd, totdat de verzoening, eerst van

de Waalsche en daarna allengs van al de Zuidelijke gewesten met den Koning de Staten Generaal in twee groepen heeft gesplitst, de gehoorzame en de afvallige, die sedert beiden afzonderlijk vergaderen.

dat eindelijk de ééne groep de zeven noordelijke provinciën omvat, en de andere de twaalf overige, waarbij als dertiende het Overkwartier van Gelderland meetelt.

dat tot op de groote revolutie, aan het eind der vorige eeuw, het getal der noordelijke groep geen verandering ondergaan heeft, en dat der zuidelijke slechts verminderd is ten gevolge der verliezen aan Frankrijk geleden.

BELASTING BIJ QUOTEN EN BIJ GEMEENE MIDDELEN IN 1577,

DOOR

R. FRUIN.

In de Februari-aflevering van den Navorscher heeft de geachte redacteur, onder het opschrift «Inkomstenbelasting», naar een handschrift van het Britsch Museum een document uitgegeven, dat niet onbelangrijk is, maar zonder behoorlijke toelichting gevaar loopt van verkeerd opgevat te worden.

Ten einde dit te voorkomen wensch ik het stuk in verband met de tijdsomstandigheden te beschouwen. Te liever, omdat dit zich als van zelf aansluit aan den inhoud van het voorafgaande opstel.

Het bedoelde stuk is een plan van hoofdgeld, «capitale omsettinghe», «assiette capitale», zooals men toen zeide, afkomstig van de Staten Generaal, die niet lang te voren de Pacificatie van Gent met Holland en Zeeland gesloten hadden.

Die Staten, zoodra zij zich tegen den wil en buiten voorkennis van den Koning hadden geconstitueerd, behoefden veel geld, eerst voor het krijgsvolk, dat zij aanwierven om er de muitende Spanjaarden mee te beteugelen, en later voor het afbetalen van die zelfde Spaansche benden, hetgeen aan het wegzenden ervan uit het land vooraf moest gaan. Zij vonden het geld in de eerste plaats door te leenen van wie uit vaderlandsliefde of uit winzucht, op hooge rente, maar leenen wilden, en verder uit een belasting van 300.000 £, die zij naar de oude quoten over de provinciën omsloegen. Maar

in de resolutie, hierop betrekkelijk, voegden zij er reeds deze clausule aan toe: « et ce sans prejudice de debvoir suyvre le pied des quotes certain temps observé » [1].

Er was namelijk sedert lang tweeërlei soort van belasting bij Regeering en Staten gedurig in besprek geweest: die welke over de quoten werd omgeslagen en door elke provincie op de wijs die zij verkoos kon worden geheven, en die welke door gemeene middelen, accijnsen namelijk, over het geheele land eenparig werden geïnd. De kleine provinciën verkozen de eerste, Brabant en Vlaanderen daarentegen de tweede, en de Regeering insgelijks. De 100ste penning van het vermogen en de 10de en de 20ste der verkochte roerende en onroerende goederen, acht jaren vroeger door Alva geëischt, waren zulke algemeene middelen geweest, waarvan de laatste om zijn voor den handel verderfelijke strekking ook bij Vlaanderen en Brabant verafschuwd werd, doch anders om zijn algemeenheid wel in hun smaak had moeten vallen. Thans, nu de beide machtige provinciën in de Generale Statenvergadering uit den aard der zaak den boventoon voerden, was het te voorzien dat zij zich op den duur niet aan het quoten-stelsel zouden houden.

Inderdaad al spoedig dreven zij ongeveer te gelijker tijd het invoeren van tweeërlei gemeene middelen door. Op voorstel en aandrang inzonderheid van Brabant schreven de Staten Generaal vooreerst het heffen van een 100sten penning van het vermogen uit, « sur les anciens cohiers du premier centiesme de l'an 1569», (die van Alva dus) doch naar de veranderde omstandigheden eenigermate gewijzigd en van ééne bijzonder hatelijke bepaling ontdaan [2]. En ten andere voerden zij, voorloopig voor een half jaar, over al

[1] De Jonge, Resolutiën der Staten Generaal, 23 Oct. 1576, I blz. 69.

[2] De Jonge, 3 Nov. 1576, blz. 94. — Volgens de ordonnantie van Alva had het den aangeslagenen niet vrij gestaan hun klachten voor den gewonen rechter te brengen; zij moesten het met de commissarissen ad hoc vinden. In de ordonnatie der Staten (pamflet Meulman n°. 300) werd deze bepaling uitdrukkelijk teruggenomen.

de gewesten gemeene accijnsen in, op de eerste levensbehoeften, kleedingstoffen en luxe-artikelen, [1] hoedanige reeds sedert lang in sommige provinciën, met name in Brabant en Vlaanderen, ter betaling der quoten, in zwang waren. Het geschiedde echter niet zonder ernstigen tegenstand van sommige kleinere gewesten, die slechts berustten nadat hun was toegestaan hun aandeel af te koopen voor een ronde som, uit provinciale belasting naar hun verkiezing te vinden.

Dit was alles voorafgegaan aan het accoord met den inmiddels overgekomen nieuwen landvoogd, Don Juan. Zoodra van hem de bevestiging der Pacificatie en het Eeuwig Edict was afgedwongen, kwam een ander gewichtig belang op den voorgrond. Het talrijke vreemde krijgsvolk in 's Konings dienst, dat het land uitmergelde, diende hoe eer hoe liever afbetaald en verwijderd. Maar daartoe waren alweer haast onbetaalbaar groote geldsommen van noode. Hoe die te vinden?

Den eersten Mei kwam Don Juan te Brussel, door de Staten plechtig ingehaald, en den 7en was men reeds tot een plan van buitengewone belasting besloten. Het was door de Staten aan Don Juan voorgelegd en door hem als het meest verkieslijke overgenomen en nu weer, als ware het van zijn eigen vinding, aan hen aanbevolen. Niet met algemeene stemmen evenwel, slechts bij meerderheid van stemmen ging het door. «Les Srs. [hun Hoog Mogenden] ont par pluralité des voix accordé, sur le bon plaisir des Estatz quy les ont cy envoyez, la Capitation, selon que se mettra par escript par aucuns à deputer de chacune province» [2].

Een hoofdgeld, «een capitale omsettinghe», dus zou moeten aanvullen hetgeen uit de opbrengst der gemeene accijnsen, die meteen voor de drie volgende jaren zouden worden bestendigd, niet geheel te vinden was.

---

[1] Zie de ordonnantie, in pamflet Meulman, no. 305.
[2] De Jonge, II, blz. 273.

Boven een omslachtige en hatelijke inkomstenbelasting, die een ieders gegoedheid ontdekken en openbaren zou, had men de voorkeur gegeven aan « une gracieuse quotisation capitale », zooals Don Juan [1] het uitdrukt, « sur chascun qui auroit moyen de furnir quelque chose, sans avoir du tout esgard à la richesse ou aux facultez des personnes, que ne se pourroit faire sans grand despens, longueur de temps et cognoissance disdictes facultez des personnes, chose dangereuse et odieuse, comme l'on a tousjours tenu, ains seulement ayant prins esgard aux degrez, estatz et qualitez des personnes». Hoewel meermalen ter sprake gebracht [2], was zulk een hoofdgeld naar ieder's qualiteit nog nooit in Nederland geheven. De vraag was, of de Staten der provinciën het thans zouden willen en durven beproeven. Want nog slechts « op welbehagen der Staten die hen gezonden hadden », en met meerderheid slechts van stemmen hadden de afgevaardigden ter Staten Generaal het plan voorloopig goed gekeurd. Eer het tot wet kon worden verheven moesten thans de Staten, in iedere provincie afzonderlijk, bijeenkomen en hun oordeel uitspreken. Indien één van allen er zijn goedkeuring aan onthield, was het voorstel afgewezen: immers in zake van contributie had geen overstemming, geen besluit bij meerderheid, hoe groot die wezen mocht, plaats.

Aanvankelijk ging het goed. De eerste vergadering, die zich had uit te spreken, was die van Henegouwen. De Staten Generaal zonden een uit hun midden, le Sr. de la Motte, er heen, « affin

---

[1] Corresp. de Phil. II, V. p. 409.

[2] Den 14den Sept. 1557 herinnerde de toenmalige landvoogd Lalaing, welke middelen men had voorgeslagen om de verzochte bede op te brengen: „à scavoir le centiesme sur les Biens Immeubles; autres par dixiesmes & cinquiesmes; par quelques imposts sur le Sel, Laques, Especeries & semblables Marchandises; aucuns mettoient en consideration l'assiete capitale". Van der Goes, Register, pag. 92.

In April 1559 werd van de Staten door de Regeering een bede gevraagd van 125.000 £, „te betalen in gereede penningen, bij capitale ommestellinge, indien ghij sulcks bequaem ende geraden bevint, ofte bij leeninge, die ghij sult mogen rembourseeren op seeckere termijnen, als ghij sult adviseeren ghevoechelijck te sijn". Van der Goes, Register, pag. 47.

d'induire les Estatz dudict Haynault à consentir les premiers les Moyens Capitaulx, pour donner bon exemple aux autres Estatz» [1]. En waarlijk, die van Henegouwen gaven het goede voorbeeld dat van hen begeerd werd, den 7en Juni [2], hetwelk nu ook na de beurt af door verreweg de meeste anderen werd gevolgd. Namen maakte wel eenige bedenkelijke voorwaarden, die echter het goede werk alleen niet verijdeld zouden hebben, indien niet Artois, welks hoogere standen, geestelijkheid en adel, al vroeger tegen de gemeene accijnsen en den hondersten penning groot en langdurig bezwaar hadden gemaakt, thans stellig en volstandig had geweigerd [3]. Zijn afgevaardigden ter Staten Generaal hadden dit van den beginne af doen voorzien; zij hadden niet eens hun Provinciale Staten willen vergaderen [4], voordat het zou gebleken zijn, dat de overige gewesten hun aandeel in de vroeger uitgeschreven belastingen hadden afbetaald; en hoewel Don Juan die Staten toen, buiten hen om, door zijn stadhouder had laten beschrijven, en het na de eerste verwerping van het voorstel, op verzoek der Staten Generaal, nog eens deed, het baatte alles niets: de Staten van Artois betoonden zich onverzettelijk, onverbiddelijk. Het plan moest dus wel worden opgegeven. Dat was ook de raad, dien Don Juan ten slotte aan de Staten Generaal gaf. «Ce consideré», schreef hij hun den 11den Juli: «il y a icy semblé que seroit mieulx de se prévenir de quelques aultres moyens pour recouvrer prestement deniers, fust par répartissement en quotes de quelques cincq ou six millions ou aultre somme que l'on advisera convenir, en diminuant les quotes de ceulx qui sont trop chargez» [5].

---

[1] De Jonge, II, p. 356.

[2] Gachard, Actes des Et. Gén. I, p. 179.

[3] Gachard, Actes des Et. Gén. I, p. 195, 189. — Zoo wij Morillon mogen gelooven, was de burgerij van de hoofdstad het in dezen met de geestelijkheid en adel eens. „A tenu a peu (schrijft hij den 24sten Juni) que le petit peuple d'Arras ne se soit eslevé contre le magistrat et faict tomber des têtes". Corresp. de Granv. VI, p. 225. Dit verklaart den onverzettelijken tegenstand der Staten van de provincie.

[4] De Jonge, II, p. 344.

[5] Ut supra, p. 779.

Het was waarlijk ook het eenige wat er overschoot. Zoo enorme sommen als de landvoogd voorsloeg wel niet, maar toch twee beden, ééne van 780.000 £ en een andere van twee miljoen, over de gebruikelijke quoten om te slaan, willigden alle provinciën, ook Artois niet uitgezonderd [1], weldra in. Het geld werd opgebracht, — maar het stelsel van gemeene middelen had voor dat van de quoten moeten onderdoen. Hetzelfde (in het voorbijgaan zij het opgemerkt) geschiedde later in het Noorden. De Unie van Utrecht schreef in haar 5de artikel het heffen van gemeene imposten ter bestrijking der algemeene uitgaven voor, maar het gebruik, dat machtiger was dan betere voornemens, bleef zich steeds aan de oude quoten houden.

Doch slechts als gemeen middel der Generaliteit was de Capitation gevallen. Aan elke provincie in het bijzonder stond het natuurlijk vrij er zich van te bedienen, om er haar quote uit te vinden. Werkelijk hebben Henegouwen en Brabant, misschien ook nog anderen, dit gedaan. En juist uit dien hoofde, omdat Brabant het deed, bezaten wij den Dietschen tekst van het ontwerp al lang voordat de heer Van Someren (en vóór hem, dien hij noemt doch wiens boek mij onbekend is, de heer Jules Hudoy) ons den Waalschen mededeelden. Want, daar de Staten van Brabant de « Personeele ende gewillige Contributie ende Medegeldinghe », zooals zij de Capitation betitelden, in hun provincie verkozen in te voeren, dienden zij de ordonnantie wel in druk te geven. Het boekje, waarin zij het deden, berust in meer dan ééne verzameling van pamfletten: in die van wijlen Meulman b. v., thans te Gent berustend (n°. 315 van den catalogus), en in die der Thysiana. Het kan dienst doen ook om enkele fouten van het Waalsche afschrift te verbeteren.

Buitendien staat de Dietsche redactie gedrukt in een boek, dat binnen eens ieders bereik is: in het derde deel der welbekende Verzameling van Bondam. Zij komt daarin voor als een «Propo-

[1] Actes des Et. Gén. I, p. 231.

sitie», uit naam der Staten Generaal aan de Staten van Gelderland gedaan. Hoe die zaak zich had toegedragen, is niet zonder belang, en verdient wel, dat ik het ten slotte mededeel.

Ik heb in het voorafgaande opstel over de Zeventien Provinciën uiteengezet, hoe de gewone vergadering van wat men kortaf de Staten Generaal placht te noemen, eigenlijk bestond uit de afgevaardigden van die provinciën, « qui sont accoustumez de contribuer ensemble», waaronder noch Gelderland noch een der overige noordelijke gewesten die eerst onder Karel V werden aangewonnen, begrepen was. Na de Pacificatie van Gent hadden die oude Staten Generaal de overige Staten ook wel beschreven en in hun midden welkom geheeten, maar aanvankelijk niet gedwongen om voortaan met hen mee te contribueeren. Wel hadden zij bij voorkomende gelegenheid van hen, evenals van de Heeren van Holland en Zeeland, een bijdrage overeenkomstig elks vermogen verzocht, maar zich met welwillende betuigingen en verontschuldigingen laten paaien. Later evenwel, toen zij Don Juan als landvoogd over geheel Nederland erkend hadden en met zijn toestemming en bijstand de gemeene middelen trachtten te bestendigen en de capitation in zwang te brengen, hadden zij begrepen wat meer aandrang te mogen gebruiken. Wij vernemen dit van Don Juan zelven. In den reeds vroeger door mij aangehaalden brief schrijft hij: «Et pour ce que les provinces non contribuables ordinairement, comme Geldres, Overyssel, Frize, Groningen, Utrecht et Luxembourg, ne sont coustumières d'accorder semblables demandes, et que toutesfois la raison veult qu'ils assistent au secours de ceste présente nécessité tant grande, procédée de cause commune, et tendant ce que se prétend par ses moyens d'argent au bénéfice général et universel de touts les pays de par deça, l'on a advisé que on leur remonstreroit ladicte nécessité présente et ce que, pour y subvenir, l'on a proposé aux aultres provinces, afin qu'ilz y assistent pareillement par les mesmes moyens ou telz aultres qu'ilz adviseront mieulx convenir.»

Om aan dit rechtmatige verlangen te helpen voldoen gelastte de landvoogd, terstond de Staten dier gewoonlijk niet mede contribueerende provinciën te vergaderen, hetgeen ook omstreeks den eersten Juli geschiedde. Overal werd toen het plan der Capitation, zooals deze later in Henegouwen en Brabant geheven is, voorgesteld. De propositie, aan de Staten van Gelderland gedaan, is in meer dan één afschrift in Geldersche archieven bewaard gebleven, en als een belangrijk gedenkstuk door Bondam, die van de Brusselsche uitgaaf geen kennis droeg, in zijn groote Verzameling afgedrukt. Geen overbodige zorg, want zelfs in de Brabantsche Ordonnantie zijn drukfouten ingeslopen en enkele regels uitgevallen, die wij nu uit Bondam's uitgaaf kunnen verbeteren en invullen.

Dat overigens de propositie noch in Gelderland noch in eenig ander der aangezochte provinciën een gunstig gehoor heeft gevonden, behoeft wel niet gezegd. Geen van allen liet zich het voorstel van hoofdelijke omzetting welgevallen. Gelderland was nog het redelijkst en betoonde zich althans tot eenigen bijstand bereid. Na zich nog eens en met sterker aandrang te hebben laten manen, bood het eindelijk, «naar krancken vermogen der Landschap» aan, «by provisie de somme van hondert duysent carolus gulden» bij te dragen, die natuurlijk in dank aanvaard werd, als een goed begin van beter — welk beter zich begrijpelijker wijze heeft laten wachten. Friesland had al vroeger zijn besluit genomen. Reeds den 14en Juni was bij de Staten Generaal een brief van zijn President (den President van het Hof) ter tafel gebracht, «contenant excuses de ne practiquer illec l'assiette capitale», om reden dat de Friezen voornemens waren voor eigen behoefte een soortgelijk hoofdgeld te heffen, ten einde in het onderhoud van het door hen geworven krijgsvolk en in het afdoen van gemaakte schulden te voorzien. Wat de overigen mogen geantwoord hebben is mij niet bekend, maar laat zich gissen. Zij zullen wel na als voor «provinces non contribuables» gebleven zijn.

Aanteekening bij blz. 322.

Het opstel over de Zeventien Provinciën was al afgedrukt toen ik ontdekte, hoe Bakhuizen van den Brink tot de (in een man van zijn oordeel zonderlinge) meening is gekomen, dat het vragen van den Xen penn. uitsluitend van de patrimoniëele provinciën een begunstiging van deze boven de overige was of althans wilde schijnen.

Hij had in Gachard's *Lettre à MM. les Questeurs*, p. 31, bij de beschrijving van zekere acten deze aanteekening gelezen: «Ces actes forment deux liasses. L'une est intitulée: *Copies des accords des Etats sur la demande des 100e, 10e et 20e deniers*; l'autre: *Copies des acceptations des accords*. Au-dessous de ce dernier titre on lit la note suivante: «Ceux d'Utrecht n'ont rien accordé; et quant à ceux de Valenciennes, rien ne leur a été demandé, pour être régis présentement sous la main de S. M.» Het is blijkbaar deze *note*, die B. v. d. B. aan het dwalen heeft gebracht Werd van Valenciennes, (zoo redeneerde hij) omdat de stad haar zelfbestuur verbeurd had, de Xe penn. niet gevraagd, dan was het wél vragen van anderen als een bevoorrechting van dezen aan te merken. Had hij zich echter herinnerd dat, volgens Viglius, het plakkaat van den Xen penn. wel degelijk ook te Valenciennes is afgekondigd, hij zou begrepen hebben dat de *note* iets heel anders zeggen wil, namelijk: «Aan de lias ontbreken de consenten van Utrecht en Valenciennes; van Utrecht, omdat de provincie haar consent heeft geweigerd; van Valenciennes, omdat de stad haar zelfbestuur heeft verbeurd, en bij gevolg ook haar recht om een belasting toe te staan of af te wijzen. De Xe penn. is daar eenvoudig zonder vragen ingevoerd.»

R. F.

landsche katholieken, deed bij hen de vrees ontstaan, dat de Fransche prins er werkelijk in zou slagen om, aan het hoofd eener katholieke partij, de Waalsche gewesten onder Franschen invloed, zooal niet onder Fransch gezag te brengen. Dat Montigny met Anjou in 't geheim samenspande werd door hen algemeen geloofd. En ongetwijfeld vreesden zij meer de macht van den koning van Frankrijk dan die der Nederlandsche rebellen. Die ten onder te brengen mocht langdurigen arbeid kosten, gelukken zou 't zeker. Maar als Frankrijk gebruik maakte van deze gelegenheid om zich van een deel der gewesten meester te maken, kon dat een onherstelbaar verlies worden.

Wat zij vreesden hoopten de Fransche prins en zijne agenten en aanhangers. Zij hielden niet op den Nederlanders en in 't bijzonder den Nederlandschen katholieken voor te houden, dat Anjou, alleen Anjou in staat was ze voor den ondergang te behoeden. Zij schijnen gemeend te hebben, dat de katholieke Walen dat in alle geval zouden gelooven. In eene memorie, in die dagen door eene onbekende hand opgesteld en aan de Staten van Henegouwen gezonden en blijkbaar afkomstig van een van Anjou's Fransche agenten, wordt in de meest hoogdravende bewoordingen over dezen en over zijne macht gesproken, terwijl die der Spanjaarden zoo goed als onvermeld blijft; van de aanwezigheid der laatsten in de Nederlanden wordt met geen woord gerept; de koning van Spanje word gezegd al geheel kindsch te zijn geworden «*est quasi dépourvu de sens!*» De calvinisten gelden den schrijver als de eigenlijke vijanden, zoowel der Walen als van Anjou. Toch was noch voor die vrees, noch voor die bijna laatdunkende verwachting eenige reden. Want de Henegouwers bleven zich even afkeerig betoonen van de Franschen als te voren. Er was geen denken aan deze in eenige stad binnen te brengen.

Anjou echter liet den moed niet zakken. Hij rekende er blijkbaar vast op, dat de strijd tusschen de Gentenaren en Malcontenten hem zou helpen om zijn doel te bereiken.

Niet lang na het bezetten van Meenen maakten de Malcontenten zich meester van Werwick en andere open plaatsen. In bijna alle gevechten behielden zij de overhand; de Gentenaren leden zware verliezen. Toen eindelijk Kortrijk ernstig bedreigd scheen, besloot Ryhove het bevel over de daar vereenigde troepenmacht op zich te nemen en, het kostte wat het wilde, den gevaarlijken vijand te verdrijven. Maar vóór hij Gent verliet, wilde hij zijnen wrok koelen aan zijne persoonlijke vijanden onder de gevangen katholieke heeren. Op den 4den October liet hij twee der in Gent gevangen zittenden, den bekenden raadsheer Hessels, die als lid van den Raad van Beroerten zulk een treurigen naam had verworven, en den baljuw van Ingelmunster, Visch, 's nachts uit hun bed halen en buiten de stad zonder vorm van proces aan een boom opknoopen. Hij zelf en Hembyze's bekende volgeling, hopman Mieghem, lieten daar nog persoonlijke beleediging en mishandeling der slachtoffers aan voorafgaan.

Dit schandelijk bedrijf, dat niet als de gruwelen der Geuzen, door de verbittering of verwildering der daders kon worden verklaard, maar, bij het ontbreken van alle vormen, nog vrij wat erger was dan dat van den Raad van Beroerten, verwekte algemeene verontwaardiging. De katholieken sloegen er munt uit; van Hessels, die anders niet veel medelijden verdiende, hebben zij zelfs een martelaar gemaakt: nu was 't zichtbaar, beweerden zij, dat geen hunner binnen Gent veilig, dat ieder, die den calvinistischen leiders mishaagde, niet zeker van zijn leven was.

De prins van Oranje en de Staten-Generaal begrepen, dat zij geen oogenblik moesten talmen met tusschenbeide te treden. Maar wat kon men van de Gentenaren verwachten, die tot nog toe zelfs voor de stem van den als onverdacht calvinist geldenden Marnix doof waren gebleven en die van de aanmaningen van den prins van Oranje bijna geene notitie meer namen? Want de laatste gold hun, en tot op zekere hoogte te recht, als een libertijn, ja zelfs als iemand wien alle godsdienst onverschillig was. 't Is bekend, hoe

de groote predikers der calvinisten, de vrienden van den paltsgraaf, Dathenus en Moded, zich over hem en die hem volgden uitlieten. Hun gold Johan Casimir als de uitverkoren man Gods. Zijn krachtige arm zou, hoopten zij, de Philistijnen weldra verjagen. Want niet alleen hem zelven, maar ook zijne ruiters hoopten zij spoedig in hunne stad te zien. Daarentegen vervulde het gerucht van zijn voornemen om naar Gent te gaan de Staten-Generaal en den prins van Oranje met nog meer bezorgdheid.

Behalve de zending naar de Walen was door deze reeds eene dergelijke naar Gent beraamd. Aanleiding daartoe was de houding, die de Gentenaren tegenover het naburige Aalst hadden aangenomen, Die stad hadden zij willen dwingen om hun krijgsvolk in te nemen, maar regeering en burgerij hadden daar in 't minst geen ooren naar. De gouverneur van Aalst, de heer van Aussy, een broeder van den graaf van Boussu, was in persoon naar Gent gegaan om dat te verklaren. Maar hij boette dat met gevangenschap; de Gentenaren verklaarden hem niet te zullen loslaten, eer Aalst hun garnizoen had ontvangen. En als of dat niet genoeg was, dwongen zij hem zich niet alleen naar Aalst te begeven, om de burgerij daartoe over te halen, maar zelfs om te zweren, dat hij zich onverwijld weder gevangen zou stellen, als daaraan geen gevolg werd gegeven. Het feit verwekte algemeen opzien. 't Was zelfs in oorlogstijd kwalijk gewettigd; tegen eene bevriende stad, in vredestijd, tegen een door zijne verwantschap reeds in aanzien staand edelman, die te goeder trouw in handen was geraakt van wie hij niet als zijne vijanden beschouwde, was 't allerminst te verdedigen. De StatenGeneraal droegen dan ook, na overleg met de regeering, terstond den raadsheer Adolf van Meetkerke en den gouverneur van Mechelen, Pontus de Noyelles, heer van Bours op om onmiddellijk naar Gent te gaan en de invrijheidstelling van Aussy en van Mevrouw de Glayon te eischen, wier familiebetrekkingen in de vergadering veel schijnen te hebben vermocht en wier gevangenhouding den Nederlandschen adel buitengewoon schijnt ontstemd te hebben. En toen zij Aussy's

voorwaardelijke invrijheidstelling vernamen, schreven zij dezen terstond aan om in geen geval zijnen eed van terug te keeren gestand te doen.

Dit gebeurde den 4den October, den dag, waarop Hessels en Visch werden omgebracht. Dat feit zelf wordt niet in het register der besluiten der Staten-Generaal aangeduid, maar bijna zeker is 't het bericht daarvan geweest, dat de vergadering den volgenden dag bewoog om terstond een gezantschap naar Gent af te vaardigen, zoo samengesteld, dat men hopen mocht eenigen invloed op de Gentenaren uit te oefenen. Want de hoofden der Antwerpsche en Brusselsche volkspartij, de burgemeester Vos, die echter bedankte, twee Antwerpsche burgerkolonels en de bekende Brusselaars van der Straeten, de Bloeyere en van den Eynde werden uitgenoodigd om er deel aan te nemen, en naast een paar beproefde strijders tegen Spanje, den ouden Geus Merode van Rummen en den pensionaris van Middelburg, van der Warcke, werd Marnix zelf aangewezen om zich aan hun hoofd te stellen. De Bours daarentegen, die te Gent allerminst op een goedgunstig gehoor kon rekenen, werd uitsluitend met de onderhandeling met de soldaten belast, in vereeniging met de aanzienlijke heeren, die er zich reeds mede bezig hielden, maar van wier werkzaamheid zoo goed als geen spoor te vinden is. De wijze, waarop althans Câpres weldra optrad, doet vermoeden, dat die werkzaamheid maar zeer gering is geweest en dat de heeren in werkelijkheid niets gedaan hebben om de beweging te smoren.

Voor Marnix was 't eene moeilijke en ondankbare taak, die hij niet dan aarzelend en waarschijnlijk slechts op aandrang van Oranje op zich nam. Hij was juist in die dagen naar Brussel geweest, om met den paltsgraaf de betaling van diens troepen te regelen. Dat was eene uiterst teedere zaak, want niet alleen had Johan Casimir gedreigd, dat hij, als aan zijne eischen niet voldaan werd, naar Duitschland zou terugkeeren en dat de Staten dan maar moesten zien hoe van het onbetaalde krijgsvolk af te komen, maar hij kon als de ver-

tegenwoordiger van Elizabeth en als hoofd der Duitsche gereformeerden, ook dreigen met den toorn van de Koningin en van de natuurlijke bondgenooten der Nederlanders. En, wij zeiden het reeds, sedert het bekend was geworden, dat hij naar Gent wilde gaan, boezemde zijne aanwezigheid ongerustheid in en schreef men hem allerlei plannen toe. 't Allermeest gaf zijne verhouding tot Anjou daartoe aanleiding.

Wel waren beide oude bondgenooten en had drie jaar geleden Johan Casimirs verschijnen in Frankrijk krachtig bijgedragen om Anjou die zelfstandige positie te bezorgen, welke hem alleen in staat stelde zijne onderneming in de Nederlanden uit te voeren, maar de pogingen van den hertog om de oude banden weder aan te knoopen waren door den paltsgraaf glad afgeslagen. In zijn leger verheelden de Duitsche protestanten hunnen haat niet jegens den katholieken Franschman, die zoo dikwijls elk in hem gesteld vertrouwen had te schande gemaakt, en betoonden zich ongezind om zich onder diens bevelen te stellen, zooals in enkele gevallen het tractaat van 13 Augustus medebracht. Integendeel waren de Duitschers niet ongeneigd om zelfs het zwaard te trekken tegen de Walen en Franschen. Bij het heerschende geldgebrek, dat door het twisten over de veel hooger dan eenige berekening loopende kosten nog verergerd werd, waren in dat leger de banden der krijgstucht zeer verslapt en begon het landvolk er al even veel van te lijden als van de Walen. Het verblijf van den aanvoerder te Brussel en de werkeloosheid zijner krijgsmacht, die hij scheen te willen bewaren voor een strijd tegen de katholieken, wekten steeds meer verdenking op. Men begon zelfs zijne komst als bepaaldelijk tegen Oranje gericht te beschouwen, omdat hij zelf en nog meer zijn invloedrijkste raadsman, Beutterich, geheel en al een van zin waren met de felle calvinistische ijveraars, en daarenboven tusschen hem en Dathenus, die openlijk tegen Oranje was opgetreden, van ouds nauwe betrekkingen bestonden.

Om onder zulke omstandigheden een zoo onhandelbaar man als

de paltsgraaf was, die zelf verklaarde, dat hij zich nimmer door iemand van een eenmaal opgevat voornemen had laten afbrengen, te bewegen om met de voorstellen der Staten omtrent de betaling genoegen te nemen en zijne troepen, in plaats van naar Vlaanderen tegen de Walen en misschien tegen de Fransche bondgenooten, tegen het Spaansche leger in Brabant te voeren, ging de diplomatische krachten van Marnix te boven, wien alleen zijn onverdacht calvinisme hier te stade kon komen. Het einde was dan ook, dat hij naar Antwerpen terugkeerde met het bericht, dat de paltsgraaf toch naar Gent vertrok en dat een gedeelte van diens leger al op marsch was naar Kortrijk. Dat hij denzelfden dag, dat hij van zijne mislukte zending verslag deed, de opdracht op zich nam om te Gent, behalve den paltsgraaf, ook de Gentsche volksleiders tot rede te brengen, bewijst wel, dat hij voor den dienst zijner zaak, voor hem de dienst van zijn land en van zijn God tegelijk, alles over had, en dat het *repos ailleurs* hem meer dan eene bloote zinspreuk gold. 't Geschiedde op den 10den October, den dag, waarop Johan Casimir, door Hembijze feestelijk ingehaald, zijne intrede deed in de hoofdstad van het Nederlandsch calvinisme, dat aan Willem I de gehoorzaamheid had opgezegd.

Op dat tijdstip begon 't er hoe langer hoe donkerder uit te zien voor hen, die nog de eendracht in de Nederlanden hoopten te bewaren. Terwijl de klachten over de eischen en daden der Gentenaren van alle zijden in steeds toenemende mate werden vernomen, hoorde men tevens, dat de zending van Câpres en de andere heeren, die naar de Walen waren gezonden, zoo goed als mislukt was, dat de regeering van Rijssel, van de eene zijde door de Walen van de andere door Gent bedreigd, een harer leden naar de Staten-Generaal had afgevaardigd om deze uitdrukkelijk te verzoeken de vonken van den dreigenden burgeroorlog uit te dooven, dat daar echter minder kans toe bestond dan ooit, omdat de nederlagen, die Ryhove in de buurt van Kortrijk reeds meermalen had geleden, de verbittering der Gente-

naren steeds hooger deden stijgen terwijl Montigny en de zijnen er natuurlijk door werden gestijfd in hun verzet.

De instructiën, door de Staten-Generaal aan de «bezending,» (zooals men later in de officiëele taal der Republiek zeide) naar Gent medegegeven, dragen de duidelijkste blijken van onder den indruk dier moeilijkheden te zijn opgesteld. Er spreekt uit die stukken (want men had zich den tijd niet gegund om uit de op verschillende tijdstippen bijgevoegde wijzigingen en aanhangsels één geheel te maken) eene zekere verbittering over de stijfhoofdigheid der Gentenaren, die van al die bezwaren de schuld droegen. Den gezanten werd opgedragen de regeering van Gent voor te houden, dat er van bemiddeling ten haren gunste geen sprake kon zijn, tenzij zij eene gematigde houding tegen de katholieken en tegen den adel en de geestelijkheid van Vlaanderen aannamen. Alleen in geval Gent zich naar de eischen der Staten-Generaal schikte, zouden deze de soldaten tot rede zoeken te brengen, en ze, in geval van weigering, tot vijanden des vaderlands verklaren. Wilden de Gentenaren niet naar hen luisteren, dan zouden de Staten die maatregelen nemen, welke noodig zouden blijken: anders, werd er bij gevoegd, kon er van geene geregelde regeering sprake zijn.

Dappere woorden zeker, maar waarvan de Gentenaren maar al te goed wisten, dat er geene daden op konden volgen. Als ware 't om te kennen te geven, dat zij zelve de beslisssing niet in handen hadden, voegden de Staten er bij, dat de Gentenaren moesten begrijpen, dat, als de Waalsche soldaten onbevredigd en de katholieken van de hun billijk toekomende rechten beroofd bleven, het geheele leger van Anjou zich waarschijnlijk bij die soldaten zou voegen, wat ten slotte de zegepraal der Spanjaarden zou verzekeren.

De laatste zinsnede had zeker zijn oorsprong in het bericht, dat in den laatsten tijd Anjou's leger sterk begon te verloopen en dat de deserteurs zich bij groote troepen naar de Malcontenten begaven. De laatste naam, dien ik tot nog toe opzetlijk vermeed,

begint in dien tijd de gewone naam te worden, waarmede de oproerige Waalsche soldaten worden aangeduid. Zij noemden zich zelve zoo als ontevredenen over de behandeling, die zij van de regeering en de Staten ondervonden, als gegriefden, doleerenden, zooals men toen veelal zeide. Ook ik zal dien term voortaan bezigen; men zij echter indachtig, dat zij alleen op Montigny's legertje, niet op de overige Walen toepaslijk is.

Het bericht van die desertie was wel geschikt om bezorgdheid te wekken. Als dit zoo voortging, zou men in Vlaanderen niet alleen met het oproerig krijgsvolk, maar ook met dat van den bondgenoot te kampen hebben en misschien weldra met den bondgenoot zelven. De Staten besloten dus in dezelfde dagen aan Anjou te laten vragen, hoe 't eigenlijk met deze dingen stond, en vaardigden daartoe den griffier van Brabant, Hessels van Dinter, naar hem af. Hij moest hem herinneren, hoe die berichten er veel toe hadden bijgedragen, dat de paltsgraaf naar Gent was vertrokken, en dat het dus noodzaaklijk was, dat zij of duidelijk werden weerlegd, of dat de oorzaak werd weggenomen. Tevens moest hij den hertog vragen om zijn invloed bij Montigny te laten gelden, onder verklaring dat de Staten op gelijke wijs den hunnen bij Johan Casimir zouden aanwenden.

Maar zooals te verwachten was, Hessels vernam niets dan algemeene betuigingen en de belofte, dat de hertog weldra een gezant aan de Staten zou zenden. Blijkbaar wilde Anjou zich in 't minst niet binden. En dit antwoord liet nog vrij lang op zich wachten.

Intusschen waren de Staatsche gezanten naar Gent getogen. Maar toen zij het monster van nabij zagen, met andere woorden, toen de Gentsche democratie tegenover hen stond, vast besloten geen voetbreed te wijken, alles op te offeren aan haar absoluut calvinisme, dat geen transactiën met andersdenkenden toeliet, zonk hun de moed in de schoenen en hadden zij niet het hart om zoo op te treden als hunne instructie dat voorschreef. Marnix, 't is genoeg bekend, was een man van indrukken: thans liet

hij zich imponeeren door de onverzetlijkheid van Hembyze en zijne medestanders, stipt gehoorzaamd door eene gewapende burgerij, die van geen toegeven wilde weten, en gesteund door de aanwezigheid van den vorst, die niet alleen eene talrijke groep van protestanten, maar in veler oogen ook de macht van Elizabeth van Engeland vertegenwoordigde. Marnix' brieven uit Gent ademen kleinmoedigheid, geven blijk van de overtuiging, dat de Staten iets onmogelijks wilden. Geen wonder, dat hij en zijne ambtgenooten niets uitrichtten. Niet eens gelukte 't hun den paltsgraaf af te brengen van het voornemen om een deel zijner krijgsmacht in persoon tegen de Malcontenten in 't veld te voeren. Dit laatste had echter dit gevolg, dat men vooreerst geene rekening meer met hem had te houden; maar al was men in zooverre van hem af, de onderhandelingen met de Gentenaren gingen er niet vlotter om. In den beginne durfden de gezanten niet eens hun geheelen last ontvouwen, en toen zij eenmaal zóó ver waren gekomen, dat zij de Gentenaren bekend maakten met de eischen der Staten, nl. ten eerste om den katholieken gelegenheid te geven hunnen eeredienst uit te oefenen en den geestelijken hunne goederen terug te geven, en ten tweede om de gevangen heeren ter beschikking der Staten-Generaal te stellen, onder belofte van strenge handhaving van het recht, en om ze in geen geval langer zonder vonnis of zelfs proces gevangen te houden, duurde 't dagen, eer zij eenig antwoord kregen. Dat antwoord, heette 't, kon alleen de Collatie geven, de vergadering der drie leden der stad, de poortery (de patriciers), de drie en vijftig neringen (de gilden) en het in vier en twintig wijken verdeelde weversgild, en die moesten eerst ieder nog de voorstellen van den magistraat en de achttien mannen, die ook wel de notabelen heetten, hooren en afzonderlijk bespreken, eer zij tot een besluit kwamen. En nog vóór het zoover was, kwam te Gent een bericht, dat niet alleen zeker de Gentenaren ten hoogste verbitterde, maar ook Marnix zelven zoodanig ontstemde, dat hij op het punt stond om zijn ambt in arren moede neêr te leggen en

zich van alle verdere deelneming aan de onderhandeling te onttrekken.

Dat was het bericht der bloedige gebeurtenissen te Atrecht. En deze schijnen weder in verband te hebben gestaan met wat in Henegouwen en bij de Malcontenten gebeurde. Ik zeg *schijnen*, want een bewijs is er geenszins voor te vinden, en zoo er een verband is geweest, dan was dat zeker geen rechtstreeksch.

De Staten van Henegouwen waren weder bijeen gekomen. De stemming was er alles behalve vredelievend. Sommige leden gaven onbewimpeld te kennen, dat men maar liever moest trachten tot den Koning terug te keeren, zonder de andere gewesten, althans zonder de Staten-Generaal er in te kennen. Van den religievrede was geen sprake, dien had men reeds in Augustus voor goed afgewezen. Men wilde op geen enkel punt, ook niet op dat van de financiën, in eenig voorstel der Staten-Generaal toestemmen, eer de rechten der Kerk waren hersteld en de Gentenaren waren bestraft.

Lalaing meende, dat hij van die gezindheid gebruik kon maken ten gunste van Anjou. Waarschijnlijk heeft de reeds vroeger vermelde, zeer breedvoerige en hoogdravende, maar door zijne overdreven en dwaze beweringen zeker weinig voor het doel geschikte memorie, die onder de papieren van des Pruneaux aanwezig is, moeten dienen om de gemoederen voor te bereiden op 't geen hij op den 13den October in de vergadering der Staten ter tafel bracht.

't Was niet meer of minder dan het voorstel, dat men zich met de andere katholieke provinciën zou verbinden tot gemeenschappelijke verdediging onder escherming van Anjou. De graaf beriep er zich op, dat de zeeprovinciën, zooals men de noordelijke gewesten noemde, iets dergelijks gingen doen en dat wel tegen de Kerk; de Walen hadden dus zeker wel het recht om hetzelfde te doen ter handhaving van door de Pacificatie van Gent gewaarborgde rechten. 't Was daarenboven niet de eerste maal, dat Henegouwen met de andere Walen in overleg trad; reeeds over den religievrede had men eerst met de Staten van Artois gehandeld en toen ieder een

gelijkluidend antwoord gegeven. Waarschijnlijk bedoelde Lalaing meer een protectoraat van Anjou over de Waalsche gewesten dan eene onderlinge unie van deze, zooals graaf Johan van Nassau in het Noorden had op touw gezet. Maar daarin had hij buiten den waard gerekend; wel stemden de edelen in dit gedeelte van zijn voorstel toe, maar noch de geestelijkheid, noch de steden wilden er in den beginne van weten. Het besluit der Staten was, dat aan de andere Waalsche gewesten gezanten zouden worden afgevaardigd om hun eene verbintenis tot onderlinge verdediging voor te stellen, waartoe, zoo 't noodig mocht blijken, de bescherming van Anjou en de bijstand der onder Montigny vereenigde « malcontente » soldaten zou worden ingeroepen.

Terwijl het laatste bij alle drie leden der Staten was goedgevonden, schijnt het eerste meer in de eindresolutie te zijn binnengesmokkeld, door het ook onder de Republiek zoo bekende kunstmiddeltje van resumptie en extensie. Immers moest uit de afzonderlijke opiniën der drie leden een gemeenschappelijk besluit worden opgemaakt, en eerst in dat laatste is sprake van Anjou's bescherming, die overigens alleen door de edelen was te berde gebracht. Zoo was het hooge woord er uit en was er eene katholieke provincie, die de Malcontenten als bondgenooten erkende. Misschien is dat wel het werk van Montigny geweest, die zelf zitting in de Staten had en, sedert hij aan het hoofd zijner soldaten was getreden, niet als voorheen door de hoplieden was geschied, het herstel der grieven van het Waalsche krijgsvolk, maar van die der katholieken als eerste voorwaarde voor zijne onderwerping stelde. Hij was te Meenen dicht genoeg bij Henegouwen, om zoo nu en dan Bergen te kunnen bezoeken, wat hij ook herhaaldelijk deed. Zoowel met Anjou als met den Henegouwschen adel bleef hij in onafgebroken persoonlijk verkeer. Intusschen liet hij zijne plichten als krijgsman niet na. Zijne maatregelen had hij, weldra bijgestaan door den aan de handen der Brusselaars ontsnapten Heze, met zooveel beleid genomen, dat zijne krijgsmacht, die voortdurend door nieuwe benden

Walen en Franschen werd versterkt, maar die toch nog in getal verre achterstond bij de troepen die Ryhove tegen hem in 't veld bracht, in elk gevecht overwinnaar bleef, niettegenstaande dat de Vlaamsche boeren zich, niet alleen uit dwang maar ook uit verbittering over de brandschattingen en plunderingen der Walen, in groote massa's bij Ryhove hadden gevoegd. En zelfs toen kort daarna een aanzienlijk korps van Johan Casimirs leger diens macht kwam versterken, bleek deze nog niet opgewassen tegen Montigny's troepen, ook toen de paltsgraaf in persoon de leiding op zich nam.

Intusschen was de sterke vermeerdering, die de Gentsche macht daardoor had verkregen, voor Montigny aanleiding geweest om zich nog op andere wijze hulp te verschaffen.

Tot nog toe waren 't alleen benden deserteurs uit het leger van Anjou geweest, die zich bij hem hadden aangesloten, thans wendde hij zich tot den naastbij gelegerden Franschen overste Combelles, met verzoek om zich met zijn regiment, het beste van Anjou's leger, bij hem te voegen. Combelles had gedurende de zomermaanden aan Montigny's zijde tegen de Spanjaarden gestreden, en zal zeker op de goedkeuring van zijn meester gerekend hebben, althans hij gaf terstond aan dit verzoek gehoor en bezette Halewijn en de omliggende dorpen. Dit moet ongeveer den 20sten October zijn geweest. Iets later, nl. den 22sten, werd, 't zij door de soldaten van De Biche, 't zij door de Franschen, Lannoy bezet in 't gezicht der Gentenaren en hunner Duitsche hulptroepen. 't Bleek meer en meer, dat de Gentenaren tegen hunne vijanden niet opgewassen waren. Maar van toegeven wilden zij er niet meer om weten.

II.

Terwijl dus de burgeroorlog in Vlaanderen woedde, had de zendeling der Staten Staten-Generaal, die de Malcontenten tot rust moest brengen, niet stil gezeten. De Bours was, dit blijkt uit

alles, een man van niet geringe diplomatische talenten, en tot nog toe, zoover wij bemerken kunnen, een even trouw aanhanger der Nederlandsche zaak, als toen hij belette, dat het kasteel van Antwerpen den Spanjaarden in handen werd gespeeld, terwijl zijn ijver voor de Kerk door zijn medewerking bij het Brusselsche request voldoende bewezen was. 't Zou onbillijk zijn hem, omdat hij in het volgend jaar van partij wisselde, reeds nu van dergelijke voornemens te verdenken. Integendeel, de wijze, waarop hij in den loop zijner onderhandeling een paar maal zijn doel wist te bereiken en slechts door de omstandigheden werd belet zijn voordeel te vervolgen, spreekt voor zijne oprechtheid. En datzelfde geldt van verreweg de meesten zijner stand- en geloofsgenooten. Zij zochten zoolang mogelijk de zaak voor te staan, waarvoor zij twee jaren te voren tegen den Koning in verzet waren gekomen, en tegelijk de belangen der Kerk en in 't algemeen der katholieken en der oude regeerende standen te verdedigen. Geen enkele heeft, als La Motte, in eens van partij gewisseld, maar wel hebben allen op diens voorbeeld, hun eigen voordeel bij die wisseling minstens evenzeer in 't oog gehouden als dat van hunne stand- en geloofsgenooten en van hunne gewesten. Zij waren, op weinige uitzonderingen na, geen verraders, die zich verkochten, maar evenmin patriotten of geloofshelden, die alles deden ten bate van wat zij het belang van hun land of hunne kerk achtten. Maar natuurlijk, dat dit in de hitte van den strijd werd voorbijgezien, dat voor de meeste protestanten en in alle geval voor de burgerijen der Vlaamsche en Brabantsche steden even als voor de Hollanders, de Malcontenten en alle Walen die voor hen partij kozen, als verraders en huurlingen van Spanje golden, die 't van den aanvang af er op hadden toegelegd om voor grof geld en hooge ambten hunne eer en hun vaderland te verkoopen. Geen wonder ook, dat de hartstochtelijke katholieken, die deze zienswijze bestrijden, te meer omdat zij ook die van de meest gelezene geschiedschrijvers was geworden, tot het andere uiterste zijn overgeslagen en hen als

helden en patriotten vereerd hebben. Als zoo dikwijls geldt hier: *ni cet excès d'honneur, ni cette indignité.*

Den 12den October te Ryssel gekomen, gelukte 't de Bours van Montigny de toezegging tot eene samenkomst te verkrijgen, en na allerlei overleggingen, waarbij ook de vroeger afgevaardigde edelen schijnen te hebben medegewerkt, bewerkte hij, dat Montigny zijne grieven en eischen en die zijner soldaten samenvatte in een stuk, dat den 18den te Meenen werd opgesteld. Het hoofd der Malcontenten verklaarde daarin, dat hij en zijne soldaten bereid waren zich te onderwerpen, als de Aartshertog en de Staten-Generaal beloofden te zullen zorgen, dat te Gent en in geheel Vlaanderen de Pacificatie en Unie zou gehandhaafd worden, als verder de gevangen gehouden heeren den Aartshertog in handen werden gesteld en den Walen alle op den behaalde buit werd teruggegeven. Hij verklaarde overigens, vóór dit geschied was, Meenen niet te zullen verlaten, maar beloofde zooveel mogelijk te zullen waken tegen uitspattingen van het krijgsvolk, hoewel in de betaling nog niet was voorzien. Eene verdediging van zijn gedrag en een protest tegen de komst van den paltsgraaf binnen Vlaanderen en het opbreken van het leger te velde besloot het stuk, dat voortaan als 't ware als grondslag en uitgangspunt diende bij elke verdere onderhandeling met de Malcontenten. Zonderling genoeg en zeker niet geschikt om vertrouwen in te boezemen is het feit, dat Montigny in zijn verdedigingsgeschrift van dit stuk bijna geen melding maakt, maar zich er toe bepaalt te verhalen, dat, toen de Bours hem drie maanden soldij voor zijne troepen aanbood, als hij Meenen wilde verlaten, hij daar tegen den eisch stelde, dat de katholieke godsdienst te Gent en overal in Vlaanderen zou worden hersteld en dat de gevangenen zouden worden losgelaten.

De Bours zond het stuk naar de Staten-Generaal en bleef intusschen aan 't onderhandelen, waartoe hij en de andere afgevaardigden zich zelfs naar het hoofdkwartier der Malcontenten te Meenen begaven. Hij kon echter niet beletten, dat Montigny in die zelfde dagen

zijne macht op dubbele wijze versterkte. Den dag na de verovering van Lannoy was deze te Bergen gekomen en had daar een onderhoud met Anjou en met zijnen broeder Lalaing. Van den eersten wist hij te verkrijgen, dat niet alleen Combelles verlof kreeg om langer bij hem te blijven, maar dat ook een ander Fransch overste, de weldra welbekende heer van Baligny, bevel kreeg zich met een veertigtal vaandels bij hem te voegen, terwijl Lalaing aan eenige onder zijn bevel staande benden van ordonnantie gelijken last gaf. Niet alleen kreeg Montigny daardoor eene aanzienlijke versterking, vooral aan ruiterij, waaraan hij tot nog toe gebrek gehad had, maar daarenboven eene soort van erkenning, zoowel van de zijde van Anjou, als van die van den waarnemenden stadhouder van Henegouwen. Als niet alleen het krijgsvolk van den «Verdediger der Nederlandsche vrijheid», maar ook, en nog wel op bevel van een stadhouder, een gedeelte van het staande leger der Nederlanden zich bij de Malcontenten kwam voegen, kon men deze kwalijk langer als eene bende muiters behandelen, maar diende men ze wel als eene staatkundige partij te erkennen, die, ten einde raad, haar recht zocht met de wapens in de vuist. Met de hem eigene vlugheid van beweging was Montigny nog op denzelfden dag naar zijn hoofdkwartier teruggekeerd.

Zijne aanwezigheid te Bergen was niet zonder uitwerking op de gezindheid der Henegouwsche Staten tegenover Anjou gebleven. Juist in de daaraanvolgende dagen werd in hunne vergadering een besluit genomen, dat, ware 't ooit uitgevoerd geworden, een grooten invloed op den loop der dingen had moeten hebben, er werd nl. besloten om Anjou uit te noodigen de bedreigde Pacificatie onder zijne bescherming te nemen, wat nu nog wel niet het door den Franschen prins begeerde protectoraat was, maar toch een stap in die richting. Tegelijkertijd zou men aan de katholieke mogendheden een protest doen toekomen tegen de vergrijpen tegen de Kerk, welke dagelijks plaats hadden.

't Is wel een bewijs, hoe weinig zelfs in Henegouwen, waar

men zich aan het denkbeeld van afscheiding meer en meer begon te gewennen, tot nog toe gedacht werd aan onderwerping aan den Koning, dat men bij dit protest den landsheer wel niet uitsloot, maar hem eenvoudig onder de vreemde mogendheden opnoemde en niet eens vooraan. De koning van Frankrijk, zeker uit beleefdheid voor Anjou, werd het eerst genoemd.

Evenwel ook Anjou behoefde niet te denken, dat hij populair was. Hevige opschuddingen binnen Bergen bewezen hem voldoende, dat men zelfs daar niets van Fransche bezetting weten wilde, zoo min als in een der als *villes de sureté* aangewezene steden. Hij werd er hoogstens geduld, maar alles wat tot het vermoeden aanleiding gaf, dat er Fransch krijgsvolk in de stad zou komen, gaf aanleiding tot de hevigste beroering. Lalaing vermocht daar niets tegen, evenmin als de groote heeren en prelaten, die met Aerschot zich nog altijd bij Anjou bleven ophouden; waarschijnlijk omdat zij werkelijk (zooals zij aan de Staten-Generaal schreven) niet binnen Antwerpen durfden terugkeeren.

Want in die stad was het volk wel niet zoo erg aan het razen als binnen Gent, maar toch zag het overal verraad. Zelfs zulke «middelmannen» als Elbertus Leoninus, toen nog lid van den Raad van State, wiens optreden in Gelderland weldra zijn ijver voor de Nederlandsche zaak zou bewijzen, werden van de gevaarlijkste voornemens beticht. Toen deze met een nieuw ontwerp van een godsdienstvrede, in 't bijzonder voor Vlaanderen, voor den dag kwam, wekte dit terstond nieuwe achterdocht. Wil men de *Mémoires anonymes* gelooven, dan bleef, zooals al meer is opgemerkt, niet alleen de Aartshertog, maar zelfs de Prins daar niet vrij van.

Wat juist op dit tijdstip te Atrecht gebeurde kon niet anders dan de gemoederen nog meer ontrusten. 't Bewees hoever 't al in de Waalsche gewesten gekomen was. In de steden stond daar overal eene democratische partij, waar de protestanten, wanneer die er waren, zich van zelf bij aansloten, tegenover de

regeering. In bijna alle had de religievrede de godsdienstquaestie, die toch al bij bijna elk verschil van meening voor den dag kwam en de partijen erger dan tot nog toe verbitterde, meer dan vroeger op den voorgrond gesteld. 't Waren echter allerlei andere zaken, omslagen van zettingen en belastingen en quaestiën van bestuur, veelal van personen, die de leuzen voor den strijd aangaven. In verschillende plaatsen hadden reeds commissarissen der Staten-Generaal tusschen beide moeten komen, meestal zonder veel uit te richten. Bijna overal echter bleek de conservatieve en katholieke partij verre de overhand te hebben, en ten gevolge eener natuurlijke reactie tegen hetgeen te Gent gebeurde, won die partij steeds aanhangers. Te Atrecht, de hoofdstad van Artois, was de partijschap zoo hevig geworden, dat er eindelijk geweld gebruikt werd. Den 17den October had de democratische partij, aangevoerd door de vijftien-mannen, de afgevaardigden der gewapende burgermacht, en gesteund door de bezetting, waarvan een gedeelte in Hollandschen dienst stond (en daarom ook een twistappel der partijen was, daar de eene haar wilde verwijderen, de andere behouden) haar slag geslagen en den magistraat overrompeld en gevangen genomen. De vijftien-mannen namen het gezag in handen.

In hoeverre de verontschuldiging, die zij bij de Staten-Generaal en den Prins voor hun bedrijf aanvoerden, mocht gelden, dat zij niets gedaan hadden dan hunne vijanden te voorkomen, daar de talrijke vergaderingen der katholieke partijhoofden en de houding der Staten van het gewest ten opzichte der gemeenschappelijke lasten genoegzaam bewezen, dat deze voorhadden zich van de Generale Unie, de Generaliteit, zooals men al zeide, af te scheiden, althans zich aan het gezag der Staten-Generaal te onttrekken, durven wij niet beslissen. De Staten-Generaal beantwoordden die verontschuldiging met de zending van commissarissen, om de geschillen te onderzoeken en zoo mogelijk bij te leggen. De thans benoemde, beide goede katholieken, (Richardot, de latere onderhandelaar van het Bestand, was er een van) werden tevens met eene dergelijke

zending naar Douai belast, waar de Jezuïten en enkele voorname katholieken de stad uitgezet waren. Ongelukkig liet men ze daar en niet te Atrecht beginnen, zoodat, toen zij in de laatste stad kwamen, er voor hen niets meer te doen bleef.

In Artois bezat de katholieke partij in den prior van Sint Vaast, Jean Sarrazin, een niet alleen bekwaam, maar ook energiek hoofd; sedert hij in de Staten van het gewest de leiding der oppositie op zich had genomen, was deze er meester geworden. Ook nu wachtte hij niet op de tusschenkomst der Staten-Generaal of van den waarnemenden stadhouder, Câpres, (de stadhouder zelf, de burggraaf van Gent, was in het leger), maar verzamelde de hoofden der katholieke partij onder de burgerij om zich heen en nam zijne maatregelen zoo goed, dat reeds na eene enkele week met goeden uitslag een nieuwe aanslag kon beproefd worden, die de partijen van rollen deed verwisselen. Het stadhuis werd opnieuw overrompeld, de vijftien-mannen werden verdreven en de oude regenten hersteld. Toen Câpres in den morgen van den 26sten de stad binnenrukte, was alles al voorbij en hadden reeds drie aanvoerders der democraten hun bedrijf met den dood geboet. Hun hoofd, Gosson, onderging nog denzelfden dag een gelijk lot en eenige andere in de volgende dagen, allen na een kort proces, dat alleen voor den vorm gevoerd werd.

Wat de bezetting aangaat, de aanvoerder der Hollandsche soldaten, hopman Ambroise Leduc, die reeds vroeger in Zeeland reden tot verdenking had gegeven, schijnt zich te hebben laten omkoopen. Althans hij liet zich zonder tegenstand uit de stad jagen, en 't gelukte hem niet zich vrij te pleiten, toen hij te Antwerpen wegens verraad gevangen werd genomen. Wat de commissarissen der Staten betreft, zij kwamen eerst den 30sten en konden niets doen dan weer vertrekken.

Hoewel bij deze stedelijke omwenteling van de godsdienstvraag niet gerept werd, en zelfs de ter dood gebrachten allen als vrome katholieken stierven, was zij een doodelijke slag voor het protes-

tantisme. Van toen af werd het prediken der hervormde leer in geen der Waalsche gewesten meer geduld.

Terstond na de beslissing zonden de Staten van Artois bericht aan de Staten-Generaal, met bijvoeging, dat zij altijd gezind bleven om zich aan de Pacificatie en de Generale Unie te houden, maar dan ook strikte inachtneming harer voorschriften door de andere gewesten eischten.

Den zelfden 27sten October werd eene gelijke verklaring door de Staten van Henegouwen uitgevaardigd, als antwoord op de vermaningen van wege de Staten-Generaal om in de Unie te blijven.

Voor 't eerst werd hier door een wettig regeeringslichaam de verdediging der Malcontenten op zich genomen, en terwijl dus partij werd gekozen, werd er met nadruk in verklaard, dat alleen dan, als alles wat tegen de Pacificatie was geschied werd te niet gedaan, hun blijven in de Generale Unie verzekerd was, waar hun voornemen om zich met Artois te verbinden geen inbreuk op maakte. Van het denzelfden dag genomen besluit om Anjou's bescherming in te roepen werd geen melding gemaakt. Wel een bewijs, dat de Staten daar waarschijnlijk maar alleen om den graaf van Lalaing te believen in hadden toegestemd. Want ook verder werd het door de Staten doodgezwegen. Trouwens de stemming der steden werd dagelijks ongunstiger, en op het platte land behandelde men de Franschen haast als vijanden.

't Is niet met zekerheid uit te maken of de gebeurtenissen te Atrecht invloed hadden op het besluit der Gentsche burgerij, dat denzelfden 27sten October werd genomen. Wel weten wij welk eene uitwerking het bericht van den ondergang der democratische hoofden op Marnix had, die, zooals boven gezegd is, daarover zóó verontwaardigd was, dat hij op het punt stond van op staanden voet te vertrekken. Hij schreef aan de Staten-Generaal, dat nu niet alleen van verzoening van Gentenaren en Walen geen sprake meer kon zijn, maar dat zelfs zijn eer en geweten hem verboden mede te werken tot het tot stand brengen van zulk eene niet oprecht ge-

meende verzoening, terwijl de beste patriotten elders werden omgebracht. Zijne ambtgenooten schijnen hem echter bewogen te hebben te blijven. Althans hij kwam eerst te zamen met hen terug en heeft volgens sommigen persoonlijk deel genomen aan de laatste beraadslagingen der Gentenaren. Bij zijn voor elken indruk ontvankelijk gemoed is dat niet vreemd. Hij moest de gebeurtenissen te Atrecht wel eenigermate als een persoonlijk leed ondervinden; want hij had kort te voren tegenover den prior van Sint Vaast in de Statenvergadering van Artois het onderspit moeten delven, toen hij er namens de Staten-Generaal op toestemming in de bijzondere heffingen kwam aandringen, en was dus persoonlijk met de partijen bekend. En de last, dien hij te Gent uitvoerde, moest hem te meer hinderen, daar hij zelf de Walen allerminst vertrouwde en met de Gentsche calvinisten door banden van natuurlijke sympathie verbonden was. Eigenlijk toch was er tusschen hem en de Gentsche leiders slechts dit verschil, dat hij om der noodzakelijkheid wille, een samengaan met de katholieken voorstond, zooals hem dat door den prins van Oranje was voorgeschreven, terwijl zij daarin slechts onder zeer bezwarende voorwaarden wilden treden.

Dat bleek ook uit het besluit der regeering en de drie leden der stad Gent, dat ter collatie werd genomen. Het was gesteld in den vorm eener Staten-resolutie, daar het tevens gold als het votum van Gent als eerste der vier leden van Vlaanderen. Het luidde in dien zin: dat de Vlamingen, ingeval de gereformeerde godsdienst overal in de Nederlanden vrij en openlijk werd toegelaten, maar ook alleen dan, den katholieken gelegenheid zouden geven om hunnen godsdienst uit te oefenen en den geestelijken hunne goederen weder ter beschikking zouden stellen, als zij zich stil en rustig hielden. Bijna nog onbeschaamder was het antwoord op den eisch om de gevangenen van October 1577 in handen van den Aartshertog te stellen. Daar 't noodig was de gevangenen wel te bewaren, heette het, zou hun proces onderzocht worden, als de

«buitenlandsche en vreemde» vijanden waren verdreven, onder belofte, dat men ondertusschen niets tegen hen zou doen, altijd onder voorwaarde, dat men Gent en de andere leden van Vlaanderen bewaarde voor geweld en den overlast van de zijde der muitende soldaten en hunne vrienden. Overigens beweerden zij niemand, ook niet den Vlaamschen adel, in zijne rechten te willen verkorten of te willen benadeelen.

In hunne hulpeloosheid konden de Staten-Generaal niet anders doen, dan van dit antwoord, dat niet veel meer dan eene bedekte weigering inhield, althans eene toestemming aan onmogelijk te vervullen voorwaarden verbond, een grondslag voor verdere onderhandelingen maken. Waar zij eenigszins konden, klemden zij zich vast, hoewel de grond hun aan alle kanten begon te ontzinken. Terwijl Gent hardnekkig bleef en daarentegen de eischen zoowel van de Staten van Artois en Henegouwen als van de Malcontenten al dringender werden, boezemde hun de houding van Anjou, zoowel als die van de heeren, die in dien tijd te Bergen bij hem waren, meer ongerustheid in, dan de vijandige toon, waarop de paltsgraaf zijn aanstaand vertrek aankondigde en hun opdroeg zijne soldaten te bevredigen. En zelve waren zij niet in staat de ontbinding van hun eigen leger te beletten, dat wegens gemis aan betaling verliep. Terwijl iedereen geld van hen vorderde, wilden noch Gent noch de Waalsche provinciën langer hunne aandeelen in de generaliteitslasten voldoen. Geen wonder, dat zij in geen geval, en niet alleen om Anjou en den Walen geen aanleiding tot nieuwe achterdocht te geven, den prins van Oranje, wiens raad zij minder dan ooit konden missen, wilden laten gaan, om persoonlijk te Gent bij den paltsgraaf en de hoofden der calvinisten zijn invloed te beproeven, Zoo ontstonden er uit de eerste reeks van onderhandelingen nieuwe, die per slot van rekening niet veel beter uitslag konden behalen.

III.

Men kan zich bezwaarlijk een meer verwarden staat van zaken voorstellen dan die, welke in het najaar van 1578 in de Nederlanden heerschte. De regeering, in naam geleid door den Aartshertog, maar inderdaad door den Prins, die door de beide uiterste partijen als vijand werd beschouwd, was ten eenemale onmachtig om haar gezag te doen eerbiedigen. Haar ééne orgaan, de Raad van State, was, wegens zijne samenstelling, althans bij de calvinisten vrij wel in diskrediet, het andere, de Staten-Generaal, bij wie in alle gewichtige gevallen de beslissing berustte, was door het mandat impératif der leden, meestal ook door hunne onvoltalligheid, even ongeschikt om het dagelijksch bestuur te helpen voeren als om als opperste raad der geheele natie op te treden. Twee gewesten, Henegouwen en Artois, hadden zich feitelijk aan het gemeenschappelijk verband onttrokken, omdat de rechten der katholieken niet geëerbiedigd werden, Vlaanderen daarentegen deed in werkelijkheid hetzelfde, omdat de eischen der calvinisten niet overal elders werden ingewilligd. Een gedeelte van het leger was in open opstand tegen de regeering en tevens in open oorlog met dat laatste gewest en vormde eene eigene partij. Van de twee bondgenooten, die in den zomer met hunne legers het grondgebied der Nederlanden hadden betreden om den gemeenschappelijken vijand te bestrijden, had de eene openlijk de partij der Malcontenten gekozen, terwijl de andere daartegenover den Gentenaren te hulpe was gesneld. Beiden dreigden gedurig met elkander in botsing te geraken. Om den gemeenschappelijken vijand scheen niemand zich te bekommeren, gelukkig was deze door gebrek aan geld en aan strijdkrachten niet in staat zijn voordeel te doen met de tweedracht der Nederlanders.

In de gewesten, welke nog niet dachten aan eene afscheiding, was de bevolking door de godsdienstvraag hopeloos verdeeld; enkele steden handelden alsof zij volkomen zelfstandige staatslichamen vormden. De oude rebellen-confederatie van Holland en

Zeeland bleef hare zelfstandigheid nauwgezet bewaren en onthield zich van alle inmenging in de algemeene aangelegenheden, voor zoover die niet hare eigene veiligheid raakten. Hare leiders lieten zich wel in met de pogingen van graaf Johan van Nassau om eene nadere vereeniging van enkele naburige gewesten tot stand te brengen, maar zonder ter wille dier vereeniging de zelfstandigheid prijs te geven. Die vereeniging zelve werd reeds door de katholieken aangezien als eigenlijk tegen hen gericht, als een middel om de hervormde leer te verbreiden; zij diende hun daarom als voorwendsel voor de nadere vereeniging der katholieke Walen, welker grondslagen zoo pas door het gelijktijdig handelen van Henegouwen en Artois waren gelegd. Eindelijk was men in het noorden des lands den vijand nog geenszins meester en ontbrak het in een aantal gewesten den katholieken slechts aan de noodige samenwerking en energie om zóó op te treden als hunne Waalsche geloofsgenooten. Vooreerst echter hadden de gebeurtenissen in die streken niet den minsten rechtstreekschen invloed op wat er in het zuidelijk deel des lands plaats had; zelfs in het register der Resolutiën der Staten-Generaal vindt men er slechts zelden melding van gemaakt. In die dagen is dat bijna geheel gevuld door het vraagstuk van den strijd der Malcontenten en andere Walen met de Gentenaren en wat daarmede zamenhing.

Wanneer men bedenkt, dat Oranje, gedurende zijne geheele loopbaan als hoofd van den Nederlandschen opstand, niet heeft opgehouden in Frankrijk den natuurlijken bondgenoot te zien, dan springt het in 't oog, dat hem de verhouding tot Anjou geene geringe ongerustheid moest baren. Immers, al was hij te goed op de hoogte der Fransche toestanden om te gelooven, dat de koning van Frankrijk gaarne zijnen broeder zich in de Nederlanden zag nestelen, eene vijandige behandeling van dezen kon zelfs bij hem ontstemming te weeg brengen. En daarenboven was 't zaak, Anjou zelven te vriend te houden, zoowel omdat deze de natuurlijke bemiddelaar tusschen de Fransche partijen was, als

wegens de niet geringe kans, dat hij binnen korter of langer tijd zelf den troon zou beklimmen. En al had hij zelf nog niet veel goeds uitgericht, al was hij misschien nog beneden Oranje's zeker niet hoog gespannen verwachting gebleven, hij was hier niet zoo behandeld als 't behoorde. De Staten waren niet in staat geweest het tractaat van 13 Augustus uit te voeren. Men was tegenover hem in gebreke gebleven, en dat maakte, dat men niet zóó tegen hem kon spreken, als men wel zou hebben gewenscht.

Anjou's houding was raadselachtig. Hij zelf deed, zoover wij vernemen, niets, maar ik moet opmerken, dat wij vrijwel in de onmogelijkheid verkeeren om dat te kunnen nagaan, omdat hij te Bergen in voortdurend persoonlijk verkeer bleef met alle voorname katholieken, die in meer of mindere mate zich in die dagen bij hem aansloten, en omdat er van zijne geheime briefwisseling uit dien tijd niets over is, zoo zij ten minste ooit heeft bestaan. Althans onder de papieren van des Pruneaux is er geen spoor van te vinden. Dat is trouwens te eerder begrijpelijk, daar deze laatste zich in dien tijd meestal zelf te Bergen bevond.

Wij verkeeren dus ten dezen opzichte in 't duister, want de andere mededeelingen over Anjou's verhouding tot de Malcontenten en de hoofden der katholieke partij zijn zeer weinige en zeer weinig vertrouwbaar. Tegenover de Spanjaarden toch hielden deze later de voornemens, die zij eenmaal ten opzichte van Anjou gekoesterd hadden, even zorgvuldig geheim als tegenover hunne landgenooten. Montigny had te openlijk Anjou's bijstand ingeroepen, om er geheel van te kunnen zwijgen, maar hij stelde het voor op eene wijze, die kenlijk onwaar is. En de andere heeren hielden hunne, waarschijnlijk alles behalve vaste, plannen volkomen bedekt. Sommige, Aerschot in de eerste plaats en zeker zijn broeder, de markies van Havrech, deden even als zij in 1577 ten opzichte van Don Juan hadden gedaan, zij wachtten af en zochten slechts goede vrienden met Anjou te blijven. Andere, als de baron de Frésin, die meer dan eenig ander lid van den Raad van State bij het

volk, d. w. z. bij de Brabantsche burgerijen, verdacht werd, schijnen zich iets nader bij hem te hebben aangesloten. Lalaing, wiens aanhang, naar het schijnt, sterk afnam, hield zich nog altijd trouw aan zijne zijde. Ook de abt van Maroilles betoonde zich nog steeds als een ijverig voorstander eener nadere verbintenis met Anjou. Maar 't ontbrak den hertog aan alles wat die mannen aan hem kon verbinden, in de eerste plaats aan geld. Dat Montigny een goed gedeelte van zijne soldaten althans den kost gaf, moet hem eene ware verlichting zijn geweest. Wat of er van het overige van het leger is geworden, na de verovering van Binche, valt niet te zeggen. Slechts een klein aantal schijnt in Henegouwen te zijn gebleven, de rest was verloopen. Anjou zelf althans dacht er niet aan anders op te treden dan als bemiddelaar. Zóó weinig begreep hij, naar 't schijnt, de heftigheid der door den godsdienst aangevuurde hartstochten, dat hij meende in denzelfden tijd de Malcontenten te kunnen ondersteunen en de Gentenaren te overreden om met hen vrede te sluiten.

Éène macht was er, van wie men het laatste met eenigen grond kon verwachten, Engeland. En die kwam nu voor 't eerst ter rechter tijd te hulp. Den 26sten October had de Engelsche gezant Davidson (Walsingham en Cobham hadden reeds sinds lang de terugreis aanvaard) aangeboden naar Gent te gaan om het « misverstand », zooals men euphemistisch placht te zeggen, bij te leggen. Het aanbod werd met beide handen aangenomen. Men haastte zich eenige punten op schrift te brengen, die men hem verzocht in het oog te willen houden. Maar 't duurde nog geruimen tijd eer hij vertrok, blijkbaar omdat men zooveel mogelijk tegelijkertijd met alle aanmaningen te Gent voor den dag wilde komen. Want ook in de beide groote Brabantsche steden, Antwerpen en Brussel, was de burgerij, hoe fel ook tegen elke katholieke beweging gekant, toch bereid tot de verzoening mede te werken, en de Staten vaardigden zelve een nieuw gezantschap af om hun antwoord op de Gentsche verklaring over te brengen. En eindelijk

had ook Anjou zijn voornemen aangekondigd om ook van zijn kant een gezant naar Gent te zenden. Des Pruneaux zelf werd belast met de mededeeling daarvan aan de Staten-Generaal. Van nu af aan bleef de eenige onder Anjou's raadslieden, die een volkomen helder inzicht in de Nederlandsche zaken bleek te hebben en daarbij de noodige geschiktheid bezat, om met de Nederlanders van alle partijen (hij was zelf protestant, zooals wij weten) over weg te kunnen, de belangen zijns meesters te Antwerpen behartigen op eene wijze, die werkelijk onze bewondering verdient, te meer omdat de hertog niet zelden alles bedierf wat de gezant had tot stand gebracht.

Jammer maar, dat wij geene brieven van hem uit dezen tijd bezitten. Het vele wat wij leeren uit zijne briefwisseling van vroeger en vooral van later tijd is bewijs genoeg, dat wij er veel door missen.

Intusschen was de Bours blijven onderhandelen. Hij schijnt zoowel met Montigny als met de aanzienlijke heeren uit Artois en Fransch-Vlaanderen op goeden voet te hebben gestaan. Trouwens zij hadden geen van allen eenig belang om met de Staten te breken. Wat Montigny zelven aangaat, uit alles blijkt, dat hij zich in geen geval wilde compromitteeren. Niet alleen om zich zoo duur mogelijk te verkoopen, zooals wel eens beweerd is, maar ook, omdat hij nog geene bepaalde plannen voor de toekomst had, ik zou bijna zeggen, nog niet kon hebben. En de anderen hadden nog niets gedaan, wat gegronde aanleiding gaf om hen van verraad tegen de Nederlandsche zaak te betichten.

Men moet zich wel voorstellen, dat de terugkeer tot den Koning voor Montigny, en in nog veel hoogere mate voor de andere groote heeren, geenszins eene lichte, en in hunne oogen zelfs geenszins eene ongevaarlijke zaak was. Wat waarborgde hun, dat niet, als zij eenmaal het Spaansche gezag hadden helpen oprichten, een voorwendsel zou worden gevonden om hen, zooal niet te straffen voor het vroeger door hen gepleegde hoogverraad, (want dat moest hun gedrag sedert 1576 den Koning toeschijnen) dan toch minstens

ze voor goed op den achtergrond te schuiven en aan vreemdelingen alle gezag in handen te stellen. Die vrees had hen belet in het vorige jaar gemeene zaak met Don Juan te maken. Diens te Namen bewezen kwade trouw stond daaraan onverbidlijk in den weg. Zelfs La Motte had gezorgd, dat hij geen enkelen onherroepelijken stap deed, eer hij 's Konings eigenhandig pardon had. Wel is waar had men geen reden om Parma te wantrouwen, wiens moeder, wier terugkomst niet onmogelijk werd geacht, hier nog altijd die populariteit bezat, welke zij minder zich zelve had verworven dan haar was bezorgd, doordat Alva haar in het bestuur was opgevolgd. Maar toch bleken zij huiverig eene proef te nemen, die zoo duur kon komen te staan. Een openlijke, gemeenschappelijke vrede van alle gewesten scheen ook hun nog altijd 't verkieslijkst.

Daarentegen kon aan Montigny's verzoening met de Staten niets in den weg staan, wanneer deze zich slechts weder op het standpunt der Pacificatie wilden plaatsen. Dan hield ook alle verdere oppositie van zelf op. De Bours gaf niet onduidelijk te kennen, dat dat verreweg het eenvoudigste was. De Staten, schreef hij, hadden Gent slechts te dwingen om aan de eischen der Malcontenten en der Waalsche gewesten toe te geven en de Malcontenten af te betalen. En te zorgen, dat de Pacificatie verder gehandhaafd bleef, had hij er wel kunnen bijvoegen. Zeer zeker was dat niet weinigen der katholieke leden der Staten-Generaal uit het hart gesproken.

Moeilijker was Montigny's verhouding tot Anjou. Het Fransch gezag in plaats van het Spaansche te stellen, kwam niet bij hem op, maar de gelegenheid om van Anjou's afwezigheid en strijdkrachten voordeel te trekken was al te schoon, om die niet te gebruiken. 't Was maar de vraag of men zich niet te veel bond. Maar voorloopig diende de band zeker nog aangehouden. Zoo stond de jonge hoofdman der Malcontenten tusschen de partijen in, door ieder gevreesd. Geen wonder, dat hij er door leerde geheel zelfstandig te werk te gaan, alleen op eigen krachten te steunen. Geen wonder, dat hij leerde te rekenen, bovenal met wat zijn

eigen belang was. Geen wonder ook, dat hij per slot van rekening zijn eigen belang en het belang zijner partij, in zekeren zin zelfs dat van zijn land, als hetzelfde beschouwde, dat hij eindelijk ook de terugkeer tot den Koning als eene vraag leerde behandelen, waarbij vooral dat belang in de weegschaal moest worden gelegd.

Bij de andere groote heeren (Heze uitgezonderd, die in dien tijd Montigny als eene schaduw volgde) moet men onderscheid maken tusschen hen die in Artois en omliggende landen gezag hadden, Càpres, Willerval, Egmont, den burggraaf van Gent eindelijk, die meer de richting der regeeringscolleges in hunne gewesten volgden, en die, welke zich bij Anjou te Bergen ophielden, Aerschot Havrech, Frézin en sommige anderen. De laatsten toch zijn nog zeer lang huiverig gebleven om de Staatsche zijde te verlaten, alleen voor de formeele, onherstelbare breuk met den Koning zijn zij teruggedeinsd, maar hoe goed katholiek zij ook waren, zoolang zij eenigszins meenden den tegenstand tegen den Koning te kunnen volhouden, zonder openlijke felonie, hebben zij getracht dat te doen. Zij hebben dan ook meestal zich niet, als de anderen, voor hunnen overgang laten beloonen. En eindelijk nam Lalaing, door zijne betrekking met Anjou zoowel als met Montigny, eene geheel bijzondere positie in. In die dagen kwamen er berichten omtrent samenkomkomsten van Anjou en de bij hem verblijvende heeren in een kasteel, waartoe zij den sénéchal van Henegouwen, Pierre de Melun, weldra, na den dood zijns broeders, als prins van Epinoy bekend, die stadhouder van Doornik was, hadden uitgenoodigd. zonder gevolg evenwel, daar Epinoy den Franschen zeer ongenegen was en zelfs Baligny had zoeken te belemmeren op zijn marsch naar Vlaanderen door het water van de Lye te stuwen. Wat er echter van aan was en welke beteekenis er aan gehecht moet worden, blijft duister. 't Bewijst alleen, dat aan Anjou's zijde althans iets geschiedde, waar men anders haast aan zou twijfelen.

Natuurlijk, dat dit niet geldt van de menigte officieren en ambtenaren van minderen rang, die aan de aanlokselen van La Motte

en zijne agenten blootstonden. Voor de keus gesteld tusschen den terugkeer tot den Koning, met al de voordeelen, die deze onmiddellijk voor ze opleverde, en het vasthouden aan eene partij, voor wie zij onmogelijk sympathie konden gevoelen en door wie zij slecht beloond werden, aan wie alleen een plichtgevoel, dat op allerlei wijzen ondermijnd was, ze kon blijven verbinden, was hun besluit niet vreemd. Maar bij de hooger geplaatsten zou La Motte ondervinden, dat hij alles behalve gemakkelijk gewonnen spel zou hebben.

Bij dat alles moet men één ding niet vergeten, wil men billijk zijn. Van de andere zijde is men den tot afval neigende katholieken nooit te gemoet gekomen, nooit is, trots alle pogingen en beloften, een hunner bezwaren weggenomen, op den duur werd zelfs de nationale zaak als vereenzelvigd met de protestantsche. In een tijd, dat de godsdienstvraag alles beheerschte, was dat natuurlijk; maar al verontschuldigt dat de katholieken niet geheel, 't is en blijft eene zeer verzachtende omstandigheid.

Toen meende men echter geenszins, vooral niet in de regeeringskringen, dat de zaak zoo hopeloos stond. Wel kon de Bours, toen hij den laatsten October uit Rijssel bericht zond, evenmin van zijn welslagen melden als de Brugsche schepen Brougsaulx het uit Gent kon doen, waarheen hij gezonden was om de aanvaarding der acte van acceptatie te bevorderen. Want zoowel de Malcontenten als de Gentenaren bleven bij hunne oude eischen staan. Montigny vorderde daarenboven de uitbetaling van vier maanden achterstallige soldij voor zijne troepen, wat de Staten onmogelijk konden doen, zoolang Gent niet toeliet dat de contributie van Vlaanderen er voor werd gebruikt en niet werd aangewend voor het onderhoud der tuchtelooze benden van Johan Casimir en van die welke zij zelven in dienst hielden.

Evenwel erger werd de breuk niet. Nog altijd bleven de Staten-Generaal door middel van de Bours met Montigny in betrekking, zoodat zij zelfs gemoedelijke vermaningen tot hem richtten, met

mededeeling, dat zij gegronde hoop koesterden om met hulp van Engeland de Gentenaren tot reden te brengen.

Dit laatste meenden de regeering en de Staten te doen door eene acte van acceptatie der Gentsche voorstellen, die in eene groote vergadering, waarin de Aartshertog, de Prins, de Raad van State en de Staten-Generaal gezamentlijk hadden beraadslaagd, was vastgesteld, en van den volgenden dag, den 3den November werd gedateerd. In dit staatsstuk verklaarden zij dat op de volgende wijze te willen doen.

De Gentenaren zouden den katholieken vrije godsdienstoefening toestaan en den geestelijken het genot hunner goederen laten; daarentegen zouden de Aartshertog, de Prins, de Raad van State en de Staten-Generaal al het mogelijke doen om de overige provinciën tot aanneming van «het religionsvrede» te bewegen. Verder aanvaardden zij de verklaring der Gentenaren, dat zij niets tegen de rechten van den adel van Vlaanderen of van eenige steden of van iemand anders wilden doen, en berustten er dientengevolge in dat men tegen de gevangen katholieke heeren eerst zou gaan procedeeren, als de vreemde vijand verdreven was, mits intusschen niets tegen hen geschiedde en zij op eene onzijdige plaats bewaard bleven. Als de Gentenaren al die voorwaarden hadden vervuld, zouden de Aartshertog en de andere machten van wie het stuk uitging, hen in hunne bescherming nemen.

Er behoorde zeker geen geringe mate van optimisme toe om te gelooven, dat Hembyze en de zijnen in eene dergelijke aanvaarding hunner voorstellen zouden berusten, maar toch vond men personen, die dit wilden beproeven. Den 6den November vertrokken Merode van Rummen, de postmeester generaal Hinckaert, heer van Ohain, en de pensionaris van Brussel, van Dyven, daartoe naar Gent, waarheen zich intusschen ook afgevaardigden van Brussel en Antwerpen en ook Davidson hadden begeven. Zij vonden er een gezant van Anjou, die de door des Pruneaux aan de Staten aangekondigde bemiddeling van zijn meester had uit te voeren.

Had deze echter eenige kans van slagen willen hebben, dan had hij een bekwamer diplomaat moeten zenden. Want de heer van Bonyvet, was wel door zijn huwelijk met aanzienlijke familiën te Gent vermaagschapt en beweerde zelfs daardoor in die stad het burgerrecht te bezitten; hij had ook wel reeds sedert 1576 ijverig medegedaan aan alle pogingen van Anjou om Don Juan den voet te lichten en daardoor met enkele Brusselsche volksmannen, met name met de Bloeyere en van der Noot, met wien hij zelfs het gezantschap had uitgemaakt, dat in November van dat jaar Anjou om bijstand was gaan vragen, nauwe betrekkingen aangeknoopt, maar 't ontbrak hem verder aan alle talenten, behalve eene niet geringe mate van zelfvertrouwen. Den 10den November opende de rei der aanmaningen, die de Gentsche regeering nu te verduren had. Alleen eene deputatie der Antwerpsche burgermacht had reeds eenige dagen te voren bij monde van den burgemeester van Stralen, een zoon van den wel bekenden, voor tien jaren, kort na Egmont en Hoorne onthoofden patriot, hun betoogd, hoe noodzakelijk 't was, dat zij de voorstellen, in de Acte van acceptatie vervat, aannamen en hunne bijdragen in de algemeene kas stortten en niet voor hunne bijzondere doeleinden besteedden. Bonyvets redevoering was niets dan eene aaneenschakeling van holle phrases, waarin de groote daden, die Anjou dacht verricht te hebben tot verdrijving des vijands uit Henegouwen, hoog werden opgevijzeld en waarin nog grooter daden voor 't volgend jaar werden voorspeld, maar waarin niets wezenlijks voorkwam, wat de Gentenaren kon bewegen hunne zaak aan den Franschen prins toe te vertrouwen. Integendeel, er behoorde eene groote mate van naieveteit of, laat ik liever zeggen, laatdunkendheid toe, om te gelooven, dat de verklaring, dat de hertog de beste scheidsrechter tusschen hen en de Walen zou zijn, *omdat* hij de beschermer van ieders rechten zoowel in de Nederlanden als in Frankrijk wilde wezen, veel indruk op de Gentenaren zou maken, en niet minder zeker om het voorstel om de gevangen heeren in zijn handen te stellen voor aanneemlijk te

houden op een tijd, dat 's hertogs krijgsvolk naast de Malcontenten tegenover de Gentenaren stond. En deze punten waren nog niet eens in zijne rede te vinden, maar komen alleen voor in de schriftelijke «propositie», welke hij, zooals de gewoonte der tijden meebracht, daarna aan de Gentsche overheid overleverde. Welk antwoord hij er op ontving is niet bekend, waarschijnlijk het gewone, dat men er zich over zou beraden. Maar welke gezindheid men te Gent tegen den hertog koesterde, dat zou hij weldra op andere wijze ondervinden.

Vrij wat meer indruk zeker maakten de toespraken, die de Gentsche regeering den volgenden dag had aan te hooren. Die der Staten-afgevaardigden, waarbij vooral werd gewezen op de ontevredenheid der Waalsche gewesten over het gedrag der Gentenaren, zou men misschien nog in den wind hebben kunnen slaan, want dat deze Gent voor de gevolgen verantwoordelijk stelden, wanneer zij geene voldoening gaven aan de billijke eischen der Walen, zal Hembyze en de zijnen tamelijk koel hebben gelaten. Maar van vrij wat meer gewicht moest de krasse vermaning wezen, welke Davidson hun toediende. Hij verklaarde, dat de Gentsche democraten gevaar liepen van voor anarchisten, rebellen tegen elke geregelde orde van zaken, te worden aangezien, dat iedereen de Staten zou bijstaan, om hen tot rede te brengen, dat de Koningin, wel verre van de handelwijze van den paltsgraaf goed te keuren, integendeel eischte, dat zij zich naar de voorstellen van den prins van Oranje zouden schikken, de kerkelijke goederen, zooveel er van over was, teruggeven, de gevangen heeren in handen stellen van onzijdigen of van de Koningin zelve en den godsdienstvrede aannemen op straffe van den toorn der Koningin, die hen dan aan hun lot zou overlaten. En als om hen te overtuigen, dat het geen ijdele bedreigingen waren, gaf de gezant daarna aan den paltsgraaf zelven eene vermaning te hooren, zooals deze zeker nimmer had vernomen of verwacht. Zóó kras waren de termen, welke hij bezigde, dat de paltsgraaf niet wilde gelooven, dat Davidson in naam der Koningin sprak en dat Beut-

terich zelfs beweerde, dat de gezant omgekocht was door den prins van Oranje. Toen echter Davidson hem daarop het stuk op schrift, door den pensionaris van Somere vertaald, deed overhandigen, veranderde zijn toorn in schrik. Van nu af aan dacht de kampioen van het calvinisme om niets anders dan om zoo spoedig mogelijk de Nederlanden te verlaten. Hij begreep, dat hier zijne rol was uitgespeeld.

Trouwens, wat hij eigenlijk had bedoeld met zijne komst te Gent schijnt hem zelven kwalijk duidelijk te zijn geweest. Die opzienbarende reis had iedereen verbaasd en tot de buitensporigste geruchten aanleiding gegeven. In Duitschland vertelde men zelfs, dat hij zich tot graaf van Vlaanderen wilde laten verheffen, en hij had reeds vroeger zich tegen deze en dergelijke beweringen moeten verdedigen in de brieven, welke hij uit Gent aan den landgraaf van Hessen had geschreven. Maar wat hij eigenlijk wel bedoeld had, behalve in 't algemeen de gereformeerde zaak te bevorderen, had hij aan niemand kunnen uitleggen, en nog minder, waarom hij de troepen, met het geld der Koningin geworven, in plaats van tegen de Spanjaarden, tegen de Malcontenten en de Franschen had ten strijde gevoerd.

Had hij daarbij nog eer ingelegd, zoo ware hem althans één troost gebleven, maar het tegendeel was geschied. Zijne Duitsche ruiters en Fransche voetknechten hadden vreeselijk huis gehouden op het platteland, dat zij heetten te beschermen, maar bij elke ontmoeting met hunne tegenpartij smadelijk het onderspit gedolven, zware verliezen geleden en niets dan schande behaald.

Zelden was een zóó volkomen fiasco gemaakt! 't Was echter ook ongeveer het eenige resultaat, dat verkregen werd, want de een paar dagen later aan de Gentsche regeering ontvouwde denkbeelden der Brusselsche deputatie waren te gemoedelijk om veel indruk te maken.

In de hoofdzaak kwamen die met die der Antwerpenaren overeen. Beiden wezen vooral op de onmogelijkheid om den strijd tegen

Spanje voort te zetten, als de bijdragen van Vlaanderen niet in de Generaliteitskas werden gestort, omdat Holland en Zeeland te uitgeput waren om iets meer bij te dragen dan tot nog toe, integendeel kwalijk konden voortgaan met het onderhouden der vijf en twintig vaandels voetvolk, die zij aan de Generaliteit hadden afgestaan. Doch wat gaven Hembyze en de zijnen om het algemeen welzijn der Nederlanden! Voor hen kwam 't slechts op één ding aan, op de zegepraal hunner partij, de vernietiging van het katholicisme in Vlaanderen. Reeds dachten zij er over dat doel op andere wijze te bereiken en door toetreding tot de ontworpen Nadere Unie met Holland en Zeeland aan die verbinding dat uitdrukkelijk anti-katholiek karakter te geven, dat evenzeer in de bedoelingen van graaf Johan van Nassau en diens vrienden lag als het tegen den wensch van den prins van Oranje was. Die toetreding was zeker de wensch van allen; maar overigens waren ook de Gentsche partijhoofden verre van eenstemmig.

Ryhove had tot nog toe op den voorgrond gestaan, zoowel bij de gevangenneming van Aerschot en de andere heeren als in den strijd tegen de Malcontenten. De moord van Hessels en Visch was zelfs uitsluitend zijn werk geweest. Maar in werkelijkheid had Hembyze het gezag meer en meer geheel alleen in handen gekregen. 't Zij dat Ryhove dit thans begon in te zien en dathet hem verdroot, 't zij dat hij werkelijk meende te ver te zijn gegaan, 't zij dat de invloed van den prins van Oranje, wien hij altijd als het hoofd der protestanten eerbiedigde, zich bij hem liet gelden, hij begon nu eenen anderen toon aan te slaan. Hij vereenigde zich met Borluut en de andere gematigden, die vooral in het eerste lid der gemeente, de poorterij, steun vonden, mannen die voor alles Spanje wilden bestrijden, die begrepen, dat een voortgaan op den ingeslagen weg noodzaaklijk den ondergang der vrijheid, de zege van Spanje zou ten gevolge hebben. Toen dan ook eenige dagen later de voorstellen der Staten in de Collatie werden behandeld, zag men het vreemde schouwspel, dat Ryhove met kracht de aan-

neming dier voorstellen en de invoering van den godsdienstvrede bepleitte.

't Waren uiterst onstuimige vergaderingen: weldra vielen harde woorden van weerszijden en brak de tweedracht openlijk uit. Ryhove, die het militair gezag in handen had en een man van snel handelen was, ontzag zich niet Hembyze, hoewel deze als «voorschepen van de Keure» en eerste lid van het college der achttien-mannen het eigenlijk hoofd der regeering was, gevangen te doen nemen. Dat verwekte algemeene opschudding; alles vloog te wapen; Ryhove deed alle toegangen tot zijn huis door zijne soldaten bewaken, en zijne partij onder de gewapende burgerij bezette de gewichtigste punten in de stad. Maar verder kwam 't niet. Hembyze gevangen te houden waagde hij niet, en deze, misschien door het stout optreden zijner tegenstanders eenigszins vervaard; schijnt op enkele punten van verschil te hebben toegegeven. Zoo kon, niettegenstaande de stad den geheelen dag het aanzien had van in staat van oproer te verkeeren, hoewel geladen geschut op sommige plaatsen was geplant, ruiterpatrouilles de straten doorkruisten, waar de winkels gesloten en de toegangen met kettingen versperd waren, en hoewel ieder oogenblik eene botsing der partijen ophanden scheen, en zelfs in de vergadering der drie leden de partijen heftig tegen elkander overstonden, zóó zelfs, dat Merode van Rummen en zijne ambtgenooten het noodig achtten te beproeven wat zij door hunne persoonlijke tusschenkomst vermochten, per slot van rekening toch nog een soort van vergelijk tusschen de partijen en een daarmede overeenkomstig antwoord van de regeering en leden van Gent aan de Staten-Generaal tot stand komen.

Dit laatste was er kenlijk op berekend om de zaak op de lange baan te schuiven en tevens om zoo mogelijk Oranje tegenover de katholieken te compromitteeren. Want terwijl de Gentenaren verklaarden zich aan geen voorwaarde gebonden te willen rekenen, aleer de Staten er in hadden toegestemd, dat zij niet verplicht

zouden zijn den katholieken de beloofde vrije godsdienstoefening en het gebruik der geestelijke goederen toe te staan, vóór de Malconten het Vlaamsch gebied verlaten hadden, maakten zij ook bekend, dat zij, om een bewijs te geven hunner gehoorzaamheid en welgezindheid, het besluit hadden genomen, den prins van Oranje tot stadhouder van Vlaanderen te doen kiezen, niet alleen om zijne voortreffelijke hoedanigheden, maar vooral omdat hij openlijk tot den gereformeerden godsdienst was toegetreden, aan welken zij in leven en sterven getrouw wilden blijven.

Nu hadden de Staatsche afgevaardigden over dit eerste punt zich eenigermate in gelijken geest in de Collatie uitgelaten, maar, zooals zij uitdrukkelijk verklaarden, zonder er toe gemachtigd te zijn, waarom zij die verzekering ook niet op schrift wilden geven. Voor de Staten zelve echter stond de door Gent gestelde voorwaarde vrij wel gelijk met eene nieuwe exceptie. Zoodoende toch bleef men in een cirkel ronddraaien, daar de Malcontenten wederkeerig hunnen aftocht van het toelaten van den katholieken godsdienst en wat daarmede samenhing afhankelijk stelden. Het andere daarentegen was zóó klaarblijkelijk een list om den Prins te compromitteeren, dat het op niemand indruk maakte, al beweerden de Gentenaren ook, dat men daaruit hunne getrouwheid aan de Generale Unie ten duidelijkste kon bespeuren.

Allerminst was Oranje zelf geneigd in die voorgenomen keuze een bewijs van genegenheid te zien. Integendeel toonde hij, toen op verzoek der Vier Leden van Vlaanderen op nieuw zijne persoonlijke tusschenkomst te Gent door de Staten-Generaal werd overwogen, zich allerminst gereed om zich aan het gevaar eener mogelijk onaangename bejegening, zoo niet aan erger, bloot te stellen. Hoe weinig Hembyze's macht gebroken was en waartoe deze dorst over te gaan bleek dan ook weldra zóó duidelijk, dat het geen wonder was, dat de Prins zich binnen Gent niet in veiligheid achtte.

Achterdocht en bovenal wantrouwen tegen elken vreemdeling

was, dat weten wij, eene zoo kenmerkende eigenschap der Nederlanders dier dagen, dat niemand zich zal verwonderen, in dagen van groote opgewondenheid overdrevene voorzorgsmaatregelen te zien nemen. Te Antwerpen, waar men anders aan de aanwezigheid van vreemdelingen gewoon was, liepen voortdurend geruchten van allerlei aanslagen van Fransche of Spaansche zijde. Sedert den Bartholomeüsnacht schijnt in de Nederlanden ieder katholiek Franschman, van wien men niet met zekerheid de reden van zijne aanwezigheid wist, voor een moordenaar, samenzweerder of spion gehouden te zijn. Trouwens dergelijke achterdocht is niet alleen aan dien tijd eigen geweest en allerminst in Frankrijk zelf onbekend. Daarbij moet men bedenken, dat de koning van Spanje vrij wat onderdanen had, wier Fransche taal 't niet altijd mogelijk maakte uit te maken, met wien men te doen had, en wemelde 't in dien tijd van avonturiers, van wie men niet weten kon wat zij in hun schild voerden. Wat er juist aanleiding toe gaf weten wij niet, maar den 12den November werden te Antwerpen in den vroegen morgen alle straten door de gewapende burgerij afgezet en werd tot in den namiddag huiszoeking gehouden naar vreemdelingen, waarbij zelfs het huis, waar de keizerlijke gezant woonde, niet gespaard werd. Ieder die voor zijn verblijf geen afdoende reden wist op te geven werd de stad uitgezet, niet weinigen werden zelfs gevangen gehouden.

Dit voorbeeld vond te Gent navolging. De overheid vaardigde den 24sten het bevel uit aan alle vreemdelingen om de stad te verlaten. Hembyze maakte daarvan gebruik om ook Bonyvet de stad te doen ruimen; te vergeefs beriep zich deze op zijn Gentsch burgerrecht en op zijne hoedanigheid als gezant. Hij moest op staanden voet vertrekken.

Doch nauwelijks buiten gekomen, had hij een aanval te doorstaan van Duitsche ruiters, 't zij van eene stroopende bende, zooals zoovele den omtrek der legerplaatsen onveilig maakten, 't zij dat Johan Casimir of Hembyze ze hadden afgezonden, zooals hij

zelf en zijn meester beweerden. 't Is nooit opgehelderd, evenmin als wat het doel van den aanslag zou geweest zijn, wanneer 't althans werkelijk een aanslag is geweest. Want dat Bonyvets verblijf binnen Gent gevaarlijk had kunnen worden, dat kan Hembyze toch kwalijk geloofd hebben, en een open breuk met den hertog kon hem ook geen voordeel brengen. Misschien heeft hij gehoopt op die wijze tusschen dezen en de Staten moeilijkheden te doen rijzen. Hoe 't zij, 't bewijst wel, hoe weinig men zich te Gent aan Anjou stoorde, dat men zijnen kamerheer en gezant als een verdacht persoon de stad deed ruimen.

Anjou nam het hoog op en eischte natuurlijk voldoening. Maar 't zou lang duren, eer hij die verwierf. En toen op geheel andere wijze dan men zou verwacht hebben.

Toen dit eenigermate raadselachtig geval plaats greep, waren de zaken te Gent al in een ander tijdperk getreden. De vraag of men de tusschenkomst van den prins van Oranje zou dulden, verdeelde de gemoederen haast nog meer dan de vraag over de verzoening met de Malcontenten. Want Hembyze en de zijnen schijnen voor Oranje's persoonlijk optreden uitermate beducht te zijn geweest. En zeker terecht, want weinigen schijnen op den duur tegen Oranje's persoonlijk overwicht bestand te zijn geweest; waar deze dat kon laten gelden, daar voegde zich op 't eind een ieder naar zijn wil. Evenwel, voorloopig werd een middelweg gekozen en werden de Vier Leden naar Dendermonde bescheiden, waar Ryhove als gouverneur gebood en de Prins geen gevaar te duchten had. Twee dagen vóór Bonyvets uitzetting kwam hij daar aan. Van toen af begon een strijd tusschen hem en Hembyze, waarin geen van beiden eene volkomene overwinning behaalden, maar die toch de gelegenheid opende voor eene verzoening met de Malcontenten, welke mogelijk wel tot eene verzoening met alle Walen had kunnen leiden, wanneer de Gentenaren niet, zoodra zij aan Oranje's persoonlijken invloed ontsnapt waren, weder den ouden weg waren opgegaan en over 't geheel de scheiding tusschen katholieken en

protestanten in 't begin van 1579, geheel de Nederlanden door, veel erger ware geworden. Wonderlijk, ja hier en daar raadselachtig is daarbij de verhouding tot Anjou; 't is waar, dat onze inlichtingen op dit punt in volledigheid veel te wenschen overlaten. Om die verhouding en tevens den geheelen gang van zaken te begrijpen, zal 't noodzaaklijk wezen, eerst een blik te slaan op hetgeen in Henegouwen en bij de Malcontenten gebeurde.

IV.

La Motte had zich tot nog toe stil in zijn schuilhoek Grevelingen gehouden. Al wat er tot nog toe was geschied, was koren op zijn molen geweest. Hij had bijna geen beteren loop van zaken kunnen wenschen. Al wat de verwijdering tusschen Gent en de katholieke gewesten vergrootte, was in zijn belang. Van zelf, kon hij rekenen, zouden de laatste gedwongen zijn zich met hem in verbinding te stellen. Maar de groote heeren, zooals wij gezien hebben, waren daartoe geenszins genegen, en zoo zij al met hem in geheime onderhandeling traden, zoo deden zij 't op eene wijze, die hen niet compromitteeren kon. Alleen met de bevelhebbers en ook met de regenten van eenige steden uit den omtrek van Grevelingen slaagde hij in zoover beter, dat hij bij hen voor den dag kon komen met beloften, bij de bevelhebbers vooral van bevestiging of verhooging in ambt en rang en meestal ook geldelijke voordeelen, bij de regenten bovenal van waarborging der stedelijke voorrechten, verzekering van zelfbestuur en tegen alle inmenging van vreemdelingen, met name Spanjaarden. Het volk was in die streken over 't algemeen niet ongenegen om zich op dien voet aan den Koning te onderwerpen. Eigenlijk gezegd was er, de weinigen protestanten uitgezonderd, in die streken ook niemand, die reden had zich tegen zulk eene verzoening te verzetten. Vooral sedert Anjou's optreden was men daar eerder bevreesd voor Frankrijk dan voor Spanje. 't Best slaagde La Motte te Saint

Omer, waar de heer van Masnuy, Nicolas d'Ambermont, luitenant kolonel van het regiment van Egmont, het bevel had, een man, die 't niet aan verzekeringen van onwankelbaren trouw aan den Aartshertog had laten ontbreken, maar die toch weldra bezweek voor de aanbiedingen van La Motte, welke te eerder ingang moesten vinden, omdat het gevaar, dat van Gentsche zijde dreigde, zeer nabij begon te komen. Immers, reeds was het naburige Sint Wynoxbergen door Gentsch garnizoen bezet en begon men vrees te koesteren, dat in deze streken gebeuren kon, wat in Brugge en Yperen had plaats gehad. Van daar, dat ook een groot gedeelte der burgerij gemeene zaak maakte met de bevelhebbers, die met La Motte in onderhandeling traden. Voorloopig werden echter alle overeenkomsten geheim gehouden. Vóór Parma ze bekrachtigd had zouden zij niet gelden.

Ook met Montigny had La Motte zich in betrekking gesteld. 't Sprak van zelf, dat diens optreden hem in den waan bracht, dat er maar weinig toe noodig zou zijn om hem 's Konings zijde te doen kiezen. De voorwaarden, die daarbij zoowel ten opzichte der katholieke gewesten, die zich zouden aansluiten, als der personen, wier medewerking noodig was, gesteld zouden worden, maakten al spoedig een onderwerp van correspondentie tusschen hen uit. Montigny schijnt daarbij weinig moeilijkheden gemaakt te hebben en nam zelfs La Motte's aanbod aan, om hun krijgsvolk tegen de Gentenaren te doen samenwerken. Sedert de vereeniging met Baligny bezat hij voldoende macht om den paltsgraaf en Ryhove in bedwang te houden en tegelijk andere ondernemingen te beproeven. Op eene den 13den November gehouden samenkomst in de abdij van Watene werden beide aanvoerders 't al zoover eens, dat zij samen naar Saint Omer togen en daar den volgenden dag met Masnuy en andere bevelhebbers en edelen in overleg traden. Allen, berichtte La Motte aan Parma, verklaarden zich bereid om te sterven voor de handhaving van het katholiek geloof en de gehoorzaamheid aan den Koning, indien deze de door

Montigny ontworpen voorwaarden wilde goedkeuren. Zij beweerden zelfs kans te zien om al de Waalsche provinciën tot den Koning te doen terug keeren en Oranje en zijne aanhangers te verdrijven. Evenwel, moest La Motte er bijvoegen, geheel eens was men 't nog niet, want de Waalsche heeren stonden op handhaving der Pacificatie van Gent, waar hij niets van wilde weten. Daarmede had hij aangeduid hoe groot de kloof was, die hem en wie verder onvoorwaardelijk tot den Koning teruggekeerd was, scheidde van de Walen en in 't algemeen van de Nederlandsche katholieken.

Uit vrees, dat zijne nieuwe bondgenooten anders hunne toevlucht bij Anjou zouden zoeken, besloot La Motte voorloopig op dit punt toe te geven, en zoo bleef vooreerst nog handhaving der Pacificatie eene hoofdvoorwaarde voor de verzoening der Malcontenten en Walen. Hij hoopte door beloften van persoonlijke voordeelen de heeren langzamerhand van hunnen eisch te doen afzien en spiegelde daarom reeds dadelijk aan Montigny gouden bergen voor; zooals hij in een afzonderlijk geheim briefje aan Parma meldde, had hij hem zelfs voorgehouden, dat de Koning hem het opperbevel over alle Waalsche troepen zou verleenen. Hij rekende den jongen Lalaing op die wijze gemakkelijk te zullen vangen, en, gelukte dit niet, dan had hij nog een ander middel. Montigny deed, misschien zonder dat hij zich volkomen bewust was van de dubbelhartigheid van zijn nieuwen vriend, al het mogelijke om hem in dien waan te versterken. Hij gaf hem te kennen, dat hij, die nog zoo jong en onervaren was, dergelijke gewichtige stappen niet doen kon zonder zijne verwanten en vrienden te raadplegen, en dat hij dus een zijner vertrouwden naar Bergen zou zenden om Lalaing en de daar vertoevende heeren tot eene zamenkomst uit te noodigen. Natuurlijk was dit koren op La Motte's molen, die reeds meende hem geheel in zijne macht te hebben. Tot bezegeling van het verbond zou een aanval op Sint Wynoxbergen strekken, die door hem en Masnuy uitgevoerd, door Montigny en diens Fransche hulptroepen gedekt zou worden. La Motte hoopte daardoor de Neder-

landers tot het afzenden van troepen uit Brabant te zullen verleiden en zoo Parma eenige lucht te verschaffen.

Maar een geheel onvoorzien beletsel deed dit plan mislukken. Montigny en Baligny, de aanvoerder der Fransche hulpbenden, hadden twist gekregen over het bezetten van het door hen veroverde kasteel van Cassel, dat den toegang tot Saint Omer bestreek en dus onontbeerlijk was. Montigny wilde een zoo gewichtig punt niet in handen der Franschen laten, te minder, daar deze schroomlijk huis hielden in het land en de schade, die zij aanrichtten, meer dan opwoog tegen het voordeel van hunnen bijstand. Hij wilde dus zijn recht als opperbevelhebber laten gelden en beval een deel der Franschen die kwartieren te verlaten. Maar Baligny weigerde, misschien wel omdat hij reeds toen het plan had te Cassel te doen wat hij later met zoo goed gevolg te Kamerijk deed, namelijk zich eene soort van onafhankelijk gezag over eene vesting en hare omstreken te verschaffen. Bij de overmacht der Franschen, die de Walen verre in getal overtroffen, was aan geweld niet te denken. Alleen de tusschenkomst van Anjou kon hier helpen. Doch die diende Montigny wel persoonlijk in te roepen, en tot zoolang werd de onderneming uitgesteld.

't Is karakteristiek voor beiden, dat zij ieder van dit oponthoud ten nadeele van den bondgenoot gebruik zochten te maken. Montigny hoopte bij zijn bezoek te Bergen tegelijk in nader overleg met de daar aanwezige edelen en Staten-leden te treden, wat La Motte natuurlijk zeer naar den zin was, maar tevens wenschte hij met Anjou te spreken over de voorwaarden, welke hij bij zijne onderhandelingen met de Bours zou stellen. En dat hield hij voor La Motte zorgvuldig verborgen. Had deze er vermoeden op gehad, hij zou zeker niet nagelaten hebben zich op de weinige oprechtheid van Montigny tegenover hem te beroepen, ter rechtvaardiging van hetgeen hij van zijne zijde tegen dezen ondernam.

Reeds sinds geruimen tijd, nog op last van Don Juan, zooals hij aan Parma schreef, had hij verbindingen aangeknoopt met

eenige invloedrijke officieren der Malcontenten. Waarschijnlijk was 't hem meer te doen om Montigny's krijgsvolk dan om zijn persoon, en in alle geval was het goed meer dan ééne pees op de boog te hebben. Kreeg men den aanvoerder niet, dan kreeg men althans de soldaten.

Bij de Malcontenten, die, zij 't dan ook om aanneemlijke redenen, toch reeds eenmaal hunnen eed hadden gebroken, vond hij natuurlijk vrij gereedelijk ingang voor beloften, wier vervulling hen voor goed van alle zorgen zou ontheffen. Tot nog toe hadden zij een vrij précair bestaan, zij dienden geen enkelen heer, konden slechts door brandschatting en plundering zich het noodige verschaffen en liepen gevaar van als roovers en rebellen te worden behandeld, zoodra de kans hun tegenliep. Dat was alles voorbij, als zij eenmaal in 's Konings dienst stonden, terwijl zij daarenboven ruim beloond en volledig afbetaald zouden worden.

De onderhandelingen tusschen de officieren en La Motte waren al zoover gevorderd, dat de eersten, zoodra Montigny zich naar Bergen had begeven, den hopman Pépin, luitenant-kolonel van het regiment van den heer van Alennes, en een ander hopman naar La Motte zonden om zich met eigen oogen te overtuigen, dat deze eene koninklijke volmacht had, en daarna het accoord te sluiten, 't welk hun afbetaling hunner achterstallige soldij, gedeeltelijk onmiddelijk, gedeeltelijk bij termijnen, en aan La Motte de beschikking over een aanzienlijk getal oud-gediend krijgsvolk en de nu versterkte steden Meenen en Cassel en het, intusschen heroverde, kasteel Steghers verzekerde. 't Waren drie regimenten voetvolk, die op die wijze 140,000 gulden kostten; daarenboven kon La Motte op het halve regiment van Egmont, dat onder Masnuy in Saint Omer lag en op zijne eigene troepen rekenen, zoodat hij, als 't gelukte, ten dienste van Spanje eene vrij belangrijke macht kon bijeen brengen. Verder rekende hij nog op den bijstand der burgerij van Saint Omer, die 400 man had gelicht, ter vervanging van Masnuy's volk, als dit te velde zou zijn getrokken. Daarenboven

verwachtte hij binnenkort ook Câpres tot eene overeenkomst te zullen overhalen, die hem Atrecht, Aire en Béthune met het daar liggend krijgsvolk beloofde, terwijl de gouverneur van Hesdin, d'Oberlieu, ook al met hem aan het onderhandelen was.

De gemoedelijkheid, waarmede La Motte over dezen handel in soldaten en vestingen schreef en waarmede hij Parma verzocht toch terstond voor het noodige geld te zorgen, maakt eenen bijna pijnlijken indruk. Montigny wist niet alleen althans den schijn te redden, maar beschouwde blijkbaar de zaak ook niet in de eerste plaats als eene geldzaak. Trouwens, La Motte had uit de bekende onderschepte brieven van Curiel, den Spaanschen betaalmeester, die nog bij hem was, kunnen vernemen, hoe de Spanjaarden zijnen eigenen overgang niet veel anders beschouwden.

Terwijl dit te Grevelingen plaats had, was Montigny naar Bergen gegaan. Wat hij daar deed, wordt ons van zeer verschillende zijden op zeer verschillende wijze voorgesteld. Vooreerst hebben wij mededeelingen aan de Staten-Generaal daarover van Anjou zelven, van den markies van Havrech en van den abt Maroilles, die alle drie elkander bevestigen. Moeten wij hen gelooven, dan had, blijkbaar toevalliger wijze, de hertog Montigny juist op denzelfden tijd naar Bergen opontboden, met het doel om met hem te spreken in zijne hoedanigheid van bemiddelaar tusschen Gent en de Malcontenten. Zeker is dat niet onmogelijk, maar toch even zeker bijzonder toevallig. Wij zouden 't daarom gaarne van meer geloofwaardige lieden dan van genoemd drietal willen vernemen, en vooral van personen, die er minder belang bij hadden om den hertog in eene fraaie rol te doen optreden.

Dan heeft men verder de voorstelling, die door of voor Montigny gegeven wordt in het al meermalen genoemd geschrift, dat als *Mémoires sur Montigny* is uitgegeven en dat in het volgend jaar, 1579, is opgesteld om dezen bij de Walen te verdedigen tegen aantijgingen van La Motte. Ten derde is er een verhaal van wat er te Bergen tijdens Montigny's bezoek plaats had, dat in December 1578

ook door of voor Montigny werd opgesteld en door hem aan La Motte werd gezonden om het verder aan Parma mede te deelen, die het op zijne beurt weder aan den Koning overbriefde. En nu is 't merkwaardig, dat, hoewel dus zeker geen jaar tusschen het opstellen van deze beide geschriften verloopen is en beide door of ten dienste van Montigny zijn opgesteld, er toch tusschen beider mededeelingen op dit punt een zeer aanzienlijk verschil is. Ik behoef niet te zeggen, dat dit alleen reeds ons dwingt om de mededeelingen van den jongen Lalaing niet zonder een zeker voorbehoud te aanvaarden.

Doch wij moeten ons nog even te binnen brengen hoe 't met Anjou zelven stond. Deze was nog altijd te Bergen, omgeven door een aantal aanzienlijke heeren en geestelijken, zoowel uit Henegouwen als uit andere gewesten. Wij weten, dat hun bijeenblijven groote achterdocht bij de burgerijen verwekte en ook, dat Montigny met hen in voortdurend verkeer stond, ja soms in persoon onder hen verscheen. Zelfs wordt door sommige schrijvers beweerd, dat ook La Motte daar met hen kwam raadplegen, maar hoewel dit ons door een overigens zeer geloofwaardig schrijver, den jezuiet Strada, die de papieren van Parma tot zijn dienst had, wordt verhaald, is dit kwalijk aan te nemen, want er is verder nergens een spoor van te vinden. Wat tusschen hen voortdurend verhandeld werd, is natuurlijk volstrekt onbekend, terwijl 't niet onwaarschijnlijk is, dat hier door de Nederlandsche heeren zoowel als door den Franschen prins met even groote onoprechtheid een dubbel spel werd gespeeld, dat zij elkander wederkeerig voor hunne eigene plannen zochten te gebruiken en dat zij ook wederkeerig hunne eigenlijke bedoelingen voor elkander geheim hielden. Oogenschijnlijk waren de verdere regeling der verhouding van Anjou tot de Staten, ook voor 't geval, dat de vrede met den Koning tot stand kwam, en de voorwaarden der verzoening der Malcontenten de hoofonderwerpen hunner besprekingen, even als van Anjou's drukke brief- en noten-wisseling met de Staten-Generaal.

Hoewel Bonyvets zending niet het geringste gevolg had gehad, maakte Anjou daar gebruik van om niet alleen zijnen goeden wil maar zelfs zijne onmisbaarheid als tusschenpersoon te doen uitkomen. Hij maakte van zijne verbinding met de Malcontenten gebruik om den Staten te toonen, dat zij zonder hem met die verzoening niet gereed konden komen, en 't zou dan ook niet vreemd zijn, dat hij tegenover hen de komst van Montigny toeschreef aan een van hem ontvangen bevel, hoewel 't niet te ontkennen valt, dat het even goed mogelijk is, dat hij dit bevel werkelijk heeft gegeven. Want Montigny had tegenover de Walen, La Motte en de Spanjaarden evenveel reden om het te verzwijgen, als Anjou tegenover de Staten om het voor te wenden.

Montigny kwam dus te Bergen en had daar eene samenkomst met Anjou. Het resultaat was, dat de hertog een zijner vertrouwden, Fontpertuys, naar Baligny zond met het bevel om met zijne onderhebbende manschappen naar Frankrijk af te trekken, met achterlating van die korpsen, welke Montigny zou verkiezen te behouden.

Dat weten wij met zekerheid, want op deze punten stemmen alle berichten overeen. Maar overigens verkeeren wij in volslagen duisternis; zelfs de dagen waarop dit moet hebben plaats gehad, zijn niet met zekerheid te bepalen.

Nu is 't ongelukkig, dat niet zoozeer het geven van het bevel aan Baligny voor ons van belang is, als wel de beweegredenen, die tot het geven van dat bevel leidden, en dat het feit van Montigny's beide samenkomsten, die met Anjou en die met de Nederlandsche heeren, alleen belang heeft, als wij weten wat daar verhandeld werd. Daarenboven hangt de waarschijnlijkheid der verschillende voorstellingen, dus de betrekkelijke waarde der eene in vergelijking met de andere, voor een goed deel af van den datum, waarop dat is geschied. Immers, 't spreekt van zelf, dat, als het blijkt, dat enkele omstandigheden onmogelijk op zekere dagen kunnen gesteld worden, het verhaal, waarin die omstandigheden voorkomen, veel minder waarschijnlijkheid verkrijgt, wan-

neer men daarin die dagen als datum van het gebeurde moet aannemen.

In de eerste plaats vertelt ons Anjou zelf in eenen brief van 25 November aan de Staten-Generaal, dat hij, na Bonyvet naar Gent te hebben gezonden, (van wiens uitzetting op den vorigen dag hij toen nog niets wist) Montigny bij zich had ontboden. Men moet daarbij in aanmerking nemen, dat hij zich bij die mededeeling eenigszins onduidelijk uitlaat. Hij zegt nl. «*je n'ay laissé faire en sorte que le seigneur de Montigny m'est venu trouver par deça*» en spreekt dus niet van een bepaald opontbod, zelfs niet van een verzoek. Evenwel Havrech schreef den vorigen dag, dat hij met medewerking van Lalaing den hertog had bewogen, dat hij «*a mandé vers luy Monsieur de Montigny*,» zoodat hier wel van een opontbod sprake is. De hertog verhaalt daarop, hoe hij heeft getracht Montigny over te halen zich op zekere voorwaarden tot eene verzoening te laten bewegen en hoe hij eindelijk heeft verkregen, dat Montigny hem die voorwaarden heeft medegedeeld; dat hij die vrij aannemelijk vindt en dat hij de Staten aanraadt ze om der wille der behoudenis des lands aan te nemen. Ten einde de verzoening in de hand te werken, heeft hij, naar hij zegt, Fontpertuys afgezonden om de Fransche hulptroepen der Malcontenten te doen aftrekken.

Ook Havrech stelt de zaak niet anders voor. Hij zegt, dat Anjou Montigny overreed had om redelijk te wezen, waarop deze naar zijne soldaten was teruggekeerd om dezen het plan van verzoening voor te stellen. Laat ons ons blijven herinneren, dat Havrech dit op den 24sten schreef. Ook Maroilles beriep zich in een later schrijven, waarin hij de oprechtheid van Anjou's bedoelingen prees, op diens handelwijze ten opzichte der onderhandeling met Montigny en bijzonder op het feit, dat de hertog zelfs had besloten de Franschen te doen aftrekken, om in geen enkel opzicht te kort te schieten, waar hij den inwoners van het land eenige verlichting kon aanbrengen. Uit dit laatste blijkt, dat Maroilles niet overeen stemt met den hertog ten opzichte der redenen, waarom deze de troepen liet aftrekken, immers bij hem is verlichting der inwoners, bij

Anjou bevordering der verzoening, door wegneming van een steen des aanstoots voor Gent, (de aanwezigheid der Franschen bij Montigny) de reden, terwijl zonderling genoeg Havrech met geen woord van het bevel aan Baligny spreekt.

Op de Fransche voorstelling is dus wel wat aan te merken, hoewel zij niet onaannemelijk is, vooral als men bedenkt, dat Anjou door des Pruneaux reeds den 8sten November den Staten had laten aandienen, dat hij zijn krijgsvolk, dat bij de Malcontenten was, zou doen aftrekken, zoodra bleek, dat de Gentenaren niet ongeneigd waren om tot een vergelijk te komen.

Hooren wij nu wat Montigny ons vertelt. Zooals wij weten, doet hij dat tweemaal en op zeer verschillende wijze.

In de *Mémoires de Montigny* staat (dit moet men wel in 't oog houden) steeds de verhouding tot La Motte op den voorgrond; al het andere wordt eenigermate ter loops behandeld, tenzij het bijzonder de verdienste van Montigny ten opzichte der Waalsche zaak, zoowel tegenover de vijandige Nederlanders, als tegenover de Spanjaarden, doet uitkomen. Er wordt dan ook alleen dit verhaald. Montigny was zeer ontevreden over het schandelijke gedrag van Baligny's krijgsvolk; toen deze nog daarenboven deel wilde hebben aan het bezetten van Cassel, besloot hij bij Anjou recht te zoeken en wist hij dezen over te halen om des Pruneaux (eene vergissing voor Fontpertuys, zooals men begrijpt) naar Baligny te zenden met den bekenden last. Van besprekingen met de Henegouwsche en andere edelen is hier geen sprake, ook wordt de verhouding tusschen Montigny en Anjou als eene vriendschappelijke voorgesteld.

Maar nu moeten wij de andere voorstelling in oogenschouw nemen, die met een geheel ander doel is opgesteld dan het laatst aangehaalde geschrift. 't Werd door een van Montigny's officieren, Bodeghem, of Boidengien, die zelf door La Motte gewonnen was, aan dezen gebracht (althans zoo verzekerde La Motte aan Parma) en was bestemd om Montigny's gedrag tegenover Parma te recht-

vaardigen. De wijze, waarop Montigny er in wordt voorgesteld, als de man, die alles durft en alles kan, sluit de waarschijnlijkheid uit, dat La Motte of Bodeghem het stuk zouden hebben vervaardigd, terwijl de toon toch tegenover La Motte niet vijandig is, daar 't werd geschreven in een tijd, toen Montigny met dezen wel geschil had, maar voor een oogenblik weder op tamelijk goeden voet stond.

Volgens dit stuk nu, dat grootendeels door Blaes is afgedrukt in de toevoegsels aan *de Mémoires sur Montigny* en dat in zijn geheel nog niet is uitgegeven, heet het, dat Montigny eerst eene voorloopige overeenkomst met La Motte sloot, waarmede blijkbaar de afspraken te Watene en Saint Omer bedoeld worden, en daarop naar Bergen ging, waar Lalaing op zijn verzoek de voornaamste leden der Staten van Henegouwen bijeenriep met eenige andere toen te Bergen aanwezige heeren, waaronder de graaf van Lalaing en zijne vrouw, de hertog van Aerschot, de markies van Havrech, de baron de Frézin, de abten van Hânon en Maroilles en de heer van Bodeghem, die dus met hem zal zijn medegekomen.

In deze vergadering zette Montigny uiteen, hoe hij, daar hij altijd goede vrienden met La Motte was geweest en, sedert hij Meenen bezet had, zooveel ondersteuning van hem had genoten, niet had kunnen nalaten om met hem in overleg te treden, hoe La Motte hem had voorgesteld tot den Koning terug te keeren, die bereid was alle redelijke wenschen in te willigen, tot zelfs het vertrek van alle vreemdelingen, zoodra de rust hersteld was.

Lalaing betuigde daarop zijne verbazing, dat zijn broeder zich zóó diep met La Motte had ingelaten, zonder er hem kennis van te geven en met name buiten voorkennis van den hertog van Anjou, wien allen zooveel verplicht waren en die 't zeker kwalijk zou nemen. Montigny antwoordde, dat dat onredelijk zou zijn, daar, als de reden waarom Anjou was gekomen, niet meer bestond, alle verplichting jegens dezen ophield; dat hij zijne zaligheid en eer niet wilde verliezen en dat, als zij het den hertog niet durfden zeggen, hij het zelf zou doen.

Vergezeld van Havrech en Maroilles, begaf hij zich daarop naar Anjou, en herhaalde bij dezen hetzelfde, er bijvoegende, dat, men om den oorlog tegen Gent vol te houden, voor 3 maanden 10000 man te voet, 3000 ruiters en 9 kanonnen moest kunnen onderhouden, waartoe Anjou verklaarde dat hem de middelen ontbraken. Dan, zeide Montigny, was 't noodzaaklijk, dat zij zich met den Koning verzoenden, die macht genoeg bezat om hen te helpen. Anjou betuigde zijne verwondering, dat men zonder hem daarover onderhandeld had, daar dit met het tractaat streed (zeker een zonderling beroep, daar dat met de Staten gesloten was, tegen wie Montigny in opstand verkeerde), maar dat hij overigens niets tegen de verzoening van den Koning met zijne onderdanen had en evenmin daartegen, dat deze van alle tirannie bevrijd werden, waarom hij hun ook een gedeelte zijner krijgsmacht had afgestaan.

Hierop verklaarde Montigny weder, dat het noodig was dat Anjou alle Franschen uit Vlaanderen deed vertrekken, behalve het regiment van Combelles en 400 harkebusiers. Anjou vond dit goed en gaf dienovereenkomstig zijne bevelen.

Na afloop dezer conferentie keerden Montigny en de beide andere afgevaardigden naar de vergadering (die het stuk de Staten van Henegouwen noemt) terug. Montigny drong daar nogmaals op verzoening met den Koning aan, daar Anjou geen middelen bezat om ze bij te staan, hij beweerde, dat hij daarenboven anders ook niet naar zijn krijgsvolk terug durfde keeren, dat van geen ander voornemen wilde hooren dan om zich aan den Koning te onderwerpen. Maar de edelen konden tot geen besluit komen; alleen werd afgesproken, dat Havrech naar Artois zou gaan, om daar met de Staten te onderhandelen, die bijeen waren om over het katholiek verbond te beraadslagen, dat door Henegouwen was voorgesteld.

Dit is de lezing, die Montigny door Bodeghem en La Motte aan Parma en den Koning liet toekomen. Men ziet, dat zij aanmerkelijk van zijne andere verschilt. De vraag is, welke van de twee de waarheid bevat en in hoeverre de eene of de andere of

beide de voorkeur verdienen boven de beweringen van Anjou en Havrech.

Dit nu is volstrekt niet uit te maken. Dat Montigny, behalve de samenkomst met Anjou, er ook eene met de Henegouwsche en andere heeren had, hoewel hij daarvan in zijn ander geschrift met geen woord rept, kunnen wij veilig aannemen. De brieven van La Motte aan Parma bewijzen het voldoende. Maar de vraag is: wat werd daar en wat werd tusschen Anjou en Montigny verhandeld? Zeker ook andere dingen dan wat deze aan La Motte en Parma liet weten. Want niet alleen is 't onaannemelijk, dat Anjou de mededeeling der voorwaarden, welke korten tijd daar na den Staten werden in handen gesteld, zoo maar zou hebben bedacht, maar ook wordt de zending van Havrech naar Artois door Anjou, door den markies zelven en door Maroilles voorgesteld als iets dat op voorstel van Anjou geschiedde, om te beletten dat Artois zonder de andere gewesten zich te diep met Spanje inliet. Nu is 't waar, dat hierbij ook werkelijk door Havrech en zijne lastgevers wat anders kan zijn bedoeld dan door Anjou (want niets staat er voor in, dat men tegen dezen oprechter was dan hij zelf placht te wezen) maar dat Anjou er in 't geheel geen deel aan had, dat de zending uitsluitend ter verkrijging van samenwerking ten gunste eener verzoening zou hebben plaats gehad, dat kan toch, na zulk eene positieve verklaring, bezwaarlijk aangenomen worden.

Maar er bestaat nog een ander bezwaar.

In het geheele stuk, dat Parma in handen kreeg, komt geen datum voor. Wanneer het is geschreven is niet dan bij benadering op te maken, waarschijnlijk in December; maar nog moeilijker is er uit op te maken wanneer de daarin gemelde feiten hebben plaats gehad. 't Is waar, dat Strada spreekt van eene samenkomst van edelen met Montigny te Bergen op den 24sten November, maar Havrech schrijft op dien zelfden 24sten van Montigny's vertrek als iets dat al heeft plaats gehad. En terwijl zij dus vóór den 24sten moet gesteld worden, kan de vergadering niet vóór den

17den hebben plaats gehad, daar La Motte aan Parma bericht, dat Montigny daarheen vertrok, nadat hij zijnen brief van den 16den had geschreven. Op zijn vroegst dus den 17den. Maar dat kan ook niet, want den 17den keerde Aerschot, die volgens Montigny in de vergadering aanwezig was, met zijn zoon, den pas van eene zware ziekte herstelden prins van Chimay te Antwerpen terug, en den 18den leverde hij in de vergadering der Staten-Generaal brieven van Anjou over. En daarna heeft hij, dit blijkt uit alles, Antwerpen vooreerst niet verlaten, zoodat een terugkeer naar Bergen uitgesloten is.

Of er is dus geene vergadering geweest, òf zij is niet door Aerschot bijgewoond. In alle geval is dus Montigny's voorstelling onjuist. En al houden wij ons, zooals ik geloof te moeten doen, aan het laatste punt, want over de vergadering spreekt La Motte te duidelijk, dan is Montigny's onwaarheid nog geen kleine. Want voor Parma en den Koning was 't een zaak van belang, als Aerschot haar had bijgewoond, als deze voorzichtige en kleingeestige, tot geen kloek besluit bereide aanvoerder der katholieke middelpartij zich reeds zoover met plannen als daar verhandeld werden, inliet. Er bestond dus voor Montigny wel degelijk aanleiding om op dit punt onwaarheid te spreken. Want dat hij zich vergist zou hebben, een paar weken hoogstens na het gebeurde, op een zoo kardinaal punt als de aanwezigheid van den voornaamsten edelman uit de Nederlanden, zal toch wel niemand gelooven.

Maar als hij op zulk eene onwaarheid wordt betrapt, waarom zullen wij hem dan gelooven op allerlei uiterst onwaarschijnlijke punten, waarover hij in zijn ander verhaal met geen woord spreekt en die niet alleen in strijd zijn met de verzekeringen van andere, ik erken evenmin geloofwaardige, getuigen, maar ook met zijne latere handelingen.

Wat wij dan ook van al deze dingen willen zeggen, één ding staat vast, dat Montigny als zegsman alle vertrouwen verbeurt,

en tevens wordt het meer dan waarschijnlijk, dat hij evenzeer La Motte bedroog, als deze 't hem deed.

Wanneer ik uit al die weefsels van heele en halve leugens de waarheid moest trachten voor den dag te halen, zou ik 't niet dan onder voorbehoud doen. Maar dan zou ik toch, tot op betere informatie, dit meenen te mogen zeggen: Tegen half November, terwijl zijne onderhandelingen met de Staten-Generaal bleven steken, en deze trachtten Gent tot toegeven te bewegen, begon Montigny ook met La Motte te onderhandelen, met het doel om te onderzoeken in hoever eene terugkeer tot den Koning voor hem en de zijnen en de Waalsche provinciën zonder nadeel, ja met voordeel liefst, kon geschieden. Hij deed La Motte gelooven, dat hij zich door hem liet om den tuin leiden, maar handelde in werkelijkheid geheel uit eigenbelang. Misschien wel zocht hij La Motte dit opzetlijk te doen gelooven om zoodoende diens knoeierijen met zijne officieren te gemakkelijker te kunnen verijdelen, en tegelijk, om met hulp van hem en van de Franschen Sint Wynoxbergen te veroveren en zijne eigene macht uit te breiden. Maar de twist met Baligny en de onhoorzaamheid der Franschen, verijdelden zijn oorspronkelijk plan. Zonder te weifelen ontwierp hij nu een ander, haast nog beter. Zooveel Franschen als nu bij hem waren was een gevaar voor zijne zelfstandigheid, een klein korps daarentegen bleef eene begeerlijke versterking, niet minder tegenover La Motte als tegenover de Gentenaren en Staatschen. Hij besloot dus van Anjou de terugroeping van Baligny te vragen en tevens het bevel om Combelles bij hem te laten. Daarvoor moest hij naar Bergen, eene schoone gelegenheid om zich met zijne Henegouwsche vrienden en verwanten te verstaan en tevens om met Anjou op goeden voet te blijven, niettegenstaande het, voor dezen misschien onwelkome, verzoek ten opzichte zijner troepen. En La Motte kon niet het minste tegen dit plan inbrengen, omdat hij moest denken, dat het geheel alleen ten voordeele van Spanje zou wezen en hem tegelijkertijd de gelegenheid bood om nader

overleg met Montigny's officieren te plegen en Montigny zelven op die wijze geheel in zijne macht te brengen.

Zoo werd de bedrieger bedrogen en krijgt hij die in staat is den spelers in de kaart te kijken het zonderlinge schouwspel te zien van een aantal personen, die allen met elkander samen werken, in de vaste overtuiging dat zij elkander beet nemen, zonder dat er eigenlijk iemand eenig voordeel van heeft behalve misschien Anjou en mogelijk ook Montigny zelf, hoewel die in geen gering gevaar geraakt door de samenzweering zijner officieren.

Te Bergen aangekomen, heeft Montigny toen met de daar aanwezige leden der Henegouwsche Staten en andere edelen eene samenkomst gehad, waarin waarschijnlijk is besloten in overleg te blijven met Artois en in goede vriendschap met Anjou, dien Lalaing, dit moeten wij wel bedenken, nog altijd bleef aanhangen. En tegenover Anjou nam Montigny de houding aan van zich te laten bewegen tot het doen van concessiën, waarvan hij op zich zelven wel niet afkeerig zal zijn geweest, maar die hij zich nu liet afkoopen met de terugroeping van Baligny, welke hem zijne vrijheid van handelen deed herkrijgen. Zoodoende, komt het mij voor, (men bedenke wel, dat ik steeds vooronderstellende spreek) wist Montigny Anjou te doen gelooven, dat om diens wil en door diens invloed plaats had wat Montigny zelf begeerde, terwijl deze toch de gelegenheid voor zich open hield om zoowel tegenover de Malcontenten en andere Walen als tegenover de Spanjaarden en La Motte den schijn aan te nemen, als of hij geheel ten hunnen bate, uit Waalsch-katholieken ijver en uit ijver voor den dienst des Konings had gehandeld.

Waarlijk, als dit alles zoo is, en ik blijf dat hoogst waarschijnlijk achten, dan speelde Montigny zeker hoog spel, maar op eene wijze, die eenen ouden diplomaat alle eer zou hebben aangedaan en bij een jong mensch van 21 jaar verbazingwekkend mag heeten, maar geenszins groote gedachten verwekt van zijn karakter. Trouwens, wij die weten, hoe een man als zijn neef Renneberg er toe kon

komen om het schandelijkste verraad te plegen, behoeven ons niet te verwonderen, dat Montigny met nog grooter behendigheid een dubbel spel speelde. 't Waren harde tijden, waarin 't voor hem, die meenden in troebel water te mogen visschen, moeilijk was om eerlijk te blijven. Wie denkt niet aan de bekende woorden, die Schiller Ottavio Picolomini in den mond legt:

«. . . . . . Es ist nicht immer möglich
«Im Leben sich so kinderrein zu halten
«Wie 's uns die Stimme lehrt im Innersten.
«In steter Nothwehr gegen arge List,
«Bleibt auch das redlichste Gemüth nicht wahr:
«Das eben ist der Fluch der bösen That,
«Dass sie, fortzeugend, immer Böses muss gebären.

Het «*Ich klügle nicht; ich thue meine Pflicht*,» dat volgt, heeft misschien Montigny zich zelven ook gezegd, als hij ooit nagedacht heeft over den poel van leugen en bedrog, waarin hij hoe langer hoe dieper verzonk. Immers, hij zelf meende zonder twijfel, dat hij tegenover zich zelven, zijne soldaten, zijne standen geloofsgenooten, tegenover zijn land en zijn Koning misschien, zijne plicht deed, als hij op die wijze zich zelven de vrije hand zocht te bewaren en aan de strikken, die men hem spande, zocht te ontkomen. En dat geldt zeker nog meer van La Motte, die geen oogenblik twijfel schijnt gevoed te hebben omtrent het geoorloofde van zijn verraad, omdat hij alleen dus zijnen Koning meende goed te kunnen dienen.

Maar hoe men ook denken moge over de moraliteit van den jongen Lalaing, zijn overleg en zijne energie verdienen beide bewondering.

Nauwelijks had hij zijn doel te Bergen bereikt, of hij ijlde terug naar zijn hoofdkwartier. Wat daar eigenlijk gebeurd is weten wij niet. Parma berichtte later aan den Koning, dat Montigny, ontdekkend dat de soldaten met La Motte onderhandelden, eenigszins koel was tegenover Pépin en dat deze hem daarop toevoegde, dat zijne soldaten hem bij den kraag zouden vatten, als hij niet

terstond zijne toestemming tot den terugkeer onder 's Konings gezag gaf; dat daarop Montigny den luitenant-kolonel Bodeghem naar La Motte zond, die daarbij goede diensten bewees, waarvoor La Motte hem eene belooning van 1000 gulden toezeide. Heel duidelijk is dit niet: Montigny zelf vermijdt blijkbaar in zijn verweerschrift over dit punt te spreken, hoewel hij wel verhaalt van hetgeen later tusschen hem en zijne officieren voorviel, en uit dat laatste blijkt, dat het Bodeghem was, die de verbinding met La Motte 't meest voorstond en door Montigny als de hoofdaanlegger van het complot werd beschouwd. Maar als naar gewoonte verzuimt hij (kenlijk opzetlijk) een datum te noemen en haalt hij hetgeen in November en hetgeen in Januari gebeurde door elkander.

Wanneer wij echter nagaan wat Montigny vervolgens beproefde, dan geloof ik, dat wij wel mogen aannemen, dat hij, toen hij bij zijne terugkomst ontdekte, dat Pépin met La Motte aan 't onderhandelen was, daarover zijnen toorn niet verheelde, maar, voor eene algemeene muiterij beducht, (La Motte's beloften waren voor soldaten, die sinds Januari geen ander geld hadden gezien dan wat zij buit hadden gemaakt, uiterst verlijdelijk) door middel van Bodeghem eene overeenkomst met La Motte trof, die hem gelegenheid gaf het nemen van een besluit uit te stellen. Blijkbaar heeft La Motte gehoopt van dit uitstel partij te trekken om door middel van Bodeghem van de soldaten te verkrijgen, dat zij zonder hunnen aanvoerder tot hem over zouden gaan; daartoe echter waren waarschijnlijk wel enkele officieren bereid, maar was geenszins het geheele korps genegen.

Geen wonder echter, dat Montigny van nu af aan alle vertrouwen op La Motte verloor en op nieuw eene toenadering tot de Staten-Generaal beproefde, die door de bemiddeling van Anjou, Lalaing en enkele Fransche en Nederlandsche heeren niet weinig werd bevorderd. Evenmin, dat hij eerst weder eenige neiging tot de andere zijde liet blijken, toen 't scheen, dat die toenadering niet voldoende werd beantwoord.

VI.

't Was intusschen al December geworden en Anjou had formeel de bemiddeling, of zooals hij zich uitdrukte, de berechting van het geschil tusschen de Gentenaren en de Walen op zich genomen. Diensovereenkomstig maakte hij thans zijn besluit kenbaar om zijne troepen, die bij Montigny waren, terug te roepen en voor iedereen de vrije uitoefening van zijn eigen godsdienst te handhaven. Een dag later, 2 December, werd door Montigny en Heze, die in dergelijke stukken als zijn onafscheidelijke medgezel optreedt, te Houplines, een kasteel in de buurt van Armentières, waar hij met een aantal Waalsche heeren uit die streken over de verhouding tot de Franschen beraadslaagde, de verklaring geteekend en aan de Bours overgeleverd, op welke voorwaarden zij zich wilden onderwerpen.

't Was een heel ander stuk, dan wat zij zes weken geleden te Meenen hadden uitgevaardigd en bewees, hoe hun sedert de kam gezwollen was.

Voorop stonden eischen omtrent de verdeeling der kerken in Vlaanderen tusschen de beide gezinten, welke deze geheel ten gunste der katholieken deed afloopen, en van de teruggave der goederen van die geestelijken en edelen, welke niet de zijde van Spanje hielden. In het vierde artikel werd geëischt, dat in iedere plaats in Vlaanderen, waar de gereformeerde godsdienst was ingevoerd, de overheid voor de helft katholiek zou wezen. In de volgende eischten zij het in handen stellen der te Gent gevangen zittende heeren, (Champagny inkluis) aan Anjou of een der naburige katholieke Duitsche vorsten en hunne onmiddelijke terechtstelling voor een onpartijdig gerechtshof, met algeheele invrijheidstelling van Mevrouw de Glayon.

Daarentegen beloofden zij hunne soldaten tot beperking hunner eischen op 't punt der soldij te zullen bewegen, maar verklaarden hunne stellingen te zullen blijven bezetten tot dat aan hunne

eischen werkelijke uitvoering was gegeven, maar dan ook Vlaanderen te zullen verlaten, waar tegen de Gentenaren alle door hen bezette Vlaamsche steden moesten ontruimen en hun krijgsvolk ontbinden. Minder beslist werd de wensch te kennen gegeven, dat den Vlaamschen katholieken eenige steden zouden worden toegewezen als *places de surete*, maar omtrent de waarborgen der goede uitvoering van een op deze voorwaarden te sluiten verdrag werden zeer hooge eischen gedaan.

Maar dit was ook alles: geen melding werd er gemaakt van de Waalsche gewesten en nog minder van de verzoening met den Koning, evenmin trouwens als van Anjou, met wien Montigny in die dagen in voortdurend overleg moet gestaan hebben, zoodat deze hem, wat hem trouwens als middelaar en scheidsrechter geoorloofd was, mededeelde wat hij over de zaak met de Staten-Generaal door middel van des Pruneaux gehandeld had. Hoogstwaarschijnlijk was deze verklaring echter reeds onder diens oogen geweest en zal die ook wel met Lalaing en misschien ook wel met andere invloedrijke edelen in Henegouwen besproken zijn geworden. Want er was daar nog niemand, enkele leden der geestelijkheid uitgezonderd, die aan verzoening met den Koning dacht. Dat was anders in Artois, waar in die dagen de burggraaf van Gent, Robert de Melun, die tot nog toe als generaal der ruiterij onder Boussu te velde was geweest, het stadhouderschap, dat tijdens zijne afwezigheid door Câpres was waargenomen, weder zelf aanvaardde en daarmede tegelijk de leiding der katholieke partij in de westelijke provinciën op zich nam. Een korten tijd vleiden zich zoowel de Staten-Generaal als Anjou, dat dit voor hen eene verandering ten goede zou zijn, want hoewel een trouw katholiek, had Gent tot nog toe niet de minste neiging betoond tot afscheiding, zoomin als zijn opperbevelhebber Boussu, die, tot groot verdriet van den prins van Oranje en de Staten-Generaal, die al hunne hoop op Alva's vroegeren stadhouder in Holland en Utrecht gevestigd hadden, in die zelfde dagen overleed. Maar weldra bleken

zij zich erg bedrogen te hebben en kwam 't aan den dag, dat Gent de leiding aan Câpres alleen ontnomen had, om zelf vrijer in zijne handelingen te zijn en zich niet op den achtergrond te laten schuiven. De pogingen, die Anjou beproefde om betrekkingen met hem aan te knoopen, mislukten ten eenen male. In Artois was nimmer eenige neiging tot Frankrijk merkbaar.

Vooreerst echter bleef Montigny nog geheel zelfstandig en geheel zonder aanraking met de Walen buiten Henegouwen. Hoewel zijne positie niet zeer benijdenswaardig was, niet zoozeer wegens het gevaar van de zijde der Gentenaren en hunne bondgenooten als wegens de verstandhoudiing tusschen La Motte en zijne officieren, had hij nog middelen genoeg om op de Staten eenen zekeren druk uit te oefenen. Waarschijnlijk was dat de reden, waarom hij zich, toen er vooreerst geen antwoord op zijne verklaring kwam, weder met La Motte in betrekking stelde, in denzelfden tijd dat zijn broeder Lalaing, met allerlei nietszeggende phrases Parma's aanzoeken beantwoordde. Maar blijkbaar alleen voor de leus, want weldra zien wij Montigny weder het oor leenen aan de Bours, die, zoodra hij in 't bezit der verklaring van Houplines was, naar Antwerpen was teruggekeerd, om ze aan regeering en Staten voor te leggen, en kort daarop op nieuw naar West-Vlaanderen toog om, met nieuwe volmachten gewapend, zijne taak te hervatten. Dit werd hem eerst mogelijk gemaakt door den rusteloozen arbeid van den prins van Oranje, die, zooals wij weten, in die dagen te Dendermonde zijne onderhandelingen met de te Gent heerschende partij was begonnen, maar zich vooreerst daar nog niet binnen waagde, eer hij zekerheid had, dat hem geen persoonlijk gevaar dreigde.

Aan de andere kant wilde Hembyze hem er niet binnen laten, eer hij zelf de zekerheid had, dat Oranje's komst hem zijn gezag niet zou doen verliezen. Maar 't ging 't niet aan den Prins op den duur den intocht in de stad te beletten. Ryhove en de zijnen, die meermalen tusschen Gent en Dendermonde heen en weder

trokken, kregen eindelijk gedaan, dat de Gentsche regeering hem waarborgen gaf voor zijne veiligheid. Zóó hoog was echter reeds de partijschap gestegen, dat Hembyze kon voorstellen, dat al wat tusschen Ryhove en zijne medeafgevaardigden en den Prins te Dendermonde zou worden vastgesteld, ongeldig zou blijven totdat het door magistraat en gemeente was goedgekeurd en dat in plaats van aan Ryhove, aan den paltsgraaf en eenige afgevaardigden van zijne eigene partij de onderhandelingen te Dendermonde zouden worden toevertrouwd. Doch toen Ryhove het bericht bracht, dat Oranje bereid was te komen, als men hem zijne veiligheid waarborgde, moest Hembyze wel toegeven, want hoe groot ook zijn invloed was, voor goed met Oranje te breken, dat waagde hij toch niet. Hij maakte dus *bonne mine à mauvais jeu*, maar Dathenus en enkele zijner geestverwanten onder de predikanten verlieten tijdelijk de stad, toen den 2den December de Prins, door zijnen broeder graaf Johan van Nassau begeleid, en door Johan Casimir plechtig verwelkomd, zijn intocht deed, rijdende tusschen de beide mededingers naar het gezag in Gent.

Dit alles was niet zonder groote beroering geschied en 't was haast wonder, dat er geen bloed stroomde, want onder de aanhangers van Hembyze waren mannen als hopman Mieghem, die voor geen euveldaad terugdeinsden. Dat had deze laatste nog maar kort geleden bewezen door den moord van den baljuw en den griffier van Axel, terwijl een ander, hopman Rochelfijn, in dienzelfden tijd eene vermetele poging waagde om den gouverneur van Oudenaerde, den heer van Mansart een trouw aanhanger van Oranje en bekend door zijn gezantschap naar Frankrijk in de vorige jaren, op te lichten. Maar de partijen wogen zóó tegen elkander op en Ryhove was zelfs een zóó geducht tegenstander, die al evenmin voor eenig uiterste terugdeinsde als Hembyze, dat geen van beide partijen 't waagde den ander aan te vallen. Daarenboven was Johan Casimir, sedert hij Davidson's vermaning had ontvangen, geheel omgekeerd. Al zijne hoogvliegende plannen waren in rook

vervlogen en hij wenschte niets liever dan op eervolle wijze weg te komen. Zelfs schijnt hij zijn een tijd lang tamenlijk openlijk te kennen gegeven wantrouwen tegen Oranje geheel te hebben afgelegd en zoo al niet tot de verzoening mede-, dan toch deze niet tegengewerkt te hebben.

Evenwel, gemakkelijk ging deze ook nu nog niet. Den 4den December, want den dag na zijne aankomst was een vast- en biddag gehouden, verscheen Oranje in de vergadering der drie leden der stad, waar hij een zestal artikelen aanbood, welke tot grondslag der onderhandeling moesten strekken. Terstond daarop werd de commissie benoemd, welke men met die onderhandeling belastte. Beide partijen waren er vrij gelijk in vertegenwoordigd. Naast Hembyze stond Borluut aan het hoofd, en ieder lid der stad had er drie, de magistraat vier afgevaardigden. Aanvaarding der door den Aartshertog en de Staten aangeboden Acte van Acceptatie en eene volkomene amnestie van alles wat er gebeurd was maakten den inhoud der voor ons belangrijkste onder de zes artikelen uit, terwijl de andere meer het inwendig beheer van stad en provincie betroffen.

Eene week lang werd hierover gehandeld. Doch eindelijk brachten Oranje en zijne aanhangers het zoover, dat ook de hardnekkigste tegenstanders op het punt van den godsdienstvrede toegaven, hoewel 't niet gelukte op dat der gevangen heeren hun zin te krijgen. Waarschijnlijk zou Oranje eene meer volkomen en zeker eene snellere en gemakkelijker zegepraal hebben behaald, wanneer de commissarissen met volkomen vrijheid hadden kunnen handelen. Maar de afgevaardigden van het derde lid, de twee en vijftig neeringen of gilden, waagden het niet zonder ruggespraak hun gevoelen uit te brengen, en dus moesten alle gilden afzonderlijk worden geraadpleegd, en in sommige, waar Hembyze veel invloed had, kon men 't langen tijd niet eens worden, zoodat hun antwoord eerst inkwam op den 11den, toen reeds de drie leden bijeen waren gekomen om het gemeenschappelijk bescheid aan den Prins over te geven.

En nu moest nog, nadat den Prins de volkomen toestemming der drie leden in zijne voorstellen was kenbaar gemaakt, de tekst van den «Religionsvrede» worden opgesteld, welke tevens als grondslag voor den vredehandel met de Malcontenten kon dienen. Dit laatste geschiedde al weder door eene commissie van twee schepenen en vier afgevaardigden uit ieder lid der stad, in overleg met den Prins; maar thans had deze alleen met de enkele personen te doen, zoodat er maar een paar dagen voor noodig waren. Toch werd het nog 16 December, eer de achttien artikelen der ordonnantie op den godsdienstvrede werden vastgesteld, en nog elf dagen verliepen eer zij werden afgekondigd.

Evenwel was reeds het den 11den vastgestelde en den Prins overgeleverde antwoord op de door hem voorgestelde zes punten een geschikte grondslag voor de onderhandelingen met de Malcontenten. Want niet alleen werd daarin de Acte van Acceptatie aanvaard, maar ook werd in de vrije uitoefening van den katholieken godsdienst en in het vrije gebruik der geestelijke goederen door de geestelijkheid toegestemd, zoowel binnen Gent als in geheel Vlaanderen, zonder andere voorwaarden dan dat de geestelijken verplicht zouden zijn te beloven niets tegen stad, provincie of land te zullen ondernemen, en dat de regeering en de Staten-Generaal hun best zouden doen om de andere provinciën tot erkenning van den Religionsvrede (den te Antwerpen vastgestelden natuurlijk, niet dien van Gent) te bewegen, terwijl de Gentenaren ook verder hunne vredelievendheid ten opzichte van den adel en de geestelijkheid van Vlaanderen en de andere provinciën betuigden en zelfs goedvonden, dat de gevangen heeren naar Antwerpen werden vervoerd, om daar na het einde van den oorlog terecht te staan.

Behalve de godsdienstvrede werd dan ook den 16den nog waarschijnlijk door de commissie van veertien in overleg met den Prins een antwoord op de verklaring van Houplines vastgesteld. Er was reeds iets dergelijks opgesteld, maar wij weten niet of dat stuk een anderen vorm heeft gekregen dan dien van een

ontwerp. Want wij kennen het alleen uit de kantteekeningen, die men in het te Yperen aanwezige exemplaar der verklaring van Houplines aantreft, zoodat het niet wel mogelijk is er iets naders van te zeggen, daar er niet de minste ophelderende aanteekening is bijgevoegd. Maar de inhoud bewijst, dat die handteekeningen een antwoord van Gentsche zijde bevatten. Evenwel niet om de reden, welke ik op blz. 372 van het tweede deel der *Documents* heb opgegeven, waar ik (ik mag 't van mij zelven wel zeggen) een leelijken bok heb geschoten, door het bezigen van het woord *héritages* voor het Nederlandsche *erven*, in den zin van stukken grond, als een bewijs aan te nemen voor het vertalen der kantteekeningen uit het Vlaamsch. Want *héritages* werd zoowel in het Fransch, als *héritagia* in het Latijn, in de Middeleeuwen en daarna, in oorkonden zeer dikwijls in dien zin gebruikt, zoodat het voorkomen er van hier in 't minst geen aanduiding eener vertaling is. Doch de geheele inhoud bewijst voldoende wat die kantteekeningen beduiden, zoodat mijne vergissing (om geen erger woord te bezigen) geen kwaad heeft gedaan aan de kracht mijner bewijsvoering. Evenwel is 't opmerkelijk, dat de concesies, die daarin worden gedaan, niet zoo ver gaan als die in het antwoord, dat wij hier hebben. Dat laatste is daarenboven veel uitgebreider en bevat ook eene soort van toelichting van eenige der daarin vervatte bepalingen.

Voor zoover de kerken en geestelijke goederen betrof, werd er vrij wel alles toegestaan wat de Malcontenten gevraagd hadden, maar omtrent de gevangen heeren behielden de Gentenaren hun eind-besluit zich nog voor. Evenzeer bestond er groot verschil tusschen de eischen der Malcontenten en wat Gent wilde bewilligen ten opzichte van het afbetalen en het in Vlaanderen blijven der soldaten en de waarborgen van den vrede, terwijl men zich van sommige dingen afmaakte door een beroep op den godsdienstvrede, wiens instandhouding met recht aan twijfel onderhevig kon heeten.

Dit antwoord werd aan Anjou toegezonden, die er als scheidsrechter zijne aanmerkingen op stelde. Kenlijk zocht hij zijne

nieuwe rol dienstbaar te maken aan de bevestiging zijner eigene macht en daarom vooral de Malcontenten in zekere mate van zich afhankelijk te maken door over eenige punten de beslissing aan zich te houden. Dat hij ze verder zooveel mogelijk bevoordeelde lag voor de hand. Niet alleen dat hij als katholiek met hen sympathiseerde, maar tegen de Gentenaren had hij wegens de uitzetting van Bonyvet eene grief, die men niet te licht moest stellen. En kenlijk stond hij nog met Montigny in verstandhouding. 't Zou mij niet verwonderen, wanneer hij, die zeker wist wat de verklaring van Houplines zou bevatten, daar reeds vooraf zijne aanteekeningen op had gereed gemaakt, want wij weten uit een brief van Maroilles, dat hij zelf eenige artikelen had opgesteld om den strijd bij te leggen.

Evenwel moet het erkend worden, dat hij volstrekt niet van de gelegenheid dat gebruik maakte, dat men zou verwachten bij iemand van zijn karakter. In hoeverre dat door de omstandigheden, door zijn gebrek aan macht veroorzaakt werd, of doordat een eenigszins kras optreden niet met zijne plannen overeen kwam, zou ik niet durven beslissen. Want weldra gebeurden er zeer zonderlinge dingen, die per slot van rekening hem op eene even onverwachte en weinig plechtige wijze de Nederlanden deden verlaten, als hij er binnen was gekomen. Trouwens 't was een tijd van onverwachte gebeurtenissen, het bekende *omnia jam fiunt* was er bij uitnemendheid op van toepassing.

Dat het den Gentenaren ernst was met het door hen opgestelde antwoord blijkt uit het feit, dat zij aan niemand minder dan aan La Noue, het bekende Hugenooten-hoofd, die in Anjou's leger als veldmaarschalk had gediend, maar thans op het punt stond in dienst van Vlaanderen te treden, opdroegen om het bij den hertog van Anjou toe te lichten en van hem zijne goedkeuring te verkrijgen. Mij dunkt, de kantteekeningen van den hertog bewijzen, dat hij in die zending slaagde, 'tzij dat hij zelf deel aan het opstellen er van gehad heeft, 'tzij dat de hertog ook buitendien

geneigd was den Gentenaren op sommige punten toe te geven. Zonder twijfel deed Anjou, met welk doel dan ook, zijn best om de rol van bemiddelaar goed te vervullen. Niet alleen zocht hij Montigny te overreden tot het aannemen der Gentsche voorstellen, maar hij zond op nieuw Fontpertuys naar Vlaanderen, om wat er nog sedert de conferentiën te Bergen van Fransche troepen bij de Malcontenten was, te doen aftrekken. Het volk van Baligny had reeds in het begin der maand December Vlaanderen ontruimd, niet dan met medevoering van grooten buit, vooral aan paarden en vee, en na het aanrichten van ergerlijke verwoestingen. Zij schijnen rechtstreeks naar Frankrijk te zijn vertrokken, wat wij van de uit Vlaanderen verwijderde benden niet weten, en ook kwalijk vermoeden. Want 't is onwaarschijnlijk, dat Anjou zich geheel van krijgsvolk zou hebben ontbloot op het oogenblik, dat hij hoopte, met hulp van Lalaing, zijn gezag in Henegouwen te vestigen.

Immers, terwijl hij zijn invloed bij de Malcontenten trachtte te laten gelden en ook met de Staten-Generaal door langdurige en wijdloopige, door des Pruneaux geleide onderhandelingen tot eene regeling hunner vrij wonderlijke verhouding zocht te geraken, begon zijne positie binnen Bergen vrij wel onhoudbaar te worden. Lalaing en zijne aanhangers hadden dat zelve genoeg ondervonden en schijnen in zijne plannen te zijn ingewijd geweest. Blijkbaar strekten deze om Bergen en waarschijnlijk ook andere steden door het Fransche krijgsvolk te doen bezetten, met medewerking der Walen, die er reeds nu in garnizoen lagen en natuurlijk van Lalaing afhingen. Zooals wij gezien hebben, waren geruchten over dergelijke plannen al sinds tijden aan de lucht en hadden al vroeger tot opschudding te Bergen aanleiding gegeven, waar de aanwezigheid van Anjou's hofhouding met al wat er bij behoorde, en het voortdurend af- en aantrekken van edellieden en soldaten gedurig aanleiding tot nieuwe achterdocht moest geven. 't Was, zooals ik al meer heb gezegd, eene eigenaardigheid van den tijd:

ieder verdacht den ander van iets tegen hem in 't schild te voeren en gebruikte die verdenking tevens als voorwendsel tot bemanteling en verontschuldiging van eigen plannen, die al even weinig het licht konden verdragen als die, welke bij den ander verondersteld werden. Ook Montigny kreeg daar zijn deel van, wat zeer natuurlijk was, want niemand complotteerde en intrigeerde meer dan hij. Bijna gelijktijdig vernemen wij waarschuwingen van de Vaux, den Spaanschen gouverneur van Namen, aan Parma, dat deze toch voorzichtig zou zijn en Montigny niet te veel geld in handen geven, daar dit lichtelijk verkeerd kon worden aangewend en per slot van rekening den Franschen ten goede zou komen, met wie hij kenlijk samenspande, en eene andere van den prins van Oranje aan Anjou, dat deze toch op zijn hoede moest wezen tegen Montigny, die, terwijl hij voorgaf met de Staten over een vergelijk te handelen en zich daarbij van 's hertogs bemiddeling bediende en diens troepen gebruikte tot versterking zijner macht, in werkelijkheid met La Motte over zijn terugkeer tot den Koning handelde. Trouwens, de brief, dien Montigny den 13den December aan La Motte schreef en die in de aan de *Mémoires sur Montigny* voorafgaande verhandeling van Blaes gedrukt is, moge al niet getuigen van zijne oprechtheid, zij bewijst wel, dat hij 't verstond twee pezen op zijn boog te houden.

Immers, hij wist daarin zijn talmen ten opzichte zijner beslissing, welke zijne officieren in zulke krasse termen van hem geëischt hadden, zoodanig te verklaren met de noodzaaklijkheid, om op dit punt met zijne verwanten en standgenooten in Henegouwen samen te gaan, dat niet alleen La Motte, maar ook de uitgever der *Mémoires*, Blaes, er geen erg in heeft gehad en beiden dien brief, welke blijkbaar geschreven was om tijd te winnen, hebben opgevat als een bewijs van toenadering tot 's Konings zijde. Maar natuurlijk ook, dat de prins van Oranje, zoodra hij van dergelijke dingen vernam, er terstond verraad in moest vermoeden, te meer omdat hem van den waren aard der betrekking tusschen Montigny en Anjou, die ook ons nog zoo raadselachtig is, volstrekt niets met zekerheid bekend was.

Intusschen, hoewel de toestand nog allerminst tot klaarheid was gekomen, de bemiddeling van Oranje te Gent en van Anjou bij de Malcontenten droeg eenige vrucht; althans één beletsel tot een vergelijk tusschen de calvinistische democratie en de regeering werd weggenomen, door dat de verhouding tot den paltsgraaf ophield ongerustheid in te boezemen. Wel bleef deze nog geruimen tijd te Gent, maar er is geen enkel bewijs, dat hij nog eenigen invloed uitoefende. Evenzoo namen zijne troepen, hoewel zij nog maanden het landvolk tot last waren, geen deel meer aan krijgsverrichtingen, die, welke ook haar uitslag was, alleen ten nadeele der Nederlandsche zaak konden strekken. Want vooreerst hield van nu af aan de oorlog tusschen Malcontenten en Gentenaren feitelijk op. 't Kwam er maar op aan den nu verkregen toestand te bestendigen en te wettigen.

IV.

Anjou's vertrek en de breuk met de Malcontenten.

Met een enkel woord heb ik al in mijn vorig artikel eene toespeling gemaakt op de wonderlijke geschiedenis, die te Bergen met Anjou gebeurde. Waarlijk, bij al die zonderlinge dingen is men geneigd uit te roepen: «in raadslen wandelt de mensch op aard», en wel in 't bijzonder de mensch, die wil onderzoeken, wat er in die dagen in de Nederlanden voorviel. Natuurlijk zal ik mijne lezers niet met een dergelijk onderzoek lastig vallen. Die er belang in stellen, kunnen het in de Documents vinden. Daar ben ik tot slotsommen gekomen, welke ik in eenigszins anderen vorm hier wil mededeelen.

Anjou was in eene uiterst moeilijke, ja dubbelzinnige positie. Terwijl zijn invloed door de Staten en den prins van Oranje ingeroepen werd, en ook wezenlijk heeft bijgedragen tot den meer gunstigen keer, dien de dingen in December van 1578 namen, stond

hij te Bergen voortdurend bloot aan allerlei beleedigingen en onaangenaamheden. En toch kon hij die stad kwalijk verlaten en bv. naar Mechelen, zooals de Staten hadden voorgesteld, verhuizen, omdat hij daar afgesneden zou zijn van de gemeenschap met de weinige Nederlanders, op wie hij eenigen invloed kon uitoefenen. Terwijl hij nu door middel van des Pruneaux over de regeling zijner verhouding tot de Staten, ook voor 't geval dat er werkelijke onderhandelingen met den Koning werden begonnen, tot een vergelijk trachtte te komen, en tevens, door de bemiddeling tusschen de Malcontenten en Gent, zijne betrekkingen met Montigny zocht aan te halen, die door het aangekondigd vertrek zijner bij dezen nog aanwezige troepen gevaar liep, zocht hij zich zelven en zijnen vriend Lalaing eenig meer wezenlijk gezag in Henegouwen te verzekeren. Dit moest hem te noodzakelijker voorkomen, omdat de Staten van die provincie meer en meer openlijk tot Spanje neigden en de burgerij van Bergen alleen nog maar in naam aan eene der gestelde machten gehoorzaamde.

Om dit voornemen ten uitvoer te leggen, werden de in de stad liggende beide vaandels Walen, die tot Egmonts regement behoorden, tot ver boven hun gewoon getal versterkt, door opname van tal van uit Anjou's benden ontslagen Franschen, terwijl uit de omliggende plaatsen de Fransche troepen in stilte in de nabijheid der stad werden gevoerd en daar in de bosschen verborgen. Het plan was, dat de hertog in den middag van den 23sten December, met zijn geheel gevolg, waarbij een aantal rijtuigen, zich naar buiten de stad zon begeven, onder voorwendsel van op het naburige kasteel Havrech te gaan eten. Om de rijtuigen door te laten, moest de poort natuurlijk geruimen tijd open blijven en daarvan zouden Anjou's volgelingen gebruik maken om de wacht te overvallen, zich van de poort meester te maken en de Fransche soldaten uit den omtrek binnen te laten, waarbij hun door het inmiddels onder de wapen gekomen garnizoen de behulpzame hand zou worden geboden. Maar overmaat van voorzichtigheid deed het plan

mislukken; de in de bosschen verscholen Franschen vreesden, dat het landvolk, dat 's morgens naar de stad ging, hunne tegenwoordigheid zou verraden en lieten het daarom niet door. Dit wekte achterdocht; een boer of eene vrouw wist toch in de stad te komen en daar alarm te maken. Dadelijk vloog de burgerij te wapen, de poorten werden gesloten of althans zoo bewaakt, dat er geen gevaar te duchten was, en weldra werd het kasteel, waar de hertog van Anjou zich met Lalaing en een aantal Nederlandsche edelen en zijn gevolg bevond, door eene opgewondene, gewapende menigte omsingeld, die zóó dreigend eischte, dat men haar de wapens en de soldaten, die er in verborgen waren, zou uitleveren, dat men haar moest toestaan om het kasteel en al de huizen, waar Franschen gehuisvest waren, te onderzoeken, ja, dat Lalaing zich genoopt zag, de poortsleutels af te geven. In hoeverre Anjou en Lalaing persoonlijk gevaar geloopen hebben is niet recht op te maken, trouwens hetgeen wij hier hebben aangegeven als slotsom onzer onderzoekingen, staat ook niet in alle opzichten vast, want de verschillende verhalen en de verschillende daaraan gegeven uitleggingen loopen zeldzaam ver uiteen. Terwijl de regeering van Bergen 't in een brief aan de Staten deed voorkomen alsof het oproer het gevolg was van een valsch alarm en van de blinde opgewondenheid der door de vele geruchten angstige bevolking, waarvoor in 't minst geen grond bestond, gaf Lalaing er eene geheel andere voorstelling van en beweerde, dat alles door een misverstand was gekomen, dat Anjou Bergen verlaten wilde en daarom zijn gevolg had bijeengeroepen en zijne wapens en paarden had doen gereed houden en dat de Fransche soldaten in de buurt waren gekomen om hem tot geleide te strekken. Daarentegen zocht Anjou zelf de eer aan zich te houden en kondigde terstond, zonder eenige reden dan den wensch zijns broeders op te geven of over iemand te klagen, aan de Staten-Generaal zijn vertrek aan. Maar in werkelijkheid heeft hij blijkbaar gehoopt, dat hij een voorwendsel zou vinden om aan dat voornemen geen gevolg te geven, Eerst den

26sten verliet hij de stad, waar hij vijf maanden te voren zoo plotseling was binnengetrokken. Eenige dagen later ontstond een nieuw oproer, omdat Lalaing het garnizoen deed verzamelen; het werd op de markt door de burgerij omsingeld en uit de stad gedreven. Lalaing mocht blijde zijn, dat hij zelf nog in de hoofdstad zijner provincie werd geduld. Natuurlijk stelde deze ook dit geval voor als een gevolg van een misverstand en beweerde hij niets kwaads in den zin te hebben gehad, maar alleen zijn volk te hebben willen monsteren. Zeker was het een gewaagd spel, dat hij verloren had; waarschijnlijk heeft hij gehoopt, dat juist de vermetelheid het zou doen gelukken en dat de onwaarschijnlijkheid, dat hij een tweeden aanslag zou plegen, zoo onmiddellijk na het mislukken van den eersten, de burgerij zou in slaap hebben gewiegd.

Toen de door de Staten-Generaal, wien deze gebeurtenissen niet alleen onverwacht maar ook hoogst ongelegen kwamen, gezonden commissarissen, de baron van Froidmont, die gouverneur van Namen was geweest, toen Don Juan daar zijn aanslag pleegde, en de secretaris van Antwerpen, Martini, te Bergen kwamen, vergezeld van Havrech en den abt van St. Bernard, die eigenlijk eene zending naar de gezamenlijke Waalsche provinciën hadden te vervullen, om die tot trouw aan de generaliteit aan te sporen, was Anjou al geruimen tijd naar de kleine grensvesting Condé geweken. Maar toen zij hem daar volgden, bevonden zij, dat zijne stemming eene andere was dan men had gehoopt. Er verliepen een paar weken met nutteloos onderhandelen en heen en weder trekken van afgevaardigden, tot op eens in 't begin van Februari het bericht kwam, dat de hertog de grenzen had overschreden en vooreerst niet terug dacht te keeren.

't Is hier allerminst de geschikte gelegenheid om de beweegredenen van deze veelszins inconsequente handelwijze van den hertog te onderzoeken. Geheel bevredigd door al hetgeen ik daarover in de Documents, waar eene groote ruimte door dat

onderzoek is ingenomen, heb bijeengebracht, ben ik zelf niet. Maar men moet bedenken, dat wij rekening moeten houden met het karakter van een jongen vorst, wiens eerzucht grenzenloos was, maar die geenszins door een vast karakter langs vooruit afgebakende wegen werd geleid, die dus zelden handelde naar vaste plannen, maar meestal zich liet leiden door den indruk van het oogenblik. Hij had ditmaal buitengewoon lang geduld geoefend; men verwondert zich haast, dat hij niet vroeger de rol opgaf, die hij in de Nederlanden met zoo weinig goed gevolg had gespeeld. Te Condé was zijne positie nog onhoudbaarder dan te Bergen: hij mistte daar alle gemakken en alle gelegenheid om nog invloed te oefenen. Geen wonder, dat hij op eens toegaf aan het besef van het belachelijke en ouwaardige van zijn toestand en dat hij even plotseling zijn plannen, althans voor 't oogenblik, liet varen, als hij begonnen was ze uit te voeren. Hij had daarenboven ondervonden, dat de hulp van Lalaing hem niets baatte, dat deze niet eens te Bergen, laat staan in geheel Henegouwen de macht in handen kon krijgen. Hij had eveneens zonder twijfel de overtuiging gekregen, dat hij op de Malcontenten nog minder kon rekenen, dat Montigny hem wel tot een werktuig voor zijn eigen plannen zocht te maken, maar wederkeerig niets voor hem wilde doen, zoodat hem, wanneer hij zijne plannen ten opzichte der Nederlanden wilde doorzetten, per slot van rekening niets anders overbleef dan af te wachten tot de regeering en de Staten-Generaal door de omstandigheden gedwongen werden zich in zijne armen te werpen. Maar dan was er ook geen enkele reden meer, waarom hij in de Nederlanden zou moeten blijven. Zijn plotseling besluit baart dan ook geene verwondering. Door het even snel uit te voeren als het genomen was, vereenvoudigde hij den toestand aanmerkelijk.

De poging om Bergen te verrassen was niet alleen het einde van zijne eerste, te kwader ure beproefde onderneming om zich van het gezag in de Nederlanden meester te maken, maar ook

het einde van het bestaan der in het jaar 1577 door zijne zuster in 't leven geroepen Fransche partij.

Wat Lalaing eigenlijk in zijn schild heeft gevoerd zal zeker wel nimmer aan den dag komen. Dat is zeker, dat, als hij gehoopt heeft Anjou tot hoofd der regeering te maken, om als zijn luitenant feitelijk het gezag in handen te houden, die verwachting nooit eenige kans van slagen heeft gehad. Dat hij iets dergelijks gehoopt heeft, bewijst zijne zeer dubbelzinnige houding tegenover de Staten-Generaal zoowel als tegenover de Spanjaarden, bovenal tegenover zijne provincie, waar hem bijna de geheele bevolking, op een klein getal standgenooten en afhangelingen na, van den beginne af aan tegenstand bood. Langs allerlei wegen, met list en met geweld, zocht hij zijn eigen gezag tegelijk met dat van Anjou te bevestigen of uit te breiden, altijd echter onder een of ander voorwendsel, want 't ontbrak hem blijkbaar aan moed zoowel als aan kracht om te durven doortasten en, als de dekmantel niet langer dienen kon, openlijk te werk te gaan. In hoeverre hij daarbij samenging met zijn broeder Montigny, zal wel bij gebrek aan tusschen hen gewisselde brieven altijd onbekend blijven. Dat zij echter in vele opzichten in verstandhouding met elkander stonden, blijkt tamelijk duidelijk uit de wijze waarop Montigny gedurig ruggespraak hield met hem en zijne andere Henegouwsche standgenooten en verwanten. Maar zijne halve maatregelen, zijne angstvalligheid, zijne vrees om zich te compromitteeren verschilden zoo hemelsbreed van het stoute en besliste optreden van zijn veel begaafder en door karaktersterkte verre boven hem staanden broeder, dat van een eigenlijk gemeenschappelijk handelen bij hen geen sprake kon zijn.

Onwillekeurig herinneren de gebeurtenissen, die in December 1578 te Bergen plaats hadden, aan de zoogenaamde « Fransche Furie » van 1583. Misschien waren Anjou's bedoelingen ditmaal minder gevaarlijk voor de Nederlandsche vrijheid, maar dat hij kon beproeven op zulk eene wijze zijne macht te bevestigen, bewijst genoeg de volkomen onbetrouwbaarheid van zijn karakter. Trouwens

zijn geheele loopbaan in Frankrijk bewijst die zoo voldingend, dat niemand die daarop heeft gelet zich over den even onberaden als verraderlijken aanslag op Bergen zal verwonderen.

In de Nederlanden wekte deze geen verbazing, want hij werd doodgezwegen; niemand had er belang bij het bericht er van uit te bazuinen. Zelfs de Spanjaarden niet, die voor alles moesten zorgen om Lalaing, die van nu af aan feitelijk slechts tusschen den Koning en den prins van Oranje te kiezen had, niet van zich te vervreemden. En de aanslag was zonder twijfel zoozeer diens werk, dat het bekend worden er van hem voor goed tegenover de Henegouwers compromiteeren en hem, wiens invloed juist in dat gewest nog ten bate van Spanje kon worden gebruikt, daar voorgoed onmogelijk maken moest. Zoo vergenoegden zij zich met er de vruchten van te plukken.

Hetgeen in dien tijd bij de Malcontenten plaats had bewees hoe gevaarlijk hun Anjou's tusschenkomst in de Nederlanden had kunnen worden.

Immers Montigny had, nu de Gentenaren zooveel concessiën hadden gedaan en door de Staten de door Anjou gewenschte wijzigingen niet werden bestreden, geen enkele reden meer om tegen eene hervatting der onderhandeling bezwaar te maken, behalve de door La Motte aangekweekt Spaanschgezindheid zijner officieren. En zelfs deze moest hem eerder naar de Staatsche zijde drijven. Zooveel waarde toch als zijn overgang ook voor de Spanjaarden had, die waarde lag minder in zijn persoon dan wel in zijn gezag over eene krijgsmacht, welke zoozeer bewezen had tegen de krachten van een goed deel der rebellen en hunner bondgenooten bestand te zijn en in zekeren zin den kern der Waalsche strijdkrachten vormde. Gelukte 't La Motte hem dat gezag afhandig te maken en hem door middel der officieren tot een overgang te dwingen, was dus die overgang niet meer vrijwillig en kon hij daarbij niet meer vrijelijk zijne voorwaarden bedingen voor zijne soldaten, voor zich zelven en voor de Walen in 't algemeen, dan verloor die

overgang voor hem ook zijne beteekenis, dan was die voor hem niet meer eene gelegenheid (en wel eene nimmer wederkeerende) om zich eene hooge invloedrijke positie in de Nederlanden te verschaffen. Zeker, hij had nog iets anders kunnen doen, hij had La Motte kunnen voorkomen, door zich terstond aan Parma over te geven, maar zoover was het nog volstrekt niet gekomen. Zooals ik al zoo dikwijls heb gezegd, de Malcontenten en ook de overige Walen waren katholieken en conservatieven, maar daarom nog geen Spaanschgezinden. Eigenbelang was 't niet alleen wat Montigny en de zijnen beheerschte, zij werden ook geleid door allerlei andere beweegredenen, en alle, eigenbelang inkluis, noopten hen om niet dan met de grootste omzichtigheid ten opzichte hunner verzoening te werk te gaan, aan welke niet, als bij gereformeerden, onoverkomelijke bezwaren in den weg stonden.

Allerminst thans, nu de verzoening met Gent mogelijk scheen en de algemeene regeering en de Staten-Generaal zich beijverden zooveel mogelijk goed te maken wat de calvinisten hadden bedorven. Zoo sprak het als 't ware van zelf, dat in dezelfde dagen, dat de katholieke Henegouwers den katholieken Franschen prins en hunnen katholieken stadhouder als belagers hunner vrijheid belegerden, de broeder van den laatsten met alle ernst, zoover wij ten minsten kunnen nagaan, over zijne verzoening met regeering en Staten en zijnen vrede met Gent in onderhandeling trad.

De Bours had, blijkbaar nog vóór de hertog van Anjou zijne kantteekeningen op de Gentsche voorwaarden had bekend gemaakt, zich op nieuw met Montigny in betrekking gesteld. Hij werd bijgestaan door afgevaardigden der drie andere leden van Vlaanderen, die als de behartigers der belangen van Gent schijnen te zijn opgetreden, daar er geen Gentsche commissarissen waren aangewezen voor het voeren dier onderhandelingen, maar wel om met de Bours en de andere Vlamingen de behandeling en uitvoering der voorwaarden te overleggen; want op de laatste kwam 't bovenal aan. Het gevolg zijner bemoeiingen was, dat er op het kasteel Lannoy nieuwe onder-

handelingen plaats hadden, die, blijkbaar nadat Anjou's goedkeuring der Gentsche voorslagen was kenbaar gemaakt en men zich van de medewerking van Fontpertuys en waarschijnlijk ook, van de bevelhebbers der nog bij de Malcontenten aanwezige Fransche troepen had verzekerd, tot eene overeenkomst leidden, welke den 23sten December aldaar werd gesloten; dus op denzelfden dag, dat te Bergen de gebeurtenissen plaats hadden, die Anjou's vertrek veroorzaakten.

Bij die overeenkomst werd eene wapenschorsing van acht dagen vastgesteld, gedurende welken termijn Montigny en Heze, die ook thans nog steeds gemeenschappelijk handelden, beloofden een beslissend antwoord op de door de Gentenaren aangeboden voorwaarden te zullen geven. Montigny beoogde met het stellen van dien termijn blijkbaar nog iets anders. Hij schijnt vooreerst nog eens te hebben willen onderzoeken hoe de stand van zaken in Henegouwen was, en ten tweede door opzettelijke afwezigheid La Motte tot afspraken met de door hem gewonnen offficieren te hebben willen verleiden. Dit laatste gelukte volkomen. Zooals men ziet, betrachtte hij even als in November eene buitengewone omzichtigheid, die een oud diplomaat eer zou hebben aangedaan. Zijnen reeds boven besproken brief van 13 December aan La Motte, waarin hij op nieuw verklaarde zich, wegens zijne jeugd en onervarenheid, eerst van het oordeel zijner verwanten en vrienden in Henegouwen te moeten vergewissen, had hij oogenschijnlijk bevestigd door den prior van Renty, die in die dagen, toen er al verkoeling tusschen hem en La Motte bestond, als tusschenpersoon optrad, met zich mede naar Bergen te nemen en daar, in de woning van den abt van Hânon, het hoofd der tot Spanje neigende partij in de Henegouwsche Staten, eenige dagen achtereen de raadplegingen dier heeren te doen bijwonen. Nu was Robert Bien Aimé een bijzonder ijverig Spaanschgezinde, maar driftig en lichtgeloovig en volstrekt niet berekend voor zijne taak, vooral niet tegenover een zoo listig man als de jonge Lalaing. Hij meende dan ook al zoo

goed als gewonnen spel te hebben, toen hij a's resultaat dezer driedaagsche conferentie eene voor Parma bestemde memorie medekreeg, waarin de Henegouwsche edelen en geestelijken de voorwaarden opsomden, waarop zij eene verzoening met den Koning mogelijk achtten. Het stuk mistte echter elk officiëel karakter en was zelfs niet geteekend, terwijl de voorwaarden den Spanjaarden volstrekt onaannemelijk schijnen moesten. Zelfs werd er in geëischt, dat de Koning den hertog van Anjou zou moeten tevreden stellen en hem als hunnen bondgenoot erkennen. De prior had zich dan ook gerust de moeite kunnen sparen van er mede naar Visé te reizen, een stadje aan de Maas, waar Parma met zijne toebereidselen voor het beleg van Maastricht bezig was, daar de landvoogd er niet de minste waarde aan hechtte, te minder, omdat de prior niet eens kon zeggen of het van de Staten-vergadering dan wel van enkele particuliere leden der Staten afkomstig was. Doch deze schijnt geen besef te hebben gehad, dat men hem om den tuin leidde. Immers toen Parma, die het spel terstond doorzag, hem opdroeg een antwoord naar Lalaing te brengen, waarin hij dezen en zijnen broeder en de andere heeren verzocht zich met de Staten van Henegouwen en de andere gewesten, die met den koning wilden onderhandelen, te verstaan, om door hunne afgevaardigden eene voorloopige bijeenkomst te Namen te laten houden met door hem aangewezen commissarissen, weigerde hij dit onder beweren, dat noch de edelen, noch de Staten daarin zouden willen toestemmen, om zich niet nutteloos tegenover Anjou, met wien zij nog in verbond stonden, en de andere gewesten te compromitteeren, vóór dat zij met Parma tot een vergelijk gekomen waren. Hij was blijkbaar volkomen overtuigd, dat Anjou nog grooten invloed bezat en dat de partij van Lalaing niet alleen nog de overhand had in de Staten der provincie maar dat deze ook overigens nauw aan Anjou verbonden was.

Parma was over dit beweren blijkbaar verbaasd, te meer, omdat hem het gebeurde te Bergen al ter oore was gekomen en hem zelfs reeds 's hertogs vertrek naar Condé bekend was, blijkbaar door

middel van een gouverneur van Namen, die hem zooveel mogelijk dag voor dag op de hoogte hield van wat er in Henegouwen en in de buurt geschiedde. Hij zal dan ook minder verwonderd zijn geweest dan La Motte en Bien Aimé, toen hij vernam, wat er werkelijk bij de Malcontenten gebeurd was.

Het tijdstip der zooeven genoemde vergaderingen te Bergen is onbekend, maar daar de prior, die, naar 't schijnt, terstond na den afloop naar Visé was gereisd, daar den 4den Januari 1579 aankwam, moeten die in de laatste dagen van December gehouden zijn, in een tijd dus, dat Montigny en, dunkt mij, allen die wisten hoe en waarom Anjou Bergen had verlaten, overtuigd moesten wezen, dat vooreerst 's hertogs rol in de Nederlanden was uitgespeeld. Wanneer dus niet alleen Montigny en Lalaing, maar ook de overige heeren, zelfs de abt van Hânon, die in de Staten-vergaderingen van den zomer en herfst met nadruk voor eene verzoening met den Koning had gepleit, zich zóó uitdrukkelijk op hunne verbintenis met Anjou beriepen en quasi voor diens belang optraden, moet daar iets achter geschuild hebben. Vooreerst natuurlijk moest dit het overvragen verklaren, dat zij tegenover Parma in praktijk meenden te moeten brengen. 't Is genoeg bekend, hoe dat overvragen aan de onderhandelingen der Walen een bijzonder karakter bijzet, een karakter, zoo hatelijk, dat men allicht vergeet, hoezeer het eigenlijk van zelf sprak tegenover den vertegenwoordiger van het met onverwoestlijk wantrouwen door elk Nederlander aangeziene Spanje. Maar ten tweede diende 't zeker in 't bijzonder om tegenover den prior en waarschijnlijk ook tegenover La Motte, misschien zelfs tegenover Parma, de handelingen te verontschuldigen, welke zich Montigny onmiddelijk daarop tegenover de aanhangers van Spanje veroorloofde.

Terwijl toch Robert Bien Aymé naar Visé reisde, keerde Montigny naar Vlaanderen terug en hervatte natuurlijk terstond na afloop van den termijn van acht dagen, dus dadelijk na den 31sten December, de onderhandelingen met de Bours en de Vlaamsche

afgevaardigden. Thans op het kasteel van Komene of Comines, dat aan den hertog van Aerschot toebehoorde. 't Schijnt daarbij zeer vriendschappelijk te zijn toegegaan; het Driekoningenfeest werd met groote opgewektheid gevierd (want zonder feesten en drinkgelagen gebeurde niets in de Nederlanden), en den 9den werd daar door Montigny en Heze in naam hunner officieren en soldaten, maar, naar La Motte verzekert, geheel buiten hunne voorkennis doch onder medewerking van enkele andere Malcontenten-hoofden, o. a. van den heer van Bersele, die met name als bij de conferentiën aanwezig wordt genoemd, eene memorie aangeboden, waarin de voorwaarden vervat waren, waarop zij bereid waren Vlaanderen te verlaten. 't Waren ongeveer dezelfde als die, welke reeds door Gent waren aangenomen en door de regeering en de Staten-Generaal en ook door den hertog van Anjou waren goedgekeurd, maar 't verdient opmerking, dat, hoewel de laatste nog altijd te Condé verbleef en Fontpertuys zich nog als zijn afgevaardigde bij de Malcontenten ophield, er in het geheele stuk met geen enkel woord melding van hem werd gemaakt. Overigens werden door de Malcontenten wezenlijke concessiën gedaan, met name werd afgezien van den eisch om eenige steden in Vlaanderen als villes de sureté te bezetten. Montigny en Heze voegden hier nog een tweede stuk bij, waarin zij allerlei voordeelen voor zich als schadeloosstelling bedingen wilden, ongeveer op dezelfde wijze als zij tegenover Parma te werk gingen.

Naar 't schijnt, was althans het eerste stuk in de oogen van de Bours beslissend. Uit zijnen brief aan de Staten van Vlaanderen spreekt de overtuiging, dat de vrede beklonken is, en uit hetgeen toen volgde zou men bijna opmaken, dat ook Montigny die meening deelde. Immers, terstond daarop vertrok hij met de Bours naar Meenen en zond van daar de Bieche naar Cassel, waar zijne hoofdmacht gelegerd was, om de soldaten, die door La Motte gewonnen waren en op het punt stonden naar Watene op te breken, waar La Motte hen met zijn eigen volk en dat van

Masnuy, de bezetting van Saint Omer, stond op te wachten, tot andere gedachten te brengen. Niet alleen gelukte dat volkomen, maar ook verzekerde de Biche zich van het bezit van Cassel door de onbetrouwbare troepen uiteen te doen gaan en vaandelsgewijs over de dorpen van den omtrek te verspreiden. Intusschen had Montigny zelf te Meenen een der hoofdaanleggers van het complot doen gevangen nemen en herhaalde dit den volgenden dag te Cassel, waarop hij nog een aantal officieren in de dorpen deed arresteeren en allen te zamen in handen stelde van Fontpertuys, die ze gevankelijk naar het kasteel van Lannoy voerde, waar zij tot op de verzoening der Walen bleven, vooreerst waarschijnlijk onder hoede der Fransche troepen. Enkele, onder anderen de bekende Pepin, ontkwamen naar Saint Omer; Bodeghem was niet aanwezig. Al het krijgsvolk verbond Montigny toen door een nieuwen eed aan zich.

Ongelukkig kennen wij dit merkwaardig voorval, dat op den 10den en 11den Januari 1579 moet gesteld worden, daar Montigny en de Bours den 9den nog te Komene bijeen waren en er den 12den weder terugkeerden, bijna uitsluitend uit de Mémoires sur Montigny, dus eene zeer weinig voldoende bron. Deze geheele voorstelling laat dan ook allerlei in 't duister, en verbindt, zonder eenige vermelding van den tijd, die er tusschen verliep, hetgeen voorgevallen was in November, waarbij Montigny van Anjou den aftocht van Baligny verkreeg, en dat wat thans in Januari plaats had. Kenschetsend voor den geest van het geschrift, dat overigens bij dit verhaal voor goed afbreekt, is, dat de onderhandeling te Komene zoo even ter loops wordt vermeld, alsof 't eene kleinigheid was, met de woorden «où il (Montigny) estoit avceq le sieur de Bours, traictant sur le fait des Gantois». Alleen dit zou m. i. voldoende zijn om te bewijzen, dat men hier allerminst eene eenigzins volledige of zelf maar betrouwbare voorstelling van Montigny's gedrag moet zoeken.

Wij blijven dan ook geheel onbekend met de beweegredenen,

welke Montigny genoopt hebben zoo te handelen, vooral waarom hij zoolang wachtte eer hij de hoofden der Spaanschgezinden, volgens La Motte een zevental officieren en twee andere personen, deed gevangen nemen.

Wanneer wij deze gebeurtenis in verband brengen met de onderhandelingen met de Staten en Anjou, dan is haar verloop vrij wel te begrijpen. Alleen valt het moeilijk zich een begrip te vormen van de wijze, waarop het de Biche gelukte de soldaten zoo op eens tot andere gedachten te brengen, wanneer men ten minste ook in hen niets meer dan gewone huursoldaten moet zien, die zich daarheen lieten lokken, waar de ruimste belooning te verwachten viel. Immers eerst te Komene was hunne afbetaling vastgesteld, en dat de Bours Montigny, zooals hij zelf aan de Staten van Vlaanderen schreef (de Mémoires sur Montigny zwijgen er natuurlijk van) naar Meenen en Cassel vergezelde, zal wel zijn geschied, omdat deze de verzekering hiervan aan de soldaten kon bevestigen. Later zocht La Motte door opbieden, door het beloven van zes maanden soldij, terwijl de Bours er maar drie toegezegd had, deze weder tot zich zocht te lokken en weldra ontstond een werkelijk afkeerwekkend loven en bieden tusschen La Motte en verschillende oversten en hoplieden, die soldaten en soms vestingen te koop aanboden. 't Is juist dat loven en bieden over de belooning van hunnen overgang, dat hem zelven, evenals den Waalschen grooten heeren, zulk een smet heeft aangewreven. Geen wonder, dat Motley hen allen zelfs kon voorstellen als waren zij uitsluitend door hebzucht en begeerlijkheid gedreven.

Hoever zich Montigny met de Bours ingelaten had, bewijst een brief, welke iets later door zijne officieren en manschappen gericht werd aan die van Masnuy (het regiment van Egmont) en waarin deze werden uitgenoodigd hunne zijde te kiezen en mede Montigny als bevelhebber van alle Waalsche en katholieke troepen te erkennen, welke waardigheid hem de Staten-Generaal en de groote heeren en edelen des lands zouden hebben opgedragen. La Motte

werd in dat schrijven niet gespaard, maar als een meineedige en verrader zijns vaderlands afgeschilderd, wiens doel was de Spanjaarden binnen Artois, wat de rijkste Waalsche provincie was, te voeren, om die geheel uit te zuigen en te gronde te richten. Wanneer men aan de bewoordingen van dezen brief gewicht mag toekennen en tevens zich de voorwaarden herinnert, welke Robert Bien Aymé aan Parma overbracht, dan komt men onwillekeurig op het denkbeeld, dat de geheele handelwijze van Montigny na de wapenschorsing van Lannoy, dus na 23 December, vooruit overlegd was tusschen hem, de Henegouwsche heeren en de Bours en misschien ook de Franschen. Doch 't laatste zou ik niet durven verzekeren en ik houd het er voor, dat hij met zijne gewone dubbelzinnigheid enkele handelingen met den een, andere met den ander overlegd heeft, op dezelfde wijze als wij hem in November ten opzichte van het aftrekken der Fransche troepen met Anjou, met La Motte, met zijne soldaten en met de Henegouwsche en andere heeren hebben zien handelen. Maar men zij indachtig, dat wij hier met slechts zeer onzekere, althans onvoldoende mededeelingen te doen hebben, die alleen door ze in verband te brengen en uit te leggen, eenig recht geven tot dergelijke gevolgtrekkingen. Hoe 't echter ook zijn moge, zeker is 't, dat Montigny hier weder bewijs gaf van eene behendigheid en energie, welke bewondering verdient. Vreemd mag 't heeten, dat dit niet meer bekend is geworden. Later heeft hij slechts ondergeschikte betrekkingen kunnen vervullen, terwijl onbeteekenende mannen, maar van nog hooger positie dan hij zelf, aan de leiding der zaken deel kregen. Maar misschien hield Parma hem met opzet op den achtergrond.

De prior van Renty was, als naar gewoonte, geheel de dupe geworden van wat men hem had op de mouw gespeld. Hij was op bevel van Parma den 13den weder naar Bergen gegaan en berichtte van daar, dat de Henegouwsche heeren, met wie hij onderhandeld had, nog altijd bleven volharden in hunne goede voornemens en daarom, niettegenstaande de intrigues van den prins

van Oranje en zijne aanhangers, van plan waren om een nieuwe Statenvergadering te houden tegen den 25sten, zoodra de afgevaardigden uit Artois terug waren. Dat zij daar de Unie van Atrecht, het verbond der katholieke provinciën, hadden gesloten, daarvan maakte hij met geen woord melding.

Kostelijk is ook de naïveteit, waarmede hij vertelt, dat hem door die heeren was opgedragen om Montigny uit Cassel af te halen en naar die vergadering te geleiden, om hem onder weg omtrent alles in te lichten. Als een tegenwicht tegen al de beloften van den prins van Oranje, had men, gaat hij voort, «en consideration de sa jeunesse» hem een raadsman toegevoegd, om te beletten, dat hij iets deed, wat voor zijn goeden naam en de rust des lands nadeelig kon zijn.

Blijkbaar achtte hij Montigny te jong om op zich zelven te passen! Wie die raadsman was, blijkt niet. Misschien bedoelt hij er zich zelven mede!

In alle geval heeft hij, zoo hij werkelijk verdere verbindingen tusschen Montigny en de Staten heeft moeten beletten, niets uitgericht, want het eerste wat deze deed, zoodra hij de verraderlijke officieren had onschadelijk gemaakt, was naar Komene terug te keeren en daar in den nacht van 12 op 13 Januari 1579 de ontworpen overeenkomst met de Staatsche en Vlaamsche afgevaardigden definitief te sluiten en te teekenen. Den 25sten daarna werd in de vergadering der Staten-Generaal de acte van ratificatie goedgekeurd, welke de Aartshertog, de Prins, als diens luitenant-generaal, en de Raad van State reeds aangenomen hadden. Hierbij werden ook de verschillende verdragen over den godsdienstvrede te Gent en in Vlaanderen en de belofte van amnestie van al wat tijdens de onlusten gebeurd was, goedgekeurd en eigenlijk alleen eenige wijzigingen gebracht in de door Montigny en Heze voor zich zelven gestelde eischen, welke voor een deel onuitvoerbaar schenen.

't Verdient opmerking, dat de afgevaardigden van Henegouwen, Valenciennes, Doornik en het Doorniksche hierbij niet mede wilden

stemmen, onder verklaring daar niet toe gemachtigd te zijn. Dit lag niet in de door Henegouwen zoo pas geteekende Atrechter Unie, maar in de erkenning van den religievrede, die in het accoord lag opgesloten. Want de katholieke Walen wilden dien nu nog minder dan te voren aannemen, maar, zooals ik elders eens heb gezegd, wilden de Pacificatie en niets dan de Pacificatie. Ja, zij stelden dien eisch met gelijken klem aan Parma en La Motte, die er bezwaar tegen maakten, of er, de laatste althans, hoogstens voor de leus in wilden toestemmen, omdat zij op het punt van den godsdienst geen enkele concessie gedoogden, als aan den Aartshertog en de Staten-Generaal, die er niet aan konden voldoen, omdat zij alleen gelijkstelling der godsdiensten konden toelaten. 't Spreekt van zelf, dat dit streven op den duur moest leiden tot terugkeer onder 's Konings gezag. Want tegenover katholieken kon Philips II dien eisch gerust toegeven. Daarentegen lag dit niet in de macht der Nederlandsche regeering, die de belangen te behartigen had van een overgroot aantal Nederlanders, die bij handhaving der Pacificatie, afstand moesten doen van wat zij hun heiligst recht achtten, het recht van vrijheid van godsdienstoefening, en die zelfs de bepalingen van den godsdienstvrede al drukkend vonden, omdat zij hen dwong te dulden wat hun een gruwel was, n.l. openlijke uitoefening der « paapsche afgoderij. »

Niemand heeft ooit het onhoudbare van den toestand klaarder uitgedrukt dan graaf Jan van Nassau, toen hij in de Geldersche Statenvergadering zijn bekend « Smeert ende salft U met de Pacificatie van Gent » aan de katholieken toeriep.

Van daar, dat een verdrag als de Atrechter Unie, die voor alles handhaving der Pacificatie in haren ganschen omvang beoogde, als het begin der verzoening met Spanje kon gelden. Maar de ontwerpers beoogden dat nog veel minder dan prins Willem met de Utrechter Unie bedoelde een wapen tegen de katholieke kerk te smeden.

Juist omdat met die Unie niets anders werd bedoeld, had

het sluiten hiervan zoo goed als geen, althans geen merkbaren invloed op de onderhandelingen van Montigny. In geen der stukken uit dien tijd, welke ik in de Documents heb opgenomen of besproken, wordt er zelfs maar melding van gemaakt, evenmin als van het teekenen der Utrechter Unie, welke ook in die dagen haar beslag kreeg.

Maar evenmin bemerken wij in die stukken nog iets van eene betrekking met Anjou, behalve in de berichten van Spaansche zijde. Daar bleef de vrees voor Frankrijk (want den Spanjaarden gold de geheele onderneming van Anjou als eene poging van het Fransche hof om zich van de Nederlanden meester maken) nog eenigen tijd spoken. Eerst toen de hertog, den 27sten Januari, Condé en het Nederlandsche grondgebied voor goed verlaten had, werden zij op dit punt gerust. Nog in het midden van de maand hadden zij plannen tot allerlei aanslagen van zijne zijde vermoed. Maar van toen af hield alle Fransche invloed op. De laatste Fransche troepen verlieten tegelijk met Anjou het Nederlandsche gebied, waar zelfs in die laatste dagen hun gedrag zooveel aanleiding tot klachten gaf, dat La Noue het noodig vond er ernstig over aan des Pruneaux te schrijven, ook om den tegenzin, die zoodoende bij de Nederlanders tegen de Franschen werd aangekweekt en die voor 't vervolg slechte vruchten kon dragen. Want de Bayard der Hugenooten was voor alles Franschman en zag in de zaak, die hij in de Nederlanden voorstond, in den oorlog tegen Spanje en al wat met Spanje heulde, die als 't ware zijn levenselement was, voor alles de zaak van Frankrijk, altijd van een Frankrijk, waarin de Hugenooten gelijk zouden staan met de katholieken. Van daar, dat hij, de Hugenoot van onbevlekten naam, wien zelfs zijne vijanden eerbiedigden, en dat zeide veel in dien tijd, een onwrikbaar voorstander was der belangen van den hertog van Anjou, van den vorst, die hem zeker een natuurlijken afkeer zal hebben ingeboezemd, daar hij, die hem zoo lang en van zoo nabij kende, wel niet meer onder de bekoring zal gestaan hebben, welke deze, onverklaarbaar

genoeg, niet alleen op zulke voor alle indrukken vatbare naturen als Marnix, maar zelfs op zeer koele gemoederen heeft uitgeoefend.

En datzelfde gold voor vele Nederlanders. Niet Anjou's heerschappij, maar de verbinding met den broeder van den koning van Frankrijk was voor den prins van Oranje en wie met hem samenwerkten de eenige voldoende bescherming tegen de Spaansche overmacht.

Maar vertegenwoordigd door een Anjou werd dat Fransche bondgenootschap een gevaar; het heeft de toch reeds ingewikkelde toestanden en partijverhoudingen in de Nederlanden hopeloos verward. Het optreden zonder een duidelijk programma van een katholiek prins, van wien niemand wist of hij een vriend of een vijand was, wiens handelingen altijd onbegrijpelijk en meestal onberaden waren en nooit met de noodige consequentie werden volgehouden, heeft er veel toe bijgedragen om eene partij in 't leven te roepen, wier bedoelingen al even raadselachtig waren als die van Lalaing en de zijnen, en gaf aan een man als Montigny gelegenheid om zijn spel zoo lang voort te zetten, zonder eigenlijk kleur te bekennen. Want zelfs thans, nu hij het verdrag van Komene had aangegaan, kon niemand zeker zijn, dat hij 't daarom zou uitvoeren.

't Is waar, toen het gesloten werd, deden zich reeds voorteekenen genoeg voor, dat ook de Gentenaren den opgedrongen godsdienstvrede niet zouden handhaven. Zoolang Oranje in de stad bleef, werd die tamelijk wel toegepast, maar de uitvoering van een aantal bepalingen bleef toch achterwege. En zelfs die voorwaarden van het verdrag, waarvan men zeker wist dat er door de Malcontentenhoofden 't meest aan werd gehecht, die namelijk omtrent de gevangen heeren, werden hoogst onvolkomen uitgevoerd. Reeds kort na de ratificatie van het verdrag, richtten Montigny en Heze dan ook daarover een schrijven aan den prins van Oranje, die, zoo hij al zelf geen schuld aan die slechte uitvoering had, er dan toch door hen, niet ten onrechte, aansprakelijk voor werd gehouden.

En nauwelijks had Oranje Gent verlaten, of de partij van Hembyze stak het hoofd stouter op dan ooit te voren. Het calvi-

nistisch fanatisme liet dan ook weldra geen spoor over van al wat er in December met zooveel moeite was tot stand gebracht. En dat, terwijl Gent zich aansloot bij de gewesten, die zoo pas een nauw verbond met Holland en Zeeland hadden aangegaan, een verbond, dat door iedereen werd aangezien als het werk van Oranje, al was deze ook hooglijk ontevreden over 'tgeen men van zijn werk had gemaakt.

Al was in dien tusschentijd ook de paltsgraaf vertrokken en zijn leger verloopen, na (de Fransche protestantsche voetknechten haast nog meer dan de Duitsche ruiters) op het platteland van Vlaanderen en Brabant verschrikkelijk te hebben huisgehouden, en al werd door het vertrek van Anjou een einde gemaakt aan de dubbelzinnigheid eener verhouding, waar niemand een naam voor kon vinden, de toestand mocht eenvoudiger zijn gewordon, verbeterd was hij niet.

Integendeel, de kansen van slagen waren voor de door den prins van Oranje voorgestane staatkunde zeer verminderd, daar de beide uniën van Utrecht en Atrecht aan de uiterste partijen vereenigingspunten aanboden en met name de laatste aan de katholieke bevolking gelegenheid gaf om eene zelfstandige houding aan te nemen, zonder onmiddelijk den schijn op zich te laden van tot Spanje over te hellen. Allen die tot nog toe zich om den hertog van Anjou geschaard hadden, sloten zich thans aaneen. Allen echter, Lalaing aan het hoofd, gaven voor hoegenaamd niets van Spanje te willen weten. Zelfs La Motte en de prior van Renty drongen er op aan, dat de Spanjaarden en Italianen, die zich in de reeds veroverde vestingen in de Waalsche provinciën bevonden, zouden worden vervangen door Nederlandsch krijgsvolk en vroegen, dat Parma niets zou beproeven tegen de door het vertrek der Franscben van behoorlijk garnizoen ontbloote steden. Parma begreep, dat hij die verzoeken moest inwilligen. Zijne gematigdheid droeg weldra vruchten. De mannen, die de Unie van Atrecht hadden tot stand gebracht, de burggraaf van Gent, Câpres en de andere heeren, gaven

weldra blijk van eene toenadering tot 's Konings zijde, die elk handelend optreden van La Motte of iemand anders van Spaansche zijde overbodig maakte. Den 3den Februari teekenden de beide hoofden te Béthune de bekende verklaring, welke zoo volkomen duidelijk hunne bedoeling kenschetst. Zij verklaarden daarin, dat zij bereid waren zich aan den Koning te onderwerpen, als de Pacificatie en de Generale Unie werden gehandhaafd en al het vreemde krijgsvolk buiten het land werd gehouden. Geschiedde dit niet, dan zouden zij met alle kracht de Spanjaarden bestrijden. Maar geschiedde het wel, dan verklaarden zij, dat dan niet zij het waren die de Unié verbraken, maar wel die gewesten en steden, welke zich niet met hen tot erkenning van 's Konings gezag vereenigen wilden.

Duidelijker kon men kwalijk den toestand kenschetsen. De drie genoemde voorwaarden waren voor alle Nederlanders onherroeplijk noodig: wie die niet wilde vervullen, behoefde niet te trachten anders dan met geweld eenig deel van het land in bezit te krijgen, maar voor de protestanten waren er nog andere even noodzaaklijk, die, ongelukkig genoeg, den katholieken niet alleen onverschillig, maar zelfs hatelijk waren.

Natuurlijk kon La Motte, die zich, even goed als vroeger de Barlaymonts en enkele anderen, onvoorwaardelijk aan den Koning had onderworpen (al hadden deze 't niet met eene handelstransactie gedaan of voor zich persoonlijke voordeelen bedongen als hij) eene dergelijke verklaring bezwaarlijk teekenen, tenzij hij met zich zelven in tegenspraak kwam en terug wilde komen op zijn eenmaal gegeven woord. Zijn naam stond dan ook niet onder het stuk, hoewel hij, naar 't schijnt, de man was, die de zaak op touw had gezet en juist op eene wijze, die 't ook aan Montigny mogelijk maakte om tot de verklaring toe te treden.

Immers zooals deze gesteld was, verbond zij hem tot niets wat hij niet tegenover zich zelven of zijne metgezellen, of zelfs tegenover de Staten-Generaal en de Vlamingen verantwoorden kon,

zelfs niet als zij er zich op beriepen, dat de ook door hem erkende godsdienstvrede, welke zeer zeker niet overeen te brengen was met de Pacificatie, iets meer was dan een tijdelijke maatregel, daar in de verklaring van geen verbod van andere voorwaarden werd gesproken, maar alleen de drie als die waar men niet buiten kon waren opgenoemd. Zoo kon Montigny de uitnoodiging van den burggraaf van Gent en Câpres om dit stuk te onderteekenen en in de nabijheid van Béthune den 11den Mei met hen eene bijeenkomst te houden, waarbij ook La Motte zou tegenwoordig zijn, aannemen, zonder daardoor rechtstreeks te breken met de door hem sedert de laatste weken gevolgde staatkunde. Maar dat het gevolg geven aan die uitnoodiging feitelijk gelijkstond aan een nieuw aanknoopen der betrekkingen met La Motte heeft hij zonder twijfel ingezien en hij niet alleen. Want Heze, die, misschien omdat zijn verleden hem meer compromitteerde, misschien ook omdat hij weder eenigermate onder den invloed geraakte der kringen, waar hij vroeger, toen hij een ijverig aanhanger van Oranje was, onder verkeerd had, vreesde, dat Montigny al te grif aan de aanbiedingen van La Motte zou gehoor geven en die nog meer dan Montigny zelf, zich den weg tot verzoening met de Staten niet wilde afsnijden, eischte van zijnen krijgsmakker eene schriftelijke belofte, dat hij niet zou toetreden tot de door Gent en Câpres geteekende verklaring, eer hij van dezen de schriftelijke belofte had, dat zij binnen zes dagen ook La Motte tot de onderteekening zouden bewegen, of, in geval deze weigerachtig bleef, hem tot hun vijand zouden verklaren en als zoodanig behandelen. Het laatste werd reeds terstond in naam der beide heeren toegezegd, naar 't schijnt, door Willerval en den kolonel d'Alennes, die als getuigen van Montigny's belofte optraden. Na den 9en Februari zijn goeden trouw op die wijze gewaarborgd te hebben, reisde Montigny af, door d'Allennes vergezeld. Twee dagen later had de beoogde bijeenkomst plaats, die, zoo wij althans La Motte's mededeelingen aan Parma mogen gelooven, geheel het karakter droeg eener poging tot verzoening

tusschen het hoofd der Malcontenten en den Spaanschen Nederlander onder bemiddeling der beide groote heeren uit Artois.

't Ligt echter geenszins in mijne bedoeling om uit te wijden over wat er toen volgde. Montigny bleef tegenover La Motte eene zeer gereserveerde houding aannemen, maar liet doorschemeren, dat hij wel te winnen zou zijn. Maar hij deed nog niets, evenmin als zijne vrienden en verwanten in Henegouwen, die 't in dien tijd niet aan verklaringen van goeden wil jegens de andere gewesten en de Staten-Generaal en trouw aan de Generale Unie lieten ontbreken. Zoo kon 't geschieden, dat weinige dagen na Montigny's samenkomst met La Motte, de Staten-Generaal hunne ratificatie van 25 Januari herhaalden en uitbreidden, met verklaring, dat voortaan de Waalsche soldaten weder als het andere krijgsvolk in dienst der Staten zou worden behandeld, terwijl aan Montigny en Heze door den Aartshertog de stad Ath en desnoods nog andere plaatsen als villes de sureté werden toegewezen, wat bezwaarlijk zou geschied zijn, als zij reeds openlijk hunne toenadering tot Spanje hadden laten blijken.

En nu moet men wel in het oog houden, dat dat voor hun bijzonder belang ook volstrekt noodzaaklijk was. Viel 't hun, die eenigermate door de omstandigheden, om niet te zeggen door het toeval, in eene positie waren gekomen, welke noch met hunnen rang, noch vooral met hunne jaren overeenkwam, reeds van zelf moeilijk hun gezag te handhaven tegenover zooveel oudere en meer gezag hebbende heeren, nu een zoo heerschzuchtig en hooggeplaatst persoon als de burggraaf van Gent, die, ook tijdens hij de Staatsche zijde volgde, een der eerste mannen des lands, de tweede aanvoerder van het leger was, de leiding der katholieke beweging aan zich begon te trekken, bracht elke stap in de richting van den Koning hen ook nader tot onderwerping aan zijn invloed. Tegenover La Motte kon Montigny zijne zelfstandigheid handhaven, tegenover Gent niet. Maar de omstandigheden drongen hem. Het volstrekte onvermogen der regeering en der Staten-Generaal en de even volstrekte onwil der Gentenaren om het verdrag van Komene te

handhaven, moest hem van zelf den Spanjaarden in de armen drijven. Want voor hem en de zijnen was geen plaats meer in de rijen der Nederlanders, de Prins en de Staten mochten beloven en bieden wat zij wilden. Men moest kiezen of deelen.

Maar 't duurde lang eer 't zoover kwam. En dat niet alleen omdat de Malcontenten en de andere heeren 't niet over den prijs met Parma's agenten konden eens worden, maar omdat zij Spanje maar half vertrouwden en altijd liever te zamen met al hunne katholieke landgenooten met den landsheer vrede hadden gemaakt. En de hoop, dat dit mogelijk zou zijn, bleef nog altijd schemeren, zoo lang hun nog van Staatsche zijde de gelegenheid werd open gehouden tot eene verzoening. Dat laatste duurde nog geruimen tijd. De Bours gaf den moed niet op, zelfs toen 't bleek, dat de Gentenaren het verdrag van Komene in geen geval zouden onderhouden. Zoo bleven Montigny en de zijnen onderhandelen naar beide zijden, wel is waar steeds meer toenadering tot Spanje betoonende, maar toch op eene wijze, die hun den terugtocht niet afsneed en hun de gelegenheid openhield, om, door te wijzen op de aanbiedingen van Staatsche zijde gedaan, van de Spanjaarden beter voorwaarden te bedingen.

Maar wij behoeven ons met die onderhandelingen niet verder in te laten. Zij verliezen voor ons eenigermate hun belang, na de verklaring van Béthune. De beweging der Malcontenten hield toen op eene zelfstandige te zijn; zij ging op in den grooten stroom der Waalsch-katholieke beweging. De verzoening der Walen nu ligt buiten mijn bestek, in de Documents is daar maar zeer zelden sprake van. Een volgend artikel zal, zooals ik al vroeger gezegd heb, weder terugkeeren tot het eigenlijke onderwerp van onze uitgave en de vernieuwde toenadering tusschen de Staten en Anjou en diens definitieve verkiezing tot landsheer behandelen.

BEREDENEERDE LIJST VAN BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFT-ARTIKELS OVER NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS [1], IN NEDERLAND EN HET BUITENLAND VERSCHENEN VAN JANUARI 1892—JUNI 1893,

DOOR

Mr. J. E. HEERES.

Een enkel woord over de wijze, waarop ik bij het samenstellen van dit eerste vervolg mijner »Beredeneerde lijst« ben te werk gegaan. Ik kan zeer kort zijn, daar ik bijna geheel dezelfde regels heb gevolgd, als die reeds in deel VI van dit tijdschrift door mij zijn aangegeven. Enkele veranderingen heb ik mij veroorloofd, die echter den gebruiker dezer bibliographie wel duidelijk zullen worden, ook zonder dat ik er op wijs. Zoo heb ik de bijdragen over den voorhistorischen en den Romeinschen tijd doen verhuizen van het terrein der provinciale en locale geschiedenis naar die der algemeene Nederlandsche. Bibliographische en archivalische werken over onze gewestelijke en plaatselijke historie heb ik daarentegen geplaatst bij de geschriften over die streken van ons land, waarover daarin gehandeld wordt, en dus niet bij de rubrieken bibliographie en archivalia van de algemeene Nederlandsche geschiedenis. Herdrukken heb ik wèl opgenomen: ik kan geen enkele reden vinden, waarom ik dat niet zou hebben moeten doen. Zoo mogelijk echter heb ik, waar die noodig scheen om de waarde der bijdragen te bepalen, het jaar der oorspronkelijke uitgave medegedeeld. Ook nu ontbreken weer verscheidene werken, waarvan ik tot nu toe niet anders heb kunnen te weten komen dan de titels. Zelfs is het mij gebeurd, dat ik van een tijdschrift een lateren jaargang wèl, een vroegeren niet, heb kunnen machtig worden, hetgeen niet heeft belet, dat ik, wat ik in handen kreeg, gebruikte. Dat de korte inhoudsopgaven niet mijne denkbeelden over den loop der dingen te kennen geven, maar die der auteurs, of liever die, welke ik geloof, dat van de auteurs zijn, behoeft geen verder betoog.

Ten slotte een opwekking aan schrijvers, redacteurs en uitgevers, om mij exemplaren ter bespreking toe te zenden en een woord van dank aan hen, die dit reeds deden.

's-Gravenhage, Juli 1893.

---

[1] De geschriften, meer bepaald de Nederlandsch kerkgeschiedenis behandelende, worden vermeld in het „Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis", uitgegeven door J. G. R. Acquoy en H. C. Rogge.

A. ONDERWIJS. — METHODOLOGIE.

H. C. Rogge. De wetenschap der geschiedenis en hare methode. — Redevoering, gehouden op 18 April 1890, ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Universiteit te Amsterdam. — Amsterdam, Rogge. 1890. (8vo). 42 bldzz. (**413**.

Na het wetenschappelijk karakter der geschiedenis te hebben verdedigd, haar recht op een plaats in den kring der wetenschappen, bespreekt Rogge de methode, door den historicus te volgen, wien het om de waarheid en om niets anders te doen moet zijn, terwijl hij in het oog moet houden, dat objectiviteit niet is indifferentisme of apathie, maar dat een eerlijke scepsis het punt van uitgang moet wezen. Het bijeenbrengen van bronnen en de uit- en inwendige kritiek daarop moeten voorafgaan aan het vaststellen der feiten en aan den verderen opbouw. Dan wordt de vraag behandeld, of ook „de zoogenaamde „*Kulturgeschichte*"" valt binnen den kring, waarbinnen de geschiedvorscher zich beweegt. Volgens den schrijver moet het dezen bovenal te doen zijn, „om de oplossing der politieke kwestiën, die vroeger of later aan de orde waren": eene stelling, die nader wordt toegelicht.

B. ALGEMEENE NEDERLANDSCHE GESCHIEDENIS.

I. HULPMIDDELEN. — HULPWETENSCHAPPEN.

De Navorscher. — Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer tusschen allen die iets weten, iets te vragen hebben of iets kunnen oplossen onder bestuur van J. F. van Sommeren. XLII. Nieuwe serie, XXV. — XLIII. Nieuwe serie, XXVI, ni. 1—6. — Nijmegen, Thieme. 1892—1893. (8vo). (**414**.

Zie de aanteekening onder ni. 1—2 dezer „Lijst". Verschillende artikelen van dit tijdschrift worden beneden nader besproken.

Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst. XIII, XIV: 1890, 1891. — 's-Gravenhage, Nijhoff. 1892, 1893. (8vo). 4, 115; 4, 159 bldzz. (**415**.

E. W. Moes. Iconographia Batava. — Beredeneerde lijst van geschilderde en gebeeldhouwde portretten van Noord-Nederlanders in vorige eeuwen. Aflevering 1—5. Amsterdam, Frederik Muller. 1892—1893. (4to). 1—162 bldzz. (**416**.

De tot nu toe verschenen afleveringen loopen van A tot Camphuys.

A. M. H. J. Stokvis. Manuel d'histoire, de généalogie et de chronologie de tous les états du globe, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. Tome troisième. Les états de l'Europe et leurs colonies, II. — Leide, Brill. 1890—1893. (8vo). XXIV, 1—967 bldzz. (**417**.

Hierin worden behandeld o. a. (blz. 460—509) Nederland en de verschillende gewesten: lijsten der stadhouders, der heeren van de gewesten, van voorname geslachten, enz. — Vergelijk no. 9 dezer „Lijst".

H. **Blink**. Nederland en zijne bewoners. — Handboek der Aardrijkskunde en Volkenkunde van Nederland. Met kaarten en afbeeldingen. IIb, III. — Amsterdam, Van Looy en Gerlings. 1892. (8vo). 256—575; VIII, 540 bldzz. (418.

Hiermede is deze uitstekende arbeid, van uitgebreide litteratuuropgaven en een „alphabetisch zaakregister" voorzien, voltooid. (Vgl. nº. 7). Het tweede stuk van deel II en deel III bespreken: „Het land ten Noorden van den IJsel", „De wateren en eilanden langs de Nederlandsche kusten", „De Geologische gesteldheid van Nederland", „Het klimaat van Nederland", „De verbreiding van planten en dieren in Nederland". De afdeeling „De bewoners van Nederland" beschouwt hen „naar hun afkomst"; bespreekt „De Friezen, Saksen en Franken naar hun kenmerkende eigenschappen, „Het Nederlandsche volkskarakter", de „Historische factoren voor het ontstaan der steden", enz. enz. De schrijver heeft zich „steeds zooveel mogelijk door de historische ontwikkeling der verschijnselen en toestanden laten leiden", vast overtuigd als hij is, „dat men geen object volledig kan kennen, zonder zijne historie". Hij heeft getracht te voorzien in het gebrek aan „een uitvoerig handboek der aardrijkskunde van Nederland, gegrond op bronnenstudie naast eigen onderzoek".

H. **Blink**. Het ontstaan der diluviale gronden in Nederland. [*Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift.* III (1892), bldz. 185—196]. (419.

Een kort overzicht van wat ons „de nieuwe onderzoekingen omtrent de diluviale formatie" leeren.

Alph. **Erens**. De quaternaire aardlagen van Zuid-Nederland. [*Dietsche Warande.* Nieuwe reeks: 5de jaargang (1892), bldz. 146—153, 264—270, 348—358.] (420.

„Het Maasdiluvium van Zuid-Nederland"; „Het Rijndiluvium van Zuid-Nederland"; „Het Zanddiluvium van Zuid-Nederland"; Het Kleidiluvium van Zuid-Nederland".

E. **Engelenburg**. Bijdragen tot de hydrographie en morphologie der zuidelijke zeegaten en riviermonden in Nederland. [*Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.* 2de serie: VII (1890). *Afdeeling Verslagen en Mededeelingen*, bldz. 281—331.] (421.

Geschiedenis van den toestand, vooral der Zeeuwsche stroomen, van den tijd der Romeinen tot heden, door een aantal kaarten opgehelderd.

J. D. **Van Noppen**. De Schelde. Het ontstaan en de vorm der mondingsarmen van de Schelde. [*De Natuur.* 1892, bladz. 359—366.] (422.

„Een beschrijving van de historische vorming van de mondingsarmen der Schelde, en van de wijze van ontstaan van hun vorm", steunende op de onderzoekingen van Smallegange, Dresselhuis, Hollestelle; Warnkönig, Gehldorf; Beekman en Engelenburg.

Nomina geographica Neerlandica. — Geschiedkundig Onderzoek der Nederlandsche aardrijkskundige namen, onder redactie van I. **Dornseifffen**, J. H. **Galleé**, H. **Kern**, S. A. **Naber** en H. C. **Rogge**. (Uitgegeven door het *Nederlandsch Aardrijks-*

kundig Genootschap). I (verbeterde en vermeerderde herdruk) —III. Amsterdam, Utrecht, Leiden. 1885—1892. (8vo). 197; XV, 208; 320 bldzz. (423.

Uitgegeven als toevoegsel aan het *Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, tracht deze arbeid, verricht door een aantal medewerkers, te geven „het zoo mogelijk overtuigende, slagende bewijs, uit afleiding en beteekenis, hoe iedere aardrijkskundige naam tot den huidigen vorm is gekomen". Dat bewijs wordt b.v. geput uit den „oudste(n) vorm van het woord", waarbij wordt aangegeven, „waar, in welke oude betrouwbare charters, documenten, kaarten of boeken (dit woord) is te vinden"; uit „geleidelijke overgangen tot den huidigen vorm", enz.

Tijdschrift van het Nederlandsch genootschap voor munt en penningkunde onder de zinspreuk: „Concordia res parvae crescunt" te Amsterdam. 1e jaargang, aflevering 1, 2. — Amsterdam, Bom. 1893. (8vo). (424.

Het genootschap, waarvan dit net uitgevoerd tijdschrift het orgaan is, werd opgericht in 1892. In de tot nu verschenen afleveringen komen, behalve bijdragen van technischen aard, eenige historische opstellen voor, meer de lokale geschiedenis behandelende. Een enkel is beneden in deze „Lijst" opgenomen.

J. Dirks, Namen-register op het Penningkundig Repertorium van —— (Tweede Deel). — Z. j. (1891) o. p. (8vo). 25 bldzz. (425.

Dit Tweede Deel verscheen indertijd in *De Navorscher* (1883—1890, en niet 1891, zooals n°. 10 dezer „Lijst" bij vergissing opgeeft.) Dit register is onder gemeld nummer opgenomen, als ook in genoemd tijdschrift verschenen, wat op eene dwaling mijnerzijds berust.

J. Dirks. Penningkundig Repertorium. Mededeelingen ter aanvulling van de Penninggeschiedenis der Nederlanden. — Derde deel. — Aanteekeningen op de Vervolgen op van Loon I—V, 1716—1768. — Leeuwarden, Jongbloed. 1891 (8vo). IV, 344 bldzz. (426.

Vierde deel. — Aanteekeningen op de Vervolgen op Van Loon. (VI—X). (1768—1809) en de werken van Graaf Nahuys, 1806—1813 November. — Leeuwarden, Coöperatieve handelsdrukkerij. 1891. (8vo). II, 244 bldzz. (427.

Deze beide deelen, slechts in 100 exemplaren gedrukt en niet in den handel, beschrijven niet minder dan 2847 nummers.

Jacob Dirks. Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863. Twee deelen. (*Verhandelingen uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap*. Nieuwe reeks. Derde deel). Haarlem, Bohn. 1889. (8vo). XIV, 448; VI, 412 bldzz. (428.

912 nummers. — Met litteratuuropgaven en registers.

Atlas behoorende bij [deze beschrijving]. Drie stukken. Haarlem, Bohn. 1892—1893. (Folio). 7, 7, 8 bldzz. en LXXIII platen. (429.

A. Hollestelle. Het Schild en de daarmede in verband staande Pondenstelsels. — Handleiding voor het berekenen van geldswaarden, in charters en oude rekeningen onder den naam van Hollandsch, Utrechtsch, Brabantsch, Fransch en Engelsch payement voorkomende, en in oude en nieuwe Ponden Groote, Tournooisch, Myten, Parisis, Flandres en Sterling uitgedrukt, met tal van berekeningen voor het bepalen der waarde van voormalige munten. Tholen, Pot. 1892. (8vo). 260 bldzz. (430.

Het schild is „ook in deze gewesten in de middeleeuwen schier overal als de eenheid voor de bestaan hebbende pondenstelsels aangenomen"; de waarde van dat geldstuk is nog niet juist bekend en zij moet toch gekend worden, omdat zonder de kennis daarvan en van de op haar gegronde pondenstelsels de geldswaarden, in oude bescheiden uitgedrukt, zelfs niet bij benadering bepaald kunnen worden. Hollestelle meent nu over 't geheel, al is het dan nog niet volledig, de waarde van het schild en zijn plaats in de verschillende pondenstelsels te kunnen aanwijzen en gelooft daarmede te hebben teweeggebracht „eene geheele omkeering, zoo op het gebied der geldrekening uit oude stukken, als op dat van de beschrijving der munten", — of de deskundigen hem in die omkeering zullen volgen, staat echter te bezien. — Hij bespreekt nu achtereenvolgens de verschillende pondenstelsels en neemt deze als middelpunten aan voor zijne verschillende berekeningen en bepalingen: het oudste pondenstelsel, dat hem bij het schrijven van zijn werk bekend was, is dat van *f* 63.—, dat misschien reeds in 1270 gewijzigd was; terwijl ± 1586 een pondenstelsel van *f* 6.30, resp. *f* 6.—, gebruikt werd. De verschillende wisselingen in de stelsels met de daaraan verbonden gevolgen worden in dit met veel ijver samengesteld werk aan een uitvoerige bespreking onderworpen.

Algemeen Nederlandsch Familieblad. Tijdschrift voor Geschiedenis, Geslacht-, Wapen-, Zegelkunde, enz. Onder leiding van A. A. Vorsterman van Oijen en J. D. G. van Epen. 7de—9de jaargang. — 's Gravenhage, Genealogisch en Heraldisch Archief. 1890—1892. (4to). (431.

Eene enkele bijdrage in dit tijdschrift wordt beneden nader besproken.

De Nederlandsche Heraut. Tijdschrift op het gebied van geslacht-, wapen- en zegelkunde. 7de jaargang. 8ste jaargang, afl. 1. 's Gravenhage, van Doorn. 1892—1893. (8vo). (432.

Verschillende artikelen van dit tijdschrift worden beneden nader besproken.

Maandblad van het Genealogisch-heraldiek genootschap „De Nederlandsche Leeuw." 10 jaargang. Z. p. ('s Gravenhage, van Langenhuyzen). 1892. (8vo). (433.

A. A. Vorsterman van Oijen. Stam- en wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche familiën met genealogische en heraldiesche aanteekeningen. — Aflevering 20—25 en supplement. Groningen, Wolters. 1888—1890 (folio). (434.

Jaarboek van den Nederlandschen adel, onder redactie van A. A. Vorsterman van Oijen, J. C. van der Muelen en J. D. G. van Epen. 3de en 4de jaargang. — 's-Gravenhage, Genealogisch-Heraldisch Archief. 1890, 1891. (8vo). X, 337 en X, 332 bldzz. (435.

Ieder deel is alphabetisch ingericht en van een „alphabetische lijst der Familienamen" voorzien.

J. B. Rietstap. De wapens van den tegenwoordigen en den vroegeren Nederlandschen adel. — Groningen, Wolters. 1890. (8vo). XII, 552 bldzz. (436.

I. „Wapens der geslachten die sedert 1814 in de registers van den Hoogen Raad van Adel zijn ingeschreven". — II. „Wapens van den òf uitgestorvenen òf nog niet weder erkenden adel. — III. Registers: „der wapenfiguren"; „der wapenspreuken en wapenkreten"; „der geslachtsnamen".

J. A. M. Mensinga. De Nederlandsche Leeuw. [*Tijdspiegel.* 1888, II, bldz. 405—412.] (437.

Een bijdrage op heraldiek gebied.

II. BIBLIOGRAPHIE.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von J. Jastrow. XIII—XIV Jahrgang. 1890—1891. Berlin, Gaertner. 1892—1893. (8vo). (438.

Zie de aanteekening bij n°. 17. — Frankrijk (nieuwe geschiedenis) wordt thans behandeld door Alfr. Spont; Engeland (nieuwe geschiedenis) door F. Salomon; enz.

Derde supplement op het Repertorium der verhandelingen en bijdragen, betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften tot op 1890 verschenen. Door de leden van de Commissie voor geschied- en oudheidkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. — Leiden, Brill. 1893. (8vo). XXII, 251 bldzz. (439.

Henri Pirenne. Bibliographie de l'Histoire de Belgique. — Catalogue méthodique et chronologique des sources et des ouvrages principaux relatifs à l'histoire de tous les Pays-Bas jusqu'a 1598 et à l'histoire de Belgique jusqu'en 1830. — Gand, Engelcke. (8vo). XVI, 231 pp. (439*a*.

J. G. R. Acquoy. Levensbericht van M. F. A. G. Campbell. [*Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen* voor 1890, bldz. 27—53]. (440.

1819—1890.

W. P. C. Knuttel. Levensbericht van Dr. M. F. A. G. Campbell. [*Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.* Bijlage tot de Handelingen van 1890, bldz. 255—303]. (441.

Martinus Nijhoff. Levensbericht van Dr. P. A. Tiele. [*Levensberichten medeleden Maatsch. Nederl. Letterkunde.* 1889, bldz. 136—188]. (442.

Met lijst zijner „gedrukte werken".

W. P. C. Knuttel. Catalogus van de pamfletten-verzameling, berustende in de Koninklijke Bibliotheek. Bewerkt, met aanteekeningen en een register der schrijvers voorzien, door ——— Tweede deel. Eerste stuk. 1649—1667. — 's-Gravenhage, Algemeene landsdrukkerij. (Nijhoff). (4to). 4, 547 bldzz. (443.

Ni. 5814—9605. Vervolg van n°. 21. — „Het register der schrijvers voor dit deel volgt bij het tweede stuk".

G. van Rijn. „Aan het volk van Nederland". I. Bibliographie. — Rotterdam, Van Rijn. 1890. (8vo). 24 bldzz. (444.

Toen dit opstel, grootendeels van bibliographischen aard, werd geschreven [hetgeen gebeurd is, vóór Loosjes zijne bijdrage publiceerde (zie n°. 164)], was Van Rijn nog overtuigd, „dat Joan Derk Van der Capellen tot den Poll en François Adriaan Van der Kemp de auteurs van dit pamflet der pamfletten *niet* zijn".

III. ARCHIVALIA.

Nederlandsch Archievenblad. — Orgaan van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland. — 1892—1893. (Eerste jaargang). — 1893—1894 (Tweede jaargang) N^{i}. 1—2. — Groningen. Van der Kamp. 1892—1893. (8vo). (445.

De redactie van dit blad is „meer bijzonder" opgedragen aan Seerp Gratama. Het bespreekt allerlei zaken, voor archivarissen en voor het archiefwezen van belang, meest van technischen aard. Eene litteratuurkroniek wordt bezorgd door J. E. Heeres. Behalve boekbesprekingen zijn nog daarin verschenen een paar historische bijdragen, die beneden nader worden besproken.

Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven. XIII, XIV. — 1890—1891. — 's-Gravenhage, Nijhoff. 1892—1893. (8vo). 4, 449; 4, 399 bldzz. (446.

Behalve de verslagen omtrent het Algemeen Rijksarchief en de dépôts in de provinciën, bevatten deze boekdeelen ook beschrijvingen van en mededeelingen over verschillende gemeentelijke, rechterlijke en particuliere archieven, die beneden nader worden aangeduid of besproken.

S. **Muller** Fz. Het archief der bisschoppen van Utrecht. — 's Gravenhage, Algemeene landsdrukkerij. 1892. (8vo). 30 bldzz. (447.

Na de geschiedenis van dit, op een groot deel van ons land betrekking hebbend, archief te hebben nagegaan, geeft schrijver den inventaris, dus den tegenwoordigen toestand. Het werkje is ook opgenomen in de Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven, XIII (N°. 446), blz. 199—226.

P. J. **Blok**. Brusselsche Archivalia, belangrijk voor Noord-Nederland, uit de 15de en 16de eeuw. [*Nederlandsch Archievenblad*, 2de jaargang (1893), bldz. 21 - 26]. (448.

Vooral betrekking hebbende op „de organisatie van de onder Karel V door de bourgondische macht veroverde gewesten, Friesland, het Sticht, Gelre", en op „die verovering zelve".

Th. **Van Riemsdijk**, Het huisarchief der familie van Wassenaer. [*Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven.* XIV (1893), bldz. 9—11, 32—92.] (449.

„Behalve de eigenlijke familie- en boedelbescheiden van de geslachten van Wassenaer, van Lier, van Wijhe en van Brakell [treft men hierin aan] tallooze brieven, copieën en aanteekeningen van den meest verschillenden aard. Vele dezer [hangen] samen met de ambten en bedieningen, die door leden, vooral van het eerstgemelde geslacht, bekleed waren [vooral in de 18de eeuw]".

A. A. **Vorsterman van Oijen**. De Oude Kerkregisters in ons land. — 's Gravenhage, Genealogisch-Heraldisch Archief. 1892. (4to). IV, 211 bldzz. (450.

Deze „bronnen voor Familiegeschiedenis", vroeger reeds gepubliceerd in het *Algemeen Nederlandsch Familieblad*, zijn alphabetisch geordend en met een „register der plaatsnamen" voorzien. „De oudste dagteekeningen omtrent huwelijk en doop" dateeren uit het eind der 16de eeuw. „De begraafregisters zijn van veel lateren tijd". Napoleon bewerkte, dat de meeste oude kerkregisters aan de ambtenaren van den burgerlijken stand werden overgegeven. Nu zijn nog „slechts weinige registers in handen der geestelijken".

IV. POLITIEKE, ENZ. GESCHIEDENIS.

a. Werken van algemeene aard.

H. C. **Rogge**. Geschiedvervalsching. [*Los en Vast.* 1892, n°. 1, bldz. 1—24]. (451.

Ofschoon in 't algemeen recensies in deze bibliographie niet worden opgenomen, meen ik niet te mogen nalaten, te wijzen op deze bespreking van n°. 37 mijner „Lijst".

J. G. **Frederiks**. Uit de Vaderlandsche Geschiedenis. [*Tijdschrift voor geschiedenis*, 5de jaargang (1890), passim; 6de jaargang (1891), passim]. (452.

Nog steeds bepalen zich deze schetsen tot de Middeleeuwsche geschiedenis. Zie N°. 38.

D. C. Nijhoff. Staatkundige Geschiedenis van Nederland, II. — Zutphen, Thieme. 1892. (8vo). 506 bldzz. (453.

Dit deel brengt ons van den stadhouder Willem II tot koningin Wilhelmina. In boeienden vorm tracht Nijhoff aan de „beschaafde en ontwikkelde" Nederlanders den gang van zaken te verhalen gedurende de Republiek, in de tusschenperiode, onder de koningen uit het Oranjehuis. In een „Naschrift" tracht hij zich te verdedigen tegen enkele opmerkingen van den kant der recensenten, vooral tegen de beschuldiging van „gemis aan objectiviteit". Een „absoluut objectieve geschiedbeschrijving" bestaat volgens hem niet, „is eenvoudig een fictie, tenzij men zich van een stijl bedienen kan, waarbij zelfs iedere adjectivische bepaling werd vermeden".

P. J. Blok. Geschiedenis van het Nederlandsche volk. I. — Groningen, Wolters. 1892. (8vo). 8, 403 bldzz. (454.

Blok wil geven „de geschiedenis der later tot de Nederlandsche gewesten gerekende streken der Nederlanden", waaronder dus niet kan worden gerekend die van het Belgische volk; maar hierbij moet niet worden vergeten, dat „van eene scheiding tusschen Noord en Zuid geen sprake is" „voor het einde der 16de eeuw". Hij wil geven „de geschiedenis des Nederlandschen volks". Wel moet „daarbij naar de meening van den schrijver steeds worden uitgegaan van de geschiedenis op staatkundig gebied", maar daarbij wil hij niet blijven staan. „Eene sociale geschiedenis, zooals de auteur hier wenscht te geven, omvat alle uitingen van het volksleven, omvat zoowel de staatkundige geschiedenis als die der beschaving, als die van handel en nijverheid, van landbouw en zeevaart, van recht en wet, van de economische ontwikkeling van een volk in het algemeen".

Dit deel bevat het tijdperk „der oudste tijden, eindigend met de volledige ontwikkeling der feodale staatjes in de 14de eeuw", een der afdeelingen, waarin Blok onze historie verdeelt. Het geeft de „oudste tijden, Rome's heerschappij"; „Het Frankische tijdperk" en „het tijdperk der kleine feodale staten", dus een deel der middeleeuwen, wier geschiedenis „het fundament moet zijn van het geheele gebouw". De geschiedschrijving der middeleeuwen gaat echter met veel bezwaren gepaard, „niet het minst omdat er ten onzent geen geschrift over dit tijdperk bestaat", en omdat „onze bronnen voor de kennis van die oude tijden zeer onvolledig en zeer ongelijk van waarde zijn". Aan „de bronnen onzer geschiedenis vóór 1300" worden een aantal bladzijden gewijd, terwijl een met zorg bewerkt register en 3 kaarten („De Gallisch-Germaansche grenslanden aan den Beneden-Rijn c. 100 n. Chr."; „De landen aan den Beneden-Rijn in de 10de eeuw" en „De Nederlanden in de 13de eeuw") aan dit deel zijn toegevoegd.

P. J. Blok. De invloed van naburige volkeren op de ontwikkeling der Nederlandsche maatschappij. (Eene schets). [*Tijdschrift voor geschiedenis.* 6de jaargang (1891), bldz. 155—189]. (455.

Na gewezen te hebben op den invloed der Romeinsche beschaving, daarna op dien der „Fransche Renaissance" bespreekt Blok den toestand in de middeleeuwen. Terwijl van de 4 groepen, waarin het tegenwoordige Nederland door hem te dezen aanzien wordt verdeeld, Utrecht en Friesland weinig invloed van de Fransche beschavingstoestanden ondervonden, waren Holland en Zeeland, Vlaanderen, Brabant en Limburg daarentegen daaraan in hooge mate blootgesteld. In de 16de, 17de en 18de eeuw stond Holland aan de spits en trad in dat gewest en daardoor ook in de overige „de Fransche beschaving" ons te gemoet. (Calvinisme, Réfugiés, mode, taal en letteren, enz.) In de 19de eeuw deelt Frankrijk tamelijk wel gelijk met Engeland en Duitschland op.

b. Tijdvakken.

1. PRAEHISTORIE.

K. Martin. Notiz ueber den angeblich fossilen, menschlichen Unterkiefer von Caberge bei Maastricht. [*Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.* Afdeeling Natuurkunde. 3de reeks, V (1889), bldz. 434—440]. (456.

In het jaar 1823 werd bij het graven der Zuid-Willemsvaart in de nabijheid van Maastricht een onderkaak van een mensch gevonden, (vgl. n°. 406) die men toen beschouwde als van een mensch uit het diluviale tijdperk afkomstig, eene meening, die door Martin wordt bestreden.

Casimir Ubaghs. Een bewerkt vuursteenpantser der steenperiode, gevonden bij Maastricht. (Met afbeelding.) [*Dietsche Warande.* 1891, bldz. 282—290]. (457.

J. Herman Riemersma. De terpen van Nederland. Eene oudheidkundige bijdrage betrekkelijk de vliedbergen, veelal terpen of wierden geheeten. [*Vragen van den Dag.* 7de jaargang (1892), bldz. 145—158]. (458.

Den schrijver „komt het meer en meer waarschijnlijk voor, dat het betoog" van Pigorini, dat de terpen paalwoningen zijn, „op hechten grondslag rust," ook op grond van wat hij zelf zag.

J. Habets. Twee voorhistorische doodenakkers in de nabijheid der stad Weert, in Limburg. [*Versl. en meded. Koninklijke Akad. van Wet.* Afdeeling Letterkunde. 3e reeks, VII (1890), bldz. 331—350]. (459.

In 1889 werd onder Nederweert bij Eind „een groot kerkhof uit het voorhistorisch tijdperk omgewoeld" en had „een tweede vondst van grafurnen ten westen der stad Weert plaats, onder het gehucht Boschhoven". Habets is van meening, „dat wij in de bewoners der heide te Boschhoven Germanen aantreffen, die op het einde van de bronsperiode, maar vóór de komst der Romeinen, hier hebben gewoond en geleefd. Over de begraafplaats van Eind is [hem] te weinig bekend om een bepaald gevoelen er over te vormen en uit te spreken".

2. ROMEINSCHE TIJD.

Seerp Gratama. De zoogenaamde Valtherbrug. [*Eigen Haard.* 1892, bldz. 793—797]. (460.

Gratama verbindt aan een beschrijving van dit overblijfsel uit het verleden de motieven, die mogelijk maken, „de veronderstelling, welke de Romeinsche soldaten als makers van den houten weg beschouwt, tot een voldoenden graad van waarschijnlijkheid te brengen". Hij zou dan misschien een gedeelte zijn „van een grooten [militairen] verkeersweg", waarin op sommige plaatsen dergelijke „houten wegen" zijn aangelegd, nl. „op de plaatsen waar hij de moerassen en venen snijdt".

Ph. Van Blom. De Middelzee. Brokstukken uit Frieslands geschiedenis. (Met een kaartje, tevens aanwijzende den loop van den Gravinneweg.) [*Friesche Volksalmanak* voor 1889, bldz. 158—193]. (**461.**

„I. De Romeinsche vloot" „in het jaar 16 van onze jaartelling." — „II. De visscherij en de geloftesteen te Beetgum". (Vgl. n[i]. 357—359).

J. Habets. Over oude (Romeinsche) mergelputten te Meerssen. [*Versl. en Meded. Koninkl. Ak. v. Wetensch.* Afd. Letterk. 3e reeks, IX (1893), bldz. 259—269]. (**462.**

In 1891 werden bij Meerssen putten gevonden. Duidelijk bleek, „dat men hier met steengroeven te doen had, eeuwen geleden ontgonnen". Habets meent, „dat deze putten in betrekking hebben gestaan met de Romeinsche villa Herkenberg", uit den tijd van Antoninus Pius (138—161) en in 1865 en 1866 „blootgelegd". „Deze putten [kunnen] niet alleen voor het breken van bouwsteenen, maar ook tot uitgraving van lossen mergel ter bemesting en verbetering van den grond gediend hebben". Beschouwingen over de twee oude namen voor Meerssen („Marna", het Gallische-Romaansche woord voor „aardmergel"; en „Marsana", „Marsna" of „Marsa", misschien af te leiden van „mers of meersch, dat is: broekgrond") worden hieraan vastgeknoopt.

S. Muller Hzn. De Nederlandsche volksnamen op de Tabula Peutingeriana [*Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde.* 3de reeks, VII (1892), bldz. 82—88]. (**463.**

Volgens Muller is „alles wat tot dusver over (het onze streken betreffende) stuk der Peuteringiana werd geschreven" „geheel mislukt, doordien de namen verkeerd zijn gelezen". Hij slaat nu eene andere, zeer plausibele, lezing voor en brengt b. v. den naam „Fresii", die tot dusver ontbrak, weer aan den dag. Zijne lezing is volgens hem een bevestiging der meening van Mannert en Zeuss (welker gegrondheid Müllenhoff betwijfelde) dat de redactie der kaart dagteekent uit den tijd van Alexander Severus (222—235).

3. MIDDELEEUWEN.

[Zie ook n[i]. 430, 447, 452].

Alphonse Wauters. Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'historie de la Belgique. — Tome VII. Seconde partie. — Bruxelles, Hayez. 1889. (4vo). VI, 597—1655 pp. (**464.**

In deze supplementen op de vroegere deelen komen een groot aantal documenten voor, die betrekking hebben op de geschiedenis van Nederlandsche streken en plaatsen. De supplementen in dit deel loopen van 533—1300. Uitgebreide registers (persoons-, plaats- en bibliographische) maken het gebruik gemakkelijk.

Constantius Buter. (Hector Lebon). De handel, vooral in de Nederlanden, tijdens Karel den Grooten. II. [*Dietsche Warande*, Nieuwe reeks, 4de jaargang (1891), bldz. 437—455; 5de jaargang (1892), bldz. 29—47, 247—263]. (**465.**

Dit vervolg van n°. 41 handelt over: „Handelsverkeer: wegen, kanalen, bruggen, enz." — „Tollen te land en te water. — De scheepsbouw. — De burcht en het kamp. — De zeerovers". — „Stapelplaatsen, koopwaren, markten, tollen". — „De personen" (slavenhandel, het vrije handwerk, landbouw, nijverheid, enz.).

P. Frédéricq en zijne leerlingen. Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae. Verzameling van stukken betreffende de pauselijke en bisschoppelijke inquistie in de Nederlanden. — 1ste deel. Tot aan de herinrichting der inquisitie onder Keizer Karel V. (1025—1520). — Met twee kaarten. — Gent, Vuylsteke; den Haag, Nijhoff. 1889. (8vo). XXXIX, 640 bldzz. (466.

Reeds in de eerste helft der 13de eeuw waren in deze streken (b. v. in Groningen in 1235) pauselijke inquisiteurs werkzaam, wel een teeken, dat ook toen door Rome het gevaar werd ingezien, dat uit de ketterij kon voortspruiten. Sommige uitingen der heresie doen denken, dat niet alleen godsdienstige gevoelens daartoe leidden, maar dat sociale toestanden aan haar niet geheel vreemd waren. Nieuwe bouwstoffen worden in dit deel niet gepubliceerd: toch is zijn waarde groot, omdat alles daarin is bijeengebracht, wat vroeger verspreid was in de werken b. v. van Van Heussen en Van Rijn, Moll, Acquoy, De Hoop Scheffer, enz.

Gisbertus Brom. Bullarium Trajectense. Romanorum pontificum diplomata quotquot olim usque ad Urbanum papam VI (an. 1378) in veterem episcopatum Trajectensem destinata repreriuntur collegit et auspiciis Societatis historicae Rheno — Trajectinae edidit ——— Tomi I, fasciculi III, IV; Tomi II, fasciculus I. — Haga—Comitis, Nijhoff. 1892—1893. (8vo). pagg. 241—480; 1—120. (467.

Zie n°. 42. — Deze fasciculi loopen over de jaren 1312—1362.

J. De Hullu. Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche Schisma. — 's Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8°). XIV, 163 bldzz. (468.

Deze strijd, „veeleer een staatkundige dan een kerkrechtelijke", (Stelling I) wordt in dit proefschrift op grond van gedrukte werken, maar ook van ongedrukte archivalia uit de rijksarchieven van Utrecht en Gelderland, de gemeentearchieven van Utrecht en Kampen, enz., in extenso beschreven van Oct. 1423, toen Frederik van Blankenheim overleed, tot 1450, toen Walraven Van Meurs afstand deed „van zijn recht" op den bisschopszetel. In dien strijd werden Holland, Gelderland, Overijssel enz. betrokken, zoodat zijne geschiedenis, voorzoover zij van politieken aard is, een stuk algemeene Nederlandsche geschiedenis kan genoemd worden.

Goswin Von der Ropp. Hanserecesse von 1431—1476. VII. — Leipzig, Duncker en Humblot. 1892. (8°). X, 890 Ss. (469.

De hier gepubliceerde documenten, over de jaren Juli 1473—November 1476, waaronder er zijn uit het Rijksarchief te 's Gravenhage en uit de gemeentelijke archieven van Zierikzee, Utrecht, Deventer, Kampen en Zwolle, zijn van veel gewicht voor de Nederlandsche handelsgeschiedenis. Veel nieuw licht wordt geworpen op de handelsbetrekkingen tusschen de Hanse en Engeland, tusschen haar en de Bourgondische gewesten. Steeds duidelijker komt de krachtige concurrentie der Nederlanders op den voorgrond, niettegenstaande de Hanse een tijd beleefde van rustigen bloei. „Nachträge" loopen over de jaren 1431—1473, personen- en plaatsenregisters maken het gebruik gemakkelijk. Zie nⁱ. 45—47.

Werner Focke. Theodericus Pauli, ein Geschichtsschreiber des XV. Jahrhunderts und sein Speculum historiale (*Hallische Beiträge zur Geschichtsforschung* herausgegeben von Theodor Lindner. Heft I.) Halle, Kaemmerer. 1892. (8vo). 122 Ss. (470.

Van dezen geestelijke, geboren te Gorkum 1416, waren verschillende historische geschriften bekend. Focke bespreekt nu een tot nog toe onbekend, in de *Bibliotheca Rhedingeriana* te Breslau berustend, stuk van 's mans hoofdwerk, het *Chronicon Universale*, welk stuk het tweede gedeelte is van het *Speculum hystoriale*, een afdeeling van dit *Chronicon*, en hoofdzakelijk een geschiedenis geeft der keizers en pausen van 325 tot 1477, steunende op Vincentius Bellovacensis, Martinus van Troppau, Beda Venerabilis, enz. Voor Nederlandsche zaken versmaadt hij kroniekschrijvers van deze streken (b. v. de Utrechtsche Beka) niet.

Heinrich Ulmann. Kaiser Maximilian I. Auf urkundlicher Grundlage dargestelt. — Zweiter Band. — Stuttgart, Cotta. 1891. (8vo). X, 790 Ss. (471.

In de voorrede voor het in 1884 verschenen eerste deel wordt het program voor dezen arbeid ontwikkeld, dat in hoofdzaak luidt: „*Der Gegenstand des Buches ist die Reichsgeschichte unter Maximilian.*" Het spreekt dus wel van zelf, dat de geschiedenis der Nederlanden slechts ter sprake komt, voorzoover zij noodig is om het rechte licht te werpen op die „*Reichsgeschichte.*" Zoo worden dan b.v. besproken de oorlog tegen Gelder, de verhouding tot Frankrijk, de strijd tusschen de bijzondere belangen dezer gewesten en de algemeene politiek van Maximiliaan en die van Philips den Schoone, enz.

Richard Kneschke. Zur Geschichte der niederlaendischen Kriege und Kämpfe am Ausgange des XV Jahrhunderts. (*Jahresbericht des Realgymnasiums zu Zittau*, S. 1–28). Zittau, Böhme. 1892. (4to). (472.

Uit het begin der 16de eeuw dagteekent een reeds uitgegeven, maar weinig gebruikt, geschrift („*Geschichte und Thaten Wilwolts von Schaumburg*"), dat, vermoedelijk van de hand van Ludwig von Eyb, een bloedverwant van dezen krijgsoverste van Albrecht van Saksen, diens leven beschrijft, ook op grond van diens eigen opgaven. Kneschke heeft zich de moeite genomen, deze memoires, als men ze zoo mag noemen, te vergelijken met wat van elders bekend is over Schaumburg's *faits et gestes* in deze streken. Zoo brengt hij ons in de Zuidelijke Nederlanden (1488—89), in Holland (Kaas-en broodvolk) en Zeeland (Sluis), in Gelderland (1498—1499), en vooral in Friesland (1498—1500).

Antonio Rodriguez Villa. La reina Doña Juana la Loca. Estudio histórico. — Madrid, Murillo. 1892. (8vo). 578 págg. (473.

Het leven dezer ongelukkige vorstin raakt onze geschiedenis door haar huwelijk met Philips den Schoone, na wiens dood in 1506 haar levensloop zijn groot belang voor onze historie verliest. Op grond van, meest Spaansche, archivalia, enz. gaat Rodriguez Villa haar leven na, dat na haar huwelijk en haar komst in deze landen in 1496 een ongelukkig leven werd. De verhouding der echtgenooten en hunne karakters, de verhouding van Philips tot zijn vader en zijne schoonouders, de naijver tusschen Nederlanders en Spanjaarden worden door hem uitvoerig beschreven, ook in verband met de politieke toestanden in haar tijd. Men zie ook GACHARD: Jeanne la Folle. [*Etudes et notices historiques concernant l'histoire des Pays-Bas.* II, p. 213—341.]

4. NIEUWE GESCHIEDENIS VÓÓR DEN TACHTIGJARIGEN OORLOG.

[Zie ook n°. 448.]

Karl Euling. Chronik des Johan Oldecop herausgegeben von — (*Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart.* CXC). Tübingen. 1891. (8vo). VIII. 720 Ss. (**474.**

Oldecop werd in 1493 te Hildesheim geboren en studeerde te Wittenberg, waar hij Luther, die zijn biechtvader werd, leerde kennen. In 1527 werd hij kapelaan van den keizerlijken vice-kanselier Balthasar Merklin en als zoodanig zag hij Spanje, de Nederlanden, het grootste deel van Duitschland, Rome, enz. Hij leerde vele menschen kennen, (o.a. Erasmus bldz. 194—195) en zag veel. Vandaar dat zijn kroniek, die men lang verloren waande en die hier voor het eerst in haar geheel wordt uitgegeven naar het handschrift in de bibliotheek van het „*gymnasium Josephinum*" te Hildesheim, waarde heeft, vooral voor die jaren (zij loopt van 1500—1573), waarin Oldecop met oordeel des onderscheids de gebeurtenissen volgde, voor een deel zelf doorleefde. Hoofdzakelijk bespreekt hij „*das niedersächsische land und das stift Hildesheim,*" wat echter niet belet, dat hij de gebeurtenissen in andere streken van Europa met belangstelling volgt. Zoo ook die in deze streken voorgevallen. Menige bijzonderheid èn uit vroegere jaren èn uit den 80jarigen oorlog wordt door hem verhaald of besproken, bij de beoordeeling waarvan echter niet uit het oog mag worden verloren, dat hij den aanhangers der Hervorming niet zeer gunstig is gezind. Zijne kroniek is geschreven in een middelnederduitsch dialect. Hij overleed in 1574.

Gachard. Documents inédits sur . . . . . Charles Quint. [*Etudes et notices concernant l'histoire de Belgique* (1890). II, p. 352—356]. (**475.**

Bijzonderheden over Karel's opvoeding (1506—1508).

Gachard. Les derniers moments de Marguerite d'Autriche, tante de Charles Quint. [*Etudes et notices.* II. p. 357—365]. (**476.**

Bijzonderheden over den dood der Gouvernante, 30 November 1530. Deze bijdrage dagteekent van ongeveer 1860. Men zie ook p. 410—418.

Gachard. Le duc Emmanuel-Philibert de Savoie, gouverneur général des Pays-Bas. (1555—1559). [*Etudes et notices.* III, p. 9—39]. (**477.**

Over den tijd van dezen landvoogd was, toen Gachard dit schreef, niet veel bekend. Philips was niet tevreden over hem en Gachard meent de reden hiervan te moeten zoeken in de omstandigheid, dat hij van de Staten (in 1557—1558) geen groote subsidiën wist te verkrijgen en niet wist te verhinderen, dat zij eischen stelden, onaangenaam voor den Koning. De Venetiaansche gezanten geven vele bijzonderheden over hem en hiervan vooral maakte Gachard gebruik voor deze karakterschets.

P. M. Bots. Erasmus. [*Katholieke Gids.* 1889, bldz. 360—367, 383—410]. (**478.**

Vol lof over de geleerdheid van den grooten Rotterdammer, minder gunstig oordeel over diens karakter. Zie ook *Geschiedvervalsching* (n°. 97), bldz. 547—564.

J. B. Kan. Erasmiana. [*Rotterdamsch jaarboekje.* 2de jaargang (1890), bldz. 43—70.] (**479.**

Deze bijdrage werd 12 jaar geleden voor het eerst gepubliceerd en in het Fransch en Duitsch vertaald, terwijl R. Fruin haar „op enkele punten" be-

streden heeft. [*Fruins Bijdragen.* Nieuwe reeks, X, bldz. 85.] Zij stelt de echtheid der z. g., in 1607 door Paulus Merula uitgegeven, autobiographie van Erasmus in gegronden twijfel en toont het ongerijmde aan van het verhaal van Dominicus Baudius, dat Desiderius Erasmus een vertaling zou zijn van Geert Geertz. De beroemde Rotterdammer zal hebben geheeten Erasmus Rogiers of Rutgers naar zijn moeder, wier naam hij later zal hebben weggelaten, terwijl hij Roterodamus achter zijn doopnaam plaatste, „en later maakte hij (zijn) voornaam tot achternaam door Desiderius, een latijnschen door hem gevormden persoonsnaam, er voor te plaatsen."

J. B. Kan. Erasmiana. (*Erasmiani Gymnasii programma litterarium.*) Roterodami, Wenk. 1891. (4to). 32 pp. (480.

I. „*De nomine Erasmi*". [Nieuwe bewijzen, dat de naam Erasmus meer voorkomt, en daardoor tevens een nieuw bewijs tegen het verhaal, als zou Desiderius Erasmus een vertaling zijn van Geert Geertz.]. — II. Erasmus' testament van 22 Jan. 1527 [Zie n°. 484] met aanteekeningen. — III. De inventaris van 10 April 1534 [Zie n°. 485] met aanteekeningen en een notarieel „Inventarium", in het Duitsch opgemaakt den 22 Juli 1536, met verklaringen. — Ten slotte Erasmus' olographisch testament van 12 Februari 1536.

J. B. Kan. Erasmiana. [Overdruk uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 1891.] (481.

Over Erasmus' kennis van de nieuwere talen, Nederlandsch, Fransch, Engelsch, Italiaansch, naar aanleiding van de „*Erasmus—Studiën*" van A. Richter.

Karl Hartfelder. Desiderius Erasmus von Rotterdam und die Päpste seiner Zeit. [*Von Raumer's Historisches Taschenbuch.* Sechste Folge. Elfter Jahrgang (1892), S. 121—162.] (482.

De verhouding tusschen de Pausen (van 1503—1534) en Erasmus blijft steeds goed. „*Es ist immer wieder das gleiche Bild: so verschieden die Männer sind, welche nach ein ander den Stuhl Petri innehalten, . . . in den Gunst für Erasmus sind sie gleich . . . . Erasmus seinerseits erleichtert den Päpsten ihre Haltung: gelegentlich deutet er wol auf die Reformbedürftigkeit der Kirche hin, aber er wird dabei nicht unbequem . . .*" Juist in die persoonlijke betrekkingen zoekt Hartfelder een der redenen (ook „*wissenschaftliche und dogmatische Gründe*" deden het hunne), waarom Erasmus steeds Katholiek gebleven is en de tegenstander van Luther geworden, terwijl men nog ongeveer 1520 in Erasmus en Luther zag „*zwei der grössten Männer der Zeit, geistesverwandte Naturen, bewunderenswerthe Vertreter der Wissenschaft und Literatur.*" Volgens Hartfelder ligt het tragische van Erasmus' leven „*nur darin dass sein Aushalten unter der katholischen Fahne gerade bei den Anhängern der strengern katholischen Richtung keinen Dank gefunden hat.. Von Aleander* (met wien Erasmus een tijdlang bevriend is geweest) *bis herunter auf Döllinger und dessen Nachtreter erscheint Erasmus als der Typus frivoler Skepsis und charakterloser Unzuverlässigkeit.*"

Pierre de Nolhac. Erasme en Italie. Etude sur un épisode de la Renaissance avec douze lettres inédites d'Erasme. — Paris, Klincksieck. 1888. (8vo). VIII, 140 pp. (483.

„[*Ce*] *voyage d'Erasme, qui s'est prolongé pendant près de trois années* [1506—1509], *a laissé dans son esprit des souvenirs ineffaçables et des regrets sans fin. Il a exercé sur la formation de son esprit et l'achèvement de sa personnalité, une influence qui n'a pas été assez remarquée . . . . Cette période de la vie d'Erasme est . . . l'une des moins connues.*" Aan De Nolhac blijft de eer, „dit belangrijk tijdperk uit het leven des grooten Nederlanders het

eerst wetenschappelijk behandeld te hebben" zegt J. B. Kan in zijn opstel: „Erasmus in Italie" [*Rotterdamsch Jaarboekje.* 3e jaargang (1892), bldz. 103—135], en deze Franschman heeft dit gedaan op grond van tot op hem onuitgegeven documenten, die licht werpen ook op aanwijzingen uit Erasmus' gedrukte werken. Eenige, meest onuitgegeven, brieven van den grooten Rotterdammer zijn in dit werkje opgenomen.

Ludwig Sieber. Das Testament des Erasmus vom 22 Januari 1527. Nach Amerbachs Copie in der Universitäts-Bibliothek zu Basel herausgegeben von —. Basel, Schweighauserische Buchdruckerei. 1889. (8vo). 30 Ss. (484.

De Universiteitsbibliotheek te Basel bezit niet minder dan drie testamenten van Erasmus, allen vroeger in het bezit van Bonifacius Amerbach. (Zie nº. 485). Het laatste, den 12 Februari 1536 gemaakt, is dikwijls gedrukt, maar eerst in 1881 is daarvan door de goede zorgen van J. B. Kan een getrouwe reproductie uitgegeven. De beide andere, alleen in copie voorhanden, waren tot nog toe geheel onbekend gebleven. Dat van 5 Juni 1535 heeft veel overeenkomst met dat van 1536. Behalve het testament zelf, dat in het Latijn is opgemaakt, en de noodige ophelderingen, geeft Sieber nog twee bijlagen, nl. de „*Testierbewilligung Pabst Clemens VII*, 8 *Juli* 1525" en de „*Testierbewilligung des Basler Stadt-Gerichts* 2 *Jan.* 1527."

Ludwig Sieber. Das Mobiliar des Erasmus. Verzeichniss vom 10 April 1534. — Basel, Schweighausериche Buchdruckerei. O. J. (1891). (8vo). 24 Ss. (485.

Ongeveer een jaar voordat Erasmus besloot, van Freiburg naar Basel te verhuizen, liet hij door zijn „*Famulus Gilbertus Cognatus* (*Cousin*)" een inventaris opmaken van zijn roerend goed. Deze inventaris, thans in de Universiteitsbibliotheek te Basel, wordt hier in zijn geheel gegeven, met enkele opmerkingen van Ludwig Sieber. De titel van het in het Latijn geschreven stuk heet: „*Erasmi supellex. Anno Domini M.D.XXXIIII. X. die Aprilis.* Na den dood van Erasmus op den 11 Juli 1536 kwam het in het bezit van zijn testamentairen erfgenaam Bonifacius Amerbach en in 1662 ging het met diens geheele bibliotheek en kunstverzameling over aan genoemde Universiteits-boekerij.

5. DE TACHTIGJARIGE OORLOG EN ZIJN VOORSPEL.

[Men zie ook nº. 474.]

Martin A. S. Hume. Calendar of letters and state papers relating to English affairs, preserved principally in the archives of Simancas. — I. Elizabeth. 1558—1567. Edited by —. London, Eye and Spottiswoode. 1892. (8vo). 8, LXIII, 708 pp. (486.

Deze engelsche bewerking der ook in deze bibliographie besproken correspondentie tusschen Filips II en zijne ambassadeurs in Engeland (zie nº. 92) is hier en daar aangevuld, en, wat noodig bleek om de slordigheid der Spaansche uitgave, hier en daar verbeterd. Dit deel loopt van de troonsbestijging van Elizabeth in November 1558 tot het eind van 1567 en is voor onze geschiedenis niet zonder belang, vooral ook voor de handelsbetrekkingen tusschen deze streken en Engeland en voor onze kennis omtrent het verblijf van Protestantsche onderdanen van Filips in Elizabeth's rijk. Men zie bv. de instructies van Guzman de Silva van Januari 1564. Van nog meer belang is echter wat dit boek leert over de algemeene politiek der vorsten in die jaren. Elizabeth's

handigheid, Filips' besluiteloosheid, die hem belette zijn slag te slaan op het juiste oogenblik, treden steeds weder aan dag. Ook wijst Hume in zijne inleiding op het feit, dat men altijd weder in deze correspondentie ziet, hoe „*religion, even for such men as Philip and his agents, was the merest stalking-horse behind which the movement towards civil and political freedom might be attacked .... Whatever religious bigotry Philip may have felt in his moody and sickly old age, his burning zeal for Catholicism at this time was .... much more a matter of policy than of faith. Protestantism meant for him a revolt against authority, the spread of a virus that was already affecting his Flemish dominions .... However attentive Philip may have been to the outward forms of his faith, abundant evidence exists in the correspondence in the present volume to show that neitther he nor his agents, lay or clerical, were deeply imbued with its spirit. All through the letters there runs a vain of cynicism which hardly cares to veil by a few flimsy stereotyped phrases the patent fact that however much religion might be talked about its professed interests had always to be subordinated to political advantage.*" Over het geheel wordt door het gebruik maken der correspondentie geen hoog denkbeeld verkregen van Filips „*statesmanship.*"

H. Brugmans. Engeland en de Nederlanden in de eerste jaren van Elizabeth's Regeering, (1558—1567). — Groningen, Huber. 1892. (8vo). 7, 235 bldzz. (487.

Dit verdienstelijke proefschrift, bij het schrijven waarvan gebruik is gemaakt van de bekende bronnenpublicaties, beschouwt „de geschiedenis van onze betrekkingen met Engeland in de jaren vóór den 80jarigen oorlog", die is „in hoofdzaak de geschiedenis der handelsbetrekkingen." Het zou „zeer zeker in Engeland's belang geweest zijn, de heerschende ontevredenheid (in de Nederlanden) aan te wakkeren .... Doch juist in den tijd, toen hier te lande de oppositie tegen het Spaansche bestuur een vasten vorm aannam.... juist toen ontstonden er heftige geschillen met Engeland over den handel". En de regeering te Brussel kon „verzekerd zijn van *aller* steun", toen zij krachtig tegen Engeland's eischen in dit opzicht optrad.

J. Margadant. Historische waardeering [*Haagsche stemmen.* 1891, bldz. 455—466]. (488.

Een bezadigd woord naar aanleiding van den pennestrijd tusschen X., Blok en Goedhardt. Zie n[i]. 58, 59.

H. J. P. A. Kiersch. Iets over Oranje en den opstand tegen Filips II. — Een antwoord aan X. — 's Gravenhage, Van Stockum. 1892. (8vo). 55 bldzz. (489.

Een weerlegging van n°. 58.

X. Mijn laatste woord aan Dr. P. J. Blok en H. J. P. A. Kiersch, Leeraar aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Rotterdam. — Roermond, Van der Marck. 1893. (8vo). 71 bldzz. (490.

Beantwoording van n°. 489.

P. M. Bots. Van Erasmus naar Vondel, of de kern der vaderlandsche vrijheidhistorie. — Haarlem, St. Jacobs-Godshuis. 1893. (4to). 90 bldzz. (491.

Dit „werkje heeft ten doel op eenvoudig bevattelijke wijze, de ketterij zooals zij in ons vaderland optrad, niet in het afgetrokkene, maar van nabij in het leven te doen kennen ... In de vaderlandsche historie ... blijkt

als doorgaande regel dit woord, aangaande de hervorming, te gelden: *quidquid tetigit, foedavit*, wat zij aanraakte, dat bezoedelde zij". Dit geldt van Erasmus [die „dat vonnis niet (kon) ontgaan, daar waar hij heulde met de hervorming of haar niet bestrijden dorst"]; van de Hollandsche schilderschool [„wat er slecht (aan haar is), dat heeft de hervorming er aan gebracht." Zij „heeft hare voortreffelijkheid nog juist uit den Roomschen .... tijd" (Lucas van Leiden). „De latere Geuzen-schilders zijn (bijna) ten eenenmale opgegaan in het gewone, ja vaak alleen in hetgeen der kroege is"]; van Oranje [„geen mensch van ware zielegrootheid", „de religie-cameleon", „aan edele beginselen vreemd"], van „Sonoy en de Watergeuzen" [„van Alva's rechtbanken weet men ten naastenbij de slachtoffers; het tal van vonnissen door den raad van beroerten geveld, is bekend, maar alleen de zee weet, hoe vele rampzaligen door de watergeuzen als ziellooze keisteenen neergeploft, zij heeft verzwolgen"]; van „de beeldstormerij en (de ontwijding van der katholieken) oude hoofdkerken." — „Het hervormingsstandpunt", van De Groot „bepaalde zich eenvoudig tot zijn *uitwendig* lidmaatschap in de ketterij" en „de ware toestand van De Groot was deze, dat hij eigenlijk katholiseerde en zich dit feit niet bewust was." — Wat de letterkunde betreft, „in Anna Bijns was de laatste vonk der Roomsche poëzij en letterkunde tegen den donkeren hemel der ketterij ondergegaan." Daarna kwamen „de Geuzenliederenboeken in bordeel-stijl, ofwel de ziellooze psalm-berijming van Datheen of Marnix" of het „schandboek", getiteld de Bijenkorf. „Liederlijkheid, domheid, inconsequentie, heel het sloopingsmateriaal dus van deugd, kunst en godsdienst is alweder ter plaatse der hervorming." Vondel, de „heerlijke verschijning", zou „op letterkundig gebied de aloude ware orde herstellen."

Wilhelm Ulrich. Sind die Zweifel, welche man bezüglich der Ehrenhaftigkeit des Philipp von Marnix, Barons von St. Aldegonde, hegt, begründet? — Erfurt, Brodmann. 1890. (8vo). 39 Ss. (**492.**

Dit te Bern verdedigd proefschrift, dat hoegenaamd geen nieuws geeft, oordeelt zeer gunstig over Marnix.

Gachard. Jean de Ligne, comte d'Arenberg. [*Etudes et notices*. II, 139—154.] (**493.**

Levensschets van dezen gouverneur van Friesland, Overijsel, Groningen, Drente en Lingen, die, geboren in 1525, sneuvelde bij Heiligerlee.

Gachard. Recherches historiques sur les princes de Chimay et les comtes de Beaumont. 1415 — 1483. [*Etudes et notices*. III, p. 467—610.] (**494.**

Ik wijs op de levensschets van Philippe de Croy, die in 1551 door den dood eens ouderen broeders werd hertog van Aerschot, prins van Chimay, graaf van Beaumont, heer van Avesnes, enz., enz., zijn rol speelde in den tachtigjarigen oorlog en in 1595 overleed; op die van zijn zoon Charles de Croy, die een tijdlang de anti-Spaansche zijde hield, maar zich later met den Koning verzoende, enz.

Gachard. La chute du cardinal de Granvelle. [*Etudes et notices*. I, p. 107—129.] (**495.**

Gachard beschrijft de omstandigheden die tot deze gebeurtenis, „*un des épisodes les plus graves de la révolution du XVIe siècle*", hebben geleid en de omstandigheden waaronder zij plaats vond, op grond van de resultaten zijner onderzoekingen te Simancas en de correspondentie van Willem I; en hij kon daardoor in den tijd, waarin dit opstel ontstond, nieuw licht werpen op deze zaak.

Gachard. Sur l'origine du nom de Gueux donné aux révolutionnaires des Pays-Bas dans le XVIe siècle. [*Etudes et notices.* I, p. 130—141.] (496.

Hij vermeldt de meeningen van tijdgenooten op dit punt, zonder zelf partij te kiezen. — Zie ook over dezen naam het *Woordenboek der Nederlandsche Taal.* 3e reeks. XII, kolom 1880—1882, *sub voce.*

Gachard. Floris de Montmorency, baron de Montigny; sa mission en Espagne, son arrestation à Madrid et son supplice au château de Simancas, 1566—1570. [*Etudes et notices.* III, p. 59—94.] (497.

„*Quelque atroce, quelque exécrable que soit l'assassinat juridique des comtes d'Egmont et de Hornes, il y a, dans l'histoire de Philippe II, un fait plus atroce, plus exécrable encore ..... Le meurtre du baron de Montigny, préparé avec un machiavélisme infernal, executé dans les ténèbres, dissimulé sous les apparences d'une mort naturelle, fut un acte aussi cruel que lâche.*" Het noodige licht op deze gebeurtenis werd pas geworpen, nadat de archieven van Simancas op dit punt werden onderzocht. „*Aujourd'hui* (*deze bijdrage werd geschreven vóór of in* 1853) *la vérité tout entière est connue, et nous pouvons raconter, jusque dans les moindres détails, cette horrible tragédie.*"

J. Tideman. Filips II en Montigny. Eene voorlezing. [*Studiën en Schetsen*, (1892), bldz. 90—137, 295—296.] (498.

Herdruk van een opstel in den *Tijdspiegel* van 1853. Tideman kende Gachard's studie. (N'. 497)

C. A. Van Sypesteyn. Floris van Montmorency, baron van Montigny (1528—1570). [*Haagsche stemmen.* 1890, bldz. 293—303.] (499.

Bijzonderheden over zijne gevangenschap en dood in Spanje.

M. Van Staveren. Bijdrage tot de levensgeschiedenis van Mr. Johannes Basius. [*Vrije Fries.* XVIII (1892), bldz. 189—279.] (500.

Basius, geboren ± 1540—1543, studeerde te Leuven en te Angers, in welke laatste plaats hij in 1561 tot licentiaat in de rechten werd gepromoveerd. Hij oefende daarna de advocatuve uit in Leeuwarden, maar vluchtte in 1567 uit die stad. „Spoedig daarna (in Maart 1568) vinden wij hem reeds in den dienst en een ijverig medehelper van Prins Willem", wiens vertrouwen hij wist „te winnen en te behouden", zoodat deze hem raadpleegde en gewichtige zendingen en werkzaamheden opdroeg. Hij stierf te Delft in 1596.

Joseph Rübsam. Johann Baptista von Taxis, ein Staatsman und Militär unter Philipp II und Philipp III. 1530—1610. Freiburg i/B, Herder. 1889. (8vo). XLVIII, 258 Ss. (501.

Geboren ongeveer 1530 te Brussel, treedt deze beroemde dienaar der Spaansche monarchie vooral na 1568 in de Nederlanden op, door Alva zeer gezien, maar niet ingenomen met al diens maatregelen. In het leger klom hij hoog op; in de diplomatie was hij met eere werkzaam. Belangrijke zendingen, b.v. naar Frankrijk in 1580—1585, 1598—1603, werden hem toevertrouwd. Hij overleed te Madrid in 1610. Aan zijne bekende „*Commentariorum de tumultis Belgicis sui temporis libri octo*" en aan zijne voor eene gedeelte uitgegeven diplomatieke rapporten wijdt Rübsam een afzonderlijk hoofdstuk. Ook voor de geschiedenis van ons postwezen in de 17de eeuw is dit boek, bij welks vervaardiging ook Nederlandsche litteratuur den schrijver ten dienste stond, niet zonder belang.

R. C. **Bakhuizen van den Brink.** Cartons voor de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsoorlog. — Derde druk. — 's Gravenhage, Nijhoff. 1891. (8vo), VI, 289 bldzz. (**502.**

Deze nieuwe druk van een gedeelte der „*Studiën en Schetsen*" geeft: „De Adel. — Nicolaas de Hammes. — Andries Bourlette. (Een hoofdstuk uit de geheime geschiedenis van den vrijheidsoorlog. 1568.) — Over den tienden penning."

Jurien de la Gravière. Les Gueux de Mer. IV. Plutot Turcs que Papistes. [*Revue des Deux Mondes.* LXIIe Année. — Troisième période. — Tome CIX. — 15 Janvier 1892, p. 389—413.) (**503.**

1568—1571/2. — Vervolg van nº. 68,

La Duquesa de Berwick y de Alba. Documentos escogidos del Archivo de la Casa de Alba. Los publica — Madrid, 1891. (8vo). XXIII, 611 págg. (**504.**

Verschillende zaken trekken de aandacht in dezen ook voor onze geschiedenis niet onbelangrijken bundel: documenten die licht verspreiden over den bekenden Alva en zijn zoon Fadrique, over Don Juan en zijn moeder Barbara Blomberch, enz. Het meest echter de niet groote afdeeling getiteld *Documentos relativos á los Paéses Bajos.* Behalve brieven van Filips, van Oranje enz. vinden wij hier een verhaal dd. 27 Juli 1568 over de voorgenomen ontvluchting van Montigny (*pág.* 388—392) en een *Carta anónima* (van 5 Oct. 1568) *de un personage, partidario del Príncipe de Orange, interceptada por el Duque de Alba, y en que se trataba asesinarle.* Deze partijgenoot van den Zwijger tracht zijn correspondent over te halen, Alva te vermoorden en verzekert hem, dat in zulk een geval Oranje hem „*donnera pour recompense une rente de mille escus d'or par an.*" (*pág.* 392—393.)

Gachard. Sur le conseil des troubles institué par le duc d'Albe. [*Etudes et notices.* I, p. 142—170.] (**505.**

De archieven van Simancas stelden indertijd den schrijver in staat, vele toen onbekende bijzonderheden aan het licht te brengen over de samenstelling van den Raad, zijne wijze van procedeeren, enz.

Gachard. L'abolition du Conseil des Troubles [*T. a. p.*, p. 171—176.] (**506.**

De Raad van State besloot den 2 Mei 1576 in principe tot de afschaffing van den Raad van Beroerte en hief hem bij besluit van 14 Juni van dat jaar op.

Gachard. Sur le nombre des exécutions faites aux Pays-Bas par ordre du duc d'Albe. [*Etudes et notices.* II, p. 366—368.] (**507.**

„*La vérité est peut-être entre* [*le*] *chiffre de* 6000 *et celui de* 8000".

R. **Fruin.** Een nog onuitgegeven vervolg op het Receuil de Hopperus. [*Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.* XIII (1892), bldz. 115—147, 343—347.] (**508.**

Het *Recueil* van Hopperus, „het welbekende verhaal van de eerste onlusten in de Nederlanden tot het jaar 1567" stond niet alleen bij Filips en Alva, maar ook bij oudere geschiedschrijvers (Luis Cabrera, Hooft, die ons vervolg heeft gekend) in groot aanzien. Pas in 1743 werd het uitgegeven, door

Hoynck van Papendrecht naar een handschrift, thans berustende in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Mr. J. A. Grothe te Utrecht bezit een der zeldzame afschriften van de Fransche vertaling (Hopper zelf schreef in het Spaansch), een merkwaardig afschrift, ook omdat het een vervolg bevat, dat „thans voor het eerst in druk" wordt gegeven door Fruin, wien „geen ander exemplaar ooit onder de oogen is gekomen", behalve een copie, eveneens in bezit van Mr. Grothe. Ofschoon niet met absolute zekerheid kan worden aangenomen, dat Hopperus de schrijver is van dit vervolg, bestaat tegen die veronderstelling ook geen enkel bezwaar, daar Hopperus „juist een man was," als de vervaardiger moet zijn geweest, nl. „een Nederlander van den stand der noblesse de robe, een katholiek maar niet van de Spaansche richting, een voorstander kortom van het regeeringsbeleid der Landvoogdes en een verklaard vijand van de dwingelandij van Alva". Het vervolg is dan ook „minder een verhaal van hetgeen gebeurd is dan een beoordeeling, en wel een veroordeeling van het regeeringsstelsel en het beleid van den Hertog van Alva."

Jan Ten Brink. Coornhert. — Dirck Volckertsz. Coornhert gevangen te 's Gravenhage. [*Dietsche Warande*, (1887/8), bldz. 678—690.] (509.

Deze bijdrage werd reeds vroeger gepubliceerd in de *Haagsche Stemmen*. Coornhert was gevangen van September tot 22 December 1567.

R. Fruin. Gedenkschrift van Don Sancho de Londoño over de krijgsbedrijven van 1568 in de Nederlanden. [*Bijdr. en meded. van het Hist. Gen. te Utrecht.* XIII (1892), bldz. 1—97.] (510.

Ofschoon deze „*Comentario*" onze kennis omtrent die krijgsbedrijven „weinig of niet" vermeerdert, meende Fruin toch tot de uitgaaf („naar een afschrift, met een Spaansche hand uit denzelfden tijd geschreven", en thans berustende in de Universiteitsbibliotheek te Leiden) te moeten overgaan, ook omdat het gedenkschrift veel gebruikt is door Mendoza bij het schrijven zijner „*Comentarios*", en men dus door deze uitgaaf in staat wordt gesteld, beter te leeren begrijpen, hoe „het uitmuntende boek van Mendoza" is samengesteld. Londoño kwam met Alva in deze streken als chef van een der 4 tercio's voetvolk. Hij nam in 1568 deel aan de krijgsbedrijven in het Overkwartier van Gelderland, later in Groningerland en aan de Maas, maar keerde niet lang na dit jaar naar Spanje terug. Op uitnoodiging van Alva stelde hij in 1568 een memorie op, bevattende zijn „bedenkingen en voorstellen ter verbetering van het krijgswezen", die in 1589, misschien reeds vroeger, in druk is verschenen. — De vertaling van het gedenkschrift, aan deze uitgave toegevoegd, is van de hand van W. G. Brill.

Emil Teubner. Der Feldzug Wilhems van Oranien gegen den Herzog von Alba im Herbst des Jahres 1568. (*Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte.* Heft XXVIII.) — Halle, Niemeyer. 1892. — (8vo). 4, 72 Ss. (511.

Van deze studie verschenen de eerste 32 bladzijden als *Inaugural-Dissertation* (Halle—Wittenberg). — De schrijver beschrijft de krijgsverrichtingen van October en November 1568 uitvoerig, bevreemdend als hij het vindt, dat deze gebeurtenis in onzen tijd nog geene in bijzonderheden tredende beschrijving is waardig gekeurd. De opstellen van Meulleners en Fruin (ni. 75—78) kent hij blijkbaar niet: overigens gebruikt hij de bekende bronnenpublicaties en is ook Bakhuizen van den Brink hem niet onbekend. Een *Beitrag zur Quellenkritik* aan het slot doet ons zien des schrijvers meening, dat Bor en Van Meteren in ruime mate van elkander hebben overgenomen, wat Alva's tijd betreft, terwijl Hooft niet alleen aan hen, maar ook aan Strada veel heeft ontleend.

P. L. Muller. Prins Willem I en Frankrijk. [*Versl. meded. Kon. Ak. Afd. Letterkunde.* 3e reeks. VII (1891), bldz. 119—120, 125—150.]. (512.

Een van de grieven, tegen Willem van Oranje uitgesproken (o. a. door Kervijn de Lettenhove in zeer sterke mate in zijn „*Les Hugenots et les Gueux*," hetwelk „eene doorloopende acte van beschuldiging tegen Prins Willem inhoudt"), is zijn Franschgezindheid, vooral in dezen zin, „dat hij (daardoor) de zaak, waarvoor hij beweerde op te treden, de zaak der Nederlanden, ernstig heeft benadeeld, en nog erger, dat (zij) voortkwam uit zelfzuchtige bedoelingen, die met het ware belang der Nederlanders in strijd waren". „Er wordt beweerd, dat (hij) met die staatkunde niet anders beoogde dan de Nederlanden aan Frankrijk over te leveren, op voorwaarde van een gedeelte zelf in bezit te krijgen." Tegen deze zienswijze komt Muller op en wel vooral op grond zijner onderzoekingen bij de uitgave zijner „*Documents*" over de betrekkingen tusschen Anjou en deze streken (N°.85). Vóór 1568 zocht Oranje vooral steun in Duitschland. Maar „na het mislukken der onderneming van 1568 (heeft hij) steeds in de eerste plaats hulp van Frankrijk gezocht en (heeft hij) om die te verkrijgen meermalen het gezag over een deel en zelfs over alle Nederlandsche gewesten aan Frankrijk aangeboden. Tegelijkertijd heeft hij meermalen bij die aanbiedingen zich het gezag over eenige gewesten voorbehouden. Doch hij heeft nimmer het eerste gedaan om het laatste te kunnen verkrijgen en hij heeft daarbij nimmer de belangen, voor welke hij optrad, opgeofferd aan eigen belang." „Waarlijk als men de nagedachtenis van Prins Willem I wil aantasten, dan moet men 't anders aanleggen, dan door op zijne Franschgezindheid te wijzen als op een bewijs van de slechtheid zijner bedoelingen."

J. F. Van Someren. Wesenbeke of Marnix? Historisch-bibliographische studie. [*Oud-Holland.* Negende jaargang (1891), bldz. 73—105; tiende jaargang (1892), bldz. 66—80.] (513.

Tot nog toe werd als schrijver van de „Bewysinghe van de onschult van Philips van Montmorency . . . . . Gedrukt in de maent van Septemb. 1568" en van de „Corte vermaninghe . . . . op 't vonnis . . . . tegen A. van Stralen anno 1569" aangenomen Hans Baert, onder welk pseudoniem zich zou verbergen de bekende Jacob van Wesenbeke. Van Someren komt op gronden, zoowel van bibliographischen en historischen aard, als op dien, aan de vergelijking van het schrift van Hans Baert met dat van Wesenbeke en Marnix ontleend, tot de conclusie, dat de laatste de schrijver is geweest en dat Hans Baert hem tot schuilnaam heeft gediend. Verder tracht hij te bewijzen, dat deze „apologiën over van Stralen en Hoorne" gedrukt zijn te Emden en niet te Keulen, zooals Fruin en Bakhuizen van den Brink meenden, of te Dillenburg, zooals Rahlenbeck vermoedde.

R. Fruin. Wesenbeke of Marnix? [*Bijdr. vad. gesch. en oudhk.* 3e reeks. VII (1892), bldz. 222—245.] (514.

Dat de beide apologiëen van Van Stralen en Hoorn te Emden zijn gedrukt, neemt Fruin „in vol vertrouwen op (Van Someren's) gezag, zonder eigen onderzoek, als bewezen aan." Maar diens gissing, „volgens welke niet Wesenbeke, maar Marnix achter den pseudoniem Hans Baert zou schuilen" vindt Fruin „volstrekt onaannemelijk en zelfs verre van waarschijnlijk." Hij blijft bij zijne vroegere meening: Wesenbeke = Hans Baert = de schrijver der apologieën. Wel kan hij dit niet „tot zekerheid brengen," maar toch „tot een hooge mate van waarschijnlijkheid verheffen." Zie ook *Ned. Spect.* 1891, bladz. 291.

J. F. Van Someren. Oranjes briefwisseling met Jacob van Wesenbeke en andere geheime agenten in de Nederlanden 1570—1573, voor het eerst volledig uitgegeven. [*Oud-Holland.* Tiende jaargang (1892), bldz. 81—96, 147—171, 197—209; elfde jaargang (1893), bldz. 7—29.] (515.

Deze bescheiden berusten in het *British Museum* (*bibliotheca Cottoniana*) te Londen en in de *Bodleian library* (fonds Saint-Amand) te Oxford. Het zijn een groot honderdtal „bescheiden van allerlei aard," waaronder een 50tal brieven van Oranje, verder rapporten van Wesenbeke, brieven van andere aanhangers van den Prins, enz. Een 30tal waren reeds vroeger (1883) gepubliceerd door Kervyn de Lettenhove, maar „zoo onkritisch en slordig mogelijk," zoo dat zij hier op nieuw gedrukt worden. Deze „bescheiden werpen niet alleen op sommige bekende feiten van den opstand een geheel nieuw licht, maar brengen eveneens tal van onbekende zaken en beweegredenen voor het eerst aan den dag." Men vindt daarin „bovenal de gezindheid der „kleine luiden" uitgedrukt, met wie Jacob van Wesenbeke op last van den Prins zich in verbinding stelde. Het is meer de volksgeest, die hieruit spreekt, in tegenstelling met de hooge politiek, waaraan in de werken van Groen van Prinsterer en Gachard de hoofdrol schijnt toebedeeld." Deze stukken dateeren, voor zoover nu verschenen, van 1567—22 Oct. 1570.

The manuscripts of Rye and Hereford Corporations; Capt. Loder-Symonds, Mr. E. R. Wodehouse, and others. — London, Eyre and Spottiswoode. 1892. (*Historical Manuscripts Commission.* XIII report appendix, part. IV.) (8vo) 4, 578 pp. (516.

De documenten van de *Corporation of Rye* bevatten berichten over de Watergeuzen op de Engelsche kusten (1572); over in Engeland gevluchte Nederlanders (1575), enz. De overige verzamelingen zijn voor ons van weinig of geen belang.

J. F. Van Someren. Onuitgegeven stukken betrekkelijk de Vaderlandsche Geschiedenis. II. „Declaration sur la convocation des assemblées des Estats Généraux et particuliers des Provinces Unies des Pais Bas." [*Navorscher.* XLIII (1893), bldz. 4—8.] (517.

„Gelijktijdig afschrift van een reglement wellicht voor de Staten-vergadering, door Bossu op Alva's last te Gouda bijeengeroepen [1572, 15 Juli?]" in het *British Museum.*

M. Philippson. Die Römische Curie und die Bartholomäusnacht. [*Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft.* VII (1892), S. 108—137, 341.] (518.

Op grond van, vroeger nog niet gepubliceerde, documenten uit de archieven van het Vaticaan en van Venetië komt Philippson in een interessant opstel tot de volgende conclusiën: den Paus kwam pas het plan tot de slachting ter ooren tegelijk met het bericht dat zij geschied was, 't welk hij den 5 September ontving; Katharina trad eerst beslist tegen De Coligny op, nadat het bericht in Parijs was gekomen, dat de Hugenoten, die, met goedkeuring van Karel IX, onder Genlis Bergen wilden ontzetten, door Don Fadrique geslagen waren; ongeveer 11 Augustus besloot zij, De Coligny uit den weg te ruimen; niet zij, maar de Katholieke partijhoofden besloten dadelijk tot eene slachting op groote schaal, waartoe Katharina slechts door de mislukking van den eersten aanslag (22 Augustus) op den Admiraal werd gebracht. Katharina trad tegen den laatste op, omdat zij vreesde, door hem te worden verdrongen in invloed bij den Koning, uit eigenbaatzuchtige politiek dus. In Rome was de vreugde groot, toen het bericht van de bloedbruiloft daar aankwam.

A. J. Voorduin. Wordt door de krijgsgeschiedenis van noordelijk Europa de mogelijkheid bewezen van het overzwemmen van ondoorwaadbare natte grachten van vestingwerken of stroomende wateren, onder vijandelijk vuur. [*Militaire Gids*. 1889, bldz. 289—315.] (519.

Militairgeschiedkundige studie, o. a. over den tocht van Mondragon in Zeeland.

H. O. Feith en J. A. Feith. Reisjournaal van Jhr. Frederik Coenders van Helpen. [*Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*. XIV (1893), bldz. 114—228] (520.

Dit journaal loopt over 1557—1594. Zijn belang voor onze geschiedenis begint met 1573. Groot is het gewicht der aanteekeningen niet, maar het dagboek „bevat enkele belangrijke en tot dusverre onbekende merkwaardigheden, o. a. over de rol, welke het Goorecht heeft gspeeld bij de toetreding tot de Unie van Utrecht in 1579." Bij de reductie der stad Groningen in 1594 werd Frederik Coenders daar tot de regeering geroepen en hij bleef daarin tot zijn dood in 1618. Hij was de zoon van Derk Coenders van Helpen, den beschermer van „kettersche leeraren" als Menso Alting en anderen.

Gachard. Etudes historiques sur Don Juan d'Autriche. [*Etudes et notices*. I, p. 177--375.] (521.

„*Sa vie a été écrite plusieurs fois; on peut dire cependant qu'il attend encore son historien*". Uitgaande van deze stelling, gaat Gachard na wat over Don Juan is geschreven, om daarna bijzonderheden te geven, die onbekend waren op het oogenblik dat deze opstellen werden geschreven (in of na 1865) en die hij verzamelde, o. a. op zijne wetenschappelijke reizen in Frankrijk, Spanje, Italië en Duitschland.

I. La mère de Don Juan [Bijzonderheden over Barbara Blombergh, haar leven en omgeving, tot haar dood in Spanje in 1590]. II. L'enfance de Don Juan. [Gachard neemt als geboortejaar van Don Juan aan 1547; diens geboorteplaats is hem onbekend. Karel V hield, in tegenstelling met hetgeen hij deed ten aanzien van Margaretha van Parma, zijn geboorte geheim en liet hem niet als zijn zoon opvoeden, ofschoon hij in 1554 in een testamentaire dispositie van hem als van zijn zoon sprak en zijn eventueelen opvolger gelastte, hem als zoodanig te behandelen. Den 2 October 1559 erkende Philips II hem in het openbaar als zoodanig.] III. Don Juan et Marguerite. [De levensbeschrijvers van Don Juan hadden tot op Gachard geen gewag gemaakt van de verhouding tusschen Don Juan en zijne halfzuster. Gachard geeft hierover bijzonderheden, ontleend vooral aan de brieven van Don Juan aan Margaretha (1565—1578), in de Farnesiaansche archieven te Napels. Vooral die uit de jaren 1576—1578 zijn van belang voor de geschiedenis van den 80-jarigen oorlog]. IV. Donna Giovanna d'Austria. [Levensbijzonderheden van deze onechte dochter van Don Juan en Diana Falangola van Sorrente].

R. Fruin. Belasting bij quoten en bij gemeene middelen in 1577. [*Bijdr. vad. gesch. en oudhk.* 3e reeks. VII (1893), bldz. 340—347.] (522.

In den *Navorscher* [1893, bldz. 61—71, 141—143] geeft J. F. Van Someren onder den titel „Onuitgegeven stukken betreffende de Vaderlandsche Geschiedenis. III. Inkomstenbelasting, vastgesteld door de Staten van Henegouwen .... 15 en 20 Augustus 1577" een document ten beste, door hem gevonden in het *British Museum*. (De „Dietsche tekst," merkt Fruin op, was reeds lang bekend.) De Leidsche hoogleeraar beschouwt dit stuk „in verband met de tijdsomstandigheden," om te voorkomen dat het verkeerd wordt opgevat, wat licht mogelijk is „zonder behoorlijke toelichting." In

die dagen werd tweeërlei soort belasting druk door de autoriteiten besproken: „die welke over de quoten werd omgeslagen en door elke provincie op de wijs die zij verkoos kon worden geheven, en die welke door gemeene middelen, accijnsen namelijk, over het geheele land eenparig werden geind." In 1576 nu werden door de Staten-Generaal, vooral op aandrang van Brabant, „tweeërlei gemeene middelen" uitgeschreven: 1°. „een 100ste penning van het vermogen;" 2°. „over al de gewesten gemeene accijnsen, op de eerste levensbehoeften, kleedingstoffen en luxe-artikelen;" dit alles echter niet, voordat eerst de tegenstand was overwonnen van „sommige kleinere gewesten." In het volgend jaar, nadat Don Juan de bevestiging der Pacificatie en het Eeuwig Edict was afgedwongen, moest er geld wezen, om het vreemde krijgsvolk af te betalen en dan te kunnen wegzenden. Er werd nu „als gemeen middel der Generaliteit" voorgesteld een hoofdgeld, een „capitale omsettinghe," een „capitation," maar dit plan moest worden opgegeven, omdat het afstuitte op den onwil van Artois. Maar al viel dit als een „gemeen middel," niets belette elke provincie afzonderlijk het in werking te brengen, „om er haar quote uit te vinden." En dit deden dan ook Henegouwen en Brabant zeker.

J. H. W. Unger. De Resolutiën van de Staten van Holland van 1577 en 1578. [*Bijdr. en Meded. Hist. Gen. Utrecht.* XIV (1893), bldz. 1—68.] (523.

In de gedrukte resolutiën der Staten van Holland ontbreken die tusschen 2 Sept. 1577 en 21 Aug. 1578 en deze ontbraken reeds, toen genoemde resolutiën ter perse werden gelegd, d. w. z. na 14 September 1669. Unger vond onlangs in het gemeentearchief van Rotterdam die van 18 Sept. 1577—8 Oct. 1577 en het Rijksarchief te 's Gravenhage kwam niet lang geleden in het bezit van die van 14 Januari 1578—1 Maart 1578. Deze alle worden hier gepubliceerd.

P. L. Muller. Bijdragen tot de geschiedenis der scheiding van Noord- en Zuid-Nederland [*Bijdr. vad. gesch. en oudhk.* 3e reeks. VII (1893), bldz. 247—300.] (524.

Volgens Muller wordt aan de door Diegerick en hem uitgegeven *Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas* (n°. 85) belang bijgezet, vooral door het verband, waarin, blijkens deze stukken, die betrekkingen staan tot de scheiding tusschen Noord en Zuid, welke scheiding op grond vooral van hetgeen de *Documents* leeren in eenige opstellen wordt nagegaan, waarvan een gedeelte is verschenen. Tot recht verstand geeft hij eerst een inleiding, „eene beschouwing over de gebeurtenissen, die voorafgingen en niet zonder invloed bleven op het verloop der door (hem) behandelde zaken." Deze inleiding bevat de geschiedenis van die gebeurtenissen, welke geleid hebben tot het verbond met Anjou in 1578, terwijl daarbij verder allerlei dingen zijn besproken, of althans vermeld, welke niet op dat verbond betrekking hebben, maar wel op feiten, „die later met de gevolgen van dat verbond in betrekking stonden." Dan volgt een tweede artikel „dat wel vooral aan den opstand der Malcontenten is gewijd, maar waarin toch tevens allerlei besproken wordt wat licht werpt op Anjou's houding tijdens de eerste periode van dien opstand en het gedrag der Nederlanden tegenover hem."

De hoogleeraar nu wijst er op, dat tengevolge van Alva's regeeringsbeleid „alle verzet, waar het ook plaats had, een algemeen nationaal Nederlandsch karakter" droeg; hoe het echter later alleen in Holland en Zeeland gelukte, „de volksbeweging te doen uitbarsten, die de noodzakelijke levensvoorwaarde was over elke onderneming ter bevrijding des lands," maar hoe in den zomer van 1576 „de algemeene beweging van alle Nederlanders" uitbarstte. Lang duurde het echter niet. Holland en Zeeland „bleven alleen de bondgenooten der door de Staten-Generaal vertegenwoordigde Nederlanden, en

stelden zich niet weder onder het gezag der vergadering." Daarbij kwam de „in de zestiende eeuw alles beheerschende godsdienstvraag." Zoo in Vlaanderen, waar de godsdienstige kwestie tevens een politieke werd: „Calvinist en democraat werden er woorden van dezelfde beteekenis." Daartegenover kwam te staan een conservatieve „katholiek-aristocratische beweging." In Oct. 1577 de Gentsche staatsgreep, die de Waalsche adel aan Oranje weet, terwijl deze laatste zijn invloed bij de Gentsche democraten had verloren. Overal wantrouwen en verwarring. Na Gembloux weer heul gezocht bij Anjou. De onderhandelingen eindigden met het verdrag van 13 Augustus 1578. Eenige dagen later had „aan de grenzen van Vlaanderen en Henegouwen, een soldatenoproer plaats, dat weldra tot een beweging van het grootste belang zou aanleiding geven," en het gevolg was van de ontevredenheid over de slechte betaling („Malcontenten".)

P. J. Goetschalckx. Drij brieven van Willem den Zwijger. [*Kempisch Museum.* 1891, bldz. 112—118.] (525.

Van 19, 22 Februari en 26 Juni 1579, aan de magistraat van Herenthals over de versterking dier stad tegen mogelijke aanvallen van Parma.

Pierre Génard. Les résolutions des députés pour l'union d'Utrecht, depuis le 29 juillet 1579 jusqu' au 17 Novembre de la même année. [*Compte rendu des séances de la Commission royale d'histoire de l'Académie royale de Belgique.* Quatrième série. XV (1888), p. 75—130.] (526.

In de Antwerpensche archieven vond Génard de „Resolutien gehouden binnen Utrecht ende Aernhem byde gedeputeerden der naerder geunieerde provincien beginnende den XXIXen July 1579", op welken dag de afgevaardigden van Antwerpen hunne brieven van credentie ter vergadering overleverden. Deze vondst is zeer merkwaardig, omdat tot nog toe slechts bekend waren, behoudens enkele gapingen, de resoluties van de gedeputeerden ter Unie van Utrecht van 30 Januari tot 30 Juli 1579. Deze collectie loopt tot 17 November van dit jaar.

Gachard. La déchéance de Philippe II. [*Etudes et notices.* I, p. 376—394.] (527.

Bijzonderheden over deze aangelegenheid, inzonderheid de beraadslagingen der gewesten.

Charles Piot. Correspondance du Cardinal De Granvelle, 1565 - 1583, publiée par —. Tome IX. Bruxelles, Hayez. 1892. (*Collection de chroniques Belges inédites.*) 4to. 6, LXXI, 828 pp. (528.

Dit deel bevat 339 „*lettres ou extraits de lettres*, *rapports*, *mémoires etc appartenant exclusivement à l'année* 1582." Het zijn brieven van en aan Granvelle, Philips II, Margareta van Parma, Alexander Farnese, enz. Margareta hield steeds verblijf te Napels, zonder zich veel met de politiek in te laten. De besluiteloosheid van Philips II treedt ook in dit deel weer aan den dag. De komst van Farnese, die „*des talents remarquables*" bezat, was „*le signal du renouvellement de la politique de Granvelle*, *celle de la conciliation et de l'emploi toujours modéré de la force en cas de besoin absolu*". Dit deel bevat bijzonderheden over Groningen na den afval van Rennenberg, over De la Noue en vooral over diens gevangenschap van 1580—1585; over de „*prétendue conspiration*" van Salzedo tegen Oranje en Anjou in Brugge (Juli 1582); over een plan van raadslieden van Anjou om Parma te vermoorden (Jan. 1582). Ook komen ter sprake de wensch van Granvelle, den oorlog tegen Frankrijk openlijk te voeren, terwijl Philips dat niet verkiest, omdat hij den koning van dat land met hem beschouwt als „*les véritables*

colonnes de la Chrétienté"; de vrees van Granvelle, dat Philips de Nederlanden achteruitzet ter wille van het nieuw veroverde Portugal; zijn meening, dat het verdrag van Augsburg van 15 Mei 1548 moet blijven „*le pacte fondamental*" der betrekkingen van Nederland met het Duitsche rijk, enz.

R. Fruin. Het Latijnsche origineel van Les cruels et horribles Tormens de Balthazar Gerard. [*Bijdr. vad. gesch. en oudhk.* 3e reeks. VII (1892), bldz. 135—145.]. (**529**.

In een vroeger Gidsartikel trachtte Fruin „aan te toonen, dat de bijna gelijkluidende beschrijvingen van de terechtstelling van den moordenaar (van Willem van Oranje) in het Fransch, Hollandsch, Duitsch, Italiaansch, alle onafhankelijk van elkander, vertaald waren uit een denkelijk nooit gedrukt Latijnsch origineel, dat kort na den afloop der executie door een koningsgezinden Katholiek te Delft opgesteld en in afschriften naar Douai, Parijs, Keulen, Rome overal heen gezonden was." Een afschrift van dit origineel werd nu ontdekt en door hem uitgegeven. Het berust in de *Bibliotheca Vallicelliana* en draagt tot titel *Principis Auriaci Wilhelmi Nassouij caedis et fortissimi Iuvenis Balthasari Burgundi cruciatuum*, *quibus ob eandem Delphis Hollandiae affectus fuit*, *vera narratio*.

Ch. C. V. Verreyt. Het „Te Deum" over den moord van den Prins van Oranje in 1584. [*Algemeen Nederlandsch Familieblad.* VIII (1891), bldz. 57—60.] (**530**.

In deze bijdrage wordt bestreden de meening, dat het Kapittel van 's Hertogenbosch een Te Deum zou hebben aangeheven ter eere van den moord op Oranje gepleegd.

Hector de La Ferrière. Elisabeth et Essex. [*Nouvelle Revue*. LXXX (15 Février 1893), p. 722—747.] (**531**.

Herinneringen aan de betrekkingen tusschen Engeland en de Nederlanden in deze jaren [Leicester, de onoverwinnelijke vloot) maken een groot gedeelte uit van dit opstel.

J. Tideman. De ondergang van de onoverwinnelijke vloot in Juli (Augustus) 1588. [*Studiën en schetsen*, bldz. 215 —256, 297.] (**532**.

Herdruk van n°. 94.

H. Zondervan. De geschiedenis der Onoverwinnelijke Vloot naar Spaansche bronnen. [*Tijdschrift voor Geschiedenis.* 8e jaargang. (1893), bldz. 65—69.] (**533**.

Mededeelingen uit een bijdrage van J. A. Froude in *Longman's Magazine* (1891), over de Armada, „ontleend aan brieven en documenten, eerst kort te voren gepubliceerd door den Spaanschen kapitein ter zee Fernandez".

R. Fruin. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588—1598. — Vierde uitgaaf. 's Gravenhage, Nijhoff. 1889. 8vo. (VIII, 383 bldzz.) (**534**.

Dit bekend werk behoeft natuurlijk geen nadere aanduiding.

Calendar of the manuscripts of the marquis of Salisbury, preserved at Hatfield House, Hertfordshire. Part. IV. London, Eyre and Spottiswoode. 1892. (*Historical Manuscripts Commission*). (8vo). XIII, 717 pp. (**535**.

Dit deel loopt van Januari 1590 — September 1594 en bevat menige bijzonderheid betreffende onze geschiedenis. Brieven en instructiën van Elizabeth aan de Staten-Generaal en andere Nederlandsche autoriteiten. aan hare officieren in deze streken (Francis Vere, Edward Norris, Robert Sidney); onderschepte brieven; rapporten en berichten van Engelschen, hier in krijgsdienst over „*military operations;*" bijzonderheden over Prins Maurits, Sonoy, Antonio Perez, enz. enz., die met behulp der uitstekend bewerkte registers niet moeilijk te vinden zijn.

H. Van Dalfsen. De bevrijding van Steenwijk door Prins Maurits in 1592. Schrijvers uit vroegeren en lateren tijd op eenvoudige wijze naverteld. — Steenwijk, Spanjaard en Smit. 1892. (8vo.) 120 bldzz. (**536**.

„Niet sedert den 23 Februari 1581 (ontzet van Steenwijk), maar sedert den 5 Juli 1592 leefden de bewoners van Steenwijk als vrije Nederlandsche burgers".

De Slag der Thielenheide. — 24 Januari 1597. [*Kempisch Museum.* 1890, bldz. 197—205.] (**537**.

Een beschrijving van dezen „eersten veldslag door Maurits van Nassau gewaagd en gewonnen" naar een „Warachtich Discours van de Heerlicke Victorie", uitgegeven den 12 Februari 1597.

Ch. C. V. Verreyt. Schilderijen betreffende het gevecht tusschen Bréauté en Lekkerbeetje in 1600. [*Dietsche Warande.* 1891, bldz. 154—161, 402.] (**538**.

Zie nº. 85.

Edward Belleroche. The siege of Ostend or the new Troy 1601—1604. — (Reprinted from *The proceedings of the Huguenot Society.* Vol III. Nº. IV). — London, Spottiswoode. 1892. (8vo.) 117 pp. (**539**.

Bijzonderheden over het beleg, ontleend aan oude en nieuwe, zelfs de nieuwste schrijvers, en aan onderzoekingen in het Rijksarchief in den Haag en andere Nederlandsche, Belgische, Fransche en Engelsche verzamelingen, waaruit sommige documenten in dit boekdeel zijn afgedrukt.

Gachard. Le cardinal Bentivoglio; sa nonciature à Bruxelles. [*Etudes et notices.* III, p. 95—168.] (**540**.

Op grond der brieven, door dezen geschiedschrijver van den 80jarigen oorlog, gedurende zijne nunciatuur te Brussel geschreven, en door Gachard gedurende zijne Italiaansche reis, in 1867 begonnen, te Rome in de *Bibliotheca Barberina* gevonden, geeft de laatste in dit opstel, geschreven in of na 1870, bijzonderheden over de Gulik—Kleefsche erfopvolging, de verliefdheid van Hendrik IV op de prinses van Condé, Marguerite de Montmorency, met hare gevolgen, enz.

F. Van Rijsens. De twisten tijdens het bestand. [*Tijdschrift voor geschiedenis.* 6e jaargang (1891), bldz. 257—279.] (**541**.

R. C. Bakhuizen van den Brink. Vondel met Roskam en Rommelpot. Vierde druk. 's Gravenhage, 1891. 8vo. (4,88 bldzz.) (**542**.

Zooals men weet, een beschouwing over Vondels hekel- en schimpdichten, enz. in verband met de staatkundige en kerkelijke gebeurtenissen en toestanden gedurende en na het bestand.

W. H. De Beaufort. Vondels verhouding tot de kerkelijke en staatkundige twisten van den aanvang der XVIIe eeuw. (Ter gelegenheid van het derde eeuwgetij van Vondel's geboorte.) [*Geschiedkundige Opstellen.* I (1893), bldz. 32–65.] (**543.**

Geschreven in 1887. — „Palamedes", „Geuzen Vesper", „Rommelpot van het Hanekot", „Roskam".

H. C. Rogge. De „Verantwoordinghe" van Hugo de Groot. [*Bijdr. vatl. gesch. en oudhk.* Derde reeks. VII (1892), bldz. 89–134.] (**544.**

Reeds op Loevestein, ja reeds vroeger in Den Haag, dacht De Groot er over, zijn „onschuld aan het licht te brengen;" maar eerst in 1621, toen hij te Parijs was, kon hij overgaan tot het ten uitvoer leggen van zijn plan. In Juni 1622 ging de „Verantwoordingh" ter perse in de Nederlandsche (te Amsterdam, later te Hoorn) en de Latijnsche (te Parijs) talen. Half Augustus van dat jaar verscheen de Latijnsche, in November de Nederlandsche uitgave. Rogge gaat de lotgevallen van het handschrift en van het gedrukte werk na.

J. Th. De Raadt. Eenige onuitgegeven stukken betrekkelijk de oorlogen in de XVIIe eeuw. Medegedeeld door — [*Bijdr. en meded. van het Hist. Genootschap Utrecht.* XIII (1892), bldz. 148–173.] (**545.**

De Raadt ontdekte „in het Koninklijk Staatsarchief te Brussel, onder de schepenacten der gemeente Keerbergen een aantal acten, die een scherp licht verspreiden op de gruwelen, waarvan België en in het bijzonder het land van Mechelen, in de XVIIe eeuw, het tooneel was." De hier gepubliceerde stukken dateeren van 1624—1668, en handelen over gebeurtenissen van 1622 en later.

H. C. Rogge. Joost Brasser en zijne briefwisseling met Hugo de Groot. [*Oud-Holland.* Negende jaargang (1891), bldz. 233–263.] (**546.**

Brasser, een aanzienlijk Amsterdamsch koopman, die de gevoelens der Remonstranten was toegedaan, zonder daarbij een partijman te zijn, was een vriend van Grotius. De hier uitgegeven correspondentie (1623—1629), die grootendeels berust onder de handschriften der Remonstrantsche Gemeente te Rotterdam, doet ons kennen „de stemming van een Hollandschen koopman gedurende een zestal jaren, die tot de belangrijkste behooren uit onze geschiedenis van de 17e eeuw. Natuurlijk behelzen zijne mededeelingen voor ons weinig nieuws, maar aan bekende zaken voegt hij nog onbekende bijzonderheden toe, en de wijze, waarop hij in enkele brieven het gebeurde meedeelt, verdient de aandacht."

H. Knackfuss. Petrus Paulus Rubens. [*Wetenschappelijke Bladen.* 1890, Augustus en September, bldz. 189, v.; 365, v.] (**547.**

Hierin eenige bladzijden (vertaald uit de *Neue Monatshefte*) over de verhouding tusschen Rubens' vader en Anna van Saksen, en over Rubens' diplomatieke werkzaamheden in het belang van den vrede tusschen Spanje en Engeland en tusschen het eerstgenoemde rijk en de Vereenigde Nederlanden (1623—1633).

H. C. Rogge. Een brief van Maria Reigersbergh aan H. de Groot. [*Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, over het jaar 1891—1892, bldz. 98–103.] (**548.**

„Het belang van dit schrijven (dd. 28 Mei 1627) is voornamelijk gelegen in hetgeen hieruit blijkt omtrent de verhouding van H. de Groot en Maria tot Willem van Oldenbarneveld, heer van Stoutenburgh, nadat hij den moordaanslag gepleegd en zich te Brussel gevestigd had."

W. G. Brill. Brief van den Heer van Valkenburg, goeverneur van het Prinsdom Orange, van 5 Mei, 1630. Medegedeeld door H. C. Rogge met toelichting van — [*Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht.* XIII (1892), bldz. 98—114.] (549.

Deze brief, gericht tot Hugo de Groot, toen te Parijs, bespreekt de kansen van den vrede tusschen de Staten-Generaal en Spanje, enz. Hij handelt tevens over particuliere aangelegenheden, o. a. over die van De Groot. Van Valkenburg meent den laatste te moeten aanraden, nu diens kansen op een terugkeer in het vaderland zeer slecht stonden, een betrekking daarbuiten te zoeken, b. v. in Frankrijk, desnoods ten nadeele van de Republiek, vooral van haar handel.

Benno Kindt. Der Fälscher der Briefschaften des Grafen d'Estrades aus den Jahren 1637 und 1638. [*Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft.* VII (1892), S. 147—153.] (550.

Volgens Kindt is de maker dezer pseudo-correspondentie niemand anders dan D'Estrades zelf, die haar vervaardigde uit zelfverheerlijking. Hij n. l. treedt daarin op den voorgrond ten nadeele van andere Fransche staatslieden, b. v. van Estampes, gezant te 's Gravenhage en Bellièvre, gezant te Londen.

William Douglas Hamilton. Calendar of State papers, domestic series, of the reign of Charles I. 1645—1647. Preserved in Her Majesty's public record office. — London, Eyre and Spottiswoode. 1891. (8vo). 8, LXIV, 679 pp. (551.

Idem. 1648—1649 (including undated Petitions, etc.). — London, Eyre and Spottiswoode. 1893. (8vo). 8, XXIV, 507 pp. (552.

Ofschoon voor onze geschiedenis van niet zooveel belang als de voorafgaande deelen (ni. 111, 112) geven deze *calendars* nog menige aanteekening over de houding, door Nederland tegenover de partijen in Engeland aangenomen, verdere enkele bijzonderheden over het Oranjehuis, enz., alle in brieven en berichten uit deze streken, in depêches aan Strikland en Doreslaus, enz. Zij beginnen met Juni 1645 (slag bij Naseby) en eindigen met Februari 1649. Uitvoerige registers maken het naslaan gemakkelijk.

W. P. C. Knuttel. De toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek. — 's Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8vo). XII, 366 bldzz. (553.

Als *terminus a quo* neemt Knuttel de afzwering van Filips. Immers „zoolang de Koning hier nog werd erkend, al was het dan ook slechts in naam, kon van maatregelen tegen den Katholieken godsdienst moeielijk sprake zijn." Het verbod van openbare uitoefening van den Katholieken godsdienst in Holland en Zeeland ongeveer 1573 is dan ook „niet zoozeer een algeheel verbod als wel een schorsing (geweest), als gevolg van den gevoerden oorlog." Als *terminus ad quem* wordt voorloopig door den schrijver aangenomen het jaar 1702, het jaar dus, „waarin de scheuring in den boezem

der Katholieke kerk in ons Vaderland plaats greep .... Met het einde der 17e eeuw nemen de maatregelen tot fnuiking van den Katholieken godsdienst vrij wel een einde." De conclusie, waartoe Knuttel komt in dit zijn werk, samengesteld op grond van de plakkaatboeken, van keuren en stedelijke resolutiën, van de resolutiën der Staten van Holland en van die van Zeeland, is, dat „ook ditmaal de waarheid in het midden ligt", m. a. w., dat men verkeerd doet met te veel ophef te maken van „de vrijheid van beweging", die alle kerkgenootschappen in de Republiek zouden hebben gehad; maar dat men aan de andere zijde geen klachten moet aanheffen „over de hevige vervolgingen waaraan de Nederlandsche Katholieken in de zeventiende eeuw hebben blootgestaan. ... Voor verdraagzaamheid en absolute gewetensvrijheid was in de zeventiende eeuw nog geen plaats." Maar men „kan gerust verklaren dat ons vaderland een eereplaats bekleedde in de rij der volkeren" ook in dit opzicht.

Ernst Baasch. Hamburgs Seeschiffahrt und Waarenhandel am Ende des 16. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. (*Herausgegeben vom Verein für hamburgische Geschichte*). Hamburg, Gräfe & Sillem. 1893. (8vo). 2, 126 Ss. (554.

Deze *Sonderabdruck aus der Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte* (IX, S. 295—420) is niet van belang ontbloot voor onze handelsgeschiedenis. Immers „*den grössten Verkehr nach Zahl und Lasten der Schiffe hatte Hamburg mit den Niederlanden*". Die handelsbetrekkingen waren oud, maar werden op het eind der 16e eeuw sterk bevorderd door *die Niederlassung zahlreicher ihre Heimath verlassenden Niederländer*. Drieledig was de beteekenis van Nederland voor den Hamburgschen handel: 1°. als stapelplaats van den handel op Oost-Indië en de Levant; 2°. als de belangrijkste stapelplaats der kontinentale producten door zijn ligging aan den mond van den Rijn; 3°. als hebbende een gewichtige industrie, o. a. de zeevisscherij en landbouw. „*Hamburg versorgte einen grossen Theil Deutschlands ebensowohl mit ostindischen und levantischen Produkten, als auch mit holländischen und rheinischen Waaren*". In 1625 ging $\frac{1}{3}$ der scheepsruimte en der schepen, die uit Hamburg voeren, naar Nederland, meest in de kleine vaart, daar ieder schip in doorsnede slechts 10—12 last aan scheepsruimte had. Staten over verschillende jaren helderen deze geschiedenis op.

Pierre Bonnassieux. Les grandes compagnies de commerce. Etude pour servir à l'histoire de la colonisation. Paris, Plon & Nourrit. 1892. (8vo) 4, 563 pp. (555.

Van dit werk, een door de *Académie des sciences morales et politiques* bekroonde beantwoording eener prijsvraag, is voor ons van belang, behalve een paar hoofdstukken van algemeenen aard, de *livre premier* (p. 31—78), die in korte trekken de geschiedenis der Nederlandsche handelscompagnieën nagaat. De schrijver is het Nederlandsch niet machtig, naar het schijnt, althans hij kent de Nederlandsche litteratuur over het onderwerp zeer onvolledig en dan nog slechts uit uittreksels en recensies.

P. Foucart. Isaac et Jacques Lemaire. — Valenciennes, Lacroix. 1892. (8vo). 14 pp. (556.

De bekende en nieuwe bewijzen ten voordeele van Doornik als geboorteplaats van Isaac Lemaire, den bekenden koopman en vader van den ontdekkingsreiziger, worden in deze „note, lue à Lille devant le Congrès national de Géographie le 6 août 1892" besproken.

A u g u s t C h a m b a l u. Die holländisch-ostindische Gesellschaft (1602—1798) kein Vorbild für unsere Kolonisationsgesellschaften. [*Programm des königlichen katholischen Gymnasiums an Aposteln zu Köln.* 1890—1891. (1891), S. 1-28.] **(557.**

De inrichting der Compagnie en hare werkzaamheid in Indië worden nagegaan en aan eene kritiek onderworpen. Nieuws geef deze studie niet en de resultaten, waartoe de schrijver komt, dienen niet zonder kritiek te worden aangenomen.

J. E. H e e r e s. Hoe Stad en Lande een bewindhebbersplaats in de Oost-Indische Compagnie machtig werd. [*Bijdr. vad. gesch. en oudhk.* 3e reeks. VII (1893), bldz. 301—309.] **(558.**

Dit geschiedde eerst in 1647.

M a x R o o s e s. De munten en de waarde van het geld in het begin der XVIIe eeuw. [*Oud-Holland.* Elfde jaargang (1893), bldz. 55-63.] **(559.**

Op grond van aanteekeningen in het archief der familie Plantin-Moretus geeft Rooses de waardebepaling aan van een aantal in het begin der 17e eeuw in omloop zijnde munten. Tevens komt hij, door middel van vergelijkingen tusschen arbeidsloonen van nu en toen, tot de slotsom, dat „het geld toen, niet het tiendubbel noch het vijfdubbel, maar enkel het dubbel had der waarde van nu."

C. C. U h l e n b e c k. Rusland omtrent het midden der zeventiende eeuw. [*Gids.* 1891. III, bldz. 38—84.] **(560.**

„Geen volk (heeft) zulk een invloed op de ontwikkeling van Rusland geoefend als het Nederlandsche." Nadat reeds geruimen tijd handelsbetrekkingen tusschen het Czarenrijk en deze streken hadden bestaan, kwam in 1614 het eerste Russische gezantschap in de Republiek. „Sedert waren er voortdurend diplomatieke betrekkingen tusschen ons land en Moscovië, welke gewoonlijk van onzen kant geen ander doel hadden dan de beveiliging van onzén handel," terwijl Rusland meestal om wapenen vroeg en om ondersteuning tegen Polen.

Wm. E l l i o t G r i f f i s. The influence of the Netherlands in the making of the English Commonwealth and the American Republic, with notice of what the Pelgrims learned in Holland, their treatment by the Government and People, and answers to criticisms made upon the proposed Delfshaven memorial. — A paper read before the Boston Congregational Club, Oct. 26, 1891, by —. Boston, Fiske & Co. (8vo). 40 pp. **(561.**

Van meening, dat „*the story of Holland's direct influence on the English-speaking world is an omitted chapter*" brengt Griffis dezen invloed ter sprake op besliste, duidelijke, hoewel ietwat overdreven, hier en daar onnauwkeurige wijze. Tevens tracht hij de meening te weerleggen, dat er geene bijzondere reden tot dankbaarheid bestaat voor het onthaal dat de *Pilgrims* in Nederland zouden hebben gevonden. Hij meent, dat „*the hospitality of the free republic of Holland was generously bestowed.*" Van de tegenovergestelde zienswijze is b. v. W i l l i a m C. W i n s l o w in zijn „*Paper read before the New England Historic Genealogical Society, on March* 4, 1891", uitgegeven

onder den titel: The Pilgrim fathers in Holland. Their condition, and their relation to and treatment by the Authorities and the People, with special reference to the proposed monument at Delfshaven. — Boston and Chicago (8vo), 24 pp.

6. De republiek.

(1648—1795).

[Zie ni. 426, 427, 443, 444.]

Gempachi Mitsukuri. Englisch-Niederländische Unionsbestrebungen im Zeitalter Cromwells. Tübingen, Laupp. 1891. (8vo). 108 Ss. (562.

Reeds in 1642 kwam de vertegenwoordiger der parlementspartij in Den Haag met een dergelijk plan voor den dag. Maar vooral na den dood van Karel I en nadat de regentenpartij door den dood van Willem II hier te lande het heft in handen had gekregen, werden in 1651 van den kant van Engeland zeer ernstige pogingen in het werk gesteld, om tot een coalitie te geraken. Mitsukuri, een Japanner, geeft een in bijzonderheden tredende beschrijving van den loop der onderhandelingen, die met tusschenpoozen tot ongeveer den vrede van Westminster duurden en bespreekt daarbij de houding van Cromwell, van De Witt, enz. Zijn arbeid steunt op Engelsche en Nederlandsche werken en bronnen (vooral Aitzema), maar schijnt bewerkt te zijn, zonder dat de schrijver kennis had aan de jongste bundels der State-Papers.

H. P. G. Quack. Plockhoy's sociale plannen. [*Versl. Meded. Ak. Wetensch.* Afd. Letterkunde. 3e reeks, IX (1892), bldz. 81—127.] (563.

In het midden der 17e eeuw wierp een Zeeuw, geboortig uit Zierikzee, Pieter Corneliszoon Plockhoy, sociale plannen op „van collectief huishouden en bedrijf." In 1659 tracht hij die plannen in Engeland ingang te doen vinden, plannen vrij van „godsdienstige invloeden van een of andere secte": „een sociaal leekeplan buiten eenig secte-verband". Hij wilde trachten de kloof te dempen tusschen armen en rijken en de samenleving verbeteren. „Het waarlijk knap bedachte sociale plan" stelt voor „het vormen van groepen van collectief huishouden en bedrijf: combinatiën van arbeidende menschen, die tot een gemeenschappelijke levenswijze willen overgaan, m. a. w. van genootschappen." Twee beginselen moeten daarbij worden toegepast: het denkbeeld van gelijkheid en het beginsel der associatie: „niemand staat op zich zelf alleen". In Engeland gaf het niets en toen beproefde Plockhoy in 1662 zijn plan ten uitvoer te brengen, „in verband met een colonisatieplan", en wel in Nieuw-Nederland. De Engelschen verstrooiden echter in 1664 die kolonie. Quack laat zijn interessant opstel voorafgaan door een beschrijving van de denkbeelden van vroegere en latere sociale hervormers vooral uit de 17e eeuw (de Familisten, vooral in Engeland, minder in ons land, de Collegianten, de Labadisten).

C. A. Van Sypesteyn. Eene bladzijde uit het leven van Mr. Johan De With, (1668—1669). [*Haagsche Stemmen.* 1890, bldz. 555—563.] (564.

Huishoudelijke en familie-aangelegenheden.

C. A. Van Sypesteyn. Pieter de Groot als gezant der Republiek in Frankrijk, 1670. [*Haagsche Stemmen* 1887/8, bldz. 623—625.] (565.

C. A. Van Sypesteyn. De Prins van Oranje in 1672. [*Haagsche Stemmen*. 1888/89, bldz. 527—539.] (566.

Onder dezen titel bespreekt hij „hetgeen in die dagen overkwam aan Mr. François Focanus, een bloedverwant en vriend der de Witten," schepen van 's Hertogenbosch en landdrost der Meijerij, die beschuldigd werd, Willem III naar het leven te staan, maar werd vrijgesproken.

C. Van Breugel Douglas. Het geslacht Rumpf. [*De Nederl. Heraut*. VI (1890), bldz. 81—103, VII, bldz. 250—259.] (567.

Dr. P. A. Rumpf was sedert 1673 lijfarts en vertrouwde van Willem III; zijn broeder, Dr. C. C. Rumpf, van 1668 (1660) verbonden aan ons gezantschap te Parijs. In 1672 werd aan dezen door de Fransche regeering toegestaan, daar te blijven „als bijzonder gemachtigde van den Prins van Oranje en agent van de Staten-Generaal." Tot 1674 hield hij als zoodanig verblijf in die stad en gedurende dien tijd vervaardigde hij een, tot dusver onuitgegeven, dagboek. Van 1674 tot zijn dood in 1706 was hij „resident aan het hof van Zweden."

F. J. L. Krämer. De Nederlandsch-Spaansche diplomatie vóór den Vrede van Nijmegen. — Bijdrage tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden in het tijdperk van Willem III. — Utrecht, Beijers. 1892. (8vo). 4,288 bldzz. (568.

De bronnen voor deze studie waren vooral de origineele missives van de nederlandsche gezanten te Madrid: Paets, Van Heemskerk, De Chièze, de resolutiën der Staten-Generaal, enz., alle welke stukken berusten op het Rijksarchief. Daarentegen is niet geraadpleegd de correspondentie van den Spaanschen vertegenwoordiger te 's Gravenhage De Lira, die zich te Brussel bevindt. Krämer meent echter, dat ook zonder deze „zich een beeld der Spaansch-Nederlandsche diplomatie vormen" laat. In het breede nu worden deze onderhandelingen beschreven, vooral die te Madrid gevoerd, en daaronder in het bijzonder die, welke geleid werden door den niet onbekwamen Paets (1672—1675). De armzalige, kleingeestige, weifelende, egoïstische politiek der Spaansche regeering wordt uitvoerig besproken en menige interessante blik op den treurigen toestand van het Spanje dier dagen wordt ons gegund. Een der conclusiën, waartoe de schrijver komt, is, dat de houding der Republiek in 1678 zeer goed kan worden verdedigd en dat Spanje het zich zelf heeft te wijten, dat Nederland het aan zich zelf overliet. Men zie ook des schrijvers opstel over „De diplomatie van Willem III" (in dezen tijd) in den *Nederlandsche Spectator* 1892, bldz. 419—420.

The manuscripts of the duke of Rutland preserved at Belvoir Castle. Vol. II. London, Eyre and Spottiswoode. 1889. (*Historical Manuscripts Commission*. Twelfth report, appendix, part V.) (8vo). VIII, 496 pp. (569.

Dit deel (zie nº. 93) bevat documenten over de jaren 1642—1770. Van groot belang voor onze geschiedenis is het niet: toch vindt men daarin aanteekeningen over den oorlog in 1672—1678, over 1688, over 1747, over het huwelijk van Maria van Engeland met Willem III, over diens karakter, enz. Registers maken het naslaan gemakkelijk.

F. J. L. Krämer. Naschrift op „Een onuitgegeven geheim tractaat van Willem III." [*Bijdr. voor vad. gesch. en oudheidkunde.* Derde reeks, VII (1892), bldz. 41—81.] (570.

Nieuwe gegevens (zie n°. 133a) ontleend aan documenten berustende onder „de nagelaten papieren van den Raadpensionaris Fagel," over het tractaat, in 1674 gesloten tusschen Willem III, Spanje en den Sieur de Sardan, om opstand in Frankrijk te verwekken.

F. J. L. Krämer. De geheime onderhandeling van Mr. Johan Pesters in het jaar 1674. [*Navorscher.* XLII, bldz. 305—322, 399—430.] (571.

Lodewijk XIV zag wel in, dat de alliantie tegen hem vooral steunde op de energieke leiding van Willem III en was geneigd tot een afzonderlijken vrede met de Republiek. In Mei 1674 werden door D'Estrades, toen Gouverneur van Maastricht, onderhandelingen aangeknoopt met De Pesters, den lateren secretaris des Prinsen, onderhandelingen, die tot September 1675 werden gevoerd en niet tot een resultaat leidden. Krämer beschrijft haar, aan de hand van het verbaal van De Pesters (thans in het bezit van Jhr. Mr. F. H. De Pesters), en geeft vele tot nu toe onbekende bijzonderheden.

F. J. L. Krämer. Benjamin Raule en de Groote Keurvorst in 1675. [*Navorscher.* XLIII (1893), bldz. 55—61.] (572.

In 1675 rustte de bekende Raule met medeweten des Stadhouders en van den Raadpensionaris met eenige andere reeders een aantal fregatten uit als commissievaarder van den Keurvorst van Brandenburg, om de Zweden te bestoken. In korten tijd veroverde hij een aantal Zweedsche schepen, waaronder er waren, geladen voor rekening van Nederlandsche kooplieden. Groote verontwaardiging, die gevolgd werd door 2 contracten tusschen Brandenburg en Raule, één, „die de uitrusting der schepen behelsde op naam en op kosten van Raule en de zijnen onder voorwaarde, dat de geheele winst van de prijsgemaakte koopvaardijschepen den ondernemers zou blijven, behoudens 10 percent voor den Prins van Oranje en 10 percent voor den keurvorst;" een ander *schijn*contract, waarbij de Keurvorst de schepen huurde, „waardoor de zaak het karakter van particuliere kaperij verloor."

J. J. Doesburg. Engeland en de Republiek der Vereenigde Provinciën. 1678—1685. [*Tijdschrift voor geschiedenis.* 6e jaargang (1891), bldz. 245--250, enz. — 7e jaargang (1892), bldz. 33—56, enz.] (573.

Doesburg beschrijft, met de houding van Karel II en die van de Republiek en Willem III als middelpunt, den algemeenen politieken toestand in het Europa dier dagen tot den dood van Karel II in Februari 1685.

Gerard Slothouwer. Een mislukte Veldslag. (Uit den Spaanschen Successie-Oorlog). [*Friesche Volksalmanak* voor 1890, bldz. 129—142.] (574.

Uit het dagboek van Johan Vegelin van Claerbergen, in het bezit van den heer F. J. J. Van Eysinga, vertelt Slothouwer, hoe in 1710 een slag bij Atrecht, hun aangeboden door De Villars, door de beide bevelhebbers der Bondgenooten werd geweigerd.

Gerard Slothouwer. Het einde onzer grootheid. [*Bijdr. voor vad. gesch. en oudheidkunde.* Derde reeks. VII (1892), bldz. 183—221.] (575.

„De vrede van Utrecht [is] het laatste staatkundige feit van beteekenis, waarbij in allen ernst onze medewerking noodig was." Op grond van een 300tal origineele brieven van Januari 1712—Maart 1713, thans in het bezit van de heeren F. J. J. Van Eysinga te Leeuwarden en R. F. Van Heeckeren Van Wassenaer te Delden of berustende in het Rijksarchief te 's Gravenhage, (o. a. van en aan Van Slingelandt, Heinsius, Van Goslinga, Hop), deelt Slothouwer mede „wat de verschillende staatslieden al dachten over de voorstellen, de gebeurtenissen en den gang van zaken" in die dagen. Op grond van een verbaal der Gedeputeerden te Velde dd. 24 Juli 1712 bestrijdt hij de meening, (o. a. nog door Ottocar Weber in zijn werk *Der Friede von Utrecht*, nº. 152, geuit), dat de neerlaag van Denain aan onze troepen was te wijten.

W. H. De Beaufort. Engelsche en Hollandsche vrijhandelsplannen. [*Geschiedkundige opstellen.* I, bldz. 146—172.] (576.

Geschreven in 1879. — Over het in 1751 door Willem IV voorgestelde „porto-franco."

W. H. De Beaufort. De Hertog van Brunswijk. [*Gids.* 1892. I, bldz. 311—362.] (577.

Naar aanleiding van het bekende werk van D. C. Nijhoff (nº. 161) bebespreekt De Beaufort verschillende belangrijke punten, die ook de zoo even genoemde schrijver ter sprake heeft gebracht (opvoeding van Willem V, de Acte van Consulentschap, staat van leger en vloot, de Schotsche brigade, enz.) en komt tot de slotsom: „In mijn oog was de Hertog een man met een goed verstand maar zonder een dier hooge gaven van hart en geest, die den mensch boven het alledaagsche peil zijner omgeving verheffen, een man bij wien zucht naar macht de sterkste drijfveer was en die, om van den eenen dag op den anderen die macht te behouden, tot allerlei kleine, om niet te zeggen lage middelen zijn toevlucht nam, een man, in één woord, niet zoo slecht als zijne tijdgenooten hem hebben afgeschilderd, maar ook lang niet zoo voortreffelijk als Dr. Nijhoff hem ons voorstelt." Een herdruk verscheen onlangs in De Beaufort's *Geschiedkundige Opstellen.* (I, blz. 173—230.)

F. G. Slothouwer. De erkenning van den Noord-Amerikaanschen staat door de Republiek der Vereenigde Nederlanden. [*Bijdr. vad. gesch. en oudheidk.* 3e reeks, VII (1892), bldz. 146—182.] (578.

In deze bijdrage, na den dood des schrijvers uitgegeven, worden, na een beschrijving van de stelling, door de Republiek in 1778—1780 in de Amerikaansche quaestie, en daardoor ten aanzien van Frankrijk, Engeland en de „Gewapende Onzijdigheid," ingenomen, de loop der onderhandelingen met Adams en de houding der verschillende gewesten (vooral van Friesland, Gelderland en Holland) nagegaan, welke in 1782 leidden tot de erkenning der Vereenigde Staten en tot het sluiten daarmede van een verdrag van vriendschap en koophandel.

W. H. De Beaufort. Ryklof Michaël van Goens. [*Geschiedkundige opstellen.* II, bldz. 62—129.] (579.

Van Goens werd geboren in 1748 en stierf in 1810. „Aan zijne geleerdheid, zijn talent, zijn smaak [brengt de schrijver] gaarne hulde. Over zijn karakter is het vooralsnog (dit opstel werd geschreven in 1878) het voorzichtigst te zwijgen." Over het „Politiek Vertoog" zegt De Beaufort: „Onze letterkundige geschiedenis zal moeilijk een tweede voorbeeld kunnen aanwijzen van een staatkundig geschrift, dat zooveel opschudding in het gansche land veroorzaakte."

C. Gijsberti Hodenpijl. De slag bij Doggersbank. Een historische herinnering. [*Tijdschrift voor geschiedenis.* 6e jaargang (1891), bldz. 193—203.] (580.

J. F. Van Someren. Aan 't volk van Nederland. [*Navorscher.* XLII, bldz. 259—260.] (581.

Van Someren wijst op een Orangistisch pamflet van dezen naam in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht, dat ongeveer vier jaren na Dr. Loosjes' troetelkindje verscheen, en uit welks titel men mag opmaken, „dat althans bij de Stadhoudersgezinde partij F. A. v. d. Kemp voor den schrijver werd gehouden van het „krachtige libel." (Zie ni. 164 en 444.)

W. H. De Beaufort. Oranje en de Democratie (1784—1787.) [*Geschiedkundige opstellen.* II (1893), bldz. 1—61.] (582.

Dit bekende opstel verscheen reeds vroeger in 1875 in *De Gids.*

H. C. Rogge. Patriotten en Orangisten. [*Eigen Haard.* 1892, bldz. 582—584; 600—602.] (583.

Een populaire schets.

G. A. J. Franke. Demagogisch schrikbewind gedurende den Patriottentijd. [*Tijdschrift voor geschiedenis.* 5e jaargang (1890), passim.] (584.

Steunende vooral op de *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken* geeft Franke kijkjes op „het schrikbewind der patriotten," waaraan de komst der Pruisen in 1787 een eind maakte.

H. C. Rogge. De Raadpensionaris Van de Spiegel. [*Eigen Haard.* 1892, bldz 486—489, 506—508.] (585.

Een populaire levensschets van den staatsman (1737—1800).

The Manuscripts of J. B. Fortescue, preserved at Dropmore. I. London, Eyre and Spottiswoode. 1892. (*Historical Manuscripts Commission.* XIII report, appendix, part III.) (8vo.) XL, 613 pp. (586.

Deze documenten zijn bijeengebracht door Lord Grenville, den stichter van Dropmore, die door zijn huwelijk vermaagschapt was aan de Pitt's. De stukken beginnen met 1698 en loopen door tot 1790. Zij bevatten b. v. de correspondentie van Thomas Pitt, Gouverneur van Madras, en zijne nakomelingen. Van meer belang voor ons is de correspondentie van W. W. Grenville, die aanzienlijke betrekkingen bekleedde, en aan wien in 1787 *a confidential mission* naar Den Haag werd opgedragen. Ook bevinden zich in dezen bundel brieven van en aan Lord Auckland van 1790 uit Den Haag over een handelsverdrag, enz. (*The naval businesses are going forwards with abundant alacrity and, if mere justice is done to the Republic in the eyes of Europe on this occasion, it will apear that we have a very efficient and useful ally in these Provinces*, schrijft Auckland 8 Juni 1790.) Ook voor onze koloniale geschiedenis is deze bundel niet zonder gewicht.

W. H. De Beaufort. Een Oostenrijksch diplomaat. [*Gids.* 1892, IV, bldz. 43—63.] (587.

Een uitvoerige bespreking van nº. 168.

W. H. De Beaufort. De verdediging van de Willemstad in 1793. [*Eigen Haard*. 1893, bldz. 104—108, 122—125.] (588.

Onder Van Boetzelaer.

7. TUSSCHENPERIODE.

1795—1815.

[Zie n°. 427.]

G. Meijer. De overgang van de Republiek der Vereenigde Nederlanden in het Koninkrijk der Nederlanden. [*Tijdschrift voor Geschiedenis*. 6e jaargang (1891), bldz. 231—245.] (589.

L. J. Van Hasselt. Artikel XVIII van het Haagsche Verdrag van 16 Mei 1795 en zijne gevolgen. [*Tijdschrift voor Geschiedenis*. Zevende jaargang (1892), bldz. 17—30.] (590.

Dit artikel, waarvan de gevolgen en de geschiedenis worden nagegaan, luidt: „De Fransche Republiek zal voortgaan, om met een bepaald en beiderzijds overeen te komen getal troupen, die plaatsen en positiën met krijgsvolk te bezetten, welke men voor een verdediging des Lands nuttig oordeelen zal, alleen evenwel niet langer dan geduurende deeze oorlog." — Het 4de der geheime artikelen, dat wel tegelijk vastgesteld, maar niet ter kennis van het volk werd gebracht, wijzigde dit 18de in zooverre, dat het Fransche leger tot 25000 man zou worden teruggebracht, die door de Bataafsche Republiek zouden *betaald*, *gekleed* en *gevoed* worden.

C. A. Van Sypesteyn. Een coup d'état. 22 Januari 1798. [*Haagsche Stemmen*. 1890, bldz. 169—182.] (591.

Aardige bijzonderheden over de gevangenhouding der Federalisten op het Huis ten Bosch.

D. H. Delprat. Journal concernant les événements politiques de notre patrie depuis 1798—1807 rédigé par Daniel Delprat, medegedeeld door —. [*Bijdr. en Meded. Hist. Gen. te Utrecht*. XIII (1892), bldz. 174—342.] (592.

Delprat „bekleedde van 1791—1834 te 's Hage het predikambt bij de Waalsche Gemeente" en stond in „vriendschapsbetrekkingen met de eerste staadslieden", genoot het vertrouwen van Lodewijk Napoleon, zoodat hij „in de meest geheime bedoelingen der ontwerpen des Konings ingewijd" werd en diende ook na den Franschen tijd zijn land, o. a. „als geheim Secretaris" bij het Departement van Buitenlandsche Zaken van 1813—1843, in welk jaar hij stierf. Van zijn „*Journal*" getuigt hij zelf: „*Etant à même de voir bien des choses, j'ai résolu de receuillir journellement les faits les plus intéressants, comme autant de matériaux, qui pourront servir dans la suite à l'histoire du temps*".

G. J. W. Koolemans Beijnen. Krijgsgeschiedkundige studie over de verdediging der Bataafsche Republiek in 1799. [*Militaire Spectator* 1892 — Juni 1893, passim.] (593.

Dit vervolg van n°. 176 is opnieuw voor een groot deel gewijd aan de beschrijving van den toestand der Bataafsche armee. Achtereenvolgens worden besproken „de gewapende burgermacht", „de marine", „de versterkingen". De toenmalige „denkbeelden betreffende de lands- en kustverdedi-

ging" worden aan eene beschouwing onderworpen en uitgebreid wordt behandeld de „vechtwijze der verschillende wapens". — Verder worden in deze opstellen verhaald de „inkomende berichten en voorzorgsmaatregelen", vernomen en getroffen van Januari 1799 tot midden Juni van dat jaar.

L. Wichers. De Regeering van Koning Lodewijk Napoleon. 1806—1810. Grootendeels naar oorspronkelijke en onuitgegeven bescheiden bewerkt. Utrecht, Van der Post. 1892. (8vo). VIII, 403 bldzz. (**594**.

Het Algemeen Rijksarchief en het familiearchief van Mr. J. Roëll te 's Gravenhage leverden met eenige bekende bronnenuitgaven en historische studiën de bouwstoffen voor dit wijdloopig geschiedverhaal, dat waarde ontleent aan de publiceering van een groot aantal tot nu toe onbekende documenten. De schrijver gevoelde zich tot zijn arbeid opgewekt door de overweging, dat „een aaneengeschakeld verhaal van de regeering van Neerland's eersten Koning, gegrond op een nauwkeurig onderzoek der in archieven en bibliotheken voorhanden zijnde bronnen, nog niet" bestaat. De verhouding tusschen Napoleon en zijn broeder en de gevolgen daarvan voor ons land drukt de schrijver in korte woorden aldus uit: „Als Koning van Holland wilde Lodewijk *roi-souverain* en vóór alles Hollander zijn, terwijl de Keizer die hem de kroon als *roi-préfet* had aangeboden, voortdurend het „la France avant tout" deed hooren. Hieruit moesten natuurlijk oneenigheden ontstaan, welke den val van den zwaksten ten gevolge hadden".

Victor De Stuers. Voor 80 jaren. De Hollanders te Straalsund. (31 Mei 1809). [*Haagsche Stemmen*. 1888/89, bldz. 505—512.] (**595**.

Nederlandsche en Deensche hulptroepen van Napoleon veroverden in 1809 Straalsund, waarin de Pruisische majoor Von Schill zich had teruggetrokken, nadat hij op eigen gezag Westfalen was binnengevallen. De Stuers gebruikte voor dit opstel papieren van zijn vader, die deze verovering bijwoonde.

L. Wichers. De liquidatie van het koninkrijk Holland. [*Tijdschrift voor geschiedenis*. Zevende jaargang (1892), bldz. 1—16, 99—119.] (**596**.

„Het halfjarig tijdvak, van de komst van Lebrun, als stedehouder van Keizer Napoleon (14 Juli 1810) tot de definitieve invoering van het Fransche administratief beheer in de geannexeerde Nederlandsche gewesten (1 Jan. 1811) wordt het liquidatietijdperk van het koninkrijk Holland, of het overgangstijdperk van het Hollandsch in het Fransch bestuur genoemd." Wichers beschrijft de in dat tijdvak door Napoleon genomen maatregelen, ons land betreffende.

N. Beets. Een academische rede onder de Fransche overheersching. *Versl. en Meded. Kon. Ak. van Wetensch.* Afd. Letterkunde. 3e reeks, IX (1892), bldz. 164—175.] (**597**.

De Leidsche Hoogeschool was sedert 3 November 1812 een onderdeel geworden van de *Université de France*. Een paar dagen later werden de „*leçons publiques*" geopend en wel door Van der Palm, aan wien deze pijnlijke taak was opgedragen. Hij deed dit „op zijner waardige wijze"; schetste in krachtige bewoordingen „de onverbreekbaarheid der banden van vereeniging en plichtsgevoel voor een tenondergegaan vaderland, de jammer der conscriptie...., de algemeene afschuw van de afhankelijkheid van duizenden van den wenk van weinigen, om te doen wat zij niet willen, maar moeten", enz.; maar repte niet van den Keizer. Een week daarna werd hij dan ook opontboden door de politie. De zaak schijnt echter geen gevolg te hebben gehad.

8. KONINKRIJK DER NEDERLANDEN.

[Zie ook ni. 428, 429.]

Theod. Jorissen. Anton Reinhard Falck. I. Herinneringrede. II. Een Nederlandsch diplomaat. [*Historische karakters.* (Haarlem, Tjeenk Willink. 1892. (8vo). 10, 371 bldzz.], bldz. 173—240.] (**598**.

Het eerste dezer bijdragen, geschreven in 1877, geeft een keurige schets van het uitstekend karakter van Falck en wijst op hetgeen hij voor zijn vaderland is geweest; het tweede, geschreven in 1878, bespreekt de door O W. Hora Siccama in dat jaar uitgegeven „Ambtsbrieven" van den staatsman.

W. J. Van Welderen Rengers. Iets over onze ridderorden. [*Vragen van den Dag.* Zevende jaargang. (1892), bldz. 34—47.] (**599**.

Hierin „eene beknopte uiteenzetting van het ontstaan en de geschiedenis onzer beide Nederlandsche orden" (Militaire Willemsorde en Nederlandsche Leeuw).

W. P. Sautyn Kluit. Dagbladvervolgingen in België; 1815—1830. [*Bijdr. v. vaderl. gesch. en oudhk.* Derde reeks. VI. (1892), bldz. 307—394.] (**600**.

Nauwkeurig worden de vervolgingen voor drukpersdelicten gedurende 1815—1830 nagegaan en de discussiën in de Staten-Generaal over de drukperswetsontwerpen besproken.

D. N. Anagrapheus. De Zwijndrechtsche Nieuwlichters (1816—1832) volgens de gedenkschriften van Maria Leer. Met een inleidend woord van J. H. Maronier. — Amsterdam, Elsevier. 1892. (8vo.) VI, 150 bldzz. (**601**.

De uitgever geeft het „werk" van Maria Leer, „aangevuld met haar gesproken woord en wat uit de losse papieren en aanteekeningen van hare hand viel op te maken". De aanteekeningen onder ni 602 en 603 geven voldoende aan, wat deze gedenkschriften, enz. ons leeren.

H. P. G. Quack. De Zwijndrechtsche broederschap. Godsdienstig Communisme in de eerste helft onzer eeuw. [*Gids.* 1892, III, bldz. 230—264.] (**602**.

„De socialistische stroom, die in het tweede vierendeel onzer XIXde eeuw, wel is waar kalm en vreedzaam, doch zeer merkbaar, door geheel Europa zijn wateren begon te doen ruischen", liet niet na, ook Nederland te beroeren. Op twee eigenaardigheden dient hierbij te worden gelet, wat ons land betreft. „Vooreerst, dat dit socialisme geheel en al ontsproot uit eene godsdienstige opvatting"; 2° dat wij te doen hebben met „zeer eenvoudige lieden", „kinderen uit het volk". Deze nu durfden „op godsdienstigen grondslag de meest consequente gevolgtrekkingen van het communisme aan" en deden hun best, „om hun samenzijn daarnaar in te richten. Maar altijd onder dezen vorm, dat zij slechts willen verwezenlijken, wat de eerste christengemeente te Jerusalem had bedoeld", terwijl zij „aan hun communisme huwden een soort van pantheïsme". Vooral in Zuid-Holland traden zij op en van hunne vestigingen te Puttershoek, *Zwijndrecht*, Waddinxveen en Polsbroekersdam, Mijdrecht, Boskoop, enz. is het een en ander bekend geworden, maar „de juiste waarheid omtrent het ontstaan hunner samenleving en omtrent hunne organisatie is weinig bekend of vervloeit allengs". Grondslag van dit opstel zijn brieven, tijdschriftartikels, enz., maar vooral

de gedenkschriften (n°. 601) van Maria Leer (eene arme Edamsche weesdochter) die „bijna een profetes der secte zou worden", en „de gezellin" was van Stoffel Mulder. „Deze turfschipper is de eigenlijke apostel van deze kerk geweest, de man die het eerst het denkbeeld dezer gemeenschappelijke broederschap heeft opgevat". Hij werd terzijdegestaan door den gewezen schout van Waddinxveen Dirk Valk, door Arie Goud, enz. „De oprichting der broederschap dagteekent van het jaar 1816". Toen Mulder in 1832 gestorven was, „bleef de gemeente wel nog eenige jaren samenwonen, doch een scheuring bleef niet meer uit. De opvatting van „de gemeenschap der vrouwen" schijnt aanleiding daartoe gegeven te hebben". Maria Leer stierf 1866.

H. P. G. Quack. Uit de eerste dagen der Zwijndrechtsche broederschap. [*Versl. en Meded. Kon. Ak. Wetensch.* Afd. Letterkunde. 3e reeks. IX (1892), 270—317, 318—319.] [1]) (603.

Na zijn Gidsopstel (n°. 602) werd Quack in kennis gesteld met een uitgebreid handschrift van prof. Heringa uit het jaar 1832, thans in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht. Dit bevatte, door prof. Heringa overgeschreven, „opstellen van Stoffel Muller en Dirk Valk, hoofden van de oorspronkelijke Polsbroeksche afgezonderden, nu in drie afdeelingen verdeeld en gevestigd te Puttershoek, Mijdrecht en Papendrecht, aan (Heringa) door (Valk) geleend in de eerste maanden des jaars 1832"; dus authentieke mededeelingen opgemaakt door de leiders zelven. — Zij kwamen, vooral in de eerste jaren van hun optreden, in botsing met de overheid. „Aan de bestaande maatschappij, die in hun oogen, uit den Booze was, onttrokken zij zich zooveel doenlijk. Zij sloten hun huwelijken niet bij den Burgerlijken Stand, lieten hun kinderen niet inschrijven in de geboorteregisters, zij wilden niet aan de conscriptie voor den krijgsdienst voldoen." Na 1820 liet men hen met rust. „Men zorgde er later voor, van hen geen martelaars te maken, en liet hun samenzijn over aan de inwendige moeilijkheden, waarmede elk gemeenschappelijk huishouden uit den aard der zaak te kampen heeft. Toen zijn dan ook die groepen..., van zelven uit elkander gevallen. Er ontstond scheuring onder hen, daar enkele leden... tot meer dweepzieke uiterste denkbeelden oversloegen. Een fractie uit hun midden wilde later zelfs de vrouwengemeenschap invoeren. Godsdienstig vertoon huwde zich dan aan zinnelijke neigingen". Revolutionairen waren zij niet. „Zij wilden niet het voorhandene gaan afbreken.... Zij bepaalden zich tot het protesteeren tegen een samenleving, die de begrippen van liefde en van gelijkheid loochende". In 1863 trokken de meeste der „overgebleven broeders en zusters" naar de Mormonen.

H. P. G. Quack. Godsdienstige communisten in ons land vóór ruim vijftig jaren. — De uitvaart der Zwijndrechtenaars. [*Sociaal weekblad.* 1892, bldz. 161—164, 196—198.] (604.

Korte schetsen over dit maatschappelijk verschijnsel in 1831/32 en later, geschreven vóór ni 601 en 602.

P. Ruijsch. Beleg en overgave van de citadel van Antwerpen. [*Tijdspiegel.* 1892. II, bldz. 132—150.] (605.

J. A. De Bruyne. De geschiedenis van Nederland in onzen tijd.

---

1) De aanteekeningen onder ni 602 en 603 vullen elkander, naar ik hoop, voldoende aan. Ik las de opstellen op zeer verschillende tijden en had later geen gelegenheid, die opstellen en mijne aanteekeningen onderling weder te vergelijken. N°. 601 kreeg ik pas in handen, na ni 602 — 603 te hebben bestudeerd.

I, II. Schiedam, Odé. 1891–1892. (8vo). X, 435; 1–320 bldzz. **(606.**

De schrijver bedoelt niet alleen een parlementaire geschiedenis te leveren: een geschiedenis van het Nederlandsche volk, in het moederland, zoowel als in de koloniën, ligt in zijn bestek. Begonnen met de laatste dagen van Willem II (zie nº. 197), is het werk nu gevorderd tot den tijd van het ministerie-Rochussen in 1859. Aangenaam geschreven en net uitgegeven, is het geschikt als lectuur voor den beschaafden stand.

W. P. J. Bok. De belastingen in het Nederlandsche Parlement, van 1848—1888. Eerste stuk. Haarlem, Bohn. 1892. (8vo). 1—88 bldzz. **(607.**

Nadat hij in zijne „Inleiding" (nº. 198) den toestand vòòr en in 1848 heeft besproken, gaat Bok in het nu verschenen eerste stuk vooral na de pogingen tot hervorming, door Van Bosse, den man, die „naast Thorbecke, wat het financiëele en economische betreft, het eerste parlementaire tijdvak na de Grondwetsherziening heeft beheerscht", in 1848 en 1849 in 't werk gesteld. Geheel deze arbeid wil „een aaneengeschakeld, critisch verhaal geven van de wisselende financiëel-politieke richtingen tusschen 1848 en 1888, en vooral van de daaruit voortgevloeide plannen en pogingen tot belastingverbetering, met aanwijzing der redenen waarom zoovele daarvan hebben schipbreuk geleden".

A. M. Kollewijn Nz. Schets der regeering van Koning Willem III. (*Tijdschrift voor geschiedenis.* 6e jaargang (1891), bldz. 62—103, 146—155.] **(608.**

Arnold Ising. In de Kamers der Staten-Generaal. Herinneringen en indrukken, 1850—1886. — 's Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8vo). XI, 211 bldzz. **(609.**

Persoonlijke herinneringen. Ising was lang stenograaf in de Tweede Kamer.

W. J. Van Welderen Rengers. Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland sedert 1849. Tweede deel. Eerste gedeelte. 's Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8vo). 4, 164 bldzz. **(610.**

Dit vervolg van nº. 196 bespreekt het ministerie-Van Zuylen—Heemskerk (1866—1868). [„Niet volkomen antirevolutionair en naar eigen schatting evenmin bepaald conservatief"; — „geen Nederlandsch ministerie heeft zich tot meer gewaagde en minder gelukkige proefnemingen met de grondwettige bevoegdheden der Kroon geleend" (ontbindingen der 2de Kamer)]; het ministerie-Van Bosse—Fock (1868—1870). [De ministers hadden bijna geen van allen een staatkundig verleden]; het 3de ministerie-Thorbecke (1871—1872); het liberale ministerie-De Vries—Van de Putte (1872—1874); het ministerie-Heemskerk—Van Lijnden (1874—1877) en het „toenemend overwicht der liberale partij ten gevolge van de verkiezingen in Juni 1877".

V. GESCHIEDENIS VAN HET HUIS ORANJE-NASSAU.

[Zie ook ni 547, 551, 552, 566, 569.]

J. A. Sillem. Het souvereine prinsdom Oranje. [*Gids.* 1893, I, 46—73, 296—328.] **(611.**

Uitgebreide bespreking van nº. 208.

S. **Muller Fz.** De portretten der ouders van prins Willem I. [*Eigen Haard.* 1892, bldz. 724—726.] (**612.**

Het portret van den vader — eene kopie „uit de eerste helft der 17de eeuw, vrij slecht geschilderd, maar van onbetwistbare authenticiteit" — ontdekte Muller in de Statenzaal te Groningen; dat der moeder — „eene echte 16de eeuwsche schilderij" — werd gevonden op het slot Sommerhausen aan de Main. Tot nog toe waren afbeeldsels van hen „geheel onbekend". Beide portretten zijn hier gereproduceerd.

J. H. **Hofman.** Huwelijk van Prins Willem van Oranje met Anna van Egmond. [*Bijdr. en Meded. Hist. Gen. Utrecht.* XIV (1893), bldz. 69—88.] (**613.**

Kopie van de tot nog toe onuitgegeven „huwelijks-voorwaarden, in 1551 tusschen (den) Prins en zijne bruid opgemaakt", thans in het stedelijk museum der gemeente Alkmaar.

H. **Van Loo.** Een vorstelijke kastijding. [*Tijdspiegel.* 1893, I, bldz. 85—98.] (**614.**

Over de wijze, waarop de verhouding tusschen Rubens en Anna van Saksen aan den vader des schilders werd gestraft.

Jules Delaborde. Louise de Coligny, princesse d'Orange. 2 Tomes. Paris, Fischbacher. 1890. (8vo). 6, 499 en 6, 383 pp. (**615.**

Deze uitgebreide levensbeschrijving steunt vooral op Fransche en Nederlandsche bronnen, uitgegevene (Gachard, Groen van Prinsterer) en onuitgegevene, waarvan vele in hun geheel zoowel in den tekst als in de *Appendices* voorkomen. Louise, dochter van den admiraal de Coligny en Charlotte de Laval, werd geboren in 1555. Na den dood van haar moeder in 1568, werd zij toevertrouwd o. a. aan de zorgen van Jeanne d'Albret. In 1571 huwde zij met Charles de Téligny, die in de Bartholomeusnacht werd vermoord, evenals zijn schoonvader. In 1583 hertrouwde Louise en wel met Willem van Oranje, en van dien dag af krijgt haar levensloop belang voor onze geschiedenis. Hare houding als moeder en stiefmoeder tegenover de kinderen van Willem van Oranje, haar flink optreden voor hun belang, ook tegenover de Staten-Generaal, hare belangstelling in alles wat met ons land in betrekking stond, de door haar vervulde rol in de politieke gebeurtenissen dier dagen, alles wordt uitvoerig besproken. Zij stierf in 1620.

W. J. **D'Ablaing van Giessenburg.** Mechelen en Nassau La Lecq. [*De Nederlandsche Heraut.* VII (1892), bldz. 153—179.] (**616.**

Margaretha van Mechelen en Prins Maurits zijn nooit gehuwd geweest; hunne natuurlijke kinderen zijn nooit „gelegitimeerd en erkend, als Graven van Nassau", zooals beweerd is geworden door Schimmelpenninck van der Oye tot de Poll en Nijenbeek in nº. 220.

W. H. **De Beaufort.** De dood van den Stadhouder Willem II. [*Geschiedkundige opstellen.* I, bldz. 102—114.] (**617.**

Herdruk van nº. 223.

J. A. **Worp.** Een vorstelijk huwelijk. [*Groningsche Volksalmanak* voor 1893, 88—101.] (**618.**

Over het in 1659 te Groningen gesloten huwelijk tusschen Henriette Katharina, dochter van Frederik Hendrik en Johan Georg II van Anhalt-Dessau. De bruid was vroeger verloofd geweest met Enno Ludwig van Oostfriesland. (Zie nº. 221.)

F. J. L. Krämer. De bezittingen van het Huis Oranje-Nassau in de zeventiende eeuw. [*Navorscher*. XLIII (1893), bldz. 119—140.] (**619**.

Volgens een op het Rijksarchief aanwezigen staat van November 1659.

C. A. Van Sypesteyn. Prins Willem III van Oranje. [*Haagsche Stemmen*. 1888/89, bldz. 449--462.] (**620**.

Vooral over „de kindschheid, de jongelingschap en de opvoeding van den Prins."

R. Krul. De dood van Maria Stuart II, gemalinne van Willem III. [*Tijdspiegel*. 1892, III, bldz. 158—172.] (**621**.

Maria, geboren 10 Mei 1662, stierf den 7 Januari 1695. Krul geeft eenige bijzonderheden over de gelegenheidspredikaties, enz. ter gelegenheid van haar dood. Zie ook *Haagsch Jaarboekje* voor 1893, bldz. 4—32.

R. Krul. De laatste dagen van den Stadhouder-Koning Willem III. [*Tijdspiegel*. 1892, I, bldz. 167—187.] (**622**.

In bijzonderheden wordt het ziekbed van Willem III beschreven. Men zie ook *Haagsch Jaarboekje* voor 1890, bldz. 49—75.

J. C. Singels. De grafkelders in de Groote Kerk te Leeuwarden. [*De Nederlandsche Heraut*. VIII (1893), bldz. 1—12.] (**623**.

Het oudste Oranjegraf in deze kerk is dat der vrouw van Willem Lodewijk, gestorven 1588, het jongste dat van Maria Louisa van Hessen-Kassel, gemalin van Johan Willem Friso, gestorven 1765. In 1795 werden de Oranjegraven op schandelijke wijze vernield en geschonden, zelfs werden de overblijfselen der lijken, o. a. dat van Marijke-Meu, niet gespaard.

P. A. Van den Velden. Twee pretendenten op bezittingen en titels van het Huis Oranje-Nassau. [*De Nederlandsche Heraut*. VI (1890), bldz. 141—159.] (**624**.

In het laatst der vorige en het begin dezer eeuw traden als zoodanig op Maximilien Guillaume Adolphe, zich noemend Prins van Nassau-Siegen en diens zoon Charles Henri Nicolas Othon. Zij beweerden de echte zoon en kleinzoon te zijn van Emanuel Ignatius van Nassau-Siegen en Charlotte, Markiezin de Mailly-Nesle. (Vgl. *Ned. Heraut*. VI, bldz. 132—134). In 1802 deed Charles Henri Nicolas Othon afstand van zijne aanspraken tegen schadevergoeding.

VI. ALGEMEENE RECHTSGESCHIEDENIS.

S. J. Fockema Andreae. Vragen omtrent „jaar en dag". [*Versl. en Meded. Kon. Ak. Wetensch.* Afd. Letterkunde. 3e reeks. IX (1892), bldz. 193—213.] (**625**.

„De termijn van *jaar en dag* speelt in de Germaansche rechten eene groote rol. Het verloop van jaar en dag doet rechtsbetrekkingen ontstaan en te niet gaan, berooft rechten van hunne kracht en doet rechten beklijven." Natuurlijk daarom, dat het onderzoek aangaande „oorsprong, grond en werking van dien termijn" „een belangrijke plaats in de Germaansche rechtslitteratuur" inneemt. Volgens Andreae is het laatste woord over deze aangelegenheid nog niet gezegd. „De jongste onderzoekers plegen uit te gaan

van de veronderstelling, dat *jaar en dag* altijd en overal beteekent: een jaar, zes weken en drie dagen, of een jaar en zes weken". Reeds Jacob Grimm echter hield die beteekenis „*weder fur die ursprüngliche noch allgemein gültige meinung der formel.*" En Andreae gelooft, dat hij gelijk heeft. In de eerste plaats nu wordt nagegaan, hoe in Frankrijk en in „die landen waar de Frankische invloed heeft gewerkt" onze term oorspronkelijk den zin heeft gehad van „een vrij jaar, voor de berekening waarvan de aanvangsdag van den termijn niet mede telt." Maar ook in Duitschland werd aan onzen term op verre na niet altijd en overal de beteekenis toegekend van een jaar en zes weken, zelfs misschien niet in den Saksenspiegel. „Eerst later zien wij hier en daar in wet en practijk aan de uitdrukking dezen zin geven", maar ook toen „op verre na niet overal in Duitschland". Hoe stond het in onze gewesten? Juist hier is het misschien het duidelijkst aan-te wijzen, „dat voor den oorspronkelijken termijn van jaar en dag (d. i. een vrij jaar) eerst later die van een jaar en zes weken, of een jaar, zes weken en drie dagen is in de plaats getreden". De schrijver gaat nu de verschillende rechten in ons land na en vindt den termijn van een jaar en zes weken hier te lande het eerst in Gelderland (Zutphen, 1190). „Willen wij op historisch vasten bodem blijven, zoo moeten wij het er voor houden, dat „jaar en dag" beteekent wat de woorden zeggen, een *vrij jaar*, overal waar en altijd wanneer het tegendeel niet blijkt: in de eerste plaats dus in het Frankische tijdperk." Verder worden nu nagegaan de verschillende opinies omtrent de vraag, hoe de termijn moet worden verklaard in de beteekenis van een jaar en zes weken en worden eenige met den termijn samenhangende vragen besproken.

S. J. Fockema Andreae. Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis. 3e Bundel. — Haarlem, Bohn. 1892. (8vo). VIII, 176 bldzz. (626.

In dezen bundel wordt „alleen de hoorigheid" besproken, „en wel vooral met het oog op Overijssel en Gelderland, waar zij de grootste beteekenis had en van waar de meeste en de belangrijkste bronnen tot ons zijn gekomen." Hoewel de schrijver aanvankelijk van plan was „in dezen bundel alle geboortestanden te bespreken", heeft hij dit plan moeten laten varen, omdat „het onderwerp (hem) voor eene duidelijke uiteenzetting nog niet rijp" scheen. Na eene korte uiteenzetting van wat wij weten over de slavernij in de Germaansche en Frankische tijdperken, gaat hij over tot de beschrijving van den toestand der „halfvrijen in het Frankische tijdperk" volgens de Friesche (de gunstigste bepalingen) en de Longobardische rechten (ongunstigste toestand). Eindelijk komt hij tot „de hofhoorigheid in Gelderland en Overijssel", waarbij hij echter de andere provinciën niet geheel vergeet, bespreekt de „benamingen der hoorigen"; „het hofrecht en de hofrechten"; het ontstaan en „het einde der hoorigheid"; de „inrichting van den hof" en van „het hofgericht" met de „rechtsmacht en rechtspraak" de „hoofd-" en „grondcijnsen", de door den hoorige te praesteeren „diensten"; de vraag, of en in welke mate de toestemming van den heer wordt vereischt voor het aangaan van een huwelijk door een hoorige, de „rechten der hoorigen ten aanzien van het hofhoorig goed" en het „erfrecht", om ten slotte „de afschaffing der hoorigheid" in 1795 en de gevolgen dier afschaffing ten aanzien der „hoorige goederen" na te gaan.

S. J. Fockema Andreae. Opruckinge. [*Versl. en Meded. Kon. Ak. Wetensch.* Afd. Letterkunde. 2e reeks. VII (1890), bldz. 46—50.] (627.

„Een hoorig goed gaat — volgens bijna alle Nederlandsche bronnen — na den dood des bezitters over op eenen, door het hofrecht aangewezen, erfgenaam", die onder meer moet voldoen „aan de hofrechtelijke vereischten". Het hoofdvereischte is, „dat hij hoorig zij of worde *naar dat goed*, m. a. w.

hoorig aan den heer van dat goed, in den graad door den aard hiervan aangewezen. Wil de erfgenaam dit niet, wijl hij aan een anderen heer onderworpen is en wenscht hij nochtans het goed in bezit te nemen, zoo worden hem in sommige bronnen twee wegen geopend. Hij kan het hoorig goed in gebruik nemen, zonder daaraan hoorig te worden, mits hij òf met toestemming van den heer eenen *hulder* stelle, òf van den heer „*opruckinge*" verkrijge." Wat is nu „opruckinge"? Volgens Fockema Andreae beteekent dit woord „uitstel" „ en in hofrechtelijke bronnen *uitstel van hoorigheid*".

Karl Hegel. Städte und Gilden der Germanischen Völker im Mittelalter. 2 Bände. Leipzig, Duncker & Humblot. 1891. (8vo). XVIII, 457; XII, 516 Ss. (628.

Hegel neemt niet aan de z.g. „Gildetheorie", die wil „*dass die Stadtgemeinden des Mittelalters aus Gilden hervorgegangen sind*". Hij beweert: „*Nicht als Anfänge von Stadtgemeinden sind die Privatgenossenschaften der Gilden zu betrachten, sondern innerhalb derselben fanden sie Raum, ihre gesellschaftliche und rechtliche Bedeutung.... In Stadtrecht und Stadtverfassung kommen die rechtliche und politische Seite des Städtewesens, in den Gilden die wirtschaftliche und auch die religiöse zur Erscheinung und Geltung.*" [Men zie ook over deze kwestie het in 1893 verschenen werk van Alfred Doren: *Untersuchungen zur Geschichte der Kaufmannsgilden des Mittelalters.* (Leipzig, Duncker & Humblot), deel XII, 2 van Schmoller's *Staats- und Socialwisenschaftliche Forschungen.*] Voor onze geschiedenis is in Hegels werk vooral van belang het zevende boek, waarin gehandeld wordt over Holland en Zeeland, Friesland, Utrecht en Groningen. Uit de litteratuuropgaven blijkt, dat Hegel ook Nederlandsche uitgaven, zelfs de allernieuwste, heeft bestudeerd.

R. Fruin. De zeventien provinciën en haar vertegenwoordiging in de Staten Generaal. [*Bijdr. vad. gesch. en oudhk.* 3e reeks. VII (1893), bldz. 310—389, 398.] (629.

„Dat de Nederlandsche staat, kort voordat hem de opstand tegen Spanje uiteen scheurde, uit *zeventien provinciën* bestond, is van algemeene bekendheid. Maar welke die zeventien waren, is volstrekt geen uitgemaakte zaak". In een interessant opstel beantwoordt Fruin die vraag en hij komt tot de volgende resultaten: 1°. „dat de traditioneele *zeventien provinciën* die zijn, wier afgevaardigden bij zeldzaam plechtige gelegenheden de eigenlijke Staten-Generaal vormen". [Zóó in de bekende vergadering van 25 October 1555, toen de volgende gewesten waren beschreven: *Brabant; Limbourg et Pays d'Outre Meuse; Luxembourg; Gueldre et Zutphen; Flandre; Artois*; *Hainaut; Hollande*; *Zélande*; *Namur; Lille*, *Douai et Orchies; Tournai et Tournaisis; Malines; Frise; Utrecht; Overyssel*, *Drenthe*, *Linge*, *Wedde et Westwoldingerlant; Groningue*]; 2°. „dat buitendien onder denzelfden naam van Staten Generaal veel vaker de Staten bijeenkomen van die provinciën, die gemeenschappelijk in de beden van den landsheer contribueeren". [Er waren „op het stuk van de bede tweeërlei provinciën: die welke gezamenlijk werden aangesproken en volgens de quotisatie van 1462.... bijdroegen, en die welke ieder voor zich over het bedrag van haar bede met den vorst onderhandelden. Dat de laatste niet beschreven werden op de vergaderingen, waarin van de eerste te zamen een gemeene bede werd verzocht, ligt in den aard der zaak"]; 3°. „dat op die bede-vergaderingen, waaraan derhalve meerdere provinciën geen deel nemen, daarentegen twee aanzienlijke steden, afgezonderd van de landschappen waartoe zij behooren, zitting en stem hebben, Valenciennes en Doornik"; 4°. „dat tot de eigenaardige vergadering, die in het najaar van 1576 door den Raad van State..... werd beschreven, aanvankelijk slechts die gewesten geroepen werden, die op de bede-vergaderingen plachten te verschijnen, doch dat de overige insgelijks

werden genoodigd"; 5°. „dat bijgevolg die vergadering in 1577 en eerstvolgende jaren, indien zij door al de beschrevenen waren bijgewoond, uit negentien leden zou hebben bestaan"; 6°. „dat dit zoo heeft voortgeduurd, totdat de verzoening.... van de zuidelijke gewesten met den Koning de Staten Generaal in twee groepen heeft gesplitst, de gehoorzame en de afvallige, die sedert beiden afzonderlijk vergaderen".

E. De Roij van Zuijdewijn. Eenige historische bijzonderheden uit de 17de eeuw. [*Tijdspiegel*. 1888, II, bldz. 123—134.] **(630.**

Bijzonderheden over de „Generaliteits Rekenkamer" (1657—1667).

W. R. H. Wakker. De toepassing van de pijnbank in onze oude militaire rechtspleging [*De Militaire Spectator*. 1888, bldz. 654—665.] **(631.**

Een historische schets over de gevallen waarin en de wijze waarop de pijnbank in onze militaire rechtspleging werd toegepast, vooral steunende op de geschriften van Joost de Damhouder en de militair-criminalisten Gerhard Feltman, Pappus van Tratsberg, enz.

W. R. H. Wakker. Het doodvonnis bij loting, een vorm van decimatie in onze oude rechtspleging. [*De Militaire Spectator*. 1889, bldz. 117—126.] **(632.**

J. G. C. Joosting. Onuitgegeven oorkonden betreffende het Zeventuigsrecht. Met een inleiding. — Nijmegen, Thieme. 1890. (8vo). LXX, 40 bldzz. **(633.**

Deze oorkonden (Haarlemsche dingtalen, waaruit blijkt, „hoe in de eerste helft der 16de eeuw te Haarlem 't zeventuig gehanteerd werd", en zeventuigsvonnissen van 1337—1447) worden in dit akademisch proefschrift voorafgegaan door een beschouwing over den aard van dit recht en over de procedure bij zeventuig. De schrijver bepaalt zich bij die gevallen van toepassing dezer instelling (bij welke „de zeven naaste buren werden opgeroepen, om, ten overstaan van schout en schepenen, te beslissen, wat recht was"), waarin sprake is van „geschillen, onroerend goed betreffende", (het „geven en heeren" van een akker of erf door de naastgelanden"). Volgens hem komt zij waarschijnlijk slechts voor in Holland, Friesland, Utrecht en den Tieler- en Bommelerwaard. Zij wordt reeds een oude gewoonte genoemd in het Kennemerlandrecht van 1292 en was „zelfs onder de republiek nog in werking".

C. GEWESTELIJKE EN PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS.

[Zie ook B, I, II, III.]

S. Muller Fz. Provinciale historiographie. [*Nederlandsche Spectator*. 1892, bldz. 101 —103.] **(634.**

De schrijver bespreekt het nut der provinciale historiographie en wijst tevens op het gevaar van het doel voorbij te streven door gemis aan zelfbeperking en aan juist inzicht in hetgeen in de eerste plaats door lokale historische vereenigingen verdient aangepakt te worden.

I. NOORDBRABANT.

[Zie ook nⁱ. 420, 530, 566, 588.]

A. C. Bondam. Ordening en inventarisatie van oude gemeente en burgerlijke stands archieven in Noordbrabant. [*Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven.* XIII, bldz. 411—428.] (635.

In 1891 verscheen dit verslag afzonderlijk. (N°. 251).

A. C. Bondam. Verslag omtrent de Oude Gemeente en Burgerlijke Stands-Archieven in Noord-Brabant uitgebracht aan Heeren Gedeputeerde Staten dier provincie. — 's Hertogenbosch, Lutkie & Cranenburg. 1892. (8vo). 13 bldzz. (636.

Over 1891. — Ook opgenomen in de *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven.* XIV (1893), bldz. 373—380.

Ch. C. V. Verreyt. Het wapen van 's Hertogenbosch en zijne geschiedenis. [*Dietsche Warande.* Nieuwe reeks, 5e jaargang (1892), bldz. 571—587.] (637.

M. A. Snoek. Beschrijving van de enkele en dubbele vroedschap- of stadhuispenningen der stad 's Hertogenbosch van 1704—1793. [*Tijdschrift van het Nederlandsch genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam.* 1e Jaargang (1893), bldz. 21—36, 74—89.] (638.

Met toelichtingen.

W. Bezemer. Oude rechtsbronnen der stad Breda. Uitgegeven door —. (*Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht.* Eerste reeks, N°. 14) 's Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8vo). XIII, 184 bldzz. (639.

De *editor* ontleende deze keuren en ordonnantiën aan twee bronnen. De eerste is het z.g. „Houten Boecxken", een keurboek, uit verschillende eeuwen dagteekenende, welks tekst hij vergeleek met het z.g. „Perkamenten-Boek", geschreven vermoedelijk in het begin der 17de eeuw In de tweede plaats heeft hij gebruikt het eveneens uit verschillende tijden dateerende „Out Keurboek", waaruit hij ontleende verschillende ordonnantiën van 1454—1534 en eenige „ambachtsbrieven" van 1388-1589. In zijn „voorwoord" spreekt Bezemer nog met een enkel woord over „de heeren van Breda" (1039—1584).

A. C. Bondam. Geschiedenis der archieven van de voormalige sous-prefecture te Breda. [*Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven.* XIII, bldz. 102—113.] (640.

Louis Houben. Getuych voor die Regeerderen van den Quartiere van Kempelant. A°. 1641. [*Kempisch Museum.* 1891, bldz. 1—13.] (641.

Over de verhouding der „kwartiersafgevaardigden" in Kempeland „tot de hooge overheid, vertegenwoordigd door den schout".

II. GELDERLAND.

[Zie ook nⁱ. 626, 633.]

Geldersche Volks-almanak voor het jaar 1893. Hoofdredacteur J. C. W. Quack. — Negen en vijftigste jaargang. — Arnhem, Gouda Quint. — Z. j. (8vo). XVIII, 192 bldzz. (**642**.

Hierin o. a.: A. Schimmelpenninck van der Oije van de Poll en Nijenbeek. Genealogische Aanteekeningen op oude geslachten. VI. (bldz. 3—11). — Jac. Anspach. Hernen en Bergharen. (bldz. 12—37). — H. M. Werner. Het Kasteel ter Horst (bldz. 38—64).

J. G. Ch. Joosting. Geldersche dingtalen. [*Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.* III (1893), bldz. 20—102.] (**643**.

De meeste dezer dingtalen zijn uit het kwartier van Nijmegen; zij zijn bijeengebracht uit verschillende handschriften en gesplitst „naar de verschillende onderwerpen, die zij behandelen", nl. „dingtalen over doodslag"; dingtalen „voornamelijk behandelende klachte over schade en schuld en peinding"; dingtalen „handelende over peinding in Maas en Waal, de Graafschap, het Rijk van Nijmegen en Neder-Betuwe"; dingtalen „betrekking hebbende op dijk- en waterrecht"; „eene beschrijving van bevaring van een weerd enz.", die „ook enkele dingtalen bevat en typisch is om de in acht te nemen vormen".

J. H. Hofman. De Heerlijkheid van Culemborg verheven tot Graafschap, 21 October 1555. [*Bijdr. Meded. Hist. Gen. Utrecht.* XIV (1893), bldz. 89—93.] (**644**.

Hofman geeft hier de onuitgegevene, in het rijksarchief in Gelderland berustende, oorkonde, „waarin Keizer Karel V aan Floris I van Palland bovengemelde gunst bewees".

P. N. Van Doorninck. Inventaris van het oud archief der heerlijkheid en gemeente Neder-Hemert, met lijsten der Heeren en Predikanten. — Haarlem, Van Brederode. 1892. (8vo). 4, 192 bldzz. (**645**.

Deze stukken, chronologisch beschreven, loopen van 1217—1817.

A. J. C. Kremer. Hoorigen, vrijen en adel in Veluwe. — 's Gravenhage, Van Langenhuyzen. 1891. (8vo). 2, 31 bldzz. (**646**.

Deze bijdrage, overgedrukt uit het Maandblad *De Nederlandsche Leeuw* (1891) handelt over het „begrip en (de) oude geschiedenis van Veluwe"; over het „Graafschap Veluwe" met hare „laten en hoorigen"; over de „milites en ministeriales"; over den „adel in Veluwe".

C. H. Ris Lambers. De kerkhervorming op de Veluwe. 1523—1578. Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in Noord-Nederland. Barneveld, Boonstra. 1890. (8vo). 8, 212, 405 bldzz. (**647**.

Ofschoon dit akademisch proefschrift zich beweegt op kerkhistorisch gebied, verdient het een plaats in deze lijst, omdat de kerkgeschiedenis in die jaren nauw samenhangt met de staatkundige, maar vooral om de groote massa archiefstukken, meest uit Nederlandsche en Belgische verzamelingen, die als bijlagen achter het werk zijn afgedrukt en dikwijls de staatkundige geschiedenis raken.

III. HOLLAND.

a. Holland in het algemeen.

[Zie ook n° 523.]

Th. Van Riemsdijk. De registers van Gerard Alewijnsz. [*Versl. en Meded. Kon. Ak. Wetensch.* Afd. Letterk. 3e reeks. VII (1890), bldz. 101—104, 124—191.] (**648**.

De meeste „codices, waarin men in de middeleeuwen oorkonden placht op te nemen" kunnen „tot twee hoofdsoorten" worden gebracht. „Verlangde een wereldlijk of geestelijk vorst, heer of lichaam een overzicht van zijne rechten en bezittingen, dan werden in een boekdeel de oorkonden afgeschreven, die als de titels daarvan werden aangemerkt..... Tegenover die copieboeken staan de registers, die dienen moeten om de handelingen van eene autoriteit of administratie in herinnering te houden. Men boekte daarin de brieven die door haar waren uitgevaardigd. Zulk een register ontstond slechts langzamerhand en werd in den loop der tijden door andere van denzelfden aard gevolgd. Verschillende personen plachten ze achtereenvolgens te bewerken en daarin den tekst der brieven op te nemen, die in originali aan de belanghebbenden werden afgegeven. Daar zij geregeld ter kanselarij van de autoriteit of administratie gehouden werden (kan men ze) kanselarijregisters (noemen)." Deze „kanselarijregisters der Hollandsche graven vangen met 1316 aan" en loopen door tot 1433, met slechts één belangrijke gaping „voor den onrustigen tijd, die op den dood van Willem IV is gevolgd". Zij zijn „nog nooit opzettelijk onderzocht en beschreven", ofschoon zij het ten volle waard zijn, vooral de nu door Van Riemsdijk besprokene, nl. „de oudste, de zoodanige, die [misschien] tijdens Willem III zijn opgemaakt". Zij loopen van 1316—1336. Eerst wordt hun inhoud, daarna de uiterlijke vorm aan een beschouwing onderworpen. Van Riemsdijk neemt aan, „dat de registers voor de administratie der Hollandsche en Zeeuwsche raden moesten dienen en met het oog hierop door 's Graven kanselarij waren vastgesteld". — „Gerard Alewijnsz is als de registrator te beschouwen. De samenstelling van de registers is aan hem te danken".

Léopold Devillers. Cartulaire des Comtes de Hainaut, de l'avènement de Guillaume II à la mort de Jacqueline de Bavière. Tome V. Bruxelles, Hayez. 1892. (*Collection de chroniques Belges inédites.*) (4to). 6, XLV, 787 pp. (**649**.

Zie over deel IV n°. 282. Dit deel behandelt de jaren 1428—1436, en bevat buitendien supplementen over 1340—1436. Evenals in deel IV wordt in de *Préface* door Devillers een beschrijving van de gebeurtenissen in Henegouwen gegeven en worden tevens in korte trekken Jacoba van Beieren's laatste levensjaren geschetst. De documenten berusten in Belgische archieven.

b. Zuidholland.

[Zie ook ni 478—485, 601—604, 622, 623.]

J. H. Hingman. Verslag aangaande de oude gemeente- en waterschaps-archieven in Zuidholland, over 1890. [*Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven.* XIII, bldz. 429—440.] (**650**.

In 1891 reeds gepubliceerd in het *Provinciaal Verslag.* (N°. 307).

J. H. Hingman. Verslag aangaande de oude gemeente- en waterschaps-archieven in Zuidholland, over 1891, uitgebracht aan Gedeputeerde Staten dier provincie. [Afdruk van bijlage PP² van het *Provinciaal Verslag*.] (8vo). 12 bldzz. (651.

Warmond, Bodegraven, Delfland. — Ook te vinden in de *Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*. XIV (1893), bldz. 381—387.

Idem over 1892—1893. [Afdruk van bijlage II² van het *Provinciaal Verslag*.] (8vo). 15 bldzz. (652.

Haastrecht, Hof van Delft, Delfland.

Ch. M. Dozy. Overzicht van de geschiedenis der Leidsche nijverheid. [*Catalogus der tentoonstelling van producten der Leidsche nijverheid, gehouden van* 8—14 *Juli* 1889. — Leiden, IJdo. 1889, bldz. 5—44.] (653.

Van de vroegste tijden tot heden.

Inventaris van het oud rechterlijk archief in bruikleen afgestaan aan de gemeente Leiden. [*Verslag omtrent 's Rijks oude archieven*. XIV (1893), bldz. 99—105.] (654.

A. C. Van Aelst. Schets der staatkundige en kerkelijke geschiedenis en van den maatschappelijken toestand der stad Oudewater tot hare inneming en gedeeltelijke verwoesting in 1575. — Volgens authentieke stukken en mededeelingen van geloofwaardige schrijvers. — Gouda, Edauw en Johannissen. Z. j. (1892—1893). (8vo). Afll. 1—17, bldz. 1—544. (655.

„Eene Kroniekmatige Schets", waaraan de groote menigte bronnen, in extenso of regestsgewijze vooral in de afdeelingen over de staatkundige geschiedenis opgenomen, soms het karakter eener proeve van een oorkondenboek verleenen, waarvoor de archieven der gemeenten Oudewater, Gouda en Hekendorp in de eerste plaats gebruikt zijn. De verwoesting in 1575 door de Spanjaarden van Oudewater „sloot hare oude geschiedenis af".

A. J. Servaas van Rooijen. Catalogus van de bibliotheek der gemeente 's Gravenhage. I. 's-Gravenhage, Mouton. 1892. (4to). 8, 205 bldzz. (656.

1867 nummers, grootendeels betreffende of in verband gebracht met de „geschiedenis en beschrijving van 's-Gravenhage".

Haagsch jaarboekje voor 1893, onder redactie van A. J. Servaas van Rooijen. — Orgaan der Vereeniging: „Die Haghe". — 's-Gravenhage, Mouton. 1893. (8vo). 178, II bldzz. (aan mengelwerk). (657.

Hierin o. a.: L. Wichers. Vermeende aanslag op het leven van de hoofden der Stadhouderlijke familie. (1792). (bldz. 33—39).

C. H. Peters. De landsgebouwen te 's-Gravenhage. — Rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. — 's-Gravenhage, Van Cleef en Van Langenhuysen. 1891. (8vo). 4, 226 bldzz. (658.

In dit rapport, met platen versierd, zijn de geschiedenis en de tegen-

woordige toestand geschetst van „Het Binnenhof", van de „Landsgebouwen buiten het Binnenhof" en van eenige historisch merkwaardige gebouwen, die niet onder de eigenlijke landsgebouwen worden gerekend (d. w. z. niet onder het beheer van het Departement van Waterstaat staan) nl. de Gevangenpoort, het Paleis in 't Noordeinde en het Huis ten Bosch.

Ch. M. Dozy. Stadsrekeningen van Dordrecht. [*Bijdr. en Meded. Hist. Gen. Utrecht.* XIV (1893), bldz. 94—113.] (659.

„Extracten uit rekeningen van 1323, 1367 en 1399", in 1892 voor het stedelijk archief van Dordrecht aangekocht, en die tot aanvulling strekken van Dozy's uitgave, als n°. 285 in dezen lijst opgenomen.

J. L. Van Dalen. Het Stapel- en Maasrecht van Dordrecht. [*Tijdschrift voor Geschiedenis.* 6e jaargang (1891), bldz. 1—11.] (660.

Het Stapelrecht, „de markt van alle goederen, die de Merwede en Lek afkwamen", werd reeds bevestigd in 1299 door Jan I en Jan van Avesnes en bleef onder allerlei lotswisselingen bestaan tot 1795; het Maasrecht, krachtens hetwelk „alle schepen, uit Oostland (Duitschland) de Maas inkomende, zonder ontladen naar Dordrecht moesten opvaren, aldaar lossen en ter hoogste markt verkoopen" had tot grondslag een handvest van 1313, werd uitgebreid in 1344, maar verliep, vooral door den onwil der Hollandsche steden, in de eerste helft der 16de eeuw.

J. A. Barbas. Uit het land van Arkel. — Beschrijving van Heukelum. — Nijmegen, Milborn. 1892. (8vo). 59 bldzz. (661.

Een met platen versierd boekske, waarin de schrijver geeft „alleen datgene, wat (hem) uit officiëele bescheiden bekend is geworden", in tegenstelling met het vele opgesmukte, dat voorkomt in de geschiedschrijving van het Land van Arkel bij menigen vroegeren schrijver.

Rotterdamsch jaarboekje onder redactie van J. H. W. Unger. — Derde jaargang. — Rotterdam, Bazendijk. 1892. (8vo). XXII, 287 bldzz. (662.

Hierin o. a.: S. Muller Hzn. De oudste Rotterdamsche Kronieken, (bldz. 1—64). [Hierin wordt bijeengebracht „al hetgeen in de Rotterdamsche beschrijvingen en kronieken over de geschiedenis der stad vóór de hervorming bewaard is gebleven en niet uit charters of regesten bekend is". „Het oudste bewaard gebleven geschrift van dien aard is in 1474 (1472 à 1474) opgesteld". Verder worden nog vermeld „enkele berichten, wier herkomst niet verder is na te gaan, en waarvan vele toch vertrouwen verdienen" en die bewaard zijn in „een aantal latere, grootendeels uit compilatiën bestaande kronieken"]. — Idem. — Kronieken en Beschrijvingen van Schieland en Rotterdam (bldz. 65—101). [„Een overzicht van hetgeen bewaard is gebleven van de historiographie over Schieland en Rotterdam": I. „Afzonderlijke kronieken en beschrijvingen" (1472—.1890); II. Beschrijvingen en kronieken in algemeene werken voorkomende"]. — J. H. W. Unger. De oudste Plattegrondkaart van Rotterdam (bldz. 209—220). [Bij de reproductie van een gedeelte eener voor de topographie van Rotterdam zeer belangrijke kaart, ongeveer 1560 door Jacob Van Deventer vervaardigd, voegt Unger een geschiedenis van diens bekenden atlas en van de minuten der daarin voorkomende kaarten]. — F. D. O. Obreen. De oorsprong der namen van sommige straten en stegen te Rotterdam (bldz. 226—230). — G. Van Rijn. Cornelis Van Oeveren, wagenmaker op het Haagsche Veer. (bldz. 232—286). [Een vermakelijke, gedeeltelijk uit 's mans autobiographie geputte, levensschets van dezen amusanten Oranjeklant, die in 1747 „een der eerste violen speelde" bij de verheffing van Willem IV in Rotterdam].

J. H. W. Unger. De regeering van Rotterdam. 1328—1892. — Naamlijst van personen die in of van wege de regeering ambten hebben bekleed, voorafgegaan door eene geschiedkundige inleiding over den regeeringsvorm van Rotterdam. Uitgegeven op last van het gemeentebestuur. (*Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam, uitgegeven op last van het gemeentebestuur. I.*) Rotterdam, Van Waesberge. 1892. (4to). 6, CX, 600, XXV bldzz. (663.

„De kennis van de geschiedenis en plaatsbeschrijving van Rotterdam, vergeleken met die der meeste groote en kleine Hollandsche steden is nog zeer gering", een omstandigheid, die het plan tot het uitgeven van bronnen voor zijn geschiedenis zeer moet doen toejuichen. Unger geeft hier de regeeringslijsten, „in hoofdzaak samengesteld uit oude schepenbrieven en uit de naamlijsten, sedert 1555 door de stadssecretarissen geregeld bijgehouden". Zij loopen van 1328—1892. In een inleiding beschrijft Unger „den regeeringsvorm, zooals die zich te Rotterdam langzamerhand ontwikkeld heeft", vooral op grond van de vroedschapsresoluties. Een aantal platen met zegels van de stad en van hare schepenen en een uitgebreid personenregister zijn aan dezen arbeid toegevoegd.

W. Bezemer. Dingtalen van Oud-Beyerland. [*Versl. Meded. Vereeniging Oud Vaderlandsch recht.* II. (1892), bldz. 640—644.] (664.

Opgeteekend ± 1620, bevatten zij „ongetwijfeld ouder recht". Zij berusten thans in het archief der gemeente Rotterdam.

c. Noordholland.

[Zie ook n°. 633.]

Catalogus van het West-Friesch Museum te Hoorn. — Eerste gedeelte. — Schilderijen. — Teekeningen. (Hoorn.) — Gravures, Portretten, Stadsgezichten. (Hoorn.) — Hoorn, Vermande. Z. j. (1891). (8vo). 80 bldzz. (665.

Van belang voor de topographie van Hoorn en voor de genealogie van Hoornsche geslachten.

C. W. Bruinvis. Over Alkmaarsche Geschiedboeken en Geschiedschrijvers. — Alkmaar, Coster. 1892. (8vo). 6, 78 bldzz. (Niet in den handel.) (666.

„De Kronijk van Van der Woude". — „Simon Eikelenberg". — „Gijsbert Boomkamp". — „Schrijvers en schriften over het beleg". — „Verspreide bouwstoffen", enz. (Vgl. n°. 314).

J. G. Ch. Joosting. Haarlemsche dingtalen. [*Versl. en Meded. Vereenig. Oud-Holl. recht.* II. (1892), bldz. 620—639.] (667.

Deze documenten uit het stadsarchief te Haarlem leeren ons, „hoe in de eerste helft der 16e eeuw te Haarlem het zeventuig gehanteerd werd". Misschien „*kunnen* de dingtalen ons het zeventuigsproces van de 15e eeuw, of eerder, doen kennen, doch zeker is het niet, het hangt af van de bron, waaruit (de verzamelaar dezer stukken) geput heeft".

P. N. Van Doorninck. Inventaris van het oud archief der heerlijkheid en gemeente Bennebroek, met Lijsten der Heeren, Predi-

kanten, enz. van Bennebroek en Heemstede. — Haarlem, Van Brederode. 1892. (8vo). IV, 161 bldzz. (668.
1464—1855.

P. N. Van Doorninck. Inventaris van het oud archief der heerlijkheid, thans gemeente Zandvoort, met lijsten der Heeren, Schouten, Predikanten, enz. — Haarlem, Van Bredcrode. 1892. (8vo). 4, 79 bldzz. (669.
1455—1848.

Barth. Penn. jr. [W. R. Veder]. Het Archief van Amsterdam. Historisch geschetst. [*Eigen Haard.* 1893, bldz. 201—206, 218—222, 236—238.] (670.

I. „Het „Stads-Secreet" of de „IJzeren Kapel"; II. „De Archieven ten Raadhuize". — Eenige aangenaam geschreven opstellen met portretten en platen.

G. W. Kernkamp. Raadsgebed. [*Nederlandsche Spectator.* 1892, bldz. 44—46.] (671.

Over misbruiken bij de regentenverkiezingen in Amsterdam, „ontleend aan de — op het Amsterdamsch gemeente-archief berustende — aanteekeningen van Hans Bontemantel, die van 1653 tot 1672 lid der vroedschap was en herhaaldelijk zitting heeft genomen in verschillende regeeringsbanken".

J. A. Jochems. Amsterdams Oude Burgervendels. (Schutterij). 1580—1795. — Alphabetische naamlijst met eenige Aanvullingen en Verbeteringen. Z. p. (Amsterdam, Van Looy). 1891. (8vo). 40 bldzz. (672.

In 1883 verscheen het werk, waarvan dit boekje een aanvulling is.

G. De Vries Az. De instelling van het Heemraadschap van Nieuwer-Amstel. [*Versl. en Meded. Kon. Ak. Wetensch.* Afd. Letterkunde. 3e reeks. VII (1890), bldz. 257—270.] (673.

„Een grondbeginsel van het dijk- en polderbestuur in de eeuwen, die aan de onze zijn voorafgegaan, was, dat de zorg voor de dijkage zoowel als voor de bemaling eene regeeringszorg geacht werd, die op het dorpsbestuur rustte." Hing echter „het behoud van eene uitgebreide landstreek" af van „het deugdelijk onderhouden van den dijk", dan „droeg de landsoverheid aan den baljuw of aan een door dezen te stellen dijkgraaf de schouw over den dijk op, hem daarvoor heemraden toevoegende door haar zelve of van harentwege benoemd". Maar ook in dit geval „bleef toch de schouw over binnendijken, wegen en wateringen aan schout en schepenen, hier en daar met „een recht van naschouw" voor dijkgraaf en heemraden". Dit alles „maakte uit den aard der zaak geen inbreuk op het recht van den landsheer om, waar door grove misbruiken of plichtverzuim van de schepenen de veiligheid des lands in gevaar werd gebracht, met zijn hooger gezag tusschenbeide te komen. Een opmerkelijk voorbeeld daarvan is zeker de oprichting van het heemraadschap van Nieuwer-Amstel door Keizer Karel V in 1520, een maatregel, door welken hij, naar aanleiding van de klachten over de nalatigheid en verkeerdheden van schout en schepenen, over het gebied van een enkel dorp een college van dijkgraaf en heemraden, van zijnentwege te benoemen, heeft ingesteld om voor de waterstaatsbelangen van het dorp te waken". De reden van „dezen buitengewonen maatregel" heeft men vooral te zoeken „in de velerlei moeilijkheden, die uit de nabuurschap van eene groote zich uitbreidende stad (Amsterdam) tusschen haar of hare ingezetenen en de regeering van het onmiddelijk aangrenzend dorpsgebied (Nieuwer-Amstel of Amstelveen) zoo licht ontstaan".

IV. ZEELAND.

[Zie ook ni 421, 648, 649.]

J. G. Voegler. Bonefanten. [*Ned. Spectator*. 1892, bldz. 12—13.] (674.

Door een aanwijzing op een der in Spanje berustende kaarten van Van Deventer, den bekenden cartograaf van Filips II, wordt „eene der moeielijkste kwesties betreffende de topografie van Oud-Middelburg, op de eeneenvondigste wijze opgelost", nl. de ligging van „een klooster der grauwe zusters Bachtensteene", in 1539 veranderd in een school voor arme, maar begaafde jongens, de z. g. bonefanten (= *bons enfants*).

M. G. De Boer. Patriottische bewegingen in Goes. [*Tijdschr. Gesch*. 8e jaargang. (1893), bldz. 201—217.] (675.

1784—1787.

G. A. Vorsterman van Oyen. Rechtsbronnen der stad Aardenburg. — Uitgegeven door —. (*Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht*. Eerste reeks. N°. 15). — 's-Gravenhage, Nijhoff. (1892). (8vo). VIII, 369 bldzz. (676.

Hoofdbron voor de rechtsgeschiedenis van Aardenburg is het in het archief dezer stad berustende z. g. „Bouc met den knoop", dat, aangelegd vermoedelijk in 1328, in welk jaar deze streken na een 40jarigen strijd tot rust kwamen, bijgehouden is tot in de 16de eeuw. Doel schijnt te zijn geweest, „daarin alles op te nemen, wat aangaande oude keuren, costumes, wijze van procedeeren schrifteijk bestond of bij overlevering bekend was". Dit boek wordt hier geheel gepubliceerd, benevens de oudste keur uit de 12de eeuw, ons bekend uit een document van vermoedelijk 1328; de keur van 1330 (volgens een der origineelen, dat, nog onuitgegeven, berust in het archief van Aardenburg), die van kracht bleef tot de vereeniging met de Noordelijke Nederlanden in 1604; die van 1576, enz.

G. A. Vorsterman van Oyen. Een paar bladzijden uit de geschiedenis en de costumen van Oud-Aardenburg. [*Tijdspiegel*. 1892. II, bldz. 385—409.] (677.

Bijzonderheden, vooral ontleend aan de in n°. 676 uitgegeven rechtsbronnen.

V. UTRECHT.

[Zie ook ni 447, 467, 468, 633.]

S. Muller Fz. Inventaris van het archief der provincie Utrecht van den vroegsten tijd tot en met het jaar 1813. — Boekdeelen en bundels. 2e supplement. — Utrecht, Breijer. 1892. (8vo). VIII, 143 bldzz. (678.

In 1875 verscheen de inventaris der boekdeelen en bundels zelf, bewerkt door den toenmaligen archivaris Dr. P. J. Vermeulen; in 1885 het eerste supplement door den tegenwoordigen titularis.

R. Fruin Th. Az. Rijksarchieven in de provincie Utrecht. — Catalogus van de archieven der collegiën, die voor 1811 binnen de tegenwoordige provincie Utrecht rechterlijke functiën uitgeoefend hebben. Met inleiding door S. Muller Fz. — Utrecht, Breijer. 1892. (8vo). XLIX, 265 bldzz. (679.

Deze uitvoerig toegelichte catalogus bevat: „Eerste afdeeling. Archief van het Hof Provinciaal van Utrecht. — Tweede afdeeling. Archieven der stadsgerechten. — Derde afdeeling. Archieven der dorpsgerechten. — Vierde afdeeling. Archieven der notarissen. — Vijfde afdeeling. Archieven der colleges, belast met rechtspraak van bijzonderen aard."

R. Fruin Th. Az. Verslag omtrent oude gemeente- en waterschaps-archieven in Utrecht. Over 1890. [*Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*. XIII, bldz. 441—449.] (680.

O. a. omtrent het archief van het hoogheemraadschap van den Bunschoter-Veen-en-Veldendijk.

R. Fruin Th. Az. Verslag omtrent oude gemeente- en waterschaps-archieven in de provincie Utrecht over 1891. (Uitgebracht en gedrukt op last van Gedeputeerde Staten.) — Utrecht, Kemink. 1892. (8vo). 17 bldzz. (681.

Loopik, Maarsen, Maarseveen, Woudenberg, Renswoude. — Ook opgenomen in de *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven*. XIV (1893), bldz. 88—399.

Idem. Over 1892. — Utrecht, Kemink. 1893. (8vo). 128 bldzz. (682.

Het waterschap „de Hooge Boezem achter Haastrecht", Bunnik, IJsselstein. Als bijlage is hieraan toegevoegd een „Inventaris van het archief der gemeente IJselstein van de oudste tijden tot de invoering van het Fransche bestuur", terwijl Fruin een met zorg bewerkt en interessant overzicht geeft van „de wijze, waarop IJselstein werd bestuurd"; de regelen bespreekt, die hem bij de inventariseering hebben geleid en aan het slot laat volgen een „Chronologische lijst van de charters, berustende in het archief der gemeente IJselstein".

S. Muller Fz. Het oudste cartularium van het Sticht Utrecht uitgegeven door — (*Werken van het Hist. Gen. te Utrecht.* Derde Serie. N⁰. 3). 's Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8vo.) LXXXV, 278 bldzz. [1]) (683.

Deze met groote zorg bewerkte uitgave biedt „aan het geleerde publiek" weinig nieuws. Bijna alle daarin opgenomen oorkonden zijn bekend, maar verspreid in allerlei oorkondenboeken, enz. en niet steeds oordeelkundig uitgegeven, althans niet voldoende aan de eischen, die thans de wetenschap aan een dergelijke publicatie stelt. Dit verklaart voldoende het verschijnen van dit deel, dat „niet alleen de oudste documenten onzer geschiedenis, maar bovendien nagenoeg de eenige keizeroorkonden, die ons vaderland bezit" bevat. Dit oudste cartularium bevat eigenlijk 3 cartularia, nl. het „Cartularium van Radbod" en twee andere afzonderlijke door Muller behandelde cartularia en staat bekend als het „*Liber donationum* van den Dom", door Kluit en Bondam in 1780 en 1783 nog gebruikt, daarna tot 1857 vergeten en thans

[1]) Deze uitgave was beter op haar plaats geweest bij de algemeene middeleeuwsche geschiedenis van Nederland.

sedert eenige jaren door de oud-bisschoppelijke clerezy in bruikleen afgestaan aan het Rijksarchief in Utrecht. Deze uitgave geeft „een indruk van de uitgebreidheid der macht van het Sticht en eene voorstelling van de indrukwekkende positie, die het van de 10de tot de 12de eeuw innam". In de „inleiding" beschrijft Muller de verschillende handschriften der cartularia, waarbij vooral dat van het klooster van Egmond, thans in het Britsch Museum in de Cottonsche verzameling, hetwelk Muller voor de uitgave van het „Cartularium van Radbod" tot grondslag heeft genomen, en het *Liber donationum* van den Dom, dat tot grondslag werd gelegd voor de uitgave van de beide andere, daarin vervatte, cartularia, op den voorgrond treden.

S. Muller Fz. Openbare verzamelingen der gemeente Utrecht. — Catalogus van het Archief. — Eerste afdeeling. — Utrecht, Beijers. 1893. (8vo). LXXXVIII, 98 bldzz. **(684.**

I. „Archief van den Raad". — II. „Archief van de Kameraars". — III. „Archief van de Schepenbank". — IV. „De Utrechtsche landskist". — V. „Stukken van partikulieren aard". Aan den catalogus heeft Muller toegevoegd een „Geschiedenis van het archief", die, daar „het archief der stad Utrecht zoo oud (is) als de stad zelve", opklimt tot 1122, om tot 1892 verhaald te worden door den geleerden gemeentearchivaris. Wij hooren hier het noodige over „de oudste archiefbewaarplaatsen", over de geschiedenis van „het archief op het oude stadhuis", waarheen het in 1546 verhuisde, om eindelijk „het archief als wetenschappelijke instelling" te leeren kennen, met de „regelen voor de ordening en beschrijving van het archief", door Muller meêgedeeld.

S. Muller Fz. Nog eenige stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht over het bezit van heerlijke rechten. [*Bijdr. en Meded. Hist. Gen. Utrecht.* XIV. (1893), bldz. 227—266.] **(685.**

Deze stukken, dateerende van 1477—1479 en thans berustende in het stadsarchief van Utrecht, „sluiten zich geheel aan bij de door (Muller) in het 9de deel (der Bijdragen en Meded. Hist. Gen. Utrecht) onder denzelfden titel in het licht gegevene". „Bepaald nieuwe gezichtspunten over den strijd van de stad met de bisschoppen, bepaaldelijk met David van Bourgondië, leveren de stukken niet; maar zij lichten verschillende détails van het geschil op gelukkige wijze toe."

R. Fruin Th. Az. De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht. Uitgegeven door —. Eerste deel. (*Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht, gevestigd te Utrecht.* Eerste reeks. N°. 13.) 's-Gravenhage, Nijhoff. 1892. (8vo). 6, 423 bldzz. **(686.**

In dit deel zijn Amersfoort en Renen aan de beurt. Van eerstgenoemde stad worden in chronologische volgorde de volgende rechtsbronnen gepubliceerd. *Primo:* nog onuitgegeven „excerpten uit de Raadsnotulen" van 1436—1523, welke notulen een belangrijke bron zijn voor het middeleeuwsche recht dezer stad en in vele opzichten verband houden met het keurboek. *Secundo:* het „Keur- en rechtsboek" van 1523. Er bestaan van dit boek twee handschriften, één te Amersfoort, één te Utrecht, die bij veel verschil, veel overeenkomst hebben en die beide reeds vroeger het licht zagen. Het een kan niet uit het ander zijn ontstaan; beide moeten zijn ontleend aan een nu verdwenen redactie van 1504. Het Amersfoorter Hs., dat aan deze uitgave ten grondslag ligt, zonder onvoorwaardelijk gevolgd te zijn, dateert van 1523. *Tertio:* bovengenoemde excerpten van 1523—1544, mede onuitgegeven. *Quarto:* de reeds vroeger gepubliceerde „Ordonnantie op de

administratie der justicie en policie" van 1514, die „de middeleeuwsche rechtsontwikkeling afsluit". *Quinto:* de „costumen en usantiën", waarvan in 1570 „op last van Alva een opgave door de magistraat werd ingeleverd" en die reeds eens zijn gepubliceerd.

De in 1544 aan Amersfoort verleende ordonnantie is in 1546 grootendeels overgenomen door Renen, waar geen keurboek schijnt te hebben bestaan, dat tot basis voor de ordonnantie kon dienen. Fruin geeft dan ook alleen de afwijkingen op, naar het reeds vroeger uitgegeven origineel in 't archief der stad. Tevens publiceert hij de „aanteekeningen van de burgerij op de concept-ordonnantie op de Administratie der justicie en policie", waarvan hier sprake is.

R. Fruin Th Az. De meente van den Leusderberg. [*Versl. en Meded. Vereen. Oud-Vaderl. recht.* II. (1892), bldz. 528—544.] (**687.**

Het archief dezer in 1889 tusschen de gerechtigden verdeelde marke kwam in het rijksarchief in Utrecht. Fruin publiceert daaruit „eenige stukken, die geschikt kunnen zijn om licht te verspreiden over de, althans wat de provincie Utrecht betreft, vrij wel onbekende toestanden, waarin (de) meenten oorspronkelijk verkeerden".

VI. FRIESLAND.

[Zie ook ni 458, 461, 623, 633.]

Friesche Volksalmanak voor het jaar 1889. — Leeuwarden, Meijer. Z. j. (1888). (8vo). 16, 124 bldzz. (**688.**

Hierin o. a. J. Dirks. Hoe waren de Friezen in het midden der dertiende eeuw gekleed en gewapend? Welke waren hunne middelen van bestaan? Twee vragen, beantwoord naar aanleiding van eene muurschildering in den Dom van Munster (bldz. 1—18, zie ook bldz. 203—206. — Johan Winkler. Opmerkingen bij het doorbladeren van de Beneficiaalboeken van Friesland. (bldz. 68—103). [Aanteekeningen o. a. over maatschappelijke toestanden in het midden der 16de eeuw]. — Ph. Van Blom. De Middelzee. Brokstukken uit Frieslands geschiedenis. (Met een kaartje, tevens aanwijzende den loop van den Gravinneweg) (bldz. 158 - 193). [„III. De slag aan de Middelzee", in 718 (?), waarin de Friezen door de Franken werden overwonnen; „IV. De Noormannen"; „V. Burgten aan de Middelzee en Cammingahorne. (Hunderi?)". — Zie verder no. 461]. — Inhoud van de Jaargangen 1884—1889, van den Frieschen Volksalmanak (bldz 207—224). [Alphabetisch.]

Idem voor 1890. Z. j. (1889). (8vo). 16, 203 bldzz. (**689.**

Hierin o. a. A. Winkler Prins. Harko, de Friesche Koningszoon (bldz. 1—23). [„Een Friesche jongeling, die, in 590 geboren, in zijne zeven laatste jaren (sedert 605) achtereenvolgens bij den Hertog van Brabant, den Koning van Frankrijk en dien van Schotland heeft vertoeft", wiens leven hier wordt nagegaan, op grond van Friesche en Fransche kronieken.] — J. H. J. Van Wageningen thoe Dekema. De State Hoxwier te Mantgum, (met afbeelding) (bldz. 45- 85. Zie ook jaargang 1892, bldz. 243—261). — P. J. D. Van Slooten. De deelskosten. — Bijdrage betreffende het inkomen of de bezoldiging der Grietmannen (bldz. 148—173). [o. a. 1794 in Opsterland]. — J. Hogeman. Het oude Graafschap Staveren (bldz. 183—202).

Idem voor 1892 [1]). — Leeuwarden, Meijer en Schaafsma. Z. j. (1892). (8vo). 16, 268 bldzz. (**690.**

---

1) Die voor het jaar 1891 heb ik nog niet in handen kunnen krijgen.

Hierin o. a. M. E. Van der Meulen. Het Gildewezen te Bolsward (bldz. 1—44). [Wetenswaardige bijzonderheden vooral over de huishoudelijke inrichting der gilden. Uit een gildebrief van 1466 blijkt, „dat in het midden der 15de eeuw het gildewezen reeds geheel geregeld is"; waarschijnlijk is het, „dat het gildewezen reeds lang te voren bestond en de gildebrieven verloren zijn geraakt, evenals dat geschied is met die van gilden uit latere eeuwen". „De historie vermeldt (niets er van), dat zij ooit „partij in het staatkundige" hebben gekozen."] — J. Reitsma. Dr. Otto Swalue (bldz. 59—71). [„Onder de personen, die een rol hebben vervuld, toen Friesland zich door aansluiting bij de geuniëerde gewesten vrij maakte van de Spaansche overheersching, wordt ook deze hier gevestigde buitenlander vermeld", „die ijverig en ernstig medegewerkt heeft met alle voorstanders van vrijheid en hervorming bij het begin van deze nieuwe periode in de geschiedenis van ons vaderland". Eenige jaren (± 1590) was hij „Secretaris der stad Leeuwarden".] — Ph. Van Blom. De XVII Keuren en de vrijheid der Friezen (bldz. 84—128). [„I. De tijd van het ontstaan der oude Friesche wetten. — II. De regeering der graven. — III. Het leenstelsel. — IV. In Friesland geen leenstelsel. — V. Keizer Koenraad II en de XVII keuren. — VI. De Friesche vrijheid." Van Blom neemt 1039 aan als jaar, waarop de XVII keuren of kesten, die „algemeen voor de oudste der Friesche wetten gehouden" worden, zijn uitgevaardigd. Zij gaven „volledigen waarborg tegen de invoering van het leenstelsel" en hebben daardoor „de persoonlijke en burgerrechtelijke vrijheid der Friezen erkend en bevestigd". Waar sprake is van de „Friesche vrijheid" (de oorsprong van dezen term „dagteekent uit de 11de of wellicht de 12de eeuw, al heeft de vrijheid zelve ook van oudsher bestaan"), moet men daaronder dan ook niet verstaan „de staatkundige onafhankelijkheid".] — B. F. H. Von Brücken Fock. Friezen in Zeeland. [„Aloude sporen des Friezendoms in Zeeland", te vinden vooral in „geslachts- en plaatsnamen".] — Johan Winkler. De namen der ingezetenen van Leeuwarden ten jare 1511 (bldz. 211—242). [Uit de „Registers van den Aanbreng".]

Idem voor 1893. — Z. j. (1893). 20, 172 bldzz. **(691.**

Hierin o. a. F. A. Stoett. Eene beschrijving van Friesland en de Friezen, uit de 15de eeuw (bldz. 13—15). [Uit eene vertaling van het jaar 1485 van het werk „*De proprietatibus rerum*", geschreven door *Frater Bartholomaeus Anglicus*, *de ordine fratrum Minorum*, een monnik, die leefde omstreeks de eerste helft van de regeering van Lodewijk den Heilige (1226—1270).] — D. Cannegieter. Sijthjema- of Sijthiema-state, te Hallum (bldz. 67—95). — J. G. Van Blom JGz. Een blik in de geschiedenis van Frieslands lage venen, in verband met de wording van het desbetreffende verveningsrecht (bldz. 136—170).

De Vrije Fries. — Mengelingen, uitgegeven door het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. XVIII. Derde reeks. VI. Aflevering een en twee. — Leeuwarden, Meijer en Schaafsma. 1892. (8vo). 302 bldzz. **(692.**

Hierin o. a. G. H. Van Borssum Waalkes. Vervolg van Friesche klokke-opschriften, met andere van elders vergeleken, en met aanteekeningen, vertaling, registers en platen voorzien (bldz. 1—188). — J. Dirks. Vijf oude zegels, beschreven en toegelicht (blz. 283—290). [Zegels van of in betrekking staande tot Lidlum, Winsum, Leeuwarden, Dokkum, Klaarkamp.]

A. J. Andreae. Overzicht van den inhoud der acht portefeuilles met afschrift van elders berustende stukken, Friesland betreffende, voorhanden in het archief van het Friesch Genootschap. [63*ste*

Verslag der Handelingen van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden, over 1890—1891.] (**693**.

Kopieën van „onuitgegeven stukken, Friesland betreffend, die in andere archieven berusten".

W. Zuidema. Wat heeft men te gelooven omtrent de aloude Friesche Vrijheid? [*Tijdschr. voor Geschiedenis.* 5e jaargang (1890), bldz. 338—368; 6e jaargang (1891), bldz. 12—33.] (**694**.

Na een overzicht van Friesche maatschappelijke toestanden in de Middeleeuwen, komt Zuidema tot de conclusie, dat men gerust kan spreken van „der Friezen vrijheid en zelfregeering in de Middeneeuwen", onder verschillende mitsen, nl. „dat die vrijheid niets anders was, dan de door bijzondere omstandigheden in wezen gebleven bestuurswijze van den grijzen voortijd"; dat de Zeven Zeelanden en de Upstalsboom slechts dienden tot bewaring van den landvrede; dat de vrijheid „somtijds werd afgebroken door tijdelijke onderwerping aan een *landsheer*"; en „dat zij sinds Albrechts overheersching in verwarring en anarchie te gronde ging".

P. J. Blok. Schieringers en Vetkoopers. [*Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde.* Derde reeks. VII (1892), bldz. 1—40.] (**695**.

„De geschiedenis van Friesland, minstens van de 13de eeuw tot de 16de eeuw, is de onverkwikkelijke geschiedenis van een *reeks van veeten*", soms verbroken door een gezamenlijk optreden van de bewoners tegen een buitenlandschen vijand. Men moet bij die twisten niet denken aan twee eigenlijke partijen, „aan twee scherp onderscheiden groepen van bewoners, hetzij door sociale, hetzij door politieke, hetzij door genealogische banden, elk voor zich bijeengehouden", daar zij „herhaaldelijk" van „karakter" zijn verwisseld „Een voorbeeldelooze anarchie", gevolg van „het gemis van eene centrale macht", liep uit op het zoeken naar orde bij de centrale macht òf van een buitenlandsch vorst (de Bourgondiers bewesten de Eems, Oldenburg, Bremen en Denemarken bij den Wezer) òf van een Friesch geslacht (de Circksena's in het tegenwoordige Oost-Friesland). Zóó ging de Friesche vrijheid in het laatst der 15de en 't begin der 16de eeuw ten onder. De namen Schieringers en Vetkoopers leidt Blok af van de „schiere monnikken", nl. de Cisterciensers met hunne grauwe kappen, en van de vetweiderij, het hoofdmiddel van bestaan der conversen van de Praemonstratenser en Regulierenkloosters Lidlum en Ludingakerk. In het midden der veertiende eeuw treden de twisten tusschen de conversen dier kloosters aan den dag, wier tucht juist door het conversenstelsel ondermijnd was, zoodat zij niet meer, zooals in de 13de eeuw, een der ordebrengende elementen in Friesland waren.

A. J. Andreae. Friesland in 1500. [*Navorscher.* XLII, bldz. 322—333.] (**696**.

Niet onaardige topographische bijzonderheden betreffende (Groningen en) Friesland, ontleend aan een rapport door zekeren Willem Salomonsz. opgemaakt voor Philips den Schoone; thans op het Rijksarchief.

Geschiedenis van het Sint Anthony-gasthuis te Leeuwarden. — Leeuwarden, Coöperatieve Handelsdrukkerij. 1893. (8vo). 170 bldzz. (**697**.

Hierin een aantal archivalia uit de 15de tot de 19de eeuw.

Fürbringer. Die Stadt Emden in Gegenwart und Vergangenheit. — Emden, Schwalbe. Z. j. (1892). XIV, 323 bldzz. (8vo.) (**698**.

De algemeene Friesche geschiedenis dient tot achtergrond voor deze historie van Emden, eene compilatie van de resultaten der onderzoekingen van Oost-Friesche schrijvers, die in dit deel loopt tot 1464, in welk jaar de Circksena's de waardigheid verkregen van graaf van Oost-Friesland.

VII. OVERIJSSEL.

[Zie ook ni 536, 626.]

S. Gratama. Overijselsche dingtalen en andere stukken. [*Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.* Derde deel (1893), bldz. 8—19.] (**699**.

Hierin: I. een „Dingtaal betreffende dijkrecht" (uit handschriften van het midden der 15de eeuw misschien afkomstig van het klooster te Albergen); II. een „Toepassing van het dijkrecht" van 6 November 1485; III. eene „Beschrijving eener dijkrechts-procedure" van ongeveer het midden der 15de eeuw; IV. „Dingtalen en regels van procedure" uit een handschrift van ± het midden der 15de eeuw te Lützburg bij Norden, dat Drentsche en Overijsselsche stukken bevat.

(J. C. Bijsterbos.) Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. — Overijsselsche stad-, dijk- en markerechten. Eerste deel, elfde stuk. — Ontwerp van een stadregt van Campen door Dr. Herman Croeser. Tweede gedeelte. — Zwolle, Tijl. 1892. (8°). 275—573 en XVII bldzz. (**700**.

(Vervolg van n°. 374). Dr. Croeser werd door den Raad der stad belast met het vervaardigen van dit ontwerp, dat daarna door een commissie, later in den Raad, werd onderzocht. De troebelen in de laatste helft der 16de eeuw beletten de invoering. Daar Croeser „daer nijet een letter in gescreven hadde, het waer voer hen statrecht ghewest off openbaer bescreven recht", is zijn ontwerp (waarvan het origineel en twee gelijktijdige afschriften bestaan) van waarde, omdat het „geeft een aanschouwelijk overzicht van hetgeen (in zijn tijd) in Kampen rechtens was" op het gebied zoowel van burgerlijk- als strafrecht.

(A. Telting.) Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis — Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten. Eerste deel. Tiende stuk. — Stadregten van Steenwijk. — Zwolle, Tijl. 1891. (8°). XVI, 361 bldzz. (**701**.

Hierin het „Stadboek, midden 16de eeuw"; een „Verzameling wetsbepalingen, midden 16e eeuw"; het „Stadboek 1609"; het „Keurboek 1579" en de „Reformatie van (dit) Keurboek, 1713".

J. H. Hofman. Deventer, in de tweede helft der 16de eeuw en daarna. [*Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.* XIX (1892), bldz. 337—419.] (**702**.

Ofschoon meer bepaaldelijk de kerkgeschiedenis van Deventer behandelende, is deze bijdrage niet van belang ontbloot voor de politieke historie van den tachtigjarigen oorlog, van 1578, toen Rennenberg Deventer binnentrok, tot 1591, toen Maurits de stad weer veroverde, die, na in 1586 door De Tassis heroverd te zijn, tot genoemd jaar in Spaansche handen was. Een aantal Deventersche archivalia worden hier gepubliceerd.

S. Muller Fz. Recht der keurmedigen te Deventer. [*Versl. en meded. Ver. oude vaderl. recht.* II (1892), bldz. 644—646.] (703.

„Arbitrale sententie van den proost van St. Jan en den deken van Oudmunster te Utrecht dd. 1403 Maart 13", in het stadsarchief te Deventer. Het stuk stelt vast „de niet zeer bekende rechtsgewoonten in zake keurmede" en verheft tevens boven allen twijfel „het bestaan van drieërlei keurmedigen (van den bisschop van Utrecht, den hertog van Gelre en het kapittel van St. Marie te Utrecht) binnen de stad Deventer zelfs nog in het begin der 15de eeuw".

(J. W. Mulder.) Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis. — Overijsselsche stad-, dijk- en markeregten. Derde deel. Negentiende stuk. — Dat Marckenboeck van Bathman. — Zwolle, Tijl. 1892. (8°). XVI, 134 bldzz. (704.

Dit markeboek stelt „duidelijk in het licht, hoezeer die marke (van Bathmen en Loo) weleer de hand had in de verzorging der belangen van de gezamenlijke ingezetenen van het kerspel Bathmen, waarbinnen zij was gelegen". Het nu gepubliceerde handschrift, berustende ter secretarie te Bathmen, is aangelegd in 1605 en loopt (met enkele hiaten) door tot 1837, toen de marke werd ontbonden. Enkele aanteekeningen handelen over 1579 en volgende jaren en zijn niet zonder belang voor de geschiedenis van Overijsels platte land, dat schrikkelijk leed onder den oorlogstoestand dier jaren.

Seerp Gratama. Drie stukken betrekkelijk Overijselsche marken. [*Versl. en Meded. Ver. Oude Vaderl. recht.* II (1892), bldz. 544—550.] (705.

Deze stukken, dateerende van 1498, 1509 en 1530, bevinden zich in het Rijksarchief te München. Zij betreffen allen Twente.

VIII. GRONINGEN.

[Zie ook ni 520, 528, 618, 688—698.]

Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1893. — Jaarboekje voor Geschiedenis, Taal- en Letterkunde der provincie Groningen. Onder redactie van J. A. Feith en J. E. Heeres. — Groningen, Van der Kamp. 1892. (8vo). XIV, 236 bldzz. (706.

Hierin o. a.: P. J. Blok. De oudste geschiedenis onzer provincie, (bldz. 7—21). [Het oudste tijdperk der geschiedenis van dit gewest is ongeveer de 12de eeuw afgesloten.] — C. P. L. Rutgers. Het huis „met den schoonen gevel", (bldz. 102—112). [In dit Groningsch heerenhuis vertoefden Alva en Rabenhaupt.] — J. A. Feith. Wandelingen door het oude Groningen. IV. De straten en hare namen (slot), (bldz. 203—229).

IX. DRENTHE.

[Zie ook no. 460.]

Nieuwe Drentsche Volksalmanak. — MDCCCXCIII. — Orgaan der Commissie van Bestuur van het Provinciaal Museum van Oudheden in Drenthe. Elfde jaargang. — Assen, Van Gorcum. 1892. (8vo). 247 bldzz. (707.